

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.100>

<https://orcid.org/0000-0001-7692-8612>

VILNIAUS UNIVERSITETAS

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Audrius

DAMBRAUSKAS

Kinematografinė kultūra Lietuvoje, 1926-1944 m.: tarp pramogos ir ideologijos

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,

Istorija ir archeologija (H 005)

VILNIUS 2020

Disertacija rengta 2015-2019 metais Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas:

Doc. dr. Nerijus Šepetys (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.100>

<https://orcid.org/0000-0001-7692-8612>

VILNIUS UNIVERSITY

THE LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

AUDRIUS

DAMBRAUSKAS

Film Culture in Lithuania, 1926-1944: Between Entertainment and Ideology

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,

History and Archaeology (H 005)

VILNIUS 2020

This dissertation was written between 2015 and 2019 at Vilnius University.

Academic supervisor:

Doc. dr. Nerijus Šepetyš (Vilnius University, Humanities, History and Archaeology – H 005).

TURINYS

ĮVADAS.....	7
I. KINAS ANTANO SMETONOS LIETUVOJE, 1926-1940	34
I. 1. Kino teatrų tinklas ir filmų sklaida.....	34
I. 1. 1. Ar smetonmečiu pasiektos kino teatrų „lubos“?	34
I. 1. 2. Ar prezidentui rūpėjo kinas?	49
I. 1. 3. Kinas spaudoje ir literatūroje	58
I. 2. Kino filmai ir Lietuvos visuomenė	75
I. 2. 1. (Ne)ideali Smetonos kino Lietuva	75
I. 2. 2. Tarzanomanija Lietuvoje – Vakarų populiarioji kultūra užkariauja Lietuvą	84
I. 2. 3. Vokietijos kino filmai Klaipėdos problemos kontekste	101
I. 2. 4. Lenkijos kino filmai kovų dėl Vilniaus kontekste	130
I. 2. 5. Gruodžio perversmo šešėlyje: sovietiniai kino filmai Lietuvoje.....	161
II. KINAS PIRMAISIAS SOVIETINĖS OKUPACIJOS METAIS, 1940- 1941	180
II. 1. Kino teatrų tinklas ir filmų sklaida	181
II. 1. 1. „Spontaniška“ kinifikacija – kinas tarp raudonarmiečių ir Lietuvos karių.....	181
II. 1. 2. Vagystė dėl liaudies: kino teatrų tinklas ir jo nacionalizacija	190
II. 1. 3. Raudonajame kampelyje: kino teatras kaip sovietinės ideologijos sklaidos vieta	207
II. 2. Kino filmai ir Lietuvos visuomenė	214
II. 2. 1. Kino teatrų repertuaras: nuo Holivudo iki sovietų ir atgal	214
II. 2. 2. Subrendę per naktį: kinas ir vaikai	228
II. 2. 3. Naujasis žodynėlis: kinas spaudoje.....	234
II. 2. 4. Vietinė kino produkcija?.....	238
II. 2. 5. Sovietinė kino matrica: kinas kaip realybės pakaitalas.....	255

III. KINAS NACIŲ OKUPACIJOS METAIS, 1941-1944.....	261
III. 1. Kino teatrų tinklas ir filmų sklaida.....	261
III. 1. 1. Vasaros sapnas: Birželio sukilimas ir Lietuvos laikinosios vyriausybės planai kino srityje.....	261
III. 1. 2. Nur für Deutsche: ar daug kino teatrų liko lietuviams?.....	264
III. 1. 3. Bilietai kasose ar prie kasų?	275
III. 2. Kino filmai ir Lietuvos visuomenė.....	282
III. 2. 1. Vis dar antrasis Holivudas: nacistinės Vokietijos kino filmai kaip pramoga.....	282
III. 2. 2. Kinas kaip ideologija – Vokietijos filmai prieš britų imperialistus	296
III. 2. 3. Kinas kaip ideologija – „žydai už Stalino pečių“	301
IŠVADOS.....	324
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	335
PRIEDAI	352

ĮVADAS

2017-ųjų rugsėjį, šios disertacijos autorius pristatinėjo klasikinį JAV nuotykių filmą *Tarzanas* (*Tarzan the Ape Man*, 1932) Vilniuje vykusiame ankstyvojo kino festivalyje. Tačiau filmo premjeroje, tiek disertacijos autoriaus, tiek festivalio rengėjų, laukė netikėtumas. Vietoj kino salėje tikėtusi išvysti šeimų su vaikais ar apyjaunių ankstyvojo kino mėgėjų, visos kino salės vietos buvo užsėtos nuoširdžiai besišypsančių, spalvingų senjorų. Pasirodo, jog visi jie filmą jau buvo matę. Už salės ribų einant XXI amžiui, Lietuvai esant Europos Sąjungos ir NATO nare, kino salėje senjorai susirinko prisiminti filmo, kurį dalis jų Vilniuje matė dar paskutiniais Stalino gyvenimo metais, 1953-aisiais. Šis filmas jiems nesiasocijavo su totalitarine komunistine sistema, Stalino kultu, Lietuvos okupacija – tai buvo nerūpestingos jaunystės prisiminimas. Į seansą susirinkę senjorai autorių įtikino, jog prisiminimai apie patirtus kūrinius, matytus filmus gali dilti žymiai lėčiau, nei politiniai ar ideologiniai režimai. Antra vertus jie taip pat nuliūdino, mat senjorai, pasirodo, nieko nežinojo apie tai, jog dėl *Tarzano* filmų galvą buvo pametusi ir tarpukario Lietuvos publika, t. y. jų tėvų karta... Šie atsiminimai jau skendėjo užmarštyje, buvo tik nepažinta istorija.

Tyrimo aktualumas ir naujumas. Tarpukario Lietuvos istorija, nepaisant istorikų įdirbio, šiandienos Lietuvos visuomenėje taip pat yra dar menkai pažinta, apipinta mitais¹. Dar prastesnė padėtis yra XX amžiaus pirmos pusės Lietuvos kino kultūros tyrimuose.

Nuo dar 1993-aisiais kino kritikės Živilės Pipinytės išsakyto teiginio, jog Lietuvoje į „<...> kinematografiją retai kada žiūrima kaip į savarankišką

¹ Pavyzdžiui, Antano Smetonos Lietuva 1926-1940 laikoma aukso amžiumi, o pats prezidentas todėl laikomas demokratišku. Štai, 2018-aisiais, Lietuvos valstybės šimtmečio minėjimo proga surengtoje visuomenės apklausoje Antanas Smetona buvo išrinktas populiariausiu šimtmečio lietuviu, antroje vietoje liko Algirdas Brazauskas. Kaip pastebėjo politologė Ainė Ramonaitė: „Pradžioje buvome švelniai apstulbę, paskui jau prie atsakymų pripratome. Maždaug tokie atsakymai buvo, daugiau iš vyresnio amžiaus žmonių, kad „nu, vaikeliai, nežinau tiksliai, kas yra ta demokratija, bet Smetonos laikais tai buvo demokratija“ <...> A. Smetonos režimas žmonėms įkūnijo teisingą, gerą, gerbiamą ir gerbtiną valdžią. Jie įsivaizduoja, kad tai buvo demokratija. Jiems tai yra tautinės valstybės klestėjimo ir stiprumo simbolis”. Dalia Plikūnė. *Lietuviai žavisi A. Smetona ir A. Brazausku: mums iki šiol reikia šeimnininko* in: *delfi.lt*, 2018 02 16, prieiga internetu: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/203480/lietuviai-zavisi-a-smetona-ir-a-brazausku-mums-iki-siol-reikia-seimininko> [tikrinta 2019 05 05]. Kitoks sąrašas gautas tuo pačiu metu apklausus 500 Lietuvos inteligentų, visuomenininkų – Antanas Smetona jame liko tik 7-as.

meno rūšį, turinčią savo estetiką, teoriją ir istoriją“², pasistūmėta netoli. Nors pastaruoju metu Lietuvoje ir jaučiamas padidėjęs dėmesys dar „gyvajai istorijai“, t. y. pokarinės Lietuvos kinematografijai, visų pirma, leidinių apie iškilus Lietuvos kino kūrėjus – Vytautą Žalakevičių, Robertą Verbą, Henriką Šablevičių, Almantą Grikevičių³ – pavidalu, tačiau profesionalių ir sistemingų tyrimų, nagrinėjančių kino funkcijas ir jų kaitą šalyje, itin trūksta. Retos išimtis – Annos Mikonis-Railienės darbas apie Lietuvos dokumentinio kino estetiką⁴, Irenos Černiauskaitės cenzūros sovietmečio Lietuvos dokumentiniame kine tyrimas⁵. Pavyzdiniu kino tyrimu laikytina Linos Kaminskaitės-Jančorienės disertacija *Kinas sovietų Lietuvoje: sistemos raida ir funkcijų kaita (1944-1970)*⁶, ar dalinai šia disertacija paremtas bendras Linos Kaminskaitės-Jančorienės ir Annos Mikonis-Railienės darbas *Kinas sovietų Lietuvoje: sistema, filmai, režisieriai*⁷, kiti autorės ir bendra autorių darbai⁸. Tačiau visos minėtos publikacijos žvilgsnį koncentruoja į antrąją XX amžiaus pusę⁹. Tai natūralu – iki XX a. 6 deš. Lietuva nepagarsėjo plačiais kinematografiniais pasiekimais, o ir sovietmečiu prirėkė netrumpo

² Živilė Pipinytė. *Lietuvių kino integracija į tautinę kultūrą* in: *Ekrane ir už ekrano*, Vilnius: Regnum, 1993, p. 5.

³ Laimonas Tapinas. *Laiškanešys, pasiklydęs dykumoje. Vytauto Žalakevičiaus gyvenimo ir kūrybos pėdsakais*. Vilnius: Alma Littera, 2009; Rūta Oginskaitė. *Nuo pradžios pasaulio. Apie dokumentininką Robertą Verbą*. Vilnius: Aidai, 2010; Ramunė Rakauskaitė. *Šoblė. Atsiminimai apie dokumentinio kino klasiką Henriką Šablevičių*. Vilnius: Dominicus Lituanus, 2010; Aurimas Švedas, Lina Kaminskaitė-Jančorienė. *Epizodai paskutiniam filmui. Režisierius Almantas Grikevičius*. Vilnius: Vaga, 2013.

⁴ Anna Mikonis. *Poetycki kinematograf: Nurt artystyczny w kinie litewski*, Warszawa: Oficyna Naukowa, 2010.

⁵ Irina Černeckaitė. *Sovietinė kino dokumentika Lietuvoje: istoriniai ir ideologiniai kontekstai (1963–1988 m.)* in: *Genocidas ir rezistencija*, 2005, Nr. 1, p. 35–49.

⁶ Lina Kaminskaitė-Jančorienė. *Kinas sovietų Lietuvoje: sistemos raida ir funkcijų kaita (1944-1970)*, Vilnius, 2014.

⁷ Anna Mikonis-Railienė, Lina Kaminskaitė-Jančorienė. *Kinas sovietų Lietuvoje: Sistema, filmai, režisieriai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015.

⁸ P.vz.: Violeta Davoliūtė, Lina Kaminskaitė-Jančorienė. *Sovietization and the Cinema in the Western Borderlands: Insurgency, Narrative, and Identity in the Lithuanian Film Marytė (1947)* in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2016, Nr. 3 (64), p. 39–56; Violeta Davoliūtė, Lina Kaminskaitė-Jančorienė. *Sovietizacija ir kinas: lytis, tapatybė, ideologija filme „Marytė“ (1947)* in: *Politologija*, 2018, Nr. 2, p. 34–64.

⁹ Anna Mikonis tyrimo chronologija prasideda 1953-aisiais metais, Irinos Černeskaitės - 1963 m.

pereinamojo laikotarpio, kol filmai Lietuvoje pradėti kurti vietos, o ne Maskvos importuotų kinematografininkų pastangomis¹⁰.

Visgi ir tarpukariu Lietuvoje, nors ir negausiai, tačiau buvo kurta kino produkcija, galiausiai buvo demonstruojami užsienio šalių kino filmai, formuojama valstybės kino politika. Tačiau XX a. pirmos pusės kino istoriją šalyje lietė tik vienas rimtesnis, Vytauto Mikalausko, veikalas¹¹. Antrojo pasaulinio karo metų laikotarpio Lietuvos kino kultūra apskritai nesulaukė tyrėjų dėmesio.

Jei lietuviai puikiai žino tokių antrosios sovietų okupacijos metų filmų kaip *Niekas nenorėjo mirti* (1966) pavadinimus, tai XX a. pirmos pusės kinematografijos klausimais visuomenėje vyksta visiškas nesusigaudymas. Štai 2013-aisiais Istorinė Lietuvos Respublikos prezidentūra Kaune pradėjo 5 metų trukmės projektą *Šimtmečio belaukiant: reikšmingiausi Pirmosios Lietuvos Respublikos įvykiai*, jo metu atrinkti ir visuomenei pristatyti 400 Pirmosios Lietuvos respublikos istorijos įvykių. Ketverius metus buvo galima balsuoti, renkant kurie iš šių įvykių pateks į reikšmingiausių šimtuką (viso gauta apie 20000 balsų). Tarp keturių šimtų įvykių buvo ir ne vienas su kinu susijęs įvykis, pvz.: „Lietuvos kino pramonės pradžia“; „Įvyko pirmojo lietuviško kino filmo „Kareivis – Lietuvos gynėjas“ premjera; „Įkurta Lietuvos kinematografininkų mėgėjų sąjunga“; „Įsigaliojo kino teatrų įstatymas“; „Įvyko pirmojo lietuviško marionečių filmo premjera“; o į reikšmingiausių šimtuką išrinkti: 44 vietoje – „Atidarytas moderniausias šalyje „Forum“ kino teatras“, 60 vietoje – „Parodytas pirmas garsinis filmas“; o 98 vietoje atsiranda ir vietinės kinematografijos pasiekimai – „Įvyko pirmojo lietuviško pilnametražio filmo „Onytė ir Jonelis“ premjera“. Tai, jog sąrašė unikalus Lietuvos kino istorijos pasiekimas – pirmas vietinis pilno metro vaidybinis filmas – nusileido kas kelis metus Kaune atidaromam eiliniam „moderniausiam šalyje“ kino teatrui, rodo elementarų nesigaudymą ankstesnio laikotarpio Lietuvos kino istorijoje. Na o tai, jog projektą lydėjusioje elektroninėje knygoje apie šiuos „kino įvykius“ buvo pateikta aibė netikslios ar labai diskutuotinos informacijos jau iliustravo apgailėtinai prastą šio laikmečio kino istorijos tyrimų būklę Lietuvoje¹², deja, kalbant apie XX a.

¹⁰ Pirmuoju vietos kinematografininkų jėgomis sukurtu vaidybiniu filmu įprastai laikomas rež. Vytauto Mikalausko *Žydrasis horizontas* (1957).

¹¹ Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje: nuo atrakciono iki nacionalinio kino meno*. Vilnius: Margi raštai. 1999, p. 10.

¹² Pavyzdžiui: 1) Kino pramonės pradžia Lietuvoje skaičiuojama nuo 1926-ųjų, tai įsisenėjusi data negausioje istoriografijoje, tačiau ją pradėti reiktų nuo 1923-ųjų; 2) Neteisingai nurodoma pirmojo garsinio filmo premjeros data, o ir pats pirmojo

pirmos pusės kiną Lietuvoje, tokios klaidos dažnos, net ir patyrusių kintotyryninkų tekstuose¹³.

Esant tokioms sąlygoms, XX a. pirmos pusės kino klausimai Lietuvoje tiesiog šaukiasi naujo, kritiško tyrėjo žvilgsnio.

Aktualus XX amžiaus pirmos pusės Lietuvos kino kultūros tyrimas būtų ir pasaulinės kino istoriografijos kontekstuose. Jeigu XX amžiaus viduryje kino istorija dažnai rašyta kaip izoliuotos, nacionalinėms kinematografijos skirtos studijos, tai nuo antros amžiaus pusės vis daugiau dėmesio skiriama lyginamiesiems, tarptautiškumą akcentuojantiems kino istorijos veikalams. Bene ankstyviausias tokių studijų pavyzdys – 1979-aisiais pasirodęs Richard Taylor veikalas *Film Propaganda: Soviet Russia and Nazi*

Lietuvoje demonstruoto garsinio filmo parinkimas labai kvestionuojamas; 3) Galima klausti ar tikrai filmas *Kareivis – Lietuvos gynėjas* turėjo premjerą, mat filmas rodytas tik jo užsakovams ir jų kviestinei publikai kurie vertino filmą ir neleido jo demonstruoti Lietuvos publikai. Jeigu sutinkame su sąrašo sudarytojais ir teigiame, jog tai buvo premjera, tai kodėl pirmuoju pilno metro lietuvišku filmu nurodome *Onytę ir Jonelį* o ne šį filmą? 4) Vietoj filmo *Onytė ir Jonelis* aprašymo pateiktas Kauno funikulieriaus aprašymas. *Pirmoji Lietuvos Respublika 1918-1940 m. Kas, kur, kada?* (sud. Justina Mingėlaitė, Ingrida Jakubavičienė, Jovita Jankauskienė), Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus / Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra Kaune, 2018, p. 155, 202, 220, 249. Prieiga internetu: <https://drive.google.com/file/d/1-AHWJBheCpDRPiWCavIyBP38FhDd-ca/view> [tikrinta 2019 05 05].

¹³ Kaip neigiamą pavyzdį tenka nurodyti Živilės Pipinytės rašytą ir Modernaus Meno muziejaus puslapyje publikuotą kino Lietuvoje iki sovietinės okupacijos apžvalgą. Joje netrūksta elementarių faktinių klaidų: 1) režisierius Juozas Vaičkus (1885-1935) vadinamas Jurgiu Vaičkumi; 2) Teigiama, jog filmo *Kareivis – Lietuvos gynėjas* „premjera“ įvyko 1931-aisiais, apie tai jokių duomenų nėra, filmas uždraustas dar 1928-aisiais, tuo tarpu 1931-aisiais jo gamyba spaudoje prisiminta kitų filmų kontekste; 3) Teigiama, jog 1932 išleistas įsakas kiekviename kino seanse demonstruoti ne trumpesnę nei 330 metrų lietuvišką kino kroniką, iš tiesų reikalauta rodyti ne trumpesnę nei 120 metrų kino kroniką; 4) Nurodomi Petro Babicko dokumentiniai filmai *Atgimusi Lietuva* (1935), *Lietuva* (1937) – tai vienas ir tas pats 1937-ųjų pabaigoje pasirodęs filmas *Lietuva* (1937), šiam kūrėjui priskiriamas 1933-ais statytas *Lietuvos pavasaris*, iš tiesų statytas ne jo ir jau sovietų okupacijos metais 1940-ais; 5) Lietuvoje tikrai nebuvo demonstruojama 700-800 vaidybinių kino filmų premjerų per metus, greičiau 400-600, autorės skaičius įmanomas tik pridėjus kino kronikas ir dokumentinius filmus. Ginčytis galima ir dėl kai kurių kitų teiginių, atrodo, jog autorė apžvalgą parašė tiesiog „iš atminties“, mat negausioje istoriografijoje minėti klausimai yra aprašyti tiksliau. Živilė Pipinytė. *Iki sovietinės okupacijos* in: *MO muziejus* prieiga internetu: <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/kinas/-19441955-sovietinio-kino-gamybos-statyba-lietuvoje/iki-sovietines-okupacijos/78918> [tikrinta 2019 05 05].

*Germany*¹⁴ savu laiku buvęs tikra sensacija kino istorijos, propagandos studijose. Tačiau ir šiandien skirtingų šalių kino filmų tyrimai už filmo šalių-gamintojų ribų susilaukia nemažo kino istorikų dėmesio: aktyviai tiriama skirtingų kinematografinių tradicijų (visų pirma Hollywood'o) įtakos nacionaliniam kinui¹⁵; 2007-aisiais išleistas Trečiojo Reicho kino kūrinių sklaidai ir recepcijai skirtas straipsnių rinkinys *Cinema and the Swastika. The International Expansion of the Third Reich Cinema*¹⁶, buvo bene pirmasis tarptautinei publikai skirtas leidinys, nagrinėjantis III Reicho kino istoriją ir politiką už *senosios imperijos (Altreich)*¹⁷ ribų; SSRS kino filmų funkcijos ir sklaida už SSRS ribų kol kas apsiriboja pavieniais tyrimais¹⁸, tačiau panašūs rinkiniai publikuoti apie socialistinės įtakos šalių kinematografiją pokariu¹⁹. Vis dar neblėstantis dėmesys tokiems tyrimams suteikia puikų šansą įtraukti ankstyvosios Lietuvos kinematografijos istoriją į pasaulinę kino istoriografiją. Mat nors Lietuva nepasizymėjo didesniais pasiekimais kino gamyboje, tačiau jos pavyzdys puikiai gali pasitarnauti čia demonstruotų užsienio šalių kino filmų sklaidos ir recepcijos tyrimams.

¹⁴ Richard Taylor. *Film Propaganda: Soviet Russia and Nazi Germany*, London / New York: I. B. Tauris, 1998.

¹⁵ Plačiausiai šia linkme pasistūmėję Hollywood'o įtakos tyrimai, pvz.: Thomas J. Saunders. *Hollywood in Berlin: American Cinema and Weimar Germany*. Berkeley / Los Angeles: University of California Press. 1994., Kerry Seagraves. *American Films Abroad: Hollywood's Domination of the World's Movie Screens from the 1890s to the Present*, Jefferson: McFarland, 1997; Lutz Peter Koepnick. *The Dark Mirror: German Cinema Between Hitler and Hollywood*, Berkeley / Los Angeles: University of California Press, 2002 ir daugelis kitų.

¹⁶ Remiuosi papildytu, antruoju leidimu: *Cinema and the Swastika. The International Expansion of the Third Reich Cinema*. (ed. Roel Vande Winkel, David Welch), Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.

¹⁷ T. y. teritorijų kurios jau buvo Trečiojo Reicho dalimi 1933-1937 m.

¹⁸ Pz. Temple Willcox. *Soviet Films, Censorship, and British Government: A Matter of the Public Interest* in: *Historical Journal of Film, Radio and Television*, 1990, Vol. 10, Issue 3, p. 275-292; Jeremy Hicks. *The International Reception of Early Soviet Sound Cinema: Chapaev in Britain and America* in: *Historical Journal of Film, Radio and Television*, 2007, Vol. 27, Issue 2, p. 273-289; James H. Krukones. *The Unspooling of Artkino: Soviet Film Distribution in America, 1940-1975* in: *Historical Journal of Film, Radio and Television*, 2009, Vol. 29, Issue 1, p. 91-112 ir kiti.

¹⁹ Esminiu galima laikyti 2003-aisiais išleistą Dina Iordovana veikalą *Cinema of the Other Europe: The Industry and Artistry of East Central European Film*, London: Wallflower Press, 2003. Jame autorė apžvelgia Lenkijos, Vengrijos, Čekijos ir Slovakijos kiną nuo 1945-ųjų iki 2003-ųjų.

Kinematografinė kultūra, tyrimo objektas, tikslas ir uždaviniai. Kinematografinė ar kino kultūra (ang. *film culture*)²⁰ kino istorijoje įprastai apibrėžiami kino filmų lankymo praktikų ir kino auditorijos tyrimai. T. y. kas, ką, kaip žiūrėjo? Šiandien neretai kalbama apie globalią kino kultūrą – tie patys filmai prieinami kone visiems, o modernūs kino teatrų salių centrai (multipleksai) mažai kuo skiriasi vienas nuo kito skirtingose pasaulio šalyse²¹. Tačiau plačiąją prasme terminas neretai naudojamas ir kurio nors geografinio regiono kino pasiekimų visumai (t. y. tiek kino raštingumo, tiek kino sistemos išskirtinumo, tiek pasiekiamo kino repertuaro etc.) ar jos daliai apibūdinti²², pavyzdžiui, teigiant, jog kino kultūrą reprezentuoja šalyje kurti kino filmai, kurie varžosi tarptautiniuose kino festivaliuose²³. Atsižvelgiant į šios disertacijos temą pirmasis termino apibrėžimas atrodo šiek tiek per siauras – XX a. pirmos pusės Lietuvos kino istorija perdėm skylėta, tad bandymas atlikti tris skirtingus politinius režimus apimančio laikotarpio Lietuvos kino auditorijos tyrimą neišvengiamai veda į kitų Lietuvos kino istorijos sričių rekonstrukcijas, visų pirma didesnę dėmesį skiriant pačiam kino tinklo, be kurio filmų žiūrėjimas nebūtų įmanomas, šalyje raidai; paliesti kino politikos klausimus (kodėl galėjo žiūrėti tai, o ne kita), iš dalies net filmų gamybos klausimus (iš kur atsirado tai, ką čia žiūrėjo, o niekur kitur nematė). Tuo tarpu terminas plačiąją prasme reikalautų iš esmės parašyti nuoseklią, atskirą Lietuvos kino istorijos 1926-1944 metais sintezę, tokie užmojai gerokai per platūs disertacijos apimtims ir reikalavimams, arba kino istorijos sintezė gautųsi labai jau negili. Tenka daryti tarpinį kompromisą.

²⁰ Už termino pasiūlymą autorius dėkingas Eligijui Railai, norisi pastebėti, jog terminas ir taip pat yra ir nuoroda į lietuvių Adolfo ir Jono Mekų JAV leisto žurnalo *Film Culture* (1954-1996) pavadinimą.

²¹ Bordwell, Kristin Thompson. *Film History. An Introduction* (antras leidimas), New York: McGraw-Hill, 2002, p. 705-724.

²² Tokia prasme terminas taip pat gausiai naudojamas aukščiau minėtoje klasikinėje David Bordwell ir Kristin Thompson kino istorijos sintezėje *Film History. An Introduction* (1994). Pavyzdžiui rašydami apie kiną XX a. 9 deš. SSRS autoriai išskiria oficialiąją kino kultūrą – t. y. kino švietimo, gamybos ir demonstravimo tinklą, kuriame funkcionavo SSRS kino kūrėjai ir kuris viešai prieinamas žiūrovams; ir neoficialiąją kino kultūrą – pogrindyje kino filmus 8 ar 16 mm kino kameromis kuriančius *outsiderius* kurių filmai neperėjo oficialių cenzūros ir valdžios kontrolės mechanizmų, kurie nedemonstruoti oficialiame kino tinkle, o tik slaptose tokių mėgėjiškų filmų peržiūrose. Tačiau abi kino kultūros funkcionavo tam pačiame kultūriname lauke – išibėgėjęs *perestroikos* reformomis dvi kultūros iš dalies susiliejo, buvę neoficialios kino kultūros atstovai kūrė plačiai oficialiame kino tinkle demonstruotus kino filmus ir pan. *Ibid*, p. 599.

²³ *Ibid*, p. 356-357.

Darbe siekiant išsiaiškinti, kaip funkcionavo²⁴ Lietuvoje 1926-1944 demonstruoti kino filmai, į kinematografinę kultūrą (plačiaja prasme) bus gręžiamasi keturiomis kryptimis: I kryptis – kino tinklas, įgalinantis šių filmų demonstravimą, ir jo pokyčiai; II kryptis – kino filmų repertuaras, leidžiantis sužinoti, kokie filmai rodyti Lietuvoje; III kryptis – kino periodikos ir kino literatūrinėje vaizduotėje atspindžių, jų kaitos, tyrimas, įgalinantis geriau pažinti IV kryptį – kino filmų recepciją Lietuvoje, demonstruojančią, kaip šie filmai funkcionavo šalyje.

I kryptis skirta materialiajai kultūrai (kino teatrui), IV kryptis nematerialiajai kultūrai – kino filmų recepcija, nulemta politinių aplinkybių, kultūros, švietimo, t. y. viso kultūrinio lauko, o II ir III kryptys tarpinės – materialių kino juostų laikina projekcija tuščiam kino ekrano kvadrato (juosta dingsta, tačiau atsiminimai apie kiną lieka), arba nematerialios mintys apie kiną ir kino filmus išdėstytos labai materialiam popieriuje (autoriai dingsta, mintys apie filmus išsaugotos popieriuje). Šie keturi dėmenys: tinklas, repertuaras, publicistika, recepcija šio darbo tikslams ir bus apibrėžti kaip *kinematografinė kultūra*.

Tyrimo objektas: 1926-1944 m. Lietuvos kinematografinė kultūra (kino tinklas, filmų repertuaras, publicistika ir kino filmų recepcija). Atsižvelgiant į darbo apimtį įvesti ir keli riboženkliai – visų pirma darbe orientuojamasi į titulinės šalies etninės grupės, lietuvių, patirtis. Šalies tautinių mažumų spauda, atsiminimai, grožinė literatūra liko už tyrimo ribų, galbūt skirtingos tautinės mažumos būtų kitaip vertinusios šalyje demonstruotus kino filmus, šių grupių viduje jie būtų atlikę kitas funkcijas. *Tyrimo tikslas*: nustatyti kaip 1926-1944 metais Lietuvoje demonstruoti kino filmai funkcionavo kintančiuose politiniuose, ideologiniuose ir kultūriniuose kontekstuose. *Tyrimo uždaviniai*: 1) Aprašyti kino teatrų tinklą Lietuvoje 1926-1944 metais ir jo kaitą; 2) Aptarti Lietuvoje 1926-1944 metais demonstruotų filmų repertuarą, jo kaitą; 3) Apžvelgti Lietuvos kino publicistikos 1926-1944 formavimąsi ir raidą, kino atspindžius literatūrinėje to meto vaizduotėje; 4) Apžvelgti 1926-1944 metais Lietuvoje demonstruotų filmų recepciją, išskirti pagrindinius juos bruožus, paaiškinti juos platesniame sociokultūriniame ir politiniame kontekste.

²⁴ XX amžiaus pabaigoje Vokietijos kino istorikas Karsten Witte pasiūlė nebežiūrėti į (visų pirma totalitarinių valstybių) kino filmus kaip fiksuotų (propagandinių) idėjų indus, o geriau tirti, kaip jie funkcionuoja besikeičiančiuose istoriniuose ir kultūriniuose kontekstuose. Karsten Witte. *The Invisible Legacy of Nazi Cinema* in: *New German Critique*, 1998, No. 78, p. 23.

Tyrimo chronologinės ribos: Tyrimo pradžios laikotarpiu pasirinkti 1926-ieji metai, politiniame lygmenyje simbolizuojantys Antano Smetonos autoritarinio valdymo pradžią. Pasirinktas tyrimo chronologijos pradžios taškas patogus ir tuo, jog būtent XX a. 3 deš. pabaigoje Lietuvoje pradeda formotis ir rimtesnės kino žurnalistikos užuomazgos, gausėja publikacijų apie kino filmus spaudoje, todėl nuo šio laikotarpio galime pradėti išsamesnius kino filmų recepcijos Lietuvoje tyrimus, kurie būtų vargiai įmanomi ankstesniu periodu²⁵. 1926-ieji sutampa ir su suaktyvėjusiu kino filmų kūrimu Lietuvoje, prasiplėtusiu Lietuvos kino teatrų repertuaru – reguliariai pradėti demonstruoti SSRS filmai, padaugėjo demokratinių Vakarų valstybių (JAV, Prancūzija, D. Britanija) kino produkcijos. Tyrimo pabaigos taškas – 1944-ųjų vasara, Vokietijos karių atsitraukimas iš Lietuvos ir prasidėjusi antroji sovietinė okupacija, žymėjusi sąlyginai staigių politinių pokyčių Lietuvoje pabaigą ir ilgai užsitęsusios antrosios sovietų okupacijos metus. Antroji sovietinė okupacija žymėjo jau pažįstamo politinio režimo sugrįžimą, tuo pačiu žymėdama ir nutrūkusius aktyvesnius vidinės kino sistemos kaitos, dinamikos, priešpriešos procesus, būdingus bandant prisitaikyti prie dar nepažinto politinio režimo ir jo taisyklių. Vietoje jų pokariu aktyviai diegta kino sistema pagal kitų sovietinių respublikų pavyzdžius „iš viršaus“, o kinas tapo vientisos valstybinės kultūros sistemos agregatu. Galiausiai kinas po 1944-ųjų jau susilaukė profesionalaus lietuvių istorikų dėmesio, ir nereikalauja stambių revizijų ar perrašymų, gal tik smulkių papildymų. Darbo chronologijoje ryškios ir dvi vidinės perskyros – 1940 sovietų įvykdyta Lietuvos okupacija ir 1941-aisias juos iš Lietuvos išstūmusi nacių okupacija. Abi jas lydėjo skirtingi politiniai režimai, abi jos pranašavo (ir vykdė) susidorojimą skirtingoms visuomenės grupėms. Tačiau abi jos pakeitė viena kitą per sąlyginai trumpą laiką: materialinėje plotmėje kino teatrai galėjo būti atimti iš savininkų, po kurio laiko jiems grąžinti, idant vėliau būtų dar kartą atimti; nematerialinėje vienam ideologiniam režimui keičiant kitą vis dar puikiai buvo prisimenama pirmajame rodyta kino produkcija bei to režimo ideologinės pamokos, jos darė įtaką kito režimo ir jo kino produkcijos vertinimams. Tad šios chronologinės perskyros ne tik kad netrukdo geriau suprasti to meto filmų Lietuvoje recepcijos, bet net tam padeda.

²⁵ Bene produktyviausias tarpukario Lietuvos kino žurnalistas Vytautas Alseika pirmąsias kino žurnalistikos užuomazgas mato 1927 m. Vytautas Alseika. *Apie Lietuvių kino žurnalistikos pradžią* in: *Ekrane ir už ekrano*. Vilnius: Regnum. 1993, p. 150.

Tyrimo metodai: Tyrime pasitelktas sąlyginai platus skirtingų tradicinių naujosios istorijos tyrimų metodų spektras. Tipologiniu požiūriu išskyrus atskiras darbo kryptis (kino teatrų tinklas ir jo kaita; kino filmų repertuaras; kino publicistika; kino filmų recepcija) besitęsiančias per skirtingus darbo chronologinius pjūvius, priskyrus šioms kryptims istoriografinę medžiagą ir šaltinius, pastarąsias kryptis siekta rekonstruoti ir iškleisti aprašymui. Tam pasiekti pasitelkti tradiciniai (istorinės) analizės ir sintezės metodai; siekiant nepasimesti gausioje šaltinių (visų pirma kino filmų) aibėje, išryškinti jų teikiamą informaciją kai kuriose darbo dalyse pasitelkiamas probleminės analizės metodas, atvejo studija; disertacijos dalyse liečiančiose kino tinklo pakyčius, kino filmų repertuaro apimtis, cenzūrą, pasinaudojama statistiniais metodais; disertacijos chronologija, trijų skirtingų politinių režimų kino politika, neišvengiamai suponuoja lyginamosios analizės naudojimą. Tradicinių istorinių (ir kino istorijos) tyrimo priemonių bazė išplečiama panaudojant ir tarpdisciplininius metodus – į disertacijos šaltinių bazę įtraukiant grožinės literatūros kūrinius.

Svarbūs ir kai kurie teksto konstravimo ypatumai – disertacijoje vengta aktyvaus pačio autoriaus kino filmų perskaitymo, interpretavimo iškėlimo į pirmą planą, vietoj to scenos avangardas buvo užleidžiamas amžininkų paliktiems šaltiniams, kuriuose pateiktas, neretai ilgokas filmų (ar su kinu susijusių įvykių) interpretacijas disertacijos autorius komentuoja, kritikuoja – sutinka su tokia interpretacija arba ne. Taip siekta labiau įtraukti skaitytoją į XX amžiaus 3-5 dešimtmečio Lietuvos kinematografinės kultūros lauką, tačiau vengiant pertraukti amžininkų balsą, disertacijos autoriaus komentarai neretai nusėda darbo išnašose.

Tyrimų būklė Lietuvoje ir pasaulyje. XX a. pirmos pusės kino Lietuvoje klausimai pradėti nagrinėti dar sovietmečiu – 7-8 dešimtmetyje. Tuo metu jais užsiėmė trys pagrindiniai autoriai: žurnalistas, Lietuvos kino kronikos studijos direktoriumi kurį laiką buvęs Petras Kežinaitis (1906-1969); Filmų *Žydrasis horizontas* (1957), *Kalakutai* (1958) režisierius, vėliau Lietuvos kino studijos dubliažo režisierius, kinotyrininkas Vytautas Mikalauskas (1921-2002); menotyrininkė, žurnalą *Ekrano naujienos* 1961-1967 redagavusi Mariana Malcienė (1924-2014). Daugiausiai šie straipsniai publikuoti sovietmečiu leistoje kino ar kultūros klausimams skirtoje periodikoje. Dar 6-ojo dešimtmečio pabaigoje specializuotame LSSR kultūros ministerijos ir kinofikacijos ir filmų nuomojimo vyr. valdybos leistame žurnale *Mūsų ekranas* (1958-1969) skelbti pasikalbėjimai su Lietuvoje dirbančiais kino mechanikais, darbo pirmūnais, dažnas jų amato mokėsi dar

tarpukariu, skirdavo laikotarpiui šiek tiek dėmesio²⁶, vėliau žurnale pasirodė ir publikacijų liečiančių kino istoriją Lietuvoje iki 1944-ųjų²⁷; panašios publikacijos randamos žurnale *Ekrano naujienos* (1959-1972)²⁸ ar jį pakeitusiame *Kinas* (1972-1994, 1998-)²⁹, kituose kultūriniuose leidiniuose³⁰. Daugiausiai tokių publikacijų pasirodo septintojo dešimtmečio pabaigoje – aštuntojo dešimtmečio pirmoje pusėje, vėliau jų gerokai sumažėja, arba kino

²⁶ J. Budrikas. *Dvidešimt penkeri metai kino aparatinėje* in: *Mūsų ekranas*, 1958, Nr. 1, p. 7; P. Naraškevičius. *30 metų* in: *Mūsų ekranas*, 1958, Nr. 3-4, p. 9; J. Budrikas. *Antanas Leseckas* in: *Mūsų ekranas*, 1958, Nr. 3-4, p. 10.

²⁷ V[ytautas]. Mikalauskas. *Kaunietis – lėlių kino multiplikacijos įkūrėjas* in: *Mūsų ekranas*, 1962, Nr. 2, p. 12-13; A. Vėsulys. *Nepamirštamų dienų liudininkai* in: *Mūsų ekranas*, 1965, Nr. 1, p. 4; L. Špolianskytė. *Prieš 55 metus* in: *Mūsų ekranas*, 1965, Nr. 1, p. 15; Vytautas Mikalauskas. *Iš Lietuvos kino istorijos* in: *Mūsų ekranas*, 1969, Nr. 1, p. 22.

²⁸ V[ytautas]. Mikalauskas. *Prieš 50 metų* in: *Ekrano naujienos*, 1969, Nr. 14, p. 14 [nenumuotas]; R. Gudaitis. „*Lietuviško kino metraščio puslapiai*“ in: *Ekrano naujienos*, 1970, Nr. 3, p. 11 [nenumuotas]; V[ytautas]. Mikalauskas. *Pirmieji garsiniai filmai Lietuvoje* in: *Ekrano naujienos*, 1972 birželis, Nr. 23 (595), p. 10-11 [nenumuoti].

²⁹ Vytautas Mikalauskas. „...*Trumpam laikui atvyks Lumjero sinematografas*“ in: *Kinas*, 1972, Nr. 1, p. 25-26; V[ytautas]. Mikalauskas. *Firmos, Bendrovės, kino studijos ir... neišsipildžiusios svajonės* in: *Kinas*, 1972, Nr. 3, p. 28. Vytautas Mikalauskas. *Per cenzūros barikadas* in: *Kinas*, 1972, Nr. 6, p. 27; Marijana Malceinė. *Iš Lietuvos kino istorijos* in: *Kinas*, 1973 kovas, Nr. 3 (9), p. 22-23; Marijana Malceinė. *Iš Lietuvos kino istorijos II* in: *Kinas*, 1973 balandis, Nr. 4 (10), p. 19; Marijana Malceinė. *Iš Lietuvos kino istorijos III* in: *Kinas*, 1973 gegužė, Nr. 5 (11), p. 22; Niselis Elinas. „*Čiapajevas*“ *buržuaziniame Kaune* in: *Kinas*, 1975, Nr. 12 (42), p. 11; Vytautas Mikalauskas. *...Ir 125 kino darbuotojai* in: *Kinas*, 1978, Nr. 12 (78), p. 11; Antanas Ulpis. *Pirmieji žingsniai* in: *Kinas*, 1980, Nr. 11 (101), p. 12; Vytautas Mikalauskas. *Datos ir faktai* in: *Kinas*, 1980, Nr. 11 (101), p. 9, 11, 15, 19, 21, 23; Vytautas Mikalauskas. *Filmų herojai kalba lietuviškai* in: *Kinas*, 1980, Nr. 11 (101), p. 20-21; Vytautas Mikalauskas. *Stebukladaris iš Kauno* in: *Kinas*, 1982, Nr. 8 (122), p. 20-21; Kęstutis Janulaitis. *Kaune, kur gyveno Starevičius* in: *Kinas*, 1985, Nr. 11 (161), p. 24; Vytautas Mikalauskas. *Tarybiniai filmai buržuazinėje Lietuvoje* in: *Kinas*, 1986, Nr. 11 (173), p. 12-13; Vytautas Mikalauskas. *Pirmoji kregždė Lietuvos ekrane* in: *Kinas*, 1987, Nr. 8, p. 24-25; Vytautas Mikalauskas. *Pirmasis pilnametražis lietuviškas filmas* in: *Kinas*, 1988, Nr. 2, p. 24-25; Vytautas Mikalauskas. *Istorija be pradžios ir pabaigos* in: *Kinas*, 1989, Nr. 11, p. 30.

³⁰ Vytautas Mikalauskas. *Kino pradžia Lietuvoje* in: *Kultūros barai*, 1967, Nr. 6 (30), p. 68-71; Petras Kežinaitis. *Pirmieji kino žingsniai Lietuvoje* in: *Kultūros barai*, 1967, Nr. 11, p. 41-44; Juozas Baušys. *Ar atsimenate, kas filmavo Lietuva?* in: *Gimtas kraštas*, 1969 04 03, Nr. 14 (114), p. 4; Petras Kežinaitis. *Antanas Račiūnas – lietuviškojo kino pradininkas* in: *Gimtas kraštas*, 1969 04 17, Nr. 16 (116), p. 4-5; Laimonas Tapinas. *Pirmoji filma – „Onytė ir Jonelis*“ in: *Literatūra ir menas*, 1977 10 15, Nr. 42 (1611), p. 12 etc.

istorija prisimenama tik specifinėmis progomis (pvz.: 1980-aisias, LSSR 40-mečio proga prisiminta ir 1940 įkurta *Lietuvos kino kronikos studija*).

1968-aisiais rinkinyje *Tarybinio meno keliu (Iš lietuvių kultūros istorijos, t. 5)* publikuotą LSSR mokslų akademijos Istorijos instituto Menotyros skyriuje dirbusios Marianos Malcienės straipsnį *Lietuviško kino metraščio puslapiai*³¹ galima laikyti pirmuoju moksliniu darbu, liečiančiu XX a. pirmos pusės Lietuvos kino istoriją. 1974-aisiais pagal autorės apgintą disertaciją išleistame veikale *Lietuvos kino istorijos apybraiža (1919-1970)* šiai temai skirta dar daugiau dėmesio, visgi, ji vis dar apsiribojo tik keliolika puslapių³², 1980-aisiais rusiškai išleistoje platesnėje knygos versijai ankstyvajam periodui daugiau dėmesio nebuvo skirta³³.

Tiek straipsniai žiniasklaidoje, tiek Marianos Malcienės darbai, neretai buvo persmelkti sovietinės ideologijos, neigiamoje šviesoje pristatė visa kas buvo daryta kino srityje Pirmojoje Lietuvos Respublikoje, neretai iškraipydami, tendencingai pateikdami ar nutylėdami nepatogius faktus, bei perdėm aukštindavo sovietų kino planus Vilniuje 1919-aisiais, ar pirmosios sovietinės okupacijos metų pasiekimus. Objektiviau rašyti apie tarpukario Lietuvos, tame tarpe ir kino joje, istoriją buvo trukdoma. Neišspausdintos liko Petro Kežinaičio kritinės pastabos, kuriose jis pažymi Marianos Malcienės straipsnyje *Lietuviško kino metraščio puslapiai* esančias klaidas straipsnio vietose liečiančiose prieškario ir tarpukario Lietuvos kino istoriją³⁴; kiti straipsniai, kuriuose autorius peikia kolegas teigiančius, jog kino istoriją Lietuvoje reikia pradėti po Antrojo pasaulinio karo³⁵. Autoriaus korespondencija taip pat atspindi sovietmečiu kilusius sunkumus bandant rašyti apie Lietuvos kino istoriją³⁶. Petras Kežinaitis buvo aktyviai pradėjęs

³¹ Marijana Malcienė. *Lietuviško kino metraščio puslapiai* in: *Tarybinio meno keliu (Iš lietuvių kultūros istorijos, t. 5)*, Vilnius: Mintis, 1968, p. 41-61.

³² Marijana Malcienė. *Lietuvos kino istorijos apybraiža (1919-1970)*. Vilnius: Mintis. 1974. Kinui Lietuvoje iki 1944-ųjų skirti p. 6-24.

³³ Мариана Мальцене. *Кино Советской Литвы*, Ленинград: Искусство, 1980.

³⁴ Petras Kežinaitis. *Atsargiau su faktas*, nepublikuotas straipsnis, mašinraštis, 1968 in: Lietuvos Literatūros ir Meno Archyvas (toliau LLMA), f. 274, ap. 1, b. 29, l. 17-21.

³⁵ Petras Kežinaitis. *Kada tai prasidėjo*, nepublikuotas straipsnis, mašinraštis, be datos in: LLMA, f. 274, ap. 1, b. 29, l. 11-14.

³⁶ „Malonu, kad susisieki su broliais Mekais, įdomu, kad rašai Lietuvos kino istoriją. Enciklopedijoje straipsnelis ta tema nebus toks, koks turėtų būti. Mat, dar velionis J. Banaitis ėmė abejoti dėl minėtinų pavardžių ir kita. Girdi, žurnale vienas dalykas, o enciklopedijoje – kitais. Taigi prašyčiau dėl šventos ramybės to dalyko nejudinti, t.y. nereikšti protesto viešai. Didesnėje apybraižoje, kurią Sveikas parengsi, tie dalykai išryškės kitu aspektu, labiau dokumentuotai, pagrįstai.“ – teigta *Juliaus Būtėno laiškas Petriui Kežinaičiui*, 1968 11 24 in: LLMA, f. 274, ap. 1, b. 117, l. 5.

rinkti medžiagą Lietuvos kino istorijai rašyti, tačiau autoriaus mirtis 1969-aisias pakeitė planus. Antra vertus, ankstyvajai Lietuvos kino istorijai skirtą veikalą parengė Vytautas Mikalauskas, rašytojo archyve saugomas dar 1978-aisiais parengtas knygos rankraštis³⁷, tačiau sovietinės okupacijos metais knyga taip ir nebuvo išspausdinta³⁸.

Padėtis pasikeitė devintojo dešimtmečio pabaigoje SSRS prasidėjus Michailo Gorbačiovo inicijuotoms reformoms, Lietuvoje susidarius Sajūdžio iniciatyvinei grupei, ir, galiausiai, Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę. 1987-aisiais piktintasi prasta kintotyros būkle šalyje, platesnės, geresnės kino istorijos neturėjimu, tuomet LSSR Mokslų akademijos Istorijos instituto direktoriaus pavaduotojas Algirdas Gaižutis tikino, jog jau yra sudarytas autorių kolektyvas tokiai daugiatomei Lietuvos kino istorijai ruošti – pirma bus paruošta paskutinių 20 metų istorija, o vėliau bus imtasi ir išsamesnių ir platesnių tyrimų reikalaujančios XX a. pirmos pusės tyrimų³⁹. Nacionalistiniam Sajūdžiui įsismarkaujant aktyviau pradėta raginti peržiūrėti ankstyvosios Lietuvos kino istoriją, keisti požiūrį į ją: „Kur kas daugiau žalos atnešė ne piršto mostelėjimas iš viršaus, o niekinantys ideologiniai stereotipai. Ypač stalinistiškas pseudodialektinis mąstymas: juoda-balta, draugai-priešai, tarybinis-buržuazinis, „trečio kelio nėra“, kiekvienoje tautoje – dvi kultūros... Tokių apnašų vakarykščiuose ir užvakarykščiuose kino vertinimuose – su kaupu. // Ryškus pavyzdys – nepriklausomosios Lietuvos kultūros, meno, taigi ir kino vertinimas. <...> Akistata, su tikra Lietuvos ir jos kultūros istorija privers, jau verčia pripažinti, kad ir kinas – koks silpnutis jis buvo – ne tuščia vieta tautos kultūroje. Anų metų kronika jau atgyja. <...> Kino kultūra – ne vien savi vaidybiniai ar dokumentiniai filmai filmai, bet ir visa kino sistema su gausiu filmų repertuaru. Ar čia nevertėtų žvilgtelėti naujaip į anuos metus? Argi negrižtame prie ano meto kultūros veikėjų, kino entuziastų pamatinių idėjų? Argi 700-800 filmų per metus repertuaras – ne šių dienų siekiamybė?“ – 1989-aisiais teigė Skirmantas Valiulis⁴⁰.

Nuo devinto dešimtmečio pabaigos spaudoje publikuoti straipsniai ir šaltiniai apie ankstyvąją kiną Lietuvoje – prisiminti tarpukario kino

³⁷ Žiūrėti: LLMA, f. 378, ap. 1, b. 12-17.

³⁸ Kaip teigė autorius, tam trukdė ir ideologinės priežastys: „<...> laikams keičiantis, teko viską perrašyti, pataisyti ir papildyti, nes stagnacijos laikais autoriai buvo verčiami pabrėžtinai rodyti tik gerąsias sovietinio kino puses ir su panieka žiūrėti į nacionalinio kino daigus tik kaip vieną iš kapitalizmo būdų pinigams spausti bei propagandai varyti.“ Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 10.

³⁹ Algirdas Gaižutis. *Persitvarkymas ir kintotyra* in: *Kinas*, 1987, Nr. 10, p. 3, 28.

⁴⁰ Skirmantas Valiulis. *Akistatoje* in: *Kinas*, 1989, Nr. 6, p. 3-4.

pionieriai⁴¹, jų kurtų kronikų panaudojimas ir naujas interpretavimas filmuose⁴², ar net apie pačius šių kronikų kūrėjus pradėti kurti kino filmai⁴³ tikrai demonstravo kintantį ar pakitusį požiūrį į minėtą medžiagą. Tačiau minėtasis Lietuvos kino istorijos daugiatomis taip ir nepasirodė (šiuo atžvilgiu mūsų kaimynai žymiai laimingesni)⁴⁴, o pirmo stambesnio veikalo skirto XX a. pirmos pusės kino istorijai Lietuvoje teko laukti dar beveik dešimtmetį. Juo tapo veik ketvirtį amžiaus po leidyklas stumdytas⁴⁵ ir galiausiai 1999 išleistas Vytauto Mikalausko darbas *Kinas Lietuvoje: nuo atrakciono iki nacionalinio kino meno*⁴⁶. Tai, kaip teigė autorius, buvo jau penktoji knygos versija. Joje autorius aprašė kino Lietuvoje istoriją nuo pirmosios filmo demonstracijos šalies teritorijoje 1897-ųjų liepą, iki 1957-aisiais sukurto filmo *Žydrasis Horizontas*. Tai – grandiozinis veikas, formavęs supratimą apie kino kultūrą Lietuvoje šiuo laikotarpiu. Knygoje pateikta daugybė faktinės informacijos apie kino politiką, kūrėjus ir jų kūrinius. Po knygos pasirodymo 2000-aisiais, Vytautas Mikalauskas apdovanotas Lietuvos kinematografinių sąjungos premija už svarų indėlį į Lietuvos kinematografijos istoriją. Tačiau nuo knygos pasirodymo praėjus dvidešimtmečiui sunku nepastebėti ir jos trūkumų. Dar sovietmečiu pradėtos rašyti knygos autorius neturėjo galimybės pamatyti daugelio knygoje minimų, net neidentifikuotų (knygoje nurodomi tik to meto Lietuvoje naudoti filmų pavadinimai, todėl susigaudyti tarp jų sunkiai įmanoma) kino filmų. Aprašydamas juos autorius perdėm kliovėsi to meto spaudos šaltiniais, kurie neretai pasakydavo daugiau ne apie filmo turinį, o

⁴¹ Vytautas Mikalauskas. *Veteranas* in: *Kinas*, 1990, Nr. 11, p. 18-19; Skirmantas Valiulis. *Šis bei tas iš kino istorijos* in: *Kinas*, 1999 žiema, Nr. 3 (274), p. 30-31; Živilė Pipinytė. *Kino žurnalisto keliu* in: *7 meno dienos*, 1996 02 09, Nr. 6 (210), p. 1, 4; Vytautas Alseika. *Apie lietuvių kino žurnalistikos pradžių...*, p. 149-161;

⁴² Apie kintantį santykį su tarpukario kronika: Skirmantas Valiulis. *Kronika vėl priekyje?* in: *Kinas*, 1990, Nr. 1, p. 10-11.

⁴³ 1991 metais režisieriaus Algirdo Tarvydo skurtas filmas *Kiti keliauja žvaigždynais* (1991) skirtas tarpukario Lietuvos kino pionieriams. Prieiga internetu: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/39038> [tikrinta 2020 02 02]. Apie filmą taip pat: Živilė Pipinytė. „...kiti keliauja žvaigždynais“ in: *Kinas*, 1991, Nr. 12, p. 2-3.

⁴⁴ Pavyzdžiui daugiatomė Lenkijos kino istorija spausdinti pradėta dar 1966-aisiais, o ir šiaip netrūksta visą nacionalinio kinematografo istoriją apžvelgiančių veikalų, naujausias: Tadeusz Lubelski. *Historia kina polskiego, 1895-2014*. Kraków: Universitas, 2015. Latviai taip pat turi studiją skirtą visai šalies vaidybinio kino istorijai: *Inscenėjumu realitāte. Latvijas aktierkino vēsture*. Rīga: Mansards, 2011.

⁴⁵ „Senoji mūsų kino istorija iš viso buvo nugenėta. Ir ne visada čia pirmųjų kino istorikų kaltė. Juk V. Mikalausko knyga apie nepriklausomos Lietuvos kiną stumdoma ir grumdoma jau geras dešimtmetis“ dar 1990-aisias skundėsi Skirmantas Valiulis. Skirmantas Valiulis. *Kronika vėl priekyje?* in: *Kinas*, 1990, Nr. 1, p. 10-11.

⁴⁶ Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*

apie juos rašiusius autorius, ar to meto politinį-kultūrinį klimatą Lietuvoje. Nesugebėjimas to išžvelgti nurodė į tai, jog autoriui trūko gilesnio aptariamo laikotarpio kultūrinio ir politinio gyvenimo, socialinių praktikų, institucinių tvarkų pažinimo. Todėl neretos autoriaus išvados ar interpretacijos skamba neįtikinančiai, o knygoje trūksta elementaraus stipresnio kritinio mechanizmo ar teorinio pagrindo, šiuolaikinės kino istorijos tyrimų kontekste ji neatlaikytų rimtesnės mokslinės kritikos. Galiausiai neišvengta ir nemažai faktinių klaidų, tačiau tokios apimties pionieriškame darbe jos tikrai nestebina.

Nūnai galime fiksuoti savotišką Vytauto Mikalausko tyrimo reviziją, tik šį kartą atliekamą istorikų-profesionalų. Minėti Linos Kaminskaitės-Jančorienės ir Annos Mikonis-Railienės darbai⁴⁷ „perrašo“ knygos medžiagą nuo 1944 metų. Juozapas Paškauskas savo daktaro disertacijoje skyrė dėmesio kinui Lietuvoje iki Didžiojo karo (1918)⁴⁸. Revizuojama ir tarpukario Lietuvos kino istorija. Tačiau čia dėmesio daugiausiai sulaukia kino teatrų tinklas: Alvydas Surblys atliko išsamų Kauno kino teatrų raidai ir lokalizacijai 1918-1940-aisiais skirtą tyrimą⁴⁹. Autorius išsamiai apžvelgia Kauno kino teatrus – jų būklę, raidą, pavadinimų kaitą etc., praplėsdamas ir patikslindamas V. Mikalausko duomenis, tačiau, kaip ir V. Mikalauskas, autorius neišvengė klaidų prabildamas apie pačius kino filmus⁵⁰. Vilniaus kino teatrų istorijai skirta populiaria forma parašyta Sonatos Žalneravičiūtės knyga⁵¹. Tuo tarpu kino filmai, kino kultūra svarbesnę vietą užėmė vienintelėje mokslinėje publikacijoje – Ugnės Marijos Andrijauskaitės straipsnyje *Kinas kauniečių gyvenime 1918-1940 m.*⁵². Nors autorė ir pateikė naujų išvalgų, bei skirtingų

⁴⁷ Anna Mikonis-Railienė, Lina Kaminskaitė-Jančorienė. *Kinas sovietų Lietuvoje...*; Lina Kaminskaitė-Jančorienė. *Kinas sovietų Lietuvoje...*

⁴⁸ Juozapas Paškauskas. *Laisvalaikio kultūra didžiuose Lietuvos miestuose ir provincijoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius, 2017.

⁴⁹ Alvydas Surblys. *Kauno kino teatrai 1918-1940 m.: lokalizacija ir raida* in: *Kauno istorijos metraštis*, 2011, Nr. 11, p. 151-197;

⁵⁰ Pvz.: Autorius įvardija filmą *Trader Horn* (1931, rež. V. S. Van Dycke) kaip vokišką, nors jau pats filmo pavadinimas nurodo į neblogai žinomą (tris kartus perstatytą!) JAV filmą. Veikiausiai autorių suklaidino tai, jog šis amerikiečių gamybos filmas (kaip ir daugelis kitų) Lietuvoje demonstruotas vokiečių kalba. Žiūrėti: Alvydas Surblys. *Op.Cit.* P.168., filmo reklamoje kuria remiasi autorius pabrėžiama, jog filmas demonstruojamas vokiečių kalba, tačiau taip pat nurodomi filmo gamintojai – JAV kompanija Metro-Goldwyn-Meyer ir filmo režisierius, žiūrėti: „Forum“. *Neužilgo milžiniška premjera!*. in: *Dienos naujienos*, 1932 10 08, Nr. 230 (452), p. 2.

⁵¹ Sonata Žalneravičiūtė. *Vilniaus iliuzionai. Miesto kino teatrų istorijos*, Vilnius: Vaga, 2015.

⁵² Ugnė Marija Andrijauskaitė. *Kinas kauniečių gyvenime 1918-1940 m.* in: *Kauno istorijos metraštis*, 2012, Nr. 12, p. 209-220.

nei V. Mikalausko knygoje vertinimų, tačiau straipsnis kenčia dėl kai kurių abiejų autorių darbuose pasikartojančių problemų – čia taip pat beriami neidentifikuotų filmų pavadinimai, vertinant juos tik pagal to meto spaudą. Kelis apžvalginius tekstus apie kiną tarpukario Lietuvoje yra publikavęs Gedminas Jankauskas, tačiau jie tik negausiai nauja medžiaga papildė V. Mikalausko darbą⁵³.

Apžvelgus Lietuvoje publikuotus tyrimus verta pažiūrėti ir į užsienio lietuvių inšą, jis kuklus tačiau vertingas. Tai – 1983 JAV lietuvių Raimundo Mariaus Lapo publikuota knyga *Ten, ekrane sužibus. Amerikos lietuvių kinematografija, 1909-1979*⁵⁴. Nors autoriaus veikalas skirtas Amerikos lietuvių kino kūrėjams, tačiau jis glaudžiais siejosi ir su Lietuva, mat JAV lietuviai iki Antrojo pasaulinio karo neretai atvykdavo į šalį filmuoti ir demonstruoti filmų.

Tuo tarpu didžiųjų valstybių – Vokietijos, SSRS, JAV – kino produkcijai istoriografijos netrūksta⁵⁵, todėl nesunku susidaryti vaizdą apie šių valstybių kino industriją, jose kurtų filmų tendencijas ir jų kaitą, tačiau retai šiose istoriografinėse pozicijose pažvelgiama už šių valstybių sienų, o dar

⁵³ Gediminas Jankauskas. *Kinas* in: *Lietuvių literatūros istorija: XX amžiaus pirmoji pusė, I knyga*, Vilnius: Petro Ofsetas, 2010, p. 339-343; autorius taip pat publikavo keletą straipsnių apie tarpukario kiną Lietuvoje žiniasklaidoje: Gediminas Jankauskas. *Tarpukario Kauno kino teatrai* in: *Bernardinai.lt*, 2013 10 12, preiga internetu: <https://www.bernardinai.lt/2013-10-12-gediminas-jankauskas-tarpukario-kauno-kino-teatrai/> [tikrinta 2020 01 05]; Gediminas Jankauskas. *Kaip kauniečiai kiną kūrė* in: *Bernardinai.lt*, 2014 01 06, preiga internetu: <https://www.bernardinai.lt/2014-01-06-gediminas-jankauskas-kaip-kaunieciai-kina-kure/> [tikrinta 2020 01 05];

⁵⁴ Raimundas Marius Lapas. *Ten, ekrane sužibus. Amerikos lietuvių kinematografija, 1909-1979*. Čikaga: The Baltic Cinematographic Research Centre Press, 1983.

⁵⁵ Nacistinės Vokietijos kiną liečiantys: David Stewart Hull. *Op. Cit.*; Klaus Kreimeie. *Op. Cit.*; Mary-Elizabeth O'Brien. *Nazi Cinema as Enchantment: Politics of Entertainment in the Third Reich*. New York: Camden House, 2006; Susan Tegel. *Nazis and...*; Helga Belach. *Wir tanzen um die Welt. Deutsche Revuefilme 1933-1945*. München: Hanser, 1979; Andrea Winkler-Mayerhöfer. *Starkult als Propagandamittel. Studien zum Unterhaltungsfilm im Dritten Reich*. München: Ölschläger, 1992; Karsten Witte. *Lachende Erben, toller Tag. Filmkomödie im Dritten Reich*, Berlin: Vorwerk 8, 1995 ir t. t.

Sovietinio kino klausimus nagrinėjantys: *Stalinism and Soviet Cinema*. (ed. Richar Taylor, Derek Spring), London: Routledge, 1993; Peter Kenez. *Cinema and Soviet Society from the Revolution to the Death of Stalin*. London / New York: I. B. Tauris, 2001; Александр Прохоров. *Унаследованный дискурс: парадигмы сталинской культуры в литературе и кинематографе*. Санкт-Петербург: Академический проект, 2007 ir t. t.

JAV: Kerry Seagraves. *Op. Cit.*, 1997; David Thompson. *The Whole Equation: a History of Hollywood*, New York: Alfred A. Knopf, 2005 ir t. t.

rečiau žvilgsniu sustojama ties XX a. pirmos pusės Lietuva. Tad ši istoriografija menkai tarnauja, norint suprasti kino filmų demonstravimo ir recepcijos procesus Lietuvoje. Išskirtini vos keli reikšmingesni straipsniai, abu skirti nacių okupacijos Lietuvoje periodui. Tai vokiečių kino tyrėjo Ralf Forster straipsnis, analizuojantis nacistinės Vokietijos kino politiką okupuotose Rytų teritorijose 1941-1944⁵⁶, jame tarp kitų kraštų (Estijos, Latvijos, Ukrainos) autorius dėmesio skiria ir Lietuvai, tačiau jis neišvengia ir faktinių klaidų dėl vietos sąlygų nepažinavimo. Vykusį straipsnį apie nacių okupacijos metais kurtą filmą *Raudonoji migla* (*Roter Nebel*, 1942-1944), bei skirtingas jo versijas, tame tarpe ir lietuvišką, publikavo Prancūzijos kino tyrėja Irina Tcherneva⁵⁷ – tai ir viskas.

Tyrimo šaltiniai ir istoriografija. Kino kultūros tyrimui XX amžiaus vidurio Lietuvoje aktualus platus šaltinių spektras, tačiau pastarieji, lyg seniai pamirštos dėlionės dalys, neretai būna skylėti ir nevienalyčiai. Vienas pastoviausių šaltinių – publikacijos apie kiną periodinėje spaudoje ir grožinėje literatūroje. Darbo chronologijos pradžia iš esmės žymi ir aktyvesnės kino publicistikos Lietuvoje pradžia⁵⁸. Jei XX amžiaus trečiajame dešimtmetyje kino klausimai išnirdavo tik retose laikraščių kronikų žinutėse, tai nuo ketvirtojo dešimtmečio Lietuvoje atsiranda specializuota kinui skirta periodika, kinas susilaukia reguliaraus didžiųjų laikraščių ir žurnalų dėmesio. Būtent čia virė svarbiausios diskusijos kino klausimais, pateiktos filmų recenzijos. Nors visu aptariamu laikotarpiu, Lietuvoje leista spauda buvo cenzūruojama, tačiau net nacistinės ir sovietų okupacijos metų Lietuvos spauda, leidžia rekonstruoti okupacinių režimų viešai projektuotą požiūrį į šalyje demonstruojamus kino filmus ir jų atliekamas funkcijas. Tuo tarpu net smulkiose kronikos žinutėse galima rasti visuomenės požiūrio į kino filmus atgarsius, žinoma, kritiškai vertinant to meto spaudą platesniame istoriniame kontekste. Kaip, rašydamas apie nacių okupacijos laikotarpio Lietuvos spaudą teigė Vytautas Kubilius: „Lietuvos archyvuose mažai tesukaupta medžiagos, bylojančios apie tuometinės kultūrinės veiklos užslėptus tikslus, realijas,

⁵⁶ Ralf Forster. *German Film Politics in the Occupied Eastern Territories, 1941-1945* in: *Cinema and the Swastika. The International Expansion of the Third Reich Cinema*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, p. 317-333.

⁵⁷ Irina Tcherneva. *Beyond the surface of “Atrocity image”: Fabrication and Circulation of the Nazi Film Red Mist (1942-1954)* in: *Journal of Genocide Research*, 2019, Vol. 21, Issue 2, p. 131-136.

⁵⁸ Plačiau kino publicistikos raida tarpukario Lietuvoje apžvelgiama disertacijos skyriuje I.1.3.

atmosferą. Ano meto periodika, persijota karo cenzorių, tebėra turtingiausias savo faktūra kultūrinio gyvenimo veidrodis⁵⁹.

Rašant darbą peržvelgta kone šimtas 1926-1944 Lietuvoje publikuotų periodinių publikacijų rinkinių, ne visi jie pasitarnavo darbo tikslams. 1926-1940 Lietuvoje publikuotas platus spektras įvairių pakraipų spaudos leidinių, be specializuotų kino leidinių: *Kino naujienos* (1931-1932), *Kinas* (1934-1935), darbui aktualios informacijos rasta didžiausiuose to meto Lietuvos leidiniuose – valstybės oficioze *Lietuvos aidas*; tautininkų ideologiją atstovavusiems – *Jaunoji karta*, *Vairas*; į katalikus skaitytojus orientuotose *Rytas*, *XX amžius*; kariuomenės ir patriotinių organizacijų – *Trimitas*, *Karys*, *Kardas*; bulvariniuose – *Diena*, *Dienos naujienos*, *Kuntaplis*, *Mūsų laikraštis*, *Sekmadienis*; nuosaikios politinės kairės laikraštis – *Lietuvos žinios*; kultūriniai – *7 meno dienos*, *Meno dienos*, *Kultūra*, *Naujoji romuva*, *Židinys*; regioniniai leidiniai – *Lietuvos keleivis*, *Vakarai*, *Vilniaus balsas*; ir kiti. Itin naudingi buvo spaudoje skelbiami, plataus visuomenės susidomėjimo sulaukę geriausių sezono filmų rinkimai, leidę geriau susiorientuoti, kurie filmai labiausiai domino to meto Lietuvos visuomenę, mat Lietuvoje demonstruotų kino filmų surinktas pajamas atspindintys dokumentai išliko tik iš nacių okupacijos metų. Sovietų ir nacių okupacijos metais leidžiamų spaudos leidinių skaičius gerokai krito, sugriežtėjo jų kontrolė ir cenzūra – ruošiant darbą peržvelgti visi Lietuvoje išlikę nacių ir sovietų okupacijos metų periodiniai leidiniai lietuvių kalba.

Kino atspindžių taip pat ieškota to meto spaudą papildančioje grožinėje ir negrožinėje literatūroje. Grožinėje literatūroje taip pat atsispindėjo to meto kino procesai Lietuvoje. Darbe minima kelios dešimtys kino klausimus lietuvių 1926-1944 kurtų grožinės literatūros kūrinių. Jie rasti peržvelgus daugiau nei šimtą tuo metu atskirais leidiniais ar literatūros klausimams skirtoje, kultūrinėje ar net bulvarinėje spaudoje publikuotų kūrinių. Remiantis 1918-1940 leistų knygų lietuvių kalba kontroliniu sąrašu, bibliografiniais leidiniais, identifikuota ir nemažai tarpukariu leistos literatūros kino technikos klausimais, knygelių apie filmų žvaigždes, filmų katalogų – visi jie padėjo susidaryti platesnį požiūrį apie kino padėtį tarpukario Lietuvos kultūriniam lauke. Tarp tokių paminėtinas atskira knyga išleistas Vytauto Alseikos diplominis darbas apie kino cenzūrą Lietuvoje ir

⁵⁹Vytautas Kubilius. *Neparklupdyta mūza: lietuvių literatūra vokiečių, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 8.*

jose teisinį reglamentavimą⁶⁰, Vytauto Kurnatausko ir Leono Žurausko veikalai skirti kino meno ir technikos klausimams⁶¹. Deja, ne visi identifikuoti tarpukariu leisti leidiniai apie kiną išliko iki šių dienų, plačiau jie aptariami ir analizuojami darbo I.1.3 skyriuje. Kino klausimai paliesti tarpukariu rašiusių autorių knygose skirtose politiniams, kultūriniais Lietuvos gyvenimo klausimams⁶². Kaip iliustracinis šaltinis darbe naudotas platus spektras nacių okupacijos metais leistos propagandinės literatūros⁶³, pastaroji padėjo išskleisti nacių metais Lietuvoje demonstruotus kino filmus platesniuose propagandiniuose naratyvuose. Kino teatrų tinkle nepasimesti gelbėjo informaciniai leidiniai, Lietuvos statistikos metraštis.

Spaudos publikacijas papildo aktualūs ir archyviniai dokumentai. Dėkingiausi jie, vėlgį, tarpukario Lietuvos laikotarpiui. Itin vertingi 1932 m. įkurtos Kino filmų cenzūros institucijos veiklos dokumentai, saugomi Lietuvos literatūros ir meno archyve (LLMA, f. 91). Daugiau nei 40000 lapų apminantys fondo dokumentai leidžia spręsti apie Lietuvos valdžios (šiuo atveju atstovaujamos Kino filmų cenzūros institucijos) požiūrį į kino filmus, atskleidžia Lietuvoje demonstruotų kino filmų kiekius, Lietuvos cenzorių filmuose išvelgtas propagandines tendencijas, kai kurias filmų platinimo ypatybes ir pan. Archyve saugomi dokumentai tampa nepamainomais, kai reikia rekonstruoti lietuviškų kino kronikų turinį, mat dauguma jų neišliko kino juostų pavidalu, tad cenzūros medžiaga yra plačiausias šaltinis joms pažinti. Ankstesni, 1930-1932 metų filmų cenzūros dokumentai randami Kauno apskrities viršininko (LCVA, f. 402) fonde. Daugiau diskusijų užsienio

⁶⁰ Vytautas Alseika. *Filmų priežiūra Lietuvoje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto Teisės Fakultetas, 1938.

⁶¹ Vytautas Kurnatauskas. *Kinematografijos menas*, Marijampolė: Dirva, 1928; Žurauskas, Leonas. *Garsinė kinematografija. Josios atsiradimo istorija ir šių dienų technika*, Kaunas: Lietuvos kinematografininkų sąjunga, 1931.

⁶² Pavyzdžiui, Stasio Ylos 1937 išleistame veikale *Komunizmas Lietuvoje*, darbe naudotasi nauju knygos leidimu: Yla, Stasys. *Komunizmas Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2012.

⁶³ Blazas, Henrikas. *Raudonasis siaubas GPU: jos veikla ir apskritai siautėjimas Lietuvoje*, Kaunas: Valstybinė leidykla, 1941; Kommos, Rudolf. *Žydai už Stalino pečių: Žydų viešpataujančioji padėtis Sovietų Sąjungoje, atvaizduota pagal vidinius sovietų šaltinius*. Kaunas: Valstybinė leidykla, 1942; Loeff, Wolfgang. *Anglija be kaukės*. Kaunas: Valstybinė leidykla, 1942; Janson, Karl. *Seni ir amžinai nauji britų valdžios metodai*, 1942. Leidimo vieta nenurodyta; *Žemaičių kankiniai: Rainių miškelio tragedija, 1941.VI.24-25*, Telšiai: Žemaičių žemė, 1942.

kino filmų demonstravimo tarpukario Lietuvoje klausimai pasiekdavo Lietuvos Užsienio reikalų ministeriją, juos liečiantys dokumentai saugomi jos fonde (LCVA, f. 383), taip pat buvo svarstomi Lietuvos ministrų kabineto (LCVA, f. 923). Visuomenės nuotaikos, tame tarpe ir susijusios su demonstruotais kino filmais, fiksuotos Valstybės saugumo departamento ataskaitose (LCVA, f. 378). Gyventojų nuotaikas, pasireiškusias ir kino teatruose, 1939-aisiais atgautame Vilniuje, papildė Vilniaus miesto ir apskrities viršininko fonde (LCVA, f. 401) ir Vyriausybės įgaliotinio Vilniaus miestui ir sričiai įstaigos fonde (LCVA, f. 378) saugomi dokumentai. Naudingų dokumentų kino tinklo ir filmų gamybos klausimais rasta Švietimo ministerijos fonde (LCVA, f. 391). Sunkiau yra su 1940-1944 metų archyviniais dokumentais. Kino klausimai, visų pirma kino teatrų tinklo nacionalizacijos, plėtros, filmų gamybos klausimai, pirmosios sovietinės okupacijos metais gausiau atsispindi tik LSSR Ministrų tarybos fonde saugomuose dokumentuose (LCVA, f. R-754). Nacių okupacijos metų kino klausimus atspindi Lietuvos Centriniam Valstybės Archyve saugomi Ostlando filmų įmonės Lietuvos skyriaus Vilniuje (Filmbetriebe Ostland Zweigstelle Litauen, Wilna) ir Ostlando filmų bendrovės Kauno skyriaus (Ostland-Film-Gesellschaft m. b. H. Zweigstelle Kauen) veiklos dokumentai (LCVA, f. R-780), tačiau jie išlikę tik dalinai. Visgi šiame fonde saugomi ir itin vertingi kino filmų lankomumą nacių okupacijos metais Lietuvoje atspindintys dokumentai, panašūs dokumentai (atspindintys kino filmų lankomumą nacių okupacijos metais Latvijoje), pavyzdžiui, nėra išlikę Latvijos archyvuose⁶⁴, tad Lietuvoje išlikę dokumentai yra unikalūs. Kino padėtį Lietuvoje nacių okupacijos metais suprasti padeda ir Lietuvos ypatingajame archyve saugoma pokariu tardyto ir teisto operatoriaus Stepo Uzdono byla⁶⁵. Visam disertacijoje aptariamam laikotarpiui pasitarnauja LLMA saugomas asmeninis Petro Kežinaičio fondas (f. 274) – 7-ojo dešimtmečio pabaigoje žurnalistas ruošė studiją apie Lietuvos kiną (pastaroji nebaigta autoriui mirus), rašė laiškus ir prakalbino daugelį lietuvių kino kūrėjų, kurių nebūtų galėjęs pakalbinti šios disertacijos autorius.

Nepublikuotus archyvinius šaltinius papildė publikuotų archyvinių šaltinių rinkiniai. Suprantama nė vienas jų nėra konkrečiai skirtas kino klausimams, tačiau juose galima rasti kino sritį liečiančių, ar gyventojų nuotaikas plačiau atspindinčių, ir disertacijos temos kontekstams

⁶⁴ Žiūrėti: Kaspars Zellis. *Nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas režīma propaganda Latvijā (1941 -1945)*, Rīga: Latvijas Universitāte, 2011, p. 115-118.

⁶⁵ *Stepo Uzdono tardymo ir tremties byla* in: Lietuvos ypatingasis archyvas, K-1/58/P-1967.

pasitarnaujančių dokumentų. Paminėtinas Juozapo Romulado Bagušausko ir Arūno Streikaus sudarytas dokumentų rinkinys skirtas sovietų okupacijos metų kultūros politikai⁶⁶; Lietuvos laikinosios vyriausybės posėdžių protokolų rinkinys – atspindintis neišsipildžiusius lietuvių planus kino srityje nacių okupacijos pirmosiomis dienomis⁶⁷; Thomas Remeikis sudarytas nacių okupacijos metų laikotarpio pranešimų iš Lietuvos į Stokholmą dokumentų rinkinys, fiksuojantis gyventojų nuotaikas nacių okupacijos metais⁶⁸, kiti dokumentų rinkiniai⁶⁹.

Publikuoti dienoraščiai ypač pasitarnauja okupacinių metų, kai spauda buvo labiau ribota, kino klausimams ir kultūriniais kontekstams rekonstruoti. Tarpukariu kino filmus laikraštyje *XX amžius* recenzavęs istorikas Zenonas Ivinskis bene vienintelis paliko natūralius, vienalaikius įspūdžius apie pirmąsias sovietų Lietuvoje kurtas ir demonstruotas kino kronikas⁷⁰. Nacių okupacijos metams pažinti ypač naudingas Lietuvos nacionalistų partijos generalinio sekretoriaus, vėliau į antinacinę veiklą įsitraukusio Zenono Blyno karo metų dienoraštis – autorius ne tik gausiai fiksavo politines to meto šalies aktualijas, bet nemažai dėmesio skyrė ir kultūriniais veiksniams, nevengė reikšti nuomonės matytų filmų klausimais⁷¹. Nacių okupacijos metų laikotarpį pažinti padeda Lietuvos laikinosios vyriausybės finansų ministro, vėliau finansų generalinio tarėjo

⁶⁶ *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990*, (sud. J. R. Bagušauskas, A. Streikus), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2005

⁶⁷ *Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai*. (sud. Arvydas Anušauskas), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2001;

⁶⁸ *Lithuania under German Occupation, 1941-1945. Despatches from US legation in Stockholm* (ed. Thomas Remeikis), Vilnius: VU University Press, 2005.

⁶⁹ *1941 birželio sukilimas. Dokumentų rinkinys* (sud. Valentinas Brandišauskas), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2000; *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939-1940: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Mintis, 1993; *Vidaus Reikalų Ministerijos Administracijos Departamento aplinkraščiai*, Kaunas: Vidaus Reikalų Ministerija, 1938 m; *Lietuvos liaudies seimas. Stenogramos ir medžiaga*. (Ats. Red. Konstantinas Surblys, Sud. Vytautas Kancevičius, Justinas Lazauskas), Vilnius: Mintis, 1985; *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, IV tomas: Lietuva buržuazijos valdymo metais (1919-1940)* (red. J. Žiugžda), Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961; ir kiti.

⁷⁰ Zenonas Ivinskis. *Dienoraštis: atskiri nuotykių ir įspūdžių iš mano gyvenimo, 1928-1940*. Dienoraščio kopija asmeniniame autoriaus archyve.

⁷¹ Zenonas Blynas. *Karo metų dienoraštis 1941-1944 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2007.

Jono Matulionio dienoraštis⁷²; kunigo Prano Bieliausko dienoraštis⁷³, kiti dienoraščiai⁷⁴.

Publikuotų šaltinių sąstatą papildė gausus atsiminimų blokas. Pastarieji vertinti kritiškai, lyginant juos su to meto spauda, archyviniais dokumentais, istoriografinė medžiaga, tikrinant ar filmai apie kuriuos atsiminimų autoriai rašo, tikrai buvo rodyti tuo metu, kai apie juos rašoma prisiminimuose. Mat prabėgus kuriam laikui atsiminimų autoriai neretai priskirdavo vienu politinių režimų metais matytus kino filmus kitiems politiniams režimams, taip savotiškai pagrįsdami teiginį, jog atmintis apie matytus kino filmus dilo lėčiau, nei XX amžiaus penktame dešimtmetyje Lietuvoje besikeičiantys politiniai režimai⁷⁵. Žinoma, jog ir atsiminimuose kino filmai dažnai iškyla tik sporadiškai, jie dažniausiai pasitarnauja kaip iliustraciniai pavyzdžiai platesniems disertacijos teiginiams iliustruoti⁷⁶. Visgi tarp naudotų atsiminimų norisi išskirti išėivijoje kunigo Mykolo Vaitkaus publikuotus atsiminimus – autorius juose iškyla kaip vienas pirmųjų Lietuvos sinefilų, kunigas stengėsi nepraleisti visų svarbesnių kino filmų premjerų Lietuvoje, paliko plačius matytų filmų įspūdžius, lankytojų Kauno kino teatrų

⁷² Jonas Matulionis. *Neramios dienos*. Toronto: Tėviškės žiburiai, 1975.

⁷³ Pranas Bieliauskas. *Dienoraštis, 1920-1957*, Vilnius: Homo Liber, 2011.

⁷⁴ Povilas Dogelis. *Kas pergyventa. 1930-1949 metų dienoraštis*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017; Anonimas. *Emilijos dienoraštis, 1942-2015 m. Vienos epochos liudijimas*. Vilnius: Tyto Alba, 2020;

⁷⁵ Pavyzdžiui, dainininkas, režisierius Stanislovas Rubinovas savo atsiminimuose prancūzų katalikiškos tematikos filmą *Golgota* (*Golgotha*, 1935), legaliai rodytą tiek Smetonos metais Kaune, tiek dar lenkiškame Vilniuje, priskiria Antrojo pasaulinio karo metų nacių propagandai. Filme gana ryškias tradicinio katalikiško antisemitizmo apraiškas („<...> rodė filmą apie Kristaus nukryžiuvimą. Šlykštūs barzdoti kumpanosiai žydai sadistiškai kankino angeliško grožio Kristų“) autorius susiejo su nacių antisemitine propaganda, nors nacių okupacijos metais filmas Lietuvoje net nebuvo rodytas, Stanislovo Rubinovo minimas Vilniaus kino teatras kuriame jis žiūrėjo filmą, nacių okupacijos metais taip pat nedirbo, taigi, autorius prisiminė dar anksčiau matytą kino filmą. Žiūrėti: Stanislovas Rubinovas. *Miške ir scenoje*, Vilnius: Versus Aureus, 2013, p. 28.

⁷⁶ Povilas Gaučys. *Tarp dviejų pasaulių*, Vilnius: Mintis, 1992; Dana Rutkutė. *Mano jaunystės teatras. Atsiminimai*, Vilnius: Unitas, 1994; Jonas Gutauskas. *Mokytojo atsiminimai: metodika, istorija*, Panevėžys: Revo, 1995; Petras Biržys – Pupų Dėdė. *Atsiminimai*, Vilnius: Vaga, 1999; Galina Dauguvietytė. *Perpetuum mobile*, Vilnius: Tyto Alba, 2002; Jonas Krivickas. *Praskriejo kaip vėjas*, Šiauliai: Saulės delta, 2006; Rita Vileišytė-Bagdonienė. *Tolimi vaizdai: signataro dukters atsiminimai*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2008; Virgilijus Kazakevičius. *Mano gyvenimas*, Vilnius: Petro ofsetas, 2015 ir kiti.

apžvalgas⁷⁷. Unikalūs buvusio policininko, ugniagesio, Šaulių sąjungos nario, Valerijono Šimkaus išėvijoje publikuoti atsiminimai – autorius su pasididžiavimu aprašė savo paties organizuotus išpuolius prieš lenkiškus kino filmus Lietuvoje demonstravusius kino teatrus⁷⁸. Kultūrinius klausimus, tame tarpe ir kiną, Klaipėdos krašte plačiai nušviečia Martyno Anyso atsiminimai⁷⁹. Nors ir gausiai ideologizuoti, tačiau scenaristės, aktorės Reginos Januškevičienės atsiminimai pateikė įdomių įžvalgų apie kino padėtį pirmosios sovietų okupacijos metais⁸⁰.

Be anksčiau minėtų konkrečiai kino istorijai skirtų istorinių veikalų, tyrimui taip pat aktualios daugelis istoriografinių pozicijų, nagrinėjusių 1926-1944 m. politiką ir kultūrą Lietuvoje, būtent jų pagalba galima lengviau rekonstruoti šalyje vyravusį kultūros lauką.

Po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 kovą šalies istorikai nuveikė sunkų ir prasmingą darbą Pirmosios Lietuvos Respublikos (1918-1940) kultūros tyrimuose. Vieni reikšmingiausių darbui – Dangiro Mačiulio tyrimai. 2005-aisiais publikuotoje studijoje *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927-1940 m.*, autorius susistemintinai aptarė Antano Smetonos kultūros politiką šalyje⁸¹, nors kino klausimams studijoje neskirta daugiau dėmesio, tačiau ji puikiai tarnauja kaip atspirties bazė, į kurią galima bandyti įsprausti XX amžiaus trečiojo – ketvirtojo dešimtmečio Lietuvos kino tyrimus, žiūrint, kaip šie atitinka ar transformuoja studijoje pateiktus teiginius. Aktualūs darbui ir kiti autoriaus skelbti tyrimai – Smetonos valdymo metais vykdytomis propagandos kampanijoms skirti straipsniai⁸², Kultūros fondo kūrimą aptariantis straipsnis⁸³. Bendriniais Lietuvos kultūros politikos klausimams darbe aptarti taip pat remtasi Jolitos Mulevičiūtės publikacija,

⁷⁷ Vaitkus, Mykolas. *Atsiminimai. V tomas: Nepriklausomybės saulėj, 1918-1940*, London: Nida Press, 1968; Vaitkus, Mykolas. *Atsiminimai. VIII tomas: Milžinų rungtyne, 1940-1944*, London: Nida Press, 1972.

⁷⁸ Šimkus, Valerijonas. *Atsiminimai. II dalis: Okupuotoje tėvynėje ir svetur*, Chicago: Laisvos Lietuvos knygų leidykla, 1990.

⁷⁹ Anysas, Martynas. *Kova dėl Klaipėdos. Atsiminimai, 1927-1939*, Chicago: Kultūrai remti draugija, 1978.

⁸⁰ Regina Januškevičienė. *O metai nelaukia...* Vilnius: Vaga, 1968.

⁸¹ Dangiras Mačiulis. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927-1940 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005.

⁸² Dangiras Mačiulis. *Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje* in: *Inter-studia humanitatis*. 2009, Nr. 9, p. 119–138; Dangiras Mačiulis. *Vytauto Didžiojo metų (1930) kampanijos prasmė* in: *Lituanistica*, 2001, Nr. 2, p. 54-75.

⁸³ Dangiras Mačiulis. *Kultūros fondo kūrimo projektai Lietuvoje 1926-1940 m.* in: *Lituanistica*, 2001, Nr. 4 (48), p. 41-66.

skirta Europos idėjos Lietuvoje apraiškoms identifikuoti⁸⁴; Alfonso Eidinto ir Ingridos Jakubavičienės veikalais, skirtais Antano Smetonos veiklai, tame tarpe ir kultūriniais prioritetams (gelbėjusiems disertacijos autoriui bandant rekonstruoti prezidento požiūrį į kiną), ir jo aplinkai aptarti⁸⁵; politinės tarpukario Lietuvos kultūros pokyčiuose ir prioritetuose susigaudyti padėjo Ramūno Labanausko, Artūro Svarausko, ir Mindaugo Tamošaičio darbai⁸⁶; siauresniems, kultūros klausimams Lietuvos kariuomenėje, moters įvaizdžio tarpukario viešojoje erdvėje, atskleisti tarnavo Mindaugo Balkaus, Gintauto Surgailio, Gabijos Bankauskaitės-Sereikienės darbai⁸⁷. Nemažas istorikų įdirbis pasiektas ir atskirų tautinių Lietuvos grupių tarpukario metų istorijai tirti. Darbo skyriui apie kinematografiją Klaipėdos krašte ir vokiškių kino filmų recepciją Lietuvoje pasitarnavo bendras Sauliaus Kaubrio ir Mindaugo Tamošaičio darbas, skirtas Lietuvos vokiečių tautinei mažumai, jų kultūrinei veiklai tarpukario metais aptarti, joje autoriai keliais pavyzdžiais palietė ir kino klausimus⁸⁸; Ingridos Jakubavičienės publikacijos skirtos Lietuvos

⁸⁴ Jolita Mulevičiūtė. *Europietiško ženklo: Lietuvos kultūra 1918-1940 m.* in: *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2002, p. 161-171.

⁸⁵ Alfonsas Eidintas. *Antanas Smetona*, Vilnius: Mintis, 1990; Alfonsas Eidintas. *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012; Ingrida Jakubavičienė. *Seserys. Sofija Smetonienė ir Jadvyga Tūbelienė*. Vilnius: Versus aureus, 2014; Ingrida Jakubavičienė. *Duetas. Antanas ir Sofija Smetonos*, Vilnius: Versus aureus, 2016; Ingrida Jakubavičienė. *Portretas. Juozas ir Jadvyga Tūbeliai*, Vilnius: Tyto alba, 2020.

⁸⁶ Ramūnas Labanauskas. *Jaunųjų katalikų sąjūdis. Politinės formavimosi aplinkybės 1935-1936* in: *Naujasis Židinys-Aidai*. 2006, Nr. 6-7, p. 248-257; Artūras Svarauskas. *Lietuvos politinės dešinės radikalizacija XX a. ketvirtajame dešimtmetyje*. (I dalis) in: *Parlamento studijos*. 2007, Nr. 7, p. 53-73; Artūras Svarauskas, Mindaugas Tamošaitis. *Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje* in: *Istorija*, 2007, Nr. 68, p. 43-57; Artūras Svarauskas, Mindaugas Tamošaitis. *Nuo Kazio Griniaus iki Antano Smetonos: Vadžios ir opozicijos santykiai Lietuvoje 1926-1940 metais.*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2014.

⁸⁷ Surgailis, Gintautas. *Pirmasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos Karo Akademija, 2011; Surgailis, Gintautas. *Ketvirtasis pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos Karo Akademija, 2016; Surgailis, Gintautas. *Penktasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulkas*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos Karo Akademija, 2017; Balkus, Mindaugas. *Sociokultūrinis lietuvinimas Kauno įguloje 1919-1940 m.* in: *Kauno istorijos metraštis*, 2016, Nr. 16, p. 85-102; Bankauskaitė-Sereikienė, Gabija. *Moters įvaizdis pirmosios Lietuvos respublikos periodikoje* in: *Respectus Philologicus*, 2012, T. 21, Nr. 26, p. 71-85.

⁸⁸ Saulius Kaubrys, Mindaugas Tamošaitis. *Lietuvos vokiečiai tarp dviejų pasaulinių karų*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2013.

vokiečių kultūrinėms organizacijos ir jų veiklai⁸⁹, Vasilijaus Safronovo publikacijos⁹⁰. Lietuvių politikos Vilniaus krašte, tarpukario lietuvių propagandos Vilniaus tema, klausimams skirtos Reginos Žepkaitės, Nastazijos Kairiūkštytės, Dangiro Mačiulio ir Dariaus Staliūno⁹¹ publikacijos padėjo lengviau „įkontekstinti“ disertacijos dalis apie lietuvių požiūrį į lenkiškus filmus bei lietuvių kino politiką atgautame Vilniaus krašte. Lietuvių požiūriui į SSRS, sovietų filmų sklaidos ir recepcijos klausimų kontekstams atskleisti itin pasitarnavo gausūs Mindaugo Tamošaičio veikalai apie Lietuvos kultūrinio elito (visų pirma rašytojų) požiūrį į SSRS, sovietų propagandos sklaidą Lietuvoje⁹².

Nors nė viena iš šių publikacijų nebuvo konkrečiai skirta kino klausimams, tačiau buvęs istorikų įdirbis padėjo nesunkiai nepasimesti plačiuose tarpukario Lietuvos kultūros, politikos ir kasdienybės kontekstuose. Tuo tarpu pirmosios sovietų okupacijos kultūriniais kontekstams Lietuvos historiografijoje skirtas žymiai mažesnis dėmesys. Be Giedrės Jankevičiūtės kataloginio pobūdžio leidinio, skirto 1940-1941 metų Lietuvos dailei⁹³; Modesto Kuodžio straipsnio, skirto sovietų okupacijos pradžios atspindžiams lietuvių memuaristikoje⁹⁴; Arūno Streikaus studijos, skirtos tiek pirmosios,

⁸⁹ Ingrida Jakubavičienė. *Ar pagrįstai Lietuvoje vokiečių Kulturverbandas buvo Valstybės saugumo institucijų akiraityje 1933-1940 metais?* in: *Istorija*, 2010, Nr. 78, p. 34-45; Ingrida Jakubavičienė. *Lietuvos vokiečių Kulturverbando ryšiai su Vokietija 1933-1940 metais* in: *Istorija*, 2006, Nr. 64, p. 40-51.

⁹⁰ Vasilijus Safronovas. „*Memelenderių*“ daryba, arba ideologinis 1939 metų Klaipėdos krašto aneksijos parengimas in: *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai*. Acta Historica Universitatis Klaipedensis XXI. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2010, p. 32-68.

⁹¹ Žepkaitė, Regina. *Vilniaus istorijos atkarpa 1939 m. spalio 27 d. – 1940 m. birželio 15 d.*, Vilnius: Mokslas, 1990; Kairiūkštytė, Nastazija. *Vilniaus vadavimo sąjunga., 1925 04 26 – 1938 11 25*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2001; Mačiulis, Dangiras; Staliūnas, Darius. *Vilnius – Lietuvos sostinė: Problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.

⁹² Mindaugas Tamošaitis. *Kultūrbolševizmas Lietuvoje XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Rėžimas prieš parlamentizmą: legalios galimybės sovietinei propagandai skleisti* in: *Parlamento studijos*, 2005, Nr. 4, p. 90-124; Mindaugas Tamošaitis. *Didysis apakimas. Lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2010; Mindaugas Tamošaitis. *Vinco Krėvės Mickevičiaus politinė biografija*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2012.

⁹³ Giedrė Jankevičiūtė. *Po raudonąja žvaigžde. Lietuvos dailė 1940-1941 m.* Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.

⁹⁴ Modestas Kuodys. *Kaunas 1940-ųjų birželio viduryje lietuvių memuaristikoje* in: *Kauno istorijos metraštis*, 2016, Nr. 16, p. 50-70.

ties antrosios sovietų okupacijos metų cenzūrai Lietuvoje⁹⁵; Stanislovo Stašaičio publikacijų, skirtų mokyklų sovietizacijai⁹⁶, darbe daugiausiai remtasi platesnėmis Alfred Erich Senn⁹⁷, Jelenos Zubkovos⁹⁸ studijomis, visų pirma skirtomis politinei okupacijos analizei, nors, taip pat pateikusiomis ir naudingos informacijos kultūros politikos, kasdienio gyvenimo temomis.

Dar sudetingesnė nacių okupacijos metų istoriografija, pradedant dar sovietmečiu leistu Juozo Bulavo veikalu *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1941-1944 m.)*⁹⁹, tęsiant jau moderniu Arūno Bubnio tyrimu¹⁰⁰, baigiant plačia Christoph Dieckmann¹⁰¹ studija – visi stambesni nacių okupacijos laikotarpiui skirti veikalai iš esmės skiria dėmesį okupacinio režimo valdžios struktūroms, Holokausto klausimui, ekonominiam krašto išnaudojimui, pasipriešinimui ir bendradarbiavimui; o kultūrinis gyvenimas, kultūros politika, dažnai lieka jų nuošalyje. Net studijose, skirtose kultūros politikos klausimams, pastaroji dažnai apima tik vokiečių administracijos švietimo politiką regione, tokioms medijoms kaip kinas ar radijas neskiriant platesnio dėmesio¹⁰². Šiek tiek daugiau dėmesio kinui skirta plačios apimties Mantvydo Lugovojaus straipsnyje apie kauniečių kasdienį gyvenimą nacių okupacijos metais – autorius trumpai aptaria miesto teatrus, kiną kaip

⁹⁵ Streikus, Arūnas. *Minties kolektyvizacija. Cenzūra sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Naujasis židinys – Aidai, 2018.

⁹⁶ Stašaitis, Stanislovas. *Istorija Lietuvos mokykloje 1940–1941 metais: tautiškumo naikinimas ir sovietinės ideologijos diegimas* in: *Istorija*, 2008, Nr. 70, p. 39-52. Prieiga internetu:

http://archyvas.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=120&Itemid=120#_edn11 [tikrinta, 2019 01 05]

⁹⁷ Alfred Erich Senn. *Lietuva 1940: Revoliucija iš viršaus*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2009.

⁹⁸ Jelena Zubkova. *Pabaltijys ir Kremlius, 1940 – 1953*, Vilnius: Mintis, 2010.

⁹⁹ Juozas Bulavas. *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1941-1944 m.)*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos ekonomikos institutas, 1969.

¹⁰⁰ Arūnas Bubnys. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941-1944)*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998.

¹⁰¹ Christoph Dieckmann. *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen, 1941-1944*, Göttingen: Wallstein, 2011. (2 tomai); taipogi bendras Christoph Dieckmann ir Sauliaus Sužiedėlio tyrimas *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 vasarą ir rudenį: šaltiniai ir analizė*, 2005 prieiga internetu: <https://www.komisija.lt/wp-content/uploads/2016/06/S.-Su%C5%BEied%C4%97lis-C.-Dieckmann-%E2%80%9ELietuvos-%C5%BEyd%C5%B3-...-%C5%BEudyn%C4%97s%E2%80%9C-Jungtin%C4%97-versija.pdf> [tikrinta 2019 01 05].

¹⁰² Hans Dieter-Handrack. *Das Reichskommissariat Ostland: Die Kulturpolitik der deutschen Verwaltung zwischen Autonomie und Gleichschaltung 1941 – 1944*, München: Ludwig-Maximilian-Universität, 1975.

populiarią pramogos formą, išskiria kelis populiariesnių filmų pavadinimus¹⁰³. Itin naudinga darbui pasirodė esantis Vytauto Kubiliaus studija apie lietuvių literatūrą vokiečių okupacijos metais¹⁰⁴, autorius nacių okupacijos metais rašytus lietuvių literatūros kūrinius, juose vyraujančią tematiką siekė paaiškinti platesniame kultūriniame, politiniame ir ideologiniame kontekste, tą patį šios disertacijos autorius siekė padaryti ir su nacių okupacijos metais šalyje rodytais filmais.

Galiausiai neatskiriamu darbo šaltiniu tapo patys to meto Lietuvoje demonstruoti kino filmai. Deja, Lietuvoje nėra išlikęs didesnis skaičius tarpukariu Lietuvoje kurtų kino kronikų, Lietuvos centriname archyve taip pat saugomas sąlyginai nedidelis kiekis pirmosios sovietų okupacijos metais Lietuvoje kurtų kino filmų, nacių okupacijos metais Rygoje kurtų, tačiau ir Lietuvai skirtų kino kronikų ir filmų. Bendras jų kiekis nesiekia nė keliolikos valandų, beveik visi šie filmai yra suskaitmeninti ir prieinami internetu¹⁰⁵. Šiek tiek daugiau kino kronikų liečiančių Lietuvą pirmosios sovietų okupacijos metais; nacių okupacijos metais Ostlando teritorijoms skirta užsienio kino kronikos (*Auslandstonwoche*) versija *Ostland savaitinė apžvalga* (ar jos atitikmenys latvių, estų kalbomis) yra suskaitmenintos ir internetu prieinamos bendrame Rusijos archyvų kino dokumentų puslapyje¹⁰⁶. Tačiau darbui aktualūs ne tik Lietuvos tematiką liečiančių filmų ar kronikų siužetai. Darbui aktuali visa 1926-1944 Lietuvoje demonstruotų filmų visuma. Pamačius to meto Lietuvoje demonstruotus filmus, galima megzti rišlesnį dialogą su tuo metu juos vertinusiems apžvalgininkais ir publika – klausti, kodėl filmas šalyje sutiktas būtent taip, o ne kitaip, išvelgti jų išankstinių prielankumą vieniems ir priešišumą kitiems kino kūriniams. Aktyviai nesusipažinęs su to meto kinematografija autorius rizikuoja tapti praeities kino publicistų marionete. Visgi pilnavertė pažintis su visais Lietuvoje 1926-1944 demonstruotais užsienio filmais yra neįmanoma. To meto Lietuvoje parodyta

¹⁰³ Lugovojus, Mantvydas. *Kasdienis gyvenimas Kaune vokiečių okupacijos metais (1941–1944): būstas, maistas ir pramogos* in: *Kauno istorijos metraštis*, 2016, Nr. 16, p. 103-165, preiga internetu: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/34489/3/ISSN2335-8734_2016_N_16.PG_103-165.pdf [tikrina 2019 01 05].

¹⁰⁴ Vytautas Kubilius. *Neparklupdyta mūza: lietuvių literatūra vokietmečiu*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

¹⁰⁵ Sakau „beveik“, nes, pavyzdžiui, nacių okupacijos metais kurto filmo *Raudonoji migla* lietuviška versija (1944) yra suskaitmeninta, tačiau, dėl nežinia kokių priežasčių, nėra prieinama internetu, LCVA saugomiems kino dokumentams skirtoje svetainėje: <http://www.e-kinas.lt/> [tikrinta 2019 01 05].

¹⁰⁶ <https://www.net-film.ru/> [tikrinta 2019 01 05].

daugiau nei 5000 pavadinimų vien pilnametražių vaidybinių filmų¹⁰⁷, peržiūrėti juos visus užtruktų daugiau nei ištisus metus nedarant jokių pertraukų, o kur dar kiekvieną vaidybinį kino filmą lydėjusios kino kronikos, animacija ar kultūriniai filmai... Uždavinys neįmanomas net teoriškai – nemaža dalis to meto Lietuvoje demonstruotų kino filmų šiandien yra laikomi dingusiais, ir tai pasakytina ne vien apie lietuvišką kino produkciją. Ypač „skylėtas“ atrodo Lietuvoje demonstruotų tarpukario Lenkijoje kurtų vaidybinių filmų katalogas, neišliko nemažai kino kronikų numerių, kultūrinių filmų. Autorius domėtis senuoju kinematografu pradėjo gerokai anksčiau, nei ėmėsi rašyti šios disertacijos, tad susipažino su nemažai darbe minimų filmų, esant galimybei rinktis, kuriuo šaltiniu iliustruoti vieną ar kitą teiginį, pirmenybė visuomet teikta tam šaltiniui, kuriame minimus kino kūrinius autorius buvo matęs. Kino filmai darbe pateikiami to meto Lietuvoje naudotais jų pavadinimais, o minint pirmą kartą pridedamas pavadinimas originalo kalba bei filmo pastatymo metai. Apie neišlikusius filmus darbe kalbėti vengta, tačiau tai buvo neišvengiama, tai daryta kiek galima susipažinus su istoriografija liečiančia šiuos filmus, ar (Lietuvos kronikų atveju) juos rekonstruoti padedančiais šaltiniais.

Darbo struktūra. Darbas yra rekonstruojamojo interpretacinio pobūdžio, dėstymas vyksta pagal chronologinį principą. I darbo skyrius skirtas kinui Antano Smetonos Lietuvoje (1926-1940); II skyrius kinui pirmosios sovietų okupacijos metais (1940-1941), III skyrius kinui nacių okupuotoje Lietuvoje (1941-1944). Kiekvienas skyrius perskirtas į du stambesnius poskyrius, o šie savo ruožtu padalinti į smulkesnes temas. Kiekvieno skyriaus pirmasis poskyris skirtas kino teatrų tinklui ir jo kaitai. Tuo tarpu antrasis poskyris skirtas demonstruotiems kino filmams (repertuarui) ir jų recepcijai. Antra vertus įvestos ir kelios išimtys: Klaipėdos ir Vilniaus kino teatrų tinkas aptartas darbo dalyse, skirtose atitinkamai Vokietijos ir Lenkijos filmų recepcijai Lietuvoje, mat šių šalių filmų recepcija buvo neatskiriama nuo Vilniaus ir Klaipėdos krašto problematikos tarpukario Lietuvoje. Kino spaudos ir publicistikos klausimais leista daugiau laisvės, pavyzdžiui, jeigu kino periodika ir spauda tarpukario skyriuje aptarta pirmajame skyriaus poskyryje (taip demonstruojanti šalyje augantį susidomėjimą kinu ir jo sklaidą), tai sovietinės okupacijos skyriuje spauda aptarta antrajame skyriaus poskyryje (taip demonstruojanti ideologizuotą požiūrį į šalyje rodytus kino filmus diegimą).

¹⁰⁷ Tai žemiausias autoriaus paskaičiavimas, veikiausiai derėtų kalbėti apie 6000-7000 vaidybinių filmų Lietuvoje 1926-1944 demonstruotų vaidybinių filmų.

I. KINAS ANTANO SMETONOS LIETUVOJE, 1926-1940

I. 1. Kino teatrų tinklas ir filmų sklaida

I. 1. 1. Ar smetonmečiu pasiektos kino teatrų „lubos“?

Pirmieji kino seansai dabartinės Lietuvos teritorijoje įvyko dar 1897-aisiais metais, o pirmas kino teatras Vilniuje duris atvėrė 1905-aisiais (Kaune – 1907-aisiais), tačiau XX a. trečiojo dešimtmečio viduryje Lietuva dar negalėjo pasigirti plačiu, visą šalį apimančiu kino teatrų tinklu.

Visgi sunku nepastebėti nuosekliai trečiąjį dešimtmetį Lietuvoje augusio kino teatrų tinklo, Kauno kino teatrų istoriją tyrusio Alvydo Surblio duomenimis 1922-aisiais Kaune veikė tik 5 kino teatrai¹⁰⁸, tais pačiais metais, spaudos teigimu, visoje Lietuvoje buvo „kelios dešimtys kinematografų“¹⁰⁹. 1929-aisiais spauda jau skaičiavo 58 šalyje veikiančius kino teatrus, iš kurių 14 buvo Kaune¹¹⁰, viso šalyje (be Klaipėdos krašto) tiems metams išduotas 61 verslo liudijimas kino teatrų veiklai¹¹¹. Jų skaičius toliau kilo, 1930 metais išduota 70 verslo liudijimų kino teatrams, o apogėjus pasiektas 1931 – išduoti 73 liudijimai (18 Kaune). Po to jų skaičius gerokai krito, 1932-aisiais išduoti tik 64 verslo liudijimai kino teatrams (iš jų Kauno mieste – 13), 1933-aisiais – 60 (Kauno mieste – 13), 1934 – 52 (Kauno mieste – 10), ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje išduotų verslo liudijimų skaičius daugmaž stabilizavosi – svyravo 55-62 leidimų ribose (be Vilniaus ir Klaipėdos krašto, Kaune nuo 12 iki 17 leidimų). Žvelgiant į sudarytą išduotų verslo liudijimų kino teatrams lentelę [žiūrėti Priedą Nr. 1]¹¹² galime paskaičiuoti, jog viso

¹⁰⁸ Alvydas Surblys. *Op. Cit.*, p. 153.

¹⁰⁹ B. S. *Kinematografai in: Tėvynės balsas*, 1922 10 19, Nr. 198, p. 3.

¹¹⁰ *Kinematografai Lietuvoje in: Lietuvos aidas*, 1929 12 31, Nr. 297 (781), p. 10.

¹¹¹ *Lietuvos statistikos metraštis, 1931 m.* Kaunas: Finansų ministerija Centralinis statistikos biuras, 1932, p. 181-183.

¹¹² *Lietuvos statistikos metraščio* skelbtais metinių verslo liudijimų duomenimis sudarytą lentelę taip pat skelbė ir Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 169-170, kažkodėl nurodydamas, jog ji žymi ne kino teatrams išduotus verslo liudijimus, o „kino įrenginius“ apskirtyse, kas nėra tapatu. Kino įrenginių apskirtyse galėjo būti ir daugiau, kai kuriems jų eksploatuoti nereikėjo verslo liudijimo (pvz. mokyklose, kariuomenės dalyse), antra vertus po vienu verslo liudijimu galėjo slėptis ir tie patys kino įrenginiai – vienam filmų demonstruotojui nutraukus veiklą, jis galėjo parduoti kino įrenginius kitam demonstruotojui, kuris tais pačiais metais galėjo pradėti veiklą jau su kitu verslo liudijimu. Visgi didesnė problema, jog atidžiau pažvelgus į autoriaus pateiktus duomenis ten rasime nemažai neatitikimų, su *Lietuvos statistikos metraštyje* skelbtais duomenimis. Pvz.: 1931 m. neteisingai nurodomas Marijampolės aps. „kino įrenginių“ skaičius, tačiau galutinis visų apskričių skaičius sutampa su *Lietuvos*

1931-1939 metais Lietuvoje buvo išduoti 535 verslo liudijimai kino teatrams, taigi kasmet beveik 60 liudijimų. Be Kauno miesto (ten 1931-1939 išduoti 128 liudijimai), daugiausiai liudijimai dalinti Šiaulių (57 liudijimai), Marijampolės (45 liudijimai) Panevėžio ir Vilkaviškio (po 36 liudijimus) apskrityse. Suprantama, jog dažniausiai jie buvo realizuojami centriniuose, didžiausiuose apskričių miestuose. Tuo tarpu mažiausiai liudijimų teko Trakų (1931-1939 metams 5 liudijimai), Zarasų (6 liudijimai) apskritims, čia dažnais metais neišduotas nė vienas verslo liudijimas kinui rodyti. Toliau – stabiliai po vieną verslo liudijimą į metus (1931-1939 viso 9 liudijimai) išduota Kėdainiuose, toks pats verslo liudijimų skaičius, tačiau labiau išmėtytas metais (kartais išduota po kelis, kartais ne vieno), išduotas Kauno ir Seinių apskrityse. Kitose apskrityse per 1931-1939 išduota nuo 11 iki 24 verslo liudijimų kino teatrų veiklai.

Žinoma, ne už kiekvieno verslo liudijimo slėpėsi stacionarus kino teatras. Jie taip pat žymėjo ir „skrajojančius“ kino teatrus. Tiesa, pastarųjų nebuvo itin daug, kaip pastebi Vytautas Mikalauskas: „Be to, įvairiu laiku, veikė keli kilnojantieji kino įrenginiai (tada vadinti skrajojamaisiais). V. Baronas su kinu „Modern“ važinėjo po Kauno apskritį, J. Digimas „skrajojo“ po Telšių apylinkes. V. Malčanovas ir aktorius J. Laucius, turėdami savo automobilį, klajojo po visą Lietuvą. P. Pautienius su „Žvaigžde“ apsilankė daugelyje Lietuvos valsčių.“¹¹³. Nors šių keliautojų nebuvo daug, tačiau jie, visgi, atliko savo darbą: 1937-aisias „<...> atsakydami į Savivaldybių departamento klausimą, toli gražu ne kiekvienas Lietuvos miestas ar miestelis nurodė turintys muziejų ar teatrą, bet beveik kiekvienas pažymėjo

statistikos metraštyje skelbtais duomenimis – t.y. autoriaus lentelės duomenys prieštarauja tarpusavyje; analogiška situacija matoma 1932 metų duomenyse; visiška painiava įsivėlus 1933 metų duomenyse, su *Lietuvos statistikos metraščiu* nesutampa autoriaus pateikti Alytaus, Biržų, Kauno miesto, Kauno aps., Kėdainių, Marijampolės, Rokiškio, Šiaulių apskričių duomenys, o bendras skaičius nesutampa nei su *Lietuvos statistiko metraščio* nei su autoriaus pateiktais duomenimis – panašu, jog autorius sudėjo į lentelę kitus duomenis, gautus pagal Piliečių apsaugos departamentui pateiktus apskrities viršininkų duomenis, tačiau į juos įtraukti ir „nekomerciniai“ kino teatrai veikę be verslo liudijimų, todėl Lietuvos statistikos metraštyje 1933-aisias mažėjant tokių liudijimų skaičiui, V. Mikalausko duomenyse jų skaičius šauna į viršų; 1934 metais nesutampa Kauno miesto ir Marijampolės aps. duomenys, tačiau bendras skaičius sutampa su *Lietuvos statistikos metraščiu*; 1936 metais Raseinių ir Rokiškio apskrities duomenys apkeisti vietomis. Matant tokius netikslumus, nutariau sudaryti naują lentelę kuri ir pateikiama kaip darbo priedas.

¹¹³ Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 170.

jei ne nuolatinius, tai bent atvykstančius kino teatrus¹¹⁴. Todėl, nors 1931-iesiems išduotas rekordiškas verslo liudijimų kino teatrams skaičius (73), tačiau suskaičiuotas gerokai mažesnis kino teatrų skaičius, informaciniame leidinyje *Visa Lietuva*, nurodyti 62 tais metais šalyje veikiantys kino teatrai (dar 3 kino teatrai nurodyti Klaipėdos krašte)¹¹⁵. Leidinio duomenimis, Kauno mieste 1931-aisias veikė 12 kino teatrų (išduotiems 18 verslo liudijimų), spaudoje taip pat teigta, jog Kaune tuo metu buvo „apie 15“ kino teatrų¹¹⁶. Visgi, kaip pastebėjo Alvydas Surblys, „Toks skaičius įmanomas kino teatrais laikant sales, kuriose kartais buvo rodomi filmai“¹¹⁷. Iš tiesų, daugelis Lietuvos, ypač provincijos, kino teatrų neveikdavo kasdien, o duris atverdavo tik kelis kartus į savaitę ar net rečiau. Pavyzdžiui prie Kauno kino teatrų leidinyje *Visa Lietuva* priskirtoje *Tilmanso salėje* kino filmai buvo rodomi 3 dienas per savaitę, o likusias dienas salėje leido teatralai¹¹⁸, tuo tarpu 3 dienas per savaitę teisę demonstruoti filmus turėjusi *Šv. Zitos draugijos kino salė* Kaune (dažniausiai vadinta *Zitiečių sale*) nebuvo įtraukta į kino teatrų sąrašą, nors abeiose salėse filmų demonstravimu rūpinosi tas pats asmuo – Valdas Malčanakas¹¹⁹. Neįtraukta į sąrašą liko ir 1931-aisiais pradėjusi veikti *Kauno Jėzuitų gimnazijos kino salė*, taip pat nereguliariai, kelis kartus į savaitę rodžiusi filmus.

Iš tiesų, jeigu ne už kiekvieno verslo liudijimo buvo stacionari kino salė, tai ir ne kiekviena kino salė veikė su verslo liudijimu. Štai minėta *Kauno Jėzuitų gimnazijos kino salė* veikė pagal Švietimo ministerijos nuostatus, jai galiojo atskiros taisyklės nei komerciniams Kauno kino teatrams, kaip pastebi Alvydas Surblys: „Švietimo ministerija leido steigti kino teatrą Jėzuitų namuose, išnuomojamą privatiems asmenims, su sąlyga, kad į jį bus įleidžiami tik mokiniai ir jų tėvai. Iš tikrųjų kino salė buvo atvira ir žiūrovams iš miesto. Tėvų komitetas norėjo išsiaiškinti šią dviprasmišką padėtį, bet jiems nepavyko“¹²⁰. Kino salė vykdė komercinę veiklą – ėmė iš lankytojų pinigus ir net reklamavo savo seansus spaudoje. Kino aparatų buvo ir kitose mokymo įstaigose. Trečiojo dešimtmečio viduryje Lietuva dar turėjo gana rimtų planų

¹¹⁴ Autorių kolektyvas. *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918-1940 m.* Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2016, p. 191. (Šį skyrių rašė Norbertas Černiauskas ir Giedrė Polkaitė-Petkevičienė).

¹¹⁵ *Visa Lietuva. Informacinė knyga 1931 m.*, Kaunas: Spaudos Fondas, 1932, p. 267.

¹¹⁶ *Kauno kino-teatrų apžvalga* in: *Kino naujienos*, 1931 10 29, Nr. 1, p. 13.

¹¹⁷ Alvydas Surblys. *Op. Cit.*, p. 153.

¹¹⁸ *Visa Lietuva. Informacinė knyga 1931 m.*, Kaunas: Spaudos Fondas, 1932, p. 267; apie kiną *Tilmanso salėje*: Arlydas Surblys. *Op. Cit.*, p. 170-171.

¹¹⁹ Arlydas Surblys. *Op. Cit.*, p. 171-172.

¹²⁰ *Ibid.*, p. 178.

mokyklų kinifikacijos srityje. 1927-ųjų balandį pirmojoje Tarptautinėje Europos edukacinių filmų konferencijoje (*Conférence Européenne du Film d'Enseignement*) Bazelyje dalyvavęs Lietuvos Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamento direktorius Juozas Vokietaitis, skaitydamas pranešimą *Apie mokyklų filmų stovį Lietuvoje* apverkė gana prastą materialinę Lietuvos mokyklų būklę ir teigė, jog „<...> tikrai labai nedidelis skaičius aukštesniųjų, specialiųjų ir pradžios mokyklų turi savo kino aparatus ir jais naudojasi mokslo reikalui“. Tačiau žadėjo, jog Lietuvos vyriausybė planuoja įsigyti 20 kilnojamų kino aparatų, po vieną kiekvienai apskrīčiai, kuriais rodys kino filmus mokyklose¹²¹. Panašu, jog tai liko tik planais, kinifikacijos lygis mokyklose išliko gana žemas, 1931-aisias visos Lietuvos mokyklose buvo tik apie 10 kino aparatų¹²², kai kurie jų buvo naudojami retai, kai kurie – kaip Kauno Jėzuitų gimnazijos – dažniau ir net buvo atviri visiems.

Atskirą gyvenimą taip pat gyveno ir įvairūs Lietuvos kariuomenės karinėse dalyse įsikūrę kino teatrai, jie veikė pagal Krašto apsaugos ministerijos nuostatus. Raginimai kurti karių kino teatrus pasigirdo jau trečio dešimtmečio pirmoje pusėje. Dar 1920-aisiais Penktasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulkas planavo įsigyti filmams demonstruoti aparatūrą, tačiau to tuo metu nepadarė¹²³. Jau 1922 vasarą Pirmojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulko ryšių viršininkas, besirūpinantis karių klubo steigimu Gelvonų dvare, buvo raginamas „<...> kur reikia, įvesti elektrą. Kaip galima greičiau salėje įrengti kinematografą“¹²⁴, visgi, nepanašu jog tai irgi pavyko. Tačiau 1924-ųjų gegužę savo karių kino teatrą Šančiuose įkūrė Kaune dislokuoti kariškiai, karių kino teatras veikė keturias dienas į savaitę ir nuo 1924 gegužės iki metų galo parodė 204 kino seansus, kuriuose apsilankė 23246 kareiviai¹²⁵. Neretai kariai taip pat turėdavo susimokėti už demonstruojamus kino filmus, tačiau šios kainos buvo nepalyginti žemesnės, nei miesto kino teatrų, o taip pat netrūkdavo ir nemokamų kino seansų¹²⁶. Dažnai karių kino teatrai už didesnę mokesį

¹²¹ Juozas Vokietaitis. *Pranešimas apie mokyklų filmų stovį Lietuvoje*, 1927 03 21 in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1693, l. 8-9.

¹²² *Kiek Lietuvoje kinematografų?* in: *Kino naujienos*, 1931 11 22, Nr. 4, p. 14.

¹²³ Kun. V. Abraitis. *Pulko švietimas in: 5 pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulkas, 1919-1934*, Kaunas: 5 pėstininkų D. L. K. Kęstučio pulkas, 1934, p. 75-80.

¹²⁴ Gintautas Surgailis. *Pirmasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos Karo Akademija, 2011, p. 143.

¹²⁵ Maj. P[etras]. Ruseckas. *Kultūros darbas mūsų kariuomenėje* in: *Lietuva*, 1925 07 02, Nr. 144 (1940), p. 2-5.

¹²⁶ Pavyzdžiui, Penktojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko kariams bilietai į kiną 1925-1926 m. atsiėjo 0,3-1 litą, per 5 mėnesiu 4 kartus filmai

įsileisdavo ir civilius, teigta, jog tokia veikla buvo pelninga – netrukus buvo atpirkta Kauno įgulos kariams skirta kino technika ir net (1928-aisiais) įsigyta modernesnė¹²⁷. Majoras Petras Ruseckas 1925-aisiais kvietė sekti tokiu kariuomenės dalių pavyzdžiu, teigdamas, jog „Kiekviena dalis privalėtų turėti kareivių klubą, skaityklą, sceną ir kinematografą. Tačiau tuos dalykus yra įsitaisiusios tik kai kurios laimingesnės dalys“¹²⁸. 1931-aisiais aparatūra kino filmams demonstruoti galėjo džiaugtis net 8 Lietuvos kariuomenės dalys¹²⁹. Šie kino teatrai neretai netgi konkuruodavo su savo „komerciniais“ priešininkais: „Karių kinematografe statomi gana geri filmai. <...> „Palase“ tokie geri filmai, kaip karių kine, neina. Čia labai dažnai statomos „kov-boj“ dramos su Tom-Miksu, Buck Džonsu, Bob Stiliu ir kitais kovbojais. Taip pat dažnai čia eina sensacinės – kriminalinės dramos su Karlo Aldini, Harry Piel ir kitais. Šios rūšies filmų vilkaviškiečiai nemėgsta, todėl „Palasas“ nėra taip gausiai lankomas kaip karių kino“ – 1932 sausį vertinta kino teatrų padėtis Vilkaviškyje¹³⁰. Tos kariuomenės dalys, kurios neturėjo savo kino teatro, neretai būdavo vedamos į komercinius miesto kino teatrus (žinoma, jeigu tokie būdavo netoliese), kur nemokamai ar gerokai pigiau galėdavo pamatyti kino filmą. Pvz.: Panevėžyje dislokuoti Ketvirtojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko kariai organizuotai filmą miesto kino teatre žiūrėjo 1926 sausio 3 (450 karių), vasario 10 (400 karių), balandžio 26 (320 karių), gruodžio 4, 5, 11 ir 12 (nenurodytas skaičius)¹³¹. Tokie lankytojai, savo ruožtu, jau praturtindavo „komercinių“ kino teatrų savininkų kišenes. Dažnam provincijos jaunuoliui kariuomenė galėjo būti pirmas susitikimas su kino filmu, o patys kino filmai kareivių tarpe galėjo tarnauti ir kaip kultūrinimo ar lietuvinimo priemonė¹³².

Tokių karių ar mokyklų kino teatrų egzistavimas iš dalies paaiškina, kodėl mažėjant išduotų verslo liudijimų kino teatrams skaičiui kai kurie tyrėjai

rodyti visiškai nemokamai, taip pat 250 karių vesti į miesto kino teatrą nemokamai peržiūrai. L. Lynas. *Mūsų kariuomenės gyvenimas* in: *Kardas*, 1926 07 10, Nr. 19, p. 308-309.

¹²⁷ Plačiau.: Gintautas Surgailis. *Penktasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulkas*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos Karo Akademija, 2017, p. 124-126; Alvydas Surblys. *Op. Cit.*, p. 189-190.

¹²⁸ Maj. P[etras]. Ruseckas. *Kultūros darbas mūsų kariuomenėje* in: *Lietuva*, 1925 07 02, Nr. 144 (1940), p. 2-5.

¹²⁹ *Kiek Lietuvoje kinematografų?* in: *Kino naujienos*, 1931 11 22, Nr. 4, p. 14.

¹³⁰ Febas. *Kas girdėti Vilkaviškyje* in: *Kino naujienos*, 1932 01 24, Nr. 4 (9), p. 11.

¹³¹ Gintautas Surgailis. *Ketvirtasis pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos Karo Akademija, 2016, p. 135-136.

¹³² Žiūrėti, pvz.: Mindaugas Balkus. *Sociokultūrinis lietuvinimas Kauno įguloje 1919-1940 m.* in: *Kauno istorijos metraštis*, 2016, Nr. 16, p. 85-102.

suskaičiuoja didesnę kino teatrų skaičių. Štai nors 1933-aisias buvo išduota 60 verslo liudijimų kino teatrų veiklai, tačiau Vytautas Mikalauskas, remdamasis Piliečių apsaugos departamentui pateiktais apskričių viršininkų žiniaraščiais, tais pačiais metais suskaičiuoja 71 Lietuvoje veikiančių kino teatrą, tarp nurodytų kino teatrų galima rasti ir kelis karių kino teatrus ar tą pačią *Jėzuitų gimnazijos kino salę*¹³³, antra vertus į sąrašą galėjo būti įtraukti ir keli jau užsidarę kino teatrai. Tai, kaip pastebėjo Alvydas Surblys, nutiko su autoriaus pateiktais 1939-ųjų Kauno kino teatrų duomenimis. Viso V. Mikalauskas suskaičiavo 17 tais metais Kaune veikusių kino teatrų¹³⁴ (1939-iesiems Kauno mieste buvo išduota 15 verslo liudijimų kino teatrams), tačiau prie jų priskyrė jau neveikusius *Olimp*, *Rekord* ir tik 1940-ais atidarytą *Romuvą* ar 1931 12 31 duris atvėrusią *Aušrą*, tad A. Surblio teigimu Kauno kino teatrų skaičius turėtų būti mažesnis¹³⁵. Panašus Kauno kino teatrų skaičius fiksuojamas ir to laikmečio spaudoje – 1939-ųjų rugsėjį teigta, jog mieste yra 16 kino teatrų, o dar 3 baigiami statyti, tad nesidrovėta ir skelbta, jog „Kaune jau yra 19 kino teatrų. Rygoje kino teatrų yra 31 ir Taline 26“¹³⁶. Vytauto Mikalausko ar to meto spaudos nurodytas skaičius įmanomas tik pridėjus prie Kauno kino teatrų karių ir mokyklų kino teatrus (jų V. Mikalausko pateiktame Kauno kino teatrų sąraše nebuvo). Tačiau kitus karių ir mokyklų kino teatrus (vėlgi, ne visus) galime rasti žvelgdami į 1939 metais visoje Lietuvoje (be Vilniaus ir Klaipėdos krašto) V. Mikalausko sudarytų kino teatrų lentelę, viso autorius suskaičiavo 75 1939-aisias Lietuvoje veikusių kino teatrus¹³⁷, pakeitus autoriaus į sąrašą įtrauktus karių ir mokyklų kino teatrus prie Lietuvos prijungto Vilniaus krašto kino teatrais, šis skaičius būtų visai realus. Ruošdami kino teatrų nacionalizaciją sovietai Lietuvoje suskaičiavo 79 privačius kino teatrus (kelis jų reiktų atmesti, nes į sąrašą pateko ir keli mokyklų kino teatrai, tačiau jie nebuvo įtraukiami kaip ir karių kino teatrai) [žiūrėti pirmą lentelės stulpelį Priede Nr. 4].

Pagal skirtingas taisykles veikiančys kino teatrai, suko galvas ne tik šiandien juos bandantiems suskaičiuoti istorikams. Painiavos dėl jų netrūko ir to meto Lietuvoje. Štai 1938 kovą Vidaus Reikalų Ministerijos Administracijos departamentas išleido aplinkraščių, kuriame priminė, jog Šaulių sąjungai priklausantys kino teatrai tai pat turi atitikti visus kino teatrams keliamus formalumus, laikytis jų taisyklių ir mokėti visus

¹³³ Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 167-168.

¹³⁴ *Ibid*, p. 324-326.

¹³⁵ Alvydas Surblys. *Op. Cit.*, p. 153.

¹³⁶ *Kaune 19 kinoteatru* in: *XX Amžius*, 1939 09 12, Nr. 209 (961), p. 8.

¹³⁷ Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 324-326.

komerciniams kino teatrams taikomus mokesčius, mat kai kurie Šaulių vadai manė kitaip: „Vienam šaulių rinktinės vadui pareiškus, kad šaulių organizacijos laikomi kinoteatrai, pagal Susirinkimų ir pramogų įstatymo str. 58, nepriklauso administracijos organų priežiūrai ir atitinkamam apskrities viršininkui iškelus šį klausimą Vidaus Reikalų Ministerijoje, pranešama, kad Susirinkimų ir pramogų įstatymas yra bendro pobūdžio ir neapima tų atsitikimų, kurie yra tvarkomi specialiais įstatymais. Kino teatrai yra tvarkomi Kinoteatrų įstatymu (V. Ž. Nr. 390) ir tam įstatymui vykdyti išleistomis taisyklėmis (V. Ž. Nr. 429). Nei minėtas įstatymas, nei taisyklės neišskiria šaulių kinoteatrų iš kitų privačių asmenų laikomų kino teatrų, todėl ir šaulių kinoteatrams pilnai turi būti minėtas įstatymas ir taisyklės taikomi. Tuo būdu, tie kinoteatrai turi atlikti visus kinoteatrams dedamus formalumus ir pareigas ir jų priežiūra, pagal įstatymo str. 10 ir atitinkamus taisyklių str. Priklauso, bendra tvarka, policijos organams. // Panašiai šį reikalą išaiškino ir Šaulių Sąjungos Vadas savo 1938 m. Vasario mėn. 12 d. Įsakymu Nr. 5 str. 7 (žiūr. 1938 m. „Trimito“ Nr. 7).“¹³⁸. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje, tokie Šaulių kino teatrai buvo Biržuose, Griniškiuose, Kelmėje, Prienuose, Švenčionėliuose, Tauragėje, Utenoje.

Kodėl trečiąjį dešimtmetį šalyje kilęs kino teatrų skaičius, nuo 1931 pradėjo kristi? Vytautas Mikalauskas nurodo gana akivaizdžią, tačiau tikrai svarią priežastį – garsą¹³⁹. 1927-aisias JAV pastatytas pirmasis „kalbantysis“ filmas *Džiazo dainininkas* (*The Jazz Singer*, 1927) su Seredžiuje augusiu litvakų kilmės komiku Al Jolson (Asa Yoelson, 1886-1950) pagrindiniame vaidmenyje. Garsiniai filmai netruko užkariauti pasaulį, o nuo 1929-ųjų pradėjo skverbtis ir į Lietuvą. 1929 gegužę kino teatre *Oaza* parodytas pirmas garsinis filmas *Sparnai* (*Wings*, 1927) tačiau jame aktoriai dar nekalbėjo, garsas apsiribojo tik efektais¹⁴⁰, o 1930 sausio 26 kino teatre *Odeon* įvyko ir pirmojo šalyje „kalbančio“ filmo *Tik tave aš mylėjau* (*Dich hab ich geliebt*, 1929) premjera¹⁴¹. Lietuvos kino teatrai bandė prisitaikyti prie naujovės, jau 1931-ųjų pabaigoje šalyje suskaičiuoti 15 garsinę aparatūrą įsirengusių kino teatrų¹⁴², 1933-ųjų vasarą jau teigta šalyje esant 37 garsinius kino teatrus¹⁴³, o

¹³⁸ VRM Administracijos departamento aplinkraštis Nr. 37973 - Šaulių organizacijos kinoteatrai, 1938 03 10 in: *Vidaus Reikalų Ministerijos Administracijos Departamento aplinkraščiai*, Kaunas: Vidaus Reikalų Ministerija, 1938 m., p. 112.

¹³⁹ Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 164-165.

¹⁴⁰ Čičinskas. „*Kalbamoji*“ filma in: *Lietuvos aidas*, 1929 05 02, Nr. 98 (582), p. 3.

¹⁴¹ *Kalbanti filma „Odeone“* in: *Lietuvos žinios*, 1930 01 27, Nr. 21 (3220), p. 3.

¹⁴² *Kiek Lietuvoje kinematografų?* in: *Kino naujienos*, 1931 11 22, Nr. 4, p. 14.

¹⁴³ St. Meringis [Stasys Pilka]. *Kino filmos opiuoju reikalu* in: *Vairas*, 1933 liepa – rugpjūtis, Nr. 7-8, p. 367-370.

1935 balandį vyriausybės oficiozas *Lietuvos aidas* iškilmingai paskelbė, jog „Visi Lietuvos kinai – garsiniai“¹⁴⁴. Tiesa, tokį pareiškimą iš karto pradėjo neigti opozicinė spauda – *Lietuvos žinios* pateikė garsinės aparatūros dar neturinčių kino teatrų sąrašą, o *Lietuvos aidas* žurnalistai atsimušinėjo, teigdami jog dalis tų teatrų visai nebedirba, ar jau turi garsinę aparatūrą, konsensuso du leidiniai taip ir nerado¹⁴⁵. Visgi, reikia pripažinti, jog ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje negarsiniai kino teatrai Lietuvoje jau buvo retenybė, randama nebent itin retai veikiančiuose provincijos ar įvairių draugijų išlaikomose kino salėse.

Tačiau garsinio aparato įvedimas buvo brangus malonumas. Nuo 1925-ųjų į *Lietuvos kinematografininkų sąjungą* susibūrę kino teatrų savininkai, 1932-ųjų birželį net įteikė vyriausybei memorandumą, kuriame teigė, jog „<...> garsinis filmas jiems visais atžvilgiais yra nuostolingas“. Garso technika kino teatrams atsieina 15000-80000 litų, tuo tarpu žmonės garsinius filmus lanko mažiau, nes nesupranta kalbos. Esant tokiai situacijai, provincijos kino teatrai visai nebegali išsilaikyti. Kino teatrų savininkai prašė mažinti muitus kino technikai ir filmams, bei neapdėti jų naujais mokesčiais¹⁴⁶. Neišgalintys įsigyti brangią garso aparatūrą kino teatrai liko keblioje padėtyje, mat vis daugiau šalies kino teatrų pradėjus demonstruoti garsinius kino filmus, į šalį pradėta importuoti mažiau nebylių kino filmų, o ir atvežti dažniausiai būdavo seni ir susidėvėję (naujų jau mažai gaminta). Kino filmų cenzūra net perspėjo kino kontorą, kad jos pasirūpintų nebyliais filmais su lietuviškais užrašais¹⁴⁷, 1933-aisias netgi svarstyta monopolizuoti filmų įvežimą į šalį, jog tokie klausimai būtų geriau sprendžiami (kino teatrų savininkai 1933 vasarą vyriausybei įteikė dar vieną memorandumą, pasisakančią prieš filmų įvežimo monopolizavimo planus¹⁴⁸). Garsinio kino atsiradimas sunkino gyvenimą ir nekomercinėms kino salėms, kaip pastebėjo kunigas V. Abraitis, Lietuvoje atsiradus garsiniams kino teatrams, smuko Kauno karių įgulos kino teatro lankomumas, vietoje 4 seansų savaitėje pradėti

¹⁴⁴ *Visi Lietuvos kinai – garsiniai* in: *Lietuvos aidas*, 1935 04 30, Nr. 98 (2361), p. 5.

¹⁴⁵ *Nežino, ką rašo* in: *Lietuvos žinios*, 1935 05 02, Nr. 99 (4782), p. 5; *Liet. Žinios suklydo* in: *Lietuvos aidas*, 1935 05 21, Nr. 116 (2379), p. 5; „*Liet. Aidas*“ aiškinasi in: *Lietuvos žinios*, 1935 05 23, Nr. 117 (4800), p. 5.

¹⁴⁶ *Lietuvos kinematografininkų sąj. memorandumas ministerių kabinetui* in: *Rytas*, 1932 06 28, Nr. 127 (2403), p. 6.

¹⁴⁷ *Su kino kamera aplink pasisukus* in: *Naujoji romuva*, 1932 12 25, Nr. 51-52 (103-104), p. 1129.

¹⁴⁸ *Kino teatrų savininkai įteikė vyriausybei šį prašymą* in: *Lietuvos žinios*, 1933 07 06, Nr. 150 (4240), p. 4.

organizuoti tik 2, o ir gerų filmų gauti sunku¹⁴⁹. Ilgainiui kino teatras, kaip ir daugelis kitų karių kinų, įsirengė garsinę aparatūrą. Tačiau net įsirengus kino aparatūrą likdavo nepatenkintų – neretai kino teatrų patalpos nebuvo jai pritaikytos, o ir pati garso kokybė kartais nedžiugindavo žiūrovų: „Kine muzika – moderniška, ton-filmai. Daugumas jurbarkiečių ją šiaip aptaria: pririšk būriui kačių už uodegų skardos dėžučių ir pasiundyk – muzika bus neprastesnė.“ – 1932-aisiais teigta apie vienintelį likusį Jurbarko kino teatrą¹⁵⁰.

Ugnė Marija Andrijauskaitė nurodė antrą svarią priežastį dėl kurios galėjo kristi kino teatrų skaičius, tai – ekonominės krizės pasekmės. Mat, kaip pastebėjo autorė, kino teatro lankymas tarpukariu nebuvo tokia jau pigi pramoga¹⁵¹. 1922 spalį Lietuvoje įvedus litą, kino teatrų bilietų kainos pradėjo sparčiai stiebtis į viršų. 1922 lapkritį spaudoje skūstasi geresniais Kauno kino teatrais, kurie už I klasės vietą ar vietą ložėje prašo daugiau nei 1 lito¹⁵², tuo tarpu nepraėjus nė metams Vincas Kemežys piktinosi: „Štai jau bilietų kainos pašoko iki 2,60 lt. už I vietą. Dar nesuėjo ir metai nuo litų įvedimo, per tą laiką mūsų pagrįstos auksu valiutos vertė nė kiek nenukrito, o bilietai už įėjimą į kinematografus pabrango veik 5 kartus – praeitų metų pabaigoj I vietos bilietas kainavo 50-60 centų. Piliečių akys dumiamą tuo, kad esą viskas pabrangę. Pabrango, bet ne taip kaip kinematografuose!“¹⁵³. Tačiau nepanašu, jog kainos atbaidė lankytojus¹⁵⁴: 1928-ųjų pabaigoje atidarytame *Metropolitain* kino teatre, už geriausias vietas (ložėje) lankytojai galėjo pakloti net 5 litus, tik nuo ketvirtojo dešimtmečio jos pradėjo mažėti, 1932 vidutiniškai vertintame *Triumfe* geriausios vietos bilietai kainavo 3,5 lito, o štai 1939 gruodžio 31 atidarytame kino teatre *Aušra* (tuo metu geriausiame

¹⁴⁹ Kun. V. Abraitis. *Pulko švietimas...*, 75-80.

¹⁵⁰ *Jurbarko kino-teatrai* in: *Rytas*, 1932 03 30, Nr. 59 (2335), p. 5.

¹⁵¹ Ugnė Marija Andrijauskaitė. *Op. Cit.*, p. 212-213.

¹⁵² „Kauno kinematografai „Olimpas“ ir „Palas“ ima už įėjimą ložoje 70 c. I vietoj – 60 c., nekalbant jau apie „Oazą“, kur kainos „pigiau grybų“ [pastarasis kino teatras laikytas vienu prasčiausių mieste – A.D.]. // Tik kinematografas „Triumfas“ užtriumfavo tokias kainas, kad nors dainuok. Ložoj imama 1 l. 10 c. I vietoj – 1 l. ir t. t. // Kodėl čia brangiau – nežinia. Gal už tai, kad „Triumfe“ dulkių šiek tiek daugiau, negu kituose kino?“ X. *Ar ir čia spekuliacija?* in: *Lietuvos žinios*, 1922 11 16, Nr. 211, p. 3.

¹⁵³ V. Km [Vincas Kemežys]. *Mūsų kinematografai* in: *Lietuva*, 1923 09 19, Nr. 210 (1327), p. 4-5.

¹⁵⁴ Jau 1923-aisias pastebėta, jog kainų kilimas nuo kino teatrų publiką atbaido tik trumpam: „Kauno kino teatrai vėl bilietų kainą pakėlė 50 centų. Už tai ir jie dabar apytušti, kol publika apsispras ir vėl bus gerai“. *Kauno kronika* in: *Laisvė*, 1923 05 05, Nr. 100 (712), p. 3.

Kaune) brangiausi bilietai tekainavo 1,2 lito¹⁵⁵. Pasaulinės krizės akivaizdoje kino teatrai stengėsi mažinti kainas, jog išlaikytų lankytojus, tačiau tai sekėsi sunkiai. 1933 balandį kino teatrų savininkai įteikė vyriausybei memorandumą (antrą iš trijų įteiktų 1932 birželį – 1933 liepą), kuriame teigė, jog 5 pagrindiniai Kauno Laisvės alėjos kino teatrai per 1931-uosius metus turėjo 844000 litų pajamų, tuo tarpu per 1932-uosius, jau tik 650000 litų pajamų, o pirmųjų trijų 1933 metų mėnesių kino teatrų lankomumas yra dvigubai mažesnis nei tų pačių mėnesių 1932-aisiais metais. Įrodinėta, jog dėl smukusio lankomumo ir nepakeliamų mokesčių daugelis kino teatrų priversti užverti duris, jei seniau Alytuje, Telšiuose, Biržuose, Ukmergėje ir kitur būdavo po 2 kino teatrus, tai dabar likę tik po vieną¹⁵⁶. 1935-aisiais, jau informuota, kad 1934 Kauno kino teatrų lankomumas pagaliau pradėjo augti (skaičiuota, jog vienam kauniečiui tenka 8 apsilankymai kino teatre per metus), tačiau vis dar fiksuotos mažėjančios jų pajamos¹⁵⁷.

Kino teatrai iš tiesų mokėdavo nemažus mokesčius, jie būdavo prilyginti cirkams, baliams, šokių vakarėliams, „gegužynėms“ ir kitoms pramogoms. 1924 liepą paskelbtas *Pramogų mokesčio įstatymas* numatė jog kino teatrai turi mokėti: nuo bilietų iki 1 lito – 10%, nuo 1 iki 1,5 lito – 15%, nuo 1,5 iki 2 litų – 20, virš 2 litų – 25% pramogų mokesčių. Tuo tarpu teatro vaidinimai ir koncertai buvo apmokestinti žymiai mažiau, iki 3 litų -5%, 3-5 litai -10%, virš 5 litų – 15%¹⁵⁸. Šie mokesčiai buvo pakelti ne pačiu geriausiu laiku, per ekonominę krizę. 1932 sausį įsigaliojo nauji tarifai, kino teatrų bilietai iki 1 lito apdėti 10%, 1-2 lito 20%, virš 2 litų 30% pramogų mokesčiu, koncertai ir teatrai mokėjo iki 3 litų - 10%, 3-5 litai -15%, virš 5 litų – 20%¹⁵⁹. 1932 rugpjūčio 1 įsigaliojus eilei naujų kino teatrų ir filmų demonstravimą reguliuojančių įstatymų, dar kartą pakeisti ir pramogų mokesčio tarifai. Pramogų mokeskis kino teatrams pakeltas 10% (mokėjo nuo 20 iki 40% nuo bilietų kainos) tuo tarpu koncertų ir teatro vaidinimų bilietams jis liko toks

¹⁵⁵ Tiesa, tokia kaina (mažiausia to meto Kaune), matyt, norėta pripratinti žiūrovus ateiti į naują kino teatrą, kaip pastebėjo A. Surblys, jis dirbo nuostolingai. Apie kainas: Ugnė Marija Andijauskaitė. *Op. Cit.*, p. 212-213; Alvydas Surblys. *Op. Cit.*, p. 162, 183.

¹⁵⁶ *Kauno kino teatrų pajamos sumažėjo* in: *Dienos naujienos*, 1933 05 03, Nr. 100 (620), p. 2; apie kritusį lankomumą taip pat: Lž [Leonas Žurauskas]. *Šiomet kauniečiai pusketvirto karto mažiau lankė kinus* in: *Dienos naujienos*, 1933 02 08, p. 2.

¹⁵⁷ *Kaunietis eina į kiną 8 kartus per metus* in: *Lietuvos žinios*, 1935 02 21, Nr. 43 (4726), p. 5.

¹⁵⁸ *Pramogų mokesnio įstatymas* in: *Vyriausybės žinios*, 1924 07 11, Nr. 165, p. 2.

¹⁵⁹ *Pramogų mokesčio įstatymas* in: *Vyriausybės žinios*, 1931 10 31, Nr. 366, p. 10-11.

pat¹⁶⁰. Kino teatrai taip pat turėdavo mokėti nuo kelių iki kelių šimtų litų galintį svyruoti reklamos mokesį, neretai bilietai būdavo apdedami specialiomis rinkliavomis (pvz. 1932-aisiais rinkliava Kauno kultūros rūmų statybai), tekdavo mokėti maitų, kino filmų cenzūros mokesčius. Didelę kino teatrams tenkančių mokesčių našta kartais pastebėdavo ir vyriausybės atstovai, štai 1937-aisiais Vidaus reikalų ministerijos pranešime teigta, jog apkrauti kino teatrų savininkus papildomomis prievolėmis yra sunkiai įmanoma, nes „<...> jau ir dabar žymi dalis jų pajamų eina valstybės reikalams (labdarybei, sportui ir kt.) pav., pramogų mokesčiai, siekias net 40% bilieto vertės, reklamos mokesčiai“¹⁶¹. Tačiau kiti didesniame kino teatrų apmokestinime išvelgė ir teigiamų pusių: „Ta pačia proga ne pro šalį priminti, kad pirmieji kino pionieriai Lietuvoje buvo lietuviai. Ir tik vėliau, kada kino laikymas tapo pelningesniu, į šį verslą pradėjo brautis žydai. Dar prieš keletą metų tik 10% visų kinų buvo nežydų rankose. Tiesa, pastaru laiku, pasidarius kiek sunkesniems laikams žydai pradeda šią poziciją užleisti, dabar kino teatrų savininkų daugumą jau sudaro lietuviai. Užtat visos filmų kontoros, kaipo turinčios didesnį pelną, iki šiol tebėra vien žydų rankose. Savo nerangumo dėka lietuviai visai be reikalo užleido šią pelningą poziciją svetimiams“ – 1933-ųjų pradžioje su jaunatvišku entuziazmu pagardintu ketvirtojo dešimtmečio Lietuvoje vis dažnesniu ekonominio antisemitizmo prieskoniu, dėstė Kino filmų cenzūros sekretorius Petras Karuža¹⁶². Tačiau jo pasisakyme buvo tiesos, trečiajame dešimtmetyje daugelis Lietuvos kino teatrų savininkų iš tiesų buvo litvakai ar apskritai užsieniečiai. Dar 1930-ųjų pabaigoje, Kaune atsidarant naujam teatrui, spaudoje atrodė vertinga pabrėžti, jog jis yra išlaikomas lietuvių. Kino teatrų savininkai taip pat nepamiršdavo to akcentuoti¹⁶³. Tačiau ketvirtajame dešimtmetyje situacija gana sparčiai

¹⁶⁰ *Pramogų mokesčio įstatymas in: Vyriausybės žinios*, 1932 07 15, Nr. 390, p. 4.

¹⁶¹ *Kino filmų klausimu (V. R. M-jos pranešimas) in: XX amžius*, 1937 04 16, Nr. 84 (242), p. 2.

¹⁶² P. A. K. [Petras Karuža]. *Prof. F. Kemėšis – vienas kino pionierių Lietuvoje in: Naujoji romuva*, 1933 01 22, Nr. 108, p. 95.

¹⁶³ Pavyzdžiui 1923 Kaune Šančiuose atidarytas kino teatras *Apollo*, teigta, jog tai „Bene ir bus vienintelė tokios rūšies įstaiga Kaune lietuvių užlaaikoma“. Kino teatro salė buvo puošta Kauno pilies, Gedimino kalno, Klaipėdos jūrų švyturio ir kitias Lietuvos vietų piešiniais. J. Valaitis. Šančiai in: *Lietuovs žinios*, 1923 07 26, Nr. 163, p. 3; 1930 gruodžio 25 Kaune atidarytas kino teatras *Forum*. Žurnale *Naujoji Romuva* nepamiršta pabrėžti, jog „Kino „Forum“ savininkai yra lietuviai“. Kino teatro atidaryme kalbėjo kunigas Juozas Tumas-Vaižgantas, taip pat priminęs katalikišką savininkų nusistatymą. *Naujas Kaune kino in: Naujoji Romuva*, 1931 01 11, Nr. 2, p. 54; *Apie kinematografus. Kan. Tumo kalba švenčiant „Forum“ in: Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 2, p. 56 ir pan.

keitėsi, lietuvių verslininkai net patys pradėjo pirkti kino teatrus kaimyninėje Latvijoje¹⁶⁴. Petro Karužos teigimu, žydų verslininkai kino teatrų rinką perdavė lietuviams nes ji tapo per daug rizikinga ir nebe tokia pelninga. Tiesa, kai kuriems ir to nebuvo gana – 1933 vasarą tautininkų *Vaire* apgailestauta, jog nemaža dalis pelno už kino filmus, per filmų numos kontorą, plaukia iš Lietuvos, raginta imtis ir šios srities „sulietuvinimo“¹⁶⁵, o įsitikinimas, jog kino teatrai be vargo patys išsilaiko, tad lengvatų ar paramos jiems nereikia, buvo vis dar gan plačiai paplitęs valdininkų tarpe.

Tačiau dideli mokesčiai turėjo ir tamsiąją pusę, 1932-ųjų pabaigoje įsikūrusi *Lietuvos kino teatrų tarnautojų sąjunga* jau 1933 vasarį teikė vyriausybei memorandumą, kuriame prašė rūpintis kino teatrų darbuotojų darbo sąlygomis – atostogų suteikimu, punktualiu algų mokėjimu ir t. t.¹⁶⁶ Valstybė siekė išspausti daugiau pelno iš kino teatrų, o šie, savo ruožtu, iš savo darbuotojų. Todėl nestebina ir tai, jog kino teatrų savininkai ar darbuotojai savo pelną pasididinti siekdavo ir ne itin legaliais būdais. Jau 1928-aisias Lietuvos policija pranešė, kad „<...> kino teatrų lankytojai pasipelnymo tikslais vengia labdarybės tikslams progresyvinį mokestį ir todėl parduoda einantiems į kinas piliečiams suklastotus bilietus“¹⁶⁷, 1931-ųjų balandį sulaikytas kino teatro *Saturn* (Šančiuose) kasininkės vyras, pas jį rastas vokas su 240 naudotų bilietų, kuriuos jis pardavinėjo kaip tikrus¹⁶⁸ ir pan.

Prie minėtų priežasčių dėl kino teatrų skaičiaus mažėjimo 4-ojo dešimtmečio pradžioje, galėtume pridėti dar keletą. Viena jų – susirūpinimas kino teatrų patalpų būkle ir griežtesnė jų kontrolė. Jau 1929 rugpjūtį valstybės oficioze skelbta, jog vos du, naujesni, Kauno kino teatrai (*Odeon* ir

¹⁶⁴ Žinoma, tokie atvejai buvo vienetiniai. Pvz.: *Lietuviai nupirko Rygoje didelį kino teatrą* in: *Žemaičių balsas*, 1931 07 02, Nr. 25, p. 1.

¹⁶⁵ „Neturim nė vieno verslovininko, kuris bandytų verstis filmų eksploatacija ir negalime slėpti liūdno reiškimo: visos kino filmų nuomojimo kontoros ligšiol tebėra svetimšalių rankose. <...> Tiesa, kino teatrai duoda Valstybės išdui 40% nuo parduotų bilietų. Šiokie tokie pelno likučiai dar pasilieka Lietuvoje, bet arti 35% plaukia į užsienius - per nuomojimo kontorą, per agentus – už filmus.“ - teigė St. Meringis [Stasys Pilka]. *Kino filmos opiuoju reikalu* in: *Vairas*, 1933 liepa – rugpjūtis, Nr. 7-8, p. 367-370.

¹⁶⁶ Apie sąjungos steigimą: *Lietuvos kino teatrų tarnautojų...* in: *Dienos naujienos*, 1932 11 17, Nr. 263 (485), p. 3; apie memorandumą: *Kino tarnautojų memorandumas* in: *Lietuvos žinios*, 1933 02 21, Nr. 42 (4132), p. 5; memorandumas buvo apsvarstytas darbo inspekcijoje, laikytas pagrįstu ir įgyvendinamu *Kino teatrų tarn. sąjungos memorandumas* in: *Dienos naujienos*, 1933 03 09, Nr. 55 (575), p. 3.

¹⁶⁷ E. *Policijos valdyba praneša* in: *Sutemos*, 1928 11 28, Nr. 24, p. 3.

¹⁶⁸ *Matininko Ratkevičius „komercija“* in: *Lietuvos aidas*, 1931 04 25, Nr. 92 (1170), p. 7.

Metropolitain) atitinka techninius reikalavimus, dauguma kitų yra pavojingi gaisro atžvilgiu, arba neatitinka sanitarinių higienos normų¹⁶⁹. Atrodo, ugnis tik to ir laukė, tą pačių metų spalio 4, vakarinio seanso metu užsiliepsnojo kino teatre *Oaza* demonstruojama juosta, nuo jos kiti operatorinėje buvę filmai – sprogo kino aparatas, ugnis išsiplėtė į salę ir laukiamąjį, apdegė kino teatro mechanikas ir keli lankytojai, vienas jų – Kauno V nuovados policijos viršininkas Kiedykas gana sunkiai, didesnių aukų buvo išvengta¹⁷⁰. *Oaza* kino teatras buvo vienas iš saujos Lietuvos kino teatrų, neatitinkančių priešgaisrinės saugos reikalavimų, jau vien dėl to, jog jis buvo įsikūręs antrame pastato aukšte, todėl neturėjo lengvai pasiekiamų avarinių išėjimų. Gaisrą stebėję „Praeiviai matė šurpų vaizdą: antro aukšto balkonas prisigrūdo pilnas publikos, kuri, matyt subėgo iš kino salės; moterys klykė, mosikavo rankomis, ieškojo nulipimo. Kai kurios moterys pradėjo leisti nuo balkono vandeniui tekėti vamzdžiais. Matyti buvo, kad salėj dega ir negalima per ją išeiti“¹⁷¹. Kino teatrus įsikūrusius antruose aukštuose buvo siekiama uždaryti ir anksčiau, tačiau gaisras paskatino procesą, vėl garsiau prabilta apie šios iniciatyvos būtinybę¹⁷², kurį laiką jiems dar leista dirbti (kad pasistatytų ar susirastų naujas patalpas), tačiau 1930-1931 uždaryti antrame aukšte buvę Kauno *Oaza*, *Palas*, kiti, kaip *Rambyno*, bandymas persikelti į pirmą aukštą buvo nesėkmingas¹⁷³. Iš pradžių apribojimai skaudžiau palietė tik Kauno kino teatrus, tačiau po kurio laiko jie taikyti ir provincijos kino teatrams. Štai 1937 gegužę Vidaus Reikalų Ministerijos sprendimu uždarytas vienintelis Rokiškio kino teatras *Lyra*, jis taip pat buvo įsikūręs antrame aukšte ir neatitiko priešgaisrinių reikalavimų, 40 metų kiną rodęs jo savininkas L. Kvasniauskas žadėjo kino aparatą padaryti kilnojamu ir važinėti su juo po miestus, kur nėra kino teatrų¹⁷⁴.

¹⁶⁹ *Ko trūksta mūsų kinams* in: *Lietuvos aidas*, 1929 08 22, Nr. 189 (673), p. 5.

¹⁷⁰ *Gaisras „Oazos“ kine* in: *Lietuvos aidas*, 1929 10 05, Nr. 227 (711), p. 7; *Gaisras kino „Oazoj“* in: *Lietuvos žinios*, 1929 10 05, Nr. 227 (3129), p. 5; *Vakar įvyko gaisras „Oazos“ kine* in: *Rytas*, 1929 10 05, Nr. 225 (1674), p. 3.

¹⁷¹ *Gaisras kino „Oazoj“* in: *Lietuvos žinios*, 1929 10 05, Nr. 227 (3129), p. 5. Spaudoje skelbtos žinios apie gaisrą kino teatre nebuvo tolygios, vienur teigta, jog kai kurių žmonių vos nesutrypė, kitur, jog didesnės panikos nebuvo, gaisras gana nedidelis.

¹⁷² *Kinai esą antrame aukšte būsią panaikinti?* in: *Lietuvos aidas*, 1929 10 09, Nr. 230 (714), p. 8.

¹⁷³ Alvydas Surblys. *Op. Cit.*, p. 156-160.

¹⁷⁴ *Rokiškis netenka vienintelio kino* in: *Lietuvos žinios*, 1937 04 08, p. 6.

1933 lapkritį buvo paskelbtos išsamios *Kino teatrų įstatymui vykdyti taisyklės*¹⁷⁵, kuriose nurodyta ne tik, jog kino teatrų salės turi būti pirmame aukšte, o jie patys gali būti tik mūriniuose trobesiuose, bet taip pat skirta dėmesio kino teatrų sanitarinei pusei – nustatytas reikalingų išviečių skaičius, vėdinimo taisyklės ir t. t. Daugelis trečiojo dešimtmečio Lietuvoje stovėjusių kino teatrų nebūtų atitikę šių taisyklių reikalavimų, čia, kaip prisimena Mykolas Vaitkus, kino filmus neretai galėdavai žiūrėti ir su kokia smalsia žiurke¹⁷⁶. To meto spaudoje netrūkdavo nusiskundimų apie prastas kino Kauno kino teatrų sąlygas¹⁷⁷, o provincijos kino teatruose jos neretai būdavo ir prastesnės. Ir ketvirtojo dešimtmečio provincijos kino teatrų aprašymuose dažnai sutinkamas žodis „daržinė“¹⁷⁸.

Tiesa, atrodo jog lankytojus žymiai labiau piktino ne prastokas kino teatrų įrengimas, bet juose darkoma lietuvių kalba. Dar 1923-aisias valstybinės kalbos darkymu kino teatre *Triumf* nepatenkinti moksleiviai apmėtė jo ekraną žaliais kiaušiniiais, savininkams prižadėjus sutvarkyti parašus per kelias dienas, po kurio laiko moksleiviai grįžo patikrinti kaip tai padaryta: „Kalba buvo taip sudarkyta, kad vargu buvo galima suprasti paveikslo turinys. Stebėtina tai, kad užrašai visomis penkiomis svetimomis kalbomis (rusų, vokiečių, latvių ir estų)¹⁷⁹ buvo kuo taisyklingiausi <...>

¹⁷⁵ *Kino teatrų įstatymui vykdyti taisyklės* in: *Vyriausybės žinios*, 1933 11 11, Nr. 429, p. 6-13.

¹⁷⁶ „Kaip apibūdinimą anuometinio kino bruožą, papasakosiu čia tikrą, kam tiesiog neįtikimą faktą: vieno vakaro seanse sėdėjau vienas ložėj; apytamsa. Ūmai jaučiu, jog tarp mano dešinės alkūnės ir sienos kažkas bando prasiveržti, ir tai tvirtai ir drąsiai. Iš pradžių mėginau pasipriešinti tam ar tai akiplėšai, bet nepadeda. Tad žvilgteriu – ir ką gi! Tai didelė, didelė žiurkė!.. Kas toliau, nebeatsimenu – ar ji pati malonėjo pasišalinti, ar aš alkūne smarkiai bei nemandagiai mečiau ją į salę, kur publika. Mat, net žiurkė panoro pasigrožėt filmu; tad ką jau čia žmogus!“. Mykolas Vaitkus. *Atsiminimai. V tomas: Nepriklausomybės saulėj, 1918-1940*, London: Nida Press, 1968, p. 142.

¹⁷⁷ Pastarąsias plačiai aprašęs Alvydas Surblys. *Op. Cit.*

¹⁷⁸ „Pas mus gi kino įrengtas patalpoj, labai panašioj į daržinę. Aparatas braška-traška lyg dviračio motoras. O ekranas! Apie jį ir kalbėti neverta“ teigta apie Kaišiadorių kino teatrą. Ona Akelytė. *Provincijos kino-teatrų apžvalga* in: *Kino naujienos*, 1931 11 22, Nr. 4, p. 11-12; „Salė iš tikrųjų daugiau panaši į daržinę, ir jai reikalingas didokas remontas“ – apie Telšius. Natas. *Telšių kino teatrai* in: *Kino naujienos*, 1932 01 31, Nr. 5 (10), p. 14; ir 1938-aisias konstatuota, jog: „Tik Kaune turime keletą padoresnių kino teatrų, gi visi kiti kino teatrai labiau panašūs į daržines, bet ne į kino teatrų sales“. *Per 20 metų beveik nieko* in: *Mūsų menas*, 1938 02 15, Nr. 4 (7), p. 100-101.

¹⁷⁹ Lietuvą filmai tuo metu pasiekdavo daugiausiai per Latviją. Estų, latvių, vokiečių kalbos juose atsirasdavo ne dėl to, jog norėta patenkinti nedideles šių tautybių

Savininkui iššaukus miliciją ir net ginkluotus kareivius, kas iššaukė didžiausio pasipiktinimo publikoje, buvo nuvykta į miliciją ir sustatytas protokolas dėl darkymo lietuvių kalbos¹⁸⁰. Kino teatras buvo nubaustas 1000 litų bauda, moksleiviai, apmėtę jį kiaušiniais, panašu, išsisuko be nuobaudų. Kalbų Babilonas ir netaisyklinga lietuvių kalba kino teatruose laikėsi iki pat 1932-ųjų¹⁸¹. Tų metų rugsėjį įsigaliojęs *Kino teatrų įstatymas* ekranuose paliko tik vieną – lietuvių kalbą (Klaipėdos krašte leista ir vokiečių), kalbos taisyklingumą gerino tais pačiais metais įkurtos Kino filmų cenzūros cenzoriai, ištaisydavę ir nemažai kalbos klaidų jiems pateiktuose filmų užrašuose (titruose), galiausiai padėtį gelbėti turėjo ir tai, jog filmų užrašai pradėti gaminti pačioje Lietuvoje, o ne kaimyninėse valstybėse.

Tuo tarpu prabangesni, geriau įrengti, erdvesni kino teatrai Lietuvoje pasirodė tik trečiojo dešimtmečio pabaigoje, vienas pirmųjų – 1928-aisiais atidarytas *Metropolitain* Kaune¹⁸², 1930 duris atvėrė ištaigingas *Forum*, po metų neblogai atrodantis *Kapitol*, net siaučiant karui Kaune duris atvėrė keli modernūs kino teatrai – pačioje 1939-ųjų pabaigoje *Aušra*, 1940 kovą *Pasaka*, o balandį – dar ir šiandien veikianti *Romuva*¹⁸³. 1932-aisiais teigta, jog Kauno kino teatrai atrodo žymiai geriau nei Vilniaus, kuriame tik tuomet, pradėta įrenginėti garso aparatūra¹⁸⁴. Ketivrtjo dešimtmečio pabaigoje į Lietuvą iš Varšuvos atvykęs Leon Mitkiewicz stebėjosi, jog „Kaune yra bent dešimt kino teatrų. Kai kurie jų įrengti labai moderniai“¹⁸⁵. Antroje dešimtmečio pusėje nusiskundimai apie kino teatrų būklę provincijoje taip pat buvo daugiau retenybė, o ne kasdienybė. Tačiau šie pokyčiai turėjo savo kainą – rasti patalpas naujo kino teatro atidarymui tapo žymiai sunkiau ir brangiau, o nemaža dalis jau veikusių kino teatrų taip ir neprisitaikė prie naujų standartų bei buvo priversti užverti duris.

mažumas to meto Lietuvoje, tiesiog filmų titrai taip pat būdavo gaminami Latvijoje, o gaminti juos iš karto visam regionui buvo pigiau, nei kiekvienai šaliai atskirai.

¹⁸⁰ Umbra. *Kova už savo kalbą* in: *Lietuvos žinios*, 1923 01 26, Nr. 21, p. 3.

¹⁸¹ Apie tai: Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 131-132, 181-182.

¹⁸² Mykolas Vaitkus jį įvardino „Pirmaisiais, tikraisiais kino rūmais Laisvės Alėjoje“. Mykolas Vaitkus. *Atsiminimai. V tomas...* p. 141-142. Jam pritaria ir Giderė Jankevičiūtė, jos teigimu *Metropolitain* ir 1929-aisias atnaujintas *Odeon* „<...> nustatė komforto, estetikos ir techninio įrengimo kokybės kriterijus“ tar Kauno kino teatrų. Giedrė Jankevičiūtė. *Pramogų erdvės* in: *Optimizmo architektūra. Kauno fenomenas, 1918-1940* (sud. Marija Dremaitė), Vilnius: Lapas, 2018, p. 237.

¹⁸³ Apie juos: Alvydas Surblys. *Op. Cit.*, p. 164-169, 182-184.

¹⁸⁴ V. M. *Apie Vilniaus kinematografus* in: *Kino naujienos*, 1932 02 28, Nr. 9 (14), p. 5-6.

¹⁸⁵ Leon Mitkiewicz. *Kauno atsiminimai (1938-1939)*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 94.

Galiausiai galima kelti klausimą ar Lietuvoje nebuvo pasiektos kino teatrų skaičiaus „lubos“. Dar trečiojo dešimtmečio pirmoje pusėje kai kuriuose mažesniuose šalies miesteliuose, kaip Pakruojyje, buvo bandyti steigti komerciniai kino teatrai, tačiau dėl lankytojų stygiaus jie netruko užverti duris. Žinoma, kino teatrams tikrai būtų gelbėję mažesni mokesčiai, valstybės parama (mokestinės lengvatos) pirmaisiais darbo metais, ar ne tokie griežti reikalavimai. Tačiau situacija buvo kitokia – nemaža dalis ketvirtojo dešimtmečio Lietuvoje egzistavusių kino teatrų buvo įkurti neieškant pasipelnymo motyvų. Vargu ar kino teatrai galėjo sėkmingai veikti mažai apgyvendintuose provincijos kaimuose (pvz. Griniškyje) čia jie egzistavo tik altruistiškų vietos entuziastų (šaulių) iniciatyva, net gana nemažo Skuodo kino teatras *Kapri* (atidarytas 1938) buvo generolo Povilo Plechavičiaus dovana sūnui¹⁸⁶.

Tai, jog ketvirtajame dešimtmetyje, nepaisant sunkios mokestinės naštos ir ekonominės krizės padarinių, kino teatrų skaičius Lietuvoje stabilizavosi, Kaune dygo vis modernesni kino teatrų pastatai, gerėjo provincijos kino teatrų išvaizda, įrodo, jog Lietuvoje netrūko entuziastų norinčių bandyti jėgas kino versle ar tiesiog dalintis kino filmais su savo aplinkos žmonėmis.

I. 1 . 2. Ar prezidentui rūpėjo kinas?

1919-1920-aisias metais, kai Antanas Smetona ėjo pirmojo Lietuvos prezidento pareigas, kino kamera šalyje buvo dar gana retas svečias. 1926-ųjų gruodį, kai perversmo būdu prezidentas vėl grįžo į postą, situacija buvo gerokai pakitusi. Atrodo, jog politinis perversmas vyko tuo pat metu, kai Lietuvoje skleidėsi ir kino revoliucija.

Štai 1926 spalio 28 pasirodė pirmoji bendrovės *Lietfilm* kino kronika, joje veikiausiai paskutinį kartą kino juostoje užfiksuotas prezidento pareigas einantis Kazys Grinius¹⁸⁷, artimiausius 14 metų kameros objekte bus kitas prezidentas – tautos vadu pasiskelbęs Antanas Smetona. Istoriografijoje 1926-ųjų sausį įsikūrusi *Lietfilm* laikoma pirmąja Lietuvoje susikūrusia filmų gamybos bendrove, nors formaliai šią datą vertėtų paankstinti kone trimis

¹⁸⁶ Asta Šilaitytė. *Atsargos generolas – žinomas Skuodo verslininkas* in: *santarvė.lt*, 2020 01 31. Prieiga internetu: <http://www.santarve.lt/aktualijos/seniunijoje/atsargos-generolas-zinomas-skuodo-verslininkas/> [tikrinta 2020 03 01].

¹⁸⁷ *Lietuvos kino kronika* in: *Lietuva*, 1926 10 29, Nr. 245 (2334), p. 7.

metais¹⁸⁸. Beveik perversmo metu, 1926-ųjų gruodį, buvo įkurta ir kita bendrovė kino filmams kurti – *Akis*, 1927-ųjų gegužę ji pristatinėjo savo kino produkciją publikai¹⁸⁹. Panašiu metu Lietuvoje kūrėsi ir įvairiausios kino aktorių mokyklos bei kitokios su filmais susijusios įmonės. Kaip 1927-ųjų balandį straipsnyje *Kino epidemija* pastebėjo laikraščio *Lietuvis* žurnalistas, įvairios kino bendrovės to meto Lietuvoje pradėjo „<...> dygti viena po kitos kaip grybai po lietaus“, tiesa, autorius gana skeptiškai vertino jų galimybes: „Kam nėra paslaptis, kas yra kino-studijos ir kaip jose prie darbo einama, tas, be abejo, sutiks, kad kol kas dar nematyti mažiausios mūsų progos filmoms gaminti“¹⁹⁰. Tiesa, pasaulinio garso kino aktoriams padaryti lietuvičius žadėjusios kino mokyklos iš tiesų retai pasižymėdavo profesionalumu ir buvo labiau skirtos pinigams iš naivių jaunuolių išviloti, nei tikriems aktoriams rengti. Kai kurios jų vos po pusmečio būdavo uždarytos kaip visai nerimtos įstaigos¹⁹¹. Tačiau net jų atsiradimas ir visuomenės susidomėjimas jomis (ką jau kalbėti apie kino kronikas kino teatruose demonstruojančias filmų kūrimo bendroves), demonstravo trečiojo dešimtmečio viduryje šalyje subrendusį norą ir potencialą veikti kino srityje.

Negalima griežtai teigti, jog Antanas Smetona nepasinaudojo šio potencialo sukurtais vaisiais. Po įvykusio perversmo, 1927-aisiais, Antanas Smetona suruošia plačią kelionę po Lietuvą, kurios metu ramina ir savo apsilankymu pamalonina daugelio Lietuvos provincijos miestų ir miestelių gyventojus. Tai pirmoji, po perversmo, prezidento įvykdyta platesnė propagandinė kampanija. Ne vieną to meto prezidento išvyką į provinciją lydėdavo ir kino kamera, o vėliau rodomi jos užfiksuoti vaizdai, leisdavo dar plačiau paskleisti žinią, jog naujasis prezidentas, o su juo ramybė ir tvarka, jau yra čia. Prezidento kelionių vaizdai buvo inkorporuoti ir į bendrovės *Akis* sukurtą JAV lietuviams skirtą kino kroniką¹⁹², kai kurie šias išvykas menantys

¹⁸⁸ 1923-ųjų vasarį F. Dunajevs gavo leidimą *Pirmajai Lietuvos kino-dirbtuvei* steigti. Nors pirmajam šios bendrovės filmui viešai paruošti scenarijų žadėjo Liudas Gira ir Arkadijus Buchovas, tačiau nepanašų jog ji sukūrė kokių viešai rodytų kino kūrinių. 1926-ųjų gruodį F. Dunajevs įsteigė jau kitą, sėkmingesnę kino bendrovę *Akis*. V. Mikalauskas savo knygoje fiksuoja šios bendrovės įsteigimą, tačiau nepastebi 1923-aisiais įkurtos F. Dunajevs bendrovės, kaip pirmą Lietuvoje įsteigtą filmų gamybos bendrovę nurodydamas *Lietfilm*. Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...* p. 133-134. Apie F. Dunajevs *Pirmąją Lietuvos kino-dirbtuvę* žiūrėti: *Kino-dirbtuvė Kaune* in: *Lietuvos žinios*, 1923 02 28, Nr. 48, p. 2.

¹⁸⁹ *Gegužės 15 d. iškilmės ekrane* in: *Lietuva*, 1927 05 27, Nr. 118 (2501), p. 7.

¹⁹⁰ Gejot. *Kino epidemija* in: *Lietuvis*, 1927 04 21, Nr. 86, p. 2.

¹⁹¹ Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 133-138.

¹⁹² Matęs. *Kiek dėl kino kronikos iš Lietuvos gyvenimo* in: *Lietuva*, 1927 09 15, Nr. 207 (2590), p. 7.

kino siužetai išliko ir iki šių dienų¹⁹³. Bėgant metams prezidento atvaizdo kino ekranuose daugėjo, štai 1935-aisias Lietuvos kino cenzoriai viso tikrino 54 lietuviškas kino kronikas, 20-ies iš jų turiniuose minimas Respublikos prezidentas, taigi jis figūravo mažiausiai kas trečioje šalyje rodytoje lietuviškoje kino kronikoje¹⁹⁴. Kamera sutinkama ir asmeninėje prezidento aplinkoje - 1927 rugsėjo 10 Kauno arkikatedroje vykusios Antano Smetonos dukters Marijos ir kavalerijos kapitono Aloyzo Valiušio vestuvės taip pat buvo fiksuojamos kino operatoriaus, nors nepanašu, jog filmuota medžiaga buvo rodyta viešai, veikiausiai kino juosta buvo skirta šeimos archyvui, to meto Lietuvoje tai buvo brangi ir reta praktika¹⁹⁵.

XX amžiaus 3-4 dešimtmečio sandūros Lietuvoje, kinas pradėtas vis rimčiau vertinti tiek kaip meno, tiek kaip visuomenės švietimo ir auklėjimo priemonė, kurios potencialas dar toli gražu neišnaudotas. „[Seniau – A. D.] Niekas net nedrįso manyti, kad kino teatras padarys tokią milžinišką pažangą, kokią šiandien mes ją matome. Tiesa dargi šiandien sunku numatyti kino teatrų ateitį. Tačiau viena aišku: jis dar progresuos, jo laukia didelė ateitis.“ – 1932-aisias aiškinta Lietuvos policininkams¹⁹⁶. „<...> epizodai iš mūsų tautos darbininkų-veteranų gyvenimo praėjus kuriam laikui įgyja labai svarbios reikšmės ir gyvu pavyzdžiu rodo mūsų tautos dvasinį ir fizinį renesansą <...> mūsų jaunajai kartai yra tautinio auklėjimo gyviausia priemonė“ – 1933-

¹⁹³ Apie A. Smetonos keliones po provinciją: Alfonsas Eidintas. *Antanas Smetona ir jo aplinka*, p. 211-216; Ingrida Jakubavičienė. *Seserys. Sofija Smetonienė ir Jadvyga Tūbelienė*. Vilnius: Versus aureus, 2014, p. 109-110; Kino kronikos iškarpos: *Iš pono respublikos prezidento kelionės po Lietuvą* in: <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/2579/is-pono-respublikos-prezidento-keliones-po-lietuva> [tikrinta 2019 10 11]

¹⁹⁴ Dauguma šių kronikų neišliko, prezidentas galėjo būti rodomas ir neminint jo cenzoriui raštu pateiktuose kronikų kūriniuose, tad tai derėtų laikyti tik mažiausiu skaičiumi. 1935-aisias prezidentas minimas 3 iš 10-ies cenzūrai pateiktų K. Lukšio *Lietuvos savaitinės apžvalgos* kronikos turinių, 2 iš 7-ių S. Uzdono *Lietuvos apžvalga* numerių, daugiausiai jis minimas J. Linarto *Mūsų Lietuvos* kino kronikų turiniuose, čia jis sutinkamas 15-oje iš 37-ių kronikos turinių. Būtent J. Linarto bendrovė 1935 birželį gavo kino kronikų koncesijos teisę Lietuvoje ir tapo vienintele kronikų gamintoja šalyje, tačiau šiek tiek didesnis prezidento atvaizdo skaičius šiuo metu galėjo būti ir paprasčiausias atsitiktinumas, kitais metais prezidentas taip pat minimas apie 1/3 visų bendrovės pateikiamų kronikų turiniuose, pvz.: 1940-aisias 8 iš 24 *Mūsų Lietuva* kronikų. Apskaičiuota pagal LLMA, f. 91, ap. 1, b. 203, 209 saugomus duomenis.

¹⁹⁵ Ingrida Jakubavičienė. *Duetas. Antanas ir Sofija Smetonos*, Vilnius: Versus aureus, 2016, p. 174.

¹⁹⁶ T. Aleknavičius. *Kinoteatrų reikalu* in: *Policija*, 1932 08 15, Nr. 16, p. 268.

iausias lietuviškų kino kronikų svarbą akcentavo filmų cenzorius J. Bielinis¹⁹⁷ ir pan. Tačiau nepanašu, jog Respublikos prezidentas būtų dalinęsis panašia nuomone. Iš tiesų, visose viešose prezidento kalbose, kuriose jis pamini kino klausimą, pastarasis būdavo peikiamas, nuvertinamas, ar stačiai siūloma jo vengti. Štai 1934-ųjų balandį Valstybės teatre atidaromos Humanistinės savaitės proga skaitytoje paskaitoje *Tautiškas ir valstybiškas auklėjimas* Respublikos prezidentas apgailestavo, jog Lietuvos jaunimas per daug žavisi ne menu (pirmiausia susietu su teatru), o mechanišku kinu: „Tuo tarpu mūsų moksleiviai ir studentai daugumas nesidomi menu; jie nesigaili pinigų kinematografams, palaikantiems mekanizuotą kultūrą, o šykštūs teatru. Aibės kinematografų geriausiai tarpsta, o valstybės teatras tegali išdo lėšomis laikytis. Jaunimas turėtų daugiau vertinti meno instigaigas, dažniau jas lankyti ir geriau doroti savo estetikos skonį“¹⁹⁸. 1931-aišias duodamas interviu *Lietuvos aido* redaktoriui prezidentas įvardino kiną kaip neretai Lietuvoje dirbantį nutautinimo darbą: „- Jei mūsų periodinė spauda nesiliaus be kritikos, be saiko, gabenusi iš kitų kraštų idėjas ir jas teikusi savo skaitytojams, tai padidės mums nutautėjimo pavojus. Užusienio invezamos paveikslų filmos, sutraukiančios daug lankytojų, nejučiomis daugumas irgi dirba nutautinimo darbą. Joms padeda spauda.“ – teigė prezidentas¹⁹⁹ ir pan.

Bodėjimąsi kinu atspindėjo ir retos prezidento išvykos į kino teatrą – dažniausiai jos buvo tik pareigos atlikimas, dalyvavimas vieno ar kito filmo premjeroje, vienos ar kitos organizacijos prašymu. Tarp kitų prezidento aplankytų filmų – tik plačiau nugarsėję, visuomenėje šurmulį sukėlę, ar gausiai išreklamuoti kino kūriniai. Tai galėjo būti tiek meniškas, pacifistinis, Didįjį karą smerkiantis prancūzų filmas *Mediniai kryžiai (Les croix de bois, 1932)*²⁰⁰, tiek visiškai pramoginis, itin populiarus amerikietiškas *Tarzanas – neliestųjų girių valdytojas (Tarzan the Ape Man, 1932)*²⁰¹. Labiau kiną mėgo Antano Smetonos žmona – Sofija Smetoninė. Su dukra Marija ar draugėmis²⁰²

¹⁹⁷ *Kinofilmų cenzoriaus raštas Bendrujų reikalų direktoriui*, 1933 in: LLMA. f. 91, ap. 1, b. 4, l. 37.

¹⁹⁸ Antanas Smetona. *Tautiškas ir valstybiškas auklėjimas* in: Antanas Smetona. *Pasakyta parašyta*, Kaunas: Spindulys, 1992, p. 111.

¹⁹⁹ Antanas Smetona. *Spaudos reikšmė* in: Antanas Smetona. *Pasakyta parašyta*, Kaunas: Spindulys, 1992, p. 349.

²⁰⁰ Alseika, Vytautas. *Sezono balansas (I)*. In *Naujoji Romuva*, 1933 05 21, Nr. 125, p. 504.

²⁰¹ *Respublikos prezidentas „Forume“* in: *Dienos naujienos*, 1933 09 15, Nr. 210 (730), p. 3.

²⁰² Istorikės Ingridos Jakubavičienės teigimu, Sofijos Smetonienės sesuo, ilgamečio ministro pirmininko Juozo Tūbelio žmona Jadvyga Tūbelienė, kaip ir Antanas Smetona, labiau mėgo teatrą, o ne kiną, todėl su seserimi retai lankydavosi kino teatre.

neretai lankydavosi kino teatruose, jų atidarymuose²⁰³, mėgdavo žiūrėti melodramas²⁰⁴, net pokariu prisimindavo kai kuriuos buvusius kino teatrų savininkus ir siūsdavo jiems linkėjimus²⁰⁵.

Prezidentas tuo tarpu žavėjosi teatru – ypač opera ir baletu. Jaunystėje, kai įvairūs lietuvių teatro mėgėjų būreliai „<...> veikė kaip savotiška politinio protesto bei tautinio suokalbčio forma ir ne meno, bet, pagal Petkevičaitę-Bitę, „tikraja to žodžio prasme tautos šventė...“²⁰⁶, Antanas Smetona pats bandė jėgas teatro scenoje, nepamiršo jo ir tapęs prezidentu, pvz.: vien 1935-ųjų gegužę per premjeras ir valstybinius renginius net dešimt kartų apsilanko Valstybės teatre²⁰⁷. Paradoksalu, jog jei Smetona kaltino kiną dirbant nutautinimo darbą šalyje, tai Smetonos kritikai jam primindavo, jog šis taip pat pirmenybę teikė tarptautiniam baletui, o ne „lietuviškai-tautinei kultūrai“²⁰⁸. Tokie kaltinimai turėjo pagrindo. Alfonso Eidinto skaičiavimais „Kauno Valstybės teatro išlaikymas 1939 m. kainavo 1834000 litų, o vien pirmoji balerina Nemčinova gaudavo per mėnesį apie 5000 litų. Tad jos metinis atlyginimas, padidinus 1939 m. Lituaništosios instituto išlaidų sumatą iki 204000 litų, sudarė 29% visų lietuvių kultūrai skirtų sumų“²⁰⁹. Valstybės teatras kai kada finansuotas netgi gausiau nei visa Užsienio reikalų ministerija²¹⁰. Milžiniškos teatrui išleidžiamos sumos buvo dažna prezidento Antano Smetonos ir ištikimo jo ministro pirmininko Juozo Tūbelio ginčių priežastis²¹¹. Bėlieka tik pritarti Dangirui Mačiuliui, teigusiam, jog teatras Antano Smetonos Lietuvoje buvo vienintelė kultūros raiškos forma susilaukusi ypatingo valstybės dėmesio, ir savo svarba ji prilygo nebent švietimo tinklui²¹². Tuo tarpu kinas nebuvo užmirštas, tačiau, kaip pastebi

Ingrida Jakubavičienė. *Portretas. Juozas ir Jadvyga Tūbeliai*, Vilnius: Tyto alba, 2020, p. 204.

²⁰³ *Kino teatras „Metropolitain“* in: *Lietuvos aidas*, 1928 12 05, Nr. 252 (466), p. 5.

²⁰⁴ Ingrida Jakubavičienė. *Duetas...*, p. 230-232; Ingrida Jakubavičienė. *Seserys...*, p. 121-122.

²⁰⁵ Žiūrėti.: *Sofijos Smetonienės laiškas Povilui Skardžiui*, 1947 07 26 in: *Prezidento sargyboje. Leitenanto Povilo Skardžiaus istorija* (sud. Ingrida Jakubavičienė), Vilnius: Versus aureus, 2017, p. 146-150.

²⁰⁶ Šarūnė Trinkūnaitė. *Mėgėjų teatro sąjūdis XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje* in: *Lietuvos teatras: trumpa istorija*. (sud. Rasa Vasiniauskaitė) Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas. 2009, p. 38.

²⁰⁷ Ingrida Jakubavičienė. *Duetas...*, p. 226

²⁰⁸ Alfonsas Eidintas. *Antanas Smetona ir jo aplinka*, p. 297.

²⁰⁹ Alfonsas Eidintas. *Antanas Smetona*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 149.

²¹⁰ Dangiras Mačiulis. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje...*, p. 57.

²¹¹ Ingrida Jakubavičienė. *Portretas...*, p. 242-243.

²¹² Plačiau apie kultūros finansavimą ir valdžios prioritetus kultūros srityje: Dangiras Mačiulis. *Valstybės kultūros...*, p. 55-88.

Andrius Vaišnys: „<...> Lietuvoje <...> nebuvo priimta kino kūrimą (gamybą) reglamentuojančių įstatymų. Kaip ir spaudos atžvilgiu, šiame informacinės skalės kontekste įsigaliojo tik platinimo tvarką numatantys įstatymai. Irgi – pirmiausia apribojimų prasme“²¹³. Taigi visų pirma drausta, ribota, o jau finansų kinui dažniausiai turėjo susirasti patys kino mylėtojai, juk „Aibės kinematografų geriausiai tarpsta, o valstybės teatras tegali išdo lėšomis laikytis“²¹⁴. Dalinis kino srities apleidimas vedė ir į gana kurioziškas situacijas, štai 1937 vasarą Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamentas užsimojo pagaminti filmą Lietuvos dvidešimtmečio jubiliejui paminėti, į filmą turėjo būti inkorporuoti ir kadrai iš Švietimo ministerijos užsakyto, 1934-aisias režisieriaus Petro Babicko kurto filmo *Tautos vado sukaktuvės*, skirto Antano Smetonos 60-mečio jubiliejui. Tačiau nuvežus Vytauto Didžiojo Kultūros muziejuje saugotą filmą į Berlyną paaiškėjo, jog „<...> p. Prezidento filma pasirodė dėl netinkamo laikymo peržūvusi ir susitraukusi ir todėl nebetinkama įjungti į bendrą filmą“²¹⁵. Šis vos per kelis metus susitraukęs ir nebenaudojamas virtęs Antano Smetonos atvaizdas kino juostoje tapo paskata Švietimo ministerijai aktyviau imtis Lietuvos istoriją liečiančių kino juostų konservavimo ir saugojimo darbų – 1938-ųjų pabaigoje ministerija atliko kino juostų inventorizaciją jai pavaldžiose įstaigose, o 1939-ųjų pradžioje kreipėsi ir į Lietuvoje dirbančius ar dirbusius kino gamintojus, kviesdami surašyti jų turimas kino juostas ir jų turinius, jog galėtų nupirkti iš jų svarbesnius valstybei vaizdus saugojimui²¹⁶. Tai buvo sveikintina iniciatyva, nors ir gerokai pavėluota, daugelį senesnių savo filmuotų kino kronikų Lietuvoje dirbę operatoriai jau buvo pardavę... lako gamintojams perdirbti. Ironiška, jog tam kad būtų susirūpinta kino dokumentų saugojimu, juose turėjo „žūti“ pats Respublikos prezidentas.

Esant tokioms sąlygoms, nenuostabu jog tik Pirmosios Lietuvos Respublikos saulėlydyje, 1940-ųjų kovą pasirodžiusiame kino kronikos *Mūsų Lietuva* 248-ajame numeryje, Respublikos prezidentas pirmą kartą kino juostoje įamžintas besilankantis kino filmo seanse. Simboliška, jog 1940 kovo 4 dieną kino teatre *Daina* užfiksuotuose kadruose, prezidentas lankosi ne lietuviško, bet latviško filmo premjeroje. Lietuvių latvių vienybės draugija savo nariams ir kviestiniams svečiams rodė naujausią latvių filmą *Žvejo sūnus*

²¹³ Andrius Vaišnys. *Spauda ir valstybė 1918-1940*, Vilnius: Biznio mašinų kompanija, 1998, p. 98.

²¹⁴ Antanas Smetona. *Tautiškas ir valstybiškas...*, p. 111.

²¹⁵ *Antano Juškos laiškas Švietimo Ministerijos Kultūros reikalų departamento direktoriui*, 1938 01 20 in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1694, l. 182-183.

²¹⁶ Inventorizaciją ir susirašinėjimą su bendrovėmis žiūrėti: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1694, l. 59-60, 106-117, 185-186.

(*Zvejnieka dēls*, 1940) pagal to paties pavadinimo Vilis Lācis romaną²¹⁷. Virš 50000 latų kainavęs filmas Latvijoje sumušė lankomumo rekordus – 1940-ųjų sausio 22-ą įvykusios filmo premjeros metu buvo išlaužtos Rygos kino teatro *Splendid Palace* durys, o per pirmąsias tris demonstravimo savaites Rygoje, Liepojoje ir Jelgavoje filmą pamatė 140000 žiūrovų²¹⁸. Lietuvoje filmo taip pat laukė fenomenali sėkmė. Laikraščių puslapiai mirgėjo nuo filmą reklamuojančių kadru ir iliustracijų, tarp kurių panaudota ir dar nematyta Lietuvoje filmo reklamavimo technika – publikuojamos nuotraukos su prie kino teatro *Daina* nutįsusiomis *Žvejo sūnaus* laukiančių žmonių eilėmis bei skambia antrašte „Latvių filmos furoro diena Kaune“²¹⁹. Skaičiuota, jog per vieną sekmadienį (5 seansus) kino teatre *Daina* filmą pamatė 3000 žmonių²²⁰; atskirus seansus į filmą savo darbininkams užsakinėjo įmonės, pvz.: *Kauno audiniai*²²¹; teigta, jog dėl milžiniško populiarumo lankytojai priversti pirkti bilietus kitos dienos seansams²²²; tris dienas šalyje viešėjo ir kino teatre *Daina* filmą pristatė ir būrys jame vaidinusių aktorių²²³. Kauno kino teatre *Daina* filmas demonstruotas tris savaitės iš eilės, vėliau jis keliavo į Vilnių ir kitus Lietuvos miestus. *Žvejo sūnus* neapsiribojo tik kino juosta, filmo demonstravimo metu Kauno radiofonas transliavo tokio paties vardo radijo montažą²²⁴, o po filmo sėkmės dienraštyje *Lietuvos žinios* pradėtas skelbti ir Vilis Lācis romanas²²⁵. Latvių filmo sėkmė, įrodė jog net mažų valstybių kino

²¹⁷ Įvykį vaizduojanti kronika neiškilo. Aprašyta pagal kino filmų cenzūros dokumentus: *Kino kronikos Mūsų Lietuva Nr. 248 turinys*, 1940 03 12 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 209, l. 87; „*Žvejo sūnus*“ *lietuvių latvių vienybininkams* in: *Lietuvos aidas*, 1940 03 02, Nr. 102 (5311), p. 4.

²¹⁸ Inga Pērkone. *Latviešu aktierfilmas. 1920-1940* in: *Inscenējumu realitāte. Latvijas aktierkino vēsture*. Rīga: Mansards, 2011, p. 43.

²¹⁹ *Latvių filmos furoro diena Kaune* in: *Lietuvos aidas*, 1940 03 11, Nr. 116 (5325), p. 4; *Latvių filmos furoro diena Kaune* in: *XX amžius*, 1940 03 11, Nr. 57 (1108), p. 4;

²²⁰ *Kauno kinoteatruose* in: *XX amžius*, 1940 03 12, Nr. 58 (1109), p. 6.

²²¹ *Darbininkams „Žvejo sūnus“* in: *Lietuvos aidas*, 1940 03 14, Nr. 121 (5330), p. 4.

²²² „*Meilė už grotų*“ ir „*Žvejo sūnus*“ *Tauragėje* in: *Lietuvos žinios*, 1940 05 24, Nr. 115 (6275), p. 10.

²²³ *Į Kauną atvažiavo latvių filmos artistai* in: *XX amžius*, 1940 03 14, Nr. 60 (1111), p. 2.

²²⁴ *Latvių filmą per radiją* in: *Lietuvos aidas*, 1940 03 04, Nr. 105 (5314), p. 4.

²²⁵ Vilis Lācis. *Žvejo sūnus* in: *Lietuvos žinios*, 1940 05 04, Nr. 100 (6260), p. 6.

kūriniai gali būti (finansišškai) sėkmingi²²⁶, bei eilinį kartą paskatino diskusijas – ar lietuviai gali sukurti gerą, finansišškai atsiperkantį meninį filmą²²⁷.

Nors lietuvių kirtikai teigiamai vertino filmą, priešindami jį tuo metu šalyje gan gausiai rodytiems kitų kaimynų – lenkų kūriniais²²⁸, tačiau jis kėlė ne tik euforiją bet ir nepasitenkinimą. Užsienio reiklų ministerijos Politikos departamento direktorius Edvardas Turauskas, apibendrinamas filmo populiarumą Lietuvoje konstatavo: „Atrodo, kad yra pasireiškusi didelė stoka patriotinio jausmo ir tautinės savigarbos, kada mes ekstaziškai imamės garbinti neužpelnytą svetimą dalyką, tik tam, kad išryškintume savo neigiamas puses arba nesugebėjimą“²²⁹. Tokios reakcijos nebuvo netikėtos. Iš tiesų, dar filmui net nepasiekus šalies ekranų jau svarstyta: „Savaime kyla klausimas, kodėl latviai gali ne tik pasigaminti gerą kino kroniką, bet laikas nuo laiko duoti savo visuomenei ir vieną kitą originalinę filmą? Juk gyvenama veik tose pačiose sąlygose“²³⁰. Šie svarstymai jau buvo įsisenėję Lietuvos kultūriniam gyvenime.

Dar 1924-aisias Petras Ruseckas kaip pavyzdį Lietuvos kino teatrams rodė Rygos kino teatrus, kur „<...> kasdieną kiekviename jų rodoma kas nors latviška“²³¹. 1930-aisias, pasirodžius pirmajam latvių ilgo metro vaidybiniam filmui *Lāčplēsis* (1930) Latvijos lietuviai piktinosi, jog filme nestokota propagandos prieš Lietuvą – Palanga parodyta kaip Latvijos teritorija ir pan.²³². 1931-ųjų vasarį, kai filmas pasiekė Lietuvą (čia jis rodytas pavadinimu Ryga liepsnose), tokių insinuacijų pavyko išvengti, ar joms bent jau nebuvo leista pasirodyti spaudoje – net praėjus dešimtmečiui Lietuvoje jis prisimintas kaip įkvepiantis latvių tautinės propagandos pavyzdys, iš kurio galėtų mokytis ir

²²⁶ „Menas, tiesa, ne komercinis dalykas, bet pasirodo, kad filma ir rentabilingumo požiūriu daug pelningesnė nei, sakysim, dramos, operos teatrai“ teigė K. Naunčinkas. *Latvių filma mūsų ekrane* in: *Savaitė*, 1940 03 03, Nr. 6, p. 111.

²²⁷ Pvz.: K. Arvydas. *Ar mums apsimokėtų filmos gamyba?* in: *Lietuvos aidas*, 1940 03 14, Nr. 122 (5331), p. 5.

²²⁸ „Juk tai toli gražu ne Mnišek verkšlenimai“ filmą priešino populiarios lenkų romanistės Helenos Mniszek kūrinii adaptacijoms K. Naunčinkas. *Latvių filma mūsų ekrane* in: *Savaitė*, 1940 03 03, Nr. 6, p. 111; Vt. *Latvių „Žvejo sūnus“* in: *XX amžius*, 1940 03 05, Nr. 52 (1103), p. 7.

²²⁹ Edvardas Turauskas. *Pro Memoria*, 1940 03 08 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 12, l. 15.

²³⁰ N[arcizas]. Gintalas. *Laikas susirūpinti latviškąja kino kronika* in: *Lietuvos aidas*, 1940 02 01, Nr. 52 (5261), p. 8.

²³¹ P[etras]. Ruseckas. *Ko trūksta mūsų kinematografams* in: *Lietuva*, 1924 11 12, Nr. 256 (1758), p. 6.

²³² N. *Iš atliekamo žurnalisto bloknoto* in: *Rygos balsas*, 1930 05 24, Nr. 20 (431), p. 3.

lietuviai²³³. Ironiška, jog filmo režisierius Aleksandras Rusteikis (1892-1958) buvo glaudžiai susijęs su Lietuva, turėjo lietuviškų šaknų, 1922 gruodį po studijų ir darbo Peterburgo, Maskvos ir Taškento teatruose, Aleksandras Rusteikis atvyko į Kauną. Čia jis statė operas Valstybės teatre (kurį laiką tuo tikslu valstybės lėšomis stažavosi Berlyne), o 1924-ųjų vasarį netgi gavo leidimą, veikiausiai pirmąjį tokį Lietuvoje, kino meno mokyklai Kaune steigti! Tačiau jau tų pačių metų rugsėjį režisierius dirbo Rygoje²³⁴. Latvijos lietuviai ir čia nevyniojo į vatą, teigdami: „Režisiorium [filmo *Lāčplēsis* – A. D.] buvo buv. Maskvos dailės teatro aktorius Rusteikis, sulig tautybės lietuvis. Tūlā metā jis buvo Lietuvos operos režisierium, bet lietuviai jo tinkamai neįvertino. Latvijoj gi Rusteikis įgijo visuotinos pagarbos ir jį įvertina kaipo didelē ir retā menininkā. Taigi „savo žemēje pranašu negalima būti“²³⁵. Tuo tarpu 1935-aisias Lietuvoje demonstruotas latvių filmas *Tautos sūnus* (*Tautas dēls*, 1934) tapo proga prisiminti savo kino bandymų nesėkmes: „Filma [*Tautos sūnus* – A. D.] rodoma Kauno kine ir gausiai lankoma. Filma visais atžvilgiais neblogai atlikta. Išėjęs iš kino atsiminiau, kad prieš kelis metus ir mūsų buvo panaši filma rengta. Ir ji buvo baigta. Bet, deja, toji filma, kaip neigiama dvasia buvo kurta, taip neigiamo susilaukė net kelių komisijų sprendimo. Ir tuo būdu filma visai negavo kino aparatuose nė sušilti. Ir gerai, kad ji tokio leidimo negavo, nes maža to, kad ją gaminant buvo įdėta nemažų sumų, bet kad ją demonstruojant būtumėm pasirodę pasauliui ir mes patys pamatę, koki mes glušai ir koks nuskuręs mūsų kraštas“, – dalintasi prisiminimais filmo fone²³⁶. Nors spaudoje buvo pabrėžta nemažai latvių filmo trūkumų, tačiau visumoje jis sveikintinas, bei jo pavydėta: „Latvių

²³³ „Kaip kino propaganda gali nuteikti žiūrovą, teko matyti viename Latvijos užkampyje, kai baigus demonstruoti patrijotinę latvių filmą „Lačplēsis“, žiūrovai sukilo ir entuziastiškai ėmė giedoti latvių tautos himną“ prisiminė N[arcizas]. Gintalas. *Laikas susirūpinti lietuviškąją kino kroniką* in: *Lietuvos aidas*, 1940 02 01, Nr. 52 (5261), p. 8.

²³⁴ Lietuvių istoriografijoje Aleksandriui Rusteikiui vis dar neskirta daugiau dėmesio, plačiau jo biografiją ir kūrybą ištyrė latvių autoriai. Žiūrėti.: Tatjana Sila. *Atmiņu lokos. Par režisoru Aleksandru Rusteiki*, Rīgā: Apgāds Mantojums, 2003 (apie darbą Kaune p. 31-36).

²³⁵ *Latvija filmoje* in: *Rygos balsas*, 1930 03 08, Nr. 10 (421), p. 1; Lietuvos spaudoje taip pat būdavo apgailėstaujama, jog lietuviai nepasinaudojo režisieriaus paslaugomis: „<...> mūsų kaimynė Latvija sukūrė savo filmą „Lačplesis“, kurią, mūsų didžiausiam nustebimui, režisavo... lietuvis Aleksandras Rusteikis. Šis paskutinis pavyzdys rodo, kad ne tik neblogesnes sąlygas turime filmui statyti, bet ir pajėgų gerų mums netrūksta. Reikia tik tos pajėgos suorganizuoti“. *Organizuokimės* in: *Kino naujienos*, 1932 12 11, Nr. 23 (28), p. 4-5.

²³⁶ N. *Pamačius latvių tautinę filmą „Tautos sūnus“* in: *Karys*, 1935 04 11, Nr. 15 (838), p. 359.

ambicija šioje srityje gali būti patenkinta. Jie ir čia Lietuvius pralenkė. Mes net padoresnės kronikos bei reportažo nepasigaminame²³⁷.

Taigi, *Žvejo sūnaus* sėkmė, buvo tik eilinis latvių kinematografijos nosies nušluostymas lietuviams ilgoje tokių nušluostymų eilėje. Na o tai, jog latvių filmas buvo valstybės projektas – Latvijos Viešųjų reikalų ministerijos finansais kurtas kūrinys²³⁸, buvo papildomas žiupsnis druskos ant žaizdos, mat aukščiausiai Lietuvos valstybės galvai kinas buvo nė motais. Pirmasis kino juostoje užfiksuotas prezidento Antano Smetonos apsilankymas kino filmo seanse, tuo pačiu žymėjo ir ilgalaikę valstybės impotenciją kino srityje.

I. 1. 3. Kinas spaudoje ir literatūroje

1927-ųjų kovą kultūriniame žurnale *Židinys* rašyta: „Rimtoji mūsų spauda apie kino lig šiol drovisi rašyti. Jeigu rašo, tai vien piktindamos dėl jo nepadorumų, arba ieškodama, kokiems čia praktiškiems tikslams būtų galima jis išnaudoti. Tuo tarpu užsieniuose Kino problema jau yra tapusi rimta estetinės plotmės meno problema ir rimti žurnalai skiria Kino – apžvalgai ilgas rubrikas“²³⁹. Žvelgiant į trečiojo dešimtmečio Lietuvos spaudą sunku nepritarti žurnale išsakytai nuomonei. Kinas čia prisimenamas tik atsidarant (ar griūvant) naujiems kino teatrams bei peikiant senus ir tai, dažniausiai tik skurdžiomis kronikų žinutėmis²⁴⁰. Retkarčiais užsimenama apie specialius kino seansus, pirmąsias Lietuvos kino kronikas ir jų gamintojus. Žinoma, jau

²³⁷ *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*, 1935 04 04, Nr. 78 (4761), p. 5. Vytautas Alseika vertindamas *Tautos sūnų*, teigė, jog nors jis ir turi trūkumų, tačiau įrodo kaip toli Latvija yra peržengusi Lietuvą filmų gamyboje. V[ytautas]. A[lseika]. *Sezono balansą suvedus* in: *Lietuvos aidas*, 1935 06 11, Nr. 132 (2395), p. 5; Filmo trūkumus pripažino ir Borisas Dauguvietis, tačiau teigė, jog antrasis latvių filmas „<...> padarys kitą įspūdį“, o pats filmas yra įkvepiantis pavyzdys lietuvių kūrėjams „Vadinasi reikia pradėti [kurti lietuvišką filmą – A. D.]“. Borisas Dauguvietis buvo teisus, antrasis latvių filmas – *Žvejo sūnus*, tikrai padarė didžiulį įspūdį. B[orisas]. Dauguvietis. *Lietuviškos filmos išvakarėse* in: *Lietuvos aidas*, 1937 07 24, Nr. 330 (3545), p. 5.

²³⁸ Po 1934-ųjų perversmo Latvijoje valdžia palengva perėmė visas privačias kino gamybos iniciatyvas į savo rankas. 1937 įkurta Viešųjų reikalų ministerija (Sabiedrisko lietu ministrija) iš esmės buvo savotiška Latvijos propagandos ministerija kurios žinioje buvo žiniasklaidos kontrolė ir cenzūra, bei kitos sritys. Inga Pērkone. *A Brief Look at Latvian Film History* in: *KinoKultura. Special Issue 13: Latvia*, 2012 birželis, prieiga internetu: <http://www.kinokultura.com/specials/13/perkone-history.shtml> [tikrinta 2019 10 10].

²³⁹ *Kino* in: *Židinys*, 1927 kovas, Nr. 3 (27), p. 230-231.

²⁴⁰ Pvz.: Kipšas. *Kinematografas „Oaza“* in: *Lietuva*, 1919 07 31, Nr. 165, p. 3; X. *Aplentkinta įstaiga* in: *Lietuvos žinios*, 1923 01 11, Nr. 8, p. 3; *Kino teatras sugriuvo* in: *Lietuva*, 1924 05 17, Nr. 111 (1612), p. 6; ir pan.

publikuotos žymesnių kino teatrų reklamos, tačiau net bulvarinėje spaudoje, pvz.: 1925-aisias Justo Paleckio Rygoje pradėtame leisti žurnale *Naujas žodis*, straipsniai apie kiną ar kino artistų nuotraukos buvo sutinkamos palyginti retai²⁴¹. Dar rečiau sutinkamos spaudoje buvo rimtesnės diskusijos kino klausimais. 1924-aisias tokias diskusijas sukėlė Petro Rusecko siūlymas privalomai rodyti lietuviškas kino kronikas kiekvieno kino seanso metu, kino teatrų savininkai tuoj ėmė ginčyti, jog tai bus nuostolinga ir bereikalinga²⁴²; 1926-aisiais diskusijas spaudoje pakurstė pirmojo sovietinio filmo šalyje – *Šarvuotis Potiomkinas* (*Броненосец Потёмкин*, 1925) – demonstracija, katalikiška spauda smerkė filmą kaip propagandinį, tuo tarpu kairioji sveikino kaip puikų meno kūrinį²⁴³. Tačiau tokios diskusijos kaip greitai užsižiebavo, taip greitai ir dingdavo iš spaudos puslapių, neduodamos ryškesnio postūmio kino žurnalistikai Lietuvoje augti. Taip pat ir žurnalas *Židinys*, 1927-aisias konstatavęs, jog Lietuvos rimtoji spauda kinu be reikalo nesidomi, nebent tik papeikia, tame pačiame straipsnyje išpeikė Lietuvoje dominuojančius vokiškus filmus bei juos rodančius kino teatrus ir sėkmingai toliau apie kiną beveik nieko tais metais neberašė.

Lietuvių kino publicistikai geriau sekėsi lenkų okupuotame Vilniuje, tačiau tai buvo vieno žmogaus iniciatyva. Nuo 1927-ųjų mieste leistoje lenkų spaudoje straipsnius apie kiną ir filmų recenzijas lenkų kalba pradeda skelbti tuo metu dar moksleivis Vytautas Kazimieras Alseika (1912-2002), o nuo 1928-ųjų vidurio autorius savo tėvo, daktaro Danieliaus Alseikos (1881-1936), įkurto žurnalo *Vilniaus šviesa* skiltyje *Margumynai* jau reguliariai skelbė filmų recenzijas ir lietuvių kalba²⁴⁴. Persikėlęs į Kauną Vytautas

²⁴¹ Pvz.: per visus 1927-uosius metus kinas paliečiamas tik keturiuose *Naujo žodžio* numeriuose – ir tai publikuojant išskirtinai fotografijas ar nedidelius pranešimus. Visos 1927-ųjų publikacijos: *Patas ir Patukas* [Fotografija] in: *Naujas žodis*, 1927 01 15-31, Nr. 2, p. 9; *Čarli Čaplinas* [Fotografija] in: *Naujas žodis*, 1927 01 15-31, Nr. 2, p. 14; *23 vestuvės ir 14 persiskyrimų* in: *Naujas žodis*, 1927 01 15-31, Nr. 2, p. 16 (apie vedybas ir skyrybas Holivude – A. D.); *L. Tolstojaus sūnus filmoj* in: *Naujas žodis*, 1927 Nr. 17-18 (57-58), p. 17; *Brigita Helm* [fotografija] in: *Naujas žodis*, 1927, Nr. 19-20 (59-60), p. 13; *Kino artisto idealis tipas* in: *Naujas žodis*, 1927, Nr. 21-24 (61-64), galinis viršelis (fotografijų koliažas – A. D.).

²⁴² P[etras]. Ruseckas. *Ko trūksta mūsų kinematografams* in: *Lietuva*, 1924 11 12, Nr. 256 (1758), p. 6; Lietuvos kinematografininkų įgaliotoji komisija. *Dėl paraginimo kinematografams* in: *Lietuva*, 1924 11 20, Nr. 263 (1765), p. 6.

²⁴³ Šarvuotis. *Agitacinė bolševikų filma* in: *Rytas*, 1926 09 21, Nr. 212 (804), p. 3; Z. Šarvuotis. *Potiomkinas* in: *Lietuvos žinios*, 1926 09 21, Nr. 216 (2237), p. 4. Plačiau apie filmą ir jo recepciją Lietuvoje kitoje darbo dalyje.

²⁴⁴ Paties Vytauto Alseikos teigimu rašyti lenkų spaudoje pradėjo, nes „<...> tuo metu nebuvo pastoviai kiną lankančių lietuvių, „Vilniaus Rytojaus“ ir kitų laikraščių redaktoriai net negalvojo apie filmus, juo labiau – apie jų vertinimą“. Vytautas

Alseika čia pradėjo leisti žurnalą *Kino naujienos*, kurio pirmasis numeris pasirodė 1931 spalio 23 dieną²⁴⁵. Tai buvo pirmasis reguliarus kinui skirtas leidinys Lietuvoje. Tačiau vos pasirodęs, devyniolikmečio jaunuolio redaguojamas ir leidžiamas žurnalas susidūrė su sunkumais – net išpardavus visą tiražą žurnalo kaina (50 centų) nepadengdavo visų leidybos kaštų, o Lietuvoje pavykdavo realizuoti tik apie pusę 1000 kopijų tiražu leidžiamo žurnalo. Pradėjo kauptis skolos, tad reguliariai (kartą per savaitę) 1931-aisias žurnalas ėjo tik pirmąsias dvi savaites. Visgi žurnalo leidyba nebuvo nutraukta 1931 spalį – gruodį pasirodė 5 įprasti žurnalo numeriai ir viena, 8 puslapių apimties, ekstra laida. Finansiniai sunkumai kamavo žurnalą ir 1932-aisias, nors metų pradžioje jis leistas gana reguliariai tačiau, po 1932-ųjų gegužės 29 pasirodžiusio 22 (viso 27)²⁴⁶ numerio žurnalo leidimas nutrūko. Netikėtai *Kino naujienos* spaudoje vėl pasirodė tų pačių metų gruodį, tačiau žurnalą jau redagavo kitas asmuo – J. Raicevičius, o leidžiamas jis buvo *Lietuvos Kinematografijos Mėgėjų Sąjungos* vardu²⁴⁷. Šis kolektyvas 1932-ųjų gruodį išleido tik du žurnalo numerius, spauda pastebėjo gerokai kritusią žurnalo kokybę²⁴⁸, 1933-aisias žurnalas jau nebepasirodė. Viso 1932-aisias pasirodė 20 paprastų ir vienas dvigubas Vytauto Alseikos redaguotas *Kino naujienų* numeris, bei 2 *Lietuvos Kinematografijos Mėgėjų Sąjungos* vardu leisti žurnalo numeriai. Be Vytauto Alseikos žurnale bendradarbiavo Juras Arnas Šaltenis, Viktoras Miliūnas, Vaclovas Rickus-Rickevičius, Alfonsas Vambutas, Petras Kubilius, Leonas Vitkauskas ir kiti²⁴⁹.

Nors *Kino naujienos* ėjo sąlyginai neilgai ir gana nereguliariai, tačiau leidinys davė postūmį ir kitoms Lietuvos publikacijoms skirti didesnę dėmesį kino klausimams. Mat žurnalo pasirodymo metu kino žurnalistikos padėtis Lietuvoje vis dar atrodė taip pat blogai, kaip ir 1927-aisias: „Nepaslaptis, kad mūsų periodinė spauda per maža kreipia dėmesio į kiną ir visus jo įvykius. Tuo tarpu turėtų būti atvirkščiai. Atsižvelgiant į milžinišką kino pasisėkimą, spauda turėtų kuo plačiausiai informuoti skaitytojus, ypač tai turėtų rūpėti dienraščiams. Imkim, pav., kad ir recenzijas, kritikas iš naujai pastatytų filmų.

Alseika. *Apie lietuvių kino...*, p. 150. Pirmoji V. Alseikos publikacija kino filmų tema žurnale Vilniaus šviesa pasirodo 1928 birželį: [Vytautas Alseika] *Geras filmas* in: *Vilniaus šviesa*, 1928 gegužė-birželis, Nr. 5-6, p. 214.

²⁴⁵ *Kino naujienos*, 1931 01 23, Nr. 1.

²⁴⁶ *Kino naujienos*, 1932 05 29, Nr. 22 (27).

²⁴⁷ *Kino naujienos*, 1932 12 11, Nr. 23 (28).

²⁴⁸ *Su kino kamera aplink pasisukus* in: *Naujoji romuva*, 1932 12 25, Nr. 51-52 (103-104), p. 1129.

²⁴⁹ Plačiau apie žurnalą, leidybą ir bendradarbius: Vytautas Alseika. *Apie lietuvių kino žurnalistikos pradžia...*, p. 149-161.

Tai dalykas visai mažai pas mus praktikuojamas“, – savo žurnale Lietuvos spaudą 1931-ųjų lapkritį įvertino Vytautas Alseika²⁵⁰. Iškalbinga, jog vieninteliais daugiau dėmesio reguliariai kino klausimui skiriančiais leidiniais šalyje autorius įvardino bulvarinę spaudą – jau minėtą žurnalą *Naujas žodis* (1925-1933), trumpai gyvavusį mėnesinį žurnalą *Aš ir Jūs* (1931), ir pirmąjį erotinį žurnalą Lietuvoje *Aistros* (1931, 1933)²⁵¹. Tačiau ir šiuose žurnaluose kinas daugiausia apsiribojo publikuojamomis aktorių fotografijomis²⁵², Holivudo gandai ir paskalomis, ar neretai akivaizdžiai iš piršto laužtais „lietuvių žurnalistų“ interviu su kino žvaigždėmis²⁵³. Aktorių fotografijų, Holivudo gandų ir paskalų, bei panašaus turinio publikacijų netrūko ir *Kino naujienose*. Tačiau žurnale tilpo ir rimtesnis turinys: Kauno ir provincijos kino teatrų apžvalgos, diskusijos Lietuvoje demonstruojamų užsienio filmų kiekio ir kokybės klausimais, bei lietuviškų filmų galimybių svarstymai, neseniai rodytų ar dar tik rodomų filmų apžvalgos ir vertinimai. Žurnalas galėjo ženkliai prisidėti prie kino kultūros Lietuvoje formavimo, pavyzdžiui siūlydamas žiūrovams pirma sulaukti filmų recenzijų o tik tada eiti į kiną: „Neik į kino, kol neperskaitysi mūsų recenzijų“ – skelbė užrašai žurnale²⁵⁴. Teigiamai žurnalo pasirodymas ir turinys buvo įvertintas ir kituose leidiniuose, pavyzdžiui vyriausybės oficioze *Lietuvos aidas*²⁵⁵.

Kino naujienų padarytos įtakos vaisių nereikėjo ilgai laukti. Neaišku ar paskatinta šio žurnalo, ar tiesiog taip sutapo, tačiau jau 1931-ųjų lapkričio pabaigoje kino žurnalą *Lietuvos filma* išleido ir *Lietuvos Kinematografijos Mėgėjų Sąjunga*, tačiau tai buvo tik vienkartinis leidinys – daugiau *Lietuvos filma* numerių nepasirodė. *Lietuvos Kinematografijos Mėgėjų Sąjungos* leidinys atkreipė ir *Kino naujienų* redakcijos dėmesį, tiesa, ši nesutiko jo itin palankiai – kritikuotas tiek prastas popierius, tiek žurnalo turinys. „Rašoma, pav., kad Hollywoode dabar suka Chevalier‘o filmą „Besišypsantis leitenantas“, tuo tarpu, kai tas filmas „Meilės valso sukury“ vardu Kaune ėjo prieš porą mėnesių“, – iš *Lietuvos filma* klaidų juokėsi *Kino naujienos*²⁵⁶.

²⁵⁰ V. Ak [Vytautas Alseika]. *Mūsų spauda ir kino* in: *Kino naujienos*, 1931 11 22, Nr. 4, p. 12.

²⁵¹ *Ibid*, p. 12.

²⁵² Vytautas Alseika tai įvardino kaip „nuotraukinė kino propaganda“. Vytautas Alseika. *Apie lietuvių kino...*, p. 151.

²⁵³ Pvz.: Mikalojus Vakaras. *Ką pasakė „Aš ir Jūs“ bendradarbiui gražuolė Macdonald?* in: *Aš ir Jūs*, 1931 rugsėjis, Nr. 1, p. 33-34.

²⁵⁴ Tiesa, tam neretai kišdavo koją nereguliarus žurnalo leidimas. *Neik į kino* in: *Kino naujienos*, 1931 10 31, Nr. 2, p. 10.

²⁵⁵ A. B. *Naujos knygos* in: *Lietuvos aidas*, 1931 10 31, Nr. 248 (1326), p. 2-3.

²⁵⁶ *Nevykęs bandymas arba „Lietuvos filma“* in: *Kino naujienos*, 1931 12 06, ekstra leidinys, p. 2-3.

Ironiška, jog ta pati *Lietuvos Kinematografijos Mėgėjų Sąjunga* po metų (nors ir trumpam) perims ir *Kino naujienų* leidimą. Tačiau tvirtai galima teigti, jog kino žurnalo atsiradimas tikrai paskatino kitus laikraščius ir žurnalus skirti daugiau dėmesio kinui savo puslapiuose. 1932 vasarį reguliarią skiltį *Ekranas* savo puslapiuose išvedė laikraštis *Rytas*²⁵⁷; 1932 kovą Vytauto Alseikos vedamas puslapis *Kinematografija* atsirado radijo mėgėjų žurnale *Bangos* (red. Augustinas Gričius, 1932)²⁵⁸; tų pačių metų rugsėjį reguliari, Alfonso Keliuočio, Vytauto Alseikos ir Kino filmų cenzūros sekretoriaus Petro Karužos rengiama, skiltis *Kino menas* atsiranda ir žurnale *Naujoji Romuva*²⁵⁹; nuo 1932 daugiau dėmesio kinui skiriama bulvariniame dienraštyje *Dienos naujienos*, o nuo 1933-ųjų vasario kinui dienraštyje skirta ir reguliari rubrika *Kino mėgėjų trečiadienis* vedama Leono Žurausko²⁶⁰; filmų recenzijų skiltis *Kinas* (veda tas pats Vytautas Alseika) 1933-ųjų kovą pasirodo ir oficioze *Lietuvos aidas*²⁶¹, tiesa, ji gana nereguliari – rimtesnė, reguliari skiltis *Ekranas* dienraštyje pasirodys tik 1935-aisiais²⁶²; 1933-ųjų spalį reguliari rubrika *Ekranas* (red. Jonas Šimkus) pradėta publikuoti *Lietuvos žiniuose*²⁶³; ir t. t.

Ne visuomet sekdavosi. Štai, nors aktyvaus *Kino naujienų* bendradarbio Juro Arno Šaltenio 1934-1935 metais leistas žurnalas *Menas* viršelyje skelbėsi rašantis apie teatrą, literatūrą, dailę, muziką ir filmus, tačiau be kelių aktorių fotografijų nė viename iš trijų išleistų žurnalo numerių daugiau publikacijų kinui nebuvo skirta – veikiausiai pritrūko vietos. Ne itin sėkmingas buvo ir A. Jasiūno-Jasinevičiaus 1934-1935 leisto, V. Alseikos redaguoto žurnalo *Kinas* likimas. Žurnalas akivaizdžiai imitavo *Kino naujienas*, tačiau išsilaikė vos kelis mėnesius – išleisti tik 4 numeriai. Tačiau darbas jau buvo atliktas – ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje būtų sunku surasti Lietuvoje ilgiau periodiškai einančią publikaciją (išskyrus griežtai specializuotus leidinius) kuri reguliariai ar bent retkarčiais neskirtų dėmesio ir kino klausimams.

Nors trečiojo dešimtmečio Lietuvos spaudoje kinui neskirta daug dėmesio, tačiau būtent tuo metu pasirodo pirmoji reiškinį aprašanti knyga. Tai – 1928-aisiais išleista, tuometinio Vytauto Didžiojo Universiteto Teologijos fakulteto studento, vėliau evangelikų-reformatorių pastoriumi Biržuose tapusio Vytauto Kurnausko (1897-1970) knygelė *Kinematografijos*

²⁵⁷ *Ekranas* in: *Rytas*, 1932 02 02, Nr. 15 (2291), p. 5.

²⁵⁸ *Kinematografija* in: *Bangos*, 1932 03 25, Nr. 10, p. 303.

²⁵⁹ *Kino menas* in: *Naujoji romuva*, 1932 09 18, Nr. 38 (90), p. 815.

²⁶⁰ *Kino mėgėjų trečiadienis* in: *Dienos naujienos*, 1932 02 15, Nr. 38 (558), p. 2.

²⁶¹ *Kinas* in: *Lietuvos aidas*, 1933 03 11, Nr. 57 (1729), p. 8.

²⁶² *Ekranas* in: *Lietuvos aidas*, 1935 02 12, Nr. 36 (2299), p. 5.

²⁶³ *Ekranas* in: *Lietuvos žinios*, 1933 10 05, Nr. 226 (4316), p. 5.

*menas*²⁶⁴. Marijampolėje išleistą nedidelės apimties (56 puslapiai) tačiau gausiai iliustruotą (24 iliustracijos) knygelę šiandien galime laikyti lietuviškosios kino literatūros pradininke. Iškalbingas ir svarbus jau pats knygos pavadinimas, kuriame kinas yra įvardinamas kaip meno šaka, o ne trumpalaikė pramoga ar „biznieriškas“ pasipelnymo būdas. Mat klausimas, ar kinas yra menas, ar ne, Lietuvoje bus keliamas dar gerokai ir po šios knygos pasirodymo²⁶⁵. Autorius buvo aistringas fotografijos ir kino mylėtojas, knygos įžangoje teigė, jog 1927-aisias praktikavosi kino srityje Paryžiuje²⁶⁶ ir jau ten norėjo išleisti šį veikalą, bet nerado tam progos. Trumpoje knygoje užsimota apžvelgti daugelį kiną liečiančių temų: tiek kinematografijos istoriją, tiek skirtingas filmų gamybos profesijas, tiek kino teatrų veikimą ir filmų kelią į juos. Autorius dalina patarimus į kokias Europos ar JAV mokyklas verta važiuoti norint tapti aktoriumi²⁶⁷, pateikia užsienio literatūros ir publicistikos kino tema sąrašą. Nors akivaizdus teigiamas autoriaus požiūris į kiną, visgi perspėjama ir dėl galimos neigiamos kino įtakos: „Kiekvienas žmogus kitaip paveikslą supranta, – vienam žmogui paveikslas nepalieka jokio įspūdžio, o kitas taip įsigilina į paveikslą, jog jį visiškai pergyvena. // Ypatingai kinas gali tapti pavojingas vaikams.“²⁶⁸. Ypatingai daug dėmesio knygoje skirta kino technikai ir jos veikimui paaiškinti, o kino filmų Lietuvoje klausimai buvo visiškai apeiti. Knyga Lietuvoje sutikta dviprasmiškai, konstatuota jog: „Tiek daug užsibrėžus, aišku, autoriui nepavyko nė vieno paliesto dalyko plačiau nušviesti. Ypač, kad imtasi aiškinti grynai techniškai dalykai, su kino kūryba visai nesurišti. Aiškinta net prizmių židiniai, achromatizmo ir aberacijos reiškiniai!.. Gi apie patį vaidinimą, visokius triukus ir regėjimo iliuzijų sudarymą labai mažai tepasakyta. Todėl bendrai galima sakyti, kad daug apžiota, bet mažai nukąsta. Liaudis jos vis tiek nesupras, ypač kad daug specialistams tesuprantamų žodžių pavartota; gi šiek tiek su optika susipažinusieji nieko naujo čia nerast. Bendrai, besidomintiems

²⁶⁴ Vytautas Kurnatauskas. *Kinematografijos menas*, Marijampolė: Dirva, 1928. Plačiau apie autorių: Kun. St[asys]. Neimanas. *Kunigas Vytautas Kurnatauskas* in: *Mūsų sparnai*, 1970 gruodis, Nr. 29, p. 64-67.

²⁶⁵ Pvz.: P[etras]. Karuža. *Ar kinas yra menas?* in: *Naujoji romuva*, 1932 12 04, Nr. 49 (101), p. 1077.

²⁶⁶ Duomenų apie tai nepavyko rasti.

²⁶⁷ Pvz.: „Išvažiuoti į Prancūziją aš nerekomenduoju dėl to, kad Paryžiuje rimtos kino mokyklos nėra“. Vytautas Kurnatauskas, *Op. Cit*, p. 27.

²⁶⁸ *Ibid*, p. 49.

kinematografijos menu knygelė paskaityti verta, nes tai pirmoji šios srities knyga lietuvių kalba²⁶⁹.

Panašaus pobūdžio, visų pirma į kino techniką orientuota buvo ir 1931-ųjų vasarą išlesta Leono Žurausko (1904-1966) knygutė *Garsinė kinematografija. Josios atsiradimo istorija ir šių dienų technika*²⁷⁰. Šį kartą knygos autorius buvo ne kino entuziastas o tikras profesionalas – Lietuvos kinematografininkų sąjungos, kuri ir išleido knygutę, sekretorius, Zarasų kino teatro savininkas nuolat gyvenantis ir dirbantis kino srityje Kaune, tarpukariu publikavęs ne vieną straipsnį kino tema. Nedidelę (80 psl.) apimties knygutę lydėjo krūva kino aparatus ar filmų nuomos kontoros reklamuojančių reklamų, o pats veikalas buvo iliustruotas 22 brėžiniais ir iliustracijomis. Autorius pripažino, jog stengėsi „<...> būti suprantamas visiems, todėl daugiau, negu, gal būt, reikėtų, kreipiau dėmesio į fizinę klausumo aiškinamąją dalį“. Visgi – „Nenorėdamas nutolti nuo temos, aš čia neaiškinau elementarinių kino technikos dėsnių. Manau, jog šios knygelės skaitytojai jau turės šiokių tokių supratimą apie kinematografą. Šiuo atveju galėčiau rekomenduoti vienintelę „Dirvos“ B-vės išleistą V. Kurnatausko knygelę – „Kinematografijos menas“²⁷¹. Autoriaus teigimu „<...> ne visas šis rašinėlis yra mano parašytas. Rengdamas jį, aš žymia dalimi naudojausi V. Furdujevo veikalu „Kino zavtra“ (Maskva, 1929)²⁷². L. Žurausko veikalas gerokai nuoseklesnis nei V. Kurnatausko pirmtakas, čia nešokinėjama nuo vienos prie kitos skirtingos temos, o aiškiai laikomasi tikslo – atskleisti garsinės kinematografijos principus ir supažindinti su skirtingais garsiniams filmams fiksuoti skirtais aparatais. Tačiau todėl knyga galėjo būti aktuali tik gana siauram kino technikos entuziastų ratui, panašu jog taip ir buvo – neišsparduoti knygos egzemplioriai dar ilgai dalinti kaip dovanos įvairiausių konkursų progomis²⁷³. Antra vertus knyga galėjo paskatinti kai kuriuos leidinius vietoj Lietuvoje paplitusios žodžio formos „filma“ vartoti ir šiandien vartojamą vyriškos

²⁶⁹ G. M. Vytautas Kurnatauskas. *Kinematografijos menas* in: *Židinys*, 1928 spalio, Nr. 10 (46), p. 276-277.

²⁷⁰ Leonas Žurauskas. *Garsinė kinematografija. Josios atsiradimo istorija ir šių dienų technika*, Kaunas: Lietuvos kinematografininkų sąjunga, 1931.

²⁷¹ Leonas Žurauskas. *Garsinė kinematografija...*, p. 5-6.

²⁷² *Ibid*, p. 6. Kalbama apie: Вадим Владимирович Фурдуйев. *Кино завтра*, Москва; Ленинград: Московский рабочий; Мосполиграф, 1929.

²⁷³ Pvz.: 20 knygų atiduota *Dienos naujienų* kino konkurso dalyviams 1933-aisias: *Mūsų konkurso rezultatai* in: *Dienos naujienos*, 1933 05 17, Nr. 112 (632), p. 2; 5 knygos 1937-aisias *Lietuvos žinių* kino konkurso dalyviams *Mūsų kino konkurso rezultatai* in: *Lietuvos žinios*. 1937 05 20, Nr. 111 (5380), p. 5 ir pan.

giminės „filmas“, būtent tokios žodžio formos laikytasi ir knygoje²⁷⁴. 1931 lapkritį valstybės oficioze *Lietuvos aidas* piktintasi: „Šia proga kyla klausimas, kuriems galams paskutiniu laiku mūsų laikraščiai pradėjo vartoti vietoj jau keliolika metų vartojamos „filmos“ formą „filmas“. Nejaugi todėl, kad rusų kalboje tas žodis yra vyriškos giminės?“²⁷⁵. Tačiau L. Žurausko knygelė buvo ne pirmoji, raginusi perimti žodžio „filmas“ vartojimą²⁷⁶, o ir pasisekė jai nelabai – „filma“, o ne „filmas“ dominavo Lietuvos spaudoje dar ir Antrojo Pasaulinio karo metais.

Prie techninių veikalų reiktų priskirti ir 1933-aisias nedideliu (100 kopijų) tiražu pasirodžiusį fiziko Antano Puodžiukyno (1898-1986) leidinėį *Kinematografas* (šiandien neišliko)²⁷⁷, ar 1935-aisias išleistą pirmąją lietuvišką knygelę apie televiziją: Giršos (Hiršos) Kadušino (1910-1997) *Televizija. Judamųjų vaizdų perdavimas radio pagalba*²⁷⁸. Savo tėvo spaustuvėje Raseiniuose atspausdintoje knygoje, autorius pristatė ir brėžiniais iliustravo televizijos veikimo principus, mokė gaminti televizijos imtuvą (autorius teigimu jis atsieina apie 150 litų), bei pateikė televizijos siūstuvų lentelę – kada ir kokiomis bangomis transliuojami filmai ir muzika²⁷⁹.

Tai, jog ketvirtojo dešimtmečio pirmoje pusėje Lietuvoje pradėjo stiprėti kino publicistika ir spauda, puikiai iliustruoja ir faktas, jog tais pačiais 1931-aisias knygynuose pasirodė ir kita knygelė kino klausimais. Tačiau, jei V. Kurnatausko ar L. Žurausko veikalai siekė skaitytojus supažindinti su kinu ir jo technika, tai kunigo Martyno Jonaičio (1890-?) nedidelė knygelė *Apie kinematografą* perspėjo jo vengti²⁸⁰. 1914-aisias kunigu išventintas Martynas Jonaitis, nuo 1926-ųjų buvo ilgametis neseniai įkurtos Kalnaberžės nepilnamečių berniukų kolonijos²⁸¹, vėliau Alytaus kalėjimo, kapelionas. Dirbdamas berniukų kolonijoje kunigas susidomėjo jų psichologija ir nusikaltimų priežastimis, atlikinėjo jaunųjų nusikaltėlių apklausas, lygino jų

²⁷⁴ Paaikškinimas kodėl naudojama tokia forma: Leonas Žurauskas. *Garsinė kinematografija...*, p. 8 (nenumuota išnaša).

²⁷⁵ Kmnt. *Dėl filmų reklamos* in: *Lietuvos aidas*, 1931 11 28, p. 13.

²⁷⁶ Bene pirmasis teigti, jog žodžio „filma“ vartojimas lietuvių kalboje yra nesusipratimas, pradėjo kalbininkas Chackelis Lemchenas (1904-2001) 1930-aisias. Ch. Lemchenas. *Kinas ir teatras* in: *Židinys*, 1930, p. 348-360.

²⁷⁷ Aprašyta pagal: *Bibliografijos žinios*, 1933 kovas - balandis, Nr. 2 (32), p. 58.

²⁷⁸ G[irša]. Kadušinas. *Televizija. Judamųjų vaizdų perdavimas radio pagalba*, Kaunas: [nenurodyta], 1935.

²⁷⁹ *Televizija* iki 1957-ųjų, kai Lietuvoje pradėtos reguliarios Lietuvos televizijos transliacijos, Lietuvoje buvo nišinis reiškinys, mažai ką bendro turėjęs su kinu ar kino kultūra, todėl šiame darbe plačiau reiškinys nebus nagrinėjamas.

²⁸⁰ Martynas Jonaitis. *Apie kinematografą*, Kaunas: Šviesos sp., 1931.

²⁸¹ Įkurta 1925-aisias.

socialinę kilmę, t. t. Savo atradimus 1930-aisias publikavo gana plačioje studijoje – *Kriminalinės pedagogikos pradmenys*²⁸². Nedidelė (24 psl.), tačiau plačiu tiražu (5000 kopijų) išleista knygelė *Apie kinematografą* galėtų būti laikoma šios studijos papildymu. Mat kaip ir minėtoje studijoje, didžiąją dalį knygelės sudaro jaunųjų Kalnaberžės nusikaltėlių gyvenimo ir veiklos aprašymai, tačiau orientuojantis į tuos nusikaltėlius kurie yra susižavėję kinu ar savo nusikaltimus aiškina bloga kino teatrų ir filmų įtaka. Šiais pavyzdžiais bei kitų autorių tyrimais ir knygomis, bandyta įrodyti, jog dėl 80 ar daugiau procentų nepilnamečių nusikaltimų kalti yra būtent kinematografai²⁸³. Nors Martyno Jonaičio knygoje išdėstyti teiginiai ir naudojami tyrimo būdai yra kvestionuoti, tačiau tarpukario Lietuvoje autoriaus mintys sulaukė nemažai palaikytojų. Na o jeigu, V. Kurnatausko ar L. Žurausko knygas galime laikyti tik skirtingas kino technikos ir istorijos žinias susisteminusiomis ir aprašiusiomis (ar perrašiusiomis) knygomis, tai M. Jonaičio veikalą derėtų laikyti pirmu originaliu moksliniu kino tyrimo bandymu šalyje.

Kitas mokslinis kino tyrimas šalyje išspausdintas tik po šešių metų ir jis gerokai skyrėsi nuo M. Jonaičio knygos, nes jį rašė aktyviausias šalies kino kritikas ir publicistas Vytautas Alseikas. Tai – 1938-ais išleista studija *Filmų priežiūra Lietuvoje*²⁸⁴, parengta pagal autoriaus 1937-aisias Vytauto Didžiojo Universiteto Teisės Fakultete pas profesorių Vaclovą Biržišką parengtą diplominiį darbą. Autorius trumpai apžvelgė kino Lietuvoje istoriją bei kino filmų cenzūrą šalyje iki ir po 1932-ųjų *Kino filmų cenzūros įstatymo*, priešastis kino filmų cenzūros įvedimui, įstatymo projektus ir viešosios nuomonės įtaką jiems, kino filmų cenzūrą kitose šalyse. Darbe remtasi negausia Lietuvos ir užsienio literatūra, spauda, kino filmų cenzūros dokumentais, autorius už pagalbą rengiant darbą dėkojo ne tik Vytauto Didžiojo Universiteto nariams, bet ir esamiems bei buvusiems kino cenzoriams Lietuvoje, bei kino srities darbuotojams – Alfonsui Žibui, Leonui Žurauskui.

Šiek tiek dėmesio kino menui, švietimo ir kino klausimams skirta ir prie *Katalikų veikimo centro* 1935-aisiais įkurto *Pedagoginio katalikų kino centro* publikacijose-kataloguose²⁸⁵. Be kino istorijai, technikai ar tyrimams skirtų leidinių reiktų išskirti ir populiariesnius Lietuvoje pasirodžiusius leidinius skirtus kino aktoriams. Pirmasis jų 1930-aisias lietuvių kalba

²⁸² Martynas Jonaitis. *Kriminalinės pedagogikos pradmenys*, Kaunas: K. Vaičiūnas, 1930.

²⁸³ Martynas Jonaitis. *Apie kinematografą*, Kaunas: Šviesos sp., 1931, p. 7.

²⁸⁴ Vytautas Alseika. *Filmų priežiūra Lietuvoje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto Teisės Fakultetas, 1938.

²⁸⁵ Daugiausia 16 psl. knygelėje-kataloge: J[onas]. Danyla, J[urgis]. *Dabrila. Religinės filmos*, Kaunas: Šviesos sp., 1938.

išleistas prancūzų romanisto ir biografo Edouard Ramond biografinis romanas *Rudolfo Valentino gyvenimas ir meilė* (3000 kopijų, kaina – 2,5 lt)²⁸⁶. Biografiniame romane fikcionalizuotai aprašytas, vieno garsiausio savo laikų aktorius, moterų numylėtiniu laikyto Rudolph Valentino (1895-1926) gyvenimas. Ši 1926-aisias parašyta prancūzų autoriaus knyga buvo gana populiarī tarpukario Europoje – išleista prancūziškai, itališkai, ispaniškai, vokiškai ir kitomis kalbomis. Lietuvoje knyga leista kaip pirmoji serijos *Meilės romanų biblioteka* dalis, tačiau daugiau serijos knygų ir nepasirodė. Kelios kinui skirtos knygelės išleistos sėkmingesnėje bulvarinio laikraščio *Diena* (1929-1939) leistoje knygų serijoje „*Dienos*“ biblioteka. Tai buvo nedidelių (60-150 psl.), pigių, sensacingų knygelių serija, paruošta pagal dienraštyje spausdintą medžiagą, kartais šios knygos dalintos ir dienraščio prenumeratoriams. Seriją sudarė žymių asmenų biografijos, kelionių aprašymai, istorijos ar mokslo įdomybės, su jos ženklu pasirodė ir Justo Paleckio eilėraščiai. 1932-aisias šioje serijoje išleista žymaus JAV aktorius, komiko Harold Lloyd autobiografija *Paskutinė mano knyga* („*Dienos*“ biblioteka Nr. 4 (26), kaina – 50 centų, tiražas nenurodytas)²⁸⁷, tais pačiais metais serijoje išleista knyga *Filmų žvaigždės*²⁸⁸ („*Dienos*“ biblioteka Nr. 5 (27), 4000 kopijų, kaina – 50 centų). Gausioje gramatinių klaidų knygelėje trumpai aprašytos skirtingų tautybių kino žvaigždės: Charlie Chaplin, Mae Murray, Pola Negri, Jadwiga Smosarska, Rudolph Valentino, Sandra Milovanoff, Emil Jannings, Lya De Putti, Greta Garbo – dalis jų knygos pasirodymo metu jau buvo išblėsusios (neprisitaikė prie garsinio kino), kitos – mirusios. Taip pat skelbti straipsneliai apie tai, kokias būdais JAV kino žvaigždės saugo savo jaunystę, apie bučinius filmuose ar orgijas Holivude. 1932-aisias taip pat plačiu tiražu (5000 kopijų) pasirodė nedidelis leidinukas (24 psl.), skirtas vokiečių kino aktoriumi ir režisieriumi Gustav Fröhlich²⁸⁹. Ši knygelė žymėjo serijos *Kino biblioteka* pradžia. Teigta, jog „Kino Bibliotekos“ knygelė eis kas mėnuo, nuolat vis tobulėdamos. Netrukus manoma išleisti biografijos John Gilbert, Marlena Dietrich, Patas ir Patišonas, Greta Garbo, Willy Fritch ir kt.²⁹⁰. Tačiau pirmasis *Kino bibliotekos* leidinys tapo ir paskutiniu, veikiausiai serijai negelbėjo gerokai ir pirmosios knygos

²⁸⁶ Edouard Ramond. *Rudolfo Valentino gyvenimas ir meilė*, Kaunas: Barantas, 1932. Knygą vertė Antanas Barčius.

²⁸⁷ Harold Lloyd. *Paskutinė mano knyga*, Kaunas: Naujas žodis, 1932.

²⁸⁸ *Filmų žvaigždės*, Kaunas: Diena, 1932.

²⁸⁹ *Gustav Fröhlich*, Kaunas: J. Kuznickio ir Beilio sp., 1932.

²⁹⁰ *Ibid.*, p. 22.

kaina (1 litas), mat konkurentų „*Dienos*“ biblioteka knygos buvo bent trigubai storesnės ir kainavo vos pusę *Kino bibliotekos* knygos kainos²⁹¹.

1934-1935-ųjų sandūroje spaudoje taip pat pasirodė *1935 metams kino kalendorius*, deja - šiandien neišlikęs²⁹², daugiau kinui skirtų kalendorių, atrodo, nepasirodė. Apskritai, pastebėtina, jog kino technikai ar žinomų aktorių biografijoms skirti leidiniai gausiau publikuoti tik trečiojo dešimtmečio pabaigoje – ketvirtojo dešimtmečio pirmoje pusėje. Tuo tarpu ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje kinas spaudoje iškyla nebent romanų pavidalais, neretai kino filmai įkvepia paskaityti vieną ar kitą kūrinį²⁹³. Pastebėtina, jog nors Lietuvoje ir kūrėsi įvairios kino aktorių mokyklos, svarstyta apie kino filmų kūrimą, jiems rinktos lėšos, tačiau jokios literatūros apie tai kaip reikėtų statyti pačius filmus nepasirodė. Panašu, jog specializuota kino technikai ar aktoriams skirta literatūra nesulaukė tokio populiarumo, kokio tikėjosi jos leidėjai. Populiarumo netrūko tik pašto skyriuose ir spaudos kioskuose parduojamoms žymių kino aktorių fotografijoms – dažnas labiau pasiturinčios tarpukario šeimos paauglys prisimena rinkęs jų komplektus²⁹⁴.

²⁹¹ Aukšta knygos kaina pastebėta ir knygą vertinusių skaitytojų, ir konkurentų: „Atrodo, kaip pastebėjo „Dien. Naujienos“, kad čia norima daryti biznis“. Kinomanas. *Kino biblioteka* in: *Kino naujienos*, 1932 12 25, Nr. 23 (29), p. 16.

²⁹² 128 puslapių, iliustruotas kalendorius išleistas Kaune, *Žaliakalnio antikvariate*. Aprašyta pagal.: *Bibliografijos žinios*, 1935 sausis-vasaris, Nr. 1 (43), p. 8.

²⁹³ Pvz.: 1939-aisias pasirodo Carlton Wallace romanas *Ekrano žvaigždė Marilina Kentonaitė gangsterių pinklėse*, Kaunas: knygynas „Studija“, 1939. Tiesa, „ekranas“ knygos pavadinime afišuotas tik Lietuvoje, originalus knygos pavadinimas – *Mr. Death walks abroad*. Vladas Žukas prisimena jaunystėje dėl šios knygos dviračiu sukoręs nemažai kilometrų, žiūrėti: Vladas Žukas. *Prisiminimų puslapiai. Gimnazijos suole*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2000, p. 80. Taip pat publikuojami romanai, pagal kuriuos pastatyti filmai jau buvo sėkmingai demonstruoti Lietuvoje, pvz. vokiečių rašytojos ir scenaristės Thea von Harbou kūriniai: Thea von Harbou. *Metropolis*, Kaunas: Švento Kazimiero draugija, 1938; Thea von Harbou. *Indų kapas*, Kaunas: Sakalas, 1938. Rita Vileišytė-Bagdonienė prisimena kino filmų įtaką skaitomų knygų repertuarui: : „Skaityti knygas gimnazijoje buvo labai skatinama. Turėjom perskaityti nemažai knygų, kai kurios buvo privalomos, o jei dar likdavo laiko – skaitėm ir savo malonumui. Taigi, pamačius vokišką filmą „Du žmonės“, panorau perskaityti ir to paties vardo Richardo Vosso romaną <...> Po filmo „Die Heilige und ihr Narr“ („Šventoji ir jos juokdarys“) panorau perskaityti ir Agnes Guenther romaną.“ Rita Vileišytė-Bagdonienė. *Tolimi vaizdai: signataro dukters atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2008, p. 95.

²⁹⁴ Pvz.: „Vaikystėje rinkau garsių to meto kino aktorių nuotraukas. Kokį aš turėjau albumą! Jei šiandien jį turėčiau! Dingo per karą“. Galina Dauguvietytė. *Perpetuum mobile*, Vilnius: Tyto Alba, 2002, p. 67; Rita Vileišytė-Bagdonienė taip pat prisimena: „Kartais užsukdavo į Šaričių bažnytelę (dabar tai vadinama Šv. Gertrūdos) pasimelsti ar, parėjusios „Aušros“ berniukų gimnaziją, nueidavom į paštą kino artistų atvirukų nusipirkti. (Man tuo laiku labai patiko Marlene Dietrich ir Gary Cooperis, o Irkai –

Vaizdziai kino raida Lietuvoje taip pat atspindi žvelgiant į tarpukario Lietuvoje kūrusių rašytojų kūrinius. Pirmuosius kino paminėjimus jų kūryboje galime rasti dar prieš Didįjį karą. Štai 1911-aisias JAV išleistame Kazio Puidos romane *Žemės giesmė* kinas iškyla bene populiariausiu savo literatūriniu tropu – personažo atsiminimų ir vaizduotės srautas sutapatinamas su prieš akimis slenkančia kino juosta: „Vaidentuvė, lyg kinematografas, sukėlė praeities paveikslus, nupūtė laiko dulkes ir ištraukė iš užmaršos sandėlio gyvus jausmus, svajojimus ir troškimus...“²⁹⁵. Tačiau tokie kaip šis paminėjimai atrodo itin reti. Štai 1921-aisias rašytame Kazio Binkio eilėraštyje *C 40⁰* „kinematografu“ dar apibūdinami nepažinti, egzotiški ir mistiniai karštinės sukelti kliedėjimai: „Keturiasdešimt / Ir rytą ir vakarą / Celsijus rodė. / Ir kūnas kaip parakas dega. / Tartum po paklode / Velniai susikūrė sau pragarą. / Iš sienos išlindo žirafas. / Išsišiepė kertės, apsvirtė lubos, / prasidėjo kinematografas“²⁹⁶. 1922-aisias Jurgio Savickio publikuotoje humoreskoje *Komedijontai* kino kamera pasirodo kaip magiškas objektas, kuriuo Dievas fiksuoja žmonių nuodėmes²⁹⁷. Juozas Tysliava 1925-aisias kiną (ir radiją) siejo su moderniu gyvenimu, į kurio būtį dar tik ragino ir kvietė įsijungti lietuvius: „Lietuvi, mano mylimas lietuvi, / užaugęs pievose ir girių dūburiuos, / kviečiu tave dabar į naują būvį, / kur radio pavasariai tau vyturiuos... // Tau duosiu gatvę, ilgą, kaip paradą: / Kinematografas (dešimtoji mūza) vakarais tave čia palydės. / Lietuvi, užsimiršk, ką giriose praradęs, / žmonijos girioje tau naujas amžius pražydės.“²⁹⁸. Panašu, jog šis kvietimas buvo priimtas, trečiojo dešimtmečio antroje pusėje, Lietuvoje vis rimčiau pradėdant žiūrėti į kino meną, jis dažniau sutinkamas ir literatų kūryboje.

Greta Garbo.) Tie atvirukai kainuodavo 25 centus. Sustodavom ir prie teatro, kur iškabinti plakatai skelbė ateinančios savaitės repertuarą, arba praeidamos pro kiną žvilgtelėdavom, kokie nauji filmai tą savaitę prasidėjo.“ Rita Vileišytė-Bagdonienė. *Op. Cit.*, p. 95; vaikinai taip pat neatsiliko: „Prisimenu iš tų laikų, kad Jurgis turėjo daugelio artistų – Shirley Temple, Marikos Rök [Marika Rökk – A.D.], Marlenos Dietrich, Magdos Schneider, Zaros Lander [Zarah Leander – A.D.], Janettos Magdonald [Jeanette MacDonald – A.D.], Roberto Tayloro, Marthos Egert, Jano Kiepuros didelių nuotraukų“ – brolio „artistų kolekciją“ prisiminė Rimgaudas Virgilijus Kazakevičius. *Mano gyvenimas*, Vilnius: Petro ofsetas, 2015, p. 38;

²⁹⁵ Cituota pagal: Aleksandras Kazys Puida. *Žemės giesmė*, Kaunas: Spindulys, 1931, p. 58. Romanas pirmą kartą išleistas JAV, 1911-aisias.

²⁹⁶ Kazys Binkis. *C 40⁰* in: *100 pavasarių*, Kaunas: Niola, 1923, p. 33.

²⁹⁷ „Šale jo stovėjo dievas pakalikas, žmonių nuodėmes ištobulintu kinematografu invariai užrašinėdamas“. Jurgis Savickis. *Komedijontai (humoreska)* in: *Šventadienio sonetai*, Berlynas: [nenurodyta], 1922, p. 14-18.

²⁹⁸ Cituota pagal: Juozas Tysliava. *Lietuvi* in: *Poezija*, New York: Lithuanian Press Corporation, 1935, p. 15-16, eilėraščio originalas publikuotas 1925-aisiais.

1925-aisiais publikuotose Augustino Griciaus feljetonuose realesnėmis spalvomis nušvinta ir pats kino teatras – vienur jis tampa ilgapirščių vagišių veiklos vieta²⁹⁹, kitur iškyla kaip draudžiamų aistrų vieta – apsukrus vyras susidraugauja su naiviais gražių ponių sutuoktiniais, o šie patiki jam pasirūpinti jų žmonių laisvalaikiu, nuvesti į kiną ar pan³⁰⁰. Būtent kino teatro kaip meilės ir aistros, o ne apšvarinimo vietos, motyvas gana dažnai kartosis lietuvių literatūros kūriniuose³⁰¹. Tai liudija tarpukario Lietuvos kino teatrų naudai, beje tikrų romantinių kino teatro tamsoje gimusių istorijų tikrai galima rasti tarpukario Lietuvos pasakojimuose³⁰². Ketvirtąjo dešimtmečio literatūroje kino teatras iškyla ne tik kaip romantinių aistrų vieta, bet ir kaip priemonė kitokioms literatūrinių personažų plėtotėms. Liūnės Janušytės pasakojime *Ruduo Laisvės alėjoje* (1936) veikėjas studentas vietoj trūkstantų šiltų kojinių žiemą pasirenka bilietą į kino teatrą³⁰³; Petro Cvirkos romane *Žemė maitintoja* (1935) kino teatro aplankymas panaudojamas niekuomet ten nebuvusios negaluojančios kaimietės Monikos fizinei būklei atskleisti³⁰⁴; Juozo Grušo *Karjeristuose* (1935) nuobodžiaujanti valdininko žmona, eina į kino teatrą nuoboduliui išblaškyti, tačiau prasti filmai tik dar labiau gadina jos nuotaiką³⁰⁵; Vinco Mykolaičio-Putino *Krizėje* (1937) kino

²⁹⁹ Augustinas Gricius. *Garbės legiono kryžiai latrams* in: *Čin-či-be-riš*, Tilžė: Jagomasto, 1925, p. 37-39.

³⁰⁰ Augustinas Gricius. *Nauji metai – nauji lapai* in: *Čin-či-be-riš*, Tilžė: Jagomasto, 1925, p. 82-86.

³⁰¹ P.vz.: Augustinas Gricius. *Per speigą* in: *Laiko dvasia*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1946, p. 180-182 (originalas publikuotas 1933-aisiais); Ignas Šeinius. *Siegfried Immerselbė atsijaunina*, Kaunas: Sakalas, 1934, p. 289; Fabijonas Neveravičius. *Dienos ir naktys*, Kaunas: Sakalas, 1935, p. 332; Kazys Jankauskas. *Tryliktasis kelias* in: *Dulkini batai*, Kaunas: Švento Kazimiero draugija, 1938, p. 208-271; Jonas Marcinkevičius. *Nemunas patvino*, Kaunas: Spaudos fondas, 1939, p. 247 ir kiti.

³⁰² P.vz. gerai žinoma romantiška istorija, kai Stasys Raštikis nuėjo į kino teatrą, ir atsisėdo šalia savo būsimos žmonos Elenos, nors ši jau buvo mačiusi filmą, tačiau pasiliko dar vienam seansui dėl šio susitikimo. Pažymėtina, jog kitaip nei prezidentas Antanas Smetona, generolas Stasys Raštikis labiau mėgo lankytis kine, ką su šeima darydavo bene kiekvieną savaitę, generolo teigimu kino salės tamsoje žymus žmogus jautė daugiau privatumo, nei gerai matomoje valstybės vyrų ložėje teatre. Plačiau: Stasys Raštikis. *Kovose dėl Lietuvos, Kario atsiminimai. II tomas*. Vilnius: Lituanius, 1990, p. 195; Aurelija Savickienė. *Raudonoji lemtis. Generolo dukros*, Vilnius: Versus Aureus. 2017, p. 63, 85.

³⁰³ Liūnė Janušytė. *Ruduo lasivės alėjoje* in: *Važiuojam!*, Kaunas: Sakalas, 1936, p. 55-56

³⁰⁴ Petras Cvirka. *Žemė maitintoja* Kaunas: Sakalas, 1935, p. 91-94.

³⁰⁵ Pagal.: Juozas Grušas. *Karjeristai*, Vilnius: Vaga, 1971, p. 120. Originalas 1935-aisiais.

teatro ir jame demonstruojamų filmų prabanga kontrastuoja su ekonominės krizės nustekentomis „klaikiomis ir liūdnomis“ Kauno gatvėmis³⁰⁶; Petronėlės Orinaitės romane *Paslėpta žaizda* (1934) konfliktas dėl keliavimo į kino teatrą tampa įrankiu įtampai vyro ir žmonos santykiuose atskleisti³⁰⁷; Kazio Jankausko romane *Vieškelyje plytų vežimai* (1938) skirtingos kino teatrų vietų kainos tarnauja kaip būdas pademonstruoti skirtingą bendraklasių moksleivių socialinę padėtį³⁰⁸ ir t. t.

Literatūriniuose kūriniuose atsispindi ir patys pasauliniai kinematografo pokyčiai, ir Lietuvos kino sferos aktualijos. 1928-aisias publikuoto Jurgio Savickio apsakymo *Paskutinis rapsodas* veikėjas romano pabaigoje įsidarbina Kauno kino teatre „pijaninu skambinti“³⁰⁹; Liudo Dovydeno apsakymo *Vakare* (1932) personažai diskutuoja garsinio kino klausimais: „- Ar tamsta mėgsti kiną? // - Taip. Tonfilmos man nepatinka, toli dar joms iki švaraus ir tobulo muzikos perdavimo. // - Tonfilmų nemėgstu, ten visu per ilgai dainuoja, artistai žiovauja, mat begales dainų nori sudainuoti“³¹⁰; o Brolių Tomdykų (Alfonso ir Jono Burčikų) romano *Didmiesčio simfonija (Milijonų vaitojimai)* (1934)³¹¹ pagrindinis veikėjas – New York‘o kino teatro muzikantas, netekęs darbo dėl garsinio kino įvedimo. Vytauto Prano Bičiūno satyrinėje operetėje *Ponia Barbė* (1933) išjuokiamos nesenos Lietuvos kino realijos – šalyje kurtos kino studijos ir jų kepti aktoriai, operetėje trinantys darbo biržos duris³¹², ar vos prieš metus įkurta kino cenzūra³¹³. Petro Grušo romane *Karjeristai* (1935) ar Vytauto Sirijos Giros eileraštyje *Mano pilkas gyvenimas* (1935) iškyla nauja profesija – kino recenzentas³¹⁴, tokia profesija

³⁰⁶ Vincas Mykolaitis-Putinas. *Krizė*, Kaunas: Sakalas, 1937, p. 76.

³⁰⁷ Pagal.: Petronėlė Orinaitė. *Paslėpta žaizda; Daubiškės inteligentai*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 34.

³⁰⁸ Kazys Jankauskas. *Vieškelyje plytų vežimai*, Kaunas: Mokytojo knygynas, 1938.

³⁰⁹ Jurgis Savickis. *Paskutinis rapsodas* in: *Ties aukštu sostu*, Kaunas: Raidė, 1928, p. 143-166.

³¹⁰ Liudas Dovydenas. *Vakare* in: *Buvo žmogus be kojų*, Kaunas: Lietuvos karo invalidų sąjunga, 1932, p. 34-56.

³¹¹ Broliai Tomdykai [Alfonas ir Jonas Burčikai]. *Didmiesčio simfonija (Milijonų vaitojimai)*, Kaunas: Šviesos knygynas, 1934.

³¹² Vytautas Pranas Bičiūnas. *Ponia Barbė*, Kaunas: Žvaigždikis, 1933, p. 22.

³¹³ „- Mato, sakai? Na, tuoj nebematys. (Žiūrovams). Nežiūrėkit. Jūs gi ne filmų cenzūra, kuriai galima viską matyti. Štiš!“ – kreipiasi operetės personažas į salėje sėdinčią publiką, kai mergina pareiškia besidrovinti bučiuotis visiems matant. Po šio kreipimosi nusileidžia uždanga, lyg patvirtindama, jog aistringi bučiniai ir lengva erotika prieinama tik cenzorių, o ne publikos akims. *Ibid.*, p. 88.

³¹⁴ Juozo Grušo *Karjeristuose* profesija pasirodo kaip nepastovi ir nelabai pelninga: „- Valdininkas, - pakartojo Asiūklis. – Valdininkams geriau, jie gauna pastovų atlyginimą. Aš tuo tarpu recenzuoju kino filmus. Darbas įdomus, tiesa, dėl to

trečiojo dešimtmečio pabaigos Lietuvoje, kurioje nebuvo reguliarių kino publikacijų spaudoje, buvo sunkiai įsivaizduojama.

Kintantį literatūros rašytojų ir skaitytojų santykį su kinu žymi ir literatūroje pradėjęs didėti su kinu susijusių tikrinių daiktavardžių skaičius. Bene pirmojo lietuviško detektyvo, Vytauto Prano Bičiūno *Paskendę milijonai* (1928), veikėjas Džimis svarstydamas, ar šokti ar ne jam iš traukinio, prisimena nuotykių filmuose pagarsėjęsio vokiečių aktoriaus Harry Piel (1892-1963) „ir kitų kino akrobatų šposus“³¹⁵; Antano Venclovos apysakos *Miesčionys* (1928-1929, publikuota 1930) veikėjos bruožai yra apibūdinami gretinant ją su vengrų kilmės Holivudo žvaigžde Lya De Putti (1897-1931): „Iš minkšto kailiuko juodavo dvi akys su juodais antakiais. Burna apvali, lyg kino žvaigždės Lijos de Puti.“³¹⁶; Vytauto Sirijos Giros eilėraštyje *Čarli Čaplino meilė* (1935) akcentuojamas aktoriaus grimas: „Galiu kaip Čaplinas pamilti / (Ne taip kaip myli žmonės gudrūs), / Išsidažyti veidą miltais / Ir insivaizdinti, kad taip pudra.“³¹⁷. Tokius kūrinis skaitantys skaitytojai turėjo turėti supratimą apie tai, kokius vaidmenis dažniausiai atlikdavo Harry Piel, kaip atrodė vienos iš tamsiaplaukių Holivudo „vampyrų“ Lya De Putti ar baltai nugrimuotas Charlie Chaplin veidas. Ar bent jau to tikėjosi šių kūrinių autoriai, kitaip jų nuorodos į kino žvaigždes ar jų išskirtinius bruožus taptų gana bevertės.

Kaip ir kino teatras, kino žvaigždės tampa priemone literatūrinių kūrinių veiksmui ar personažams vystyti. Augustino Griciaus feljetone *Taiki šeima* (1933) jauni įsimylėjęliai pavyduliaudami vienas kitam prikaišioja per didelį susižavėjimą kino žvaigždėmis: vyrui kliūna dėl susižavėjimo Anny Ondra (1903-1987)³¹⁸, moteriai dėl akių varvinimo į Ramon Novarro (1899-

nesiginčysiu. Kas vakarą sėdi kinematografe... Bet vis dėlto kiekvienas sutiks, kad darbas nepastovus, jei į jį pažiūrėsime atlyginimo atžvilgiu.“ Cituota pagal: Juozas Grušas. *Karjeristai*, Vilnius: Vaga, 1971, p. 256; Vytauto Sirijos Giros eilėraštyje teigiama: „Todėl draugauju su gerai žydėliais, / su medikais, su kino recenzentais, aferistais, / Kavinėn nueinu, pasisvaidau žodeliais, / O su didžiais poetais aš draugaut nedrįstu...“. Kalbėdamas apie kino recenzentą autorius galėjo galvoje turėti Vytautą Alseiką su kuriuo buvo geri bičiuliai ir ilgai palaikė ryšius. Vytautas Sirijos Gira. *Mano pilkos dienos in: Mergaitės ir asonansai*, Kaunas: Sakalas, 1935, p. 56-57.

³¹⁵ Vytautas Pranas Bičiūnas. *Paskendę milijonai*. Kaunas: K. Narkevičiaus ir V. Atkočiūno spaustuvė, 1928, p. 60.

³¹⁶ Cituota pagal.: Antanas Venclova. *Miesčionys in: Susitikimai*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 23-58. Originalas publikuotas pirmajame autoriaus apsakymų rinkinyje *Beržai vėtroje*, 1930-aisiais.

³¹⁷ Vytautas Sirijos Gira. *Čarli Čaplino meilė in: Mergaitės ir asonansai*, Kaunas: Sakalas, 1935, p. 49-50.

³¹⁸ Pažymėtina, jog aktorės fotografija puošė pirmojo žurnalo *Aistros* numerio titulinį lapą: *Saldžioji Anny Ondra* [fotografija] in: *Aistros*, 1931 balandis, Nr. 1, p. 3.

1968)³¹⁹; Kazo Inčiūros romano *Ant ežerėlio rymojau* (1930) personažas beprotiškai susižavi aktore Clara Bow (1905-1965) ir išvyksta į JAV norėdamas tapti aktoriumi, jog galėtų ją sutikti³²⁰ ir t. t.

Kino aktoriais ar filmų pasauliu susižavi ne tik romanų ar apsakymų herojai, neretai šiuo susižavėjimu spinduliuoja patys rašytojai. Jau žurnale *Kino naujienos* publikuota mėgėjiškų darbų, dedikuotų išskirtinai kinui, pavyzdžiui Leono Vitkausko eilės *Holivudui* [žiūrėti Priedą Nr. 1]. Tačiau ryškiausiai susižavėjimas kinu atsiskleidžia tarpukariu publikuotoje Vytauto Sirijos Giros (1911-1997) poezijoje. Jau pirmojoje poezijos knygoje *Golas į ateitį* (1931) autorius publikuoja eilėrašį *Apie Gretą Garbo* kuriame teigia, jog negalėdamas rašyti keliauja į kino teatrą³²¹, kinas taip pat iškyla keliuose jo trečiosios poezijos knygos *Mergaitė ir asonansai* (1935)³²² kūrinuose, tačiau ryškiausiai autoriaus susižavėjimas kinu atsiskleidžia ketvirtojoje eilėraščių rinktinėje *Šešėliai nuo ekrano* (1937)³²³. Titulinis rinkinio eilėraštis *Šešėliai nuo ekrano* buvo neabejotina meilės odė kinui, kurioje autorius kvietė Charlie Chaplin pabūti jo Vergilijumi ir paėmus ranką vesti jį per kino karalystę [žiūrėti Priedą Nr. 2], kino filmai, jų motyvai, ar kino aktoriai neretai iškyla ir kituose eilėraščių rinkinio kūrinuose.

Jeigu pirmaisiais XX a. dešimtmečiais kinas lietuvių literatūroje išnirdavo gana retai, tai 3 deš. pab. – 4 deš. literatūros personažai jau gana laisvai kalbėdavo apie kiną, kino žvaigždes, o kino teatras tapdavo priemone personažams plėtoti ir atskleisti, literatūros kūrinuose atsispindėjo naujausi kino technikos pasiekimai, na o atsiminimai ar vaizduotė lėkdavo prieš akis kaip kino juosta dažname netgi literatūros klasikų kūrinije³²⁴. Visa tai žymėjo kiną kaip įsitvirtinusių kasdienybės atributą, kuri galėjo atpažinti ir su kuriuo galėjo tapatintis literatūros kūrinių skaitytojai. Na o retkarčiais literatūrinėje erdvėje pasirodančios odės kinematografui, tokios kaip Vytauto Sirijos Giros

³¹⁹ Augustinas Gričius. *Taiki šeima* in: *Laiko dvasia*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1946, p. 145-149.

³²⁰ Kazys Inčiūra. *Ant ežerėlio rymojau*, Kaunas: Sakalas, 1930.

³²¹ „Sunku kartais susikoncentruoti, / Labai sunku rašyti, <...> Tada belieka: arba – arba - / Ir nueini į kiną. / Ir žiūri, kaip Greta Garbo / Skrenda degančiu cepelinu.“. Vytautas Sirijos Gira. *Apie Gretą Garbo* in: *Golas į ateitį*, Klaipėda: Era, 1931, p. 26.

³²² Vytautas Sirijos Gira. *Mergaitė ir asonansai*, Kaunas: Sakalas, 1935.

³²³ Vytautas Sirijos Gira. *Šešėliai nuo ekrano*, Kaunas: Spindulys, 1937.

³²⁴ Žiūrėti pvz.: Kazys Puida. *Geležinis vilkas*, Kaunas: Krivulė, 1927, p. 213; Kazys Boruta. *Arimų nerimas* in: *Drumstas arimų vėjas: apysakos*, Ryga: Audra, 1928, p. 61-68; Jonas Šimkus. *Nemaloni istorija* in: *Pasakos iš cemento*, Kaunas: Raidės spaustuvė, 1929, p. 32; Juozas Tumas-Vaižgantas. *Nebylys*, Vilnius: Vaga, 1995, p. 99-100 (originalas 1930); Ieva Simonaitytė. *Vilius Karalius*, Vilnius: Vaga, 1971, p. 615 (originalas 1939); ir daugelyje kitų.

Šešėliai nuo ekrano, leidžia teigti, jog Pirmojoje Lietuvos Respublikoje jau būtų galima rasti ir saujelę tikrų kino mylėtojų – sinefilų³²⁵.

³²⁵ Dėl sinefilijos apibrėžimo ir to, ką galima laikyti sinefilu, kino istorikai dažnai nesutaria, tačiau kaip tikras tarpukario sinefilas savo atsiminimuose iškyla lietuvių kunigas, rašytojas ir žurnalistas Mykolas Vaitkus (1883-1973), jis atitinką daugelyje sinefilijos apibrėžimų minimus požymius. Pvz.: 1) Prisipažįsta tarpukario stengęsis aplankyti kone visus filmų premjeras (t. y. „ryja“ visus prieinamus filmus, dažnai be didesnės jų atrankos). 2) Atsiminimuose pademonstruoja neblogą kino istorijos išmanymą – lankytiems tarpukario teatrams, įsiminusiems filmas savo atsiminimuose net skiria atskira skyrių (to, pavyzdžiui, nepadaro su teatru, kurį taip pat neretai lankydavo). 3) Pripažįsta jaučiantis simpatiją ir vertinantis kai kuriuos filmus labiau nei kitus, nors ir supranta, jog jie daugelių atžvilgiu yra prastesni tiek technine, tiek menine puse: „Keista žmogaus širdis. Po kelių dešimtų metų randu įstrigus giliausiai atminty bei simpatijoj keletą filmų ne iš šedevrų eilės, o iš gana paprastučių skaičiaus.“ 4) Galiausiai „kaupia“ kino filmų afektus – t. y. pastebi ir prisimena nedideles filmų dalis ar smulkmenas, kurioms suteikia didelę reikšmę ir kurias autorių stipriai veikia emociškai. Pvz. vokiečių aktoriaus Conrad Veidt veidą F. W. Murnau filme *Satanas* (1920): „Atsimenu, sėdi Veidtas-Šėtonas-Šventuolis savo sostely, nusisukęs veidu į šalį, ir intensyviai klausos, nè nepajudėdamas, veidas tartum ne šio pasaulio, nekūniškas; akys įsiveizdėję į kažką ekstazėje. Tyli, lyg niekuo šioj žemėj nesidomėdamas. Galų gale, prašytojui savo bylą baigus ir nutilus, šventuolis tartum iš dvasios pagavimo pabunda ir prisimena savo lankytoją. Palengva, palengva tas nežemiškas veidas ima suktis lankytojo linkui. Gūdu... Lauki ir bijais... kas čia atsitiks?.. O tas nuostabus veidas jau visu pilnumu veizdi į klūpintįjį. Šiurpuliai tau per nugarą liejas. Tam veide liepsnote liepsnoja didelės valdoviškos akys. Bet tos lūpos, to lūpos! Jose tartum slaptingi žaibai švysčioja, įvairiaspalviai, giliaprasmiai – tai pavojum gresia, tai pražūtį žadą, tai švelniu šypsniu virstą ir ramina, ir guodžia, ir besigailį tavęs, ir gera lemia, tai vėl gūdžiai prakeiksmu sužėruoja... Ir tas visas veidas toks permainingas, nuolat paslaptimis gaisuoja – čia, rods, šventas angelas, čia ūmai sušmėkšuoja, lyg baisus šėtonas, bet ir vėl, taip pat ūmai, nuostabiai nušvinta rojaus grožiu, rimitimi, gerumu. // Pačiam neregėjus, negalima to veido įsivaizduoti. Tas momentas pasiliko mano dvasioj visam. Kaip gailėjaus, kad nebeteko to filmo dar kartą pamatyti! Žiūrovai gana greitai jį pamiršo, nes filmų darytojai kimšte jiems kimšo vis naujus ir naujus paveikslus. O aš svaja vis dar jį atsimenu ilgesingai. Žinoma, vėliau pulte puldavau, kai Veidtas pasirodydavo kuriam naujam filme“. Tiesa, reikia turėti omenyje, jog Mykolo Vaitkaus atsiminimai rašyti pokariu, 7-ajame dešimtmetyje, tarpukariu autorius gal ir negalėjo taip gerai atitikti sinefilo portreto. Mykolas Vaitkus. *Atsiminimai. V tomas: Nepriklausomybės saulėj, 1918-1940*, London: Nida Press, 1968, p. 139-150. Iš lietuvių kino tyrėjų, sinefilijos fenomenui šiek tiek dėmesio yra skyrusi Živilė Pipinytė. *Kinas – nostalgijos forma. Pastabos apie sinefiliją* in: *Kinas*, 2005, Nr. 2 (285), p. 70-71.

I. 2. Kino filmai ir Lietuvos visuomenė

I. 2. 1. (Ne)ideali Smetonos kino Lietuva

1926 metų gruodžio perversmo metu lietuviška kino produkcija veik neegzistavo. Tačiau, kaip pastebi Alfonsas Eidintas, ketvirtajame dešimtmetyje pasikeičia visa Lietuvos kultūra. Nuo *Auszros* idealų pereinama prie sąmoningo valstybinio gyvenimo iškeltų siekių formavimo: ugdyti valingą, protingą, t. t. asmenybę³²⁶. Norint įgyvendinti tokius tikslus ir idėjas reikėjo megzti glaudų ryšį tarp valdžios ir tarpukario Lietuvos gyventojų, įgalinantį perduoti valdžios idėjas plačiosioms masėms. Šių idėjų perdavimui galėjo būti panaudotos įvairios formos: teatras, literatūra, spauda, kinas...

Tarpukario Lietuvoje taip ir nesugebėta institucionalizuoti propagandos, nors ketvirtajame dešimtmetyje tokių bandymų būta³²⁷. Nepaisant to, pavyko suorganizuoti dvi itin plačias valstybinio mąsto kampanijas: 1. Vilniaus vadavimo kampanija, prasidėjusi su 1925 metais įsteigta Vilniui vaduoti sąjunga (VVS), po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo globojama tautininkų režimo. 2. Vytauto Didžiojo metų (1930) kampanija³²⁸. Šių kampanijų metu panaudotas platus propagandos sklaidos priemonių spektras: paskaitos, simbolinių ženklų platinimas³²⁹, šūkiei, indoktrinacija mokykloje, spauda, masinės manifestacijos ir t. t., visa tai panaudota režimo pozicijoms pagrįsti ir stiprinti³³⁰. Šio darbo kontekste svarbu, kad Vytauto

³²⁶ Alfonsas Eidintas. *Antanas Smetona ir jo aplinka*, p. 147.

³²⁷ Tai, užsienio valstybių pavyzdžiu, bandyta padaryti 1934 m., o nepavykus pakartotinai bandyta 1938 m. Tų metų rudenį įkurta Visuomeninio darbo vadyba, institucija atsakinga už propagandą ir cenzūrą šalyje, tačiau, po pusmečio ji panaikinta kaip neveiksminga. Plačiau: Dangiras Mačiulis. *Apie dvi...*, p. 119–120. Plačiau apie Visuomeninio darbo vadybą: Dangiras Mačiulis. *Valstybės kultūros...*, p. 41–54.

³²⁸ Plačiau žiūrėti: Dangiras Mačiulis. *Apie dvi...*; taip pat to paties autoriaus straipsnį skirtą atskirai Vytauto Didžiojo metų kampanijai: Dangiras Mačiulis. *Vytauto Didžiojo...* p. 54–75.

³²⁹ Įspūdingai atrodo vien skaičiai, Vilniui vaduoti Sąjungos vedėjas Vincas Uždavinyš 1925–1929 m. surengia virš 1500 paskaitų ir kalbų visuose Lietuvos kampeliuose. 1932 m. išspausdinama pirmoji simbolinių „Vilniaus pasų“ partija siekia 500000 ir pan. Dangiras Mačiulis. *Apie dvi...*, p. 123.

³³⁰ Pavyzdžiui, D. Mačiulis reziuumuoja Vytauto Didžiojo metų kampanijos tikslus: „Kuriamas Vytauto Didžiojo, kaip galingo valdovo, paveikslas ypač tiko autoritariniam A. Smetonos režimui stiprinti. Politine prasme Vytauto Didžiojo kultas turėjo padėti siekti dvejų pagrindinių tikslų, taip glaudžiai susijusių, jog jų atskyrimas tapo sąlyginis: Vytauto Didžiojo asmenybės pavyzdys turėjo pagrįsti „tvirtos rankos“ politikos privalumus ir legitimizuoti autoritarinį režimą bei padėti konsoliduoti tautą pagarbos „tautos vadui“ dvasia“. Dangiras Mačiulis. *Vytauto Didžiojo...*, p. 71.

Didžiojo metų kampanija buvo įamžinta ir vienoje pirmųjų lietuviško kino apybraižų³³¹.

Tačiau kino gamybai Lietuvos valdžia neskyrė itin didelio dėmesio. Nors kai kurie išleisti įstatymai ir skatino vietinės kino produkcijos kūrybą. Pavyzdžiui 1932 m. rugpjūčio 5 d. išleidžiamas įstatymas numatantis nuolat demonstruoti lietuvišką kino kroniką (ne mažesnę, nei 120 m.) prieš kiekvieną vaidybinio filmo seansą³³². Tai buvo reikšmingas valdžios žingsnis, bandant pagyvinti kino situaciją šalyje, ir pakelti lietuviškos kino produkcijos santykį su kino žiūrovais. Pavyzdžiui, panašus įstatymas nacistinėje Vokietijoje įsigaliojo tik 1938 metais³³³. Tačiau, vien tik įstatymo neužteko. Nors kino kronikos ir padaugėjo, tačiau, jos kokybė ir turinys nedžiugino žiūrovų, todėl bandyta centralizuoti kino kronikos gaminimą atiduodant ją į koncesioninko Jurgio Linarto rankas. Tai padaryta 1935 m. balandžio 30 dieną pasirašant sutartį 5 metams³³⁴.

Įsigaliojus kino kronikos koncesijai, Lietuvoje per metus įprastai būdavo sukuriama apie 46-50 *Lietuvos kino kronikos* numerių³³⁵. Dėl savo aktualumo, periodiškumo ir universalumo kino kronikos žanras buvo puiki priemonė propagandai skleisti³³⁶. Negalima kategoriškai teigti, jog propagandinės kino kronikos galimybės Lietuvoje nesuprastos: „...epizodai iš mūsų tautos darbininkų-veteranų gyvenimo praėjus kuriam laikui įgyja labai svarbios reikšmės ir gyvu pavyzdžiu rodo mūsų tautos dvasinį ir fizinį renesansą <...> mūsų jaunajai kartai yra tautinio auklėjimo gyviausia priemonė“³³⁷, – rašte reziumuoja filmų cenzorius J. Bielinis. Šias kino kronikos galimybes suprato ir žiūrovai, ypač matydami, kad netolimų

³³¹ Kronikos *Vytauto Didžiojo metai* premjera įvyko 1930 08 25 Kauno *Metropolitene*. I. Kaco ir operatoriaus I. Goršeino filme vaizduota: Vytauto Didžiojo paveikslas išnešimas Kaune; žemės ūkio ir pramonės paroda Vytauto garbei ir t. t. Plačiau: Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 221.

³³² Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 216.

³³³ David Welch. *Op. Cit.*, p. 165. Vokietijos įstatymas taip pat įgalino tai, jog kino teatrų lankytojus pasiektų kuo naujesnė produkcija, taip buvo užtikrintas nuolatinis aktualiausių klausimų atspindinčios kino propagandos tiekimas.

³³⁴ Plačiau apie kino kronikos kokybę, Jurgi Linarto požiūrį į ją, bei žiūrovų reakcijas: Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje*, p. 229-243.

³³⁵ Tiesa, kino kronikos koncesijos priėmimo metais (1935) jų spėta sukurti mažiau – 37, *Ibid*, p. 233.

³³⁶ „Kino kronikos svarba buvo ta, jog būdama aktuali, periodiška ir universali, ji propagandistui siūlė visus modernios komunikacijos mediumo privalumus“. David Welch. *Op. Cit.*, p. 167.

³³⁷ LLMA f. 91, ap. 1, b. 4, l. 37.

totalitarinių šalių vadovai kiną savo šalyse laikė stipriose rankose³³⁸. Iš tiesų lietuviškoje kino kronikoje galime rasti gana nemažai propagandinių momentų, trumpo metro, siauros tematikos kronikoje jie dažnai būna gan akivaizdūs. Akivaizdžiausi – kino kronikoje naudoti šūkliai ir paraginimai turėję paskatinti žmones įvairioms pilietinėms iniciatyvoms: Ginklų fondo rėmimui³³⁹, kariškam pasirengimui³⁴⁰, Prisikėlimo bažnyčios statybų aukojimui³⁴¹ ir t. t. Be simbolinių įvaizdžių ir tokių pareiškimų, kaip „Okupuotosios Lietuvos vaizdai“³⁴² ar „Žuvome dėl Tėvynės“³⁴³, kronikoje atsirado ir subtilesnių vaizdų. Garsinėje kino kronikoje pasienio policininkas Steponavičius pasakoja kaip buvo „globojamas“ lenkų kalėjime³⁴⁴; kronikoje įamžintos Kauno ministerijos tarnautojų šaulių būrio dvejų metų sukaktuvės (jų metu surenkama 18000 litų ir už juos nuperkami 125 šautuvai, kurie padovanojami kariuomenei), mokė žiūrovus kaip reikia „tikrai patriotiškai“ minėti tokias šventes³⁴⁵. Kronikoje taip pat demonstruotos įvairiausios iškilmės, šventės ir minėjimai. Beveik kiekviename Lietuvos kino kronikos numeryje galime rasti mažiau ar daugiau tendencingų momentų, išreiškiančių valdžios puoselėjamas idėjas. Tendencingų momentų netrūksta ir užsienio lietuvių kurtose kronikose apie Lietuvą: Alfonso Domininko Kaulakio 1935 m. užfiksuotuose Lietuvos vaizduose demonstruojamas visuomenės nepasitenkinimas vokiečiais (žinoma parodant ir Jūros dieną Klaipėdoje), brolių Motuzų filmuose taip pat pabrėžiama Klaipėdos problematika, demonstruojami Lietuvos pasiekimai, kariuomenė, t. t., tačiau neapsieinama be tokių posakių kaip „prošepanai“ ar „lenkų višta“ skirtų artimiems Lietuvos kaimynams³⁴⁶. Kino kronikas dažnai papildė įvairios kino apybraižos, kuriose atvaizduota tematika būdinga ir kino kronikoms: pramonės augimas, įvairios

³³⁸ „Mussolinis, Hitleris, Maskva gerai suprato, ką tai reiškia filma ir jai deda didžiausias sumas. Nemaža deda į filmas ir kitų šalių vyriausybės, nes jau labai gerai visiems žinoma, kad per filmą galima ir greit žmones apšviesti, ir norimoje kryptyje propagandą pravest“. *Per 20 metų beveik nieko* in: *Mūsų menas*, 1938 02 15, Nr. 4, p. 101.

³³⁹ Žiūrėti: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 207, P. 182. Taip pat: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 205, l. 227.

³⁴⁰ „Nėra pasauly tokios jėgos, kuri įstengtų sugniuždyti perdėm kariškai nusiteikusių ir savo nepriklausomybę gerai supratusią tautą. Tokia tauta nepavergjama. Kiekvieno lietuviuo pareiga kariškai stiprėti ir, reikalui esant, mokėti pavartoti ginklą“. LLMA, f. 91, ap. 1, b. 207, l. 187.

³⁴¹ Žiūrėti pvz.: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 207, l. 242.

³⁴² Žiūrėti pvz.: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 205, l. 29.

³⁴³ Žiūrėti pvz.: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 205, l. 233.

³⁴⁴ LLMA, f. 91, ap. 1, b. 206, l. 26.

³⁴⁵ Sukaktuvės vyko – 1936 03 08. LLMA, f. 91, ap. 1, b. 205, l. 195.

³⁴⁶ Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, 248; 256-257.

šventės ir jubiliejai, svarbesni įvykiai³⁴⁷. Tačiau vargu ar Lietuvos kino kronika galėjo tikėtis didelio poveikio žiūrovui. Visų pirma, ji nepasižymėjo aktualumu, o tai yra vienas svarbiausių sėkmingos propagandos kronikoje aspektų. Kronika retkarčiais pasirodydavo laiku³⁴⁸, tačiau jos nepasisekimai buvo tokie milžiniški, jog užgožė bet kokį laiku pasirodžiusios kronikos vaizdinį. Neįmanoma tikėti kronikoje vaizduojamu modernios valstybės kūrimu, plėtra³⁴⁹, kai kronikoje demonstruojami statybų projektai pasiekia ekranus jiems sugriuvus³⁵⁰! Kronikos poveikumą mažino ir prasta techninė jos kokybė. Modernios valstybės idėja ekrane nublanko prieš prastą kronikos įgarsinimą, monotoniškus, drebančius ir trūkinėjančius vaizdus. Būtent neblogų ekrane matomų vaizdų ir prastos techninės filmo kokybės skirtį akcentuoja *Naujosios Romuvos* žurnalistas kalbėdamas apie užsieniui skirtą garsinę kino apybraižą *Lietuva*³⁵¹. Todėl lietuviška kino kronika buvo ne itin mėgstama kino žiūrovų, neretai pašiepiama spaudoje, o jos kokybės klausimai buvo esminė su kinu susijusi tema Lietuvos spaudos puslapiuose³⁵².

Vertinant situaciją galima tvirtai teigti, jog tarpukario Lietuvos kino kronikomis bandyta skleisti valstybei priimtina ideologiją, tačiau techninės kino kronikos problemos, jos vėlavimas, kėlė žiūrovų nepasitenkinimą, neigiamą požiūrį kronikos atžvilgiu, kuris galėjo mažinti ideologizuotos kronikos efektyvumą.

Vaidybinio kino pasiekimai tarpukario Lietuvoje visai menki. Vieninteliame ryškesniame tarpukario ekranus pasiekusiame lietuviškame vaidybiniame filme, komedijoje *Jonukas ir Onutė* arba *Nelįsk kur nereikia*

³⁴⁷ Vytautas Mikalauskas pateikia virš 70 ketvirtajame dešimtmetyje sukurtų kino apybraižų aprašų, žiūrėti: Vytautas Mikalauskas. *Ibid*, p. 423-428.

³⁴⁸ Minėtos kronikos atvaizduojančios Petro Kontauto laidotuves, ar Karo ministerijos tarnautojų šaulių būrio sukaktuves, kino cenzoriui buvo pridutos tą patį mėnesį kai vyko šie įvykiai. Pagal: . LLMA, f. 91, ap. 1, b. 205, l. 195; LLMA, f. 91, ap. 1, b. 207, l. 112.

³⁴⁹ Tokią mintį galėjo plėtoti kronikoje įamžintas Kauno Šančių rajone statomas garažas miesto autobusams. LLMA, f. 91, ap. 1, b. 206, l. 16.

³⁵⁰ „...taip, prisimename nufilmuotą garažą, jam sugriuvus!“ kronikos koncesininkui žeria priekaištus V. Alseika. *Šūvis pro šalį* in: *Mūsų menas*, 1938 03 05, Nr. 5, l. 125.

³⁵¹ „O dabar, reikia manyti amerikiečiai lietuviai pripratę prie geros technikos, gerokai erzinsis žiūrėdami „Lietuvos“ filmą. Juk šiaip jau daugelis filmos vaizdų būtų puikūs, nusisekę“. *Lietuviška filma „Lietuva“* in: *Naujoji Romuva*. 1937 10 17, Nr. 43 (353), p. 796. Filmą režisuotas ir įkalbėtas P. Babicko, operatoriai – A. Žibas, J. Miežlaiškis ir kiti

³⁵² Vytautas Mikalauskas plačiau aprašė kino kronikos „negalavimus“ ir žiūrovų reakcijas: Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 232-237, 241-243.

(1931)³⁵³ propagandiniai aspektai neaplėtoti. Nebent tradicinės visuomenės modelį palaikanti idėja, teigianti, jog valstiečio vieta – kaime, o miestiečio – mieste. Ši idėja galėjo tapti menka atsvara beklasę visuomenę idealizuojančiai sovietinio kino propagandai, tačiau vargu ar tai buvo autorių tikslas. Lietuvoje netrūko lūkesčių ir projektų numatančių žymiai geresnę kino ateitį. Benerišiausiai reprezentuoti Lietuvos istoriją ir pasitarnauti šalies propagandai turėjo Boriso Dauguviečio filmas *Birutės daina*. Jame turėjo būti kalbama apie knygnešius ir jų trėmimą į Sibirą, apie Lietuvos nepriklausomybės kovas (istoriniai propagandiniai aspektai), demonstruojami Kauno vaizdai, nepriklausomos Lietuvos ūkininkas su „savo darbais, pramogom, papročiais, menu, gamta ir kt.“³⁵⁴. Filmo herojui buvo numatyta grįžti iš JAV (ekonominis propagandos aspektas), pamesti lenkų bajoraitę, kuri veikė prieš Lietuvą ir jos vietoj imti į žmonas Lietuvos kaimo merginą. Filme turėjo skambėti ir žymiojo Kipro Petrausko dainos³⁵⁵. Tačiau, jau pradėtus filmo kūrybos darbus nutraukė Austrijos okupacija (jos kapitalu buvo gaminamas filmas), taigi dėl negimusio filmo Lietuvos visuomenė galėjo keiksnoti nacistinę Vokietiją.

„Kražių skerdynės – istorinis dalykas. Todėl pirmam lietuviškam filmui siužetas, gyvenimo tikrovės pavidalu, šiurpulingai gali sujaudinti žmoniją. Vienos despotiškos rankos pamojimu, vienos geležinės šerengos pliaukštelėjimu, kazokų buvo mindžiojami ir išniekinami Dievo namai ir geriamas žmonių kraujas. Bet gyvastimi ir krauju neužmušamos idėjos, juo pati Aukščiausiojo leistoji katalikiškoji religija“³⁵⁶, vaizdingai brėžiama J. Vaičkaus filmo *Kražių skerdynės* esmė turėjusi atspindėti lietuvių religingumą, aukštą moralę ir ištikimybę. J. Vaičkus turėjo ir daugiau idėjų, pvz. filmas *Gyvenimo kryžkelėje* arba *Jaunoji Lietuva* turėjo demonstruoti Lietuvos pasiekimus, kaimo ir miesto gyvenimo progresą per 15 nepriklausomybės metų³⁵⁷. Tai tik dalis neįgyvendintų planų, jų būta žymiai daugiau.³⁵⁸ Iš kino filmų idėjų matome, jog Lietuvą norėta demonstruoti kaip modernią valstybę, turinčią galias istorines šaknis, nepasidavusią priešų

³⁵³ Plačiau apie filmą ir jo kūrimo aplinkybes: Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 299-309.

³⁵⁴ *Lietuviška filma „Birutės daina“* in: *Naujoji Romuva*, 1938 02 27, Nr. 8 (370), p. 206.

³⁵⁵ *Jau sukama nauja lietuviška filma „Birutės daina“* in: *Lietuvos žinios*, 1938 02 17, Nr. 38 (5604), p. 6.

³⁵⁶ Js. Kalvaitis. *Prieš kino studijai skirstantis atostogų* in: *Rytas*. 1932 06 28, Nr. 127 (2403), p. 6.

³⁵⁷ *J. Vaičkaus kino teatro studijos veikimo apyskaita* in: *Lietuvos žinios*. 1933 08 09, Nr. 179 (4269), p. 4.

³⁵⁸ Plačiau apie šiuos ir kitus projektus rašo Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 293-299.

okupacijoms ir likusią ištikima savo žemei ir papročiams. Filmų projektai atspindėjo tautos dvasios stiprinimo ir žadinimo idėjas jau įgyvendintas Lietuvos teatro scenoje, tai nestebina, juk didieji Lietuvos kino entuziastai – Borisas Dauguvietis, J. Vaičkus, kaip tik atstovavo ir kūrė šią tradiciją.

Nesukūrus publikos poreikius atitinkančios kino produkcijos³⁵⁹, sau artimų idėjų ieškota užsienio filmuose. Dar trečiojo dešimtmečio pabaigoje SSRS gamybos filmas *Kostas Kalinauskas (Кастусь Каліновскі́й, 1928)* buvo pripažintas beveik lietuvišku, nepaisant jo propagandinių tendencijų, ar to, jog inteligentija aiškiai teigė, kad šis filmas yra istorijos kraipymas³⁶⁰. Po *Kosto Kalinausko* sėkmės, net planuota pabandyti su SSRS pagalba kurti filmą apie Vytautą Didįjį!³⁶¹.

Tarpukario Lietuvos kino produkcijos ir jos sumanymų analizė parodo, jog ir nesant ypatingos valdžios globos kino filmų kūrybai, juose vis tiek pasireiškė valdžiai priimtina ideologija. Tai ypač akivaizdu kino kronikoje. Tačiau prasta kino kronikos kokybė, jos neaktualumas, galėjo mažinti veiksmingą idėjų sklaidą šiuo mediumu. Nepavykstant sukurti vykusios vietinės produkcijos, artimų idėjų ieškota užsienio filmuose, neretai užmirštant tikrąjį jų pobūdį. Svarbu tai, jog Lietuvoje filmavusių užsienio lietuvių ar apie kiną galvojusių teatralų niekas nevertė kurti projektus, kurie vaizduotų Lietuvą kaip modernią, tautinė–istorine prasme stiprią, iškilą valstybę. Tai buvo jų pačių pasirinkimas, liudijęs apie egzistavusį tautinį susipratimą, patriotiškumo jausmą, norą atspindėti savo tėvynę geriausioje šviesoje. Antra vertus, Lietuvoje būta institucijos, kuri turėjo neleisti prasiskverbti į ekranus valdžią ir Lietuvą kompromituojantiems vaizdiniais, tai buvo – *Kinofilmų cenzūra*.

Propaganda ir cenzūra, dvi to pačio reiškinių – manipuliavimo nuomonėmis – pusės. Cenzūra, kaip ir propaganda, neatskleisdama visos tiesos siekia naudoti informacijos srautą kontroliuojančioms institucijoms³⁶².

³⁵⁹ Iš tiesų tarpukario Lietuvos propagandinių vizijų sugrįžimą galime įžvelgti jau šiuolaikinės Lietuvos kinematografe, būtent tokias filmo *Vieniui vieni* (rež. Jonas Vaitkus, 2003) tendencijas įžvelgia Skirmantas Valiulis. Skirmantas Valiulis. *Jie kovėsi dėl Tėvynės* in: *Literatūra ir menas*, 2004 03 05. Prieiga internetu: http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=2991&kas=straipsnis&st_id=4264 [Tikrinta: 2019 05 01].

³⁶⁰ Augustinas Janulaitis. *Dėl filmos iš 1863-1864 m. sukilimo Lietuvoje* in: *Lietuvos aidas*, 1928 11 07, Nr. 228 (442), p. 3-4. Taip pat žiūrėti Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje....*, p. 121.

³⁶¹ *Kronikos žinutė* in: *Židinys*, 1928 spalio, Nr. 10, p. 253.

³⁶² „Viena svarbiausių propagandos charakteristikų yra tai jog ji retai atskleidžia visą tiesą. Nereikia įsitraukti į post-modernistines teorijas apie “tiesos” ir “realybės” konceptus, kad suprastume, jog cenzūra yra viena esminių propagandą papildančių

Menkos tarpukario Lietuvos kino produkcijos sąlygomis kino cenzūra galėjo turėti ne mažesnę reikšmę nei pati propaganda. Iš tiesų, šalyje kino cenzūrą bandyta daugiau ar mažiau skatinti jau nuo 1920 metų³⁶³, tačiau išskirtinis dėmesys jai parodytas tik ketvirtajame dešimtmetyje. 1932 metais paskelbtas *Kinofilmų cenzūros įstatymas*, buvo vienintelis atvejis, kai cenzūra įvardinta tekstiškai: „Tad kinas (ir jo reklama) buvę vienintelės informacijos priemonės, dėl kurių cenzūravimo prezidentas ir premjeras pasirašė įstatyminę Raidę. Tikriausiai, įstatymų dėl kino ir spaudos leidybos skirtumus lėmė „tradicija“ – juk kino sritis buvo kur kas naujesnis reiškinys, stipriau veikiantis visuomenę.“³⁶⁴.

Kinofilmų cenzūra prižiūrėjo ir lietuvių kino produkciją, todėl reikia aptarti pagrindines jos darbo tendencijas. Kokias idėjas ir vaizdus išbraukdama *Kinofilmų cenzūra* galėjo pasitarnauti valstybei? Dar trečiajame dešimtmetyje buvo baigtas, tačiau ekranuose nepasirodė, filmas *Kareivis – Lietuvos gynėjas* (1928)³⁶⁵. Filmo užsakovai – kariuomenės atstovai. Nenuostabu, jog nepasisekimas galėjo atsiliiepti ir nenoru toliau remti kino industriją. Filmas turėjo parodyti, jog Lietuvos armija net ir iš didžiausio nevykėlio gali padaryti tikrą vyrą, tačiau filmo autoriai neįvertino socialinių idėjų ir ekonominės pažangos atvaizdavimo reikšmės: „Svarbiausia, kad filmos veiksmams parinkti išoriniai vaizdai buvo bauriausi. Filmoj parinkti tokie nuskurę ūkiai, kad sunku ir aprašyti. Jei žmogus išeina iš gyvenamo namo, tai jis turi per pusę pasilenkti, o jei nori įeiti į vidų, tai vietoj slenksčio padėtas medžio gabalas. Gyventojai atvaizduoti irgi negeriau.“³⁶⁶. Straipsnis aiškiai parodo, ko tikėtasi iš Lietuvos filmų – valstiečių gerbūvio, pažangos rodymo. Ekonominį ir socialinį Lietuvos vaizdavimą Kino filmų cenzūra stebėjo itin akylai, iš lietuviškos kronikos dingsta ne tik tokios dalys kaip

dalių. Propaganda ir cenzūra, tai tik dvi tos pačios monetos – manipuliavimo viešąja nuomone – pusės. <...> Tai ypač realu, jei sąmoningas tam tikros informacijos sulaikymas yra vertingas tiems, kurie kontroliuoja informacijos srautą. Nors visų rūšių cenzoriai pirmiausia ieško priedangos pasiteisindami, jog jie kaip nors apsaugo kažką kitą nuo kažko kas jam gali kelti pavojų, tačiau jie nuolatos saugo savo pačių interesus, bijodami jog ta informacija gali įgalinti žmones mąstyti ar veikti kryptimi, kuri nebus vertinga šiems interesams“. Philip M. Taylor. *Op. Cit.* p. 10.

³⁶³ Apie trečiojo dešimtmečio kino cenzūrą Lietuvoje žiūrėti: Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 122-125.

³⁶⁴ Andrius Vaišnys. *Op. Cit.* P. 98-99.

³⁶⁵ Plačiau apie filmą, jo kūrimo aplinkybes: Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 311-314.

³⁶⁶ N. *Pamačius latvių tautinę filmą „Tautos sūnus“* in: *Karys*, 1935 04 11, Nr. 15, p. 359.

„Žemaitija. Elgetų tipai“³⁶⁷, tačiau ir, atrodo, netyčia į kadra patekęs „nuskurusios trobelės vaizdas“³⁶⁸, o reikalavimai „iškirpti sceną kur rodomas tarpe pačiūžininkų apdriskęs berniukas“³⁶⁹ skamba gerokai perdėtai. *Kinofilmų cenzūra* kontroliuodama informacijos srautą stengėsi, kad į ekraną nepakliūtų vaizdiniai, paneigiantys modernios ir pasiturinčios Lietuvos vaizdinį. Paminėtina ir tai, jog jai nereikėjo dėti daug pastangų, jog tai įvykdytų. Minėtos dvi atsitiktinių skurdo ženklų apraiškos koncesininko kuriamoje Lietuvos kronikoje buvo vieninteliai uždrausti vaizdiniai (liečiantys turinį, o ne techninę kronikos kokybę) per visą 1935-1940 m.³⁷⁰ laikotarpį. Tad galime teigti, jog kronikos kūrėjai suprato kaip norima atvaizduoti padėtį šalyje. Kita vertus, tai rodo ir eksperimentų trūkumą bei kronikos monotoniškumą.

Filmų cenzūra neretai remdavosi ir grynai pragmatiniais tikslais. Įspūdingai atrodo faktas, jog *Kinofilmų cenzūra* praktiškai sugadindavo beveik kiekvieną Lietuvoje rodytą detektyvinį filmą, neleisdama rodyti jame scenų demonstruojančių, kaip nuo daiktų paimami ar panaikinami nusikaltėlio pirštų antspaudai³⁷¹. Šiuo atveju, matyt, labiau rūpintasi ne demoralizuojančiu kino filmų aspektu, o tuo, kad Lietuvos ilgapirščiai masiškai nepradėtų mautis pirštinių atlikdami savo nešvarius darbelius. O nenatūralų darbo jėgos mažėjimą šalyje riboti stengtasi prieš savižudybę ekrane nukreipta politika³⁷².

Tačiau patys pragmatiškiausi veiksmai pasirodydavo, kai kine buvo susiduriama su socialiniais ir tautiniais klausimais. Būtent šioje sferoje atsiskleidžia ryškiausi cenzūros ir propagandos ryšiai. „Jūs vadinate tai karu? Aš vadinu tai skerdynėmis! Jūs vadinate tai patrijotiškumu? Aš vadinu tai... žudymu!“ skamba baigiamoji filmo *Dishonored* (1931) su žymiąja Marlena Dietrich frazė. Tačiau Lietuvos ekranuose antroji frazės dalis

³⁶⁷ LLMA f. 91, ap. 1, b. 26, l. 36.

³⁶⁸ LLMA f. 91, ap. 1, b. 203, l. 23.

³⁶⁹ LLMA f. 91, ap. 1, b. 208, l. 187.

³⁷⁰ Duomenys pateikti peržiūrėjus visas *Lietuvos kino kronikos* cenzūros bylas. LLMA f. 91, ap. 1, b. 203, 205-209.

³⁷¹ Tokia scena dingsta, pavyzdžiui, iš filmo *The trial of Mary Dugan* (1929). LLMA f. 91, ap. 1, b. 15, l. 32. Tokio pačio likimo sulaukė ir vokiškas miuziklas *Premiere* (1937). LLMA f. 91, ap. 1, b. 130, l. 62. Tai tik keli iš daugelio pavyzdžių.

³⁷² Pvz.: filme *Flirting with Fate* (1938) uždrausta: „scena, kur Diksonas taiko sau su revolveriu į smilkinį ir dalis scenos, kur Diksonas geria nuodus“. LLMA f. 91, ap. 1, b. 196, l. 179. Iš filmo *Serenade* (1937) dingsta: „scena, kur Irena nuoga eina į ežerą; scena, kur Irena plaukia (nuotraukos po vandeniu); scena, kur Irena, žiūrėdama į veidrodį, sau sako: „Geriau negyvenk!“ ir scena, kur pilami nuodai į stiklinę“. LLMA f. 91, ap. 1, b. 160, l. 39.

nenuskambėjo³⁷³. Nors visuomenė itin mėgo ir rekomenduodavo pacifistinio pobūdžio filmus, tačiau jaunai valstybei susieti karo baisumus su patriotizmu, matyt, atrodė per daug brangus malonumas. Rūpintasi ir asmeniniu prezidento A. Smetonos saugumu, pavyzdžiui, uždraudžiant demonstruoti kroniką apie Kubos prezidento Gerardo Mochado išvargimą iš šalies 1933 metais³⁷⁴. Dėl panašių „revoliucinių“ filmų draudimų į šalį nepateko ir tokių žymių režisierių, kaip Jean‘as Renoir‘as kūriniai³⁷⁵. Nenuostabu, jog žiūrovai nematydavo ir socialinių neramumų – streikų, piketų, riaušių, t. t., tokių būdingų pasauliui po 1929 m. ekonominės krizės³⁷⁶. Šalyje, kur net lengvi socialinio turinio Čarlio Čaplino³⁷⁷ juokeliai dingdavo iš kino ekranų, tai buvo suprantama. Tokiu būdu stengtasi neleisti į kino ekranus prasiskverbti jokiai idėjai apie socialinį pasipriešinimą, ar valdžios (policijos, kariuomenės, prezidento) autoriteto kvestionavimą³⁷⁸, net jei šis būdavo nukreiptas tik į simbolines šio autoriteto išraiškas³⁷⁹. Antra vertus, ekrane siekta įtvirtinti

³⁷³ Kas tikrai gerokai sumenkino efektingą filmo finalą. Filmu turinys: LLMA f. 91, ap. 1, b. 20, l. 33. Tai toli gražu ne vienintelis panašiai nukentėjęs filmas. Jauno filmo *Le héros de la Marne* (1938) herojaus reakcija atspindinti jo nuotaikas apie šaukimą į frontą: „Man nėra kuo didžiutis, kad mane siunčia į skerdyklą“ taip pat dinga iš kino juostos. Kad ir koks brangus atrodytų pacifizmas, cenzorius visada suprato, jog gali tekti ruošti karui. LLMA f. 91, ap. 1, b. 177, l. 28, 53.

³⁷⁴ LLMA f. 91, ap. 1, b. 21, l. 156.

³⁷⁵ Mat ir tokiam žymiam autoriui nepavyko sukurti filmo apie Didžiąją Prancūzijos revoliuciją kuris būtų nerevoliucinis. Į Lietuvą nepateko maestro kūrinys *La Marseillaise* (1938). LLMA f. 91, ap. 1, b. 195, l. 121.

³⁷⁶ Iš *Paramounto apžvalgos nr. 87/37* dingsta vaizdai: „PHILADELPHIA, J.A.V. – Per streikuojančių demonstraciją neapsieita be susirėmimų tarp policijos ir demonstrantų. Buvo suimta daug žmonių. Ypač daug suimtų buvo moterų“. LLMA f. 91, ap. 1, b. 46, l. 123, 127. Maištininkų ir policijos susirėmimas dingsta ir iš kitų kino kronikų. Žiūrėti pvz.: LLMA f. 91, ap. 1, b. 114, l. 111.

³⁷⁷ Pavyzdžiui, iš filmo *Modern Times* (1936) dingsta tokios būdingos Čarlio Čaplino scenos su policija: „scena, kur iškritę iš autobuso gatvėje guli Čaplinas, policininkas ir mergaitė; scena, kur policininkui į galvą pataiko akmuo mestas Čaplinui atsistojus ant lentgalio“. LLMA f. 91, ap. 1, b. 161, l. 244.

³⁷⁸ Šių institutų įvaizdis ekrane parodomas kaip nepriekaištingas ir neliečiamas. Prezidentą ir policiją liečiantys atvejai jau buvo trumpai minėti, kariuomenę taip pat stengtasi demonstruoti nepriekaištingai. Iš filmų dingsta tokios scenos kaip: „dvi scenos, kur kovos metu girdisi vaitojimai ir scena, kur karininkams girtuokliaujant, vienas iš jų žeria nuo stalo stikliukus“ Filmas: *Ritt in die Freiheit* (1937) LLMA f. 91, ap. 1, b. 190, l. 103. Tuo tarpu iš filmo *Liebe geht seltsame Wege* (1937) dingsta „Scena kur kareivis dainuodamas išduoda savo viršininką“. LLMA f. 91, ap. 1, b. 114, l. 264.

³⁷⁹ Tokiu būdu iš žymaus filmo vaikams *Emil und die Detektive* (1931) dingsta „scena, kur vaikas su kauke išniekina – pajuokia paminklą [priklijuodamas prie jo ūsus – A. D.]“. LLMA f. 91, ap. 1, b. 120, l. 76. Reikia pabrėžti, jog net ir Lietuvoje nemėgtų asmenų (pvz. Rusijos carų) portretų plėšymas kino ekrane nebuvo toleruojamas.

lietuviškos tautinės/valstybinės simbolikos monopolį, pavyzdžiui, neleidžiant kino juostose skambėti kitų valstybių himnams³⁸⁰, tad ypatingas dėmesys simbolių ir autoritetų pagarbai kine buvo suprantamas. Išradingiausiai atrodė kino cenzūros santykiai su Lietuvą liečiančiais istoriniais kino kūriniais. „Atėjo paskutinė valanda. Kariuomenės paleidimas sugriautų paskutinę mūsų viltį... Varšuva, Krokuvą, Didžioji Lenkija, Lietuva – mirtinųjų baimė“ fatališkai skamba lenkų istorinio filmo *Kościuszko pod Racławicami* (1938) frazė, iš kurios Lietuva buvo išbraukta³⁸¹, nes ideali tarpukario kino Lietuva negalėjo stovėti ant baimės pamatų.

Negausios, tačiau tendencingos Lietuvos kino produkcijos siekius papildė akyla kino cenzūra, kuriai skirtas nemažas dėmesys. *Kinofilmų cenzūra* stengėsi, jog į ekranus nepatektų vaizdiniai, prieštaraujantys išsivysčiusios, turtingos Lietuvos įvaizdžiui. Cenzūra naudota apsaugoti visuomenę nuo nepageidaujamos amoralios kino filmų įtakos, ar socialinių blogybių (savižudybių, t. t.) atspindžio ekrane. Tačiau svarbiausias vaidmuo jai teko siekiant užtikrinti rimtą šalyje nedemonstruojant socialinių/ekonominių konfliktų, užtikrinant autoritetinę valdžios institutų (policijos, kariuomenės, prezidento) ir jų simbolikos atvaizdą kino filmuose bei išlaikant herojišką šalies istorijos vaizdinį.

I. 2. 2. Tarzanomanija Lietuvoje – Vakarų populiarioji kultūra užkariauja Lietuvą

Didysis karas (1914-1918) perbraižė ne tik Europos, tačiau ir pasaulio kino industrijos žemėlapi. Jei prieš karą pasaulio kino sostinės buvo Paryžius ir Roma, tai po karo jomis tapo Holivudas ir Berlynas. Naujo kino centro iškilimas už Europos ribų toli gražu džiugino ne visus senojo kontinento gyventojus.

Scena iš Lietuvoje nemažai nukentėjusio prancūzų filmo *Michel Strogoff* (1936) pagal Žiulio Verno romaną. LLMA f. 91, ap. 1, b. 202, l. 235.

³⁸⁰ Draudžiami ne tik totalitarinių šalių – Vokietijos (žiūrėti: LLMA f. 91, ap. 1, b. 192, l. 109.), Sovietų Rusijos (žiūrėti: LLMA f. 91, ap. 1, b. 46, l. 314), tačiau ir Prancūzijos (žiūrėti: LLMA f. 91, ap. 1, b. 204, l. 183.) himnai, dar daugiau net ir istorinių šalių himnai dingsta iš kino ekranų (Carinės Rusijos himnas iškirptas iš aukščiau minėto prancūzų filmo *Michel Strogoff* (1936)).

³⁸¹ Filmą lietuvių cenzoriaus kabinete patyrė rimtus taisymus, atrodo, siekiant kuo labiau pabloginti Abiejų Tautų Respublikos vaizdinį ekrane, taip pat stengiasi ir kuo labiau sumažinti lenkų sukurtą herojinį Kosciuškos vaizdinį (pvz.: uždraudžiant sceną, kurioje senas kareivis pasakoja apie Kosciuškos žygdarbius). Filmo duomenys: LLMA f. 91, ap. 1, b. 195, l. 122, 131.

JAV kino filmai neretai tapatinti su neva lėkštomis ir beprasmeimis fizinėmis (*slapstic*) kino komedijomis, ar tik smurtą rodančiais kriminaliniais ir nuotykių filmais. Net ketvirtojo dešimtmečio pradžioje kino engėjai Lietuvoje teigė, jog JAV kino filmai yra per prasti komplikuotai europiečio sielai ir tinka tik neišprususiems amerikiečiams: „Labai palšas ir vulgariškas naujojo pasaulio – Amerikos filmų lankytojų skonis: akrobatiški triukai, neva komiški šposai, per daug suprofanuotas meilės traktavimas. Tiesa, tai rasit, tenkina ir linksmina amerikietį, bet rafinuoto skonio Europietis į panašias filmas žiūrėdamas, apsvylęs iš kinematografo išeina, nes jis daugiau tikėjosi pamatyti, nei iš tiesų pamatė. Labiau sudėtinga, komplikuota europiečių sielos konstrukcija sudėtingesnių ir žymiai entetingesnių [*sic.* – A. D.] filmų reikalauja“, – 1931-aisiais dėstė kunigas Martynas Jonaitis³⁸². Kai kuriuos JAV filmus tikrai buvo galima kaltinti lėkštais pokštais, erotika ar gausiu smurto kiekiu. Tačiau tokiomis pačiomis nuodėmėmis buvo galima kaltinti ir Europoje kurtus kino kūrinius. Jei Holivudo kino filmuose „neva komiškus šposus“ krėtė Stan Laurel ir Oliver Hardy komikų duetas³⁸³, tai Europoje tokiu pat būdu šėlo jų antrininkai – danų komikai Carl Schenstrøm ir Harald Madsen³⁸⁴, abu duetai Lietuvoje buvo pakankamai populiarūs. Ketvirtajame dešimtmetyje, JAV kino filmų studijos pradėjo vis griežčiau prižiūrėti ir reguliuoti kuriamų filmų moralinę pusę – tad gausus smurtas, riebesni keiksmazodžiai ar net šiek tiek ilgesni bučiniai dingo iš Holivude kuriamų kino juostų³⁸⁵. Todėl ketvirtojo dešimtmečio antrojo pusėje moralines dilemas

³⁸² M[artynas]. Jonaitis. *Kinematografų sutvarkymas* in: *Naujoji Romuva*, 1931 03 01, Nr. 9, p. 215-216.

³⁸³ Tarpukario Lietuvoje šis duetas vadintas jų vokišku vardu – *Dikas ir Dofas* (*Dick und Doof*), išvertus iš vokiečių kalbos tai būtų „storas ir kvailas“, tuo tarpu lenkiškame Vilniuje šie komikai buvo *Flip i Flap*. Reiktų pridėti, jog tik viena dueto pusė – Oliver Hardy (1892-1957) buvo amerikietis, tuo tarpu Stan Laurel (1890-1965) gimė, augo ir artisto karjerą pradėjo Didžiojoje Britanijoje. Kartu karjerą filmuose pradėję 1921-aisiais, komikai buvo viena populiariausių ekrano pramogų ištisus du dešimtmečius, šiandien jie laikomi fizinės komedijos kine klasikais, o dueto filmografija viršija šimtą pavadinimų.

³⁸⁴ Carl Schenstrøm (1881-1942) ir Harald Madsen (1890-1949) duetas, Danijoje žinotas *Fyrtårnet og Bivognen* (dažniau trumpinto, tiesiog kaip *Fy og Bi*) vardu, karjerą kine taip pat pradėjo 1921-aisiais. Per du dešimtmečius komikai suvaidino apie pusšimtyje kino komedijų, kurios tapo populiariomis visoje Europoje, tačiau neužkariavo JAV kino ekranų – ten tarpukariu rodyti tik keli dueto filmai. Lietuvoje duetas taip pat žinotas vokišku vardo variantu - *Patas ir Patašonas* (*Pat und Patachon*).

³⁸⁵ 1930 JAV kino industrijoje įvestas vadinamasis *Hays'o kodeksas* (oficialiai *The Motion Picture Production Code of 1930*, tačiau dažniausiai vadintas jo iniciatoriaus, ilgamečio JAV kino filmų prodiuserių ir distributorių asociacijos

Lietuvos kino mylėtojams labiau turėjo kelti ne JAV, o kitų šalių, visų pirma Prancūzijos kino kūriniai – dėl „perdėm erotinių“ ir kitokių netinkančių scenų, šios šalies kino filmai kone dvigubai dažniau patekdavo Lietuvos cenzorių nemalonėn nei Holivudo filmai³⁸⁶. Net 1931-aisias, dar prieš pasirodant Martyno Jonaičio straipsniui, didžiausias minias į kino teatrus Lietuvoje traukė 1930-aisias JAV pastatyta Erich Maria Remarque veikalo *Vakary fronte nieko nauja* (*All Quiet on the Western Front*, 1930) ekranizacija, nei erotika, nei prastu humoru, nei beprasmiu turiniu šio filmo tikrai nebuvo galima apkaltinti – ir šiandien jis yra laikomas ne tik etalonine romano ekranizacija, bet ir „visų antikarinių filmų matu“³⁸⁷.

(*Motion Picture Producers and Distributors of America*) prezidento, politiko William Harison Hays (1879-1954) vardu) griežtai reguliuojamas kas leidžiama ir kas draudžiama rodyti ekrane. Savi-cenzūros Holivude griežtasi kaip patrauklesnės alternatyvos išorinei cenzūrai – įvairiuose JAV miestuose ar valstijose susikūrę komitetai neretai draudė rodyti kai kuriuos filmus, kurie buvo leisti kituose JAV vietose. Įvesdamos griežtą savi-cenzūrą Holivudo bendrovės visų pirma gviešėsi didesnio pelno – buvo kuriami produktai „moraliai tinkami“ demonstruoti visiems skirtingų JAV regionų ir socialinių sluoksnių gyventojams, bei taip apsisaugojama nuo išorės cenzūros. W. H. Hays pakelti Holivudo moralę ir viešąjį įvaizdį bandė jau nuo 1922-ųjų, tačiau pirmieji bandymai nesulaukė plataus palaikymo, 1930-aisias įvestas kodeksas Holivudo įmonių pirma taikytas savanoriškai, tačiau nuo 1934-ųjų jis tapo praktiškai privolmas, nepaklūstančius jam režisierius ar autorius išstumiant iš Holivudo studijų sistemos ribų. Kodekso galia pradėjo blėsti po Antrojo Pasaulinio karo tačiau jis palietė visus JAV kurtus filmus iki pat 1968-ųjų, kuomet buvo įvesta nauja filmų reitingavimo sistema. Pastebėtina, jog situacija JAV iki kodekso įvedimo savotiškai priminė tarpukario Lietuvos situaciją iki centralizuotos kino cenzūros sistemos sukūrimo 1932-aisias, lig tol Lietuvoje rodomi kino filmai turėjo gauti atskirą leidimą kiekvienoje apskrityje kurioje buvo rodomi, filmas uždraustas Kaune, galėjo būti leistas demonstruoti Panevėžyje ir pan. Plačiau apie Will H. Hays ir savi-cenzūros įvedimą Holivude: Stephen Vaughn. *The Devil's Advocate: Will H. Hays and the Campaign to Make Movies Respectable* in: *Indiana Magazine of History*, 2005, Vol. 101, No. 2, p. 125-152.

³⁸⁶ 1936-aisias Lietuvos kino cenzūra iškarpė ar uždraudė 12 iš 39 jai pateiktų prancūziškų filmų, taigi, nuo cenzūros nukentėjo 30,7% į Lietuvą įvežtos Prancūzijos kino produkcijos, tuo tarpu cenzūros nemalonę užsitraukė 63 iš 375 cenzūrai pateiktų JAV kino kūrinių, t.y. 16,8%. Panašios tendencijos išliko ir kitais metais - 1937 cenzūruojama 35% prancūzų ir 19,2% JAV filmų, 1938 – 38% prancūzų ir 16,3% JAV, 1939 – 41% prancūzų ir 12,4% JAV. Pagal iškarpymų ir draudimų kiekį tarpukario Lietuvoje prancūzų filmai galėjo varžytis tik su politinės propagandos pilna SSRS produkcija, o kartais ir ją lenkė. Duomenys apskaičiuoti pagal Vytauto Mikalausko pateiktą medžiagą. Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 175-176, 328.

³⁸⁷ „The measure of all anti-war cinema“ Andrew Kelly. *Cinema and the Great War*, London / New York: Routledge, 1997, p. 35. Su šio kino filmo populiarumu Lietuvoje

JAV kino filmus ir jų žiūrovus savo tekste kritikavęs M. Jonaitis teisesnis buvo kitu aspektu, teigdamas, jog ne tik komunistai per filmus propagandą varo, bet ir „Amerikoniškos kosmopolitizmo idėjos per filmus plečias“, o „Naujasis pasaulis drąsiai gali didžiulotis, kad saviškiu kapitalu per kinematografus greitai laiku suamerikanizuos visą pasaulį“³⁸⁸. Kiti kritikai buvo dar griežtesni, teigdami, jog „Per klaidą kinematografai, magazinai, mados ir kt. priskaitomi prie vakarų dvasios kultūros požymių. Ne, tai erzacas, tai netikras pinigas, tai blizgutis, už kurį perkamas auksas, tai moderniška degtinė, kuri naikina mus, kaip nelaimingus indėnus“³⁸⁹. Tačiau tai buvo pastebėta gerokai per vėlai, ketvirtąjo dešimtmečio pradžioje daugelis lietuvių-indėnų jau buvo suvaryti į JAV kino rezervatus. O dešimtmečio pabaigoje į Kauną iš Lenkijos atvykęs Leon'as Mitkiewicz miestą rado persmelktą anglosaksiškos kultūros³⁹⁰.

lyginti kiti tuo metu šalyje demonstruoti kino filmai, žiūrėti pvz. J. Davainis. *Po kinus pasidairius* in: *Kultūra*, 1931 gruodis, Nr. 12, p. 705; prisimenamas jis buvo net praėjus keturiems metams po jo demonstracijos - J. Ž. *Kariškos filmos* in: *Lietuvos aidas*, 1935 03 05, Nr. 52 (2315), p. 3. Žurnalo *Kino naujienos* redakcijos nuomone, tai buvo vertingiausias filmas rodytas Lietuvoje 1930-1931 kino sezone, tačiau žurnalo surengtame populiariausio filmo konkurse (dalyvavo 56 asmenys) laimėjo ne šis, o vokiškas filmas *Du žmonės* (*Zwei Menschen*, 1930) „*Du žmonės*“ – geriausias, mūsų skaitytojų nuomone, praėj. sezono filmas in: *Kino Naujienos*, 1931 12 06, ekstra leidinys, p. 3.

³⁸⁸ Reikia pridurti, jog nemažai dėmesio kino klausimams skyręs Martynas Jonaitis visgi stokojo realaus supratimo apie JAV kino industriją, tame pačiame straipsnyje randame ir tokius toli su realybe prasilenkiančius teiginius, kaip kad „Visiems gerai žinoma, kad lig šiol Amerikoje filmų karalius M. V. Hays 85% filmų gamina Amerikoje“. Pats W. H. Hays jokia filmų gamyba neužsiėmė, jis dirbo samdomą darbą ir filmų karaliumi jo vadinti tikrai negalima, tačiau jo vadovaujamas JAV kino filmų prodiuserių ir distributorių asociacija atstovavo didžiausias šalies studijas, kurios galėjo sudaryti apie 85% šalyje gaminamų filmų. Ironiška, jog M. Jonaitis dėl žemos JAV kino filmų moralės kaltina žmogų, kurio darbas buvo tą moralę pakelti. M[artynas]. Jonaitis. *Kinematografų sutvarkymas* in: *Naujoji Romuva*, 1931 03 01, Nr. 9, p. 215-216.

³⁸⁹ *Dėl kultūros* in: *Naujoji Romuva*, 1932 03 13, Nr. 11 (63), p. 260.

³⁹⁰ „Jaunesnioji lietuvių karta kur kas daugiau negu Lenkijoje kalba angliškai. Apskritai Lietuvoje, iš dalies Kaune, pastebima didelė amerikietiškos anglosaksų kultūros įtaka; tai neabejotinai grįžusių į tėvynę lietuvių „amerikonų“ įtaka, kuri įnešė tą srovę į savo senąjį kraštą. Tos įtakos matomos ir bendravimo formose, rengimose būde, ypač jaunesniosios ir jaunosios kartos. Dvidešimt laisvo gyvenimo metų savo valstybėje lietuvius pakeitė. Tik vyresnioji karta dar gyvena lenkų kultūros prisiminimais ir dar gerai prisimena lenkų kalbą“. Autorius pastebi ir JAV filmų svarbą Lietuvos kino teatruose „Kaune yra bent dešimt kino teatrų. Kai kurie jų įrengti labai moderniai. 75 proc. Kaune demonstruojamų filmų yra amerikietiška arba angliški, retai kada prancūziški ar rusiški“. Leon Mitkiewicz. *Kauno atsiminimai (1938-1939)*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 93-94.

Tačiau JAV kino filmų kelias Lietuvoje nebuvo be iššūkių. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje dar karaliavo „antrasis Holivudas“ – Vokietija. Šis Holivudas buvo artimesnis, todėl jo filmai neretai būdavo pigesni, o todėl ir patrauklesni kino teatrų savininkams. Tik ketvirtajame dešimtmetyje „antrajam Holivudui“ koją Lietuvoje pradėjo aktyviau kišti jo originalas – šalyje steigėsi įvairių JAV kino studijų atstovų kontoros, pradėjusios siūlyti savo produkciją³⁹¹. Dar 1931-1932 metų kino sezone³⁹², kaip ir sezonuose prieš tai, vokiški filmai sudarė absoliučią daugumą (t.y. apie 80%) kino teatruose rodytų filmų³⁹³, tuomet ir Martyno Jonaičio teiginiai, kad amerikietiški kino filmai yra svetimi europiečio sielai, galėjo skambėti įtikinamiau. Visgi jau 1932-1933 metų kino sezone vokiškų premjerų skaičius gerokai smuktelėjo, jos sudarė tik kiek daugiau (apie 55%) visų filmų premjerų Kaune. Na o 1934-1935 sezone vokiški filmai smuko į neregėtas žemumas, Kauno gyventojai galėjo aplankyti 36-ių (24%) vokiškų filmų premjeras, kai, tuo tarpu, parodyti net 86 (55%)³⁹⁴ amerikiečių kino kūriniai. JAV ir Vokietijos konkurencija Lietuvos kino ekranuose išliko ryški visą likusią ketvirtojo dešimtmečio dalį. Tačiau Holivudo filmai dažniausiai šalyje jau išlaikydavo lyderio pozicijas, užimdami apie pusę visų šalyje rodytų filmų, tuo tarpu Vokietijai (su viena išimtimi 1937-aisiais) liko tenkintis nuolatine antrąja vieta. Štai 1936 metais Lietuvos cenzoriai sulaukė 186 (34,3%) vokiškų vaidybinių filmų ir 239 (44%) JAV vaidybinių filmų, panašios proporcijos išlieka prie šių filmų pridėdant ir kino kronikas, reklaminius, bei kultūrinius-mokslinius filmus. Tokiu atveju bendra Vokietijos produkcija 1936-ų metų Lietuvos ekranuose sudarė 33,1% (viso 279 vokiški filmai), o JAV užėmė 43,1% (363 filmai) rinkos. 1937 Vokietija išsiveržė į priekį: cenzoriai tikrino 279 vaidybinius vokiečių filmus (47,6%), o bendra Vokietijos produkcija užėmė 46,5% rinkos (443 filmai), tuo tarpu JAV cenzoriams pateikė 213 (36,3%) vaidybinius filmus ir viso užėmė 36,6% (349 filmai) rinkos. Tačiau, jau kitais metais Vokietija vėl nusileido JAV. 1938-aisiais cenzoriai sulaukė 138 (33%) vokiškų vaidybinių filmų, bendras vokiškos produkcijos skaičius 1938-aisias sudarė 34,4% (245 filmai) visų rodytų juostų, JAV pirmavo pateikusi cenzoriams 202 (48,3%) vaidybinius filmus, bendrai demonstruodama 40,2% (286) juostų. 1939 Vokietijos kino

³⁹¹ Vytautas Alseika. *Apie Lietuvių kino žurnalistikos pradžią* in: *Ekране ir už ekrano*. Vilnius: Regnum, 1993, p. 156.

³⁹² Kino teatrų sezonai trukdavo nuo rugsėjo pradžios iki gegužės vidurio, vasaros metu daugelis kino teatrų užsidarydavo arba kartodavo jau rodytus filmus.

³⁹³ V[ytautas].Alseika. *Kino sezonui baigiantis* in: *Kino naujienos*. 1932 05 15, Nr. 20 (25), p. 1.

³⁹⁴ V[ytautas]. Alseika. *Sezono balansą suvedus* in: *Lietuvos aidas*. 1935 06 11. P. 5.

filmų skaičius Lietuvoje vėl gerokai smuko, cenzoriai sulaukė tik 40 (12,8%) naujų vokiškų vaidybinių filmų, tuo tarpu kai JAV cenzoriams pateikė 139 (44,6%) naujus filmus. Antra vertus, prasidėjus Antrajam Pasauliniam karui padaugėjo vokiškų kino kronikų skaičius, tad bendri rezultatai nebuvo tokie kontrastingi – Vokietija bendrai užėmė 21,4% rinkos (135 filmai), o JAV 42% (265 filmai)³⁹⁵. Tačiau nors ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje JAV kino filmai ir dominavo Lietuvos kino ekranuose, jie neretai būdavo paženklininti „antrojo Holivudo“ ženklu. Didelė dalis amerikietiško filmų Lietuvoje rodyti su vokišku įgarsinimu, mat pirma prasisukdavo šios šalies ekranuose. Tai kėlė nepasitenkinimą Lietuvos kino mylėtojų tarpe³⁹⁶.

Vaizdžiai JAV populiariosios kultūros sklaidos Lietuvoje ir kino santykių atspindi rašytojo Edgar Rice Burroughs (1875-1950) sukurtas herojaus – Tarzano – plitimas šalyje. Britų aukštuomenės sūnaus, piratų su šeima išmesto Afrikos pakrantėje ir kūdikystėje netekusio abiejų tėvų, todėl užauginto vietinės beždžionių genties, paveikslas literatūroje pasirodė 1912-aisiais metais. Per savo gyvenimą Edgar Rice Burroughs parašė 25-ias atskiras Tarzano serijos knygas, kai kurios jų buvo publikuotos po autoriaus mirties, personažo nuotykius iš šiandien tęsia kiti rašytojai. Vien 1918-1939-aisiais pasirodo 15 skirtingų filmų demonstruojančių beždžionių karaliaus nuotykius. Būtent kino ekranuose šis herojus pirmą kartą pasirodo ir Lietuvoje: „Oaza“. Čia radom rodant „Tarzaną“. Didžioji pusė žiūrėtojų – vaikai. Dalykų dedamasi Afrikos giriose. Puikūs dramblių ir liūtų paveikslai. Bet Dievuliau tu mano, kas čia padaryta filmininkų su žmogaus gimine! Žmonės praverčia belakstydami po girias ir besižudydami. O veiksmo vidury – pabėgusi iš Europos mergelė ir moteriškė. O mūsų vaikai žiūri, ištempę akis, ir neiškenčia balsu nepritarę pabėgėlių be galo nenatūraliems veiksams. Aišku, kad šitoks filmas ne auklėja, bet nuauklėja. Tik kurgi tie kino cenzoriai?“ – dar 1924-ųjų sausį, dienraštyje *Lietuva* skundėsi kalbininkas Antanas Vireliūnas³⁹⁷. Tų pačių metų pabaigoje lietuviškai išleidžiama ir pirmosios Tarzano nuotykių knygos – *Tarzanas (Tarzan of the Apes, 1912, liet. 1924-1927)*, pirmoji dalis.

Su įspūdingomis Kazio Šimonio iliustracijomis išleista knyga³⁹⁸ buvo vertinta žymiai pozityviau, nei aukščiau aprašytas filmas. Bet ir jai

³⁹⁵ Duomenys apskaičiuoti pagal Vytauto Mikalausko pateiktą medžiagą. Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 175-176, 328.

³⁹⁶ Žiūrėti pvz.: *Su kino kamera aplink pasisukus* in: *Naujoji romuva*, 1933 04 02, Nr. 118, p. 336.

³⁹⁷ A[ntantas] Vireliūnas. *Uždaryk duris – įlįs pro augštinę, arba mūsų kinematografų tvarkymas* in: *Lietuva*, 1924 01 28, Nr. 23 (1434), p. 2-3.

³⁹⁸ Pirmąją knygos dalį puošė didelės iliustracijos, kuriose džiunglės labiau priminė Kauno ažuolynus, o Tarzano mylimoji Džeinė įgavo romantizuotos lietuvių vaidilutės

atseikėta nemažai kritikos, iškalbinga, jog kaip neigiamas knygos požymis nurodomas jos „kinematografiškumas“. Žurnale *Karys* knygą recenzavęs Petras Ruseckas trumpai pristatė knygos fabulą ir išgyręs knygos veiksmą vykstantį Afrikoje konstatavo: „Bet čia ir baigiasi įdomus, originalus, tiesiog sujaudinantis Afrikos džunglių (miškų) romanas, kuriame taip gyvai, didele fantazija, sykiu gi ir moksliskai papasakojama apie džunglių gyventojus, milžiniškus žvėris, laukinius žmones, visų jų papročius ir t. t., jo gi vietoj prasideda... kinematografinis, paprastas romanas, kokių mes turime tūkstančius. Nedaug lietuvių literatūra nustotų, jei ir visai šios dalies lietuvių kalba nebūtų pasirodžius. Tačiau knyga būtinai skaitytina, karių bibliotekose turėtina dėl pirmos jos dalies“³⁹⁹. Panašiai knygą vertino ir Juozas Petrėnas (Brundalas) žurnale *Trimitas*: „Nuo tos vietos, kur Tarzanas susitinka su žmonėmis, jau prasideda paprastas kinematografinių įvairių prietykių kaleidoskopas. Neaprašysi visų Tarzano žygių. // Jie už vienas kitą baiseni ir įdomesni. // Pradėjus skaityti sunku nuo tos knygos atsitraukti“⁴⁰⁰. Nors antroji knygos dalis *Tarzanas grįžta į džungles* (Lietuvoje išleista 1926-aisias) nesutikta taip entuziastingai, tačiau, teigta, jog trečioji dalis *Tarzanas vėl džunglėse* (Lietuvoje 1927-aisias) „<...> bene bus įdomiausia. Žinoma „cudų“ nestinga, bet juk tai romanas džunglėse ir dar labai laimingai užsibaigias. Skaitomas lengvai. // *Kareivių bibliotekoms patartina įsigyti Tarzano visas tris dalis.* [išskirta originale – A. D.]“⁴⁰¹ Iš tiesų, nors pirmoji knygos dalis pasižymėjo gausiomis korektūros klaidomis⁴⁰², tačiau nemaža dalis Lietuvos inteligentų manė, jog tokios ar panašios knygos galės įpratinti eilinius Lietuvos jaunuolius skaityti ir mylėti knygą. „Paimkite „Tarzaną“, ar Mayne Reydo kurį romaną. Ir matysite, kad skaitymas ne tik neatima laiko, bet jūs tą laiką labai tinkamai skaitydami sunaudojat. Jūs skaitote ir mokotės“.

bruožus. Šios iliustracijos sulaukė kritikos: „Knyga papuošta mūsų dailininko K. Šimonies darbo iliustracijomis, kurios tačiau gyvumu neatsižymi: kažkokios lyg anemiškos, sunkios, be gilios perspektyvos. Viskas lyg vienoj plotmėj, be švelnių bruožų bei formų, kurios skaitytojui paprastai taip reikalingos, taip maloniai į jo akį veikia“. Gal dėl išsakytos kritikos, gal dėl laiko tarpo tarp skirtingų dalių leidimo, grafikas pakeitė braižą ir laukusias dvi knygos dalis iliustravo kitokiais, subtilesniais *art nouveau* stilistikai artimais motyvais. Majoras P[etras]. Ruseckas. *Tarzanas* in: *Karys*, 1924 11 13-19, Nr. 46 (286), p. 380.

³⁹⁹ Majoras P[etras]. Ruseckas. *Tarzanas* in: *Karys*, 1924 11 13-19, Nr. 46 (286), p. 380.

⁴⁰⁰ Brundalas [Juozas Petrėnas]. *Tarzanas* in: *Trimitas*, 1924 10 02, Nr. 207, p. 31-32.

⁴⁰¹ *Tarzanas vėl džunglėse* in: *Karys*, 1927 05 04-10, Nr. 18 (414), p. 172.

⁴⁰² „Teksto korektūra kuo biaužiausia, jos atitaisymų pririnkta 4 pusl., bet tur būt kita tiek paliktų neatitaisyta. Kas pas mus bus beraščiai ar aklūs korektoriai?“ Majoras P[etras]. Ruseckas. *Tarzanas* in: *Karys*, 1924 11 13-19, Nr. 46 (286), p. 380.

– dar 1931-aisias straipsnyje *Vyrai, pratinkitės skaityti* teigė Juras Šaltenis⁴⁰³. Todėl kariams neretai demonstruoti Tarzано filmų seansai⁴⁰⁴, o jo nuotykių knyga buvo viena populiariausių kareivių bibliotekose⁴⁰⁵. Po dešimtmečio Tarzано nuotykių leidimai Lietuvos inteligentų bus vertinami gerokai kitaip. Štai apie 1936-1937 pasirodžiusį *Tarzanas džiuŋglėse* (2 dalys) karių spaudoje rašyta: „Romane autorius tęsia toliau Tarzано nuotykius, tačiau jie jau nebėra tokie įdomūs, kaip pirmieji, kada autorius mums davė principinę žmogaus-beždžionės idėją. Šiame romane, geriau – apysakoje, nuolat jauti dirbtinumą ir autoriaus norą patenkinti pigaus pasiskaitymo troškimą. Pažymėtina, kad tam tikslui net 24 autoriaus romanai siejami su Tarzано vardu. Todėl jie netenka nei literatūrinės, nei fantastinės vertės“⁴⁰⁶.

Ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje Tarzanas Lietuvoje jau buvo tapęs kasdieniu faktu. Jo nuotykių knygos spausdintos didžiuliais tam metui tiražais; laikraščių puslapiuose buvo galima rasti Tarzано nuotykius demonstruojančius komiksus⁴⁰⁷; po provinciją keliavo ir žmones mulkino Tarzано vardu pasivadinę cirko artistų kolektyvai⁴⁰⁸; plito Tarzано slapyvardis⁴⁰⁹; spaudoje nuolat skelbta apie „realius“ šio pasaulio ir Lietuvos

⁴⁰³ Jūras Ša [Juras Arnas Šaltenis]. *Vyrai, pratinkitės skaityti* in: *Karys*, 1931 07 16, Nr. 29 (633), p. 575.

⁴⁰⁴ Pvz.: 1926 gegužės 8-25 Kauno įgulos kareivių klubo kinas rodo vieną iš ankstyvųjų Tarzано ekranizacijų, filmą matė 579 kariai ir 139 svečiai. *Ką nuveikė Kauno įgulos kareivių klubas gegužės m. 8-25 d.* in: *Karys*, 1926 06 02-08, Nr. 23 (367), p. 196.

⁴⁰⁵ 1930-aisias pagal pareikalavimų kiekį tai buvo trečia populiariausia užsienio autorių knyga Lietuvos kareivių bibliotekose. Populiariausiomis buvo tik Jules Verne. *Kapitono Granto vaikai* ir Alexandre Dumas. *Grafas Montekristas*, vėliau knygos populiarumas krito, iš dalies dėl pagausėjusio nuotykinėjų knygų skaičiaus, bet vis teik išliko pakankamai aukštas. Ant. Gulkis [Antanas Steponaitis]. *Rašytojų 1931 m. lenktynės* in: *Karys*, 1932 05 06, Nr. 19 (675), p. 373-374.

⁴⁰⁶ *Tarzanas džiuŋglėse* in: *Karys*, 1936 12 03, Nr. 49 (924), p. 1275.

⁴⁰⁷ 1938-1939 metais dienraštyje *Vakarai* kasdieną spausdinami žymaus JAV komiksų iliustratoriaus Rex Maxon komiksai (*comic strip*) *Tarzanas po ugnimi*, *Drąsūs Tarzanas*, *Tarzanas ir užgintas miestas*. Kai kurie jų Lietuvą pasiekdavo nepraėjus nė metams nuo jų publikacijų už Atlanto.

⁴⁰⁸ „Per Žolinę į Krekenavą atvažiavęs lietuviškas cirkas „Tarzanas“, parodė keletą šunų, gyvačių ir kitų gražių kirmėlių, o iš lengvabūdių žmonių už tai ėmė po litą. Įdomiausias triukas tai tas, kad „cirkas“ vežikams už atvežimą nesumokėjo 100 litų, pats „cirko“ vedėjas nežinia kur pabėgo palikęs lentinį balaganą ir visus komedijantus likimo valiai. Lentinis balaganas rinkos aikštėje išstovėjo dvi savaites, kol vienas geradaris nesusiprato jo nugriauti.“. *Irgi „cirkas“* in: *Panevėžio garsas*, 1935 09 01, Nr. 29, p. 4.

⁴⁰⁹ Pvz.: 1928-aisias Tarzано slapyvardžiu *Lietuvos žiniuose* publikuojama eilė straipsnių kritikuojančių nacionalizmą, tautininkų politiką: *Tarzanas. Valstybė ir nacionalizmas* in: *Lietuvos žinios*, 1928 02 25, Nr. 46 (2660), p. 3, Tarzanas.

Tarzanus⁴¹⁰; o pats Tarzano vardas virto būdvardžiu „tarzaniškas“ skirtu apibūdinti laukiniam žmogaus būdai ar veiksmams⁴¹¹; su populiariu Tarzano vardu sieti ir kiti kūriniai, neretai nieko bendro neturėję su personažu, pvz. Prosper Mérimée lietuviškos tematikos novelė *Lokys* (*Lokis - Le manuscrit du professeur Wittembach*, 1869) buvo reklamuojamas kaip „Lietuviškas Tarzanas“⁴¹².

Nemažai prie šio populiarumo prisidėjo ir kinas, vien 1931-1939 Kaune rodyti (pagal premjerų seką): *Tarzanas* (kitur *Tarzanas džiuuglių nugalėtojas* arba *Tarzanas džiuuglių karalius*, veikiausiai tai nebylus filmas, pagamintas pagal 15-os dalių serialą *Tarzan the Mighty*, 1928, Tarzano vaidmenį atliko JAV sportininkas ir aktorius Frank Merrill)⁴¹³; *Tarzanas – Tigras* (kitas Tarzano filmas su Frank Merrill, sukurtas pagal 15-os dalių

„*Nacionalizmas ir liaudis*“ in: *Lietuvos žinios*, 1928 03 24, Nr. 70 (2684), p. 2. Žurnalo Karys redakcijai 1936-1937 metais ne kartą teko atsakyti užsispyrusiam savo skaitytojui, slapyvardžiu *Tarzanas* redakcijai vis siuntinėjusiam savo kūrinius: „Tarzanui. Ir dabar atsiųsti dalykėliai netiks. Dar reikia pasimokyti ir geriau įprasti rašyti ir piešti“ – skambėjo vienas iš daugelio atsakymų. *Redakcijos atsakymai* in: *Karys*, 1936 03 19, Nr. 12 (887), p. 296; Tarzanas iš Pašiaušės 1936-aisias ieškojo gyvenimo draugės: „JAUNAS amatininkas, ieškau gyvenimo draugės 16-22 metų. Neturtinga, tik skaisčios sielos mergužėle, siųsk, foto, biografiją, sukursime meilės ir gyvenimo oazę... Pašiaušė, Tarzanui“ *Įvairūs skelbimai* in: *Diena*, 1936 12 06, Nr. 49 (905), p. 10. ir t. t.

⁴¹⁰ Pvz.: *Tarzano istorija pasikartoja* in: *Lietuvos žinios*, 1929 04 03, Nr. 74 (2976), p.3; *Mūsų dienų Tarzanas* in: *Lietuvos žinios*, 1932 07 07, Nr. 152 (3944), p.3; *Mūsų laikų Tarzantai. Vaikai išauklėti žvėrių* in: *Diena*, 1932 09 04, Nr.36 (213), p. 5; *Bulgarijos Tarzanas* in: *Dienos naujienos*, 1933 09 09, Nr. 205 (725), p. 2; *Latvijoje atsirado „Tarzanas“* in: *Lietuvos žinios*, 1934 12 22, Nr. 293 (4679), p. 4; Al. Bani [Albinas Valentinas]. „*Bivainis Driskis*“ – *Žemaitijos girių Tarzanas* in: *Diena*, 1935 02 03, Nr. 5 (810), p. 5; *Tikrasis Tarzanas. Policininkai miške rado sužvėrėjusį vaiką* in: *XX amžius*, 1939 07 01, Nr. 146 (898), p. 10 ir pan.

⁴¹¹ „Skyrininkas su savo skyriumi vykdo puolimą. // Eilinis Kurpaitis, užėmęs poziciją ant griovio krašto, rėkauja, šūkauja tiesiog tarzaniškai. // Pribėga skyrininkas: // - Ko taip rėkauji, tamsta? // - Noriu priešą morališkai paveikti, tamsta skyrininke!“ – skambėjo 1938-aisias publikuotas anekdotas. J. Zonys [Be pavadinimo] in: *Karys*, 1938 02 10-16, Nr. 6-7, p. 219. „– Lakūne! – instinktyviai tarzanišku balsu surikau ir stvėriausi už parašiuoto. Bet čia vėl mintis: „O kur nušoksi, jei žemė stačia stovi.“ – sakiny, iš trumpos istorijos *Kaip du eiliniai žygyje išvydo Vilniaus bokštus...* Kost. Bitinas. *Kaip du eiliniai žygyje išvydo Vilniaus bokštus...* in: *Karys* 1939, Nr. 54, p. 1332 ir pan.

⁴¹² *Lietuviškas Tarzanas „Lietuvos žiniose“* [reklama] in: *Lietuvos žinios*, 1931 10 07, Nr. 227 (3722), p. 5.

⁴¹³ *Ekranas* in: *Dienos naujienos*, 1931 11 14, Nr. 186, p. 4; *Ekranas* in: *Dienos naujienos*, 1931 11 19, Nr. 190, p. 4.

serialą *Tarzan the Tiger*, 1929)⁴¹⁴; *Moteris – Tarzanas* (kitur *Moteris ir Tarzanas*, neidentifikuotas dokumentinis filmas demonstravęs vokiečių lakūno Ernst Udet skrydį per Afriką, su Tarzanu vargu ar turėjo ką bendro apart klaidinančio, galbūt Lietuvoje prikabinoto pavadinimo)⁴¹⁵; *Tarzanas – neliestųjų girių valdytojas* (kitur *Tarzanas džiunglių valdovas*, tai pirmasis Tarzano filmas su amerikiečių olimpinio plaukiku Johnny Weissmuller, laikomas Tarzano adaptacijų kine etalonu – *Tarzan the Ape Man*, 1932)⁴¹⁶; *Tarzanas ir jo draugė* (*Tarzan and His Mate*, 1934 – antrasis Tarzano filmas su olimpinio plaukiku Johnny Weissmuller)⁴¹⁷, *Tarzanas ir jo pamylėtoji moteris* (Tarzano filmas su kitu JAV olimpinio plaukiku – Buster Crabbe, sukurtas iš 12 serijų serialo *Tarzan the Fearless*, 1933. Veikiausiai pavadinimas *Tarzanas ir jo pamylėta moteris* filmui pasirinktas siekiant suklaidinti žiūrovus, jog šie maišytų šį filmą su tais pačiais metais rodytu populiareniu *Tarzanas ir jo draugė*)⁴¹⁸; *Tarzano pėdsakais* (12-os dalių serialo *The New Adventures of Tarzan*, 1935 vaidybinio filmo versija. Šį kartą Tarzaną vaidina amerikiečių olimpinis rutulio stūmikas Bruce Bennett)⁴¹⁹; *Tarzanas ir vampyrai* (trečiasis filmas su Johnny Weissmuller, *Tarzan Escapes*, 1936)⁴²⁰; *Tarzano kerštas* (*Tarzan's Revenge*, 1938 – kitas Tarzano filmas su amerikiečių olimpine žvaigžde, šį kartą dešimtkovės čempionu Glenn Morris)⁴²¹; *Tarzanas ir žalioji deivė* (*Tarzan and the Green Goddess*, 1938. Tai – antras Tarzano filmas su Bruce Bennett pagamintas iš to paties 12-os dalių serialo *The New Adventures of Tarzan*, 1935)⁴²²; *Baru – Tarzano sūnus* (filmas su Tarzanu neturėjęs nieko bendro, tai 12-os dalių serialo *Darkest Africa*, 1936 filmo versija – veiksmas vyksta Afrikoje, rodoma daug egzotiškų gyvūnų, o Tarzano vardas prikabinas tik lankomumui paskatinti, galbūt atsižvelgta jog tais pačiais metais statytas ir *Tarzanas suranda sūnų*)⁴²³; *Tarzanas suranda sūnų* (*Tarzanas ištremtas*) (Ketvirtasis Tarzano filmas su

⁴¹⁴ Ekranas in: *Dienos naujienos*, 1932 03 10, Nr. 56 (279), p. ; Ekranas in: *Dienos naujienos*, 1932 03 29, Nr. 70 (293), p. 4; Ekranas in: *Dienos naujienos*, 1932 08 17, Nr. 186 (408), p. 4.

⁴¹⁵ Ekranas in: *Dienos naujienos*, 1932 08 17, Nr. 186 (408), p. 4; *Moteris- Tarzanas* in: *Dienos naujienos*, 1932 11 10, Nr. 257 (479), p. 3.

⁴¹⁶ *Tarzanas džiunglių valdovas* in: *Lietuvos žinios*, 1933 09 11, Nr. 205 (4925), p. 7.

⁴¹⁷ Reklama in: *Meno dienos*, 1934 09 15, Nr. 1, p. 2.

⁴¹⁸ Reklama in: *Sekmadienis*, 1934 03 18, Nr. 11 (315), p. 4; *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*, 1934 12 20, Nr. 291 (4677), p. 5.

⁴¹⁹ Reklama in: *Lietuvos žinios*, 1936 09 24, Nr. 188 (5189), p. 8/

⁴²⁰ *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*, 1936 12 31, Nr. 268 (5269), p. 6.

⁴²¹ *Kinų programa* in: *Diena*, 1938 02 20, Nr. 8 (968), p. 9.

⁴²² *Kauno kinoteatruose* in: *XX amžius*, 1938 10 25, Nr. 243 (698), p. 7.

⁴²³ Ekranas in: *XX amžius*, 1939 04 04, Nr. 7 (829), p. 11.

Johnny Weissmuller – *Tarzan find a Son!*, 1939, Lietuvoje rodytas kaip 1939-ųjų žiemos švenčių programa)⁴²⁴. O kur dar visokie „tarzaniški“ filmai be Tarzano vardo pavadinimuose.

Iš tiesų, 4-ojo dešimtmečio Lietuvoje buvo parodyta daugiau Tarzano filmų, nei jų tuo pačiu laikotarpiu buvo sukurta Holivude! Esant tokiai gausybei nenuostabu, jog kino žiūrovams buvo sudėtinga susigaudyti tarp skirtingų (neretai specialiai klaidinančių) Tarzano nuotykių pavadinimų⁴²⁵, kino filmų platintojai ir kino teatrų savininkai taip pat kovojo dėl išlikimo: „Daug filmų yra išleista „Tarzano“ vardu (patraukti publikai), bet tikrą Tarzaną išleido tik Metro-Goldwyn-Mayer su John Weissmueller“ – žiūrovus ragino nepasimesti reklama⁴²⁶. Būtent su šiuo JAV plaukiku kurtos romano ekranizacijos Lietuvoje ir pasaulyje mušė lankomumo rekordus. 1933-aisias Lietuvoje demonstruoto filmo *Tarzanas – neliestųjų girių valdytojas* (*Tarzan the Ape Man*, 1932) premjera įvyko iš karto dviejuose pirmos eilės Kauno kino teatruose – *Metropolitain* ir *Forum*, teigta jog ten „<...> demonstruojamas „Tarzanas“ turi labai didelį pasisekimą. Suprantama, nes filmas ir menišku atžvilgiu ir savo egzotišku pastatymu yra tiek pat įspūdingas ir įdomus, kaip ir pats romanas. Afrikos džiunglių baisenybes jis net geriau už kitus specialius filmus atvaizduoja.“⁴²⁷. Provincijoje filmo laukė ne ką mažesnė sėkmė, pvz.: „Šiauliuose „Tarzanas“ turi nepaprastą pasisekimą. Tai daugiausia sutraukusi žiūrovų visų ši sezoną Šiaulių kinuose leistų filmų. Kas vakarą, netgi šiokiadieniais, „Liaudies Namai“, kuriuose „Tarzanas“ demonstruojamas, pilni publikos“⁴²⁸, gana palankiai vertinti ir gausiai lankyti ir kiti trys su Johnny Weissmuller Lietuvoje rodyti Tarzano nuotykių filmai. Na, o pirmasis plaukiko Tarzano vaidmuo Lietuvoje susilaukė ir aukščiausio tokiems filmams įvertinimo, būtent po jo pasirodymo spaudoje pradėjo plisti istorijos kaip, pvz.: „Vienas anykštėnas, pamatęs filmoj, kaip vaidinąs Tarzaną akrobatas karstėsi po medžius, mėgino pats iš medžio medin paskui voveraitę šokinėti, kol krito ir užsimušė“⁴²⁹, – nežinia ar jose buvo bent krislas tiesos, bet jos jau žymėjo pakankamai aukštą *Tarzanomanijos* šalyje karštinę⁴³⁰.

⁴²⁴ *Ekranas* in: *XX amžius*, 1939 12 30, Nr. 209 (1051), p. 19.

⁴²⁵ Tarzano filmų Holivude atvejis gana išskirtinis, dėl painių licencijų sutarčių susiklostė situacija, kai veikėjo nuotykiu vienu metu buvo gaminami skirtingų studijų su skirtingais aktoriais.

⁴²⁶ *Ekranas* in: *XX amžius*, 1937 06 14, Nr. 131 (289), p. 7.

⁴²⁷ *Laukinis Tarzanas* in: *Dienos naujienos*, 1933 09 16, Nr. 211 (731), p.4.

⁴²⁸ *Šiauliuose „Tarzanas“* in: *Lietuvos žinios*, 1933 09 27, Nr. 219 (4309), p. 6

⁴²⁹ *Nevykęs Tarzanas* in: *Trimėtis*, 1933 12 07, Nr. 49, p. 978.

⁴³⁰ Panaši Tarzano karštinė šalį ištiks jau po Antrojo Pasaulinio karo. Pokariu tie patys Tarzano filmai su Johnny Weissmuller sovietų okupuotoje Lietuvoje ir likusioje SSRS

Rinkos persisotinimas įvairiausias Tarzano nuotykių pavidalais bei jų imitacijomis, taip pat padėtų paaiškinti ir pasikeitusį dalies inteligentų požiūrį į Tarzano knygų leidimus Lietuvoje XX a. 3 deš. viduryje, kai jų leidimas buvo retas ir išskirtinis įvykis, ir 4 deš. viduryje kai jos tapo nedidele didžiulio fenomeno šalyje dalimi⁴³¹. Požiūris į Tarzano knygas savotiškai atspindėjo ir šalies literatūriniam pasaulyje vykusias tendencijas. Dar 1929-aisias rašytojas, dailininkas ir teatralas Vytautas Pranas Bičiūnas skelbė, jog „Didelis nuopelnas bus to žmogaus, kuris pirmas parašys lietuvišką „pinkertoną“⁴³². Tačiau vos po penkmečio, kai Lietuvos knygynai bus užversti Vakarų populiariosios literatūros kūrinių sekančių vietinių rašytojų-mėgėjų (Justino Pilyponio, Viktoro Kropo, Brolių Tomdykų – Alfonso ir Jono Burčikų ir kitų.) leidimais, spaudoje bus apgailestaujama „Bet kai į mūsų kraštą atėjo „tikrasis“ Pinkertonas, liūdna darosi ir graudu...“⁴³³. Populiarioji Vakarų literatūra, bei jos vietiniai sekiniai, kaip ir pramoginiai JAV kino filmai, buvo nuvertinti intelektualų, o radikalesni inteligentai netgi skelbė jiems karą! Štai Šerloko Holmsio nuotykių ar populiarius Lietuvoje britų detektyvų ir nuotykių istorijų rašytojas Edgar Wallace buvo pasmerkti *trečiafrontininkų* manifeste⁴³⁴. Tarzano filmai taip pat susilaukdavo priekaištų, jie neretai buvo įvardinami kaip „tikrai sadistiški“ filmai, kurie siekdami didesnio pelno yra „persisunkę primityviškai sadistišku nervų

bus rodomi kaip trofėjiniai. Tuo metu šie filmai pirmą kartą laužys visus SSRS ir antrą kartą Lietuvos kino lankomumo rekordus. Rašytojo Josifo Brodskio teigimu keturi Tarzano filmai prisidėjo prie destalinizacijos SSRS ne ką mažiau nei visos Nikita Chruščiovo kalbos. Filmo fenomenas sovietų okupuotoje Lietuvoje dar laukia tyrėjų. Josifas Brodskis cituotas pagal: Танис Кристина Александровна. *Трофейное кино в СССР в 1940-1950-е гг.: к истории формирования феномена* in: *Культура и искусство*, 2017, Nr. 12 (37), p. 85-91, prieiga internetu: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=25096 [tikrinta 2019 08 10].

⁴³¹ Žinoma, atsižvelgti reikia ir į kitas aplinkybes. Ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje nemokėjimas skaityti buvo nebe tokia rimta problema, tad ir požiūris į Tarzano knygas, kaip į kūrinius galinčius paskatinti mokytis ir pratintis skaityti, galėjo kisti. Priedo, per laiką gerokai padaugėjo lietuvių kalba prieinamų knygų sąrašas, tad skaitymui skatinti buvo galima rasti geresnių literatūrinių pozicijų.

⁴³² Pinkertonais vadinta populiari XIX a. JAV leista trumpų detektyvinių istorijų serija rašyta tikro šnipa ir detektyvo Allan J. Pinkerton bei jo vardu pasirašinėjusių kitų rašytojų. Savo teiginiu Vytautas Pranas Bičiūnas glostė ir paties savimeilę, mat 1928-aisias rašytojas buvo publikavęs vieną pirmųjų lietuviškų detektyvinių knygų, romaną *Paskendę milijonai* (1928). V[ytautas Pranas]. Bičiūnas. *Knygų lentynoje* in: *Naujas žodis*, 1929 02 01, Nr. 2 (90), p. 16.

⁴³³ V. B-nas. *Justas Piliponis, Amžinas žydas Kaune, romanas*, in: *Trimitas*, 1934 12 06, Nr. 49, p. 956.

⁴³⁴ Rašytojų aktyvistų kolektyvas. *Mes pasiryžom* in: *Trečias frontas*, 1930 sausis, Nr. 1, p. 1-3.

erzinimu⁴⁴³⁵. Nors šiandien labiau įtikinamai atrodo šiuos filmus kaip lengvą pramogą ir būdą pabėgti nuo kasdienybės bei realybės vertinę kritikai⁴⁴³⁶.

Tarzano karštinė nebuvo vienintelė. 1933-1934-ųjų žiemos švenčių sezono Kauną užkariavo kitas džiunglių primatas – milžiniška gorila iš filmo *King Kong* (1933). Filmą lydėjo nematytas reklamos kiekis, tad dar net nepasirodęs šalyje jis „<...> iš anksto virto Kaune dienos sensacija“⁴⁴³⁷, filmas susilaukė stulbinančio populiarumo, o po jo premjeros teigta, jog „<...> tikrai amerikoniškos reklamos lydima amerikoniška filma pagaliau parodyta“⁴⁴³⁸. Su tikrai „amerikoniška“ kino virtuve žiūrovai galėjo susipažinti ir kitais metais, mat 1934-1935 metų žiemos švenčių metu jiems buvo pateiktas filmo tęsinys *King Kongo sūnus* (*Son of Kong*, 1933). Tačiau skubotai, su kone dvigubai mažesniu biudžetu JAV susuktas tęsinys Lietuvoje nepakartojo pirmtako sėkmės – ir reklamuotas buvo mažiau, ir žiūrovų teisingai įvertintas, kaip „<...> mėginimas pasižvejeti „iš nuošimčių“⁴⁴³⁹. Kaip ir visas Vakarų pasaulis Lietuva persirgo ir trumpa, tačiau intensyvia mažametės garbanės aktorės Shirley Temple manija. 1936-1937-aisias šalyje su aktore parodyti filmai: *Garbanota galvelė* (*Curly Top*, 1935)⁴⁴⁴⁰, *Mažasis pulkininkas* (*The Little Colonel*, 1935)⁴⁴⁴¹, *Mažoji maištininkė* (*The Littlest Rebel*, 1935)⁴⁴⁴², *Našlaitė* (*Captain January*, 1936)⁴⁴⁴³, *Čing-Čing* (*Stowaway*, 1936)⁴⁴⁴⁴, *Mažasis Bengalijos šaulys* (*Wee Willie Winkie*, 1937)⁴⁴⁴⁵, spaudoje gausiai publikuotos jos fotografijos, straipsniai apie ją, bei lietuviškus Shirley Temple atitikmenis⁴⁴⁴⁶. Juose vaidinusi Shirley Temple tuo metu buvo 7-9 metų

⁴⁴³⁵ Pvz.: *Filmų krizis* in: *Lietuvos žinios*, 1934 03 29, Nr. 73 (4459), p. 5; *Karas Hollywoode* in: *Kultūra*, 1935 vasaris, Nr. 2 (136), p. 135.

⁴⁴³⁶ Pvz. „Nors turinys lengvas, tačiau vasariškam išsiblaškimui visiškai tinkamas“ teigta apie filmą *Tarzan Escapes* (1936). *Kauno kinoteatruose* in: *XX amžius*, 1937 06 15, Nr. 132 (290), p. 5.

⁴⁴³⁷ *E. Wallace 'o filmoj „King Kong 'o“* in: *Lietuvos žinios*, 1933 12 23, Nr. 292 (4382), p. 14.

⁴⁴³⁸ Vytautas Alseika. *King-Kong* in: *Lietuvos aidas*. 1933 12 28, Nr. 293 (1965), p. 6.

⁴⁴³⁹ T. y. pasinaudoti buvusio filmo sėkme, pačiam esant to nevertam. *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*, 1934 12 28, Nr. 295 (4681), p. 5.

⁴⁴⁴⁰ *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*, 1936 03 19, Nr. 65 (5046), p. 6.

⁴⁴⁴¹ *Repertuaras* in: *Lietuvos žinios*, 1936 04 02, Nr. 77 (5058), p. 10.

⁴⁴⁴² *Repertuaras* in: *Lietuvos žinios*, 1936 05 14, Nr. 109 (5090), p. 8.

⁴⁴⁴³ *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*, 1936 11 05, Nr. 224 (5225), p. 6.

⁴⁴⁴⁴ *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*, 1937 09 09, Nr. 204 (5473), p. 6.

⁴⁴⁴⁵ *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*, 1937 12 09, Nr. 280 (5549) p. 5.

⁴⁴⁴⁶ Pvz.: „<...> čikagiečio Sinkaus 5 metų duktė nuvyko į Holivudą, kad taptų lietuviška Shirli Temple“ teigta eiliniame straipsnyje ieškojusiame nežinomų lietuviškų kino žvaigždžių. *Lietuvaitė sovietų filmose* in: *Lietuvos žinios*, 1937 10 21, Nr. 240 (5509), p. 5.

amžiaus, ir nors pirma teigta, jog „Šios mažiukės artistės nenuobodu žiūrėti“⁴⁴⁷, tačiau aktorei įžengus į devintuosius metus jau abejota: „Juo toliau, juo labiau žymi Širli Temple jau kaip sąmoningos artistės vaidyba. Dėl to ji netenka to žavumo, kai ji vaidindavo, gal būt, pati mažai susivokdama ką tai iš tikrųjų reiškia. Dabar mažoji Širli jau turi apie 9 metus ir kažin ar jai paaugus nublukus jos vardas“⁴⁴⁸. Ir nublanko, jau 1939-1940-aisiais Lietuvoje artistės vardas buvo retokai prisimenamas, tačiau Holivudui tai buvo nė motais.

Holivudas nuolat kūrė ir diktavo naujas madas, temas, žvaigždes ir skandalus, tad nuolatinė aktorių kaita buvo suprantama. Bene vienintelis Charlie Chaplin kaip buvo ryškiausia žvaigžde prieš Didįjį karą, taip liko ja ir prasidėjus Antrajam Pasauliniam karui, nors Lietuvos ir pasaulio spaudoje nekartą skelbta apie jo „saulėlydį“, tačiau pasirodžius naujam filmui visiems tekdavo konstatuoti, jog komiko saulė vis dar šviečia kaip niekada ryškiai⁴⁴⁹. Tarpukario Lietuvos spauda įsijungė į žaidimą, nuosekliai publikuodama krūvas straipsnių apie JAV kino centrą, jo įvykius ir nuolat besikeičiančias žvaigždes. Žymios kino aktorės laikraščių ir žurnalų puslapiuose patarinėjo mados klausimais⁴⁵⁰, o Holivudo aktoriai vyrai dalinosi kvapą gniaužiančiais nuotykiiais ir patirtimis⁴⁵¹. *Kaip Holivudas gamina „žvaigždes“*⁴⁵²; *Karas*

⁴⁴⁷ *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*, 1936 11 05, Nr. 224 (5225), p. 6.

⁴⁴⁸ *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*, 1937 12 09, Nr. 280 (5549) p. 5.

⁴⁴⁹ Šis aktorius buvo reta išimtis – jis gana gausiai spaudoje minėtas net tada, kai apie kiną Lietuvos spauda tiekdamo tik labai šykščių žinių. Kaip 1931-aisiais pastebėjo Vytautas Alseika konstatuodamas kino spaudos Lietuvoje trūkumą: „Imkim mūsų dienraščius ir juose dedamus kino atvaizdus, iliustracijas. Ar daug jų dedama? Deja, maža ir labai reta. Nebent suseraga kokia nors žvaigždė ar, pav. toks įvykis kaip Čaplino susitikimas su Gandi. Tai ir viskas“. V. Ak [Vytautas Alseika]. *Mūsų spauda ir kino* in: *Kino naujienos*, 1931 11 22, Nr. 4, p. 12. Čaplino saulėlydis skelbtas ne kartą, ypač tai mėgta daryti kairiojoje spaudoje, pvz.: *Čarli Čaplino saulėlydis* in: *Kultūra*, 1935 sausis, Nr. 1 (135), p. 71-73. Tačiau po metų, pasirodžius aktoriaus filmui *Naujieji laikai* (*Modern Times*, 1936) jis vėl aukštintas kaip aktualus ir nepakartojamas kūrėjas: *Laiškas Čarli Čapliniui* in: *Kultūra*, 1936 birželis-liepa, Nr. 6-7 (152-153), p. 447-448.

⁴⁵⁰ Pvz.: Greta Garbo. *Aš ir mados* in: *Naujas žodis*, 1931 12 01, Nr. 22 (157), p. 534-535.

⁴⁵¹ Pvz.: Wallace Beery. *Kodėl aš mokiausi skraidyti?* in: *Naujas žodis*, 1931 11 15, Nr. 21 (156), p. 509.

⁴⁵² *Kaip Holivudas gamina „žvaigždes“* in: *Lietuvos žinios*, Nr. 38 (7421), 1935 02 14, p. 5.

*Holivude*⁴⁵³; *Didžiausieji uždarbiautojai Holivude*⁴⁵⁴; *Perskiros Holivude*⁴⁵⁵ – tokiomis ir panašiomis antraštėmis pasidabinę straipsniai dažniausiai užimdavo didžiąją dalį ketvirtajame dešimtmetyje Lietuvos spaudoje publikuotų kino skilčių ploto. Tad ir svarbiausi Holivudo klausimai bei konfliktai – pvz. kas geriau Greta Garbo ar Marlene Dietrich? – čia rasdavo savo atsaką⁴⁵⁶, iš Holivudo skolintos sąvokos mados stiliams apibūdinti⁴⁵⁷, aklai ieškota Holivudo kino žvaigždžių kurias būtų galima vadinti lietuviais⁴⁵⁸ ir t. t. Nereikėjo būti net gyvu žmogumi, jog taptumei plačiai aprašoma ir demonstruojama kino žvaigžde – tokia ketvirtojo dešimtmečio Lietuvoje tapo animatoriaus Walt Disney 1928-aisias sukurtas personažas *Peliukas Mikis* (*Mickey Mouse*). Nors retkarčiais pasigirdavo balsų, jog gyvosios gamtos sužmoginimas „groteskų“⁴⁵⁹ filmuose yra neigiamas reiškinys⁴⁶⁰, o kai kurie *Peliuko Mikio* nuotykiškai nepraeidavo Lietuvos cenzūros(!)⁴⁶¹, tačiau pasaulį užkariavusios pelės nuotykiškai Lietuvoje tapo dažnu ekranų palydovu. Apie

⁴⁵³ *Karas Holivude* in: *Lietuvos žinios*, 1935 03 07, Nr. 54 (4737), p. 5.

⁴⁵⁴ *Didžiausieji uždarbiautojai Holivude* in: *Lietuvos žinios*, 1935 04 18, Nr. 90 (4773), p. 5.

⁴⁵⁵ *Perskiros Holivude* in: *Lietuvos žinios*, 1935 04 25, Nr. 94 (4777), p. 5.

⁴⁵⁶ Štai Juras Arnas Šaltenis 1935-aisiais teigė, jog Marlene Dietrich jau yra pasenusi ir nieko nauja, apart daug kartų matyto „vampyriskumo“, neparodo. Tuo tarpu Greta Garbo vis dar nustebina žiūrovus. J. Š [Juras Arnas Šaltenis]. *Sezoną peržvelgus* in: *Lietuvos žinios*, 1935 06 06, p. 8.

⁴⁵⁷ Plačiausiai paplitęs vampyro trumpinys – *vamp*, skirtas *femme fatale* apibūdinti, terminu pirma buvo apibūdinta ir jį išpopuliarino Holivudo aktorė Theda Bara (1885-1955). Šiek tiek apie kitas mados sąvokas tarpukario Lietuvoje rašo Gabija Bankauskaitė-Sereikienė. *Moters įvaizdis pirmosios Lietuvos respublikos periodikoje* in: *Respectus Philologicus*, 2012, T. 21, Nr. 26, p. 71-85.

⁴⁵⁸ Pvz.: lietuviais skelbti Tom Mix, Lon Chaney, John Boles, Lilian Gish, Paul Lukas ir daugelis kitų. Kai kuriais atvejais sensaciniuose straipsniuose pasitaikydavo tiesos krislas, pvz. rusų kilmės Holivudo aktorius Ivan Lebedeff buvo gimęs Užpaliuose, o litvakų kilmės komikas Al Jolson gimė ir augo Seredžiuje, tačiau dažniausiai spaudos pranešimai apie lietuvių žvaigždes Holivude su realybe neturėdavo nieko bendro. Žiūrėti pvz.: *Lietuviškas bernas uždirba milijonus* in: *Tempo*, 1930 08 08, Nr. 4 (7), p. 3; *Ekranų garsenybės – lietuviai* in: *Kino naujienos*, 1931 10 23, Nr. 1, p. 6; *Dar apie žvaigždes lietuvius* in: *Kino naujienos*, 1931 11 22, Nr. 4, p. 5 ir pan.

⁴⁵⁹ Taip tuo metu Lietuvoje vadinti animaciniai filmai.

⁴⁶⁰ Pvz.: J. M-kis. *Laiškas redakcijai* in: *Rytas*, 1932 02 09, Nr. 21 (2297), p. 5.

⁴⁶¹ *Uždrausta įvežti 2 filmos* in: *Lietuvos žinios*, 1936 04 23, Nr. 92 (5073), p. 6.

Mikį ir jo autorių šalyje publikuota gausybė straipsnių⁴⁶², karikatūrų⁴⁶³, išspausdintos kelios *Peliuko Mikio* nuotykių knygelės⁴⁶⁴, o 1935-ais kino teatre Metropolitan buvo pastatyta speciali programa – joje vaidybinius filmus pakeitė iš eilės rodomi *Peliuko Mikio* animaciniai filmukai. Stebėję programą rekomendavo ją ne tik vaikams, bet ir suaugusiems⁴⁶⁵. Daugelį to meto vaikų žavėjo ir kiti Walt Diseny kūriniai, kaip pilno metro animacinis filmas *Snieguolė ir septyni nykštukai* (*Snow White and the Seven Dwarfs*, 1937)⁴⁶⁶ *Peliuko Mikio* animacija, beje kaip ir su tam metui įspūdingais specialiaisiais efektais pastatyti *Tarzano* ar (pirmasis) *King Kong*’o filmai taip pat demonstravo tai, jog JAV diktuoja madas ir naujausioje kino technikoje. Pirmasis Lietuvoje demonstruotas garsinis filmas buvo 1929-aisiais demonstruotas amerikiečių *Wings* (1927)⁴⁶⁷, 1936-aisiais šalyje demonstruotas pirmasis 3D kino filmas *Audioscopiks* (1935) taip pat buvo amerikiečių gamybos⁴⁶⁸ ir pan.

JAV kino populiarumą, išaugusį publikos susižavėjimą Holivudo kino žvaigždėmis demonstravo ir Lietuvoje vykusių kino konkursų rezultatai. Jeigu 1931-aisias žurnalo *Kino naujienos* surengtame pirmajame tokiaime

⁴⁶² K. *Miki Maus tikrai yra buvęs* in: *Lietuvos aidas*, 1935 04 30, Nr. 98 (2361), p. 5; K. *Pasaulio piliėtis. Mickey Mouse ir jo kūrėjas* in: *Lietuvos aidas*, 1935 07 02, Nr. 148 (2411), p. 5; *Miki Mausoj pajamos* in: *Lietuvos aidas*, 1935 07 23, Nr. 166 (2429), p. 5; *Miki Maus kūrėjas – garbės legiono kryžiaus kavaliertis* in: *Lietuvos žinios*, 1936 01 02, Nr. 1 (4982), p. 6; *Miki Mausą nori apdrausti* in: *Lietuvos žinios*, 1936 01 30, Nr. 24 (5005), p. 6 ir pan.

⁴⁶³ *Pelytė Mickey svečiuose pas kengūrą* [karikatūra] in: *Lietuvos aidas*, 1935 06 18, Nr. 138 (2401), p. 5; *Miki Maus su savo partneriais koncertuoja* [karikatūra] in: *Lietuvos aidas*, 1935 07 30, Nr. 172 (2435), p. 5; *Mickey Mouse* [karikatūra] in: *Lietuvos aidas*, Nr. 219 (2482), 1935 09 24, p. 5 ir pan.

⁴⁶⁴ *Miki-Maus ir ančiukas*, Kaunas: Spaudos fondas, 1938; *Miki-Maus cirke*, Kaunas: Spaudos fondas, 1938.

⁴⁶⁵ *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*, 1935 05 09, Nr. 105 (4788), p. 5.

⁴⁶⁶ „Neprišimenu, kuriame skyriuje mokiausi, kai visą mokyklą nuvedė į „Kapitol“ kino salę, kur pamačiau pirmą spalvotą filmą „Snieguolė ir spetyni nykštukai“. Mokyklos vedėjas Balnionis garsiai aiškino tekstą. Tai buvo nuostabu. Liko toks ryškus vaizdas, kad kai kurios scenos ir dabar mano atminty visai gyvos“ – prisiminė šiaulietis Jonas Krivickas. *Praskriejo kaip vėjas*, Šiauliai: Saulės delta, 2006, p. 12; „<...> atsimenu, man labai patiko Walto Disney’aus filmas „Snieguolė ir spetyni nykštukai“ – filmą prisiminė Kaune augęs Rimgaudas Virgilijus Kazakevičius. *Mano gyvenimas*, Vilnius: Petro ofsetas, 2015, p. 39.

⁴⁶⁷ Filme dar nebuvo kalbama, garsas apsiribojo specialiaisiais efektais, garsų imitavimu, kai kurių recenzentų teigimu, jis „<...> daug nervų sugadino“. Čičinskas. „*Kalbamoji*“ filmas in: *Lietuvos aidas*, 1929 05 02, Nr. 98 (582), p. 3.

⁴⁶⁸ L. Žurauskas. *Pirmos plastinės filmos pasirodymo Kaune belaukiant* in: *Lietuvos žinios*, 1936 09 17, Nr. 182 (5183). p. 6; *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*, 1936 11 12, Nr. 230 (5231), p. 6.

konkurse dar laimėjo vokiečių kino filmai ir aktoriai⁴⁶⁹; tai 1933 laikraščio *Dienos naujienos* skelbtame konkurse jau dominavo Holivudo produkcija – konkurse dalyvavę 164 žmonės geriausiu 1932-1933 kino sezono filmu išrinko Holivude ekranizuotą anglų literatūros klasiką: *Londono fantomas* (*Dr. Jekyll and Mr. Hyde*, 1931), o geriausiai aktoriais paskelbti Holivude dirbę Greta Garbo ir Gary Cooper⁴⁷⁰. Ketvirtajame dešimtmetyje su JAV kino filmai rimčiau populiarumu galėjo konkuruoti tik sovietų kino kūriniai. Štai 1937-aisias dienraščio *Lietuvos žinios* surengto konkurso rezultatai buvo dar įvairesni: populiariausiu išrinktas sovietinis *Cirkas* (*Цирк*, 1936), antroje vietoje liko JAV *Romeo ir Julija* (*Romeo and Juliet*, 1936), trečioje vietoje prancūzų filmas, ketvirtoje JAV (Čaplino *Modern Times*, 1936), penktoje vėl SSRS filmas⁴⁷¹; na o kitais metais kino konkurso rezultatai jau bylojo visiškai JAV kino filmų naudai – visi trys populiariausiais išrinkti filmai buvo Holivudo gamybos, o pirmoje vietoje įsitaisė *Geroji žemė* (*The Good Earth*, 1937), populiariausias aktoriais taip pat išrinktos Holivudo žvaigždės – Jeanette MacDonald ir Robert Taylor⁴⁷², konkurso vertintojai pažymėjo, kad „<...> senieji artistai <...> nebetenka (kai kurie neteko visai) kino mėgėjuose savo populiarumo ir savo vietą užleido jauniesiems <...> Ypač pastebėtinas nepaprastas Dinos Durbin⁴⁷³ iškilimas: pernai visai niekam nežinoma, per vienerius metus ji sugebėjo prasiskverbti į pirmąsias vietas!“⁴⁷⁴; dar kitais metais populiariausiu filmu šalyje vėl išrinktas Holivudo *Nemirtingas valsas* (*The Great Waltz*, 1938), geriausia aktore vėl pripažinta Jeanette MacDonald, o aktoriumi Tyrone Power⁴⁷⁵.

⁴⁶⁹ „Du žmonės“ – geriausias, mūsų skaitytojų nuomone, praėj. sezono filmas in: *Kino Naujienos*, 1931 12 06, ekstra leidinys, p. 3.

⁴⁷⁰ *Mūsų konkurso rezultatai* in: *Dienos naujienos*, 1933 05 17, Nr. 112 (632), p. 2.

⁴⁷¹ Viso filmus vertino 291 dienraščio skaitytojas *Mūsų kino konkurso rezultatai* in: *Lietuvos žinios*. 1937 05 20, Nr. 111 (5380), p. 5.

⁴⁷² 1937-ųjų konkurse populiariausi aktoriai nerinkti

⁴⁷³ Tuo metu Holivude vaidinusi kanadiečių kilmės aktorė Deanna Durbin (1921-2013)

⁴⁷⁴ Aktorės iškilimas puikiai atspindi kaip greitai Holivude „pagamintos“ žvaigždės būdavo įsisavinamos Lietuvoje. Tik 1936-aisias aktorės karjerą pradėjusi Deanna Durbin, 1938-ųjų viduryje laikyta 3 pagal populiarumą tarp moterų aktorių Lietuvoje, o tik antrasis jos vaidybinis pilno metro filmas *Jų šimtas, aš viena* (*One Hundred Men and a Girl*, 1937) taip pat išrinktas trečiu populiariausiu sezono filmu. Viso rinkimuose dalyvavo 902 anketos. *Mūsų kino konkurso rezultatai* in: *Lietuvos žinios* 1938 05 19, Nr. 112 (5678), p. 5.

⁴⁷⁵ Aktorius pasirodė antrame pagal populiarumą ištrinktame filme, JAV kurtame: *Marija Antuaneta* (*Marie Antoinette*, 1938), tiesa trečią vietą populiariausių filmų sąrašė netikėtai užėmė lenkų filmas. Viso dalyvavo 911 anketų. *Nemirtingas valsas*,

Nors su populiariais Holivudo kūriniais dėl geriausių titulo dar pasivaržydavo kitų šalių produkcija, tačiau ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje JAV kino filmai buvo kasdienė kino teatrų duona, tad dešimtmečio pradžioje dar dažnai skambėjusį radikalų visų JAV kino filmų smerkimą, jau keitė kitos natos. Vis dažniau buvo pripažįstama, jog išankstinis nusistatymas ir skundai neatspindi visos JAV kino filmų aibės⁴⁷⁶, o Holivudo kino produkcija Lietuvoje pradėta vertinti racionaliai: „Daugiausiai praeitą sezoną matėme amerikonių gamybos filmų, net daugiau pusės visų parodytų. Kaip ir anksčiau, ir šį sezoną teko pastebėti tą patį amerikoniškoms filmų studijoms bendrą bruožą – jos šalia tikrai vertingų filmų davė bent 2-3 kartus visai silpnų filmų, ne kartą, deja, net su pačiomis geriausiomis žvaigždėmis. Taigi, čia mūsų kinas sunku būtų kaltinti“⁴⁷⁷. Holivudo kino filmų ir JAV populiariosios kultūros plėtra tarpukario Lietuvoje žymėjo ne tik globalėjantį pramogų pasaulį ir JAV įtaką jam, bet ir naujos, jau nebe imperinės Rusijos kultūrinėje įtakoje, o nepriklausomoje Lietuvoje subrendusios ir neretai į Vakarus ir jų kultūrą orientuotos kartos atsiradimą.

I. 2. 3. Vokietijos kino filmai Klaipėdos problemos kontekste

I. 2. 3a Nelaukiami svečiai: Vokietijos kino filmai Didžiojoje Lietuvoje

Didysis karas (1914-1918) perbraižė ne tik Europos, tačiau ir pasaulio kino industrijos žemėlapi. Jei prieš karą pasaulio kino sostinės buvo Paryžius ir Roma, tai po karo jomis tapo Holivudas ir Berlynas. Antroji iš jų buvo žymiai arčiau laikinosios Lietuvos sostinės – Kauno, todėl 1927 valdžią paėmęs Antanas Smetona, rado Lietuvos kino teatruose dominuojančią

Marija Antuaneta ir Žmogus užmiršęs savo vardą – geriausios šio sezono filmos in: Lietuvos žinios. 1939 06 01, Nr. 122 (5987), p. 5.

⁴⁷⁶ „Dažnai mes nusiskundžiame amerikiečių neapdairumu, mėgimu viską „nudailinti“. Šį sykį tu netenka nusiskusti“ teigiama apie filmą *Dovydas Koperfeldas (David Copperfield, 1935) Kauno kinuose in: Lietuvos žinios, 1936 01 16, Nr. (4993), p. 5; Paprastai amerikiečiams nesiseka rusų gyvenimą pavaizduoti. Šis sykis sudaro išimti“ teigiama apie filmą *Ona Karenina (Anna Karenina, 1935) su Greta Garbo. Šventinis repertuaras kinuose in: Lietuvos žinios, 1936 01 02, Nr. 1 (4982), p. 6 ir pan.**

⁴⁷⁷ V[ytautas Alseika]. *Sezono balansas in: Lietuvos aidas, 1935 07 16, Nr. 160 (2423), p. 5. Praktiškai taip pat JAV kino filmus tuo metu vertino ir Juras Arnas Šaltenis teigdamas: „Amerikiečiai šiemet mums parodė keletą visiškai neblogų filmų <...> Bet tie patys amerikiečiai mus privertė žiūrėti ir didžiausią šlamštą“. J. Š [Juras Arnas Šaltenis]. *Sezoną peržvelgus in: Lietuvos žinios, 1935 06 06, Nr. 128 (4811), p. 5.**

vokišką kino produkciją. Trečiajame dešimtmetyje šis dominavimas buvo totalus, tačiau ketvirtajame jam koją pradėjo kišti JAV kino įmonių, kurios Lietuvoje įsteigė savo atstovų kontorą, produkcija⁴⁷⁸. Jiems padėjo ir procesai pačioje Vokietijoje. Įvežamų į Lietuvą vokiškų filmų skaičius gerokai smuko 1933-1934 ir 1939 metais. Šie pokyčiai atspindėjo pačioje Vokietijoje vykčius procesus. Vokietijoje pagaminamų filmų skaičius ženkliai krito 1933, nacionalsocialistams atėjus į valdžią, ir 1939, prasidėjus Antrajam Pasauliniam karui⁴⁷⁹.

Po perversmo Antanui Smetonai dar tik pradėjus dominuoti Lietuvos politiniame gyvenime, vokiškų filmų dominavimas Lietuvos kino teatrų ekranuose jau buvo įkyrėjęs daliai publikos. „Lietuvos kinus užplūdę vokiečių filmai, dažniausiai pasižymi be skonio liuksusine prabanga, riebiu seksualizmu ir echtmiesčioniškai filisteriška dvasia.“ – dar 1927 metais rašoma žurnale *Židinys*⁴⁸⁰; „Ypač didelę žalą neša nenatūralūs vokiečių filmai, visokie tušti farsai ir operetės, kur vaizduojami supuvę didiesčio buržuazijos įpročiai ir tuo būdu mokoma paviršutiniškai, pro pirštus žiūrėti į gyvenimą. Ir paskui, žiūrėk, toji miesčioniškų filmų pasėta pikta sėkla jaunimo tarpe ima kerotis žemiausios rūšies piktžolėmis! Ištvirkimas, tinginiavimas, lengvamaniškumas, visokios aferos ir kitos nedorybės – štai tujų ekrano paveikslų vaisiai!“ – 1932 kartoja *Naujoji Romuva*⁴⁸¹. Neretai teigta, jog iš beveik kelių šimtų Lietuvoje demonstruojamų vokiškų filmų dėmesio vertos vos kelios dešimtys, o įvairiausių operėčių ir farsų galėtų būti ir mažiau⁴⁸². Toks pasipiktinimas buvo gerokai persūdytas, nors savyje turėjo ir grūdą tiesos⁴⁸³.

⁴⁷⁸ Vytautas Alseika. *Apie Lietuvius...* p. 156. Apie JAV ir Vokietijos kino filmų kovą Lietuvoje rašyta praėjusiam skyriuje.

⁴⁷⁹ Dar 1929 metais Vokietijoje sukurta apie 200 pilnametražių vaidybinių filmų, tačiau jau 1933 metais jų sukurta tik 114. Šis skaičius ženkliai nekito 1933-1939 metų periode (sukurta nuo 91 iki 129 filmų kasmet), tačiau prasidėjus Antrajam Pasauliniam karui filmų produkcija vėl ženkliai smuko. David Welch. *Op. Cit.*, p. 160.

⁴⁸⁰ *Kino* in: *Židinys*. 1927 kovas, Nr. 3 (27), p. 230.

⁴⁸¹ P.A.K. *Kaip sustabdyti vokiškų filmų antplūdį* in: *Naujoji romuva*. 1932 12 11, Nr. 50 (102), p. 1101.

⁴⁸² V[ytautas].Alseika. *Kino sezonui baigiantis* in: *Kino naujienos*. 1932 05 15, Nr. 20 (25), p. 1.

⁴⁸³ Didžioji pasaulinė ekonominė krizė (1929-1933), reparacijų už Pirmąjį Pasaulinį karą mokėjimas, skaudžiai palietė Vokietiją. Dešimtmečių sankirtoje šalis buvo ant bankroto ribos – aukšti mokesčiai, didelis nedarbas ir nepriteklūs buvo daugelio vokiečių kasdienybė. Todėl to meto vokiški filmai dažnai demonstravo prabangą, greitą praturtėjimą ir t. t. Vokietijos kino teatrų lankytojams tai buvo galimybė pabėgti nuo juos supančios žiaurios realybės. Vokietijos filmų pavadinimai - *Pinigai gatvėje* (*Geld auf der Straße*, rež. Georg Jacoby, 1930, Austrija-Vokietija); *Vėl viskas bus*

Tačiau vokiški farsai ir operetės kaltinti ne vien amoralumu: „Ufos“ koncernui vadovauja vokiečių nacionalistų vadas Hugenbergas⁴⁸⁴, kuris viską padarytų, kad galėtų Kaizerį gražinti į sostą. <...> Kiek pamenu, veik visos Kauneėjusios ir einančios, o taipogi ir eisimos „Ufos“ filmos uoliai propaguoja ir idealina militarizmą“, – 1932-aisiais teigė *Lietuvos žinių* autorius⁴⁸⁵. Autoriaus teigimu: „Kiekviena „Ufos“ filma žiba ordenuotais prieškarinės Europos karininkais. Kiekvienoje filmoje idealizuojami „gerieji, senieji“ laikai su imperatorių dvarais, freilinomis ir jų intrigomis. Be abejo, kad ši militarizmo idėja įvilktą į operetės formą gana sunki eilinaim piliečiui, priimančiam daug ką be kritikos, pastebėti. Bet šiaip ar taip nuolatinis tų pačių militarinių „gražumų“ rodymas spaudžia žiūrovo sąmonei tam tikrą antspaudą. Palengva iš žiūrovo sąmonės iškrenta galvojimas apie tas pasekmes, kurias gamina militarizmas ir jis nejučiomis, visas, neseniai didžiojo karo padarytas baisenybes ima užmiršti ir pasiduoda militaristinei propagandai“. Autorius taip pat nurodo tokių „militaristinių operečių“ pavyzdžius: *Kongresas šoka* (*Der Kongreß tanzt*, 1931), *Meilės komanda* (*Liebeskommando*, 1931), *Bombos ties Montekarlo* (*Bomben auf Monte Carlo*, 1931) ir „šimtai kitų filmų perbėgo mūsų ekranus. Ir jos atliko tam tikrą savo darbą“. Kaip teigė V. Alseika „1930-1932 m. Vokietija gamino visą eilę garsinių filminių operečių, dažnai militarinio turinio. Šios filmos Lietuvoje turėjo labai didelį pasisekimą“⁴⁸⁶. Iš tiesų, tokie filmai kaip minimas *Kongresas šoka* tiek Vokietijoje (populiariausias filmas Vokietijoje 1931-aisiais), tiek Lietuvoje sulaukė didelio populiarumo, o dauguma publikacijų net neminėjo kažkokių filmo propagandinių tendencijų⁴⁸⁷. Peržvelgus filmą jų

gerai (*Es wird schon wieder besser*, rež. Kurt Geron, 1932) ir pan. - neretai atspindėdavo šias tendencijas. Siegfried Kracauer. *Op. Cit.*, p. 213-214.

⁴⁸⁴ Alfred'as Hugenberg'as (1865-1951) buvo įtakingas Vokietijos verslininkas, stambus žiniasklaidos savininkas ir politikas. Hugenberg'as neslėpė savo nacionalistinių pažiūrų, buvo Vokietijos Nacionalinės liaudies partijos (*Deutschnationale Volkspartei*) lyderis, simpatizavo nacionalsocialistams. 1927 m. Hugenberg'as įsigijo UFA, nuo to laiko kino filmuose padaugėjo nacionalistinių tendencijų, o ir nacistiniai renginiai susilaukė didesnio Vokietijos kinematografo dėmesio. Plačiau: David Welch. *Op. Cit.*, p. 5-6.

⁴⁸⁵ Š. *Kokias matome kino filmas* in: *Lietuvos žinios*, 1932 02 10, Nr. 56 (3848), p. 6.

⁴⁸⁶ Vytautas Alseika. *Filmų priežiūra Lietuvoje*. Kaunas: Varpo spaustuvė, 1938, p. 12.

⁴⁸⁷ „Tai viena geriausių, ypač savo turtingu pastatymu, sezono filmų. Pats Vienos kongresas sukarikatūrintas, filme tačiau daug autentiškumo (rūmai, kostiumai ir kt.)“ taip pat gerai vertinama aktorių vaidyba ir t. t. *Vertingi filmai: „Kongresas šoka“* in: *Kino naujienos*. 1932 01 17, Nr. 3 (8), p. 11. Filmas vienu metu demonstruotas net dviejuose kino teatruose - *Metropolitain* ir *Kapitol*, *Kapitol* demonstruotas dvi savaites iš eilės. Pagrindinės aktorės Lilian Harvey veidas papuošė *Kino naujienų*

ir nepavyktų rasti, greičiau atvirksčiai, romantiškas filmas apie meilę pasmerkė karą, parodydamas, jog jis išskiria įsimylėjusias širdis.

Tačiau Lietuvoje demonstruoti ir tie Veimaro respublikos kūriniai, kurie turėjo aiškų militaristinių tendencijų, pvz.: 1933-ųjų pradžioje rodytas filmas *Tannenbergo kautynės* (*Tannenberg*, 1932). Šis filmas demonstravo pirmosiomis Pirmojo Pasaulinio karo dienomis vykusį Tannenbergo mūšį, kuriame Vokietijos kariai sutriuškino Rusijos pajėgas. Kaip teigė Justas Paleckis, Tanneberge „Vokiečių triumfas buvo didžiausias ir tas laimėjimas nepaprastai pakėlė jų dvasią. Kadangi kautynės įvyko netoli Tanenbergo (Žalgirio), kur kadaise sujungtoji Lietuvos ir Lenkijos kariuomenė sutriuškino vokiečių ordeną, tos kautynės buvo pavadintos Tanenbergo kautynėm. Tuo vokiečiai pažymėjo, kad šiuo laimėjimu jie nuplovė ano, Žalgirio pralaimėjimo gėdą ir Tanenbergo kautynių vardas skelbs nebe pralaimėtasias, bet didžio laimėjimo kautynes“⁴⁸⁸. Nors filme įvykiai parodyti tiksliai, o vokiečių priešinkai atvaizduoti garbingai, tačiau brangiame filme apie žymų Vokietijos karinį laimėjimą nestigo atviro ginklų žvangesio ir nacionalistinio patoso. Kaip pastebi Bernadette Kester, *Tannenberg* filmas buvo savotiškas atsakas antimilitaristiniams Veimaro respublikos filmams, tokiems, kaip žymusis *Westfront 1918* (1930). *Tannenberg* turėjo vienyti vokiečių tautą, kelti jos pasitikėjimą ir pasididžiavimą savimi. Šis filmas patiko ir vėliau į valdžią atėjusiems nacių ideologams – jei antimilitaristinis *Westfront 1918* dar 1933 buvo uždraustas Vokietijoje, tai *Tannenberg* 1936-aisiais buvo pakartotinai išleistas į kino teatrus⁴⁸⁹. Tad filmas ne veltui itin neigiamai įvertintas Lietuvos spaudos. *Naujojoje romuvoje* apie *Tannenberg* rašyta: „Tačiau dar didesnė to militarizmo tendencija, galima sakyti, tiesiog viešas proklamavimas buvo parodytas Tannenbergo kautynėse [paryškinta originale – A. D.]. Šis filmas, nepasižymintis jokių meniškumu, vaizduoja Rusų kariuomenės pralaimėjimą 1914 m. ties Tannenbergu. Hinderburgas padarytas vyriausiu kautynių herojumi, tiesiog dievu. Vokietijoje seniau, kada dar buvo demokratinė valdžia šis filmas buvo draudžiamas, kaip per daug įkyriai

viršelio numerį, o spauda skelbė filmą Lietuvoje turėjus „didžiausią pasisekimą“. *Lilian Harvey* [Fotografija] in: *Kino naujienos*. 1932 01 10, Nr. 2 (7), p. 3. Neteko rasti nė vienos užsienio publikacijos, kuri filme taip pat būtų įžvelgusi propagandinių tendencijų.

⁴⁸⁸ Justas Paleckis. *Pasaulinis karas (1914-1918 metai). 9 dalis: Tanenbergo kautynės – rusų katastrofa*. in: *Lietuvos žinios*. 1938 09 21, Nr. 213 (5779), p. 3.

⁴⁸⁹ Bernadette Kester. *Film Front Weimar: Representations of the First World War in German films of the Weimar Period (1919-1933)*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2003, p. 113.

militaristinis ir kaizerinis. Mums lietuviams būtų buvę geriau jo visai nematyti⁴⁹⁰. Lietuvos spaudoje iš tiesų žymiai palankiau vertinti *Tannenebrg'ui* priešingi anti-miliaristiniai Veimaro respublikos kūriniai, tokie filmai kaip: *Mirties broliai* (*Niemandsländ*, 1931), pasakojęs apie penkių skirtingų tautybių karių, buvusių priešininkų, susibičiuliavimą Pirmojo pasaulinio karo apkasuose⁴⁹¹; žymus režisieriaus G. W. Pabst kūrinys *Juodasis auksas* (*Kameradschaft*, 1931)⁴⁹², kuriame rodoma vokiečių ir prancūzų šachtininkų vienybė pavojaus akivaizdoje; ar žiaurią prūsišką edukacinę sistemą smerkiantis (ir lengvus lesbietiškos meilės atspalvius demonstruojantis) *Moters prabudimas* (*Mädchen in Uniform*, 1931)⁴⁹³. Tad vargu ar užuominos į militarizmą buvo vokiškų operečių sėkmės priežastis. Populiarumo Lietuvoje taip pat nesulaukė ir Veimaro respublikoje kurti kalnų filmai. Šie filmai akcentavo sporto svarbą bei jėgos kultą, tad vėliau puikiai tiko nacionalsocialistinių idėjų palaikymui⁴⁹⁴, viena žymiausių šių filmų žvaigždžių buvo būsima žinomiausių Trečiojo Reicho propagandinių kino filmų kūrėja Leni Riefenstahl: „Prie progos teks išsirtinti ir apie neįvertintus propagandinius sporto filmus. Čia turime galvoj filmus propaguojančius žiemos sportą. Jų turėjome du – vieną su tokių filmų specialiste Leni Riefenstahl („Didelės meilės laimė“⁴⁹⁵) ir kitą su Louis Trenkeriu ir Renata Müller („Šėtonas ir meilė“⁴⁹⁶). Abu šie filmai kažkodėl bent Kaune turėjo visai mažą pasisekimą. Kodėl? Sunku atsakyti, tai jau savotiškas Kauno publikos skonis, publikos, labiau bevilyjančios tuščius berlyniškus Bressarto farsus“⁴⁹⁷.

⁴⁹⁰ *Nauji filmai Kaune* in: *Naujoji romuva*, 1933 01 08, Nr. 106, p. 47. Reikia pastebėti, jog autorius neteisingai nurodo trumpas filmo draudimo Vokietijoje aplinkybes. Vokietijoje filmas buvo uždraustas kaip tik todėl, jog Hinderburgui nepatiko tai, kaip jis atvaizduotas filme. Jis reikalavo, jog visos scenos vaizduojančios jį filme būtų iškirptos. Kai jį vaizduojančių scenų buvo sumažinta iki minimumo, filmas leistas demonstruoti. Tokia filmo draudimo priežastis Vokietijoje laikyta absurdiška. Žiūrėti: Bernadette Kester. *Op. Cit.*, p. 113.

⁴⁹¹ Va. *Mirties broliai* in: *Kino naujienos*. 1931 12 25, Nr. 24 (29), p. 21.

⁴⁹² Žiūrėti, pvz.: J. P. *Juodasis auksas* in: *Kino naujienos*. 1932 03 06, Nr. 10 (15), p. 14.

⁴⁹³ Žiūrėti, pvz.: J. P. *Moters prabudimas* in: *Kino naujienos*. 1932 02 28, Nr. 9 (14), p. 14.

⁴⁹⁴ Mažai kuo nuo Veimaro respublikoje kurtų kalnų filmų besiskiriantys kūriniai gaminti ir nacionalsocialistams atėjus į valdžią. Kai kurie jų, pvz.: *Kalnas šaukia* (*Der Berg ruft!*, 1938) demonstruoti ir Lietuvoje. *Kino filmų cenzūros leidimas filmui Kalnas šaukia*, 1938 03 19 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 161, l. 218.

⁴⁹⁵ Kalbama apie *Stürme über dem Mont Blanc* (1930)

⁴⁹⁶ Kalbama apie *Der Sohn des weißen Berges* (1930)

⁴⁹⁷ V[ytautas]. Alseika. *Praėjusio sezono apžvalga* in: *Kino naujienos*, 1932 05 29, Nr. 22 (27), p. 3.

Tikėtais, jog vokiškų filmų dominavimas Lietuvoje pasibaigs, Vokietijoje valdžią paėmus naciams. Mat manyta, jog tuomet Vokietijos kino kūriniai taps tokie propagandiniai, jog jų į Lietuvą tikrai neįeis. „Faktas lieka faktu, kad naujieji 1933-4 m. sezono vokiškieji filmai bus perdėm hitleriškai-nacijonalistinio pobūdžio. <...> Lietuvos vyriausybė, be abejo, naujųjų vokiškų filmų (bent be mažų išimčių) negalės leisti importuoti...“ – pranašavo kino kritikas Vytautas Alseika⁴⁹⁸; „<...> patys vokiečiai padeda mums nusikratyti savo jau įkyrėjusiais filmais ir padaryti galą mūsų krašto germanizacijai per ekraną.“ – skelbė spauda⁴⁹⁹. Tačiau naciams įsitvirtinus valdžioje šios svajonės žlugo: Propagandos ministeris Goebelsas, pradėjęs eiti savo pareigas, užsimojo padaryti galą „tušties“ filmams, nepakankamai auklėjantiems visuomenę ir panaudoti kiną naujai politinei ideologijai skleisti. Tačiau materialiniai sumetimai neleido vyriausybei tų užmojų įvykinti, ir dabar „Ufoj“ sukami filmai mažai kuo tesiskiria nuo anksčiau buvusiųjų⁵⁰⁰.

Iš tiesų, po 1933-ųjų, Lietuvos kino ekranuose demonstruoti Vokietijos filmai tiesmukai nedeklaravo politinių pokyčių Vokietijos valdžioje. Atvirai propagandiniai nacionalsocialistiniai filmai, kurie Vokietijos ekranuose turėjo įtvirtinti naująją tvarką, nepasirodė Lietuvoje. Jų net nebandyta įvežti į šalį⁵⁰¹. Lietuvos žiniasklaida pati stengėsi pranešti apie Vokietijoje kuriamus propagandinius filmus, tikėdamasi, jog jie nebus rodomi Lietuvoje. Pvz.: „Šiomis dienomis Berlyne buvo <...> pademonstruota nauja filma su Emil Janingsu, kurią galima pavadinti 100% nacionalsocialistiška. Kaip ši filma bus pavadinta siunčiant ją į užsienį – nežinia. Filma vaizduoja Fridrichą Didįjį, kuris čia parodomas kaip gryniausias dabarties naxis, a la Hitleris. <...> Įdomu, ar išdrįs kas nors šią filmą mėginti rodyti Lietuvoje? Filmų cenzūra turėtų būti itin budri šiuo atveju“, – apie cenzūrą perspėjo *Lietuvos žinių* korespondentas⁵⁰². Kitas straipsnis skelbė apie propagandą

⁴⁹⁸V[ytautas]. Alseika. *Pastaryjų dienų filminės naujienos Europoj* in: *Naujoji Romuva*, 1933 04 30, Nr. 122, p. 432.

⁴⁹⁹ *Ateinantį sezoną mažiau matysim vokiškų filmų, daugiau prancūzų, anglų, čekoslovakų, amerikiečių...* in: *Dienos naujienos*, 1933 04 19, Nr. 88 (608), p. 2.

⁵⁰⁰ L. Žurauskas. *Seni vėjai naujoj Vokietijoje* in: *Dienos naujienos*, 1933 10 11, Nr. 232 (752), p. 2.

⁵⁰¹ Tai tokie filmai, kaip: *S. A. Mann Brand* (1933), *Hitlerjunge Quex: Ein Film vom Opfergeist der deutschen Jugend* (1933), *Hans Westmar. Einer von vielen. Ein deutsches Schicksal aus dem Jahre 1929* (1933), ar *Triumph des Willens* (1935)

⁵⁰²J. *100% naciška filma* in: *Lietuvos žinios*. 1935 02 28, Nr. 49 (4732), p. 5. Kalbama apie filmą: *Der alte und der junge König - Friedrichs des Grossen Jugend* (1935). Straipsnio autorius atspindėjo vieną svarbią nacionalsocialistinės propagandos tendenciją. Hitleris ir Goebbels'as buvo apsėsti istorinių paralelių tarp fuirerio ir Frydricho Didžiojo demonstravimu, nacistinėje Vokietijoje vienas ryškiausių

filme *Morgenrot* (1933): „Hugenbergo „Ufa“ filmų bendrovė pagamino propagandinį karingą filmą „Morgenrot“, kuriame nušviečiamas vokiečių jūrų mūšis su anglų eskadra ir filme labai įžeidžiami anglai. // Anglų parlamento dešnieji rengia interpeliaciją, reikalaujami valdžios, kad užprotestuotų Berlyne dėl kurstančio filmo, kurį ir Hitleris ir Papienas ir Hugenbergas oficialiai aplankė vaidinant kino teatre“⁵⁰³. Žiniasklaidos nepasitenkinimas dėl abiejų filmų buvo pagrįstas, juose netrūko tiesmukai išreikštų propagandinių idėjų, abu filmai ir nebuvo rodyti Lietuvoje. Vieną jų (*Morgenrot*) Lietuvos kino filmų cenzūra uždraudė įvežti į šalį, tiesa, lieka neaišku ar tokiam cenzūros poelgiui turėjo įtakos žiniasklaidoje išreikštas susirūpinimas šiuo filmu⁵⁰⁴.

Lietuvoje dominavo pramoginiai Trečiojo Reicho kino kūriniai, kurie, nors ir neretai turėdavo propagandinių tendencijų, tačiau lietuviai jų neatpažindavo (ar retai atpažindavo) ir jiems jos nebuvo labai aktualios. Po nacių atėjimo į valdžią Vokietijoje pradėti kurti atvirai nacistiniai kūriniai buvo nepatrauklūs užsienio žiūrovams, jų nepavykdavo importuoti į kitas šalis, todėl Vokietija buvo priversta kurti ir pramoginę kino produkciją, kuri buvo jų kino pramonės kasdieninė duona, be kurios šioji nebūtų išgyvenusi. Tai buvo suprata ir Lietuvoje: „Vokiečiai matyt pajuto, kad užsienis jų „naujų idėjų“ persunktų filmų nelabai mėgsta ir pageidauja, todėl pradėjo statyti be jokių idėjų šabloniškas, banalias filmas, visai plokščio turinio. Ir jau ne vieną tokią filmą Kaune esam matę. „Nepažįstamoj“ nėra jokių naciškų idėjų — tai „nekalutė“, nieko nekludanti banali bardamos gyvenimo ir jos tragiškos meilės istorija“, – apie vieną tokių filmų (*Die Unbekannte*, 1936) rašė Lietuvos spauda⁵⁰⁵.

propagandinių Frydricho Didžiojo paveikslų kine sukurtas filme *Der grosse König* (rež. Veit Harlan, 1942) Plačiau apie Frydricho Didžiojo paveikslą nacistiniame kine ir istorinių filmų kaip nacių propagandos reikšmę žiūrėti: David Welch. *Op. Cit.*, p. 147-154.

⁵⁰³ „GOTT STRAFE ENGELAND!“ in: *Lietuvos žinios*. 1933 02 25, Nr. 46 (4729), p. 3. Šis filmas buvo pirmoji „Ufa“ dovana nacionalsocialistiniam režimui, pirmasis filmas kurio premjera įvyko jau Hitleriui atėjus į valdžią, filme mistifikuojamas ir heroizuojamas Pirmojo Pasaulinio karo vokiečių povandeninio laivo jūreivių žūtis. Vėliau mirties heroizavimas bus būdingas daugeliui propagandinių Trečiojo Reicho kūrinių. Plačiau: Klaus Kreimeier. *Op. Cit.*, p. 205-206.

⁵⁰⁴ Filmą norėta demonstruoti Klaipėdoje, tačiau kino filmų cenzūra to neleido. Panašu, jog uždraudus filmą rodyti Klaipėdoje, filmo įvežti ir rodyti likusioje Lietuvos dalyje nebuvo bandoma. Žiūrėti: *Uždraustų įvežti ir rodyti Lietuvoje filmų sąrašas, 1933 sausis-gruodis* in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 4, l. 51.

⁵⁰⁵ *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*. 1938 01 13, Nr. 9, p. 5.

Visgi Lietuvos kino ekranus pasiekdavo ir kai kurie ryškesni Trečiojo Reicho kino propagandos kūriniai. Žymiausi jų, režisieriaus Karl Ritter filmai – *Išdavikas* (*Verräte*, 1936) ir *Patriotai* (*Patrioten*, 1937) – kuriais atvirai garbintas militarizmas ir nacionalizmas⁵⁰⁶. Tačiau šie filmai nesužavėjo nei publikos nei žiniasklaidos, Kauno kino teatruose jie išsilaikė tik po savaitę (t. y. trumpiausią laiko tarpą kurį Kaune buvo rodomi filmai), o žiniasklaidoje jie įvardinti kaip „visiškai menkas vokiečių gamybos filmas“⁵⁰⁷ ar „pasibaisėtinas vokiškas šlamštas“⁵⁰⁸. Politiškai ir kultūriškai itin vertingu Trečiajame Reiche pripažintas⁵⁰⁹ (bei nemažai kitų apdovanojimų gavęs) filmas *Traumulus* (1936), propagavęs *Hitlerjugend* idėjas demonstruodamas griežtesnės edukacinės sitemos ir jaunimo priežiūros būtinumo svarbą (savotikša priešingybė anksčiau minėtam Veimaro respubliko filmui *Mädchen in Uniform*), Lietuvoje taip pat buvo sumaltas į miltus ir geriausių filmų rinkimuose negavo nė vieno balso⁵¹⁰. Lietuvos žiūrovai labiau vertino vokiškas meilės istorijas, tokias kaip filmas *Panelė Irena* (*Das Mädchen Irene*, 1936). Šis filmas laikytas geriausiu 1936-1937 metų sezono Lietuvoje rodytu vokišku filmu⁵¹¹, nors Trečiojo Reicho propagandos ministras Joseph'as Goebbel'sas, šį filmą laikė „tikrai pasibaisėtinu, nenatūraliu ir šlykščiu daiktu“⁵¹². Arba Holivudą primenančius nuotykių filmus, tokius kaip Žiulio Verno romano *Mykolas Strogovas* ekranizacija *Der Kurier des Zaren*

⁵⁰⁶ Šis režisierius buvo vienas žymiausių propagandinių militaristinių filmų Trečiajame Reiche kūrėjų, be darbe minimų propagandinių kūrinių taip pat pastatęs karinį-propagandinį filmą aviacijos tema *Stukas* (1941), anti-komunistinį *G.P.U.* (1942), ir kitus.

⁵⁰⁷ *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*. 1937 04 15, Nr. 83 (5352), p. 5.

⁵⁰⁸ B. Rimgalis. *Sezono balansą suvedus* in: *Lietuvos žinios*. 1937 06 03, Nr. 122 (5391), p. 5.

⁵⁰⁹ Trečiajame Reiche egzistavo filmų apdovanojimų sistema (vadionamoji *Prädikate* sistema), filmai galėjo pelnyti kelių kategorijų apdovanojimus - būti pripažinti artistiška, kultūriškais, politiškai vertingi (arba labai vertingi), vertingi jaunimui ir t. t. Įprastai tokius apdovanojimus pelnydavo labiau propagandiniai filmai. Pilnas apdovanojimų sąrašas ir trumpas sistemos aprašas: David Welch. *Op. Cit.*, p. 15-16.

⁵¹⁰ B. Rimgalis. *Sezono balansą suvedus* in: *Lietuvos žinios*. 1937 06 03, Nr. 122 (5391), p. 5.

⁵¹¹ Užėmė 8 vietą geriausių kino sezono filmų rinkime. *Mūsų kino konkurso rezultatai* in: *Lietuvos žinios*, 1937 05 20, Nr. 111 (5380), p. 5.

⁵¹² „A really terrible, forced and disgusting thing“ Joseph'o Goebbel's'o dienoraštis 1936 10 17, cituota pagal Klaus Kreimeie. *Op. Cit.*, p. 284. Daugelio autorių teigimu, šio filmo autorius, pusiau žydų kilmės režisierius Reinhold Schünzel savo melodramomis ir komedijomis dažnai peržengdavo ir pašiepdavo Trečiojo Reicho ideologiją. Nors visi jo filmai buvo itin populiarūs Trečiajame Reiche, tačiau dauguma jų susilaukdavo cenzorių ir ideologų nemalonės, 1937 metais režisierius emigravo į JAV. Plačiau: Sabine Hake. *Op. Cit.*, p. 38-25; Klaus Kreimeie. *Op. Cit.*, p. 284-285.

(1936)⁵¹³, ar Holivudinį Tarzaną primenantis egzotiškas dviejų dalių filmas *Indų kapas*: (I dalis: *Das Indische Grabmal*, 2 dalis: *Der Tiger von Eschnapur*, 1938)⁵¹⁴.

Labiau pramoginis, o ne propagandinis Vokietijos kino filmų pobūdis atsiskleidžia ir jų cenzūros dokumentuose. 1936 metais buvo uždrausti ar leisti su iškarpom 22% visų cenzūrai pateiktų vokiškų kino juostų (69 iš 295), tais pačiais metais uždrausta ar iškarpyta 38,9% visų gautų SSRS filmų, 30,7% Prancūzijos, 20,7% Didžiosios Britanijos, 16,8% JAV kino kūrinių. 1937 cenzoriai palietė 19,8 % Vokietijos filmų, palyginti: SSRS - 40%, Prancūzija - 35%, JAV - 19,2%, 1938 cenzoriai nerimavo tik dėl 13,7% Vokietijos kino produkcijos (palyginti: Prancūzija - 38%, SSRS - 27%, Didžioji Britanija - 21,4%, JAV - 16,3%). 1939 m. Vokietijos filmų cenzūravimas krito iki 8% (SSRS - 44,2%, Prancūzija - 41%, Didžioji Britanija - 15,4%, JAV - 12,4%)⁵¹⁵. Kaip matyti, vokiški filmai Lietuvoje drausti ir karpyti žymiai rečiau, nei kitos totalitarinės valstybės – SSRS – kino kūriniai. Vokiškų filmų cenzūros mastai Lietuvoje buvo artimesni, o kartais net nusileisdavo JAV kino filmų cenzūrai .

JAV kino filmų cenzūrai buvo artimos ir dažniausiai iš vokiškių kino filmų dingstančios scenos. Tarp tokių scenų galėjo būti: visuomenės dorovę niekinančios erotinės scenos, kaip „scena, kur pusnuogė šokėja glamonėjasi su vyrais restorane“ (*In geheimer Mission*, 1938)⁵¹⁶, ar scenos kurioje vyras grasina „numauti kelnaites“ merginai (*Menschen, Tiere, Sensationen*, 1938)⁵¹⁷; vaizdai su nuorodomis į savižudybę, pvz.: „scena, kur Irena, žiūrėdama į veidrodį, sau sako: „Geriau negyvenk!“ ir scena, kur pilami nuodai į stiklinę“ (*Serenade*, 1937)⁵¹⁸; frazės galinčios įžeisti bažnyčios autoritetą ar religinius jausmus, pvz.: „Viešpats dievas blogai žiūri į bažnyčią,

⁵¹³ Filmas 1936-1937 metų Lietuvos žinių kino konkurse užėmė 9 vietą. Jis vertintas už puikias masines scenas ir gerai atvaizduotą carinės Rusijos paveikslą. *Mūsų kino konkurso rezultatai* in: *Lietuvos žinios*. 1937 05 20, Nr. 111 (5380), p. 5; *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*. 1936 09 03, Nr. 171 (5172), p. 6-7.

⁵¹⁴ Tai vienintelis vokiškas kino filmas patekęs į *Lietuvos žinių* geriausių filmų 10-uką 1938-aisias. *Mūsų kino konkurso rezultatai* in: *Lietuvos žinios* 1938 05 19, Nr. 112 (5678), p. 5.

⁵¹⁵ Duomenys apskaičiuoti pagal Vytauto Mikalausko pateiktą medžiagą. Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 175-176, 328.

⁵¹⁶ *Kino filmų cenzūros leidimas filmui Su slaptu uždaviniu*, 1939 06 20 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 175, l. 48.

⁵¹⁷ *Kino filmų cenzūros leidimas filmui Žmonės, žvėrys, sensacijos*, 1939 05 10, in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 175, l. 133, 141-142.

⁵¹⁸ *Kino filmų cenzūros leidimas filmui Serenada*, 1938 11 17 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 160, l. 39.

kuri save vadina krikščioniška, bet garbina stabus.“ (*Robert Koch, der Bekämpfer des Todes*, 1939)⁵¹⁹; scenos galinčios neigiamai paveikti karių moralę, kaip: „dvi scenos, kur kovos metu girdisi vaitojimai ir scena, kur karininkams girtaujant, vienas iš jų žeria nuo stalo stikliukus“ (*Ritt in die Freiheit*, 1937)⁵²⁰, „Scena kur kareivis dainuodamas išduoda savo viršininką“ (*Liebe geht seltsame Wege*, 1937)⁵²¹, ar tokios frazės, kaip „Komendantas – tikras velnias!“ (*Patrioten*, 1937)⁵²²; ir pan. Žinoma, draudžiamas Vokietijos himnas⁵²³, užrašai vokiečių kalba, ar bet kokios nuorodos į rinkimus (jos galėjo priminti apie jų trūkumą A. Smetonos Lietuvoje)⁵²⁴. Visos minėtos scenos buvo Kino filmų cenzūros kasdienybė - jos kirptos ne tik iš vokiškų, tačiau ir iš visų kitų į Lietuvą įvežamų filmų. Tačiau cenzūros veikloje galime išskirti ir veiksmų kurie buvo daugiau būdingi vokiškiems filmams, o kitų šalių produkcijoms taikyti mažiau, ar visai netaikyti.

Nesunku pastebėti, jog cenzūra itin daug dėmesio skyrė vokiškuose filmuose demonstruojamai karinei technikai, karo manevrams ir pan. Iš filmų kerpamos tokios scenos, kaip „scena, kur po automobilio katastrofos rodomi karo manevrai“ (*Der stählerne Strahl*, 1935)⁵²⁵, ar tankų manevrai filme *Verräte* (1936)⁵²⁶. Taip pat draudžiamas atviras vokiškas nacionalizmas – didžiavimasis savo karine jėga ir tautybe, pvz.: „scena, kur Petras kalba, kad širdis daužosi krūtinėj, matant savuosius [vokiečių karo lakūnus – A. D.] skraidant, ilga Petro su Teresa kalba kambary, kur Petras prisipažįsta esąs vokietis ir išdidi Petro kalba teisme, kur Petras džiaugiasi galėjęs padėti saviesiems pabėgti iš belaisvės ir užrašai svetimomis kalbomis“⁵²⁷. Šios tendencijos dar ryškiau atsispindi Vokietiją demonstruojančiose kino

⁵¹⁹ *Kino filmų cenzūros leidimas filmui Mirties nugalėtojas Robertas Kochas*, 1939 12 11 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 185, l. 155, 165.

⁵²⁰ *Kino filmų cenzūros leidimas filmui Mirties mozurka*, 1939 02 18 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 190, l. 103.

⁵²¹ *Kino filmų cenzūros leidimas filmui Meilė eina keistais keliais*, 1937 05 01 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 114, l. 264.

⁵²² *Kino filmų cenzūros leidimas filmui Patriotai arba Dvi tautos*, 1938 07 11 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 160, l. 161, 168.

⁵²³ *Kino filmų cenzūros leidimas kronikai Fokso apžvalga nr. 13/20*, 1939 07 05 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 192, l. 109.

⁵²⁴ Pvz.: siužetas „Rinkimai į Reichstagą“. *Kino filmų cenzūros leidimas kronikai Fokso apžvalga nr. 12/50*, 1939 01 23 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 192, l. 301-302.

⁵²⁵ *Kino filmų cenzūros leidimas filmui Plieninis spindulys*, 1935 12 23 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 114, l. 230.

⁵²⁶ *Kino filmų cenzūros leidimas filmui Išdavikas*, 1937 11 03 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 165, l. 200.

⁵²⁷ *Kino filmų cenzūros leidimas filmui Patriotai arba Dvi tautos*, 1938 07 11 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 160, l. 161, 168.

kronikose. Jose draudžiami tokie siužetai, kaip: „ADMIROLAS HORTHY VOKIETIJOJ [didžiosiomis raidėmis originale - A. D.]. Ta proga Kielyje buvo nuleistas į vandenį kreiseris „Prinz Eugen“ ir suruoštas laivyno paradas“⁵²⁸ ar „Kielyje buvo nuleistas į vandenį pirmas vokiečių lėktuvnešis, pavadintas „Graf Zeppelin“⁵²⁹, gailiausiai, Lietuvos žiūrovams nedemonstruota net visa Sudetų kampanija!⁵³⁰. Nacionalistinės euforijos proveržiai kronikose maskuoti draudžiant bet kokius Hitlerio atvaizdus ar NSDAP švenčių vaizdus, pvz: „Naujasis Vokietijos kabinetas. Valstybės prezidentui Hindenburgui ir Reicho kancleriui Hitleriui Berlyne keliamos triukšmingos ovacijos“; „Po pirmojo kabineto posėdžio“; „Hinderbergas ir Hitleris prie valstybės kanceliarijos langų“⁵³¹, „VOKIETIJA [didžiosiomis originale – A. D.]. Partijos diena Niunberge“⁵³², ar „Didžiulė vokiečių sporto šventė Breslaujoje“⁵³³. Taip pat vengiama rodyti Vokietijos ekonominę ir socialinę gerovę propaguojančius siužetus, kaip: „Waltershauzeno miestas Turingene, kuriame nėra bedarbių“⁵³⁴ ar „Didelė kolonizacija Pomeranijoje. Virš 100.000 margų žemės išdalinama šešiams tūkstančiams bedarbių miestiečių“⁵³⁵ ir t. t. Tačiau iš kitų šalių kino kronikų tokie siužetai dingdavo gana retai. Pavyzdžiui cenzoriui visai nerūpėjo tokie siužetai kaip: „150000 fašistų entuzijastiškai sveikina Mussolini, 11 metų „žygio į Romą“ metinės švenčiamos...“⁵³⁶ ar „Triumfalinė Mussolini kelionė po kolonijas. Kaip „Islamo gynėjui“ ducei Libijoje buvo įteiktas pranašo kardas. Mussolini

⁵²⁸ *Kino filmų cenzūros leidimas kronikai Fokso apžvalga nr. 12/35*. 1938 09 22, in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 140, l. 141, 158.

⁵²⁹ *Kino filmų cenzūros leidimas kronikai. Fokso apžvalga nr. 12/51*. 1939 01 23, in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 192, l. 299-300.

⁵³⁰ Nerodomi tokie kronikų siužetai, kaip: „Sudetų ir čekoslovakų kariuomenės susidūrimai Egeryje. Čekoslovakų policija ir kariuomenė pasitraukia iš Ašo miesto“ (*Kino filmų cenzūros leidimas kronikai Pasaulinė apžvalga Nr. 370*. 1938 12 15, in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 145, l. 1-2.) ar „Neramumų vaisiai Sudetų krašte. Iškilmingas Vokietijos kanclerio sutikimas sostinėje“ (*Kino filmų cenzūros leidimas kronikai Pasaulinė apžvalga Nr. 371*, 1938 12 15, in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 145, l. 3-4.).

⁵³¹ *Kino filmų cenzūros leidimas kronikai Fokso apžvalga nr. 716*, 1933 05 15 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 22, l. 24, 25.

⁵³² *Kino filmų cenzūros leidimas kronikai Fokso apžvalga nr. 12/38*, 1938 10 22 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 155, l. 121, 128.

⁵³³ *Kino filmų cenzūros leidimas kronikai Pasaulinė apžvalga Nr. 362*, 1938 10 01 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 145, l. 5-6.

⁵³⁴ *Kino filmų cenzūros leidimas kronikai UFA apžvalga nr 165*, 1933 11 14 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 20, l. 2, 6.

⁵³⁵ *Kino filmų cenzūros leidimas kronikai UFA apžvalga*, 1933 12 20 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 24, l. 189.

⁵³⁶ *Paramount apžvalga nr. 56/10, turinys*, 1933 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 25, l. 43.

pagerbti įvyko kolonijų kariuomenės manevrai su visais moderniškais karo pabūklais⁵³⁷ ir t. t.

Tokia padėtis susiklostė dėl plotinių dviejų valstybių santykių nulemtų Klaipėdos krašto problematikos. Italiją ir jos lyderį Mussolini garbinančios kronikos ketvirtojo dešimtmečio Lietuvoje leistos demonstruoti ir net pristatytos kaip sektingos pavyzdys, todėl, jog valstybės vadovas – Antanas Smetona, nors ir bodėjosi nacionalsocializmu, tačiau daug kur pritarė fašizmui⁵³⁸, „atsargiai žvilgčiojo“ ir palaikė kai kuriuos jos elementus⁵³⁹. Italija lietuviams imponavo „sutelktu visuomenės veikimu ir stiprios, modernios valstybės (kaip anuomet manyta) vaizdiniu“⁵⁴⁰, tad šią šalį dažnai palaikė ir idealizavo tiek menininkai, tiek politikai ar inteligentai⁵⁴¹. Todėl ir šios šalies filmai nelaikyti keliančiais grėsmę (iš 21 cenzūros 1936-1939 metais gauto itališko filmo apkarpytas tik vienas)⁵⁴². Tuo tarpu jau 1930 m. pagrindinis Vokietijos siekis Lietuvos atžvilgiu buvo susigrąžinti Klaipėdos kraštą⁵⁴³. Tuo metu pradeda šalti ir abiejų šalių santykiai (1929 m. įvyksta, berods, paskutinė vokiečių meno paroda Lietuvoje⁵⁴⁴). Hitleriui atėjus į

⁵³⁷ *Kino filmų cenzūros leidimas kronikai Fokso apžvalga nr. 11/13, 1937 05 25 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 114, l. 63, 65.*

⁵³⁸ Alfonsas Eidintas. *Antanas Smetona*, p. 142-143.

⁵³⁹ Pavyzdžiui diegdamas kai kuriuos korporacinės valstybės elementus Lietuvoje (Darbo rūmus, Žemės ūkio rūmus etc.). Artūras Svarauskas; Mindaugas Tamošaitis. *Lietuvos politinių partijų...* p. 49-50.

⁵⁴⁰ Jolita Mulevičiūtė. *Op. Cit.*, p. 168.

⁵⁴¹ „Dailininkai ir kiti menininkai, jausdami valdžios paramos ir dėmesio stoką, su neslepamu pavydu žvelgė į totalitarines valstybes, kuriose rūpinimasis menu ir jo globa buvo gerokai didesnis nei gimtinėje – žavėtasi Italijos ar net Sovietų Sąjungos, bet ne Prancūzijos menininkų gyvenimu“. Dangiras Mačiulis. *Valstybės kultūros...* p. 63. Inteligentai – Antanas Valiukėnas, Vincas Trumpa, Zenonas Blynas gana atvirai pritarė Itališkam fašizmui. Politinėje plotmėje jį uoliai palaikė jaunoji Lietuvos tautininkų sąjungos karta, net jos vadovaujantieji sluoksniai – pirmininkas Domas Cecevičius, generalinis sekretorius Jonas Statkus etc., Lietuvos krikščionių demokratų partijos jaunoji karta tai pat pritarė kai kuriems fašizmo elementams, visų pirma, korporacinės valstybės modeliui. Plačiau apie Lietuvos politinių partijų simpatijas fašizmui: Artūras Svarauskas; Mindaugas Tamošaitis. *Lietuvos politinių partijų...* p. 49-54. Apie jaunosios katalikų kartos sąjūdį ir korporacinio valstybės modelio propagavimą: Ramūnas Labanauskas. *Jaunųjų katalikų sąjūdis. Politinės formavimosi aplinkybės 1935-1936 in: Naujasis Židinys-Aidai*. 2006, Nr. 6-7, p. 248-257. Apie trečiojo dešimtmečio politinių partijų santykį su fašizmu: Artūras Svarauskas. *Lietuvos politinės dešinės...*, p. 53-73.

⁵⁴² Duomenys apskaičiuoti pagal Vytauto Mikalausko pateiktą medžiagą. Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 175-176, 328.

⁵⁴³ Audrius Paura. *Lietuva Veimaro Respublikos ir Trečiojo reicho užsienio politikoje*. Vilnius: Versus Aureus, 2006, p. 42.

⁵⁴⁴ Jolita Mulevičiūtė. *Op. Cit.*, p. 164.

valdžią politinė kryptis nesikeitė, tačiau jos veikla Lietuvoje reikėsi vis stipriau ir agresyviau. Ardomąja nacistine veikla krašte užsiėmė Lietuvos vokiečių kultūrinė sąjunga (*Kulturverbandas*), šiurkščiai pažeidinėjusi įstatymus ir tapusi priedanga nacistinės Vokietijos žvalgybos planams Lietuvoje vykdyti⁵⁴⁵. Su didėjančia nacizmo grėsme bandyta kovoti 1934 m. vasario 8 d. paskelbtu įstatymu „Tautai ir valstybei saugoti“, skelbusiu: „Kas žodžiu, raštu arba bet kuriuo kitu būdu agituoja arba varo propagandą daryti, tai kas gali kenkti Lietuvos valstybės ar lietuvių tautos interesui, tas yra baudžiamas...“⁵⁴⁶. Šis įstatymas tapo pagrindu plačiai nuskambėjusiam Klaipėdos krašto nacių vadų Ernsto Noimano (Neumann) ir Teodoro Zaso (Sass), bei jų šalininkų teismo procesui⁵⁴⁷. Būtent susidariusi situacija lėmė, jog vokiški filmai sulaukė daugiau cenzorių dėmesio, o juose demonstruojama karinė technika ir Hitlerio paveikslai buvo draudžiami, kaip propaguojantys „tvarką ir asmenis mums priešingos valstybės“⁵⁴⁸.

Iš tiesų Vokietijos – Lietuvos santykių įtampa pasireiškėdavo ir kino plotmėje: „Š. m. birželio mėn. 27 d. paskambino man telefonu iš vokiečių konsulato (kas nepasisakė) šiurkščiu ir įsakmiu tonu klausdamas, kodėl buvo uždrausta vokiečių gamybos filma „Šokis ant ugnikalnio“ („Tanz auf dem Vulkan“). Man aiškinant, kad minėta filma neleistina kaip per daug revoliucinė, man su pagieža buvo prikišta, kodėl leidžiama SSRS gamybos revoliucinės filmos. Aš atsakiau, kad nei SSRS, nei kitų valstybių stipriai revoliucinės filmos Lietuvoje rodyti neleidžiamos. Tuomet kalbantysis su

⁵⁴⁵ Lietuvos vokiečių kultūrinė sąjunga (*Kulturverband der Deutschen Litauens*) įkurta 1924 m. su tikslu vienyti su tikslu vienyti 30-35 tūkstančius Lietuvoje gyvenančių vokiečių (be Klaipėdos krašto), ketvirtajame dešimtmetyje organizacija įsitraukė į Vokietijos nacistinių organizacijų veiklos tinklą. Plačiau apie *Kulturverbandą* ir jo vykdytą nacistinę veiklą Lietuvoje žiūrėti: Ingrida Jakubavičienė. *Lietuvos vokiečių...*, p. 40-51; Ingrida Jakubavičienė. *Ar pagrįstai...*, p. 34-45; ir: Saulius Kaubrys, Mindaugas Tamošaitis. *Lietuvos vokiečiai...*, p. 97-169.

⁵⁴⁶ *Tautai ir valstybei saugoti įstatymas* in: *Vyriausybės žinios*, 1934 02 08, Nr. 437, p. 1-3.

⁵⁴⁷ Ingrida Jakubavičienė. *Ar pagrįstai Lietuvoje...*, p. 35. Ir Ingrida Jakubavičienė. *Lietuvos vokiečių...* p. 45. Saulius Kaubrys, Mindaugas Tamošaitis. *Lietuvos vokiečiai...*, p. 99-101.

⁵⁴⁸ Reikia pastebėti, jog tokios formuluotės nėra 1932 m. Kino filmų cenzūros įstatyme, kaip jame nėra ir formuluotės draudžiančios kino juostas „kurios nukreiptos prieš krašto gynimo idėją“. Abi šios formulės paimitos iš dar 1929 kurto vieno filmų cenzūros įstatymo projektų, 1932 m. Kino filmų cenzūros įstatymas apsiriboja labai glaustu ir lakonišku draudžiamų filmų apibūdinimu, tačiau panašu, jog būtent šių formuluočių (ypač pirmosios) taikymas tiksliausiai atspindi Kino filmų cenzūros veiklą prieš vokiškus filmus. Apie minimą projektą žiūrėti: Vytautas Alseika. *Filmų priežiūra...*, p. 45.

manimi pasiūlė filmą „Šokis ant vulkano“ cenzūruoti dar kartą. Aš jam pasakiau, kad minėta filma jau cenzūruota du kartus. Antrą kartą tą filmą žiūrėjo komisija ir, radusi, kad minėta filma ne tik stipriai revoliucinė, bet ir įžeidžianti svetimą valstybę, nes joje iškreipti bei tendencingai pavaizduoti istoriniai įvykiai, jos neleido. Po šių mano žodžių dar stipresniu ir pilnu sarkazmo tonu pasakė: „Pažiūrėsim, pažiūrėsim“ ir, trenkęs telefono ragelį, pasikalbėjimą nutraukė. // Per visą pasikalbėjimą kalbantysis iš vokiečių konsulato kalbėjo su manimi šiurkščiu, įsakančiu tonu, nors aš nepasaukiau nė vieno šiurkštaus žodžio“, – neprisistačiusio Vokietijos konsulato atstovo elgesiu skundėsi kino filmų cenzorius Pranas Gaidamavičius⁵⁴⁹.

Ypač vokiečių atstovų Lietuvoje elgesys suagresyvojė prasidėjus Antrajam Pasauliniam karui. Tuo metu vokiečių atstovai griežtai reikalavo uždrausti visus jiems nepatinkančius filmus, nors cenzorius tam nerasdavo pagrindo⁵⁵⁰; į savo propagandinių, karinę Vokietijos galybę demonstruojančių, filmų seansus Vokietijos atstovai Lietuvoje kvietė atvykti Lietuvos karininkus, politikus ir prezidentą, informuodami, jog prezidento pasirodymas filme „Berlyne būsiąs gerai įvertintas“ – Antanas Smetona sutiko ateiti į uždarą filmo *Feuertaufe* (1940) peržiūrą, nors apie ją buvo informuotas

⁵⁴⁹ Pr. Gaidamavičiaus raportas *Vidaus reikalų ministerijos Generaliniam sekretoriui*, 1939 07 13. LLMA f. 91, ap. 1, b. 13, l. 25. Plačiau minimą filmą yra išnagrinėjusi Mary-Elizabeth O'Brien, teigusi, jog šis filmas - gana dviprasmiškas kūrinys, žiūrovų jis galėjo būti suprastas kaip nacioanlsocialistinio režimo kritika, tačiau taip pat galėjęs ir pasitarnauti nacistinės Vokietijos interesams. Plačiau: Mary-Elizabeth O'Brien. *Op. Cit.*, p. 18-30. Tačiau Lietuvoje nebuvo leidžiami visi revoliucinės tematikos filmai, tad ir šis filmas uždraustas šiais pagrindais.

⁵⁵⁰ Pvz.: 1940 sausio 29 d. Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriui, kuriam, tuo metu, priklausė Kinofilmų cenzūra, E. Turauskui iškilo rimta dilema. JAV reikalų patikėtinis (chargé d'affaires) Lietuvoje – ponas B. Gufleris, paliko memorandumą piktindamasis dviejų amerikietišku filmų *Sons o'Guns* (1936) ir *Captured!* (1933) draudimu demonstruoti Lietuvoje. Pokalbyje su JAV atstovu Lietuvoje E. Turauskas pripažino, jog pats matė šiuos filmus ir nieko prieš juos neturi, galiausiai, vienas filmas uždraustas jau po kurio laiko nuo filmo premjeros Lietuvoje, likus tik keliems paskutiniams filmo seansams šalyje. Abu filmai uždrausti, ne todėl, kad jie neįtikio Lietuvos kino filmų cenzūrai, o todėl, jog filmais pasipiktino Vokietijos pasiuntinys Lietuvoje Dr. Zechlin, atsiuntęs griežtą notą, kurioje teigė, jog amerikietiški filmai žeidžia Vokietiją ir jos karius, mat jie filmuose atvaizduoti "als wahre Bestien" (kaip tikri žvėrys). E. Turauskas dilemą išsprendė pažadėdamas surengti pakartotinę abiejų filmų peržiūrą, į kurią būtų pakviesti tiek JAV, tiek Vokietijos atstovai Lietuvoje, jog visi kartu galėtų tarpusavyje rasti kompromisą šių filmų klausimu. E. Turausko, *Įgalioto ministro, Politikos D-to Direktoriaus Pro Memoria*. 1940 02 02 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 14.

tik likus 3 dienoms iki jos⁵⁵¹. Šis filmas šventė Vokietijos militaristinę galią, demonstravo, jog karas vokiečiams yra lyg žaidimas, rodė iškraipytas karo priežastis, turėjo ir rasistinių niuansų⁵⁵². Primitygtinas Vokietijos atstovų reikalavimas lietuvių politikams ir karininkams žiūrėti šį filmą, galėjo prilygti elementariam šantažui ir bauginimui (filme vaizduojama Vokietijos galybė turėjo jiems įvaryti baimės). Pasiguosti galima bent tuo, jog Lietuva nebuvo vienintelė – Vokietija su panašia agresija veikė ir kitose šalyse⁵⁵³.

Tačiau, kaip buvo matyti, cenzūruotų ir draustų Vokietijos kino filmų skaičius Lietuvoje buvo sąlyginai nedidelis. Iš tiesų, dauguma Lietuvos cenzorių iškirptų Hitlerio ir vokiško militarizmo portretų, buvo iškirpta ne iš vokiškų kino kronikų, o iš JAV kompanijų produkcijos. 1936-1938 Lietuva gavo tik 13 Vokietijoje pagamintų kino kronikų, o tuo pačiu metu sulauktos 227 JAV kino kronikos, vokiškų kino kronikų šalyje padaugėjo tik nuo 1939-ųjų (tada sulauktos 48 vokiškos kronikos, tačiau JAV vis dar buvo lyderė su 91 kronika)⁵⁵⁴. Tad ir protestuoti Vokietijos atstovai Lietuvoje nelabai turėjo prieš ką. Nors cenzūros draustų/iškarpytų vokiškų filmo filmų skaičius yra nedidelis, tačiau cenzūros draustų/iškarpytų vokiškų siužetų skaičius būtų žymiai didesnis.

1939 kovą Vokietijai užėmus Klaipėdą pasikeitė ir Lietuvos kino filmų cenzūros požiūris į vokiškus motyvus kino kronikose. Nors Klaipėdos aneksija ir nedemonstruota Lietuvos žiūrovams⁵⁵⁵, tačiau ekrane pasirodė iki tol drausti vaizdai – švenčiamas Hitlerio gimtadienis⁵⁵⁶, atspindima jo valdžia Reichstage⁵⁵⁷, demonstruojamas Vokietijos karinis laivynas⁵⁵⁸ ir t. t. Jie galėjo priminti kas iš tiesų yra kaltas dėl uostamiesčio praradimo ir, iš dalies,

⁵⁵¹ Edvardas Turauskas. *Pro Memoria*, 1940 04 24 in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2260, l. 46.

⁵⁵² Plačiau: David Welch. *Op. Cit.*, p. 173-183.

⁵⁵³ Pvz.: Norvegijoje Gilbert Geis. *Film Censorship in Norway* in: *The Quarterly of Film, Radio and Television*. 1954, Nr. 3, p. 294.

⁵⁵⁴ Duomenys parengti pagal Vytauto Mikalausko pateiktą medžiagą. Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 175-176, 328.

⁵⁵⁵ Iš kronikų dingsta tokios dalys kaip: „Atsimintinos 1939 metų kovo mėnesio dienos Klaipėdoje“. *Kino filmų cenzūros leidimas kronikai Pasaulinė apžvalga Nr. 395*, 1939 06 30 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 196, l. 84, 89. Klaipėdos praradimas neatspindėtas ir Lietuvoje kurtose kronikose.

⁵⁵⁶ „Vokietijos kancleris Adolfas Hitleris švenčia savo 50-tąją gimimo dieną“. *Kino filmų cenzūros leidimas kronikai Fokso apžvalga nr. 13/17*, 1939 06 26 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 192, l. 115-116.

⁵⁵⁷ „Adolfas Hitleris Vokietijos Reichstage“. *Kino filmų cenzūros leidimas kronikai Fokso apžvalga nr. 13/18*, 1939 06 26 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 192, l. 113-114.

⁵⁵⁸ „Naujas vokiečių karo laivas „Tripitz“. *Kino filmų cenzūros leidimas kronikai Fokso apžvalga nr. 13/14*, 1939 05 15 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 177, l. 112, 117.

pateisinti Lietuvos valdžios veiksmus. Antra vertus, anksčiau šie vaizdais drausti ir dėl to, jog nebūtų rodomi Klaipėdos krašte, Lietuvai jį praradus, jie tokios didelės grėsmės nebekėlė. Pasikeitus situacijai kinu labiau susidomėjo ir iki tol jam ne itin daug dėmesio skyręs Kulturerbandas. 1939 gegužės 28 d. Kulturerbando surengtos sporto šventės iškilnių metu, šventės dalyviams kino teatre *Metropolitain* rodyta kino kronika, kurioje matyta: „1) 1938 metais Breslau mieste įvykusią nacių kūno kultūros sąjungos surengtą sporto šventę, 2) kaip Hitleris priima sportininkų parada, 3) propagandos ministrą Dr. Goebbelsą, 4) nacių kūno kultūros ir kitų organizacijų pareigūnus. Jie kalbėjo apie didžius Vokietijos laimėjimus 1938 metais ir apie visame pasaulyje išsisklaidžiusių vokiečių sudaromą galingą vokiečių tautą, kuri esanti ištikima savo didžiajam vadui Adolfui Hitleriui. Demonstruojamame kino filme parodytas jaunimo žygiavimas, kurio metu dainuojama daina apie sugrįžimą į tėvynę. To žygio metu pramirga Dancigo herbas ir Luizės tiltas.“ Po filmo sekusiose kalbose akcentuoti vokiečių tautos ir nacionalizmo laimėjimai sporto srityje, prisirišimas prie „didžiojo vokiečių tautos vado“ ir pan.⁵⁵⁹ Šios, Breslau sporto šventės, vaizdai Lietuvoje buvo uždrausti 1938-aisiais. Tai, jog ne Vokietijos nacionalizmas ir militarizmas, o Klaipėdos kraštas buvo pagrindinė Lietuvą ir Vokietiją skyrusi skirtis, puikiai iliustruoja faktas, jog 1939 balandį Lietuvos Raudonojo kryžiaus iš Italijos pasiuntinybės Lietuvoje dovanų gauti 13 filmų (tarp kurių buvo ir atvirai militaristinių, ar tiesiog garbinančių Mussolini)⁵⁶⁰ buvo atleisti nuo cenzūros mokesčių, nes už šių

⁵⁵⁹ Saulius Kaubrys, Mindaugas Tamošaitis. *Lietuvos vokiečiai...*, p. 131. Autoriai neteisingai nurodo renginio datą, teikdami, jog jis vyko 1939 gegužės 22-23 d. Leidimas demonstruoti filmus išduotas 1939 gegužės 28-ai dienai. Žiūrėti.: *Kino filmų cenzūros leidimas Lietuvos vokiečių kultūrinės sąjungos Kauno skyriui*, 1939 05 27 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 13, l. 119. Periodinė spauda taip pat patvirtina, jog sporto šventė vyko per Sekmines, t.y. 1939 gegužės 28-29 d. Žiūrėti.: K. *Didelė vokiečių sporto šventė* in: *Lietuvos žinios*. 1939 05 30, Nr. 120 (5985), p. 7. Kitaip nei, pvz.: Lietuvių draugija TSRS tautų kultūrai pažinti (įkurta 1929) reguliariai rengusi sovietinių kino filmų seansus, Kulturerbandas netapo alternatyviu Vokietijos kino filmų sklaidos židiniu Lietuvoje. To ir nereikėjo, vokiškų filmų Lietuvoje, kitaip nei sovietinių, demonstruota pakankamai.

⁵⁶⁰ Pavyzdžiui, viename iš 13 filmų - *Sotto il Segno del Littorio*, demonstruojamas fašistinės Italijos miltaristinis jaunimo auklėjimas ir jo svarba valstybei. Kelios ištraukos iš filmo užrašų: „Po jaunosios Italijos fašizmo ženkle auga jaunos italų kartos. Iš pat mažens vaikų fizine ir dvasine sveikata rūpinasi valstybė. <...> Jaunoji karta atsidėjoja ducei už jo rūpesčius, pasišvėsdama fašistinės Italijos labui. <...> Tie jaunuoliai mėgsta gyvenimo pavojus. Kasmet 50 aviacijos mokyklų išleidžia daugybę jaunų lakūnų, pasiryžusių užtikrinti fašistiniams sparnams pergalę“. Ir pan. Visi paketo filmai leisti be iškarpymų. Kino filmų cenzūros leidimas filmui *Po Liktoriaus ženkle*, 1939 07 20 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 180, l. 223, 226-227. Pilną dovanotų filmų sąrašą žiūrėti: *Lietuvos Raudonojo kryžiaus prašymas Visuomeninio Darbo*

filmų demonstravimą surinktos lėšos buvo skirtos nukentėjusiems klaipe diečiams šelpti⁵⁶¹. Tokiu būdu itališkas fašizmas ir vokiškas nacionalsocializmas, realybėje buvę sąjungininkai, Lietuvoje susikovė tarpusavyje. Pirmasis buvo sutinkamas sąlyginai teigiamai, o dešinių atstovų net laikytas sektinu, antrasis – visų nekenčiamas

I. 2. 3b Kaip namuose: Vokietijos kino filmai Klaipėdos krašte

Po 1923 metų inscenuoto sukilimo, Klaipėdos kraštas į Lietuvos Respubliką įėjo autonominiais pagrindais. Klaipėdos krašto konvencija garantavo šiai sričiai įstatymų leidybos, administracinę, juridinę bei finansinę autonomiją, Lietuvos valstybę krašte atstovavo Respublikos prezidento skiriamas gubernatorius, o krašto gyventojai savo interesams atstovauti rinko autonomine krašto institucijas – seimelį, direktoriją. 1925 metų sausio 20 d. surašymo duomenimis iš 141645 krašto gyventojų lietuviais save laikė tik 37626 (26,56 %), tiesa, dar 34337 (24,24 %) gyventojų save įvardino *klaipėdiškiais* (arba *Memelländer*), vokiečiai sudarė 64158 (45,28 % iš) gyventojų.⁵⁶² Klaipėdos kraštas skyrėsi nuo Lietuvos ne tik savo vokiška praeitimi paženklinta istorija, tačiau ekonominiu išsivystymu – G. Vaskelos, jis buvo žymiai turtingesnis ir pagal daugelį parametų labiau priminė Estiją ar Latviją, o ne valstietišką Didžiąją Lietuvą⁵⁶³. Šie skirtumai pasireiškė ir krašto kino teatruose.

Klaipėdos krašto išskirtinumas vaizdžiai atsiskleidžia jau vien tik giliau panagrinėjus krašto kino teatrų tinklą. Iš tiesų, jokiame kitame Lietuvos kampelyje, nebūtų įmanoma rasti tokio kino teatro, kuris demonstruotų vien tik vokiškus (ar austriškus) kino filmus, o ketvirtojo dešimtmečio Klaipėdoje tokie buvo net du – *Apollo* ir *Kammer-Lichtspiele* (dažnai trumpiau vadintas *Kammer*), abu priklausantys vokiečiui F. Ipachui. Pastarajam taip pat

Valdybai, atleisti nuo filmų metražo mokesčio 13 Italijos Pasiuntinybės dovanotų filmų, 1939 04 25 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 13, l. 127.

⁵⁶¹ Pr. Barkausko prašymas finansų ministrui, atleisti Lietuvos Raudonąjį Kryžių nuo filmų cenzūros mokesčio, 1939 05 25 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 13, l. 122.

⁵⁶² Apie *Memelländer* tapatybę ir jos formavimą: Vasilijus Safronovas. „*Memelenderių*“ daryba, arba ideologinis 1939 metų Klaipėdos krašto aneksijos parengimas in: *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai*. Acta Historica Universitatis Klaipedensis XXI. Klaipėda: Klaipėdos universitetas. 2010, p. 32-68.

⁵⁶³ Gediminas Vaskela. *Lietuva 1939-1940 metais: kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002, p. 21.

priklausė dar du kino teatrai – Šilutėje ir Pagėgiuose⁵⁶⁴. 1923-1930 metais Klaipėdos kino teatrai *Apollo* ir *Kammer* demonstravo įvairesnę kino produkciją, tačiau daugiausiai vokišką ir tik vokiškais tekstais⁵⁶⁵. 1929 metų sausio 12 mieste atsiradė kino teatras *Liepsna*, pirmą kartą Klaipėdos kinuose sužibo lietuviški kino filmų užrašai (tiesa, demonstruojami kartu su vokiškais ir rusiškais)⁵⁶⁶, tačiau šis teatras mieste neišsilaikė nė pusmečio. Žymiai geriau sekėsi simboliškai 1930 vasario 16 dieną dailininko Adomo Brako namuose įrengtam ir duris atvėrusiam kino teatrui *Capitol* (neretai vadinamam ir *Kapitol*)⁵⁶⁷. *Capitol* kino teatro savininkas buvo S. Šlesas⁵⁶⁸, tačiau šiame kino teatre, kaip ir buvusioje *Liepsonoje*, filmai rodyti lietuviškais užrašais, dažnai demonstruoti ne Vokietijos gamybos filmai, tad kino teatras laikytas lietuvišku⁵⁶⁹. Šis kino teatras to meto Klaipėdoje išsiskyrė savo modernumu – pirmasis mieste pradėjo demonstruoti garsinius filmus⁵⁷⁰, taip pat filmus demonstravo žemesnėmis kainomis (ko pasekoje ir likę kino teatrai turėjo jas nuleisti)⁵⁷¹, būtent šis kino teatras sudarė didžiausią konkurenciją dviem F. Ipacho laikomiems kino teatras. Ši konkurencija išliko akivaizdi visą ketvirtąjį dešimtmetį⁵⁷². Po *Capitol* atsidarymo Klaipėdoje galime įžvelgti savotišką kino filmų įtakos sferų pasidalijimą, jei 3-ajame dešimtmetyje *Kammer* ir *Apollo* ekranuose kartas nuo karto pasirodydavo keletas filmų pagamintų ne Austrijoje ar Vokietijoje, tai 4-ajame dešimtmetyje veik visi šie filmai rodyti *Capitol* kine, tuo tarpu *Kammer* ir *Apollo* demonstravo veik išskirtinai Vokietijos ir Austrijos kino filmus (kitų šalių produkcija šiuose

⁵⁶⁴ F. Ipachui taip pat priklausė ir dar du kino teatrai Šilutėje ir Pagėgiuose – A. *Klaipėdos kinų propaganda* in: *Lietuvos aidas*. 1935 03 12, Nr. 58 (2321), p. 3.

⁵⁶⁵ J. A. Misiūnas. *Klaipėdos kino teatrai (Jų veikimas nuo 1923 iki 1932 m.)* in: *Kino naujienos*, 1932 04 17, Nr. 16 (21), p. 12.

⁵⁶⁶ *Naujas kino teatras Klaipėdoje* in: *Lietuvos keleivis*, 1929 01 10, Nr. 8, p. 2.

⁵⁶⁷ *Capitol kino atidarymas* in: *Lietuvos keleivis*, 1930 02 16, Nr. 39, p. 3.

⁵⁶⁸ Alvydas Surblys. *Kauno kino teatrai 1918-1940 m.: lokalizacija ir raida* in: *Kauno istorijos metraštis*, 2011, Nr. 11, p. 183.

⁵⁶⁹ „Čia turime tris kino-teatrus: „Capitol“, „Apollo“ ir „Kammer-Licht-Spiele“. Pastarieji du yra vokiški (vieno savininko), o pirmasis – lietuviškas“. A. John. S. *Daugiau dėmesio Klaipėdai* in: *Kino naujienos*, 1932 02 28, Nr. 9 (14), p. 11

⁵⁷⁰ J. A. Misiūnas. *Klaipėdos kino teatrai (Jų veikimas nuo 1923 iki 1932 m.)* in: *Kino naujienos*, 1932 04 17, Nr. 16 (21), p. 12.

⁵⁷¹ A. John. S. *Daugiau dėmesio Klaipėdai* in: *Kino naujienos*, 1932 02 28, Nr. 9 (14), p. 11

⁵⁷² „Po metų įsisteigė „Capitol“, kuris ir dabar varo rimtą konkurenciją su vokiškaisiais“ J. A. Misiūnas. *Klaipėdos kino teatrai (Jų veikimas nuo 1923 iki 1932 m.)* in: *Kino naujienos*, 1932 04 17, Nr. 16 (21), p. 12.

kino teatruose neviršydavo 2-3 kino filmų per metus)⁵⁷³. Lietuvišku kinu laikytinas ir 1935-aisias Klaipėdos kareivinėse įsikūręs karių kino teatras, tačiau jo šioje disertacijos dalyje neaptarinėsime.

Iki 1932-ųjų Klaipėdos kino teatrai vokiškus filmus gaudavo tiesiai iš čia buvusios Vokietijos, jie kraštą pasiekdavo anksčiau nei likusią Lietuvą. O ir vėliau Vokietijos kino kontoros kraštą išskirdavo iš visos Lietuvos – filmus jam suteikdavo pigiau, nei Kauno kino teatrams. „Klaipėdos kinams Vokietijos filmos labai pigiai kaštuoja, pav. toks propagandinis Ufos „Auksas“⁵⁷⁴ Klaipėdai kaštavo 500 markių, tuo tarpu, kai Kaunui žymiai brangiau“⁵⁷⁵. Panašu, jog vokišką kino produkciją demonstravę Klaipėdos kino teatrų savininkai buvo patenkinti tokia padėtimi Klaipėdos kino teatruose: „[Klaipėdos kino teatrų] Savininkai teisinasi, kad negauna naujoms filmoms leidimų. Tačiau įdomu iš kur senąsias įveža ir kodėl Kaunas ir net mažesni Lietuvos miesteliai turi visada gerų, dar nematytų filmų. Iš to galima spręsti, kad čia ne leidimai kalti, o vien tik nenorėjimas turėti ryšių nei su Kauno filmų rūpinimo kontoromis, nei su tomis valstybėmis, iš kurių betarpiai galima jų gauti.“⁵⁷⁶. Antra vertus, Vokietijos kino filmų nuomos kontoroms darbuotis Klaipėdoje padėjo ir kai kurių Kauno kino kontorų veikla: „Didžiausia bėda yra ta, kad kai kurios kauniškės kontoros dar iki šiol su vokiečių firmomis sudariusios sutartis, kuriomis filmų negali duoti Klaipėdai“⁵⁷⁷.

Vokietijos kino kontorų nuostatas Klaipėdos krašte puikiai iliustruoja jų pasipiktinimas mieste atsidarius lietuviškam kino teatrui *Liepsna*. 1929 metais atsidaręs lietuviškas *Liepsnos* kino teatras neapsiribojo tik Vokietijos kino filmų kontorų Klaipėdai siūloma produkcija, teatras nuomojo ir Talino bendrovės *Royal-Film* (turinčios skyrių Kaune) filmus, tačiau prieš šią veiklą sukilo Vokietijos filmų kontoros. Kadangi *Liepsnos* parodytų filmų

⁵⁷³ Pvz. 1936 metais šiuose kino teatruose (bendrai) parodyti tik 4 ne vokiškai kalbančių šalių filmai. Duomenys surinkiti autoriaus pagal dienraščio *Vakarai* 1936 m. spausdintus reklaminius skelbimus.

⁵⁷⁴ *Gold* (1934)

⁵⁷⁵ A. *Klaipėdos kinų propaganda* in: *Lietuvos aidas*. 1935 03 12, Nr. 58 (2321), p. 3.

⁵⁷⁶ Straipsnio autorius piktinasi, jog Klaipėdos kino teatrai vasaros metu „maitina klaipėdiškius senomis, jau po keletą kartų matytomis filmomis. Jos yra nepaprastai nuvalkiotos ir visiškai sutrūkusios. Iškarpytos. Tokių filmų kartais net turinį sunku suprasti. Yra ir tokių, kurios perdirbtos dar iš „nebylių“ negarsinių filmų, o dabar vadinamos garsinėmis, nes įkalbėtos.“. Vasaros metu Klaipėdoje kartotos, daugiausiai, vokiškos kino juostos, tačiau kino teatrai turėjo galimybių, ir imdavo filmus Klaipėdos kraštui ir ne iš Vokietijos (pvz. tokie buvo visi sovietiniai filmai). Vgis. *Klaipėdos kino teatrų sutartinė* in: *Vakarai*. 1936 08 09, Nr. 184, p. 3.

⁵⁷⁷ *Su kino kamera aplink pasisukus* in: *Naujoji romuva*. 1933 01 22, Nr. 108, p. 95.

Klaipėdoje iš Vokietijos kino kontorų jau nebenorėjo pirkti F. Ipacho kino teatrai, Vokietijos filmų nuomotojai pradėjo reikšti protestus Talino bendrovei ir reikalavo ją padengti jų patirtus nuostolius krašte, dargi pareikšdamos, jog *Royal-Film* savo veiksmiais „ižeidė Klaipėdos kraštą“. Žinoma, tokie Vokietijos kino kontorų pareiškimai buvo absurdiški. Talino bendrovė turėjo visas teises nuomoti filmus Lietuvoje, ir neturėjo pasirašiusi jokių įsipareigojimų su Vokietijos kino kontoromis dėl veiklos Klaipėdos krašte. *Liepsnos* kino teatras užsidarė ne dėl Talino kino kontoros kaltės, paprasčiausiai, teatras buvo įsikūręs F. Ipachui priklausančiose patalpose, pasibaigus vieno sezono trukmės nuomos sutarčiai, dėl prarastų pinigų ir susidariusios konkurencijos suirzęs F. Ipachas atsisakė ilgiau pratęsti nuomos sutartį – tai buvo jo teisė⁵⁷⁸.

Ketvirtajame dešimtmetyje Klaipėdos mieste rodomų vokiškų filmų procentas gerokai viršijo į Lietuvą įvežamų vokiškų filmų dalį⁵⁷⁹, tačiau šiuo metu vokiškų filmų skaičius krašte buvo mažesnis, nei trečiajame dešimtmetyje. Vokiškų filmų sklaidą trukdė paskelbti įstatymai. Pirmieji jų – 1932 m. liepą paskelbtas *Kino filmų cenzūros įstatymas*⁵⁸⁰ ir kartu su juo pakeistas Muitinių įstatymas⁵⁸¹. Paskelbus apie ruošiamą *Kino filmų cenzūros įstatymo* projektą, kuriame numatoma, jog visi Lietuvoje demonstruojami kino filmai bus cenzūruojami Kaune, sunerimo Klaipėdos kino teatrų savininkai ir valdžios įstaigos. Dar 1931 gegužės pabaigoje kino teatrų *Apollo* ir *Kammer* savininkas F. Ipachas kreipėsi į Vidaus Reikalų ministeriją prašydamas įsteigti atskirą kino filmų cenzūros skyrių Klaipėdoje, nes Klaipėdos kino teatrai dažnai kino filmus užsakydavo tiesiogiai Vokietijoje ir gaudavo juos per Pagėgių ar Klaipėdos muitines, tuo tarpu centralizavus kino cenzūrą Kaune, Klaipėdos kino teatrai patirtų žymiai daugiau išlaidų, nes kino filmus tektų nuomotis ilgesniam laikotarpiui, tam, jog būtų spėta nusiųsti juos cenzūruoti į Kauną (ir laukti kol jie sugrįš iš jo)⁵⁸². Jau oficialiai paskelbus *Kino filmų cenzūros įstatymą*, 1932 metų rugpjūtį, tuometinis Ministras Pirmininkas Juozas Tūbelis sulaukė Klaipėdos krašto Direktorijos protesto, teigiančio, jog kino filmų cenzūra yra policinis reikalas,

⁵⁷⁸ Alfredi. *Dėl kino lietuviškais parašais Klaipėdoj* in: *Lietuvos aidas*, 1929 10 05, Nr. 227 (711), p. 5.

⁵⁷⁹ Pvz. 1936 vokiški ir austriški filmai sudarė 40,8 % visų į Lietuvą įvežtų kino filmų, tuo tarpu Klaipėdos kino teatruose jie užėmė 61,8 % repertuaro. Apskaičiuoti pagal Vytauto Mikalausko pateiktą medžiagą. *Kinas Lietuvoje...*, p. 175; ir 1936 laikraštyje *Vakarai* skelbtus Klaipėdos kino teatrų repertuarus.

⁵⁸⁰ *Kino filmų cenzūros įstatymas* in: *Vyriausybės žinios*. 1932 07 15, Nr. 390, p. 2.

⁵⁸¹ *Muitinių įstatų pakeitimas* in: *Vyriausybės žinios*. 1932 07 15, Nr. 390, p. 2.

⁵⁸² Vytautas Alseika. *Filmų priežiūra...*, p. 58-59.

todėl ji priklauso vietinių Klaipėdos krašto organų kompetencijai, įstatymas neva pažeidžia Klaipėdos krašto statutą, nes muitinės siųsdamos kino filmus į Vidaus Reikalų Ministeriją ir išleisdamos iš jos tik Ministerijai sutikus, pasisavina Klaipėdos krašto autonominių organų kompetenciją. T. y. teisę patiems cenzūruoti Klaipėdos krašte rodomus filmus⁵⁸³. Direktorijos teigimu, naujas cenzūros įstatymas taip pat sumenkino Klaipėdos kino teatrų repertuaro lygį: „Filmų nuomavimo išlaidos esančios tokios didelės, kad seniau kinematografai siųsdavo atskirą žmogų išnuomotoms filmoms iš Tilžės parsivežti, muito formalumams atlikti bei filmoms Vokietijon gražinti. Prie naujosios filmų cenzūros Kaune reikalo negalima kitaip sutvarkyti, kaip tik siunčiant filmas paštu, kas sudaro du kartu po dvi dienas nereikalingo sugaišimo, už kurį reikia apmokėti. Lietuvai ir jos Vyriausybei nesą jokios prasmės tokiu būdu skriausti vietos kinematografus. // Dabartinė tvarka privedusi prie to, kad pasaulinių įvykių apžvalgos iš užsienio visai neimama, o sudaroma pačioje Klaipėdoje iš senų filmų. Tuo būdu, toji apžvalga, be abejo, maža turi vertės, publikos nemėgiama ir sudaro pas žiūrėtojus įspūdžio, kad Lietuvos praveistas naujas filmų importo sutvarkymas yra pabloginęs ir filmų rūši⁵⁸⁴. Atsakydamas į visus Klaipėdos krašto įstaigų protestus Ministras Pirmininkas Juozas Tūbelis pavadino juos paprasčiausiu „nesusipratimu“, nes „Filmų cenzūros įstatymu ir muitinių įstatų pakeitimu reguliuojamas ne filmų rodymas kino teatruose, ir jų priežiūra, bet tik filmų įvežimas, kuris, kaip ir visas įvežimas, priklauso Centro valdžios kompetencijai“⁵⁸⁵. Teisiškai visas kino filmų cenzūravimo procesas vykdavo filmams dar esant Lietuvos muitinėse, tik Vidaus reikalų ministerijos sutikimu filmai galėjo būti iš muitinės išleisti, o visi į Lietuvą patenkantys filmai neturintys tokio VRM sutikimo buvo prilyginami kontrabandai⁵⁸⁶. Oficialiai visi Kauno kino filmų cenzoriams neįtikę filmai, ar jų dalys, niekada neperžengdavo muitinės ribų ir neįvažiuodavo į Lietuvos teritoriją, cenzūruotos kino filmų dalys buvo užrakinamos seife ir muitinę palikdavo tik

⁵⁸³ Lietuvos respublikos Ministro pirmininko raštas Klaipėdos krašto gubernatoriui, Nr. 445, 1932 09 02 ir Klaipėdos Krašto gubernatoriaus V. Gyljo raštas Klaipėdos Krašto Direktorijos pirmininkui, Nr. 8053, 1932 09 07 in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1021, l. 332-333.

⁵⁸⁴ Dovas Zaunius. *Pro Memoria*, 1932 10 31 in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1160, l. 9-13.

⁵⁸⁵ Lietuvos respublikos Ministro pirmininko raštas Klaipėdos krašto gubernatoriui, Nr. 445, 1932 09 02 ir Klaipėdos Krašto gubernatoriaus V. Gyljo raštas Klaipėdos Krašto Direktorijos pirmininkui, Nr. 8053, 1932 09 07 in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1021, l. 332-333.

⁵⁸⁶ *Muitinių įstatų pakeitimas* in: *Vyriausybės žinios*. 1932 07 15, Nr. 390, p. 2.

filmus išvežant iš Lietuvos. Tuo tarpu tik muitinės ribas peržengę Klaipėdos kraštui skirti kino filmai atitekdavo autonominių krašto organų žiniai, o pastarieji galėdavo laisvai drausti, cenzūruoti ir karchyti gautus filmus, tačiau kadangi prieš tai su jais jau buvo pasidarbavusi Didžiosios Lietuvos cenzūra, visi į Klaipėdos kraštą patenkantys filmai Kauno valdininkų nuomone nebeturėjo kelti jokio pavojaus Lietuvai. Šiais įstatymais Kauno valdžia sužaidė puikią šachmatų partiją su Klaipėdos autonomine valdžia ir taip iš jų pavogė kino filmų cenzūros krašte monopolį.

Antrasis įstatymas – 1936 metų pradžioje įvykdytas prekių, kurioms įvežti į Lietuvą reikia gauti leidimus, sąrašo papildymas, į šį sąrašą įtraukiant ne tik įvairius chemikalus, stiklo dirbinius, bet ir kino filmus⁵⁸⁷. Šių pokyčių jau senokai reikalavo Didžiosios Lietuvos spauda: „Pagaliau, ar lietuviškoji visuomenė gali toliau ramiai toleruoti laisvą vokišką propagandą Klaipėdos krašto kinuose <...> Iš tikrųjų, reikėtų įvesti licencijas filmoms, kaip ir kitoms prekėms ir tuo būdu reguliuoti įvežamųjų filmų kontingentą“⁵⁸⁸. Būtent kino filmus klaipėdiečiai ir išskyrė kaip svarbiausią iš 26 į licencijuojamų prekių sąrašą įtrauktų produktų – „Nesklandumams išvengti nustatyta artimiausiomis dienomis papildyti licencijuotų prekių sąrašą tomis svarbiausiomis prekėmis kurioms licencijos nebuvo reikalingos. Pirmoj eilėj filmoms...“ – teigia *Vakarų* korespondentas. To paties straipsnio autorius taip pat neleidžia abejoti, kurių šalių kino produkciją visų pirma palies nauja prekių politika – „Kaip žinoma, Lietuva turi pasyvų balansą su Vokietija“, – straipsnį užbaigia autorius⁵⁸⁹. Tokiu būdu Didžiosios Lietuvos politikai, nors ir ne žymiai, galėjo keisti autonominės Klaipėdos kino teatrų repertuarus.

Lietuvą atstovavusios Kauno cenzūros ir pro-vokiškai nusiteikusių Klaipėdos autonomijos institucijų konfliktai kino filmų klausimu puikiai iliustruoja krašto problematiką. Pavyzdžiui 1931 metų balandį Klaipėdos krašto direktorijos pirmininkas asmeniškai uždraudė kino filmo *Vakarų fronte nieko nauja* (*All Quiet on the Western Front*, 1930) demonstravimą mieste, nes filmas „turi kiršinančių prieš Vokietijos kariuomenę vaizdų“⁵⁹⁰, nors kino filmo demonstravimui neprieštaravo nei Klaipėdos miesto gubernatorius, nei miesto policija ar karo komendantas. Toks draudimas aiškiai rodė Klaipėdos direktorijos politines simpatijas. Pagal klasikinį, pacifistinį E. M. Remarque

⁵⁸⁷ *Prekių, kurioms įvežti reikia gauti leidimus, sąrašo pakeitimas* in: *Vyriausybės žinios*, 1936 02 15, Nr. 523, p. 1-2.

⁵⁸⁸ A. *Klaipėdos kinų propaganda* in: *Lietuvos aidas*, 1935 03 12, Nr. 58 (2321), p. 3.

⁵⁸⁹ *Papildytas licencijuotų prekių sąrašas* in: *Vakarai*, 1936 02 13, Nr. 36, p. 1

⁵⁹⁰ *Klaipėdos Krašto Gubernatoriaus raštas Užsienio Reikalų ministrui*, 1931 04 30 in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1164, l. 59.

romaną sukurtas filmas *Vakarų fronte nieko nauja*, puikiai sutiktas visame pasaulyje, taip pat ir Lietuvoje. Išskyrus Vokietiją. Vokietijos nacionalsocialistai itin nemėgo šio filmo, o būsimas Trečiojo Reicho propagandos ministras pats organizavo išpuolius prieš jį, filmo premjeros Berlyne metu į kino teatrą prileido žiurkių ir dūminių sprogmenų, po šio incidento filmas Vokietijoje uždraustas rodyti⁵⁹¹.

Kauno kino filmų cenzoriai suprato išskirtinę Klaipėdos padėtį Lietuvoje, todėl cenzūruojant kino filmus pasitaikydavo atveju, kai cenzoriai leisdavo sau uždrausti kai kuriuos kino filmus demonstruoti tik Klaipėdoje, tuo tarpu leisti juos rodyti Didžiojoje Lietuvoje. Tačiau tai netruko pastebėti miesto direktorija, viename raštų Klaipėdos miesto gubernatoriui ji rašė: „Išleidus įstatymus apie kino filmų cenzūrą, kino teatrus ir muitų įstatų pakeitimą Vyr.Žin.Nr.390) Direktorija raštu iš 1932 m. rugpjūčio mėn. 24 d. Nr.-IV a 1933 – kreipėsi į poną Ministerį Pirmininką ir nurodė tai, kad filmų rodymo priežiūros reguliavimas Klaipėdos Krašte einant Klaipėdos Krašto Statuto 5 str. 3 skaitline (švietimas) ir 8 skaitline (policija), priklauso Klaipėdos Krašto vietinių organizacijų kompetencijai. Į tai buvo Direktorijai atsakyta Gubernatūros raštu iš 1932 m. rugsėjo mėn. 7 d. – Nr. 8053 -, kad išleistais įstatymais tesureguliuotas tik kino filmų įvežimas, bet ne kino teatrų priežiūra, ir kad Klaipėdos Krašto autonominių organų teisė reguliuoti leistų įvežti kino filmų rodymą neliečiama. // Kino filmų Cenzūra Kaune tačiau įsakymu iš 1937 m. spalio mėn. 30 d. –Nr. 37088 – uždraudė rodyti Klaipėdos Krašte 2 filmu. Yra tai filmai // 1. Mussolini Vokietijoje. // Mussolini atvyksta į Miuncheną, kur jį iškilmingai sutinka Adolfas Hitleris. // 2. Berlyne Mussolini kalbėjo į vokiečių tautą. // Direktorija kaip filmų cenzūrai Klaipėdos Krašte kompetentinga įstaiga, nemato jokių abejojimų leisti rodyti Klaipėdos Krašte tuodu filmu, kuriuodu parodo atvaizdų iš Lietuvai draugingų valstybių vadų susitikimo. Filmų Cenzūros Kaune padarytu sprendimu Direktorijos leidimas šiuos filmus rodyti praktiškai padarytus negalimu. Filmų Cenzūra Kaune šiuo uždraudimu pasisavino teises, kurios sulig Klaipėdos Krašto Statutu priklauso autonominiams įstaigoms. <...> Pone Gubernatoriau, prašomas daryti žygių, kad Filmų Cenzūros uždraudimas būtų panaikintas ir tokio pobūdžio atsitikimai nesikartotų.“⁵⁹². Šią šachmatų partiją dėl Klaipėdos krato kino teatrų turinio laimėjo Direktorija. Kino filmų cenzūrai teko

⁵⁹¹ Žiūrėti pvz.: Susan Tegel. *Nazis and...*, p. 15.

⁵⁹² *Klaipėdos krašto direktorijos raštas Klaipėdos krašto gubernatoriui*, 1937 11 22 in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1021, l. 331.

pripažinti padarius klaidą ir prisižadėti, jog ji daugiau nepasikartos⁵⁹³. Kino filmų cenzūra negalėjo leisti Kaune demonstruoti simpatingo Mussolinio, tačiau uždrausti tą patį kino filmą Klaipėdoje – dėl krašto gerovės teko aukotis.

Kauno cenzūra ne visuomet likdavo patenkintas ir Klaipėdos karo komendantas, mat į miestą kartais patekdavo, jo nuomone, propagandinių filmų: pavyzdžiui 1933 spalį krašto komendantas uždraudė demonstruoti *Capitol* kino teatre vos kelias dienas rodytą filmą *Die elf Schill'schen Offiziere*⁵⁹⁴ (1932). Filmą pasakojo apie nacionalinio Vokietijos didvyrio, Prūsijos karininko Ferdinand'o von Schill'o nesėkmingą sukilimą prieš prancūzų valdymą. Filmą pasirodė perdėm militaristinis ir nacionalistinis, jis džiugiai sutiktas pro-vokiškoje krašto spaudoje, kuri skelbė, jog tai yra geriausias sezono filmas⁵⁹⁵. Šiuo atveju keista, jog filmą statė lietuvišku laikytas *Capitol* kino teatras. Tačiau pro komendanto akis prasmuko panašių tendencijų filmas *Tannberg*, kuris buvo sukritikuotas Didžiosios Lietuvos spaudoje⁵⁹⁶. Tačiau itin agresyvūs, atvirai nacionalsocialistiniai kino filmai Klaipėdos kino teatruose, kaip ir Didžiojoje Lietuvoje, nepasirodė. Čia taip pat dominavo vokiškos komedijos, farsai ir operetės: „Filmai eina daugiausia vokiški: farsai, operetės ir šiaip linksmo turinio filmai <...> Norintiems gerai „į sveikatą“ pasijuokti tokie filmai tinka, nes kinai gausiai lankomi“, – 1932 m. apie Klaipėdos kino filmų repertuarą pasakos *Kino naujienų* korespondentas⁵⁹⁷. Vokiškus kino filmus krašte taip pat papildė ir kitų šalių kino produkcija, taip demonstruota ir Didžiojoje Lietuvoje. Veimaro respublikos filmams apie pasiaukojimą ir kovą už tėvynę oponavo ne ką mažiau karingi ir (sovietinės) tėvynės meilę akcentuojantys SSRS kino filmai – su pasisėkimu Klaipėdoje (kaip ir visoje Lietuvoje) rodyti *Чанаяв* (1934)⁵⁹⁸ ar *Аэроград* (1935)⁵⁹⁹. Nuotykių ir meilės nestigo JAV ir Didžiosios Britanijos kūriniuose, pavyzdžiui daugelį kartų mieste demonstruotoje Čarlzo

⁵⁹³ *Klaipėdos krašto gubernatoriaus raštas, Klaipėdos krašto direktorijos pirmininkui*, 1938 05 04 in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1021, l. 327.

⁵⁹⁴ Ir. *Uždraudė rodyti filmą „Die elf Schill'schen Offiziere“* in: *Lietuvos keleivis*, 1933 10 03, Nr. 227, p. 2.

⁵⁹⁵ *Die elf Schill'schen Offiziere* in: *Memeler Dampfboot*, 1933 10 01, Nr. 231, p. 9.

⁵⁹⁶ „Didysis karo tonfilmas apie Tannenbergo kautynes – sujaudinant, labai objektyvus, paminklas istorinio atitikimo. – Asmeniškai likimai Rytprūsijos gyventojų. Tveriančios kovų scenos...“ skelbė Klaipėdos krašto spauda. *Tannenbergo kautynės* in: *Lietuvos keleivis*, 1933 03 07, Nr. 55, p. 4.

⁵⁹⁷ A. John. S. *Daugiau dėmesio Klaipėdai* in: *Kino naujienos*, 1932 02 28, Nr. 9 (14), p. 11

⁵⁹⁸ *Čapajev* [Reklama] in: *Vakarai*. 1936 03 04, Nr. 53, p. 8.

⁵⁹⁹ *Aerogradas* [Reklama] in: *Vakarai*. 1936 02 21, Nr. 43, p. 7.

Dikenso *David Copperfield* ekranizacijoje (rež. Georg Cukor, 1935)⁶⁰⁰. O vienvaldis Klaipėdos kino teatrų karalius buvo *Tarzanas*, mieste demonstruota daugybė šio džunglių gyventojų nuotykių: *Tarzanas ir jo draugė*⁶⁰¹, *Tarzanas – pradinių miškų valdovas*⁶⁰², *Tarzanas ir vampyrai*⁶⁰³, *Baru – Tarzano sūnus*⁶⁰⁴, *Tarzanas ir žalioji deivė*⁶⁰⁵, *Tarzano kerštas*⁶⁰⁶ ir t. t. Ketvirtojo dešimtemčio antroje pusėje laikraščių puslapiuose pasirodė net *Tarzano* komiksai!⁶⁰⁷ Nors nacistinėje Vokietijoje, taip pat buvo sukurta puikių ir egzotiškų nuotykių filmų, pavyzdžiui *Das indische Grabmal* (rež. Richard Eichberg, 1938)⁶⁰⁸, tačiau savo kiekiu (ir, dažniausiai, kokybe) jie sunkiai galėjo konkuruoti su masine Holivudo produkcija. Net išskirtinai vokiškus ir austriškus filmus demonstravę Klaipėdos kino teatrai neatsispyrė populiariosios Vakarų kultūros spindesiui, F. Ipacho *Kammer* kino teatre atsirado vietos ir Mickey Mouse'ui⁶⁰⁹...

Daug rašalo lietuviškoje krašto spaudoje išlieta ginčijantis miesto kino teatrų kalbos klausimu. Kaip jau minėta 1929-1930-aisias kino filmai mieste pradėti demonstruoti ir su lietuviškais kino užrašais. Tačiau atsiradus garsiniam kinui šie užrašai dingo iš kino teatrų. To priežastys materialinės – garsinių filmų dialogai užėmė žymiai daugiau teksto nei trumpi sakiniai nebyliuose filmuose. Išversti šiuos dialogus ir paversti juos ant ekrano projektuojamu tekstu kainavo nemažai pinigų, todėl sugalvota alternatyva: „Prieš keletą metų atskiru įstatymu buvo sutvarkyti filmų tekstai. Buvo D. Lietuvoj išvaryti lauk rusiški, vokiški tekstai, o Klaipėdos krašto kinuose tapo privalomas lietuvių kalbos vartojimas. Tik štai įžengė kinan garsinė filma. Čia jau sunkiau. Kaip tik tuo pasinaudojo kinų savininkai ir kai kurių valstybių politikai. // Pavyzdin, Klaipėdos mieste yra trys kinai, Kammer ir Apollo kitokių kaip grynai vokiškų garsinių filmų nerodo. Tam tikrais atspėjimais sumetimais. Capitol parodo retkarčiais ir anglų, ir prancūzų ir USA gamybos

⁶⁰⁰ *David Copperfield* [Reklama] in: *Vakarai*. 1936 01 30, Nr. 24, p. 7; filmas mieste kartotas 1937 sausį ir kovą.

⁶⁰¹ *Tarzanas ir jo draugė* [Reklama] in: *Vakarai*, 1936 01 30, Nr. 24, p. 7.

⁶⁰² *Tarzan – pradinių miškų valdovas* [Reklama] in: *Vakarai*, 1936 03 31, Nr. 76, p. 7.

⁶⁰³ *Tarzanas ir vampyrai* [Reklama] in: *Vakarai*, 1937 01 15, Nr. 12, p. 7.

⁶⁰⁴ *Baru – Tarzano sūnus* [Reklama] in: *Vakarai*, 1939 03 01, Nr. 50 (960), p. 7.

⁶⁰⁵ *Tarzanas ir žalioji deivė* [Reklama] in: *Vakarai*, 1938 11 02, Nr. 255 (861), p. 7.

⁶⁰⁶ *Tarzano kerštas* [Reklama] in: *Lietuvos keleivis*, 1933 03 02, Nr. 51, p. 6.

⁶⁰⁷ Žiūrėti pvz.: Edgar Rice Burrough. *Drąsusis Tarzanas* in: *Vakarai*, 1938 11 02, Nr. 255 (861), p. 2.

⁶⁰⁸ *Indų kapo paminklas* [Reklama] in: *Lietuvos keleivis*, 1938 03 30, Nr. 73, p. 6.

⁶⁰⁹ *Tetos Livonie taleris ir King Kong (Mickey Mouse)* [Reklama] in: *Vakarai*, 1936 09 11, Nr. 211, p. 7.

filmų. Tik daugiausia ar išimtinai vietoj originalios kalbos įkalbėta vokiškai. Tiesa, prieš filmą pradėdant duodamas visuose trijuose kinuose baisiausiame popiergalyje, vos įskaitomu raštu trumpas turinys lietuviškai. // Be abejo galėtumėm reikalaut, kad filmo būtų įkalbėtos lietuviškai. Esame kuklūs, nereikalaujame. Be to, žinome, kad meniškos filmos nuo garsinio teksto pakeitimo paprastai nukenčia <...> anglų ar prancūzų filmų su perkalbėta vokiečių kalba stačiai negalima klausyti. Matai inteligentiškus veidus, kultūringą laikyseną, o girdi filmų biuro tarnautojus, vežėjus ar grindų valytojus. // Gal čia siekiama dviejų tikslų: pripratinti kinų lankytojus prie vokiečių kalbos ir atpratinti juos nuo anglų, prancūzų ir USA filmų. Capitol paruošia, o Apollo ir Kammer jau tik grynai vokiškas filmas rodo. // Ne blogai, kad ir kino pagalba, išmokti vokiškai. Bet mes ne mažesnio intereso turime išmokti prancūziškai ir angliškai <...> Vokietijoje jau kelinti metai veikia griežta filmų kontrolė. Turėtume ir mes tokią įsivesti. Ir žiūrėti, kad rodomos filmos nei turiniu, nei kalba nekenktų mūsų tautiniam valstybiniam reikalui. // Todėl mano pasiūlymas: Vokiečių filmų turėtų būti įsileidžiamas tik tai tam tikras proporcingas kitoms valstybėms kontingentas. Jis neturėtų būti didesnis nei anglų, Amerikos Jungtinių Valstybių, Prancūzijos, ar Švedijos pavieniui. Garsinės filmos įleidžiamos tik tai jų originaline kalba“, – kino teatruose dominuojančia vokiečių kalba skundėsi vietos lietuviai⁶¹⁰. Klaipėdos karo komendantas pats ragino Klaipėdos kino teatrus įdiegti normalius filmų užrašus⁶¹¹. Įdomiausia tai, jog lietuviškus „moderniškų“ užrašus mieste pirmasis įsivedė ne „lietuviškas“ Capitol kino teatras, o „vokiškasis“ Kammer⁶¹². Lietuviški užrašai ir kino filmo turinys gaminti Kaune, „Pasirodo tai nesudaro jokių didelių sunkumų. Jie visai pigiai kainuoja“⁶¹³. Iš tiesų lietuvišku laikytam (iš tiesų žydų savininkui priklausiusiam) Capitol kino teatrui su lietuvių kalba sekdavosi sunkokai – šio kino teatro spaudoje skelbtose reklamose apstu klaidų ir lietuviškų žodžių iškraipymų. Tarpukario Klaipėdos lietuvių laikraščiuose dažnai piktintasi mieste darkoma lietuvių kalba, gėdintos netaisyklingos iškabos ir skelbimai⁶¹⁴, tačiau tuose pačiuose

⁶¹⁰ Adomas Samana. *Vokietina per kiną* in: *Vakarai*, 1936 10 13, Nr. 238, p. 3.

⁶¹¹ *Rūpinasi įvesti lietuviškus moderniškų užrašus Klaipėdos kino teatruose* in: *Vakarai*, 1936 02 01, Nr. 26, p. 8

⁶¹² Pirmasis „moderniškais“ lietuviškais užrašais parodytas nuotykių filmas *Indijos tigras* (*Königstiger*, 1935). Reklama *Indijos tigras* in: *Vakarai*. 1936 02 28, Nr. 49, p. 7.

⁶¹³ Bs. *Jau tvarkosi kino filmų užrašai* in: *Vakarai*, 1936 02 28, Nr. 49, p. 8.

⁶¹⁴ Žiūrėti pvz.: *Kokių „perlu“ randama Klaipėdoj* in: *Vakarai*, 1936 07 31, Nr. 176, p. 8; R. S. *Ar leistinas toks lietuvių kalbos darkymas?* in: *Vakarai*, 1936 07 09, Nr. 145, p. 3.

laikraščiuose spausdinamos filmų reklamos savo kalbos kultūra ir taisyklingumu neretai nusileisdavo korespondentų taip peiktiems kalbos darymo mieste pavyzdžiams.

Antroji daugiau dėmesio tarpukario Klaipėdoje sulaukusi kino sritis – Lietuvos kino kronika ir jos santykis su vokiška kino produkcija. Lietuvos kino kronika Klaipėdoje pasirodė 1929 m. atsidiarius kino teatrui *Liepsna*⁶¹⁵, tačiau lietuviška kronika nebuvo rodyta reguliariai, užsidiarius kino teatrui jos nebeliko. 1933-aisias žurnalistai vėl buvo sužavėti mieste pasirodžiusios ir *Capitol* kino teatre rodytos lietuviškos kronikos apie Klaipėdą. Ekrane rodyti kiekvienam klaipeidiečiui puikiai pažįstami vaizdai laikraščio *Lietuvos keleivis* korespondentui sukėlė visiškai naujus jausmus: „Paprastai kitų kraštų apžvalgose mes stebimės kitų kraštų – kitų vietų gražumu ir savotiškumais. Čia betgi galėjome pamatyti, kad ir mūsų kraštui netrūksta gražumo ir savų ypatybių, tik reikia, kad tuos savotiškumus tinkamai mums parodytų žinovo akis. Tik tuomet mes tai pastebime, nors kaip ir kasdien tuos vaizdus tikrumoje matome <...> kasdien beveik matome Klaipėdos žvejus ir tas mums nieko ypatingo nėra. O tiktai, kai juos matome vaizde prie savo darbo, kada jie rengiasi į jūras išplaukti, kada jie tinklus taiso, kada matome jų nuo vėjo ir darganų rašytus savotiškus veido bruožus, kada matome žvejų moteris jų savotiškame aprėde pardavinėjant vyrų sugautas žuvis, tik tada mums tikrai atsispindi tas jų savotiškumas. Kas turgaus dieną matome į turgų atvažiuojančius ir turguje stovinčius šimtus naujų krašto ūkininkų ir nieko ypatingo prie jų nepastebime. Įgudusi filmisto akis betgi mums prie jų parodo daug ypatingo-savotiško, ko mes kitaip netgi nepastebime...“⁶¹⁶ ir t. t. Nors po šios kronikos pasirodymo buvo žadama reguliariai pradėti demonstruoti lietuvišką kino kroniką mieste, pažadai neišpildyti – ji pamiršta iki 1936-ųjų⁶¹⁷.

Tačiau 1936-aisias Klaipėdoje pradėjus reguliariai demonstruoti lietuvišką kino kroniką, į ją iškart pažvelgta Vokietijos kino filmų kontekste. Nesunku pastebėti, jog trumpą džiaugsmą pasirodžiusia lietuviška kino produkcija⁶¹⁸ vos po kelių mėnesių pakeitė kartus nusivylimas ja⁶¹⁹. Lietuvos

⁶¹⁵ *Kino teatras „Liepsna“* [Reklama] in: *Lietuvos keleivis*, 1929 02 01, Nr. 26, p. 6.

⁶¹⁶ *Pirmoji lietuviška Kino Savaitės apžvalga Klaipėdoje* in: *Lietuvos keleivis*, 1933 01 03, Nr. 2, p. 4.

⁶¹⁷ Dr. *Dėl lietuviškos kronikos* in: *Vakarai*, 1936 08 30, Nr. 202, p. 8.

⁶¹⁸ „Teko konstatuoti džiugų faktą, kad pagaliau ir Klaipėdoje susilaukėme lietuviškos kronikos, kurios čia dar nebuvo rodoma.“. Dr. *Dėl lietuviškos kronikos* in: *Vakarai*, 1936 08 30, Nr. 202, p. 8.

⁶¹⁹ „Neseniai dar spaudoje reikalavome lietuviškos kronikos. Atrodo, kad prieš vėl reikalauti, kad jos verčiau nė nerodytų, negu rodytų atgyventus, užmirštus įvykius ir

kronika kaltinta nuolatiniu vėlavimu⁶²⁰, blogai parinktais, neįtikinančiais vaizdais ir techniniu atsilikimu⁶²¹. Kai kurių žiūrovų nuomone tokia kronika tiktai reklamavo kitų šalių produkciją: „Kas iš mūsų nenueina į kino? Ne daug kur turime nueiti, tai kinematografai turi visuomet pilnas sales, o šeštadienių vakarais netelpa. Visi matome prieš pradėdant filmą parodant pirma lietuvišką kroniką, po to Fox „tönende Wochenschau [garsinę savaitinę kroniką – A. D.]“ visiems kažkaip nesava darosi, žiūrint tų persenusių – šiomis dienomis rodoma kronika įvykių gegužės ir birželio mėnesių! [straipsnis rašytas lapkritį – A. D.] – susirinkimų ir švenčių vaizdų lydimų kažkokios pergriežtos gramofono „muzikos“ dejavimo <...> Ir po tokios kronikos tuojau subaibia liūtas ir pasigirsta ryškus vokiečio balsas⁶²², girdi parodysime jums visa kas aktualiausia ir įdomiausia iš visų pasaulio kraštų. Ir parodo – šiaip ar taip, bet nesenesnius, kaip prieš savaitę, dvi, įvykius kad ir pačios tolimiausios pašalio šalies“. Dar įdomesnis to paties autoriaus kaltinimas vokiškiems Klaipėdos kino teatrams – neva jie specialiai sabotuoja lietuvišką kroniką: „Kapitolyje dar kažkaip tos prieštvaninės kronikos praeina be tendencijos, bet kažkodėl kituose kinuose tie kronikos vaizdai taip mokama parodyti, kad, sakysim gražesnis rūmas ar vaizdelis pro akis šaute prašauna, o kokia scena su

tuos pačius taip surežisuotus, kad nesmagu juos žiūrėti.“ J. Pr. *Reikia susidomėti lietuviškąja kronika Klaipėdos kinematografuose* in: *Vakarai*, 1936 11 18, Nr. 269, p. 3.

⁶²⁰ „Pasižiūrėkime Paramounto arba Ufos savaitines apžvalgas. Kino operatoriai vyksta orlaiviais ar kitomis skubiomis priemonėmis, nufilmuoti ir, jei dar galima, tą patį vakarą parodyti įvykių ekrane, o jau už savaitės arba dviejų savaitių, kronikos visame pasaulyje demonstruojamos. Pas mus su kino kronika yra kitaip daroma. Jeigu įvykis įvyko Kaune, Šiauliuose ar kitur birželio mėnesyje, tai Klaipėdoje tuos įvykius pamatysime jau lapkričio mėnesyje! Mes lietuviai, su savo lietuviška kronika, rodos norime pasigirti, o ne išsijuokti.“ M. L. Skudiškis. *Mūsų lietuviška kronika* in: *Vakarai*, 1936 12 05, Nr. 283, p. 3.

⁶²¹ Pvz.: „Štai ta pati kronika Nr. 66 rodė rugiapjūtę. Kronikoje parodyta kaip Lietuvoje dalgiais kertami rugiai: pjovėjas su dalgiu varo juokingai siaurą pradalgę, kad žiūrovai ir nenoromis turi juoktis, be to, žiūrovai juokiasi iš paties pjovėjo netvarkingo apsirengimo. Tuo tarpu Lietuvoje rugiai kertami plačiomis ir vyriškomis pradalgėmis, kad malonu pažiūrėti. Taip pat ir su mašinomis daug kur rugiai pjaunami, be to, pas didesnius ūkininkus rugiapjūtės įvyksta dideliais pjovėjų ir rinkėjų būriais, kas vaizdą daro dar gražesnę. // Ta proga norisi pareikšti, ar negalima būtų Lietuvos kino kroniką padaryti garsinę? Garsinė kronika būtų žymiai vertingesnė ir įdomesnė, kad ir dar tiek sena; dabar nebylės kronikos, kaip ir filmos, neįprasta kino lankytojams, ypač didesniuose miestuose.“ E. K. N. *Reikia tobulinti Lietuvos kino kroniką* in: *Vakarai*, 1936 12 15, Nr. 291, p. 3.

⁶²² Liūtas aiškiai nurodo, jog autorius kalba apie JAV kompanijos „Metro-Goldwyn-Mayer“ vokiškai įgarsintą produkciją.

besikasančiu piemenuku ar susėdusiais eilėmis ubagais pasilieka prieš žiūrovų akis iki pakoktėjimo“⁶²³.

Iš tiesų prireikė labai nedaug laiko, jog patys Klaipėdos lietuviai taptų didžiausias lietuviškos kino kronikos priešais. Ši kronika krašte ir buvo pasmaugta jų pačių rankomis. Kaip prisimena Klaipėdos gubernatoriaus patarėjas Martynas Anysas: „Vėliau, įvedus Kaune pagamintą lietuvišką savaitinę filmų apžvalgą, Klaipėdos krašto kinematografai ją turėjo rodyti kartu su vokiška „Wochenschau“. Iš pradžių jie priešinosi, bet vėliau ją labai mielai demonstruodavo savais sumetimais. Lietuviškų savaitinių apžvalgų techniškas paruošimas buvo silpnas, vaizdai primityvūs, kartais net juokingi arba neestetiški. Retai teko matyti gražių Lietuvos gamtos vaizdų, naujesnių statybų, senų dvarų su įdomiais rūmais arba pavyzdingų ūkių su gyvulių bandomis ir geru žemės apdirbimu. Atvirkščiai, buvo tendencija rodyti apgriuvusias lūšneles, iš kurių buvo kilę aukšti lietuvių valdžios pareigūnai. Lyginant su vokiška „Wochenschau“, kuri „mušėsi“ grynai į efektą, lietuviškoji apžvalga veikdavo žiūrovus nepaprastai neigiamai; ypatingai metėsi į akis ryškus dviejų valstybių kontrastas tiek jėgos, tiek kultūros atžvilgiu. Visos gubernatorių ir lietuviškų organizacijų daromos pastangos tas apžvalgas pagerinti nuėjo niekais; galiausiai kilo įtarimas, jog šių savaitinių apžvalgų gamintojai buvo apmokami vokiškomis lėšomis. Tik gubernatoriaus Kubiliaus laikais jos pagaliau buvo išmestos iš Klaipėdos krašto kinematografų.“⁶²⁴. 1937-aisias lietuviška kino kronika tikrai dingo iš Klaipėdos kino teatrų, šįkart – sulig visam. Pastebėtina, jog būtent „vokiškieji“ Klaipėdos kino teatrai 1936-aisias sugražino reguliarius lietuviškos kino kronikos demonstravimus⁶²⁵, tačiau drąsiai teigti, jog tai buvo padaryta vien norint diskredituoti Lietuvos kino produkciją rodant ją kartu su vokiška, negalima. Tačiau tokia pati Lietuvos diskreditacija, kasdien vyko Kauno kino teatruose, Klaipėdos lietuviai, tiesiog, pasinaudojo autonomija, jog nebegadintų sau nervų.

Vertinant kino situaciją Klaipėdos krašte galime konstatuoti, jog kino filmai nebuvo svarus faktorius krašto gyventojų nuomonės formavime. Tiesa, bandymas per kiną skleisti Didžiosios Lietuvos propagandą krašte patyrė visišką fiasko, tačiau Lietuva taip pat sugebėjo gana gudriai užkirsti kelią į kraštą patekti atvirai nacionalsocialistinei vokiškai kino propagandai.

⁶²³ J. Pr. *Reikia susidomėti lietuviškąja kronika Klaipėdos kinematografuose* in: *Vakarai*, 1936 11 18, Nr. 269, p. 3.

⁶²⁴ Martynas Anysas. *Kova dėl Klaipėdos. Atsiminimai, 1927-1939*, Chicago: Kultūrai remti draugija, 1978, p. 335-336.

⁶²⁵ Dr. *Dėl lietuviškos kronikos* in: *Vakarai*, 1936 08 30, Nr. 202, p. 8.

Nepaisant to, Vokietijoje valdžią paėmus Hitleriui, prieš Lietuvius nukreiptos pro-vokiškos nuotaikos krašte plėtėsi. Tai lėmė tautiniai ir socialiniai krašto veiksniai. Klaipėdos krašto gyventojai buvo pripratę prie geresnių gyvenimo sąlygų nei Didžiojoje Lietuvoje gyvenę lietuviai, nors Klaipėdos krašto ūkininkai skundėsi suprastėjusia krašto ekonomine padėtimi, mažomis gyvulių supirkimo kainomis ir pan. Tačiau neretai jų balsas likdavo neišgirstas⁶²⁶, o, atrodo, išganingas išsigelbėjimas buvo ne taip ir toli – kitoje Nemuno pusėje. Kaip 1938 pabaigoje konstatavo padėtį krašte vertinę stebėtojai: „Dėl Klaipėdos Krašto gyventojų interesų ir psichologijos blogo supratimo, iš mūsų pusės padaryta ne mažai skaudžių klaidų ir pergyventa daug nusivylimų. // Nuo pat prisijungimo Klaipėdos Krašto prie Lietuvos, mes nemokėjome įspėti rinkikų psichologijos. <...> jei nebus padaryta skubių ir radikalių žygių, einame Klaipėdoje prie rimtos katastrofos“⁶²⁷. Katastrofa į Klaipėdą atėjo pati, 1939 kovą Vokietijos paskelbtu ultimatumu Lietuvai, didžioji dalis senųjų Klaipėdos krašto gyventojų šią katastrofą sutiko visai džiaugsmingai.

I. 2. 4. Lenkijos kino filmai kovų dėl Vilniaus kontekste

I. 2. 4a. Aukos ar neapykantos kurstytojai? Lenkijos kino filmai Lietuvoje

Lietuvos didesnės kaimynės – Lenkijos – kino istorija gerokai sėkmingesnė nei Antano Smetonos laikų Lietuvos. Jau 1908-aisias šalyje sukuriami pirmieji trumpo metro vaidybiniai filmai, iki Didžiojo karo pabaigos kuriamų filmų skaičius nuolatos auga, kuriasi pirmosios kino studijos, iškyla pirmoji tikra kino žvaigždė – aktorė Pola Negri (tikrasis vardas Apolonia Chałupec, 1897-1987)⁶²⁸. Didysis karas skaudžiai palietė Lenkijos kino rinką. Karą išgyveno tik viena kino filmų studija – *Sfinks Film* (įkurta 1911), kino teatrų skaičius nuo apie 700 1922-aisiais smuko iki pusės tiek 1924-aisiais ir buvusį skaičių pasiekė tik trečiojo dešimtmečio pabaigoje. Nepaisant to visą trečiąjį dešimtmetį Lenkijos kino industrija kasmet sukurdavo apie 10-12 pilno metro vaidybinių filmų, šis skaičius augo ketvirtąjį dešimtmetį, pvz. 1937-aisias Lenkijos kino studijose nufilmuoti 37

⁶²⁶ Žiūrėti, pvz. Martynas Ansysas. *Op. Cit.*, p. 171-193.

⁶²⁷ Dr. V. Zubovas. *Pranešimas „Padėtis Klaipėdos krašte besitariančių rinkimų akivaizdoje“*, be datos [circa 1938 spalio] in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1021, l. 223-228.

⁶²⁸ Tadeusz Lubelski. *Historia kina polskiego, 1895-2014*, Kraków: Universitas, 2015, p. 36-47.

pilno metro vaidybiniai filmai⁶²⁹. Artima savo geografija, kultūra ir istorija Lietuva galėjo tapti puikia erdve šių filmų sklaidai.

Šaliai esant carinės Rusijos imperijos sudėtyje taip ir buvo, tačiau po Didžiojo karo lenkiškų filmų sklaidą Lietuvoje komplikavo iškilęs Vilniaus klausimas. 1918 vasario 16, Vilniuje, Lietuvos taryba pasirašė Lietuvos Nepriklausomybės aktą, skelbusį Lietuvos Nepriklausomybę. Šalies sostine numatytas Vilnius. Tačiau Vilnių savo dalimi laikė ir 1918 lapkričio 11 nepriklausomybę paskelbusi Lenkija, dar daugiau – jo atsikąsti norėjo ir pasaulinę revoliuciją į Vakarus nešantys komunistai. Lietuvos Nepriklausomybės kovų metu miestas ėjo iš rankų į rankas, kol galiausiai, 1920 spalio 9, inicijuodami maištą, o iš tiesų sulaužę Suvalkų sutartį, Vilnių ir jo apylinkes užėmė gen. L. Želigovskio vadovaujami lenkų kariai. Užimtose teritorijose buvo įkurta marionetinė Vidurio Lietuvos valstybė, formaliai prijungta prie Lenkijos 1922 sausio 8. Miestas Lenkijos rankose išsilaikė iki pat Antrojo pasaulinio karo pradžios, 1939 rugsėjo 19-ą Vilnių užėmė SSRS kariai.

Lietuvos valstybė nepripažino Lenkijos įvykdytos Vilniaus okupacijos, ir kone visą tarpukario laikotarpį nepalaikė su kaimynine šalimi diplomatinių santykių (pastarieji užmegzti tik 1938 kovo mėnesį, po Lenkijos įteikto ultimatumo). 1926 gruodžio 17 Lietuvoje įvykus perversmui ir į valdžią atėjus Antanui Smetonai lenkiški filmai šalyje nebuvo rodomi – tarp dviejų kraštų vis dar vyravo karo stovis. Formaliai jis buvo panaikintas tik 1927-ųjų gruodžio 10, Ženevoje vykusios Tautų Sąjungos Tarybos sesijos metu, kurioje dalyvavo Lietuvos premjeras Augustinas Voldemaras ir Lenkijos premjeras Pilsudskis. Sesijoje priimta rezoliucija Lietuva paskelbė nebelaikančia savęs kariaujančia su Lenkija, o Lenkija pripažino Lietuvos Nepriklausomybę ir teritorinį vientisumą⁶³⁰. Nutraukus karo stovį Lietuvoje pasirodė ir lenkiški filmai, žymiausių jų priešakyje nauja Lenkijos ekranų žvaigždė – aktorė Jadwiga Smosarska (1898-1971). Pavyzdžiui, 1928-ųjų vasario 15, Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimo dešimtmečio išvakarėse, Kauno kino teatruose *Oaza* ir *Triumpf* demonstruota itin populiaris Lenkijoje rašytojos Helenos Mnišek (Helena Mniskówna) romano *Raupsuotoji* (1909) ekranizacija su Jadwiga Smosarska. Reklamoje, skelbusioje apie filmo demonstravimą, net nepasivarginta jo pavadinimo išversti į lietuvių kalbą,

⁶²⁹ Stanisław Janick. *The Polish Film. Yesterday and Today*, Warsaw: Interpress, 1985, p. 15, 23.

⁶³⁰ Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas. *Vilnius – Lietuvos sostinė: Problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 146.

filmas vadintas *Treudovata* (*Trędowata*, 1926)⁶³¹. Vos po kelių savaičių Kauno kino teatrų žiūrovai galėjo išvysti kitą filmą su Jadwiga Smosarska *Irena – meilės kankinė* (*Niewolnica miłości*, 1923)⁶³² ir t. t. Atsivėrusi Lenkijos kino rinka Lietuvos kino teatrų savininkams pasiūlė sąlyginai nebrangios, šalyje dar nerodytos produkcijos ir jie suskubo pasinaudoti šiuo pasiūlymu.

Tačiau karo stovio nutraukimas tarp šalių, toli gražu nereiškė, jog Lietuva atsisakė pretenzijų į Vilnių ir jo kraštą. 1928 gegužės 25-ą oficialiai paskelbta ir įsigaliojo prezidento pasirašyta antroji nuolatinė Lietuvos valstybės Konstitucija, šioje Konstitucijoje atsirado ankstesnėje Konstitucijoje nebuves straipsnis, skelbiantis, jog Lietuvos sostinė yra Vilnius, o sostinė kitur gali būti perkeliama įstatymu tiktai laikinai. Kaip pastebi Dangiras Mačiulis ir Darius Staliūnas, šis Konstitucijos straipsnis buvo įrašytas propagandiniais sumetimais⁶³³, ši nuostata buvo pakartota ir 1938-ųjų Lietuvos Konstitucijoje, abu kartus Lenkija pareiškė Lietuvai protestą dėl tokio Konstitucijos straipsnio. „Po 1926 m. gruodžio 17 d perversmo Lietuvos valdžioje įsitvirtinęs nacionalizmo ideologiją išpažįstantis autoritarinis režimas, nuosekliai eksploatavo Vilniaus klausimą politinėje kovoje ir politinio režimo taikomose visuomenės mobilizacinėse praktikose“⁶³⁴ Geriausiai tai atsispindėjo 1925 balandžio 26 įkurtoje Vilniaus Vadavimo Sąjungos veikloje, valdžią paėmęs Antanos Smetonos režimas nieko nelaukdamas tapo šios sąjungos globėju ir „taip subtiliai savo rankose monopolizavo vadovavimą Vilniaus vadavimo kampanijai“⁶³⁵. Nors Vilniui vaduoti sąjungos įkūrimo metu dalis spaudos peikė nepolitiška pasiskelbusios sąjungos organizatorius kaip apsimetėlius kurių tikslas ne Vilniaus vadavimas, o politiniai žaidimai⁶³⁶, nors po gruodžio perversmo sąjungą savo tikslams išnaudojo Antano Smetonos režimas, tačiau organizacijos narių skaičius augo kaip ant mielių ir 1929-aisias vienijo apie 10000 lietuvių, priklausančių 204 organizacijos skyriams, 1937-aisias narių skaičius jau siekė

⁶³¹ *Ekranas* in: *Lietuvos žinios*, 1928 02 15, Nr. 38 (2652), p. 4; vėliau filmo pavadinimas, visgi, pakeistas: *Ekranas* in: *Lietuvos žinios*, 1928 02 18, Nr. 40 (2654), p. 3.

⁶³² *Ekranas* in: *Lietuvos žinios*, 1928 03 09, Nr. 57 (2671), p. 3.

⁶³³ Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas. *Vilnius – Lietuvos sostinė...*, p. 146-147.

⁶³⁴ Dangiras Mačiulis. *Apie dvi...* p. 122.

⁶³⁵ *Ibid.*

⁶³⁶ Labiausiai nuskambėjo šis straipsnis: V. K. *Triukšmas Vilniui „vaduoti“* in: *Lietuvos žinios*, 1925 04 26, Nr. 93, p. 1.

apie 27000, o viso skyrių veikė 612⁶³⁷. Žymiausia sąjungos kampanija – Vilniaus pasų platinimas – vykdyta ketvirtajame dešimtmetyje, tačiau ir trečiajame dešimtmetyje varyta smarki propagandinė kova už Vilnių. Vien 1925-1929 organizacijos organo *Mūsų Vilnius* (pradėto leisti 1928) redaktorius, Vilniui vaduoti sąjungos reikalų vedėjas ėjęs ir instruktoriaus pareigas, Vincas Uždavinys, perskaitė 1,5 tūkst. paskaitų Vilniaus klausimu⁶³⁸. Nuošalyje neliko ir kitos iniciatyvos, pvz. 1927 išleidžiamas Kazio Puidos utopinis romanas *Geležinis Vilkas* „pasakojantis apie tai, kaip lietuvių patriotai Vilniaus krašte surengia sukilimą, prie jų prisideda baltarusiai, o sukilimui laimėjus, jie Lietuvos vyriausybę prašo Vilniaus kraštą prijungti prie Lietuvos“⁶³⁹, 1928-aisias dviem leidimais Kaune išėjo Petro Vaičiūno eilėraščių rinkinys *Amžiais dėš galvą už Vilnių lietuvis* (Vilniui vaduoti sąjungos leidinys), kuriame publikuotas ir bene žymiausias rašytojo eilėraštis *Mes be Vilniaus nenurimsim!*, pagal kurį sukurta daina tapo kone antruoju šalies himnu, ir t. t. Summa summarum, 1928-aisias lenkiškiems filmams pasirodžius Lietuvos ekranuose visuomenės mobilizavimas kovai už Vilnių jau buvo gerokai įsismarkavęs, įkarštis dėl Vilniaus netruko iškilti ir pasirodžiusių lenkiškų filmų klausimo kontekste, ir ne pačiu gražiausiu būdu.

„Užvakar Šančiuose buvo padarytas kino „Saturno“ užpuolimas. Ten buvo demonstruojama filma „Dama juodai apsilvilkus ir juodos rožės“⁶⁴⁰, kur dalyvauja žinoma lenkų artistė Jadvyga Smosarska. // 9 val. vak. Nežinomi asmens, šaunamais ginklais ir lazdomis apsiginklavę, įsibrovė kino teatran ir, išgąsdinę tarnautojus, jie perpjovė telefono vielas. Po to, grasindami mechanikui revolveriu suardė aparato būdelę. Du aparatai visiškai sunaikinti. // Čia pat buvo sunaikinta elektros įtaisų, po to visame teatre užgeso elektra. Publikoj kilo panika, ji metėsi bėgti laukan. Prie durų pasidarė susigrūdimas ir maigymasis. Pasigirdo vaikų ir moterų vaitojimai. Bet piktadariai pastojų publikai kelią ir iš salės nieko neleido. // Sunaikinę kino, piktadariai ramiai pasitraukė. Į pranešimą apie užpuolimą, tuojau atvyko sustiprintas būrys policijos, bet piktadarių jau nebuvo. Tai mat ką daro „patriotai“ – apie 1928 lapkričio 14 dieną Kaune įvykusį incidentą skelbė spauda⁶⁴¹. Spaudos teigimu

⁶³⁷ Nastazija Kairiūkštytė. *Vilniaus vadavimo sąjunga., 1925 04 26 – 1938 11 25*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2001, p. 26, 46.

⁶³⁸ *Ibid*, p. 129.

⁶³⁹ Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas. *Vilnius – Lietuvos sostinė...*, p. 144.

⁶⁴⁰ Veikiausiai demonstruotas filmas *Iwonka*, 1925, laikomas dingusiu.

⁶⁴¹ *Užpuolė kino „Saturną“* in: *Lietuvos žinios*, 1928 11 16, Nr. 254 (2868) , p. 3; *Užpuolė kinoteatrą Šančiuose* in: *Sutemos*, 1928 11 15, Nr. 13, p. 3; *Apie užpuolimą „Saturno“ kinematografo* in: *Sutemos*, 1928 11 16, Nr. 14, p. 3; *Užpuolė „Saturno“*

kino teatro užpuolime dalyvavo apie 10-12 vyrų, į įvykio vietą atvyko 20-ies policininkų būrys, tačiau užpuolikų jiems sučiupti nepavyko, kino teatrui buvo padaryta nuostolių už 17000 litų. Užpuolimas įvykdytas praėjus vos savaitei po Karaliaučiuje vykusių ir spaudoje plačiai nušviestų Lietuvos – Lenkijos derybų. 1928 lapkritį taip pat išėjo pirmasis *Mūsų Vilnius* numeris, platus ir gausiai nuotraukomis iliustruotas straipsnis šiame numeryje buvo skirtas lenkų išpuoliams prieš ukrainiečių įmones Lvove nušviesti. Nuotraukos demonstravo išdaužytus ukrainiečių įmonių langus, išlaužtas duris, sulaužytus baldus ir t. t. „Vistiek kaip po žemės drebėjimo tolimoje Japonijoje, – bet tai tik „kultūringųjų“ lenkų pogromas Lvove, padarytas ukrainiečių kultūrinėms įstaigoms“, – skelbė prierasas po vieno iš išpuolių padarinius vaizduojančia nuotrauka. Žinoma, žurnale nepamiršta išpuolių Lvove susieti su Vilniaus problematika: „Mes baisėjames pogromu, kurį padarė lenkai prieš ukrainiečių kultūrinės įstaigas, bet mes neturime užmiršti, kad lietuvių įstaigos Vilniuje jau seniai išgriautos. Dar 1921 metais sunaikinta Vytauto Didžiojo gimnazijos turtas, sumušti tos gimnazijos mokiniai, sulaužyta spintos, išdaužyta fizikos kabinetas ir kitos mokslo priemonės“⁶⁴². Tą patį vakarą, kai įvyko kino teatro užpuolimas, Lietuvos universiteto didžiojo salėje vyko protestas prieš „lenkų padarytas Lvove ukrainiečių skerdynes“⁶⁴³. Nežinia ar šie įvykiai galėjo tiesiogiai pastūmėti kino teatro užpuolimui, bet tikrai galėjo tarnauti kaip tinkamas fonas jam įvykdyti. Aišku tai, jog kino teatro *Saturn* savininkas buvo lietuvis – Juozas Ratkevičius, 1930-aisiais išrinktas Lietuvos kinematografininkų sąjungos pirmininku, tad užpuolimas visų pirma buvo nukreiptas prieš lenkiškus filmus, bei žymiausių jų veidą – Jadwiga Smosarska, kurios atvaizdą užpuolikai simboliškai sunaikino sudegindami kino filmo juostą. Tiek vyriausybės oficiozas *Lietuvos aidas*, tiek Vilniui vaduoti sąjungos organas *Mūsų Vilnius* ignoravo prieš lenkiškus filmus demonstravusį kino teatrą Kaune įvykdytą išpuolį, tačiau toliau nevengė skelbti žinių ir smerkti lenkų, dėl jų įvykdytų išpuolių Lvove.

Išpuolis prieš kino teatrą *Saturn* nebuvo vienintelis, 1929 vasario 3 panašus likimas ištiko kitą nuošalesnį Kauno priemiesčio kino teatrą *Palladium* (kitur vadinamas *Paladium*, vėliau *Banga*, tuo metu tai buvo vienintelis kino teatras Žaliakalnyje), jo repertuare vėlgi buvo lenkiškas filmas su Jadwiga Smosarska, o užpuolikų skaičius šį kartą buvo gerokai išaugęs:

kinematografą in: *Darbininkas*, 1928 11 25, Nr. 47 (482), p. 4; *Piktadariai kinoteatre* in: *Šaltinis*, 1928 11 24, Nr. 46, p. 746;

⁶⁴² Vygandas. *Vilnius ir Lvovas* in: *Mūsų Vilnius*, 1928 lapkritis, Nr. 1, p. 3-8.

⁶⁴³ *Lietuvos universiteto studentų protestas prieš ukrainiečių skerdynes* in: *Lietuvos aidas*, 1928 11 15, Nr. 235 (449), p. 5.

„Apie 30 ginkluotų piktadarių vakar vakare apie 5 val. įsiveržė į kino teatrą „Paladium“ Žaliame kalne. Visi smurtininkai turėjo revolverius, kirvius, peilius bei lazdas. // Pirmiausia užėmė kasą, paskui aparatų skyrių, šaukdami: „Rankas aukštyn“. Ėjusią filmą „Tai apie ką negalime kalbėti“⁶⁴⁴, kurioje dalyvavo svarbiausioje rolėje lenkų artistė Smosarska, padegė. Kilo gaisras, kuriam likviduoti iššauktas visas gaisrininkų būrys. // Aparatą, kaip sako policijos žinios, taip pat visai sudaužė. Langai ir durys liko be stiklų. // Išeidami šaudė publikos link, kad nevytų. Nuostolių padaryta apie 15.000 litų. Atvykusi policija konstatavo faktą ir surašė protokolą. Spėjama, kad „baltas žirgas ar vilkas“ „vizitą“ padarė iš Šančių. Policijai puolikų pavardės nėra žinomos.“ – skelbė spauda⁶⁴⁵, kitur teigta, jog nuostolių padaryta gerokai mažiau – 2847 litai⁶⁴⁶. Abiejų išpuolių braižas neabejotinai panašus. Tiesa, *Palladium* kino teatro Žaliakalnyje savininkas buvo ne lietuvių kilmės – kinas priklausė Mendeliui Abramsonui. Dar prieš išpuolį šis, neseniai duris atvėręs (atsidarė 1928 liepos 1) kino teatras, susilaukė spaudos dėmesio dėl savo reklamose iškraipomos lietuvių kalbos. Praėjus savaitei po *Saturn* užpuolimo laikraštyje *Sutemos* skųstasi: „Pripuolamai pateko kino „Palladium“ reklaminiis lapelis, kurio lietuviškasis tekstas taip sudarkytas, kad net koktu, o tuo tarpu rusiškasis tekstas gana švarus. Štai keletas to lapelio lietuviškosios kalbos „papuošalų“: „Pirma karta Kaune... bus vaidinama „Meilės gērūmas“ operatė“, „genialus karvedžio kūdikystė... ir jo rolė prancūzų revoliucijoje“ ir t. t. // Taip toliau negalima. Jei jau „Palladium“ as“ įsisteigė Žaliajam kalne, kad surinktų „atliekamus“ to rajono gyventojų pinigus, tai tegu jis bent nebeterlioja mūsų kalbos“⁶⁴⁷. Tai galėjo tapti papildoma paskata (šalia nuošalios teatro vietos, bei lenkiško filmo repertuare) jo užpuolimui. Kaip ir kino *Saturn* užpuolimo atveju, oficialus *Lietuvos aidas* ir Vilniui vaduoti sąjungos organas *Mūsų Vilnius* ignoravo kino teatro užpuolimą ir jokių žinių apie jį nepateikė. Tačiau išpuoliai prieš lenkiškus kino filmus Lietuvoje patraukė Vilniaus lietuvių dėmesį – „Kaune nemėgsta lenkiškų filmų“ konstatavo Vilniuje leidžiamas lietuvių laikraštis *Vilniaus rytojus*⁶⁴⁸.

⁶⁴⁴ *O czym się nie mówi*, 1924. Filmus sukurtas pagal to paties vardo 1909-ųjų Gabriela Zapolska romaną, nagrinėjo meilės ir prostitucijos temas, laikomas dingusiu.

⁶⁴⁵ *Vėl užpuolė kino teatrą* in: *Lietuvos žinios*, 1929 02 04, Nr. 29 (2931), p. 3; *Vėl užpuolė kinematografą* in: *Trimitas*, 1929 02 07, Nr. 6, p. 95.

⁶⁴⁶ *Ginkluota gauja užpuolė kiną* in: *Rytas*, 1929 02 04, Nr. 29 (1478), p.3; *Ginkluota gauja užpuolė kiną* in: *Darbininkas*, 1929 02 10, Nr. 6 (492), p. 3; *Užpuolė kiną* in: *Šaltinis*, 1929 02 16, Nr. 7, p. 88.

⁶⁴⁷ J. R. *Gana tyčiotis iš mūsų kalbos!* In: *Sutemos*, 1928 11 21, Nr. 18, p. 3.

⁶⁴⁸ *Kaune nemėgsta lenkiškų filmų* in: *Vilniaus rytojus*, 1929 02 16, Nr. 7 (14), p. 9.

Lenkiškus kino filmus demonstruojančių kino teatrų užpuolimai buvo tik aukščiausia prieš Lenkijos kiną Lietuvoje nukreiptos agresijos forma. Lenkiškų filmų metu į seansus susirinkę Lietuvos „patriotai“ nevengdavo kelti triukšmo, apmėtyti ekrano senais maisto produktais, ar kitaip trukdyti kino filmų demonstravimui. Tokie išpuoliai leido Lietuvos valdžiai pateisinti lenkiškų filmų uždraudimą, nuo 1929 birželio 9 d. Vidaus reikalų ministerija uždraudė Lietuvoje rodyti lenkiškus filmus⁶⁴⁹, lenkiški kino filmai oficialiai iš Lietuvos kino ekranų dingo kone dešimtmečiui. „Buvo laikai, kai Kaune rodant lenkišką filmą su garsiąja Smosarska į ekraną lėkdavo supuvę kiaušiniai, perrūgę agurkai.... Taip mes reaguodavom į lenkų filmų artistų kūrybą. // Lietuvoje filmos nekuriamos. Todėl buvo be galo įdomu susipažinti su filmų kūryba Lenkijoje“ – 1934 aprašydamas kelionės po Lenkiją išpūdžius išpuolius prieš lenkiškus filmus prisimins J. Petrėnas⁶⁵⁰.

Tuo tarpu išpuolių prieš lenkiškus kino filmus rodžiusius kino teatrus byla dar nebuvo baigta. Tik 1932 m. spalio 21 d. į teisiamųjų suolą sėdo dalis išaiškintų *Saturno* kino teatro užpuolikų: gaujos vadeiva Kajetonas Gimžauskas, užpuolime dalyvavę Adolfas Sesčas, Antanas Dambrauskas, Henrikas Žiurkevičius, Stepas Vasiliauskas⁶⁵¹, tačiau neatvykus keliems liudininkams byla buvo atidėta⁶⁵². Bylos svarstymas galiausiai įvyko 1933 sausio 18 dieną, teisme kino teatro savininkas teigė, jog prieš išpuolį jis buvo gavęs anoniminių išpėjimų neberodyti lenkiškų filmų, kai kurie kino tarnautojai aiškiai įvardino Kajetoną Gimžauską kaip užpuolimo vykdytoją, tačiau daugelis liudininkų jau nebeprisiminė įvykio detalių, o ir atrodė „<...> lyg pats kino savininkas ir tarnautojai žino apie tą įvykį ką nors daugiau, tik arba nedrįsta arba nerado progos apie tai pasakyti“. Nors „Gera argumentuotą kaltinimo kalbą pasakė prokuroras p. A. Valavičius, bet gynėjai taip pat surado visą eilę gerų momentų ir juos tinkamai išnaudojo. Taip ir kaitaliojosi išpūdis: čia jie kalti, čia jie geručiai, kaip nekalti avinėliai. // Gynimas, bendrai, buvo labai smarkus ir gerai argumentuotas“. Kaltinamiesiems, veikiausiai, padėjo ir tai, jog įvykio metu daugelis jų buvo jauno amžiaus, o kai kurie jų „<...> priklauso net vienai žinomai organizacijai“. Kauno apygardos teismas paskelbtu nuosprendžiu – visi

⁶⁴⁹ Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 125.

⁶⁵⁰ J. Petrėnas. *Skersai Varšuvą. Kelionės išpūdžiai* in: *Diena*, 1934 07 20, Nr. 30 (784), p. 3.

⁶⁵¹ *Šiandien teisiama kino teatrų daužytojai* in: *Lietuvos žinios*, 1932 10 21, Nr. 241 (4033), p. 5; „*Saturno*“ užpuolikų byla in: *Rytas*, 1932 01 21, Nr. 224 (2500), p. 5;

⁶⁵² „*Saturno*“ užpuolikų byla atidėta in: *Lietuvos žinios*, 1932 10 24, Nr. 243 (4035), p. 5.

kaltinamieji buvo pripažinti nekaltais ir išteisinti⁶⁵³. Kino teatro *Palladium* užpuolikai taip ir nebuvo rasti ir patraukti baudžiamojon atsakomybėn.

Nors lenkiški kino filmai Lietuvoje buvo uždrausti, tačiau Lenkijos kultūrai plisti Lietuvoje nebuvo užkirstos visos durys. Pavyzdžiui, nemenko populiarumo šalyje susilaukė lietuviškai gausiai spausdinami tos pačios Helenos Mnišek romanai: *Raupsuotoji* (lietuviškai - 1930), *Ordinatas Micharauskas* (lt. - 1930), *Pragaras* (lt. - 1934), *Elzė (Verte)* (lt. - 1937), *Jarovo kunigaikštienė* (lt. - 1939). Lenkiški filmai taip pat retkarčiais pasiekdavo kino ekranus, tokių filmų demonstravimas buvo kone vieša paslaptis, nors kartais ją įiminti nebūdavo taip sunku: „Triumfe demonstruojamas nebylys filmas Ponas Tadas, skurtas pagal to paties vardo A. Mickevičiaus poemą. Vaidybiniu atžvilgiu filmas silpnas. Mums lietuviams jis žiūrėtinas tik dėl savo lietuviško turinio. Filme vaidinančių artistų pavardės neskelbiamos“, – 1932-aisias skelbė žinutė žurnale *Naujoji Romuva*⁶⁵⁴. Nors filmą Lietuvoje platinusi J. Ostromskaitės filmų nuomos kontora kino filmų cenzūrai jį pristatė kaip Prancūzijos kino bendrovės *Cinema-roman* kūrinį „Žinomo režisieriaus Erbje pastatymą“⁶⁵⁵, tačiau perskaičius kronikos žinutę veikiausiai nesunku suprasti, jog filmo artistų pavardės buvo slepiamos todėl, jog jos buvo lenkiškos. Kino teatre iš tiesų demonstruotas lenkų kompanijos *Star-Film* pastatyta Adomo Mickevičiaus poemos ekranizacija *Pan Tadeusz* (1928), ir statė ją ne koks mistiškas prancūzas Erbje, o Varšuvoje dirbęs Ryszard Ordyński. Tikėtina, jog tai, kad filmas yra ne prancūziškas o lenkiškas, suprato ir cenzorius tiesiog leidęs demonstruoti dalinai lietuviškos tematikos kūrinį.

Ponas Tadas nebuvo vienintelis. Kai kuriuos lenkišku filmus buvo nesunku pažinti iš juose matomų veidų. Štai 1932-aisias Kauno rodytas „Šviesogarsinis filmas iš lenkų gyvenimo“ su žymiausia Lenkijos kino aktore Jadwiga Smosarska *Saulė teka, nusileidžia (Na Sybir, 1930)*⁶⁵⁶. Filmą vaizdavo Lenkiją 1905 revoliucijos metu, originaliai filmo versija buvo be garso, tačiau vėliau filmas buvo įgarsintas Berlyno kino studijose, nepaisant to, Lietuvoje filmas rodytas kaip rusiškas. Kai kurie užsimaskavę, ne lenkiškai įgarsinti, tačiau neabejotinai lenkiškos produkcijos filmai Lietuvoje susilaukdavo netgi plataus pripažinimo, tokio filmo pavyzdžiu puikiausiai

⁶⁵³ Kino „Saturn“ puolikų byla in: *Rytas*, 1933 01 19, Nr. 15 (2571), p. 2; „Saturno“ byla in: *Lietuvos žinios*, 1933 01 19, Nr. 15 (4105), p. 5.

⁶⁵⁴ „Ponas Tadas“ Kaune in: *Naujoji Romuva*, 1932 10 30, Nr. 44 (96), p. 959.

⁶⁵⁵ Kino filmų cenzūros leidimas filmui *Ponas Tadas*, 1932 10 21 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 137, l. 215.

⁶⁵⁶ *Ekranas* in: *Dienos naujienos*, 1932 04 28, Nr. 96 (319), p. 4.

tarnauja 1932-aisias šalyje pasirodęs filmas *Čerkesai* (*Rok 1914*, 1932), vėlgi, su žymiąja Jadwiga Smosarska. Didžiojo karo tematikos filmas Lietuvoje kartais pristatytas kaip rusiškas: „Rusų šedevras! // Čerkesai // (ji rusaitė, jis austras) <...> Paveiksle kalba rusiškai ir vokiškai“⁶⁵⁷, o kartais kaip vokiškas: „Prisiminkime, pas mus šį sezoną matytus ir vokiečių „reikiamai“ pakeistus lenkų filmus k. a. „Po carizmo jungu“, „Čerkesai“ – apie užsimaskavusius lenkų filmus teigė V. Alseika⁶⁵⁸. Nors akylesniam žiūrovui buvo aišku, jog filmas yra lenkiškas, tuo, bei neabejotinai idiotiškai išverstu filmo pavadinimu, piktinosi *Naujosios Romuvos* korespondentas: „Forumus, nežiūrint to kad yra lietuvių laikomas kinas, kažkodėl pamėgo lenkiškus filmus. Šįkart rodo Čerkesus, kurių siužetas paimtas iš Didž. karo, kada lenkų dvarininkų sūnūs slapta bėgo savanoriais į austrų kariuomenę kovoti prieš rusus. Kazokai (filme kalbama apie kazokus, todėl nesuprantamas jo pavadinimas „Čerkesais“⁶⁵⁹) čia atvaizduoti labai žiauriai, kaip didžiausi gyventojų priešai ir moterų gėdintojai. Pastatymo atžvilgiu filmas skiriasi nuo vokiečių filmų savo rytietišku atspalviu. Yra kazokų dainų ir šokių“⁶⁶⁰. Nors jau pirmųjų seansų Lietuvoje metu filmas buvo teisingai įvardintas kaip lenkiškas, tačiau Lietuvos kino teatrų ekranuos jis šmėžavo kone tris metus, kino teatrų savininkams duodamas nemenką pelną: „Don Kichoto“ filmas [vokiečių kino filmas *Don Quixote*, 1933 su žymiu dainininku F. Šaliapinu – A. D.] Šiaulių kino teatrui davė apie 1.500 litų nuostolių, tuo tarpu kai paprasčiausias filmas „Čerkesai“ su J. Smosarska tam pačiam kino teatrui davė apie 2.000 litų pelno“ – teigė žiniasklaida⁶⁶¹. Įspūdingiausia, matyt, tai, jog lenkiški *Čerkesai* labai sėkmingai demonstruoti tai publikai kuri juos turėjo sutikti šalčiausiai – Lietuvos kariams. Gausias batalijas, ypač kavalerijos veiksmus, demonstruojantis filmas buvo puikiai sutinkamas Lietuvos kariuomenės daliniuose: „Rugsėjo 29 d. vakare, pulko salėje, gusarams nemokamai buvo rodoma kinas „Čerkesai“. Veikalas visiems labai patiko, nes buvo vaizduojamas austrų ir rusų kavalerijos veiksmas didžiojo

⁶⁵⁷ *Ekranas* in: *Dienos naujienos*, 1933 06 27, Nr. 144 (664), p. 4.

⁶⁵⁸ V[ytautas] Alseika. *Lenkijoje* in: *Naujoji Romuva*, 1933 04 23, Nr. 121, p. 408.

⁶⁵⁹ Toks filmo pavadinimas, veikiausiai, pasirinktas, vėlgi, paprasčiausiai norint suklaidinti cenzūrą.

⁶⁶⁰ *Nauji filmai Kaune* in: *Naujoji Romuva*, 1932 11 27, Nr. 48 (100), p. 1055.

⁶⁶¹ *Šiauliuose užareštavo Šaliapiną* in: *Dienos naujienos*, 1933 05 12, Nr. 108 (628), p. 3. Tiesa, vokiškas filmas Šiauliuose susidūrė su finansiniais sunkumais ne dėl jo kaltės, filmas buvo areštuotas antstolių, už jo išpirką kino teatras mokėjo papildomus pinigus, Šiaulių kino teatrą pavedė filmą jam išnuomoję partneriai, jeigu ne šie faktoriai, veikiausiai filmas būtų buvęs pelningesnis nei lenkiški *Čerkesai*. Tačiau tai nekeičia fakto, jog ne lenkišku apsimitęs lenkų filmas Šiaulių kino teatrui davė nemažą 2000 litų pelną.

karo pradžioj. // Pageidaujama dažniau tokios filmos rodyti kariams“⁶⁶²; „Sausio 25 d. vytautininkai buvo nuvesti į kino „Union“ salę, kur buvo rodoma Lietuvos kronika <...> Vėliau matėme filmą „Čerkėsai“ ir „Viktoras ir Viktorija“⁶⁶³ – tokiais ir panašiai pranešimais mirgėjo karių spauda. Nežinia kiek tiksliai Lietuvoje 1929-1939 buvo nelegaliai parodytų lenkiškų filmų, tačiau jų skaičius turėtų siekti bent kelias dešimtis.

Lietuvoje demonstruojamų „užsimaskavusių“ lenkiškų filmų klausimas 1932-aisias buvo atvirai ištrauktas švieson žurnalisto Juro Arno Šaltenio, jo straipsnyje *Lenkų filmas ir jo keliai Lietuvoje* žurnale *Kino naujienos*. Autorius teigė, jog Lietuvoje dominuoja vokiška ir amerikietiška kino produkcija, todėl rimtesniam kino lankytojui visuomet malonu pamatyti ką naujo – tai, Lietuvoje retai rodomi SSRS fimai, bei lenkų kūriniai. Bet „Užklydusio lenkų filmo tačiau dažniausiai negali pažinti. Reikia būti specu, kad iš artistų ir dar kai kurių nežymių dalykėlių galima būtų suvokti, kieno gamybos yra filmas. Dėl to, kad lenkų filmą stengiamasi taip užmaskuoti, taip užtušuoti jo lenkiškumas, kad labai dažnai po tokios operacijos filmas nustoja visko, kas jame yra gražaus. <...> Pavyzdžių daug. Didelio pasisekimo turįs (ir tikrai gražus) filmas „Saulė teka, nusileidžia“ yra lenkų filmas, tačiau tik jį pamačius tegalima tą spręsti. Jadvyga Smosarska yra per daug gerai žinoma. Ir staiga iš lenkiško garsinio filmo „Na Sybir“ padaromas rusų filmas „Saulė teka, nusileidžia“. Ir kaip padaromas! Naudojama tam reikalui plokštelės su rusų dainomis, melodijom... Faktas – filmas nuketėjo... // Dar blogiau su kitais filmais. Prisimenu mūsų ekranuos ėjusią „Dzikurską“⁶⁶⁴, kur buvo tikra košė: vienas vardas lenkiškas, kitas vokiškas, dar kitas – amerikoniškas“. Autorius logiškai įvertina priežastis, kodėl susidarė tokia padėtis: „Faktas – turime tvirtus argumentus tokiam žygiui [lenkiškų filmų draudimui – A. D.] pateisinti. Politinių lietuvių – lenkų santykių neleidžia lenkiškųjų filmų, kaip ir visos lenkiškos kultūros traktuoti taip, kaip traktuojama draugingų mums tautų kultūriniai veiksniai“. Visgi jį pagrįstai stebina klausimas, kodėl Lietuvoje galima publikuoti lenkų autorių knygas, tuo tarpu filmai yra draudžiami, ypač, kai tie filmai taip pat neretai yra artimi Lietuvos istorijai ir kultūrai. „Jų filmų repertuare esama daug pažįstamų ir brangių ir mums, lietuviams, veikalų. Prisiminkime, kad tarp kitų lenkai yra nufilmavę

⁶⁶² J. G. *Gerai baigusieji apdovanojami* in: *Karys*, 1934, Nr. 41, p. 847.

⁶⁶³ Grigoras. *Matėme Sasininkų ir Neumaninkų bylą* in: *Karys*, 1935, Nr. 5, p. 120.

⁶⁶⁴ *Dzikurska*, 1928, romantinės tematikos kino filmas pagal to paties vardo Irena Zarzycka romaną (1927), laikomas dingusiu.

Radzevičiūtės „Dievaitį“ ir „Pilkąsias dulkes“⁶⁶⁵, kurie lietuviams daug artimesni už visus kitus veikalus. Man teko matyti „Dievaitį“ ir aš stebėjau jį *lietuviškumu* [kursyvas originale – A. D.]⁶⁶⁶

Tačiau toks požiūris buvo retas, o ir sutiktas jis itin aršia, tačiau gerokai silpniau argumentuota kritika. Atsaką Jurui A. Šalteiniui *Kino naujienose* pateikė V. Meilius: „Visi mes žinome, kaip Lenkija per savo šlėktas išstisus amžius lenkino lietuvius. Reikia pripažinti kad tai jiems buvo beveik pavykę. Daugelis lietuvių ėmė gėdytis savo tėvų kalbos ir pradėjo garbinti „ponų“ kalbą. Bet atsirado mūsų Tautoje Didvyrių, kurie ėmė kelti tautišką susipratimą ir kovoti prieš rusifikatorius ir polonizatorius. <...> Ir štai dabar, kada mūsų tauta, nuo tos lenkinimo ligos baigia gyti, įsileisime naujas tos ligos bacilas – lenkiškus filmus! Juk geresnio įrankio propagandai kaip garsinis filmas (negarsinių dabar niekas negamina) nėra. <...> Antras faktas, kurį p. Šalt. su džiaugsmu pabrėžia begindamas lenkiškus filmus – tai jų lietuviškumas. Šioje vietoje galima jau kiek ir pasijuokti... Mes visi puikiai žinome, kad lenkų vyriausybė leidžia lietuvių kalba laikraščius ir kad net pats maršalas Pilsudskis ne kartą yra pasakęs, kad girdi, jis esąs lietuvis! Norėčiau žinoti, ką Tamsta, p. Šalt., apie visus šiuos „lietuviškumus“ pasakytum?“⁶⁶⁷. Lenkiški filmai buvo pavojingi vien todėl, jog jie buvo lenkiški – vien lenkų kalbos (nors Lietuvoje demonstruoti „užsimaskavę“ lenkų filmai, nerodyti lenkų kalba) vartojimas Lietuvoje kėlė egzistencinį pavojų lietuviškumui. Tuo diskutuota ir buvo baigta.

Deja, tačiau toks požiūris buvo dominuojantis Lietuvos spaudoje ir politinėje mintyje. Priešiškamą Lenkijai, bei mobilizaciją kovai už Vilnių taip pat skiepijo ir Lietuvoje kurta kino produkcija. Jurgio Linarto kurtų kronikų turiniuose randame tokius siužetus kaip „Vilnius mūsų buvo, mūsų bus!“⁶⁶⁸; neretai demonstruojami „Okupuotos Lietuvos vaizdai“⁶⁶⁹ medžiagą pastariesiems Lietuvai dažniausiai parūpindavo į kraštą su filmavimo

⁶⁶⁵ Šie autorės Maria Rodziewiczówna (1864-1944) kūriniai iš tiesų buvo artimai surišti su Lietuva ir laisvai prieinami lietuviškai, romanas *Dievaitis* kurio veiksmas vyksta Žemaitijoje išleistas Kaune 1922-aisiais (tai buvo jau trečias romano leidimas lietuvių kalba), *Žemės dulks* – 1931 metais. Tarpukario Lietuvoje viso išleisti net devyni autorės romanai.

⁶⁶⁶ Juras A[rnas] Šaltenis. *Lenkų filmas ir jo keliai Lietuvoje* in: *Kino naujienos*, 1932 02 21, Nr. 8 (13), p. 4-5.

⁶⁶⁷ V. Meilius. *Ar lenkų filmai statytini Lietuvoje* in: *Kino naujienos*. 1932 02 28. Nr. 9. P. 2-3.

⁶⁶⁸ *Lietuvos kino kronika Nr. 76, turinys*, 1936 10 19 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 205, l. 55.

⁶⁶⁹ *Lietuvos kino kronika Nr. 80, turinys*, 1936 11 29 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 205, l. 29.

kameromis atvykę JAV lietuviai, galėję lengviau patekti ir gauti leidimus filmuoti Vilniuje; prieš kino kameros objektyvą pasienietis Steponavičius Lietuvos žiūrovams dėstė kaip jis buvo „globojamas“ lenkų kalėjime⁶⁷⁰ ir t. t. Atskirą kino apybraižą skirtą 1934 spalio 9 dienai, Vilniaus okupacijos keturioliktosioms metinėms, įamžinti sukūrė Kazys Lukšys. Apybraižos turinys skelbė: „9-ta SPALIŲ. Išauto 14- tų Vilniaus pagrobimo metinių rytas laikinojoje sostinėje – Kaune. Suplevėsavo gedulo ir pasiryžimo vėliavos. Armos šūvis ir dirbtuvių sirenos paskelbė rimties ir susikaupimo minutę. Judriose Kauno gatvėse judėjimas apmirė. Rimties minutei pasibaigus Kauno gatvėse žmonės uoliai aukojo pavergtam Vilniui“⁶⁷¹. Net latvių kinematografo Kranco kurtas garsinis filmas apie Lietuvą prasideda daina „Pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim!“⁶⁷². Nors kino kronikos dažniausiai vaizduodavo nūdienos įvykius, tačiau kai kada jie susieti ir su tolimesnės praeities interpretacijomis. Jose iškeliamas tarpukario Lietuvoje dominavęs Maironiškas „Kunigaikščių Lietuvos“ istorinis naratyvas, kuriame aukštinama Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė iki Liublino unijos (1569) laikų, tuo tarpu nuo Liublino unijos iki tautinio atgimimo XIX-XX a. sandūroje Lietuva buvo laikoma „užmigusia“ po lenkų padu⁶⁷³. „Čia mūsų narsūs prabočiai išliejo upelius kraujo kovose su kryžiuočiais pastodami jiems kelią į mūsų sostinę VILNIŲ“ – skelbė kronika demonstravusi Senovės dieną Merkinėje 1935-aisias⁶⁷⁴; 1938 metais atskiras kronikos žurnalas skiriamas Vytauto Didžiojo Karo muziejuje atidarytam priešistoriniam skyriui. Kronikoje iškeliamas senovės lietuvių kultūrinis „nesuterštumas“, savarankiškumas, vienybė, bei stiprumas prieš išorės priešus, pabrėžiant kovas prieš ordiną ir priešišką lenkams⁶⁷⁵. Kunigaikščių Lietuvos istorinis naratyvas tarnavo ir Antano Smetonos kulto, save lyginusio su Vytautu Didžiuoju, bei tose pačiose kino kronikose demonstravusio tarpukariu

⁶⁷⁰ Lietuvos kino kronika nr. 133, turinys, 1937 lapkritis in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 206, l. 26.

⁶⁷¹ K. Lukšio kronikos „9-ta spalių“ turinys, be datos [1934 pabaiga] in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 203, l. 190.

⁶⁷² Garsinė lietuviška filma in: *Naujoji Romuva*, 1935 07 15, Nr. 27-28 (235-236), p. 555.

⁶⁷³ Plačiau apie šį, tarpukariu dominavusį, ir kitus tuo metu egzistavusius istorinius naratyvus: Alfredas Bumblauskas. *Lietuvos didieji istoriniai pasakojimai ir Vilniaus paveldas* in: *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla. 2009, p. 15-47.

⁶⁷⁴ Lietuvos kronika Nr. 10, turinys, 1935 07 08 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 203, l. 105.

⁶⁷⁵ Lietuvos kino kronika Nr. 142, turinys, 1938 vasaris. LLMA, f. 91, ap. 1, b. 207, P. 237.

atgimusios Lietuvos modernėjimą ir klestėjimą (būk tai kaip senais gerais LDK laikais), propagandai.

Lenkijos kino filmų demonstravimą ir vertinimą Lietuvoje daugiausia lėmė politinės aplinkybės, o jos pasikeitė 1938 kovą. 1938 kovo 17 Lenkija Lietuvai įteikė ultimatumą reikalaujanti per 48 valandas užmegzti su savo kaimyne diplomatinis santykius ir vėliausiai iki kovo 31-osios pasikeisti diplomatiniais atstovais. Pabrėžta jog Lenkijos pasiūlymai yra nediskutuotini, bandymas juos keisti, vėlavimas į juos atsakyti, ar, apskritai, neatsakymas į juos bus vertinami kaip siūlymo atmetimas. Tokiu atveju Lenkija pasilekia teisę ginti savo interesus jai patinkančiais būdais, tai galėjo reikšti ir ginkluotą puolimą. Vilniaus klausimas ultimatumu nebuvo keliamas. Kovo 19 dieną Lietuva priėmė pasiūlymą. Lietuvos atstovu Varšuvoje tapo Kazys Škirpa, Lenkijos atstovu Kaune tapo Franciszek Charwat. Ultimatumo priėmimas buvo rimtas kirtis tautininkų valdžiai, nemaža dalis visuomenės tai laikė Vilniaus išsižadėjimu, valdžia per daug pavėluotai ėmė neigti gandus apie tai, 1938 kovo 21-ą, Kaune, prie Nežinomo kareivio kapo net kilo nesankcionuotas mitingas, kurį teko malšinti policijos pagalba⁶⁷⁶. Įvairios visuomeninės organizacijos tik dar labiau suaktyvino savo veiklą Vilniaus vadavimo tikslu. Nors valdžia siekė, jog 1938 spalio 9-a (Vilniaus okupacijos metinės) praeitų „ramiau nei paprastai“ (diena nebuvo užfiksuota ir kino kronikose), tačiau ji „buvo bejėgė suvaldyti visuomenės frustraciją, kuri kai kur prasiveržė priešišku lenkams, pavyzdžiui, spalio 9-10 d. Panevėžyje kilo muštynės tarp amatų mokyklos moksleivių ir lenkų gimnazijos mokinių“⁶⁷⁷.

Bandymas išvengti konfliktų su Lenkija matomas ir valdžios požiūryje į lenkiškų filmų klausimą. 1938-aisias lenkiški filmai Lietuvoje dar nebuvo rodomi, tačiau spaudžiant Lenkijos atstovams Lietuvoje, 1939-aisias lenkiški filmai vėl pasirodė Lietuvos kino teatrų ekranuose. Vienas pirmųjų 1939-aisias pasirodžiusių lenkiškų filmų, buvo ir vienas populiariausių. Tai 1939 kovo pradžioje Kauno *Forum* kino teatre pasirodęs filmas *Barbora Radvilaitė* (*Barbara Radziwiłłówna*, 1936) kuriame Barboros Radvilaitės vaidmenį atliko Jadwiga Smosarska. Filmą lydėjo krūva reklamos spaudoje, tad nenuostabu, jog žurnalistų teigimu filmas susilaukė „didelio ir nematyto pasisekimo“, todėl ne kartą buvo prailguotas ir kartotas⁶⁷⁸. Žinoma, tai lėmė ir gana lietuviška filmo tema, teigta, jog jis „...palyginti, objektyviai ir

⁶⁷⁶ Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas. *Vilnius – Lietuvos sostinė...*, p. 236.

⁶⁷⁷ *Ibid*, p. 239.

⁶⁷⁸ *Ekranas* in: *XX Amžius*, 1939 03 20, Nr. 64 (816), p. 9; Vien Kaune filmas rodytas 1939 kovą, balandį, 1940 sausį.

meniškai vaizdavo su Lietuvos praeitimi susietus įvykius⁶⁷⁹, o filmo reklamos skelbė Lietuvoje retai minėtą mintį „XIV šimtmetyje jungtinė Lietuvos Lenkijos valstybė buvo viena galingiausių valstybių Europoje“⁶⁸⁰. Lietuvoje mėgta pabrėžti Vytauto laikų LDK galybę, tačiau Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimas retai skambėjo teigiamame kontekste. Žiūrovai mėgavosi filmu, Valstybės saugumo departamento Ypatingojo skyriaus viršininkas Albinas Čiuoderis, žiūrėjęs filmą su žmona, prisimena: „Vilniaus karališki palociai, meilės intriga, graži Radvilaitė, jaunas kuklus Kazimieras – viskas gražu. Ypatingai geras dainininkas ir gražus artistas mudu žavi“⁶⁸¹. Jis filme atpažino ir lietuviškų veidų, matyt, labiausiai parodančių Lenkijos kino filmų artimumą Lietuvai⁶⁸². Filmas apskritai paskatino Lietuvos visuomenę plačiau pasidomėti Barbaros Radvilaitės gyvenimu. Netrukus po filmo pasirodymo istorikas Zenonas Ivinskis spaudoje publikavo straipsnių ciklą *Karalienės Barbaros Radvilaitės gyvenimas ir mirtis*, pirmojo ciklo straipsnio įžangoje jis taip pat teigiamai atsiliepė apie filmą⁶⁸³; artėjant vasarai lietuviai raginti aplankyti Dubingius, kur „gyveno, kentė ir mylėjo romanuose ir filmose išgarsinta Barbora Radvilaitė“⁶⁸⁴; rudenį skelbiama apie spaudai ruošiamą Fabijono Neveravičiaus romaną iš Barbaros Radvilaitės gyvenimo *Gulbių sala* (taip ir nepasirodė)⁶⁸⁵ ir t. t. Filmas buvo naudingas ne tik visuomenei, kurią plačiau paskatino pasidomėti Barbaros Radvilaitės gyvenimu, tačiau ir jo platintojams. Teigta, jog po tokio filmo pasisekimo „lenkų filmų atstovai tikisi kad ateity lenkų filmų dar pagausės“⁶⁸⁶.

Ir jų tikrai pagausėjo, tam gelbėjo ir Lenkijos atstovai Lietuvoje: „...praeitais 1939 metais, į Lietuvą buvo išvystytas lenkiškų filmų labai intensyvus importas. Nežiūrint į tai, kad buvo kreiptasi Finansų ministeriją –

⁶⁷⁹ Jurgis Normantas. *Dėl lenkiškų filmų* in: *Trimitas*, 1940 03 14, Nr. 11, p. 266; apie filmo istorinį objektyvumą taip pat: *Kauno kino teatruos* in: *XX amžius*, 1939 03 07, Nr. 53 (805), p. 9.

⁶⁸⁰ *Ekranas* in: *XX amžius*, 1939 03 07, Nr. 53 (805), p. 11.

⁶⁸¹ Albinas Čiuoderis. *Prisiminimai* in: *Prezidento žvalgas: du gyvenimai* (sud. Arvydas Anušauskas), Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2018, p. 220.

⁶⁸² Žvalgybininko teigimu filme vaidino nuo kažkoks Valiušaitis, kuris mokėsi Alytaus gimnazijoje, tačiau tarpukariu pabėgo iš Lietuvos dėl kažkokių machinacijų. Tokios (ar panašios) pavardės filmo titruose nepavyko rasti, veikiausiai jis atliko tik nedidelę ar statisto rolę.

⁶⁸³ Zenonas Ivinskis. *Žygimanto Augusto didžioji meilė* in: *XX amžius*, 1939 04 06, Nr. 79 (831), p. 14-15.

⁶⁸⁴ Pr. R. *Kur šiemet vasaroti?* in: *XX amžius*, 1939 05 25, Nr. 117 (869), p. 6.

⁶⁸⁵ Pvz.: *Ką duos naujam knygų sezonui „Žinija“* in: *XX amžius*, 1939 09 30, Nr. 227 (997), p. 2.

⁶⁸⁶ [Kronikos žinutė] in: *XX amžius*, 1939 04 13, Nr. 82 (834), p. 2.

Licenzijų komisiją ir buvo atkreiptas dėmesys, kad nebūtų per daug duota licenzijų įvežti lenkiškų filmų vis dėlto 1939 m. lenkiškų filmų buvo įvežta – 47. // Filmų cenzūra dėl kiekvieno nepraleistos lenkiškos filmos buvo interviuojama aukštesnių mūsų valdžios įstaigų ir pareigūnų ir todėl net uždraustas filmas turėdavo atsaukti ir duoti leidimą. Šiuo atžvilgiu buv. lenkų pasiuntinybė labai atidžiai sekė lenkiškų filmų įvežimą ir demonstravimą. Dėl kiekvienos lenkiškos filmos uždraudimo būdavo daromos intervencijos mūsų Užsienio Reikalų Ministerijoje, o iš čia per kitas įstaigas ateidavo spaudimas į V.R.M-ją ir filmų cenzūrą. Todėl 1939 metais iš 47 įvežtų lenkiškų filmų buvo duoti leidimai demonstruoti 45 filmoms [visi pabraukimai originale – A. D.]“, – teigė Edvardas Turauskas⁶⁸⁷. 1939-aisias lenkų kino produkcija buvo trečia pagal kiekį Lietuvoje, ji nusileido tik JAV (demonstruoti 265 filmai) ir Vokietijai (135 filmai)⁶⁸⁸.

Lietuvos kino teatrų savininkai vėl gavo prieigą prie sąlyginai nebrangių kino filmų, kadangi ilgą laiką lenkiški filmai buvo drausti ir rodomi retai, tai filmų nuomos kontoros žiūrovams galėjo pasiūlyti gana platų nematytų lenkiškų filmų katalogą. Kaip premjeros Lietuvoje pristatinėti senutėliai lenkiški filmai, pav. 1939 Kalėdų švenčių metu *Forum* rodytas dar 1932-aisias sukurtas filmas su Jadwiga Smosarska *Kunigaikštienė Levickienė (Księżna Łowicka, 1932)*⁶⁸⁹. Skambiais vardais buvo pristatinėjamos Lietuvoje gerai nepažintos Lenkijos žvaigždės: „Puiki garsinė premjera! Pirmą kartą Kaune! „*Lenkiškoji Marlena Dietrich*“ Meilės romanų karalienė *Hanka Ordonowna* savo pirmoj muzikalinėj garsinėj filmoj // Šnipės romansai“, - kitą senutėlį filmą – *Šnipės romansai (Szpieg w masce, 1933)* – pristatinėjo reklama⁶⁹⁰ ir t. t. Lenkiškų filmų bumas Lietuvoje buvo staigus ir gana netikėtas: „Koks didelis pasikeitimas per vienerius metus! Lenkų filmos rodomos iš karto jau keliuose Kauno ekranuose“, – stebėjosi spauda⁶⁹¹.

Vos pasirodžius lenkiškiems filmams, spaudoje jie buvo vertinami sąlyginai teigiamai: „Reikia pasakyti, tai kas pademonstruota, nebuvo menkavertės filmukės“, – rašyta 1939 balandį⁶⁹²; „Kaune rodytosios lenkų filmos buvo publikos pamėgtos, nes jos, ir savo pastatymu ir siužetais, buvo ne blogos. Prie gerų filmų priklauso ir šitoji. Joje realiai pavaizduotas tas didmiesčio purvas, kuris tykojo sugriauti laimingą šeimų gyvenimą.

⁶⁸⁷ [Edvardas Turauskas] *Pro memoria*, 1940 03 08 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 16.

⁶⁸⁸ Pagal Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 328.

⁶⁸⁹ *Ekranas* in: *XX Amžius*, 1939 12 27, Nr. 269 (1048), p. 9.

⁶⁹⁰ *Ekranas* in: *XX Amžius*, 1939 05 30, Nr. 120 (872), p. 11.

⁶⁹¹ *Kauno kino teatruose* in: *XX amžius*, 1939 04 18, Nr. 86 (838), p. 9.

⁶⁹² *Ibid.*

Psichologinėmis nuotaikomis ir visu pastatymu filmu įtikinanti ir pamokanti“, – po mėnesio optimistiškai aprašomas filmas *Sumelavau (Sklamalam, 1937)* su Jadwiga Smosarska, Kaune jis rodytas kelias savaites⁶⁹³. Tačiau nė vienas filmas nesulaukė tokio pasisekimo, kaip *Barbora Radvilaitė*, nors ir kiti lenkiški filmai turėjo lietuviams artimų motyvų. Pvz., filme *Tu, kuri spindi Aušros Vartuose (Ty, co w Ostrej świecisz Bramie, 1937)* matyti „artimi Lietuvio širdžiai Vilniaus vaizdai“⁶⁹⁴; Lietuvoje taip pat rodytas filmas apie Tadą Kosciušką – *Tadas Kosciuszka (Kościuszko pod Raclawicami, 1938)*⁶⁹⁵. Sėkme su *Barbora Radvilaite* rungtis galėjo tik lenkiškų romanų karalienė Helenos Mnišek darbų ekranizacijos.

Žymiausia jų buvo 1939 rugsėjo pabaigoje pasirodžiusi ir „gausiai lankoma“ *Raupsuotoji (Trędowata, 1936)*⁶⁹⁶. „Filma labai charakteringa lenkams: daug sentimentalumo, ryškus luomų skirtumas ir t. t. Filmos pasisekimas neabejotinas, nes tam tikra visuomenės dalis ypatingai domisi“, – teigta, filmą tebedemonstruojant lapkritį⁶⁹⁷; „Kai kurios filmos susilaukia tokio didelio pasisekimo, kad statomos po kelis kartus ir žiūrovų niekuomet nepritrūksta. Prie tokių priskaitytina „Raupsuotoji“, pastatyta pagal žinomą Elenos Mnišek romaną. Šią filmą ruošiasi dar kartą nuo šio pirmadienio rodyti kinas „Aušra“. Reikia manyti, kad žiūrovų nepritrūks, nes dar daug kas pageidauja ją pamatyti“⁶⁹⁸, – skelbta 1940 vasarį. Ne ką mažiau rodyta ir „II-ji dalis filmos „Raupsuotoji“ pagal Elenos Mnišek romaną“, – filmas

⁶⁹³ *Forum* in: *XX Amžius*, 1939 05 30, Nr. 120 (872), p. 10.

⁶⁹⁴ *Kauno kino teatruose* in: *XX amžius*, 1939 05 09, Nr. 104 (856), p. 8.

⁶⁹⁵ *Ekranas* in: *XX Amžius*, 1939 09 11, Nr. 208 (960), p. 9. Įdomu pastebėti, jog jeigu *Barbora Radvilaitė* Lietuvoje leista demonstruoti be jokių iškarpu, tai Tado Kosciuškos filmas buvo itin gausiai iškarpytas: Lietuvos vardas dinga iš filme skambančios frazės „Atėjo paskutinė valanda. Kariuomenės paleidimas sugriautų paskutinę mūsų viltį... Varšuva, Krokuva, Didžioji Lenkija, Lietuva – mirtinųjų baimė.“ – tokiu būdu baimėje paliekant tik Lenkiją; visiškai iškirpta cenzoriui neįtikusi gegužės 3 Konstitucijos interpretacija: „1794 metai. Gegužės 3 dienos konstitucija guli sudraskyta. Tik karštos tikrų tėvynės sūnų širdys plaka troškimu kautis dėl laisvės ir Nepriklausomybės“; bandoma sumažinti ir neva pernelyg iškeltą Tado Kosciuškos paveikslą, uždrausta „scena kur senas karys pasakoja savo draugams apie nepaprastus Kosciuškos žygdarbius“ ir pan. Tokia cenzūra, iš dalies, taip pat atspindėjo anksčiau aptartą Lietuvoje dominavusį kunigaikščių Lietuvos istorinį naratyvą. *Kinofilmų cenzūros leidimas filmui Kosciuszka pas Raclowicę*, 1939 07 12 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 195, l. 122; *Kino filmų cenzūros leidimas filmui Barbora Radvilaitė*, 1939 02 24 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 190, l. 189.

⁶⁹⁶ *Kauno kino teatruose* in: *XX Amžius*, 1939 10 03, Nr. 227 (979), p. 7.

⁶⁹⁷ *Kauno kino teatruose* in: *XX Amžius*, 1939 11 14, Nr. 262 (1014), p. 7.

⁶⁹⁸ *Dar kartą „Rapusuotoji“ Kaune!* in: *XX Amžius*, 1940 02 17, Nr. 262 (1014), p. 7.

*Ordinatas Micharauskas (Ordynat Michorowski, 1937)*⁶⁹⁹. Nors iš tiesų du filmai nebuvo susiję – statyti skirtingų studijų, režisierių, scenaristų, neturėjo svarbesnių bendrų aktorių, juos vienijo tik tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje populiarios romanistės pavardė. Į pastarąjį filmą „Publika žiūrėti grūdosi, kad net kaulus laužė“⁷⁰⁰.

Lenkiškų filmų skaičių šalyje didėjant, atsiliepimai apie juos prastėjo, tačiau tik prasidėjus Antrajam Pasauliniam karui ir Lenkiją pasidalinus Vokietijai ir SSRS, lenkiški filmai spaudoje pradėti pulti ir niekinti atvirai, kaip pastebėjo Edvardas Turauskas, toną tam davė oficialioji spauda⁷⁰¹. „Jeigu bent šitos filmos būtų pasižymėjusios tikrai meniška vaidyba, aukštu meniškumu ir sveiku turiniu, tai gal dar ir būtų kokias 3% dovanotina ta lietuviškos savigarbos degradacija. Tačiau poniškoji mocarstvinė ir trendovatinė Lenkijos kino produkcija galėjo patiekti tik tai, ką turėjo... <...> Šiandien dalykas pasikeitė. <...> Žlugo net mocarstvos, taip dar neseniai „do Kowno“ norėjusios marširuoti... Daug kas pasikeitė, tik nepasikeitė lenkiškos fimos. <...> Koktu, kai net praėjusią Spalių Devintąją net trijuose Kauno kinematografuose dar buvo demonstruojamos lenkiško „meno“ ir gamybos filmos“, – 1939 spalį skelbė tautininkų *Vairas*⁷⁰². „Svetima kultūra mums nepavojinga; mums labiausiai pavojinga svetima nekultūra. Kalbant apie lenkiškos gamybos filmas, šią mintį tenka tik praplėsti, nes čia kaip tik ir yra svetima nekultūra arba dar daugiau – svetimos kultūros atmatos“, – rašė oficiozas *Lietuvos aidas*⁷⁰³ „Filmos [lenkų – A. D.], kurias dabar rodo Lietuvos ekranai yra *pačios menkiausios* tiek turinio, tiek vaidybiniu atžvilgiu. Jos savu laiku buvo pašieptos ir buv. Lenkijoje. Keista, kad atsiranda lietuvių kurie mielai eina į lenkiškas filmas, gaišta laiką ir turi išlaidų... <...> Mes gi manome, kad lenkiškos filmos, nors ir neturi nieko priešlietuviško, vis dėlto gadinamai veikia lietuvių (ypač nebrendusių!) būdą... // Lenkų ponų lėbaujamo gyvenimo vaizdai šiuo metu, kada lenkų tautą ištiko toks likimas, yra mažiausia neskoningas pasityčiojimas iš žmogaus

⁶⁹⁹ *Ordinatas Micharauskas* [Reklama] in: *XX Amžius*, 1939 11 10, Nr. 259 (1011), p. 7, 8.

⁷⁰⁰ *Kauno kino teatruose* in: *XX Amžius*, 1939 11 14, Nr. 262 (1014), p. 7.

⁷⁰¹ „Paskutiniu laiku mūsų visuomenėje vėl kilo nauja pasipiktinimo banga lenkiškomis filmomis. Šiam pasipiktinimui sukelti pasitarnavo kai kuri oficialioji spauda savo labai griežtais ir radikaliais pareiškimais“ [E. Turauskas] *Pro memoria*, 1940 03 08 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 16.

⁷⁰² *Kinematografai bando nervus* in: *Vairas*, 1939 10 19, Nr. 40, p. 811.

⁷⁰³ Antanas Miškinis. *Lenkiškus filmus į provinciją išlydint...* in: *Lietuvos aidas*, 1940 03 09, Nr. 114 (5323), p. 6; pastarasis pareiškimas nuskambėjo gan plačiai, pavyzdžiui, cituotas ir Vilniaus lietuvių spaudoje: *Mums pavojinga svetima nekultūra* in: *Vilniaus balsas*, 1940 03 13, Nr. 60 (113), p. 6.

vertės. Tiesa, lenkų filmas pamačius, galima susidaryti vaizdą, kodėl ši valstybė taip greit griuvo. Įvairių išsigimėlių, karjeristų ir bukapročių valdoma, ji negalėjo išvengti savo likimo... // Bet tai jau ne mūsų reikalas. Mums rūpi apsaugoti savo piliečius nuo nereikalingų išlaidų ir laiko gaišimo. *Šauliai ir visuomenė turėtų susilaikyti nuo lenkiškų filmų lankymo* [pasvira originale – A. D.] // To, pagaliau, reikalauja ir mūsų tautiškoji savigarba“, – antrino šaulių *Trimitas*, visgi pripažinęs, jog Lietuvoje buvo rodytas ir vienas neblogas lenkų filmas – *Barbora Radvilaitė*⁷⁰⁴ ir t. t. Žibalo į ugnį šliūkštelėjo ir žymioji aktorė Jadwiga Smosarska. Po pirmųjų Varšuvos bombardavimų, aktorė patraukė daugelio lenkų pabėgėlių keliu ir 1939 rugsėjo 17 kirto Lietuvos sieną. Trumpai pabuvusi Kaune ji per Latviją, Švediją ir Norvegiją galiausiai, 1940-ųjų lapkritį, pasiekė JAV⁷⁰⁵. 1940 sausio pabaigoje *Lietuvos aide* pasirodė publikacija kurioje teigta, jog duodama interviu JAV spaudai Smosarska ižeidė lietuvius – pavadino juos „sudurnėjusiais lietuviais“, tuo pačiu piktintasi jog tokius epitetus barstančios aktorės filmai vis dar rodomi Lietuvoje. Straipsnis Lietuvoje susilaukė plataus atgarsio, bei tapo akstinu dar didesniai lenkiškų filmų puolimui⁷⁰⁶.

Jau 1939 kovą Valstybės saugumo departamentas pastebėjo, jog „Pradėjus „Forumo“ kine demonstruoti lenkų filmą „Barborą Radvilaitę“, studentų tarpe plačiai imta kalbėti, kad šią filmą reikia boikotuoti, o patį kino teatrą apdaužyti. Tai būsianti savotiška demonstracija prieš lenkus“⁷⁰⁷. To pačio mėnesio 17 dieną kilo incidentas Ukmergėje. Vietos kino teatro savininkui pakabinus plakatą su lenkiškais užrašais (reklamuojantį tuo metu rodytą lenkišką filmą), prie kino teatro įvyko demonstracija raginanti jį boikotuoti: „Toks skelbimas visuomenėje sukėlė pasipiktinimą, o valstybinės gimnazijos mokiniai paruošė plakatus, kuriuose ragino boikotuoti Sabulio kiną. // Kovo 17 d. apie 20 val. prie kino susirinko mokytojų seminarijos,

⁷⁰⁴ Jurgis Normantas. *Dėl lenkiškų filmų* in: *Trimitas*, 1940 03 14, Nr. 11, p. 266

⁷⁰⁵ *Kaip aš bėgau į Lietuvą...* in: *Sekmadienis*, 1940 03 03, Nr. 9 (627), p. 5; Vyt. Reivytiš. *Kaip lenkų daliniai traukė per administracijos liniją...* in: *Šaltinis*, 1940 06 22, Nr. 26, p. 362.

⁷⁰⁶ P. M. *Kaip p-lė J. Smosarska bėgo į Lietuvą... Lenkų artistės pasakojimai apie „sudurnėjusius lietuvius“...* in: *Lietuvos aidas*, 1940 01 28, Nr. 46 (5255), p. 4; B[ronys]. R[aila]. *Įžulumas ne artistėje. Dar dėl lenkiškų filmų demonstravimo* in: *Lietuvos aidas*, 1940 03 04, Nr. 105 (5314), p. 3; *Trys buvusios Lenkijos „žvaigždės“ – trys nepasisekimai* in: *Lietuvos žinios*, 1940 05 31, Nr. 121 (6281), p. 31; K. Nė. *Vilnietiškomis temomis Kaune* in: *Vilniaus balsas*, 1940 02 27, Nr. 47 (100), p. 4; ižeidimas atsimintas dar ilgai, jį mini ir Mykolas Vaitkus. *Atsiminimai. VIII tomas: Milžinų rungtynėse, 1940-1944*. London: Nida Press, 1972, p. 17.

⁷⁰⁷ *Valstybės saugumo departamento biuletenis Nr. 60a*, 1939 03 13 in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 230-232.

gimnazijos, amatų mokyklos persirengę mokiniai ir šiaip žmonių, kurių tarpe buvo daug žydų. Minia ėmė triukšmauti ir iš kino vitrinos išplėšė reklaminius lapelius. Policija minią išsklaidė, tačiau po kiek laiko vėl susirinko apie 500 žmonių. Besklaidant minią kažkas policijos vachmistruui sudavė į ausį.⁷⁰⁸ 1939 gegužės 9-osios naktį buvo išdaužyti Kauno kino teatro Lyra langai, degutu ištepilotas ten demonstruoto lenkiško filmo plakatas⁷⁰⁹. Ir tai buvo tik pradžia...

Vienas iš 1939-1940 išpuolių prieš lenkiškus filmus demonstravusius kino teatru organizatorius – Valerijonas Šimkus (1907-1985), pokariu išėivijoje paliko atsiminimus, kuriuose didžiuodamasis aprašė šiuos savo „žygdarbius“: „Mūsų patriotai greit pastebėjo [lenkų filmų – A. D.] tautinę žalą visuomenei. Šauliai ir kiti patriotiškai nusiteikę lietuviai, dar paraginti organizacijų vadovų, ryžomės trukdyti lenkiškų filmų seansus ir tuo pačiu boikotuoti jų rodymą. Būreliai tokių susibaudėlių, norėdami trukdyti tuos lenkų filmus, ėjome į kinus. Kai tik veiksmas pasiekdavo įdomesnius momentus ar pasikalbėjimus, mes pradėdavome garsiai kosėti, čiaudėti, tuo sutrukdydami žiūrovams sekti filmų turinį. Tačiau to dar nepakako tikslui pasiekti. Seansui pasibaigus, reikėjo išeiti ir, norint trukdyti, reikėjo iš naujo pirkti bilietus. Išlaidas dengti tekdavo iš savo kišenės. Kadangi filmų rodymas vyko kasdien keliuose kinuose ir po kelis seansus, tai ir išlaidų pasidarydavo apstokai. Aš kartais vienam kitam tokiam lenkiškų filmų trukdytojui pats apmokėdavau iš savo kišenės, žinodamas, kad jam toks dalykas yra sunkiai įmanomas. Taip kovojome keletą savaitių, be lenkiškų filmų demonstravimas kinuose kasdien tęsėsi. Kaip tik tuo laiku man teko susitikti su vienu iš šaulių vadovybės, kuris, žinodamas mano uolumą organizuojant tuos trukdymus, pasakė, kad yra efektingesnių priemonių tam reikalui. Geriausiai tiktų panaudoti dvokiantį skystį. Pasakė kur galima jo gauti, ragindamas mane surasti būdą skysčiui panaudoti. Žinoma, pilti tą dvokiantį skystį, kurio kvapas buvo bjauresnis už supuvusius kiaušinius ir šeškų kvapą, aš pats negalėjau, nes lengvai būčiau pastebėtas ir susektas. Pasamdžiau mažamečius berniukus, kurie tą darbą uoliai atlikdavo. Aišku, kad ir pagauti, kaip vaikai, negalėjo būti pakaltinti ar nubausti. Taip vieną dieną mes net trijuose kinuose, kur buvo rodomi lenkiški filmai, tą smirdantį skystį išliejome. Tikslas buvo pasiektas – nereikėjo nė poros minučių, o salėse neliko nė vieno žiūrovo. Tas tvaikas buvo toks stiprus, kad ir kitam seansui nebuvo galima parduoti bilietų, vis dar buvo

⁷⁰⁸ *Valstybės saugumo departamento biuletenis Nr. 68*, 1939 03 18 in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 260-262.

⁷⁰⁹ *Valstybės saugumo departamento biuletenis Nr. 111*, 1939 05 10 in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, II t., l. 108-109.

jaučiamas dvokimas. Kilo didelis triukšmas. Filmų kontoros ir kinų laikytojai skundėsi policijai, kad nebegalį rodyti lenkų filmų, nes išpiltas dvokimas išveja žiūrovus iš salių. Policija galvodama, kad tai kenkia A. Smetonos režimui, pasiuntė pareigūnus sekti kinų seansus ir pagauti „piktadarius“. Aišku, su tokiu rūpestingumu sekant, jiems pavyko pagauti vaikus, laistančius smirdantį skystį. Vaikai buvo dar tokie mažamečiai, kad juos kišti į kalėjimą nebuvo galima. Policija juos pagąsdino, apmušė, o jie išdavė mane, kad aš juos samdžiau ir aprūpinau tuo dvokiančiu skysčiu. Policija tardė ir mane. Aš aiškinausi, kad niekas nematė, kai daviau vaikams tokį skystį, o išgąsdinti vaikai galėjo ir pameluoti. Pagal tuos vaikų parodymus filmų nuomotojų kontora man iškėlė bylą, bet su kitų patriotų talka man pavyko teismo skiriamą posėdį vis vilkinti. Teismas mano bylą sprendė jau po Lenkijos žlugimo. Atmetė filmų nuomotojų pareikštas pretenzijas, pripažino, kad tokie mažamečiai liudininkai negali būti laikomi patikimais, ir mane išteisino. Ir vėliau rasdavom būdus trukdyti tuos lenkiškų filmų demonstravimus. Tikslas dalinai buvo pasiektas. Lankytojai ėmė suprasti, kad tų filmų žiūrėjimas pažeidžia mūsų tautinius jausmus“⁷¹⁰.

Reiktų pabrėžti, jog išpuolių metu Vilniaus krašte augęs ir prieš 1926-ųjų perversmą į Lietuvą pabėgęs Valerijonas Šimkus jau buvo nebe jaunuolis karštakošis – išpuolių organizatorius buvo gerokai įkopęs į ketvirtą dešimtį. Kurį laiką jis dirbo Lietuvos policijoje, vėliau ugniagesiu, priklausė kelioms patriotinėms organizacijoms, simpatizavo Augustino Voldemaro, su kuriuo jį siejo giminystės ryšiai, politinei minčiai, Smetona jam atrodė per daug „švelnus“ vadovas.

„Patriotų“ tikslas buvo pasiektas 1940 kovo 21-ą, tądien Vidaus Reikalų ministro parėdymu lenkiški filmai buvo oficialiai uždrausti demonstruoti Lietuvoje⁷¹¹. Sprendimą džiugiai sutiko spauda⁷¹², o humoristiniai leidiniai pranašavo lenkiškų filmų mylėtojų emigraciją iš šalies⁷¹³. Tačiau džiūgaujantys patriotai nežinojo, jog džiūgaus jie labai trumpai.

Dar prieš lenkiškų filmų draudimą Vidaus reikalų ministras kino filmų nuomos kontorų ir kino teatrų savininkams pasiūlė sukurti sistemą,

⁷¹⁰ Valerijonas Šimkus. *Atsiminimai. II dalis: Okupuotoje tėvynėje ir svetur*. Chicago: Laisvos Lietuvos knygų leidykla, 1990, p. 16-17.

⁷¹¹ *VRM Spaudos ir draugijų skyriaus raštas visiems apskričių viršininkams*, 1940 03 16 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 17;

⁷¹² P.vz.: *Sudie Smosarska!* in: *Lietuvos žinios*, 1940 03 21, Nr. 66 (6225), p. 18.

⁷¹³ *Kinomanas aprauda šlamšto laidotuves* in: *Kuntaplis*, 1940 04 07, Nr. 15 (351), p. 3; J. Gegužiukas. *Pakalbėkim apie šį bei tą* in: *Kuntaplis*, 1940 04 14, Nr. 16 (352), p. 3.

pagal kurią lenkiškų filmų demonstravimas būtų ribojamas šalyje. 1940 balandžio 15-ą buvo pasiūlytas projektas, kuriuo būtų ribojamas lenkiškų filmų skaičius šalyje. Kaune vienu metu lenkiškus filmus būtų galėję rodyti viso labo 3 kino teatrai, lenkiški filmai viename kino teatre negalėjo būti rodomi ilgiau nei savaitę ir pan. Taip pat numatyti ribojimai lenkiškų filmų demonstravimui provincijoje. Projektą pasirašė 11 Kauno filmų numos kontorų ir kino teatrų savininkų⁷¹⁴, lenkiškų filmų būtinumą kino įmonių atstovai grindė tuo, jog dėl karo beveik neįmanoma gauti jokių naujų filmų, todėl jei filmai bus draudžiami, Lietuvoje greitai visai nebeliks ką rodyti⁷¹⁵. Gautas projektas buvo gerokai sugriežtintas. Visų pirma patvirtini tik 27 „švelnesnio turinio“ lenkiški filmai kuriuos leista demonstruoti Lietuvoje (išskyrus anksčiau Lenkijos okupuotus kraštus – juose visi lenkiški filmai draudžiami). Kino teatras negalėjo rodyti lenkiško filmo dažniau nei kas ketvirtą savaitę, filmas negalėjo būti rodomas ilgiau nei 7 dienas iš eilės. Miestuose kuriuose buvo daugiau nei 1 kino teatras, vienu metu leista rodyti tik 1 lenkišką filmą. Kaune buvo leista vienu metu demonstruoti 2 lenkiškus filmus – 1 lenkiškas filmas galėjo būti demonstruojamas Laisvės alėjos kino teatrų, kitas visų likusių kino teatrų. 1940 gegužės 9 dieną Vidaus reikalų ministerijos Spaudos ir draugijų skyrius informavo visas policijos įstaigas, jog nuo 1940 gegužės 20 iki 1940 rugsėjo 1 dienos lenkiški kino filmai vėl leidžiami demonstruoti Lietuvoje šia numatyta tvarka, kurią policija įpareigota akylai sekti⁷¹⁶.

Lenkiškų filmų uždraudimas, nepaskelbus, jog toks draudimas yra tik laikinas, buvo didelė klaida. Vos gegužės pabaigoje lenkiškiems filmams vėl grįžus į kino ekranus, jie buvo sutikti su nusivylimu ir griežta kritika Lietuvos valdžiai: „Uždraudus rodyti mūsų kino teatrų ekranuose lenkiškas filmas ir apsiraminus protestams, kad žiūrovams yra brukamas menkavertis šlamštas, šiomis dienomis Forumo kine vėl buvo rodoma lenkiška filma <...> su kino lankytojais elgiamasi lyg su mažais vaikais, iš kurių, vieną kartą nuraminus, galima juoktis ir toliau“⁷¹⁷; „Kai kuriuose Kauno kinuose vėl pradėjo

⁷¹⁴ *Kauno kino teatrų ir kino filmų nuomos kontorų savininkų raštas Vidaus reikalų ministrui*, 1940 04 15 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 102; spaudoje apie tvarką pagal kurią Kaune vienu metu galima rodyti tik vieną lenkišką filmą, jau buvo skelbta 1939 lapkritį, tačiau nepavyko rasti dokumentų, parodančių, jog tokia tvarka tikrai buvo paskelbta. Jeigu ji ir buvo paskelbta, tai jos niekada nebuvo laikomasi. *Lietuvoje jau trūksta filmų* in: *Lietuvos žinios*, 1939 11 09, Nr. 255 (6119), p. 6.

⁷¹⁵ *Lietuvoje jau trūksta filmų* in: *Lietuvos žinios*, 1939 11 09, Nr. 255 (6119), p. 6.

⁷¹⁶ *Vidaus reikalų ministerijos Spaudos ir draugijų skyriaus raštas Policijos įstaigoms*, 1940 05 09 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 86.

⁷¹⁷ *Kino ekranas* in: *Savaitė*, 1940 06 02, Nr. 19, p. 381.

demonstruoti šlamštą – lenkiškas filmas. // Reikia laukti, kada į tuos kinus užplūs Šančių, Vilijampolės ir Žaliakalnio lenkai ir apščiai, švaros savaitės proga, prineš blusų⁷¹⁸ ir t. t.⁷¹⁹ Tačiau aistroms įsisūpuoti nebuvo daug laiko, netrukus visų dėmesys nukrypo į žymiai svarbesnį klausimą – Kauno gatvėmis žygiuojančius sovietų karius.

I. 2. 4b. Šeimininkai ar svetimšaliai? Kinas atgautame Vilniaus krašte

Kino teatrų repertuaras Lenkijos okupuotame Vilniuje gerokai skyrėsi nuo to kuris tuo metu buvo demonstruojamas Lietuvoje – Lenkija smarkiai ribojo vokiškų filmų importą, kurie dominavo Lietuvoje visą trečią dešimtmetį, kitaip nei Lietuva, Lenkija turėjo sąlyginai stiprią savo kino pramonę ir t. t. Vilniuje gyvenę lietuviai buvo atskirti nuo lietuviškos kino produkcijos, lietuviai neišlaikė savo kino teatrų. Nors po Vilniaus kraštą 3-4 dešimtmetyje su kino projektoriumi keliavo lietuviai – Šv. Kazimiro draugijos nariai – tačiau jie neturėjo galimybių rodyti lietuviškus filmus, tiesiog lietuviškai žodžiu versdavo demonstruojamus kitų šalių kino kūrinis, jais pajvairindavo savo skaitomas paskaitas ir pranešimus⁷²⁰. Lietuvių kultūra Vilniaus krašte rėmėsi kitomis kultūrinės išraiškos formomis – spauda, paskaitomis, vakaronėmis, mėgėjų teatru⁷²¹. Vilniaus kraštą 1939 rugsėjį užėmus Raudonosios Armijos kariams, SSRS spaudžiant 1939 spalio 10 dieną tarp Lietuvos ir SSRS pasirašyta Savitarpio pagalbos sutartis, pagal kurią SSRS įkūrė Lietuvoje savo karines įgulas, o Lietuvai atiteko Vilniaus kraštas, taip buvo atvertos ir galimybės lietuviams plačiau veikti kino srityje Vilniaus krašte.

Vilniaus atgavimas lietuviams nebuvo ta pergalė, apie kurią tiek metų buvo svajota, daugelis suprato nemenką krašto atgavimo kainą, visuomenėje

⁷¹⁸ *Iš gandonešio dienraščio in: Savaitė, 1940 06 09, Nr. 20, p. 397.*

⁷¹⁹ St. Divytis. *Lenkiškos filmos ir mūsų savigarba in: Jaunoji karta, 1940 06 07, Nr. 40, p. 371-372.*

⁷²⁰ Adomas Butrimas. *Lietuvių šv. Kazimiero draugijos instruktoriaus prisiminimai in: Aušra (Punksas), 1992 08 01-15, Nr. 15, p. 18-21.*

⁷²¹ „Tačiau nesijautėme palaužti. Tais metais [1937-ais – A. D.] buvo padaryta geroka pažanga teatro srityje. Teatro meno mėgėjų pastangomis, Antanui Krutuliu vadovaujant, Vytauto Didžiojo gimnazijos salėje buvo suvaidinta P. Vaičiūno „Sudrumstoji ramybė“ ir „Patriotai“, Kazio Inčiūros „Painiava“, Katurakio „Amerika pirtyje“, Gogolio „Piršlybos“ ir mano „Likimas“. Apie visus vaidinimus, išskyrus „Likimą“, rašiau išsamias recenzijas“ - prisimena vilnietis Rapolas Mackonis. *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai* (sud. Birutė Mackonytė). Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 213.

netruko paplisti priežodis „Vilnius mūsų, o mes rusų“. Atgautas miestas taip pat nepriminė propagandoje piešto lietuviško pasakų Vilniaus. Visą tarpukarį Lietuvos propaganda skelbė, jog Vilnius laukia lietuvių, jog dauguma vilniečių yra lietuviai, tik sulenkėję, tad juos bus nesunku „atlietuvinti“. Tačiau iš tiesų mieste dominavo lenkai ir žydai⁷²², jis buvo apiplėštas Raudonosios armijos dalinių, mieste glaudėsi keliolika tūkstančių karo atbėgėlių⁷²³, gyventojų ekonominė padėtis buvo sunki, krašte plito ligos. Lietuvių propagandos susidūrimą su krašto realybe puikiai atspindi faktas, jog neilgai trukus po kariuomenės įžengimo po kraštą pradėjusi keliauti lietuvių karių sanitarinė misija, turėjusi padėti užkirsti kelią užkrečiamoms ligoms plisti, pirmąsias dvi savaites nesutiko nė vieno valstiečio kalbančio lietuviškai, nors skelbta, jog misija skirta padėti „tikriems Lietuvos sūnams ir dukterims“ – tai stebino ir glumino misijos dalyvius⁷²⁴. Netrukus po to, kai 1939 spalio 29 dieną buvo iškilmingai pažymėtas miesto prisijungimas prie Lietuvos ir Gedimino bokšte iškelta trispalvė vėliava, mieste prasidėjo neramumai. Apogėjų jie pasiekė 1939 spalio 31 – lapkričio 2 dienomis, tuomet mieste prasidėjo riaušės, lietuvių kariai buvo apmėtomi akmenimis ir raginami keliauti namo, girdėjosi ne tik prieš Lietuvos valdžią nukreiptų pasisakymų, tačiau vyko ir antisemitiniai pogromai, Kaune neregėtas reiškinys. Lietuvos policija pirma nesiėmusi malšinti neramumų, vėliau jų numalšinti nebegalėjo, į pagalbą teko pasitelkti raudonarmiečių tankus⁷²⁵. Nors masiniai neramumai buvo numalšinti, tačiau pavienių išpuolių pasitaikė ir toliau.

Nepaisant to, Vilnių atgavę lietuviai netrukus ėmėsi jo atlietuvinimo misijos, kaip pastebėjo Rasa Antanavičiūtė: „...perėmusi Vilnių Lietuvos valdžia strateginiu tikslu laikė miesto depolonizaciją, arba atlietuvinimą. Piliečiai ir institucijos buvo įpareigoti pakeisti lenkiškas iškabas lietuviškomis, nuimti Vilniaus viešosiose erdvėse likusius Lenkijos herbus, nebedevėti lenkiškų uniformų, užrašai lenkų kalba ir lenkų nacionaliniai simboliai buvo pašalinti nuo šiaurinio ir pietinio Aušros vartų fasadų, taip pat

⁷²² Pagal 1937 surašymą Lietuvai perduotoje Vilniaus krašto dalyje gyveno 457 tūkst. gyventojų, 209442 iš jų Vilniaus mieste. 39,37 % šių gyventojų sudarė lenkai, 34,16 % žydai, 19,23 % lietuviai, likę – baltarusiai ir kitų tautybių. Regina Žepkaitė. *Vilniaus istorijos atkarpa 1939 m. spalio 27 d. – 1940 m. birželio 15 d.*, Vilnius: Mokslas, 1990, p. 49. Pačiame Vilniaus mieste lietuvių procentas buvo dar mažesnis.

⁷²³ 1939 gruodžio 2 Vilniaus krašte buvo užregistruoti 18311 karo atbėgėlių, 1940 sausį jų skaičius siekė jau 25 tūkstančius *Ibid*, p. 50, 110.

⁷²⁴ Šarūnas Liekis. *1939: The year that changed everything in Lithuania's history*. Amsterdam / New York: Rodopi, 2010, p. 176.

⁷²⁵ Regina Žepkaitė. *Vilniaus istorijos atkarpa...*, p. 67-68; Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas. *Vilnius – Lietuvos sostinė...*, p. 262-263.

buvo peržiūrėti Vilniaus rotušės rekonstrukcijos brėžiniai, iš jų pašalinti lenkiški simboliai, būta net pasiūlymo išversti į lietuvių kalbą Vilniaus bažnyčiose esančius antkapinius įrašus⁷²⁶. Tačiau įsitikinę savo misijos teisingumu ir ją vykdydami valdžios atstovai neretai nesuprasdavo ar net ignoruodavo eilinių vilniečių norus ir pageidavimus, jie neparodė reikiamo takto ir supratimo, taip patys nukreipdami miestiečius prieš save. Dėl to sutarė tiek Vilniaus lietuviai⁷²⁷, tiek mieste gyvenantys lenkai⁷²⁸. Atlievinimo misiją netrukus bandyta vykdyti ir Vilniaus kino teatruose.

„Vilniuje yra 12 kinematografų, kurių savininkai yra beveik visi žydų tautybės piliečiai. Šis skaičius, kaip Vilniaus miestui, žinoma, permažas (Kaunas turi apie 17!) juo labiau, kai beveik visi kinematografai turi nedideles, dargi labai mažas sales. <...> reiktų įsakyti visiems kinematografų savininkams, kad reklamas rašytų taisyklinga lietuvių kalba. Negali būti gi smulkaus lietuviško užrašo, kukliai įsprausto dar į kabutes, o visa kitaip kaip „udzia! biurą“. „występują“ ir pan. jau nelietuviškai. // Viename Liet. Žinių“ n-ryje skaičiau, kad Vilniaus kinuose rodomos filmos be jokių parašų. Sakoma, kad taip padaryta sąmoningai, atsižvelgus į tai, kad Vilniuje nebėra kam lietuviškai skaityti... (!). Netiesa! Dabar mažiausiai pusė Vilniaus gyventojų gali lietuviškai skaityti, nekalbant jau apie kariuomenę, valdininkus, bei šiaip Vilniun atvykusius. Pagaliau, kad ir mažiau mokėtų Vilniuje skaityti lietuviškai, tai kaip tik reiktų duoti daugiau viešumon ko daugiausia lietuviškų parašų. Juk Vilniuje, ir tie lietuviai, kurie nemoka sava kalba kalbėti labai nori ją išmokti. <...> Pagaliau, kur Lietuvos kronikos?! Duokite jų savajai Sostinei, kuri 19-ka metų negalėjo sekti tojo spartaus gyvenimo, kuris ėjo, va, čia pat už buv. demarklinijos“, – praėjus mėnesiui po

⁷²⁶ Rasa Antanavičiūtė. *Menas ir politika Vilniaus viešosiose erdvėse. 20 a. pirma pusė*, Vilnius: Lapas, 2019, p. 242.

⁷²⁷ „Atvykstančius dirbti į Vilnių kauniečius pradėta vadinti „škotais“ [po 1939 spalio – A.D.]. Ar tuometiniai Lietuvos administracijos valdininkai savo skūpumu iš tikrųjų buvo panašūs į šykštumu garsėjančius škotus – ar dėl kitų priežasčių, bet jiems priklijuota pavardė iš karto prigijo ir iki šiol laikosi. Mano nuomone, todėl, kad tuometinė Lietuvos administracija, su labai mažomis išimtimis, ne tik nesidomėjo Vilniaus lietuvių gyvenimu ir jų patirtais vargais, bet daugeliu atvejų mus ignoravo.“ – teigė, Rapolas Mackonis. *Amžiaus...*, p. 5.

⁷²⁸ „Lietuvos kariuomenė, užimdama Vilnių, jei ir negalėjo to pabrėžti oficialiai, tai turėjo bent „leisti suprasti“, kad ateina kaip miesto išvaduotoja iš bolševikų, o ne iš „lenkų jungo“. Tuomet būtų laimėjusi masių simpatijas, jei ne nuo pirmos dienos dėl neigiamo lenkų nusistatymo, tai tikrai neilgai trukus. // Tačiau lietuviai neparodė nei politinio takto, nei politinės išminties. Turėdami dar vieną argumentą – ūkinį pajėgumą – būtų galėję prabilti jei ne į sielą, tai bent į išbadėjusių vilniečių skrandžius. Bet ir ši pranašumą panaudojo visiškai nevykusiai.“ – teigė lenkų žurnalistas, vilnietis Jozef Mackiewicz. *Tiesa akių nebado*. Vilnius: Naujasis židinys – aidai, 2015, p. 107.

Lietuvos kariuomenės įžengimo į miestą kino problemas susumavo miesto lietuvių laikraštis *Vilniaus Balsas*⁷²⁹. Tai, jog bene pusė vilniečių moka skaityti lietuviškai buvo grynas melas, o miesto kino teatrai buvo pradėti prievarta lietuvininti.

Akivaizdžiausias miesto kino teatrų lietuvinimo pavyzdys – jų pavadinimų kaita. *Mars* tampa *Milda*; *Oginsko – Tiritu*; *Jutrzenka – Aušra*⁷³⁰. Dalis kino teatrų dėl jų prastos būklės buvo apskritai uždaryti. Pvz., 1940 kovą dėl prastų patalpų ir sanitarinių trūkumų uždrausta veikti kino teatrams *Šwiatowid* ir *Tempo*⁷³¹, taip iš miesto kino žemėlapiu dingo dar keli lenkiški pavadinimai, veikiausiai uždarytų kino teatrų skaičius būtų dar labiau išaugęs, nes valdžia reikalavo iki 1940 rugsėjo 1 dienos susitvarkyti patalpas: įrengti ventiliaciją, slėptuves, sunumeruoti visas sėdimas vietas, užtikrinti, jog iš visų vietų žiūrovas matys ekraną ir pan.⁷³² Kitus kino teatrus perėmė ar įkūrė lietuviškos įstaigos. Pirmuoju lietuvišku kino teatru pasiskelbė nedidukas (150 vietų) ir prastai įrengtas (turėjo tik vieną projektorių, tad žiūrovai filmo demonstravimo metu būdavo priversti laukti, kol bus pakeista juosta) katalikiškas kino teatras *Aušra* (ex – *Jutrzenka*)⁷³³. Gerokai rimčiau atrodė geriausias ir didžiausias mieste kino teatras *Milda* (ex – *Mars*) atitekęs į Vilniaus miesto savivaldybės rankas. Du lietuviškus kinus atidarė lietuvių šauliai-geležinkeliniai. Tai – *Trimitas* (ex – *Oginsko*) ir *Šventaragis* (geriau žinomą kaip *L.G.P.S. – Lietuvos geležinkelininkų profesinė sąjunga*)⁷³⁴. Kiti kino teatrai (pvz. *Mūza*) nors ir priklausė kitataučiams, tačiau nusisamdė lietuvius kino vedėjus⁷³⁵. Tad 1940 birželį, Lietuvą okupavus SSRS, Vilniaus kino veidas atrodė kur kas lietuviškesnis, tačiau taip pat ir skurdesnis. Iš 12 veikusių kino teatrų liko tik 9 – 3 iš jų priklausė lietuviškoms organizacijoms, dar 3 ne lietuvių tautybės Lietuvos piliečiams (1 lenkė, 2 žydai), likę 3 žmonėms be pilietybės (2 žydai, 1 rusas), pirmuoju lietuvišku kino teatru pasiskelbusi *Aušra* tuo metu buvo uždaryta⁷³⁶.

⁷²⁹ *Vilniaus kinematografų reikalų* in: *Vilniaus balsas*, 1939 11 18, Nr. 19, p. 3.

⁷³⁰ Pgal Sonata Žalneravičiūtė. *Op. Cit.*

⁷³¹ *Dėl uždarytų teatrų* in: *Vilniaus balsas*, 1940 03 03, Nr. 52 (105), p.8.

⁷³² *Naujos kino teatrų laikytojams taisyklės* in: *Vilniaus balsas*, 1940 06 01, Nr. 124 (177), p. 6.

⁷³³ *Kino teatro Aušra reklama* in: *Vilniaus balsas*, 1940 01 04, p. 3; Sonata Žalneravičiūtė. *Op. Cit.* p. 115.

⁷³⁴ *Du šaulių kinai* in: *Vilniaus balsas*, 1940 01 06, Nr. 5 (58), p. 8.

⁷³⁵ *Perorganizuojamas jaukusis Vilniaus kinas „Mūza“* in: *Vilniaus balsas*, 1940 03 22, Nr.68 (121), p. 8.

⁷³⁶ *Vilniaus miesto ir apskrities viršininko raštas Vidaus reikalų ministerijos Spaudos ir draugijų skyriui*, 1940 06 28 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 231.

Miesto kino tetrų lietuvinimas visų pirma vykdytas per kalbą. Kino teatruose reikalauta rodyti filmus tik su lietuviškai titrais, kurių nesuprato daugum miesto gyventojų. 1939 gruodžio 12-ą Vidaus Reikalų Ministeriją Kaune pasiekė Vilniaus kino teatrų savininkų peticija, kurioje jie teigė, kad: „Šio mėnesio pritarimas įrodinėjo mums seniems dalyko pažintojams, kad filmai su išimtinai lietuviškais užrašais, dar yra per ankstyvūs didesniam mūsų lankytojų skaičiui ir jiems dar nesuprantamas ir dėl to pasidaro kasdieną vis mažesnė mūsų kinų aplankimas, kas sudaro savaimė aišku, didžiausių materialinių nuostolių <...> Atsižvelgiant į tai kad kinai esą kultūros ir švietimo platintojai, tai užrašai lietuvių kalboje su lenkų kalbos vertimu, duotų be abejo galimybės plačiau visuomenei greičiau pramokti valstybinę kalbą“⁷³⁷. Atrodo, jog peticija bent šiek tiek suveikė - laikinai leista filmus rodyti ir dviem kalbomis, su lietuvių ir lenkų parašais (lietuvių parašai neturi būti mažesni nei lenkų)⁷³⁸. Antra vertus, lietuviškų parašų demonstravimo kokybe, nebuvo patenkinti Vilniaus lietuviai: „Ta proga tenka pageidauti, kad pasaulio kronika būtų demonstruojama su taisyklingais lietuvių kalba užrašais. Šiuo metu teko pastebėti daug nedovanotinų klaidų“, – skundėsi vilniečiai⁷³⁹. Lietuvių kalba Vilniaus kino teatruose išliko opia problema. Kai kurių kino teatrų lankytojų nuomone, lietuvių kalba kinuose neretai sabotuota specialiai: „Paskutiniu metu kinuose įvedami lietuvių ir lenkų kalbomis parašai. Tačiau kai kuriuose kinuose parašai yra labai tendencingi. // Pavyzdžiui, kine „Pan“ rodant filmą „Suezas“⁷⁴⁰, parašai yra taip sutvarkyti, kad lietuviškų negalima perskaityti. Užtat lenkiški ryškiausi. Ką tai reiškia?“, – klausė žiūrovas⁷⁴¹. Tokia prielaida nebuvo nepagrįsta. Kaip dalis lietuvių priešiška Kaune sutiko lenkiškus filmus, trukdė jų demonstravimui, taip dalis lenkų Vilniuje neigiamai sutiko lietuviškas kino kronikas ir filmų užrašus lietuvių kalba.

„Teko pastebėti, kad Vilniaus mieste veikiančiuose kino teatruose, rodant Lietuvos kroniką, vyksta didelė netvarka: švilpimas, triukšmas ir kit. Be to, filmų užrašai leidžiami demonstruoti netaisyklinga lietuvių kalba, bilietus pardavus visi žiūrovai suleidžiami į kinoteatro patalpas, nežiūrint, ar vietų yra, ar ne ir daug kitų panašių neleistinų dalykų. // Kadangi ši netvarka kartojasi kasdien ir kinoteatrų savininkai nesiima reikiamų priemonių savo

⁷³⁷ *Vilniaus kino teatrų savininkų peticija Vidaus reikalų ministerijai Kaune, 1939 12 02 in: LCVA, f. 401, ap. 2, b. 24, l. 3*

⁷³⁸ *Parašai filmose laikinai dviem kalbom in: Vilniaus balsas, 1939 12 08, Nr. 36, p. 4.*

⁷³⁹ *Atidarytas kinas „Milda“ in: Vilniaus balsas, 1940 01 06, Nr. 5 (58), p. 8.*

⁷⁴⁰ *Suez, 1938*

⁷⁴¹ *Su parašais kinuose netvarka in: Vilniaus balsas, 1939 12 19, Nr. 44, p. 4.*

kinoteatruose įvesti reikiamą tvarką, pavedu Tamstai į kiekvieną kino seansą siųsti po vieną ar ir daugiau/pagal reikalą/ policijos valdininką ir juos siunčiant įpareigoti, kad pastebėję netvarką imtųsi reikiamų teisėtų priemonių tvarką palaikyti.“ – 1940 sausį Vilniaus miesto ir apskrities policijos vadui rašė Miesto ir apskrities viršininkas⁷⁴². Nepanašu, jog raginimai įvesti kino teatruose policijos priežiūrą buvo labai efektyvūs. Praėjus mėnesiui, 1940 vasarį, Vidaus Reikalų Ministeriją Kaune vis dar pasiekdavo pasipiktinusių Vilniaus lietuvių laišakai, kuriuose skųstasi prastai vedama lietuvinimo politika ir lietuvių kino filmus niekinančiais lenkais: „Kinai, čia jau net kalbėti netenka, nesinori nei matyti, nei tų švilpimų ir ūžimo girdėti ypač Lietuvos kronikai vykstant“ – teigta viename tokių laiškų⁷⁴³. Valstybės saugumo departamento ataskaitos taip apt fiksuojė dar 1940 vasarį-kovą Vilniaus kino teatruose vykstantį chosą: pagal juos lenkai ploja kinuose demonstruojant Lenkijos vaizdus; žydai – SSRS karius ir vaizdus; tiek lenkai tiek žydai trypia kojomis, triukšmauja ir švilpia demonstruojant vokiečių karius; lenkai kelią triukšmą rodant ir lietuviškas kino kronikas⁷⁴⁴. Antra vertus, policijos priežiūra neliko ir be vaisių, jau sausio pabaigoje pagausėja pranešimų apie kino teatruose suimamus veikėjus., savininkams išrašomus protokolus. Štai 1940 sausį kino teatre *Milda* policija sučiupo pilietį skleidusį gandus, jog netrukus į Vilnių įžygiuos svertima kariuomenė⁷⁴⁵, tą patį mėnesį išrašomi keli protokolai kino teatrų savininkams dėl nepilnamečių leidimo į jiems neskirtus filmus⁷⁴⁶, tačiau nepanašu jog tai labai drausmino kino teatrų laikytojus ir lankytojus, protoklai aktyviai šrašinėti ir praėjus keliems mėnesiams. Pavyzdžiui 1940 balandžio 25-ą kino teatro *Casino* savininkui Leonidui Pimnovui buvo surašytas protokolas už lietuviškos kino kronikos nedemonstravimą seanso metu. Savininko teismas įvyko tik po kelių mėnesių, 1940 birželio 24, jam skirta 50 litų baudos ir 5 paros arešto, teismo metu

⁷⁴² *Vilniaus miesto ir apskrities viršininko raštas Vilniaus miesto ir apskrities policijos vadui*, 1941 01 17 in: LCVA, f. 401, ap. 2, b. 24, l. 6

⁷⁴³ *Jono Šlaičiūno raštas „Skubiai reikalinga generalinė reforma polonizacijos kovoje Laisvoje Nepriklausomoje Lietuvoje ir atvaduotoje Vilniaus srityje“ skirtas Lietuvos ministrui pirmininkui ir ministrams*, 1940 02 19 in: LCVA, f. 317, ap. 1, b. 9, l. 9-14.

⁷⁴⁴ Žiūrėti, pvz.: *Valstybės saugumo policijos Vilniaus apygardos biuletenis Nr. 45*, 1940 02 22 in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 699, l. 230-233; *Valstybės saugumo policijos Vilniaus apygardos biuletenis Nr. 50*, 1940 02 26 in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 699, l. 253-256.

⁷⁴⁵ *Būna ir tokių gandy skleidėjų* in: *Vilniaus balsas*, 1940 01 17, Nr. 12 (65), p. 6.

⁷⁴⁶ *Surašė protokolą kino savininkui* in: *Vilniaus balsas*, 1941 01 31, Nr. 25 (78), p. 5; *Dar vienas protokolas kino savininkui* in: *Vilniaus balsas*, 1941 01 31, Nr. 25 (78), p. 5;

kertinis lietuviškų kronikų veikėjas – Antanas Smetona, jau buvo pasitraukęs iš šalies, o joje šeimininkavo sovietų opkupantai⁷⁴⁷...

Tačiau triuškmą ir netvarką miesto kino teatruose ir kitose įstaigose kėlė ne tik Vilniaus lenkai ar žydai. Nors Vilniaus lietuvių spaudoje teigta, jog Kaune lietuviai kultūringiau žiūri lenkiškus filmus, nei lenkai Vilniuje lietuviškas kronikas: „<...> ne tik netrypia kojomis, pamatę lenkiškus vaizdus, artistus, bet kas juose yra gero, meniško ir pasigėri“, – tačiau, kaip įrodyta ansktesniame darbo skyriuje, tai nebuvo tiesa⁷⁴⁸. Vilniaus lietuviai, o ypač į kraštą studijuoti atvykę ar persikėlę lietuvių jaunuoliai, „neliko skolingi“ jų manymu nepagarbą lietuviams ir Lietuvai rodantiems kitataučiams triukšmadariams. Spaudoje itin pagarsėjo lietuvių jaunuolių išpuolis 1940 balandžio 25 muzikiniame teatre *Liutnia*. Į veikalo lenkų kalba vaidinimą susirinkę jaunuoliai pradėjo garsiai triukšmauti, rėkti „Nesuprantu“, reikalauti dainuoti lietuviškai ir pan. O lenkiškai ir lietuviškai dainuojančių katalikų „giesmių dvikovas“ Vilniaus krašto bažnyčias kartais paversdavo tikru bokso ringu⁷⁴⁹.

Lietuvos atgauto Vilniaus kino teatrų filmų repertuaro problemas ir filmų recepsiją mieste vaizdžiai iliustruoja Vilniaus miesto savivaldybei atitekusio kino teatro *Milda* veiklos dokumentai, tad verta į juos pažiūrėti atidžiau. 1940 sausio 10 Vidaus reikalų ministerijos Spaudos ir draugijų skyriaus vedėjas D. Stankūnas skundėsi Vidaus reikalų ministrui: „Mūsų dabartinė Vilniaus miesto savivaldybė kino teatrą "Mars" yra pasiėmusi eksploatuoti pati. Šio kino teatro administratoriumi gruodžio mėn. pabaigoje burmistro yra paskirtas lenkas Rudakas, kuris anksčiau buv. lenkiškoje Vilniaus miesto savivaldybėje buvo kino reikalų tvarkytojas. Minimasis asmuo, kiek teko patirti nėra lojalus [pabraukta originale – A. D.] Lietuvos valstybei ir Lietuvos valdžios organams. Maža to, kad visai nesupranta lietuviškai, bet dargi neslepia savo lenkiško nusistatymo ir lenkiškai politinių tendencijų. // Yra žinoma, kad į kino administratoriaus vietą buvo pasisiūlęs kandidatas lietuvis, kuriam pradžioje buvo pažadėta administratoriaus padėjėjo vieta, tačiau vėliau ir šioji adm. padėjėjo vieta buvo atsakyta. // Atrodo, kad tokie Vilniaus miesto savivaldybės kompetentingų organų veiksmai nebūtų tikslūs ir toleruoti, nes iš pirmųjų susidūrimų su kino administratoriumi Rudaku pasirodė bendradarbiavimas kino reikalais šiuo atveju bus sunkiai įmanomas,

⁷⁴⁷ Bylą liečiantys dokumentai saugomi: LCVA, f. 401, ap. 2, b. 725, l. 11-19.

⁷⁴⁸ *Vilnietiškomis temomis Kaune* in: *Vilniaus balsas*, 1940 01 25, Nr. 20 (73), p. 3.

⁷⁴⁹ Regina Žepkaitė. *Vilniaus istorijos atkarpa...*, p. 118; Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas. *Vilnius – Lietuvos sostinė...*, p. 281.

kas matyti iš patiekto pro memoria iš kino teatro priežiūros.⁷⁵⁰ Minėtoje 1939 gruodžio 30 dienos pro memorios ištraukoje teigiama, jog kai savivaldybės kino teatro vedėjui Rudakui Juozas Laucius pasiūlė kino teatre demonstruoti filmą *Nepriklausoma Lietuva jungiasi su amžinąja sostine Vilniumi* (Juozas Laucius buvo išsipirkęs šio filmo demonstravimo teises Lietuvoje), teatro vedėjęs pareiškė: „<...> kad minėta lietuviška filma esanti neįdomi, filmoje vaizduojamas iškilmes Vilniaus visuomenė turėjusi progos natūroje pasižiūrėti ir bendrai iš tos filmos tegalimas padaryti menkas biznis. Daug vertingiau, sakęs Rudakas, parodyti kokią lenkišką filmą su Jonu Kiepora⁷⁵¹. Iš tolimesnio pasikalbėjimo paaiškėjo, kad Rudakas tenorėtų rodyti savo vadovaujame kino teatre tik lenkiškas ir rusiškas filmas“⁷⁵².

Lietuvos kariuomenės žengimo į Vilnių filmas visgi buvo parodytas. 1940 sausio 4 įvyko oficialius Vilniaus miesto savivaldybei priklausančio kino *Milda* (ex – *Mars*) atidarymas, kuriame kartu su JAV filmu *Pabėgimas iš Sing-Singo* (*Sergeant Madden*, 1939) pirmą kartą Vilniuje demonstruota ir lietuviška kino kronika *Įžygiavimas Lietuvos kariuomenės Vilniun*⁷⁵³. Lietuvai atgavus Vilnių į sostinę nuolat plaukė ir kino operatoriai su kameromis. Ypatinę vietą Lietuvos kino kronikose užėmė Lietuvos kariuomenės žengimas į Vilnių, atskirai šiai tematikai buvo skirtos net kelios kino kronikos, kuriose buvo pabrėžtas Vilniaus gyventojų skurdas ir kančios prie lenkų, bei džiaugsmas sulaukus lietuvių išvaduotojų ir jų labdaros⁷⁵⁴. Tačiau Vilnius lietuviškose kino kronikose nepamirštas ir vėliau, pvz. per 1940-uosius, iki sovietų okupacijos, Jurgis Linartas pagamino 24 Lietuvos kino kronikos žurnalus, mažiausiai 17-oje iš jų buvo vaizduotas ir Vilnius. Dažniausiai – Vilnių lankantys įvairių organizacijų nariai; Gedimino kalnas; pagarbą prie Jono Basanavičiaus atiduodantys lietuviai; Vilniaus Universitetas, Vilniaus

⁷⁵⁰ *VRM Spaudos ir draugijų skyriaus vedėjo raštas Vidaus Reikalų ministrui*, 1940 01 10 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 9.

⁷⁵¹ Žymus lenkų aktorius ir dainininkas, jis daugiausia filmavosi užsienio kino produkcijoje – Vokietijos, Didžiosios Britanijos, Austrijos, Prancūzijos, JAV filmuose, tad buvo puikiai pažįstamas Kauno kino teatrų žiūrovams, tačiau 1939-1940 Lietuvoje pasireiškus prieš lenkiškus filmus nukreiptoms nuotaikoms, jo vardas taip pat pradėtas maišyti su žemėmis, ar tapo anekdotų objektu. Pvz.: *Garsenybė* in: *Sekmadienis*, 1940 02 25, Nr. 8 (626), p. 4.

⁷⁵² *Pro memoria, ištrauka*, 1939 12 30 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 11.

⁷⁵³ *Kino teatro Milda reklama* in: *Vilniaus balsas*, 1940 01 04, Nr. 4 (57) p. 3.

⁷⁵⁴ „Pakeliui į Vilnių okupacijų iškankinti ir skurdo slegiami gyventojai su džiaugsmu sutiko mūsų karius, kurie gyventojus vaišino popierosais ir saldainiais“ – skelbė kronikos užrašai. Kariuomenei jau atvykus į Vilnių nepamirštama parodyti jog ji keliuose postuose nemokamai dalino sriubą ir duoną ir pan. Žiūrėti kronikų turinius LLMA, f. 91, ap. 1, b. 208, P. 16, 31.

katedra ir kiti žymesni miesto statiniai⁷⁵⁵. Nuo 1940 sausio lietuviška kino kronika tapo vis dažniau regima Vilniaus kino teatruose, nors rodyta juose ir ne visuomet. Ypač plačiai lietuviški kino filmai Vilniuje rodyti 1940 vasario 16-os proga. Miesto savivaldybės pasistengė, jog Vilniaus varguomenei būtų organizuojami nemokami kino filmų seansai⁷⁵⁶, savivaldybės kino teatre *Milda* taip pat suorganizuotas koncertas ir profesoriaus Mykolo Romerio paskaita lietuvių ir lenkų kalbomis⁷⁵⁷. Savivaldybė net šiek teik pervertino savo jėgas, 1940 vasario pabaigoje Vilniaus miesto burmistras prašė Vidaus Reikalų ministrą atleisti Vilniaus miesto savivaldybę nuo mokesčio Juozui Lauciui, kuriam įsipareigojo sumokėti po 10 centų, nuo kiekvieno vaiko, kuris 1940 vasario 16 kino teatre *Milda* nemokamai žiūrėjo jam priklausantį filmą *Nepriklausoma Lietuva jungiasi su amžinąja sostine Vilniumi*. Viso tokių vaikų buvo suskaičiuota net 8000. Miesto savivaldybė skundėsi, jog dėl prastos finansinės padėties negali sumokėti tokios sumos, Vidaus Reikalų ministras atkirto, jog miesto savivaldybė prisizadėjo atsiskaityti su Juozu Lauciumi o ne su Vidaus Reikalų ministerija, tad ir panaikinti šio pažado Vidaus reikalų ministerija negali⁷⁵⁸. Už Vilniaus miesto ribų lietuviškas kronikas ir kitus filmus demonstravo Vilniaus Geležinio Fondo nariai⁷⁵⁹, jie Vilniaus apylinkėse steigė seklyčias, kurias aprūpindavo spauda, radijo aparatais t. t. Vilniaus Geležinis Fondas įsigijo keturis kilnojamus kino aparatus ir su jais keliavo po šias seklyčias ir kitus Vilniaus kraštus⁷⁶⁰.

Kelias savaites savivaldybės kino teatras funkcionavo bandydamas rodyti tik senstelėjusius, Kaune jau rodytus JAV kino filmus ir lietuviškas kino kronikas⁷⁶¹. Tačiau panašu, jog sovietinius ir lenkiškus filmus norėjęs rodyti Rudakas geriau žinojo kas Vilniuje gali padaryti biznį. Jau 1940 sausio 13 Vilniaus miesto apskrities viršininkas sulaukė Vilniaus burmistro Konstantino Stašio prašymo leisti savivaldybės kino teatrui išimtinę tvarka gauti sovietinių kino filmų demonstravimo monopolį mieste: „Kaune ir visoje Vakarų

⁷⁵⁵ Pagal duomenis LLMA, f. 91, ap. 1, b. 209, l. 18-137.

⁷⁵⁶ *Nemokami kino seansai Vilniaus varguomenei* in: *Vilniaus balsas*, 1940 02 11, Nr. 35 (88), p. 8.

⁷⁵⁷ *Jau duodami nemokami bilietai į Vasario 16 d. koncertą ir kino seansus* in: *Vilniaus balsas*, 1940 02 13, Nr. 36 (89), p. 6.

⁷⁵⁸ *Vilniaus miesto burmistro raštas Vidaus reikalų ministrui*, 1940 02 24 in: *LLMA*, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 133.

⁷⁵⁹ Vilniaus Geležinis Fondas įėjo į Vilniui Vaduoti Sąjungos sudėtį, tačiau šią 1938 lapkričio 25-ą uždarius jis nenutraukė savo veiklos.

⁷⁶⁰ Regina Žepkaitė. *Vilniaus istorijos atkarpa...*, p. 128.

⁷⁶¹ *Vilniuje trūksta gerų filmų* in: *Vilniaus balsas*, 1940 01 21, Nr. 17 (70), p. 8; V[ytautas] Alseika. *Pramogos, kinai ir kitkas* in: *Vilniaus balsas*, 1940 03 01, Nr. 50 (103), p. 3.

Lietuvoje buvo rodomi įvairūs Sovietų gamybos filmai, kurie turėjo ten didelį pasisekimą. Vilniuje paskutiniu metu tokie filmai nebuvo rodomi. Atsižvelgiant į tai, kad Vilniuje kitokios sąlygos ir kitokia publika, čia negalime rodyti visus filmus. Jei ims rodyti sovietų filmas privatiškai Vilniaus kinai, tai ateis čia ir tokie filmai, kurie čia būtų labai žalingi. Todėl Vilniaus miesto savivaldybė prašo Apskritis Viršininką leisti demonstruoti sovietiškus filmus *i š i m t i n a i / t i k* [praretinta originale – A. D.] Miesto savivaldybės laikomam kultūriniam kine „Milda“, nes tik Savivaldybė, kaipo lietuviška organizacija, kuriai rūpi lietuvių tautos ir kultūros reikalai, galės tinkamai kontroliuoti demonstruojamas Sovietų gamybos filmas“⁷⁶². Prašymas nebuvo patenkintas.

Netrukus prabilta ir apie lenkiškus filmus. 1940 kovo 9 Vilniaus burmistras rašė Vilniaus miesto ir apskritis viršininkui: „Vilniaus Miesto Savivaldybės kinui „Milda“ šiuo metu yra gana sunku ir beveik neįmanoma išlaikyti konkurencijos su visais kitais Vilniaus kinais. Tai yra todėl, kad šis kinas neturi demonstruoti gerų filmų, ką gali daryti visi kiti Vilniaus kinai, kurie anksčiau yra išsinuomavę vertingas ir geras filmas. Savivaldybė, norėdama išlaikyti su visais kinais didelę konkurenciją. Ir kartu turėti didesnių pajamų, o, be to, norėdama patirti ar yra galima demonstruoti dabar Vilniuje filmas lenkų kalba, prašo Poną Viršininką sutikti leisti „Mildoje“ pabandyti demonstruoti lengvą, be jokių politinių tendencijų, lenkų kalba komedijėlę „Valkatos“⁷⁶³. Nors filmo demonstravimui nebuvo kelta kliūčių, tačiau jo parodyti nespėta – 1940 kovo 21 visi lenkiški filmai buvo uždrausti Lietuvoje. Patyrus, jog nuo gegužės mėnesio pabaigos lenkiški filmai vėl bus leisti rodyti šalyje, Vilniaus miesto savivaldybė kreipėsi su pakartotiniu prašymu šiam filmui demonstruoti, šį kartą dar argumentuodami, jog „<...> kiną „Mildą“ lenkų masės tuo tarpu boikotuoja, kaip lietuvių laikomą propagandinę įstaigą. Pastatymas vieno lenkiško filmo palaužtų lenkišką nusistatymą ir galima vėliau būtų ir lenkus turėti ir tikros lietuviškos kultūros propagandos parengimuose“⁷⁶⁴. Tačiau lenkiški filmai neleisti rodyti buvusiose Lenkijos okupuotose Lietuvos teritorijose, kino teatrui *Milda* išimtis nebuvo padaryta.

⁷⁶² *Vilniaus burmistro raštas Vilniaus apskritis ir miesto viršininkui*, 1940 01 13 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 41.

⁷⁶³ Kalbama apie komediją *Włóczęgi* (1939) su žymiu Lenkijos radijo komikų duetu Szczepko i Tońko (Kazimierz Wajda ir Henryk Vogelfänger). *Vilniaus burmistro raštas Vidaus reikalų ministerijos Spaudos ir draugijų skyriui*, 1940 03 09 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 122.

⁷⁶⁴ *Vilniaus burmistro raštas Vidaus reikalų ministrui, per Vilniaus apskritis ir miesto viršininką*, 1940 04 24 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 78.

Jau Lietuvą okupavus sovietams kino teatras bus uždarytas kaip nuolat teikęs deficitą⁷⁶⁵.

Kino *Milda* istorija puikiai iliustruoja lietuviškosios administracijos klaidas Vilniuje – užsispyrėlišką norą lietuvininti miestą (ir jo kino ekranus) ignoruojant realią padėtį mieste ir didžiosios dalies Vilniaus gyventojų poreikius. Galbūt ilgainiui šios klaidos ir būtų buvusios ištaisytos, rastas būdas suvienyti o ne išskirti skirtingas mieste gyvenančias tautines grupes, tačiau natūralią įvykių raidą sutrukdė įvykusi sovietinė okupacija.

I. 2. 5. Gruodžio perversmo šešėlyje: sovietiniai kino filmai Lietuvoje

Pirmieji sovietiniai kino filmai Lietuvą pasiekė gerokai anksčiau nei didžiąją dalį kitų pasaulio valstybių – dar Nepriklausomybės kovų už Lietuvą metu, sovietų užimtose šalies teritorijose parodyti pirmieji, ankstyvi sovietų kino kūriniai. Vilnių net aplankė tokie filmus atvežęs „kino traukinys“. Tačiau Lietuvos karių-savanorių dėka šie filmai šalyje ilgai rodyti nebuvo. Kitą kartą sovietiniai filmai Lietuvoje pasirodė tuo pačiu metu kai juos išvydo ir platesnė Vakarų Europos ir JAV publika, jų pasirodymo data sutampa ir su šios disertacijos chronologijos pradžia, tai – 1926-ieji metai.

1926 rugsėjį, Kazio Griniaus vadovaujama Lietuva ruošėsi pasirašyti nepuolimo sutartį su SSRS (ji pasirašyta 1926 rugsėjo 28). Būtent šios sutarties pasirašymo progą Lietuvos kino teatrus pasiekė pirmasis tarptautinis SSRS kino hitas – Sergejaus Eizenšteino filmas *Šarvuotis Potiomkinas* (*Броненосец Потёмкин*, 1925). Šis filmas buvo kokybiškai visiškai skirtingas, nuo 1919 m., sovietų okupuotame Vilniuje, rodytų trumpų, paprasto siužeto, sovietinių kino plakatų, vadinamų *agitkų* (nuo *агитационной картина*). Tai buvo savarankiškas, visavertis ir kino pasaulyje inovatyvus kūrinys, sovietinės kino montažo mokyklos pažiba. Tarp 1919 ir 1926 SSRS kino industrija patyrė didžiulius pokyčius. 1921-1929 vykdyta Naujoji Ekonominė politika leido SSRS išaugti gana plačiam privačių (arba privatinių iš valstybės nuomojamų) kino teatrų tinklui, savo veiklą pradėjo valstybinės kino gaminių įmonės, o taip pat šalyje kūrė ir privačios ar tarptautinės kino bendrovės. SSRS kino ekranuose dar ilgai karaliavo užsienio produkcija, pagal gaunamas pajamas SSRS kino filmai susilygino su importiniais tik 1927 metais. Tačiau daugelis sovietinių filmų tik kopijavo užsienio produkciją, buvo menkos meninės ir ideologinės vertės. Tarp šių

⁷⁶⁵ Kinas „Milda“ atiduotas filharmonijai in: *Vilniaus balsas*, 1940 12 07, Nr. 288 (341), p. 6.

filmų išsiskyrė ir nedidelė grupė režisierių. Tokie režisieriai, kaip Sergejus Eizenšteinas, Vsevolodas Pudovkinas, Dziga Vertovas, Aleksander Dovženko ir kiti, gausiai eksperimentavo kino srityje naudodami sudėtingą kino kalbą, paremtą gausiu montažo naudojimu bei įvairiais kinematografiniais efektais, žymiausias kurių – Kulešovo efektas⁷⁶⁶. Šia sudėtinga kino kalba siekta sukelti žiūrovų emocijas, sukurti savotišką estetinį tikrovės jausmą, kuris „užgožia mokslinį mąstymą ir istorinius tyrimus“⁷⁶⁷. Vis dėlto šiems SSRS filmams tėvynėje nepavyko pateisinti savo lūkesčių – plačiųjų SSRS masių jie liko nesuprasti. Inovatyvūs sovietiniai kūriniai buvo neretai supaprastinami ir permontuojami siekiant juos paversti suprantamais provincijos publikai, kuri mieliau rinkosi Holivudinę *Robino Hudo* ekranizaciją su Douglas'u Fairbanks'u (*Roobin Hood*, 1922), nei sovietų režisierių eksperimentus. Tačiau kaip neretai nutinka, propaganda savo tikrąjį recipientą atranda netikėtose vietose, taip nutiko ir Sergejaus Eizenšteino *Šarvuočiui Potiomkinui* – kone atsitiktinai parodytas Veimaro Respublikoje filmas susilaukė milžiniško populiarumo (prie šio populiarumo itin prisidėjo tai, jog filmas Vokietijoje leistas ir uždraustas rodyti du kartus bei, tai, jog jis sukėlė didžiulę diskusijų bangą). Jei ne šis populiarumas, filmas veikiausiai nė nebūtų pasiekęs Lietuvos kino ekranų, mat lig tol SSRS ne labai rūpėjo savo filmų importas į kitas šalis – manyta, jog kapitalistai nei norės žiūrėti, nei supras sovietų kino kūrinius⁷⁶⁸. Lietuva su savo nepuolimo sutartimi SSRS kino importui pasitaikė pačiu laiku, ir šaliai buvo įteiktas Trojos arklys.

Vos pasirodęs Lietuvos kino ekranuose šis filmas iškart suskaldė visuomenę į dvi dalis. Katalikiškos pakraipos dienraštis *Rytas* apie filmą atsiliepė: „Žodžiu, ši filma ne istorinė tikroje to žodžio prasmėje, bet grynai

⁷⁶⁶ Gerai kinematografijoje žinomas Kulešovo eksperimentas su žymaus carinės Rusijos aktorius Ivano Mozžuchino veidu. Montažu gretindamas vieną Mozžuchino veido kadra su įvairias nieko bendro su juo neturinčiais kadrėmis, autorius išgavo įvairiausias stebėtojų emocijas, vienu atveju Mozžuchinas matytas kaip linksmas, kitu kaip susirūpinęs etc., nors jo veidas visuomet išliko tas pats. Tai – Kulešovo efektas. Plačiau apie šį ir kitus Levo Kulešovo eksperimentus: Michail Jampolskij. *Kulešovo eksperimentai ir naujoji aktorius antropologija* in: *Kalba – kūnas – įvykis: kinas ir prasmės paieškos*, Vilnius: Mintis, 2011, p. 163-186. Montažo taikymo svarbą nesunku įžvelgti klasikiniuose sovietiniuose filmuose – „86 min. trukmės „Šarvutis Potiomkinas“ sudarytas iš 1346 kadrių, kai vidutinis 90 min. trukmės Holivudo filmas turėdavo 600“. David Parkinson. *Op. Cit.*, p. 76. Daug dėmesio montažui ir jo teorijai skyrė ir patys sovietų kino režisieriai, lietuviškai išleistas žymiausio jų darbas: Sergej Eizenštein. *Montažas*, Vilnius: Mintis, 2016.

⁷⁶⁷ Gintautas Mažeikis. *Op. Cit.*, p. 178.

⁷⁶⁸ Richard Taylor. *The Politics of Soviet Cinema 1917-1929*. Cambridge: Cambridge University Press. 1979, p. 94-96.

agitacinė ir be aiškios revoliucinės dvasios nieko daugiau neduoda. O agitacijos čia galima pasimokyti. Tatai mums tokia filma ar reikalinga, ar duoda ji mums kokios naudos? Tai reikia didžiai abejoti. Jeigu jau dabartinei valdžiai tikrai yra parūpusi komunizmo sėklos sėja, tada aišku, - ji leistina, nes šiaip iš tos filmos nieko kita nematyti. Juo labiau kad pati filma yra specialiai Maskvos <Goskino> padaryta propagandai.⁷⁶⁹ Tuo tarpu kairuoliškos pakraipos valstiečių liaudininkų sąjungos organas *Lietuvos žinios* tą pačią dieną teigė: „Kino „Odeon“ eina pagarsėjusi visoje Vakarų Europoje rusų filma „Šarvuotis Potiomkinas“. Užsienio spauda vienbalsiai pripažino ją kinematografijos šedevru. <...> „Potiomkinas“ – tai tikro istorijos įvykio kronika. Veikiantieji asmens – taip pat istoriško asmens. Masinės scenos gyvos, jose matoma meniška kino režisieriaus ranka“⁷⁷⁰. Veikiausiai nesuklysimė teigdami, jog šio filmo pasirodymas buvo pirmasis viešas disputas kino propagandos klausimu Lietuvos spaudoje.

Visgi atsirado ir tokių, kuriems sovietinio kino filmo sukelta ir visuomenę skaldžiusi diskusija buvo naudinga. Tai – opozicijoje buvę tautininkai su Antanu Smetona priešaky. 1926 gegužę vykusiuose III Seimo rinkimuose daugiausia mandatų surinko kairiosios jėgos – valstiečiai liaudininkai gavo 22, socialdemokratai 15 mandatų, tuo tarpu II Seimo rinkimuose triuškinančią daugumą (40 mandatų) surinkę krikščionys demokratai šį kartą gavo tik 14. Tautininkai apskritai pirmą kartą pateko į Seimą ir gavo 3 mandatus. Daugumos jokia politinė jėga nesudarė, Seimas rėmėsi gana trapia valstiečių liaudininkų, socialdemokratų ir tautinių mažumų koalicija. Ši koalicija pasižymėjo demokratinėmis reformomis – 1926 birželio 17 šalyje atšaukė karinę padėtį, 1926 liepos 6 priėmė Amnestijos įstatymą, kuriuo iš kalėjimų buvo paliesti tiek per daug nenusikaltę politiniai kaliniai, tiek pagrindininkai komunistai; panaikino mirties bausmę ir visus spaudos apribojimus; pasauliui grasant ekonominei krizei numatė sumažinti finansavimą Lietuvos kariuomenei, Prezidentui ir ministrų kabineto nariams, valstybės tarnautojams; planavo įvesti civilinę metrikaciją; leido šalyje steigti lenkiškas mokyklas. Tokiu būdu prieš save valdžia nuteikė nemažą dalį karininkijos ir katalikų. Paleisti politiniai kaliniai pradėjo kelti visuomenėje neramumus, sovietinių švenčių metu kelti demonstracijas, kad leido opozicijai kaltinti valdančiuosius stumiant šalį į komunistinio perversmo pavojų.

1926 gruodžio 17-ą, Kazio Girniaus gimimo dieną, šalyje įvyko karinis perversmas, kurio pasekoje prezidentu tapo A. Smetona, nedidelė (1926 vos 2000 narių) radikali dešinioji tautininkų partija iškilo į valdžios

⁷⁶⁹ Šarvuotis. *Agitacinė bolševikų filma* in: *Rytas*, 1926 09 21, Nr. 212 (804), p. 3.

⁷⁷⁰Z. Šarvuotis *Potiomkinas* in: *Lietuvos žinios*, 1926 09 21, Nr. 216 (2237), p. 4.

viršūnes. Prie perversmo prisidėję krikdemai netrukus liko it musę kandę ir 1927 pasitraukė į opoziciją, o 1929 nuo valdžios pašalinus ir Augustiną Voldemarą Lietuvos valdymas buvo konsoliduotas A. Smetonos rankose. Oficiali perversmo priežastis – komunistinio perversmo pavojus. Netrukus po perversmo suimti apie 350 komunistų, keturiems jų, vadinamiems keturiems komunarams, po parodomąjo teismo įvykdyta mirties bausmė. Iš tiesų komunistinio perversmo pavojus šalyje nebuvo didelis, dargi daugiau, pats A. Smetona ir A. Voldemaras 1922-1926 palaikė santykius su sovietų atstovais Lietuvoje, su jais aptarinėjo galimo perversmo galimybes ir ėmė iš jų pinigų (per V. Krėvę-Mickevičių ir Sofiją Smetonienę) tautininkų spaudai finansuoti⁷⁷¹. Komunistinio perversmo korta tautininkai visuomenės įtampai palaikyti pasinaudojo ir vėliau⁷⁷². Žinoma, visuomenė apie Antano Smetonos ir sovietų pasiuntinių ryšius tuo metu nežinojo, tad nemaža jos dalis sveikino perversmą, kaip stabilumo garantą, tol, kol vėl bus grįžta į normalią politinę padėtį⁷⁷³.

Istoriografijoje teigiama, jog tautininkams įvykdžius valstybės perversmą buvo paskelbtas sovietinių kino filmų draudimas, o pastarieji (be vienkartinį išimčių) ekranuose pasirodė tik 1929 metais⁷⁷⁴. Tai nėra visiška tiesa, kurį laiką po perversmo sovietiniai kino filmai kurį laiką tikrai nerodyti Lietuvoj, tačiau jau 1927 pabaigoje jie vis dažniau sutinkami kino teatrų repertuaruose⁷⁷⁵. Pavyzdžiui, 1927 gruodžio pabaigoje rodomas SSRS filmas

⁷⁷¹ Alfonsas Eidintas. *Antanas Smetona ir jo aplinka*, p. 163-173.

⁷⁷² Pavyzdžiui, 1927 kovo 11 gautas Kauno įgulos viršininko įsakymas, kuriame pranešama, kad turimais duomenimis mieste planuojamas komunistinis sukilimas, tačiau dokumentai įrodo, jog tai buvo tautininkų išsigalvojimas „kad palaikytų įtampą visuomenėje“. Gintautas Surgailis. *Penktasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulkas*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos Karo Akademija, 2017, p. 141-142.

⁷⁷³ Alfonsas Eidintas. *Antanas Smetona ir jo aplinka*, p. 185.

⁷⁷⁴ Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 120.

⁷⁷⁵ Jay Leyda pateikiamais žurnalo *Кино-фронт* duomenimis, nuo 1925 iki 1927 vasario 15 d. Lietuvoje turėjo būti parodyta net 11 sovietinių filmų! Tačiau toks skaičius vargiai įtikina. Visų pirma, todėl, jog sovietai iki *Šarvuočio Potiomkino* sėkmės Vokietijoje apskritai vengė eksportuoti savo filmus, ypač politinę produkciją (Jay Leyda pateiktame sąrašė tokios yra nemažai); antra, todėl, jog 11 filmų sąrašas identiškas Latvijoje ir Estijoje demonstruotiems filmams. Taip, šiuo metu lietuviai neretai nuomodavo filmus Latvijos kontorose, tačiau Latvijos idėjinis klimatas buvo gerokai skirtingesnis komunizmo atžvilgiu nei Lietuvos, ar tik nebus Latvijos nuomos kontorų užsakyti filmai pateikti kaip demonstruoti visose Baltijos šalyse? Neatmestina ir tai, jog sovietiniai filmai Lietuvoje galėjo būti demonstruojami uždarose peržiūrose, nes iki *Šarvuočio Potiomkino* apie viešas jų peržiūras informacijos rasti nepavyko. Jay Leyda. *Kino: a History of the Russian and Soviet Film* (Third edition). Princeton: Princeton University Press, 1983, p. 217.

Meilė tryse (*Третья Мещанская*, 1927), spaudoje skelbiant, jog filme pasirodo Maskvos artistai⁷⁷⁶, filmas lietė tokias temas kaip poligamija ir abortas, SSRS jis sutiktas dviprasmiškai, o JAV ir kai kuriose Europos šalyse kurį laiką draustas. Nūnai filmas laikomas vienu drąsiausių ir itin išskirtinių ankstyvojo sovietinio kino kūrinių⁷⁷⁷. Tuo pačiu metu sovietiniai filmai iškeliami prieš banalius meilės romanus ar pilnus veiksmo ir nuotykių Vokietijos ir JAV kūrinius: „Mūsų dienų gimnazistės idealu tampa tragiškoji koketė, o gimnazisto – kilnus banditas, ar girtas kovbojus. // Daug ką būtų galima atleisti, jei tuose paveiksluose būtų viskas gerai atlikta, bet, nelaimė, daugumoj beveik visas išpildymas be skonio ir nemoksliskas. // Mielai po viso to šlamšto žiūrėjau kino Rekorde paveikslą „Kaštanka“, koks gaivumas, prastumas ir aiškumas“, – tiesa, straipsnyje neįvardinta, jog pagal Čechovą pastatytas filmas *Капитанка* (1926) buvo statytas SSRS⁷⁷⁸.

Daugiausiai dėmesio susilaukė 1928-aisias ekranuose pasirodęs bendras Baltarusijos studijos *Belgoskino* ir Leningrado (dab. Sankt Peterburgo) *Sovkino* darbas *Kostas Kalinauskas* (*Кастусь Калиновский*, 1928). Trečiojo dešimtmečio pabaigoje pačioje Lietuvoje filmai (kronikų pavidalu) kurti labai retai, tad nenuostabu, jog sau artimų idėjų ir siužetų buvo bandoma ieškoti užsienio produkcijoje. Tarpukario Lietuvos spaudoje šis SSRS gamybos filmas buvo pripažintas beveik lietuvišku. Tai nuotykinio žanro kūrinys, kurio veiksmas vyksta 1863 m. sukilimo fone. Filmas gausiai atmieštas kovų špagomis ir pistoletais scenomis, to meto Lietuvos istorikai spaudoje aiškiai teigė, kad šis filmas su Kostu Kalinausku neturi nieko bendro ir yra paprasčiausias istorijos kraipymas⁷⁷⁹. Tačiau filmas buvo džiaugsmingai sutiktas Lietuvos publikos, kaip Lietuvos istoriją išaukštinantis kūrinys, po *Kosto Kalinausko* sėkmės, lietuviai net planavo pabandyti su SSRS pagalba kurti filmą apie Vytautą Didįjį!⁷⁸⁰ Iš tiesų šis filmas buvo diametraliai priešingas Lietuvoje daug ažiotažo sukėlusiam *Šarvuočiui Potiomkinui*. Režisieriaus Vladimiro Gardino kūrinys neturėjo nieko bendro su SSRS užgimusiomis naujomis montažo teorijomis ir technikomis, jis buvo žymiai panašesnis į JAV produkcijos filmus, ypač, į tuos pačius kartais laisvai besišvaistančius ir visoms moterims galvas apskančius aktorius Douglas

⁷⁷⁶ Numatomas repertuaras in: *7 meno dienos*, 1927 12 24, Nr. 9, p. 4.

⁷⁷⁷ Plačiau filmą analizavo Julian Graffey. *Bed and Sofa: the Film Companion*. London / New York: I. B. Tauris, 2001.

⁷⁷⁸ Figaro. *Kino* in: *7 meno dienos*, 1927 12 24, Nr. 9, p. 14.

⁷⁷⁹ Augustinas Janulaitis. *Dėl filmos iš 1863-1864 m. sukilimo Lietuvoje* in: *Lietuvos aidas*, 1928 11 07, Nr. 228 (442), p. 3-4; Taip pat žiūrėti Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 121.

⁷⁸⁰ A. B. *Filma* in: *Židinys*. 1928 spalio, Nr. 10, p. 253.

Fairbanks personažus⁷⁸¹. Būtent tokie filmai buvo viena iš priežasčių kodėl SSRS gaminti filmai, jų gamybos bendrovės, to meto SSRS spaudoje neretai kaltinti komercializmu⁷⁸². Tačiau jei eksperimentiniai filmai kritikuoti kaip nesuprantami kino lankytojams, tai *Kostas Kalinauskas* 1929 m. SSRS apkaltintas kaip ideologiškai neteisingas. Teigta, jog filmas pagrindinį vaidmenį revoliucinėje kovoje suteikė ne masėms, o individualiam herojui⁷⁸³. Tai buvo prasidėjusio socrealizmo kanonų pritaikymo kine banga. Būtent šiuos kanonus atitikę filmai sudarė veik visą 4-ojo dešimtmečio Lietuvoje rodytą SSRS kino produkciją, tuo tarpu net iš kelių trečiojo dešimtmečio Lietuvoje identifikuotų demonstruotų SSRS kino filmų matomas platus šių filmų spektras – nuo techninių ir kūrybinių eksperimentų iki aštrių socialinių klausimų kėlimo ar net sekimo Holivudo tropais, tai demonstravo vis dar vykstančią sovietinių kino filmų raiškos kristalizaciją.

Visą trečiąjį dešimtmetį SSRS kino industrija buvo gausiai kritikuota tiek SSRS spaudos, tiek komunistų partijos narių. Iš vienos pusės *Sovkino* kaltinta kurianti per daug neideologizuotą kino produkciją, per daug primenančią Hollywood'o filmus, iš kitos pusės pylėsi kaltinimai, jog per daug dėmesio skiriama eksperimentiniams filmams kurie tenkina buržuazinių vakarų kritikų skonį, tačiau yra visiškai nutolę nuo sovietinės liaudies kasdienybės ir nesuprantami plačiosioms masėms. Šių kaltinimų apogėjus – 1928 kovo 15-21 d. vykusį Visasąjunginę Partijos konferenciją kino klausimais. Ši konferencija nubrėžė SSRS kino industrijos raidos gaires ateinančiam dešimtmečiui. Konferencijoje žiauriai užsipulti eksperimentiniai SSRS kino filmai kaip „formalistiniai“, jie laikyti nesuprantamais plačiosioms masėms ir t. t., o jų vieton reikalauta paprastų, idėjiškai aktualių filmų – „kino milijonams“⁷⁸⁴, daug kritikos sulaukė ir kino industrijos vadovai, „formalistinių“ filmų režisieriai, kino filmų platintojai. Kino industrijoje visą 4 deš. jautėsi vis didėjanti kontrolė, centralizacija ir ideologinė cenzūra. Meniniame kino lygmenyje inovatyvius SSRS kino eksperimentus pakeitė ne mažiau ideologiniai, tačiau žymiai paprastesnės formos soc. realizmo kūriniai.

⁷⁸¹ Aprašydamas filmą remiuosi iki šių dienų išlikusia gerokai sutrumpinta 40 minučių trukmės filmo versija, tarpukariu Lietuvoje demonstruotas filmas buvo pusvalandžiu ilgesnis.

⁷⁸² Antras didelis tokių kaltinimų veiksnys buvo nenoras naujausius filmus pigiai atiduoti demonstruoti darbininkų klubams ar provincijos kino teatrams – tai buvo nepelninga, ypač atsižvelgiant į tai, jog SSRS nuolat trūko filmų kopijų, tad nauji filmai žiūrovus pasiekdavo tik per ilgą laiko tarpą

⁷⁸³ Peter Kenez. *Op. Cit.*, p. 100.

⁷⁸⁴ Jamie Miller. *Soviet Cinema. Politics and Persuasion under Stalin*. London / New York: I.B. Tauris. 2010, p. 16.

Jau 1927 m. sukurtame filme *Romanovų dinastijos žlugimas* (*Падение династии Романовых*, 1927) režisierė Esfirė Šub parodė, jog alternatyvų sovietinį pasaulį galima kurti nenaudojant įmantrių montažo metodų ar efektų, tiesiog reikia daugiau dirbti ne su pačia kino juosta, o su už jos slypinčia tikrove⁷⁸⁵. Šis filmas kine perrašė XIX a. pab – XX a. pr. Rusijos istoriją, visiškai pritaikydamas ją sovietinės ideologijos rėmams. Alternatyvių sovietinės realybės paveikslų kontrolės viršuje buvo didysis SSRS kino vertintojas – Stalinas, jau nuo 1927 m. pradėjęs asmeniškai kištis į kino filmų cenzūros reikalus⁷⁸⁶. Socialistinio realizmo paprastumas, cenzūros ekrane palaikomas gražus ir teigiamas gyvenimas, skambančios dainos, šokiai ir juokai pasiekė savo tikslą ir sugrąžino Sovietų Sąjungos žiūrovus į kino sales, žinoma, tam padėjo ir vis labiau pradėtas riboti užsienio filmų importas į šalį⁷⁸⁷. Tačiau be kino pramogos žiūrovai gaudavo ir gerą dozę sovietinės propagandos, kuri nebebuvo toki akivaizdi kaip seniau (ji neberibota pačios kino juostos, joje naudojamų montažo technikų ar efektų), tačiau todėl ir žymiai pavojingesnė. Senosios režisierių kartos „formalstinės klaidos“, SSRS vykę kino procesai, dalinai atspindėti ir tarpukario Lietuvos spaudoje, tačiau dažniausiai tik negausiais laikraščių kronikų žinučių paminėjimais, pvz.:

⁷⁸⁵ Visas Esfirės Šub filmas sukurtas naudojant seną carinę kroniką, dialektinio montažo metodu dėliojami istoriniai įvykiai, asmenybės, žiūrovams kėlė tokias pačias emocijas, kaip, pvz. Sergejaus Eizenšteino filmuose montuoti kino juostos kadrai. Michail Jampolskij tokį, Esfirės Šub, kino kūrimo būdą laiko *ikimontažiniu*, t.y. kai dirbama ne su kino juosta, bet su už jos slypinčia realybe. Šis filmas ir realybės perdirbimas plačiai nagrinėtas Michail Jampolskij. *Svetima tikrovė* in: Michail Jampolskij. *Kalba – kūnas...* P. 227-243.

⁷⁸⁶ Stalino kino pomėgiu galėjo asmeniškai įsitikinti Juozas Urbšys, 1939 spalį lankydamasis Maskvoje Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutarties pasirašymo klausimais. Lietuvos užsienio reikalų ministras visą naktį buvo priverstas kartu su Stalinu žiūrėti filmus *Volga - Volga* (*Волга-Волга*, 1938) ir pan. Žiūrėti: Juozas Urbšys. *Atsiminimai*, Kaunas: Spindulys, 1990, p. 77-78. Satlino kino pomėgius gerai atskleidžia publikuotas Kremliuje įkurtam kino teatrui skirtas dokumentų rinkinys: *Кремлевский кинотеатр: 1928-1953: документы* (sud. Кирилл Михайлович Андерсон), Москва: РОССПЭН, 2005; juos trumpai yra aptarusi istorikė Lina Kaminskaitė-Jančorienė. „*Ką šiandien musm parodys draugas Balšakovas?*“ *Stalinas ir kinas* in: *Kinas*, 2012, Nr. 3 (319), prieiga internetu: <http://archyvas.zurnalaskinas.lt/lt/tema/stalin319.html> [tikrinta, 2019 08 17]. Stalinistinės kino cenzūros fenomenas lietuviškai aprašytas: Michail Jampolskij. *Cenzūra kaip gyvenimo triumfas* in: Michail Jampolskij. *Kalba – kūnas...*, p. 244-256.

⁷⁸⁷ Plačiau.: Richard Taylor. *Ideology as mass entertainment: Boris Shumyatsky and Soviet cinema in the 1930s* in: *Inside the film factory: new approaches to Russian and Soviet cinema* (ed. Taylor, Richard; Christie, Ian). London/New York: Routledge, 1991, p. 193-216.

„Garsus sovietų režisierius Eizenšteinas <...> dabar parašė laišką, kur kritikuoja savo ankstybesnį darbą. Vadinasi reikia prisitaikyti prie naujos linijos.“⁷⁸⁸ Ketirtajame dešimtmetyje, būtent šie, nauji, socrealizmo pagrindais sukurti filmai sklido Lietuvoje. Jų sklaida sutapo ir su sovietinių filmų skaičiaus augimu šalyje. Šių filmų sklaidai itin aktuali buvo 1929 m. įkurta Lietuvių draugija TSRS tautų kultūrai pažinti.

1925 m. Maskvoje įkurta Sąjunginė kultūrinių ryšių su užsieniu draugija (VOKS) skleidusi sovietinę propagandą užsienyje per įvairius jos organizuojamus kultūrinius renginius. Šios draugijos įtakoje Lietuvoje įkuriami ir Lietuvių draugija TSRS tautų kultūrai pažinti. Nors 1929 spalio 4 įregistruotuose Lietuvių draugijos TSRS tautų kultūrai įstatuose kinas nebuvo minimas, tačiau jis tapo svarbiu veiklos baru šalia kitų šios draugijos vykdytų veiklų (santykių su SSRS esančiomis kultūros ir mokslo institucijomis mezgimo; paskaitų, koncertų, parodų, ekskursijų organizavimo; leidinių leidimo ir t. t.). Pavyzdžiui, vien 1939 m. balandį-birželį draugija parodė 7 sovietinius filmus⁷⁸⁹ (tai tikrai nemažas skaičius palyginti su tuo, jog per visus 1939 metus į Lietuvą įsileista viso 40 naujų sovietinių filmų⁷⁹⁰). Dar svarbiau tai, jog draugijos demonstruojami filmai buvo necenzūroti Lietuvos kino filmų cenzūros ir dažnai neprieinami Lietuvos kino teatrų publikai. Tarp tokių filmų paminėtini – *Tylusis Donas* (*Тихий Дон*, 1930); *Maksimovo sugrįžimas* (*Возвращение Максима*, 1937); *Aleksandras Nevskis* (*Александр Невский*, 1938, rež. Sergejus Eizenšteinas)⁷⁹¹. Draugijos rengiami filmų seansai neapsiribojo vien draugijos nariais, į juos kviesta ir rinktinė publika, kuri galėjo sudaryti net kelis šimtus žmonių⁷⁹², pastarojoje neretai būdavo ir „Lietuvos politinei opozicijai priskiriami visuomenininkai“⁷⁹³. Tokiu būdu, draugija tapo legaliu sovietinės kino propagandos sklaidos šaltiniu Lietuvoje. Juozas Audėnas prisimena draugijos veiklą: „...gaudavau pakvietimą atvykti į spec. uždara kino teatro seansą pasižiūrėti sovietinės gamybos filmos, kuri tęsdavosi apie dvi valandas. Būdavo rodomas Leninas, karinis laivynas, jų manevrai, propagandiniai vaizdai ir pan. Kiekvieną kartą išeidavau iš kino

⁷⁸⁸ *Kino kronika* in: *Lietuvos Žinios*. 1936 04 09, Nr. 83 (5064), p. 9.

⁷⁸⁹ Mindaugas Tamošaitis. *Didysis apakimas...*, p. 281.

⁷⁹⁰ Duomenys pagal: Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 328.

⁷⁹¹ Demonstruoti filmai išskirti pagal: Mindaugas Tamošaitis. *Didysis apakimas...*, p. 21, 81.

⁷⁹² Pavyzdžiui.: 1939 m. birželio 9 d. filmas *Aleksandras Nevskis*, demonstruotas Kauno kino teatre *Forum*, talpinančiame 700 žmonių. *Kinofilmų cenzūros leidimas Lietuvių Draugijai SSSR tautų kultūrai pažinti*, 1939 06 02 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 13, l. 114.

⁷⁹³ Mindaugas Tamošaitis. *Didysis apakimas...*, p. 21.

teatro liūdnas ir galvodamas, kokiems galam tokios filmos Kaune, nors ir uždaramė seanse, rodomas? Seansas uždaras, publika kviestinė, bet jos pilnas teatras. Reiškia patys savo namuose leidome kuo plačiausiai varyti sov. propagandą⁷⁹⁴. Draugijos įkūrimo pradžioje jos narių tarpas buvo įvairesnis, tačiau nuo ketvirtojo dešimtmečio vidurio draugijoje dominuoja komunizmui ir sovietų sąjungai simpatizavę, ar Smetonos režimui nepritarę kairiųjų pažiūrų asmenys – J. Paleckis, L. Gira, P. Cvirka, P. Pakarklis, V. Krėvė-Mickevičius⁷⁹⁵. Jau nuo pat draugijos įkūrimo ji papiktino dalį visuomenės, pirmieji ją sukritikavo katalikiško sparno atstovai. 1936-aisias draugiją uždaryti rekomendavo ir Valstybės saugumo departamentas, tačiau vardan gerų Lietuvos-SSRS santykių išsaugojimo jai buvo leista veikti⁷⁹⁶.

Šiek tiek sudėtingiau sovietinius kino filmus ketvirtajame dešimtmetyje sekėsi rodyti už šios draugijos seansų ribų. Čia jie turėjo pereiti cenzūrą. Sovietmečių apie tarpukario Lietuvos kiną rašę autoriai sąlyginai nedidelį šalyje demonstruotų sovietinių kino filmų skaičių nurodė kaip Antano Smetonos fašistinio nacionalizmo įrodymą. Teigta, jog neva tik dėl „fašistų Lietuvos valdžioje“ Lietuvoje demonstruota palyginti nedaug sovietinių kino filmų. 1974 m. Marijana Malcienė rašė: „Kiekvienas tarybinis filmas buvo griežtai cenzūruojamas. Sakysime, 1936 m. Lietuvoje buvo rodoma 312 amerikietišku, 230 vokišku, 40 austrišku ir kitų buržuazinių kraštų 64 filmai. Iš 36 tarybinių filmų 5 buvo išleisti į ekranus tik gerokai iškarpius, o 9 visai uždrausti“⁷⁹⁷. Nors autorės pateikti skaičiai teisingi, tačiau reikia pripažinti, jog mažas sovietinių kino filmų kiekis nepriklausė tik nuo kino filmų cenzūros veiksmų. Ketvirtajame dešimtmetyje Sovietų Sąjungos kino pramonės pasiekimai vis dar nebuvo itin aukšti. 1930 m. Sovietų Sąjunga dar sugebėjo sukurti 94 pilnametražius vaidybinius filmus, tačiau gamybos mastai visą laiką krito, tad 1936 m. jų surkurta viso labo 33, kitus porą metų surkuriamų kino filmų skaičius išliko stabilus – apie 45 filmus per metus⁷⁹⁸, palyginimui, Vokietijoje 1936 metais surkurta 112 filmų⁷⁹⁹. Cenzūrai 1936-1939 metais pateikti 196 (iš jų 96 pilnametražiai vaidybiniai) sovietiniai filmai⁸⁰⁰.

⁷⁹⁴ Juozas Audėnas. *Paskutinis posėdis*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 222-223.

⁷⁹⁵ Alfonsas Eidintas. *Antanas Smetona ir jo aplinka*, p. 302.

⁷⁹⁶ Mindaugas Tamošaitis. *Didysis apakimas...*, p. 67-68.

⁷⁹⁷ Marijana Malcienė. *Lietuvos kino istorijos apybraiža*, p. 11.

⁷⁹⁸ David Bordwell; Kristin Thompson. *Film History An Introduction* (antrasis leidimas), New York: McGraw-Hill. 2002, p. 264.

⁷⁹⁹ David Welch. *Op. Cit.*, p. 160.

⁸⁰⁰ Apskaičiuojant remtasi Vytauto Mikalausko pateikiamais duomenimis. Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 175-176, 328. Ankstesnių metų duomenų archyvuose rasti nepavyko.

Atsižvelgiant į nedidelius sovietinės kino industrijos gamybos mastus galime teigti, jog ketvirtojo dešimtmečio viduryje Lietuvą pasiekiančių sovietinių kino filmų skaičius buvo pakankamai didelis. Sovietinių filmų skaičius Lietuvoje per visą ketvirtą dešimtmetį tik augo, jei 1931-1932 m. žiemos sezone pasirodė tik keletas sovietinių filmų⁸⁰¹, tai 1932-1933 sezono į ekraną patenka 5 vaidybiniai sovietų filmai⁸⁰². Ryškesnis lūžis – 1934-1935 metų sezonas, kai parodyta „žymiai daugiau, negu seniau“⁸⁰³ sovietinių filmų, t. y. 9 vaidybiniai pilnametražiai filmai⁸⁰⁴.

1929-1933 metais pasaulį sukrėtusi ekonominė krizė bei Europoje iškilę agresyvūs nedemokratiniai režimai (tame tarpe ir Antano Smetonos režimas Lietuvoje), atsiliepė tuo, jog visame pasaulyje, kartu ir Lietuvoje, atsirado vis daugiau žmonių, simpatizuojančių Sovietų Sąjungai. Mat jos propaganda piešė ekonomiškais tvirtos šalies, kurioje nėra nedarbo, paveikslą, taip pat demonstravo taikos šūkius ir neva egzistuojančią demokratiją⁸⁰⁵. Lietuva neliko nepaliesta, kaip 1937 metais teigė puikus tarpukario Lietuvos visuomenės analitikas, kunigas Stasys Yla: „Juk negalime nepastebėti tam tikros mūsų Kauno ir kitų miestų publikos rodomo entuziazmo sovietinių demonstravimo metu, ypač tose vietose, kur komunizmo idėjos išlenda kaip yla iš maišo. Ar šitokie faktai nėra spjovimas susipratusiai lietuviškajai visuomenei į veidą? Ar ta sovietofilų minia neturėtų iš mūsų pusės pajusti, kad ji sėdi Kauno ar kito kurio Lietuvos miesto salėje, o ne Maskvoje, ir kad reikšdama savo pritarimą komunistinėms idėjoms, ji užgauna mūsų, lietuvių, tautinius jausmus! Kodėl mūsų visuomenė negalėtų priversti filmų nuomotojus ir salių savininkus nemaitinti jos daugiau sovietiškomis agitfilmomis ir paieškoti tinkamų iš Vakarų Europos kraštų?“⁸⁰⁶ Stasio Ylos teigimu būtent sovietiniai filmai buvo pirmoji susižavėjimo komunizmo idėjomis ir SSRS kultūra atrama, tik vėliau sekė kelionės į SSRS ir kita veikla.

⁸⁰¹ V[ytautas]. Alseika. *Praėjusio sezono apžvalga* in: *Kino naujienos*. 1932 05 29, Nr. 22 (27), p. 1.

⁸⁰² V[ytautas]. Alseika. *Sezono balansas (I)* in: *Naujoji Romuva*. 1933 05 21, Nr. 125, p. 504.

⁸⁰³ J. Š [Juras Arnas Šaltenis]. *Sezoną peržvelgus* in: *Lietuvos žinios*. 1935 06 06, Nr. 128 (4811), p. 5.

⁸⁰⁴ V[ytautas]. Alseika. *Sezono balansą suvedus* in: *Lietuvos aidas*. 1935 06 11, Nr. 132, (2395), p. 5.

⁸⁰⁵ Plačiau apie kairėjimo tendencijas Lietuvos inteligentijos tarpe: Mindaugas Tamošaitis. *Didysis apakimas...*

⁸⁰⁶ Stasys Yla. *Komunizmas Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2012, p. 154.

Dalis Lietuvos visuomenės atstovų, iš tiesų, sovietinius kino filmus priėmė visiškai nekritiškai, laikydami juos tikru sovietinio gyvenimo atspindžiu. „Bet, žmonės, sovietai parodo mums tikrą gyvenimą ir kuo jie kalti, jei gyvenimas – agitacija“⁸⁰⁷, – teigiama viename *Kino naujienų* straipsnyje. Panašios tendencijos aiškiai matomos Antano Venclovo įspūdžiuose iš jo kelionės į SSRS 1936 metais. Kalbėdamas apie vagis ir kišenvagių Sovietų Sąjungoje autorius pabrėžia, jog jie perauklėjami, taip, „kaip galėjote matyti filme „Kelialapis į gyvenimą“⁸⁰⁸, o autoriaus susitikimas su buvusiu Čiapajevo divizijos kariu, užtikrinusiu, jog filme *Čiapajevas* (*Чанаев*, 1934) įvykiai atvaizduoti labai tikroviškai (karys taip pat pabrėžęs, jog žiūrėjo filmą su Čiapajevo žmona ir dukra, kurios taip pat stebėjosi Čiapajevo tikrovišku atvaizdavimu)⁸⁰⁹, turėjo įtikinti *Kultūros* skaitytojus, jog sovietinių kino filmų demonstruota realybė, visiškai nesiskiria nuo kasdienio Sovietų Sąjungos gyvenimo. Siekiai išteisinti sovietinius filmus ir juose demonstruojamas propagandines tendencijas neretai atrodydavo gana kurioziškai. „Filma ne komunistiška, ne bolševikiška, bet smarkiai patrijotiška (Sovietų patrijotizmu)“⁸¹⁰, – apie filmą *Trylika* (*Тринадцать*, 1936), sukėlusį skandalą aukščiausiuose Lietuvos kariuomenės postuose⁸¹¹, atsiliepia *Lietuvos žinių* žurnalistas. „Galimas daiktas, kad filme yra ir kai kurių agitacinių elementų, bet jie taip meniškai padaryti kad išeina iš agitacijos ribų“⁸¹², – apie filmą demonstruojantį džiaugsmingą romų ėjimą į kolektyvinius ūkius *Čigonų taboras* (*Последний табор*, 1936) teigiama kitame straipsnyje.

⁸⁰⁷ Alba. „Sovkino“ filmai in: *Kino naujienos*. 1932 05 22, Nr. 21 (26), p. 15.

⁸⁰⁸ *Путевка в жизнь*, 1931. Antanas Venclova. *Įspūdžiai iš Leningrado ir Maskvos* in: *Kultūra*. 1935 gegužė, Nr. 5 (139), p. 346.

⁸⁰⁹ Antanas Venclova. *Įspūdžiai iš...*, p. 343. Šie įspūdžiai taip pat pateikti 1966 metais išleistoje A. Venclovo atsiminimų knygoje, tačiau joje autorius šiuos įspūdžius jau vertina kaip „gana naivius“. Antanas Venclova. *Jaunystės atradimas*. Vilnius: Vaga. 1966, p. 340-364.

⁸¹⁰ *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*. 1937 12 23, Nr. 292 (5561), p. 12.

⁸¹¹ Šį filmą, kartu su keliais kitais sovietiniais filmais, 1938-aisias išskyrė Lietuvos krašto apsaugos ministras Stasys Dirmantas ir Lietuvos kariuomenės vadas Stasys Raštikis savo rašte Lietuvos ministrui pirmininkui, kuriame reikalavo uždrausti sovietinius kino filmus šalyje, riboti sovietinę literatūrą ir t. t. Žiūrėti: *Krašto apsaugos ministro ir Lietuvos kariuomenės vado raštas Ministrui pirmininkui*, 1938 02 28 in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1021, l. 438-443. Filmą demonstravo kaip trylika bolševikų (iš jų du civiliai – moteris ir senis, o vienas karys išvykęs šaukti pagalbos, tad praktiškai dešimt bolševikų karių) sugeba viduryje dykumos, be vandens ir prastai įsitvirtinę, vedami vien idėjos, atsilaukti prieš kelis šimtus ginkluotų banditų.

⁸¹² *Kauno ekranų apžvalga* in: *Lietuvos žinios*. 1936 12 17, Nr. 251 (5252), p. 6.

Sunku nustatyti sovietinių kino filmų populiarumo lygį tarpukario Lietuvoje, tačiau jiems sekėsi tikrai neblogai. Gana aukštas vietas jie užimdavo ir tarpukariu mėgtame laikraščio *Lietuvos žinios* populiariausių sezono filmų konkurse, čia jie konkuruodavo tik su JAV produkcija. 1937 tokių rinkimų anketas atsiuntė 291 Lietuvos kino teatrų lankytojas, pirmoje vietoje atsidūrė SSRS filmas *Cirkas* (*Цирк*, 1936) surinkęs 120 balsų, 5-oje vietoje liko *Čigonų taboras* su 49 balsais, 7-oje liko *Poeto jaunystė* (*Юность поэта*, 1937) su 41 balsu⁸¹³. 1938 metų konkurse (jame dalyvavo 902 anketos) SSRS filmus nurungė prabangesnė JAV kino produkcija, į geriausių dešimtuką pateko tik vienas SSRS filmas – *Laimės ieškotojai* (*Искатели счастья*, 1936), jis liko septintoje vietoje, su 109 balsais⁸¹⁴. 1939 metų kino konkurse (dalyvavo 911 anketų) į geriausiųjų dešimtuką vėl prasiveržė nemažai SSRS kino filmų: 5-oje vietoje *Gorkio jaunystė* (*Детство Горького*, 1938) su 136 balsais, 9-oje, *Kelialapis į gyvenimą* (*Путевка в жизнь*, 1931) su 103 balsais, 10-oje *Baltuoja burė vieniša* (*Белеет парус одинокий*, 1937) su 91 balsu⁸¹⁵. Žinoma, *Lietuvos žinios* laikytos opoziciniu, labiau kairiosios pakraipos laikraščiu, kito laikraščio organizuoto konkurso rezultatai galėjo atrodyti kitaip. Tačiau žvelgiant į tarpukario Lietuvos spaudą sunku paneigti joje matomą nemenką sovietinių filmų populiarumo lygį. Konfliktai dėl sovietinių filmų vykę tarp katalikiškos/dešinosios ir kairuoliškos pakraipos periodikos, matyt, tik dar labiau pakurstydavo susidomėjimą šiais filmais. Iš tiesų sovietiniai filmai buvo rodomi bet kur ir bet kokiomis progomis. Pavyzdžiui, *Čiapajevs* nemokamai demonstruotas *Pienocentro* suvažiavimo dalyviams, „Tada suvažiavimas itin pagausėjo“⁸¹⁶, kai kurie sovietiniai filmai pasiekdavo net savo ideologinio priešininko – Kauno jėzuitų gimnazijos – kiną⁸¹⁷. Sovietinis filmas *Cirkas* (*Цирк*, 1936) buvo pirmasis Lietuvoje filmas viename kino teatre demonstruotas kaip pagrindinis ištisas tris savaites⁸¹⁸. 1934 m. Lietuvos ekranuose pasirodęs filmas *Linksmi vyrukai* (*Веселые ребята*, 1934) praėjus metams vis dar kartojamas publikos reikalavimu⁸¹⁹. Net sovietiniai filmai, įvardyti kaip

⁸¹³ *Mūsų kino konkurso rezultatai* in: *Lietuvos žinios*. 1937 05 20, Nr. 111 (5380), p. 5.

⁸¹⁴ *Mūsų kino konkurso rezultatai* in: *Lietuvos žinios* 1938 05 19, Nr. 112 (5678), p. 5.

⁸¹⁵ *Nemirtingas valsas, Marija Antuaneta ir Žmogus užmiršęs savo vardą – geriausios šio sezono filmos* in: *Lietuvos žinios*. 1939 06 01, Nr. 122 (5987), p. 5.

⁸¹⁶ *Pienocentro suvažiavimas* in: *Rytas*. 1935 03 27. P. 5

⁸¹⁷ A. Viržis. *Ar mūsų kinai nerusina?* in: *Rytas*. 1932 03 08, Nr. 43 (2319), p. 5.

⁸¹⁸ *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*. 1936 11 05, Nr. 224 (5225), p. 6.

⁸¹⁹ *Linksmi vyrukai* [Reklama] in: *Lietuvos žinios*. 1935 05 23, Nr. 117 (4800), p. 8.

„techniškai atsilikę“ ir „be jokios idėjos“, lankyti gausiau, nei „žymiai vertingesni“ prancūziški⁸²⁰.

Sovietinių kino filmų populiarumas ir jo keliama grėsmė neliko nepastebėtas ir valdžios atstovų. Dar 1931-aisias Kano miesto ir apskrities viršininkas skundėsi: „Praėjusią savaitę Kaune, „Odeon“ kine, buvo demonstruojamas filmas „S[ankt] Petrapilio galas“⁸²¹. Siužetas šiai filmai paimtas iš 1917 m. neramiųjų laikų Rusijoje. Filmos idėja išvedama ta prasme, kad norint sukelti krašte politinę revoliuciją, reikalinga anksčiau sukelti darbininkų generalinius streikus. Filme tie generaliniai streikai vykusiai atvaizduojami. Streikuoja žymūs Petrapilio fabrikai: Putilovo ir Lebedevo. Po generalinių streikų vyksta revoliucija... // Nežiūrint į tai, kad filmos demonstravimas vyko paskutinę dieną, „Odeonas“ buvo pilnas publikos. Didžiumą publikos sudarė žydų jaunimas <...> Pranešdamas apie tai ponui ministeriui, turiu garbės pažymėti, kad „Sovkino“ filmos demonstravimas turi politinius tikslus. Ši sovietų priemonė revoliucinti mases kitose valstybėse yra labai praktiška. Praktiška dėl to, kad tatai gali daryti viešai. // Kad „Sovkino“ filmos rodyti yra pavojinga krašto politiniam ramumui, aš jau esu ponui ministeriui išdėstęs...“⁸²². 1938-aisias sovietiniais filmais piktinosi ir reikalavo juos uždrausti Lietuvos krašto apsaugos ministras Stasys Dirmantas ir Lietuvos kariuomenės vadas Stasys Raštikis, jų teigimu sovietų filmai „... ir TSRS gyvenimo kronika – tam tikrai sumontuotos filmos, persunktos propagandine tendencija, atvaizduoja perdėtus tarybinio gyvenimo laimėjimus, kurie mūsų tam tikroje publikos dalyje sukelia gėrėjimąsi ir ovacijas. <...> Filmos tendencingai sumontuotos ir tokios efektingos, kad net mūsų publikoje, aplamai, sunkiai pasiduodančioje išoriniams reagavimams, sukelia gerėjimąsi. Po tokių filmų sunkiai sektųsi įtikinėti eilinis žiūrovas, kad Tarybų Sąjungoje toli gražu nesą taip, kaip filme parodyta. Pastebėta, kad tarybines propagandines filmas lanko daugiausia vyrai. // Paskutinėje šios rūšies filme „Tėvynės milžinai“ dėl publikos reagavimo teko net padėti įspėjamasis užrašas, kad publika prašoma nekelti ovacijų, nes priešingai būsiąs sustabdytas filmos rodymas“. Tame pačiame rašte taip pat piktinamasi sovietų spaudos Lietuvoje platinimu, atvirai kairiosios pakraipos lietuvių

⁸²⁰ *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*. 1937 09 02, Nr. 199 (5468), p. 6.

⁸²¹ Klasikinis sovietų kino montažo mokyklos pavyzdys, A. Pudovkino filmas *Конец Санкт-Петербурга* (1927)

⁸²² *Kauno miesto ir apskrities viršininko slaptas raštas Vidaus reikalų ministrui*, 1931 10 10 in: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, IV tomas: Lietuva buržuazijos valdymo metais (1919-1940)* (red. J. Žiugžda); Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 421.

kūrinių leidimu, visų pirma, Lietuvos draugijos SSRS tautų kultūrai pažinti nario, Petro Cvirkos kūryba⁸²³.

Spaudoje nerimauta, jog populiarūs sovietų filmai apsuks galvas Lietuvos darbininkams: „Sovkinas ruošia filmus iš darbo žmonių gyvenimo, kur vaizduojami jų vargai, siekimai ir rūpesčiai. Todėl nenuostabu, kad tokius mūsų kinuose rodomus filmus gausiai lanko darbininkai. Tiesa, šitie filmai, diegia, ne be tendencijos, mūsų darbininko širdy Rusijos darbininkų rojaus ilgesį, tik ne tokio, koks yra iš tikrųjų Rusijoje, - darbininkų baudžiamos, bet to rojaus, kuris matomas ekrane, kur rodomi darnūs santykiai darbininko su perdėtiniais, kaip su sau lygiais, kur darbininkas aktyviai dalyvauja įmonės veikime; kur jo žodis vertinamas ir gerbiamas, o sugrįžęs namie – skaniai ir sočiai valgo, laikraščius skaito, padoriai pasirėdęs, žodžiu tariant nejaučia skurdo, baimės ir vargo. Iš čia aišku kad Sovkino filmai mūsų darbininkus auklėja ne mūsų krašto naudai, ne mūsų valstybės ir tautos gerovei, bet svetimų dievų aukurui, kurio aukomis turėsime mes patys būti“, – teigė *Naujoji Romuva*⁸²⁴.

Toli gražu ne visiems sovietinių filmų populiarumas kėlė problemų, jis ypač džiugino šiuos filmus platinusių kino kontorų ir juos rodžiusių kino teatrų savininkų širdis. „Jei nuo vieno filmo pasiseka uždirbti, tai 4-5 sekantys filmai ne tikrai, kad neduoda pelno, bet atneša nuostolių. Štai pora pavyzdžių. Nors <Keltas į gyvenimą⁸²⁵> kainavo 8.000 lt., bet pelno buvo. Tuo tarpu sekantis filmas <Kiekvienas klausia Erikos⁸²⁶> davė 2.600 lt., nuostolių“, – sovietinių filmų svarbą savo verslui akcentavo *Odeon* (Kaunas) kino teatro savininkas⁸²⁷. Dažniausiai po sovietinių filmų reklamomis sutinkami tokie prieraišai: „Rusų kalba, rusų muzika ir rusų dainos. Įėjimas tik seansų pradžioje. Nemokamieji bilietai ir kontramarkės filmo demonstravimo pirmąją savaitę negalioja“⁸²⁸. Iškalbinga pagrindinės sovietų filmų nuomos kontoros Lietuvoje – *J. Štrom* veikla.

⁸²³ *Krašto apsaugos ministro ir Lietuvos kariuomenės vado raštas Ministrui pirmininkui*, 1938 02 28 in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1021, l. 438-443.

⁸²⁴ P. Š. *Teatras, kinas ir darbininkija* in: *Naujoji Romuva*. 1933 09 17, Nr. 142, p. 741.

⁸²⁵ *Путевка в жизнь* (1931).

⁸²⁶ Vokiečių filmas *Jeder fragt nach Erika* (1931)

⁸²⁷ *Už ar prieš rusų kalbą filmuose* in: *Dienos naujienos*. 1932 01 05, Nr. 3 (226), p. 2.

⁸²⁸ *Be tėviškės* in: *Dienos naujienos*. 1933 12 20, Nr. 292 (812), p. 4.

Sovietams prijautęs⁸²⁹ kontoros savininkas Jurgis Štomas pats kreipdavosi į Sovietų Sąjungos atstovus Lietuvoje, reikalaudamas „užgulti“ Lietuvos kino cenzūrą, jog į kino teatrus būtų praleisti draudžiami sovietiniai filmai⁸³⁰.

Kino filmų cenzūros darbas reguliuojant sovietinius filmus tikrai nebuvo lengvas. Nors dalis visuomenės ir valdžios atstovų spaudė visiškai uždrausti sovietinius kino filmus Lietuvoje, tačiau to nedaryta dėl tos pačios priežasties, dėl kurios neuždaryta ir Lietuvių draugija TSRS kultūrai pažinti – siekiant palaikyti gerus tarptautinius santykius su SSRS. Mat nors ir suprasta SSRS propagandos žala, tačiau iki pat ketvirtąjo dešimtmečio pabaigos joje neįžvelgta rimta geopolitinė grėsmė. Manoma, jog galimo konflikto atveju ji palaikytų Lietuvos pusę, tuo tarpu didžiausią pavojų valdžia matė šalyse su kuriomis turėjo teritorinių problemų – Vokietijoje bei Lenkijoje⁸³¹. SSRS taip pat rėmė Lietuvos poziciją Vilniaus klausimu, todėl gerų tarptautinių santykių su ja palaikymas buvo laikytas būtinybe. Susidarė įdomi situacija, kai „Savosios opozicijos spaudiniams A. Smetonos valdžia buvo griežtesnė negu sovietų knygoms, laikraščiams, filmams, nes po kiekvieno sulaukto jo egzemplioriaus įsikišdavo Sovietų Sąjungos pasiuntinybė, apeliuodama į gerus Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykius“⁸³².

Žvelgiant į skaičius, atrodo, jog sovietų pasiuntinybė į kino klausimus kišosi ne taip jau ir dažnai. Mat 1936-1939 metais nuo cenzoriaus žirklių nukentėjo gana nemažai sovietinių kino filmų. Iš 196 tais metais gautų sovietinių filmų uždrausta ar leista su iškarpomis – 71 filmas, t.y. 36,2%. Palyginimui tuo pačiu laikotarpiu nuo cenzūros nukentėjo 15,7% JAV ar 17,6% Vokietijos filmų, antra vertus sovietinė idilė cenzūrai atrodė ne ką mažiau pavojinga nei prancūziškos aistros ir dramos (cenzūra uoliai saugojo visuomenės moralę, neleisdama ekranuose rodyti nesantuokinių santykių, gašlių užuominų ir pan.), mat prancūziški filmai drausti ne ką mažiau nei sovietiniai – 36,8% minėtu laikotarpiu⁸³³. Iš tiesų, cenzūra pakankamai neblogai susidorodavo su tiesiogine komunistų režimo adoracija sovietiniuose

⁸²⁹ Irenos Vėsaitės teigimu Jurgis Štomas tarpukariu palaikė ryšius su kairiaisiais, mokėjo įnašus MOPR'ui (tarptautinė revoliucijos kovotojų rėmimo organizacija, įkurta 1922). Aurimas Švedas. *Irena Veisaitė. Gyvenimas turėtų būti skaidrus*. Vilnius: Aukso žuvis, 2016, p. 39.

⁸³⁰ *Jurgio Štomo laiškas Sojuztorgkino*, 1939 05 06 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 43.

⁸³¹ Apie tarpukario Lietuvos požiūrius į galimus karinius sąjungininkus ir priešininkus žiūrėti: Vygtas Vareikis; Vytautas Jokubauskas. *Su kuo Lietuva rengėsi kariauti tarpukariu?* In: *Kultūros barai*. 2010, Nr. 11 (551), p. 77-84.

⁸³² Mindaugas Tamošaitis. *Kultūrbolševizmas Lietuvoje...*, p. 100.

⁸³³ Apskaičiavimai pagal duomenis.: Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 173-174, 328.

filmuose. Iš sovietinių kronikų dingsta tokie klasikiniai propagandos pavyzdžiai, kaip vaikų apsuptas diktatoriaus paveikslas, pvz.: „scena, kur vaikai įteikia Stalinui bukietus gėlių ir scena, kur Stalinas laiko vaiką ant rankų“⁸³⁴. Draudžiamos Stalino, Lenino⁸³⁵, S. Kirovo⁸³⁶ statulos. O sovietinės „demokratijos“ pavyzdžių – rinkimų, draudimas buvo svarbus ne vien propagandiniais aspektais (demonstruojami itin vieningi rinkimų rezultatai, besidžiaugiančio rinkėjų minios t. t.⁸³⁷), tačiau, matyt, baiminantis ir to, jog tokios scenos žiūrovams galėjo sukelti abejonių dėl demokratijos padėties autoritarinėje Smetonos Lietuvoje. Iš vaidybinių filmų taip pat dingsta panašios scenos. Iš filmo *Jūros sargyboje* (*Морской ночью*, 1938) dingsta „scena, kur jūrininkas pasakoja seniui apie karą su lenkais ir scena, kur jūrininkas sužeistas šaukia: „Lai gyvuoja Stalinas“⁸³⁸; iš filmo *Garbė* (*Честь*, 1938) iškirpta „scena kur geležinkelietis stovėdamas ant garvežio kalba girdamas Staliną ir scena, kur komisaras geležinkeliečių konferencijoje dievina Stalino darbus“⁸³⁹; o filme *Jaunoji karta* (*Семикласснику*, 1938) „scena, kur mokinių suvažiavime mokytojas sako, kad atsiekė didelių laimėjimų dėka Stalino ir trys scenos, kur rodomas plakatas su užrašu: „Už brangius Lenino ir Stalino šūkius“⁸⁴⁰. *Kinofilmų cenzūra* taip pat stengėsi jog į ekranus nepakliūtų

⁸³⁴ *Kino filmų cenzūros leidimas filmui XVIII komunistų partijos suvažiavimas*, 1939 06 30 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 196, l. 19.

⁸³⁵ Uždrausta: „scena, kur rodomos Lenino ir Stalino statulos, ir dauguma scenų, kur rodomas Stalinas“. Pastabos: „užtepti toną, kur grojamas internacionalas“. *Kino filmų cenzūros leidimas filmui Paradas Maskvoje*, 1939 06 30 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 196, l. 20.

⁸³⁶ Uždrausta: „LENINGRADAS. Atidengimas paminklo S. M. Kirovui“. *Kino filmų cenzūros kronikai SSRS ekrane nr. 9*, 1939 03 21 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 165, l. 67, 90.

⁸³⁷ Pavyzdžiui uždraustame kronikiniame filme *Rinkimai į Sovietų Sąjungos respublikų tarybas* demonstruotas komunistų ir nepartinių bloko laimėjimas surinkus 99,3% balsų, Stalinas išrenkamas į Sąjungos Aukščiausiąją Tarybą visose Sąjungos respublikose, atvaizduotas didelis „darbo žmonių džiaugsmas rinkimais“. LLMA, f. 91, ap. 1, b. 140, l. 11, 55. Iš kitos kronikos dingsta tokios dalys kaip: „I. Rinkimų išvakarėse į aukščiausias respublikos tarybas. / II. MASKVA. „Dinamo“ stadione įvyko didelis jaunimo mitingas. / III. PAVOLGĖS VOKIEČIŲ RESPUBLIKA. Kolchozuose aiškinamas rinkimų įstatymas“. *Kino filmų cenzūros leidimas kronikai SSRS ekrane nr. 2*, 1938 09 30 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 140, l. 9, 26.

⁸³⁸ *Kino filmų cenzūros leidimas filmui Jūros sargyboje*, 1939 05 08 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 177, l. 9, 149.

⁸³⁹ *Kino filmų cenzūros leidimas filmui Garbė*, 1939 05 08 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 177, l. 9, 148.

⁸⁴⁰ *Kino filmų cenzūros leidimas filmui Jaunoji karta*, 1939 06 30 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 196, l. 17.

anti-religiniai sovietų filmų siužetai⁸⁴¹. Tačiau tokios korekcijos turėjo mažai įtakos totalinei sovietų propagandai. Stalino vardo neminėjimas filme *Jūros sargyboje* niekur nepradangino minties, jog niekšiški japonų „samurajai“ tik ir taikosi į „amžius taikingai Sovietų Sąjungai priklausiusius“ Tolimuosius rytus⁸⁴²; kaip niekur nedingo ir filmo *Garbė* (1938) pagrindinė mintis, jog sovietų geležinkelio sistemoje pilna Vakarams tarnaujančių išdavikų⁸⁴³. Iš esmės, kai filmuose tiesiogiai nebuvo minimi Stalino ar Lenino vardai, jų portretai, cenzūra nelabai turėdavo prie ko prikibti. Todėl filmai, kaip *Petras Pirmasis* (*Петр Первый*, 1937), kurie Stalino ir stachanoviečių portretus perkėlė į tolimesnę praeitį, nesusilaukė jokio rimtesnio cenzūros dėmesio⁸⁴⁴. Sovietinė kino propaganda buvo totalinė, o Lietuvos kino cenzūra lokalinė, ir jos žirkklės prieš sovietinę ideologiją kine buvo bejėgės.

Iš esmės vienintelis galimas būdas užkirsti kelią sovietinei propagandai buvo tik visiškai drausti sovietinius filmus (įvežant tik retas išimtis). Tačiau, Lietuvoje dažniausiai drausti tik tie sovietiniai filmai, kurie

⁸⁴¹ Pavyzdžiui iš filmo *Tarp žmonių* (*В людях*, 1938) dingsta: „scena, kur senė meldžiasi prašydama nubausti savo priešus; dalis scenos, kur Gorkis atlieka išpažintį; scena vienuolyne, kur Gorkiui aiškina, kuris šventasis apsaugo nuo kurių ligų; scena, kur vienuolės iš Dievo Motinos paveiklo padaro velnią; scena kur Gorkiui įteikiamas demono paveikslas; scena kur iš vežimo išmetama girta Natalija ir scena, kur Gorkio dėdė meldžiasi“. *Kino filmų cenzūros leidimas filmui Tarp žmonių*, 1939 05 08 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 177, l. 147.

⁸⁴² Filmas buvo propagandinės kampanijos dalis. Jis atspindėjo incidentus 1932-1939 metais, vykusius Sovietų Sąjungos – Mandžiūrijos (pastaroji 1931 metais buvo okupuota Japonijos) pasienyje, pasireiškusių ir trumpalaikiu Sovietų Sąjungos – Japonijos kariniu konfliktu (1939). Sovietų Sąjunga daug prisidėjo provokuodama šiuos incidentus ir toli gražu nebuvo „auka“, kaip atvaizduojama filme. Apie kiną ir šiuos konfliktus trumpai rašo Ramūnas Trimakas. *Apie sovietinę „Didžiojo tėvynės karo“ kino industriją* in: *Naujasis židinys - Aidai*. 2005, Nr. 9, p. 377.

⁸⁴³ Sabotažo idėja naudotasi Stalino valymams ir parodomiesiems teismams vykdyti. Ji pradėta naudoti 1928 m. įvykus parodomiesiems Šachtų teismams. Daugiau nei 50 darbininkų dirbusių Donecko (Donbasas, Ukraina) srities šachtose apkaltinti sabotažu, neva jie tarnaujantys Vakarams ir specialiai gadinantys techniką. Netrukus sabotažininkų pradėta ieškoti ir kitose pramonės srityse. Parodomieji sabotažininkų teismai turėjo parodyti Sovietų Sąjungos gyventojams, kodėl jiems trūksta elementariausių kasdienių produktų. Pagal: Archie Brown. *The Rise & Fall of Communism*. London: Vintage books, 2010, p. 68.

⁸⁴⁴ Šis filmas brėžė paraleles tarp Petro Pirmojo ir Stalino portretų, bei iliustravo stachanoviečių judėjimo tikslus (Petras Pirmasis laužo visas normas, ir, žinoma, laimi, jis nepasitiki senais užsieniečiais technokratais ir t. t.). Plačiau apie filmo propagandines tendencijas.: Michail Jampolskij. *Cenzūra kaip...* P. 250-251. Lietuvos cenzūra uždraudė filmą žiūrovams iki 17 metų amžiaus, o vienintelė iškirpta scena buvo susijusi su religija. *Kino filmų cenzūros leidimas filmui Petras Pirmasis*, 1938 03 29 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 161, l. 136.

tiesiogiai demonstravo revoliucijas ir streikus. Pavyzdžiui: *Pugačėvas* (*Пугачёв*, 1938) demonstravęs žymų XVIII a. valstiečių sukilimą⁸⁴⁵; *Amangaldas* (*Амангельды*, 1939) demonstravęs 1916 m. Kazachų kovą už laisvę prieš carinę Rusiją (žinoma padedant bolševikams)⁸⁴⁶; *Priešai* (*Враги*, 1938) demonstravęs darbininkų streikus carinės Rusijos fabrike⁸⁴⁷ bei kiti. Žinoma, todėl sovietinių filmų draudimo skaičius buvo pakankamai nemažas, juk streikai ir revoliucijos – sovietinio kino „varikliukas“. Tačiau tokia cenzūros politika nebuvo nukreipta tiesiogiai prieš sovietinius filmus, greičiau ja tiesiog siekta apsaugoti Antano Smetonos autoritetą ir asmenį. Mat Lietuvoje drausti ir prancūziški filmai apie Didžiąją Prancūzijos revoliuciją⁸⁴⁸, ar prezidento autoritetui pakenkti galintys politiniai siužetai, pavyzdžiui, Kubos prezidento Gerardo Machado nuvertimas 1933 metais⁸⁴⁹. Net visiškai antisovietinė Holivudo kino produkcija galėjo būti pripažinta revoliucine ir neįleista į šalį!⁸⁵⁰ Tuo tarpu kitos tematikos sovietiniai filmai gana lengvai pasiekdavo kino ekranus, nors tarp jų buvo visiškai propagandinių kūrinių. Iškalbingas filmo *Tolimas skridimas* (*Глубокуй пёйд*, 1938, rež. Petras Malachovas) atvejis. Cenzūrai pateiktas filmo turinys skambėjo taip: „Filma vaizduoja būsimą karą, kuriame svarbiausią vaidmenį vaidina aviacija. Priešas netikėtai užpuola kraštą, pasiūsdamas savo stratosferinius orlaivius bombarduoti miestus. Bet geri naikintuvai pasiekia net stratosferą ir puola priešą. Nutariama atsilyginti tuo pačiu ir pulti užnugaryje prieš miestus. Netikėtas puolimas pavyksta, ir prieš karo pramonės centras lieka

⁸⁴⁵ Cenzoriaus sprendimas: „neleistas kaip revoliucinis“. *Kino filmų cenzūros leidimas* filmui *Pugačėvas*, 1938 09 30 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 140, l. 10. Plačiau apie sukilimą: Norman Davies. *Europa. Istorija*. Vilnius: Vaga. 2002, p. 591-592.

⁸⁴⁶ „Uždraustas kaip revoliucinis ir propagandinis“. *Kino filmų cenzūros leidimas* filmui *Amangaldas*, 1939 03 21 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 165, l. 69.

⁸⁴⁷ *Kino filmų cenzūros* filmui *Priešai*, 1939 02 13 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 190, l. 202.

⁸⁴⁸ Pavyzdžiui revoliuciniu buvo pripažintas ir demonstruoti neleistas žymaus prancūzų režisieriaus Jean Renoir filmas *Marselietė* (*La Marseillaise*, 1938). *Kino filmų cenzūros* filmui *Marselietė*, 1939 07 26 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 195, l. 121.

⁸⁴⁹ *Kino filmų cenzūros* leidimas kronikai *Fokso apžvalga nr. 7/35*, 1933 11 20 in: LLMA f. 91, ap. 1, b. 21, l. 156.

⁸⁵⁰ Pavyzdžiui žymus filmas su Marlene Dietrich *Karžygis be šarvų* (*Knight without armor*, 1937). Anti-revoliucinis filmas demonstravo, jog sovietų kariai yra sužvėrėję prievartautojai, jog revoliucija neremta liaudies, taip pat, jog Sovietų Sąjungoje vyrauja juodoji ekonomika, galiausiai filme triumfuoja teisinga ir garbinga Rusijos dvarininkija. Filmas neleistas kaip „propagandinis ir revoliucinis“. *Kino filmų cenzūros* leidimas filmui *Karžygis be šarvų*, 1938 03 26 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 161, l. 108.

sunaikintas⁸⁵¹. Tačiau sovietų visuomenę „išvaduojamiesiems“ žygiams į Vakarus ruošęs filmas⁸⁵² visai nepasirodė įtartinas Lietuvos cenzoriams, nors Lietuva buvo viena pirmųjų šalių stovėjusių tame kelyje.

Į sovietinių filmų klausimus taip pat kišdavosi ir kitos užsienio valstybės, ar jų atstovai Lietuvoje, visų pirma nacionalsocialistinės Vokietijos. Šiais incidentais pasinaudojo sovietinė istoriografija, kaip neva demaskuojančius Lietuvos valdžios pro-nacionalsocialistinę, fašistinę ir anti-komunistišką poziciją. „1939 m. kovo 3 d. Vidaus reikalų ministerijos rašte filmų cenzoriui Pr. Gaidamavičiui nurodoma, jog Vokietijos pasiuntinybė pareiškė pageidavimą, kad nebūtų leista Lietuvoje demonstruoti TSRS gamybos filmo „Profesorius Mamlokas“. Jame esą tendencingai nušviečiamos Vokietijos priemonės prieš žydus. Savaime aišku, jog „Profesorius Mamlokas“ nebuvo išleistas į ekranus“, – teigia Marijana Malcienė, 1974-aisiais⁸⁵³. Žinoma, sovietinėje istoriografijoje visiškai nutylima, jog pasirašius Molotovo-Ribentropo paktą, šis, anti-nacistinis režisierių Herbert Rappaport ir Adolf Minkin darbas, buvo tyliai uždraustas pačioje SSRS⁸⁵⁴. Taip sovietinė istoriografija perkūrė Lietuvos kino istoriją, kaip SSRS istoriją seniau perkūrė socrealizmo kanonais kuriami kino filmai.

SSRS ir Vokietijai pasidalijus Europą įtakos sferomis, 1939 spalį pasirašyta Lietuvos – SSRS savitarpio pagalbos sutartis ir Lietuvoje įsikūrė sovietų karių įgulos. Pasikeitė ir sovietų atstovų elgesys šalyje. Jei ligi tol sovietų pasiuntiniai protestuodavo prieš SSRS filmų draudimus, tai dabar tiek jiems, tiek Lietuvoje įsikūrusioms raudonarmiečių įguloms buvo nurodyta būti ramiai, jog nekeltų papildomų gandų apie grėšiančią krašto sovietizaciją. „Mūsų praktika kelia klausimų, ar galime ir ar privalome kalbėtis su valdžia

⁸⁵¹ *Kino filmų cenzūros* leidimas filmui *Tolimas skridimas*, 1939 02 13 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 177, l. 200, 210.

⁸⁵² Plačiau apie šias propagandines tendencijas kine rašė Ramūnas Trimakas. *Op. Cit.* P. 376-377.

⁸⁵³ Marijana Malcienė. *Lietuvos kino istorijos apybraiža*, p. 12.

⁸⁵⁴ *Profesorius Mamloko* režisieriaus Herbert Rappaport istorija puikiai iliustruoja SSRS politikos ir kino santykį. Žymus žydų kilmės režisierius ligi tol kūrė Vokietijoje ir JAV kur buvo vokiečių kino klasiko Georg Wilhelm Pabst asistentu. Pasitraukęs iš Vokietijos dėl žydų persekiojimų Herbertas Rappaportas gavo daug darbo pasiūlymų – keliauti į Hollywood'ą ar net Indiją. Tačiau autorius pasirinko SSRS, nes tik čia jam buvo garantuota, jog jis galės sukurti atvirai anti-nacistinį filmą. Tai jis ir padarė su *Profesoriumi Mamloku*, tačiau 1938 metais pasirodęs filmas, jau po metų, dėl politinių priežasčių, dingo iš kino teatrų. Antrasis SSRS kurtas Rappaport filmas, anti-japoniškas, Svečiai (*Гость*, 1939), kino teatruose neišsilaikė nė kelių mėnesių, mat išėjo prieš pat SSRS ir Japonijai stabilizuojant savo santykius ir nutraukiant pasienio konfliktus. Jamie Miller. *Op. Cit.*, p. 103; Jay Leyda. *Op. Cit.*, p. 356.

dėl pernelyg didelio cenzūros spaudimo mūsų įvežamiems spausdintiems leidiniams, kino filmams ir t. t. Ar galime prikišti jiems tokius dalykus, kaip nevisiškai lojalų spaudos toną vienu ar kitu klausimu... Manome, kad visais šiais ir panašiais atvejais mūsų įsikišimas yra būtinas“, – 1939 gruodį Maskvai rašė suglumęs N. Pozdniakovas⁸⁵⁵. Tuo tarpu Maskvoje buvo tyliai ruošiamasi trijų Baltijos valstybių okupacijai. „[Lietuvoje] Pastebimas progresyviųjų sluoksnių sujudimas, garsus sovietinių dainų dainavimas Pakaunės sodybose, tęsiasi žiūrovų demonstracijos kino teatruose, kur trečia savaitę rodomi „Traktoristai“... Būtinis neatidėliotinis priemonės ir kariuomenės įvedimas į Kauną ir Vilnių“, – 1940 birželį paskubėti priimti sprendimą dėl „Baltijos klausimo“ laikinasis SSRS reikalų patikėtinis Lietuvoje V. Semionovas⁸⁵⁶. Netrukus jo balsas buvo išklaustas.

II. KINAS PIRMAISIAS SOVIETINĖS OKUPACIJOS METAIS, 1940-1941

1940 birželio 15 dienos popietę Kauno kino teatre *Triumf* kviestinei publikai demonstruotas SSRS gamybos filmas *Vyriausybės narys* (*Член правительства*, 1939), kartu su kronikomis, vaizduojančiomis Lietuvos knygos parodą Maskvoje ir 1940-ųjų gegužės 1-osios šventę ir parodą Maskvoje. Seansą organizavo Lietuvių Draugijos SSRS Tautų Kultūrai Pažinti be SSRS atstovybės Kaune nariai, į jį susirinko ir nemažai žymesnių Lietuvos veikėjų. Minėtas seansas jiems tapo lūžio tašku – išėję iš kino teatro jie rado Kauno gatvėmis riedančius sovietinius tankus, Lietuva buvo faktiškai okupuota. Nuo komunistinio režimo pabėgusių lietuvių išeivių atsiminimuose šis seansas ženkliu „Lietuvos laisvės pasmaugimą“. Vaizdžiai jį aprašė Lietuvos diplomatas, vertėjas Povilas Gaučys:

„Tą dieną Sovietų pasiuntinybė Kauno kino teatre „Triumf“ rodė propagandinį filmą apie sovietinių mokytojų idealistinį pasišventimą šviečiant sovietinę liaudį. Jo pasižiūrėti buvo pakviesti ir Užsienio reikalų ministerijos tarnautojai. Kai filmui pasibaigus išėjome į gatvę (Laisvės alėją), negalėjome patikėti savo akimis – traškėdami, braškėdami šliaužė rusų tankai, iš šalių žygiavo mongoliškais mediniais veidais kareiviai, o šaligatvyje stovėję daugiausia žydų tautybės vyrai ir moterys mėtė į juos gėles, kurias kai kurie kariai gaudė nepatikimais žvilgsniais žiūrėdami ir nesuprasdami tokio tų žmonių elgesio. Skaudu ir apmaudu buvo matyti tokį mūsų piliečių elgesį. Jie

⁸⁵⁵ Jelena Zubkova. *Op. Cit.*, p. 75.

⁸⁵⁶ *Ibid*, p. 87.

džiaugėsi Lietuvos laisvės pasmaugimu, jie sveikino Lietuvos pavergėjus. Mane piktino mūsų vyriausybės nepateisinamas elgesys nepainformuoti savo piliečių, viešai ar kitu kuriuo diskretišku būdu, apie neišvengiamą rusų okupaciją.“⁸⁵⁷

Tuo tarpu likę tarnauti sovietiniam režimui turėjo (norėjo?) žvelgti į šį seansą kaip į džiaugsmingą „fašistinio Smetoninio režimo“ pabaigos tašką, naują Lietuvos istorijos puslapį. Justas Paleckis: „Kaip tik tą dieną apie vidudienį buvo paskirtas Lietuvių draugijos TSRS tautų kultūrai pažinti organizuotas kino seansas. „Triumfo“ kino teatre susirinko daug antifašistų ir artimų komunistams žmonių, atėjo ir TSRS atstovybės darbuotojai. Dalijomės mintimis ir išgyvenimais, svarstėme naujausius įvykius. Rodė garsų tarybinį filmą „Vyriausybės narys“. Žiūrėjome jį kaip simbolišką kūrinį, kažkuo reikšmingą ir mūsų Tėvynės ateičiai. O išėję į gatvę pastebėjome nepaprastą sujudimą. Kažkas prabėgdamas šūktelėjo man: // - Ateina, draugai ateina!“⁸⁵⁸.

Tačiau šie atsiminimai rašyti vėliau, o 1940 birželio 15-ą išėjus iš seanso dar nežinota ko laukti ar tikėtis. Netrukus šio seanso dalyviams teko artimai susipažinti su ta SSRS „kultūra“ kurios jokia propagandinė draugija jiems nerodė ir rodyti negalėjo.

II. 1. Kino teatrų tinklas ir filmų sklaida

II. 1. 1. „Spontaniška“ kinofikacija – kinas tarp raudonarmiečių ir Lietuvos karių

Kai 1939 spalį sovietų karių įgulos įsikūrė Lietuvos teritorijoje, joms buvo griežtai liepta neturėti didesnio kontakto su vietiniais žmonėmis, jog būtų užkirstos kalbos dėl galimos šalies sovietizacijos. Raudonarmiečiai visuomenei nerengė koncertų, nerodė filmų⁸⁵⁹. Situacija radikaliai pasikeitė po 1940 birželio okupacijos. Pasipylė krūva raudonarmiečių organizuojamų koncertų, vakaronių, t. t., į kuriuos kviesta vietos visuomenė. Raudonarmiečių organizuojami kino seansai tapo svarbia sovietinės propagandos šalyje dalimi.

Pirmieji fiksuojami raudonarmiečių kino seansai vyko jau pačioje liepos mėnesio pradžioje (prisiminkime, jog 1941 liepos 1 vyriausybė paskelbė ir apie rinkimus į taip vadinamą Liaudies Seimą). Pavyzdžiui, 1940 liepos 1-2 dienomis Marijampolės miesto sode, po atviru dangumi,

⁸⁵⁷ Povilas Gaučys. *Tarp dviejų pasaulių*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 296

⁸⁵⁸ Justas Paleckis. *Dviejuose pasauliuose*. Vilnius: Vaga, 1983, p. 337.

⁸⁵⁹ Jelena Zubkova. *Op. Cit.*, p. 73-76.

nemokamai rodomi filmai. Žiniasklaidoje teigta, jog „Apie kino seansus pranešė žmonėms patys kariai, išklijuodami plakatus žymiose miesto vietose. Abu vakarus miesto sodą užplūdo minios žmonių. // Būdinga, kad kultūringoje Suvalkijos sostinėje atsirado nemaža neturtingųjų, kurie tikina pirmą kartą matę krutančius paveikslus ekrano drobėje“⁸⁶⁰, kitą kartą mieste rodant filmą, jo turinį trumpai nupasakoja politinis komisaras, teigiama, jog filmo susirinko pažiūrėti apie 5000 žiūrovų⁸⁶¹.

Artėjant aktualiems naujam režimui įvykiams šių nemokamų raudonarmiečių kino seansų skaičius gerokai išaugdavo, o ir jie patys tapdavo propagandinių renginių sudėtine dalimi. Tai pirmą kartą išryškėja ruošiantis rinkimams į Liaudies Seimą. Pavyzdžiui, po karo aviatorių priešrinkiminio mitingo Karo aviacijos mokyklos Kaune aikštėje raudonarmiečiai rodo filmą *Leninas 1918 metais* (*Ленин в 1918 году*, 1939)⁸⁶². Liepos 11 dieną raudonarmiečiai surengė tris kino seansus po atviru dangumi Panevėžyje, jų metu rodytas pirmasis spalvotas sovietinis filmas, trumpo metro dokumentika – *Jaunystės paradas* (*Цветущая юность*, 1939) apie fizkultūrininkų parodą Maskvoje, prieš kino seansus kalbėjęs Petras Cvirka, dėkojo raudonarmiečiams „už suteiktą galimybę Panevėžio darbo liaudžiai pamatyti ekrane nuostabios socializmo šalies tikrovės gabalėlį“⁸⁶³. Liepos 12 raudonarmiečiai surengia koncertą Jonavoje, prieš koncertą – raginimai balsuoti Liaudies Seimo rinkimuose, po koncerto – filmas⁸⁶⁴. Filmus rinkimų metu raudonarmiečiai vakarais rodo Alytaus miesto sode⁸⁶⁵, Panevėžyje⁸⁶⁶ ir kitur.

Analogiška situacija ir su kitomis daugiau ar mažiau reikšmingomis datomis. Daugelyje vietų kino filmai nemokamai rodyti 1940 rugpjūčio 4-os dienos vakarą, paskelbus apie Lietuvos „įstojimą“ į SSRS. Raudonosios

⁸⁶⁰ *Raudonarmiečiai atsilygina liaudžiai už simpatijas* in: *Lietuvos aidas*, 1940 07 04, Nr. 314 (5523), p. 8.

⁸⁶¹ S. K. *Žiūrėjome Sovietų filmos* in: *Komjaunimo tiesa*, 1940 07 19, Nr. 7, p. 4.

⁸⁶² *Liaudies karo aviatoriai nutarė vieningai dalyvauti Seimo rinkimuose* in: *Lietuvos aidas*, 1940 07 12, Nr. 331 (5540), p. 2.

⁸⁶³ *Rašytojo Petro Cvirkos kalba Panevėžyje* in: *XX amžius*, 1940 07 13, Nr. 157 (1208), p. 10.

⁸⁶⁴ V. *Raudonarmiečių vakaras Jonavos liaudžiai* in: *Lietuvos aidas*, 1940 07 15, Nr. 335 (5544), p. 5.

⁸⁶⁵ A.V. *Neliks nė vieno nebalsavusio Alytiškio* in: *Lietuvos aidas*, 1940 07 15, Nr. 336 (5545), p. 4.

⁸⁶⁶ Dnt. Roda. *Impozantiška Liepos 14 diena Panevėžyje* in: *Lietuvos aidas*, 1940 07 15, Nr. 336 (5545), p. 7.

aviacijos dienos proga filmai rodomi Kėdainiuose⁸⁶⁷. Tarptautinės jaunimo dienos proga raudonarmiečiai rodo filmus Varniuose⁸⁶⁸, Leipalingyje⁸⁶⁹. 1941 sausį, ruošiantis rinkimams į SSRS Aukščiausią Tarybą, raudonarmiečiai su filmais lankosi Rumšiškėse, Zapyškyje, Panemunėje, Kruonyje, teigiama, jog provincijoje jie rado dar nemažai gyventojų, kurie filmų apskritai nebuvo matę, tokie teiginiai galėjo turėti pagrindo, sistemingai kinas provincijoje prie Smetonos nerodytas⁸⁷⁰.

Įvairios organizacijos, kaip Lietuvos Liaudies Pagalbos Sąjunga (LLPS) ar komjaunimo atstovai kvietė raudonarmiečius į savo organizuojamus renginius ir paskaitas, norėdami šiuos pajavairinti kino filmu⁸⁷¹. Raudonarmiečiai kino filmus demonstruoja ir įmonėse, pvz. Kauno audiniuose, Volfo-Engelmano alaus darykloje, čia jais pajavairina paskaitas apie stachanoviečius⁸⁷². Su filmais raudonarmiečiai lankosi Kaišiadoryse⁸⁷³, Raseiniuose⁸⁷⁴, Rokiškyje⁸⁷⁵, Šeduvoje⁸⁷⁶, Židikuose⁸⁷⁷ ir t. t. Pirmaisiais okupacijos mėnesiais kino seansai po atviru dangumi rodyti ir Lietuvos didmiesčiuose – Vilniuje, Kaune⁸⁷⁸, kuriuose nestigo ir stacionarių kino teatrų, raudonarmiečių kino seansai čia suteikė atsvarą dar nenacionalizuotiems ir neretai Holivudo filmus rodantiems kino teatrams. Tai tik keletas iš identifikuotų raudonarmiečių organizuotų filmų seansų, tikslus jų skaičius nėra žinomas.

⁸⁶⁷ Audronaša. *Raudonosios Aviacijos diena Kėdainiuose* in: *Komjaunimo tiesa*, 1940 08 20, Nr. 21, p. 4.

⁸⁶⁸ Ad. Sprindis. *Varniai* in: *Komjaunimo tiesa*, 1940 09 05, Nr. 28, p. 6.

⁸⁶⁹ L. Šliosbergas. *Leipalingis* in: *Komjaunimo tiesa*, 1940 09 05, Nr. 28, p. 6.

⁸⁷⁰ V. Poderis. *Rinkiminė ruoša Kaune* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 01 08, Nr. 6 (86), p. 6.

⁸⁷¹ Z. Ep. *Šiauliai* in: *Į pagalbą*, 1940 rugsėjis, Nr. 2, p. 48; Alfonsas Miltakis. *Surengta paskaita* in: *Į pagalbą*, 1940 spalio, Nr. 3, p. 82; *Gavom gerą filmą* in: *Į pagalbą*, 1941 sausis, Nr. 1 (6), p. 28; Jerka. *Rinkimams būsim pasiruošę* in: *Komjaunimo tiesa*, 1940 12 26, Nr. 118, p. 2.

⁸⁷² *Raudonarmiečiai pas darbininkus* in: *Karių tiesa*, 1940 08 14, Nr. 16, p. 8; *Paskaita ir kino seansas „Kauno audiniuose“* in: *Darbo Lietuva*, 1940 08 26, Nr. 74, p. 8.

⁸⁷³ R. Ksp. *Darbininkai domisi sovietų filmomis* in: *Darbininkų žodis*, 1940 09 11, Nr. 17, p. 4.

⁸⁷⁴ *Rodomos filmos* in: *Lietuvos žinios*, 1940 08 01, Nr. 173, p. 9.

⁸⁷⁵ J. Dargys. *Kino seansų organizavimas Rokiškyje* in: *Komjaunimo tiesa*, 1940 12 27, Nr. 119, p. 6.

⁸⁷⁶ J. Venckūnas. *Šeduva* in: *Tiesa*, 1940 09 22, Nr. 87, p. 4.

⁸⁷⁷ S. Ry. *Židikų žinios* in: *Darbininkų žodis*, 1940 10 09, Nr. 25, p. 5.

⁸⁷⁸ Žiūrėti pvz.: *Raudonosios armijos filmai darbininkams* in: *Komjaunimo tiesa*, 1940 07 30, Nr. 12, p. 3; *Lietuva jau – SSSR Socialistinė Respublika* in: *Vilniaus balsas*, 1940 08 04, Nr. 183 (236), p. 1.

Įvairiose Lietuvos vietose vykstantys nemokami kino seansai tapo puikia proga sovietinei propagandai skleisti. Nors rodyti filmai nebuvo specialiai atrinkti ar pritaikyti prie kai kurių proginių datų tematikos (t. y. kas turėta, tas ir rodyta), tačiau pats faktas, jog SSRS atstovaujantys raudonarmiečiai „altruistiškai“ demonstruoja kino filmus liaudžiai, kuri „fašistinio Smetoninio“ režimo metais buvo kultūriškai pamiršta, buvo gausiai išnaudojamas. Žiniasklaidoje skelbta informacija apie masinį susidomėjimą tokiais kino filmų seansais ir kone didvyrišką publikos atsidavimą jiems. „Nepaisant blogo – lietingo oro, žiūrovų aikštėje susirinko apie 900. Nors ir sušlapome, bet nepasitraukėme iki pabaigos, nes buvo labai įdomu. Anksčiau ir už pinigą mes to nematėme, o dabar netgi veltui. Be galo būtume dėkingi, kad ir ateityje mūsų miestelį aplankytų ir kino ir teatras ir dainos bei muzika, nes iki šiol mes darbininkai, ūkininkai ir smulkūs tarnautojai turėjome tik spaudą, vargą, o vieton kultūros – bizūną“, – teigiama apie kino seansą Onuškyje⁸⁷⁹. Skelbta, jog į 1940 rugpjūtį raudonarmiečių surengtą filmo *Traktoristai* (*Трактористы*, 1939) peržiūrą po atviru dangumi Nevarėnuose susirinko 1500 žmonių, 60-70 % jų niekuomet nebuvo matę garsinio filmo⁸⁸⁰. Teigiama, jog po Lietuvą keliaujantys raudonarmiečiai parodė valstiečiams ir darbininkams „iš kurio galo“ reikia tuos filmus žiūrėti, visgi labai įtartina, jog, spaudos teigimu, tai reikėjo daryti net ir tose vietose, kuriose visą tarpukarį veikė stacionarūs kino teatrai⁸⁸¹.

Veikiausiai sovietinėje žiniasklaidoje skelbiami milžiniški šių kino seansų lankytojų skaičiai yra gerokai perdėti (pvz. teigiama, jog Onuškyje filmą lietui pliaupiant žiūrėjo 900 žmonių, tuo tarpu pagal 1932 metų surašymą miestelyje ir priemiesčiuose gyveno 726 žmonės⁸⁸²). Taip pat teigta, jog seniau Onuškietėms nemokamai gaudavo tikl bizūno, ką jau kalbėti apie filmus, nors dar 1940-ųjų pradžioje spaudoje teigta, jog vietos kunigas

⁸⁷⁹ A. C. Žiūrėjome sovietų filmų in: *Karių tiesa*, 1940 08 16, Nr. 18, p. 7.

⁸⁸⁰ GHAS. Nevarėnuose pirmą kartą žmonės matė garsinį kino filmą in: *Tiesa*, 1940 08 22, Nr. 59, p. 9.

⁸⁸¹ „Niekio stebėtino, kad po Raudonosios Armijos įžygiavimo, raudonarmiečiams rodant kino filmas, daugelis žmonių nežinojo, iš kurio galo žiūrėti ir klausdavo: „Draugas iš kurio galo žiūrėti“ – teigta apie kino filmų seansus Rokiškyje, nors pirmasis kino teatras *Lyra* mieste atidarytas dar 1911, ir iki pat sovietinės okupacijos mieste (su trumpomis pertraukomis) veikė kino teatras. J. Dargys. *Kino seansų organizavimas Rokiškyje* in: *Komjaunimo tiesa*, 1940 12 27, Nr. 119, p. 6.

⁸⁸² Pagal, 1937 duomenis pačiame miestelyje gyveno 470 žmonių, bet čia neįskaičiuoti priemiesčiuose gyvenę žmonės. Olijardas Lukoševičius. *Onišio valsčius 1918-1940 metais* in: *Lietuvos valsčiai. Oniškis* (sud. Živilė Driskiuvienė). Vilnius: Versmė, 2017, p. 181.

nusipirko kino aparatą ir „dovanai rodo religines ir pamokančias filmas“⁸⁸³). Kiek žmonių tiksliai apsilankė šiuose seansuose negalime nustatyti. Tačiau kino seansai po atviru dangumi (dargi nemokami!) buvo visiškai naujas, sovietų atneštas kino sklaidos būdas Lietuvoje. Jie tikrai domino visuomenę. Kaip prisimena tuo metu Kėdainių mokykloje direktoriavęs Jonas Gutauskas: „Didelė naujo gyvenimo naujenybė buvo kino filmų demonstravimas ne salėse, o aikštėse. Prie gatvės, šalia kareivinių buvo pastatomas ekranas ir kino aparatas. Temstant traukė žmonės į aikštę, norėdami suspėti geresnėje vietoje atsistoti. Stebėdamiesi žiūrėjo seni ir jauni ne tik į didelius ir aiškius vaizdus, bet dar daugiau į žmones ekrane.“⁸⁸⁴. Todėl visai įmanoma, jog į nemokamus kino seansus Kauno aikštėse susirinkę darbininkai „<...> nusiskundžia, kad atėję kiek vėliau, negali gauti atsistoti, nes ateina taip vadinamieji ponai ir užima sėdimas vietas“⁸⁸⁵.

Raudonarmiečių organizuoti kino seansai turėjo suartinti visuomenę su okupantų armija, spaudoje gausiai teigta, jog būtent per šiuos seansus, koncertus ir vakarones, žmonės susipažįsta ir pamilsta raudonosios armijos karius: „Po kino seanso dalyviai skirstėsi patenkinti ir pageidavo, kad tokių aprodymų būtų suruošta daugiau. Kartu buvo smerkiama ir buvusioji smetoninė valdžia, už tai, kad visai nesirūpino liaudies kultūrinimu. Charakteringas vieno darbininko išsireiškimas raudonarmiečiui. // - Kas gi jus verčia rodyti mums filmas ir dar nemokamai, - jog tatai yra surišta su tam tikromis išlaidomis? – pareiškė darbininkas. // - Niekis, drauge, pas mus tatai nesurišta su išlaidomis, tai yra visos sąjungos vieningo darbo vaisius, kuriuo turi teisę naudotis visi kas dirba, - atsakė raudonarmietis. // Bendrai paėmus šiuo pasirodymu Raudonoji Armija užkariavo dar didesnes vietas proletariato

⁸⁸³ *Ibid*, p. 283. Kitur teigiama, jog kino aparatą kunigas nusipirko kartu su Šauliais: *Onuškis* in: *Lietuvos aidas*, 1940 01 27, Nr. 45 (5254), p. 9.

⁸⁸⁴ Jonas Gutauskas. *Mokytojo atsiminimai: metodika, istorija*. Panevėžys: Revo, 1995, p. 107; Šiauliuose augęs Jonas Krivickas taip pat prisimena viešų peržiūrų trauką: „Atėjus bolševikams, kasdien po darbo, kai nukaukdavo fabrikų sirenos, iš gamyklų su plakatais pasipildavo darbininkų eisenos. Susirinkdavo turgaus aikštėje, pamitinguodavo, ant namo sienos parodydavo filmą ir visi išsiskirstydavo. Greitai dažnai mitinguoti atsibodo, pradėjo rinktis tik šeštadieniais. Mums, vaikams, būdavo didelė pramoga nemokamai pažiūrėti filmą. <...> Prisimenu filmus „Poeto jaunystė“ (apie A. S. Puškiną), „Traktoristus“, „Linksmuosius vyrukus“. Jonas Krivickas. *Praskriejo kaip vėjas*, Šiauliai: Saulės delta, 2006, p. 14.

⁸⁸⁵ *Raudonosios armijos filmai darbininkams* in: *Komjaunimo tiesa*, 1940 07 30, Nr. 12, p. 3.

simpatijas.⁸⁸⁶ Liaudies meilė raudonarmiečių kariui akcentuojama daugelyje spaudos publikacijų⁸⁸⁷, padėką jiems reiškė ir Liaudies Seimo atstovai⁸⁸⁸.

Savo ruožtu šie seansai taip pat turėjo iliustruoti ir spaudoje dažnai linksniuojamą raudonarmiečių kultūrinį pranašumą. Teigta, jog sovietų kariai gerai gaudosi pasaulio ir SSRS naujienose, yra apsiskaitę, turi savo teatrus, o „Kiekvienoje Raudonosios kariuomenės dalyje būtinai ir reguliariai demonstruojamos geriausios sovietiškos filmos“⁸⁸⁹. „Kiekviena nauja Sovietų kino filma šimtais egzempliorių plaukia į Raudonąją Armiją. Kiekvienais metais vis daugiau auga karinio meno filmų, kuriuose dirba žymūs kariniai specialistai“⁸⁹⁰ ir t. t.⁸⁹¹ Savo ruožtu, dažnai raudonarmiečių (ar tiesiog kino teatruose) demonstruojami karinės tematikos filmai taip pat turėjo liudyti karinę SSRS didybę, kuri neva užtikrino Lietuvos saugumą, ar bent turėjo lietuviams išvaikyti mintis apie pasipriešinimo SSRS karinei galybei galimybę: „Šiais laikais, kada pasaulis skęsta karo ugnies liepsnose, kada didžiulių valstybių karo pajėgos grumiasi tarp savęs, kiekvienam pravartu pažvelgti, kaip atrodo mūsų sąjungos karinė galybė, kurios niekas nedrįsta užkabinti, o kas išdrįso tai padaryti gavo staigią ir skaudžią pamoką“, – skamba kvietimas į kino teatrus⁸⁹².

Aktyviausiai raudonarmiečiai kino filmus rodė 1940 liepos-rugsėjo mėnesiais. Vėliau pranešimų apie jų organizuojamus kino seansus ėmė mažėti. 1941 vasarį jiems buvo padėtas taškas. 1941 02 17, LSSR Liaudies komisarų tarybos nutarimu liepta uždrausti nemokamą kinų paveikslų demonstravimą visuose kinuose, išskyrus seansus: „mokomosiose įstaigose, karinėse dalyse, ligoninėse, poilsio namuose, sanatorijose ir mokslinių tyrimų įstaigose, demonstruojant uždarų kino seansų tvarka ir neįleidžiant pašalinių

⁸⁸⁶ Žvirblis. *Liaudies karo laivyno bazė* in: *Karių tiesa*, 1940 08 01, Nr. 9, p. 15.

⁸⁸⁷ P vz.: Vyturėlis. *Kaimiečiai pamilo SSRS karius* in: *Mūsų laikraštis*. 1940 07 18, Nr. 29 (601), p. 8;

R. Ksp. *Kaišiadoriečiai gražiai sugyvena su SSSR kariais* in: *Karių tiesa*, 1940 07 27, Nr. 7, p. 10.

⁸⁸⁸ *Diskusijos dėl drg. J. Vaišnorio pranešimo apie LTSR 1941 m. valstybinį biudžetą. Deputato P. Cvirkos kalba* in: *Darbininkų žodis*, 1941 04 13, Nr. 86 (134), p. 3-4.

⁸⁸⁹ *Auklėjimas ir kultūrinimas raudonojoje armijoje* in: *Lietuvos žinios*, 1940 07 22, Nr. 164 (6324), p. 5.

⁸⁹⁰ *Raudonosios armijos karių kultūrinimas* in: *Karių tiesa*, 1940 07 18, Nr. 3, p. 4.

⁸⁹¹ L. K. *Kaip kultūrinamas Raudonosios armijos karys* in: *Vilniaus balsas*, 1940 07 12, Nr. 161 (214), p. 4.

⁸⁹² *Graži ir įdomi programa kine „Romuva“* in: *Darbo Lietuva*, 1940 08 28, Nr. 77, p. 8.

asmenų“⁸⁹³. Raudonarmiečių flirtas su visuomene baigėsi, jie nebegalėjo organizuoti nemokamų viešų kino seansų, propagandinė kampanija, turėjusi pakelti visuomenės nuotaiką pirmaisiais okupacijos mėnesiais, suartinti žmones su okupantų kariais, buvo užbaigta, dabar kiekvienas norėjęs pamatyti kino filmą turėjo už jį užsimokėti.

Tuo pačiu metu, kai raudonarmiečiai pradėjo rodyti filmus Lietuvos visuomenei, stengiamasi neutralizuoti ir galiausiai likviduoti Lietuvos kariuomenę. 1940 liepos 2 paskelbiamas Lietuvos kariuomenei pertvarkyti įstatymas – kariuomenė pradedama vadinti Lietuvos liaudies kariuomene, kariams leidžiama dalyvauti politinėje veikloje, t. t.⁸⁹⁴ Tą pačią dieną iš Lietuvos kariuomenės atleidžiami visi karo kapelionai, jų institucija pradedama keisti politinių vadovų institutu, 1940 liepos 6 kariuomenėje įsteigiama Politinė valdyba iš dviejų skyrių – Agitacijos, propagandos ir spaudos skyriaus bei Politinių vadovų organizacijos skyriaus. „Per trumpą laiką buvo paskirti 306 politiniai vadovai, privalėję kontroliuoti vadų veiklą, diegti kariuomenėje komunistines idėjas. Svarbiausias politiniams vadovams keliamas uždavinys – bent iš dalies sutrikdyti armiją, kad ji neparodytų ginkluoto pasipriešinimo. Politinių vadovų tiesės buvo prilygintos karininkų teisėms, o jie patys tuoj pat įjungti į kariuomenės „valymo“ procesą“. Be kitų uždavinių politiniai kariuomenės vadovai turėjo „1. Auklėti karių ištikimybę savo liaudžiai, neapykantą liaudies priešams <...> 2. Auklėti kovotojų nesuardomą draugiškumą didžiajam lietuvių liaudies išlaisvintojui – Sovietų Sąjungai“ ir t. t. Šiems uždaviniams išpildyti, jie turėjo naudotis paskaitomis, spauda, radiju, ir kitomis priemonėmis⁸⁹⁵. Ne paskutinis šiose priemonėse turėjo būti ir kinas. Teigta, jog kariai turi būti lavinami „...filmomis, revoliucinio, istorinio, karinio ir mokslo turinio. Kino filmų demonstravimui turi pirmtakauti trumpas atpasakojimas paruošto propagandisto apie filmo turinį ir reikšmę“⁸⁹⁶.

Kinas lietuvių kariams nebuvo svetimas ir tarpukariu, daugelyje karinių dalių buvo savi kino aparatai, kur jų nebuvo, pagal galimybes,

⁸⁹³ LSSR LKT nutarimas nr. 136, 1941 02 17. LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 5, l. 280-280at.

⁸⁹⁴ Lietuvos kariuomenei pertvarkyti įstatymas in: *Vyriausybės žinios*, 1940 07 04, Nr. 714, p. 456.

⁸⁹⁵ Stasys Knezys. *Lietuvos kariuomenės likvidavimas 1940-1941 metais* in: Algirdas Jakubčionis, Stasys Knezys, Arūnas Streikus. *Okupacija ir aneksija: pirmoji sovietinė okupacija (1940-1941)*, Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 165.

⁸⁹⁶ *Laikina programa auklėjamam darbui ir politiniams užsiėmimams Lietuvos Liaudies Kariuomenės kareiviams ir jaunesniems vadams* in: *Karių tiesa*, 1940 07 23, Nr. 5, p. 3.

kareiviai vesti žiūrėti filmų į vietos kino teatrus. Tačiau sovietinėje kariams skirtoje spaudoje tai buvo pamiršta. Teigta, jog kino aparatai kariuomenėje buvo seniai pamiršti ir gulėjo neveikiantys⁸⁹⁷. Kareivių kultūriniu gyvenimu nebuvo rūpintasi, o jiems patiems tam neužtekdavo lėšų: „Dažnai pas mus į Freidą [Freda, Kauno miesto dalis – A. D.] atsilanko raudonarmiečiai, kurie jau spėjo pademonstruoti keletą įdomių ir naudingų filmų. Smetonos laikais iš tų ubagiškų penkių litų turėjome pasitenkinti vien kazemato sienomis. O dabar ir be pinigų žmogus gali būti „išganytas“, – spaudoje skelbė tikrų ar menamų kareivių balsai⁸⁹⁸.

Komunistuojančių gaivalų suagituoti kai kurių dalių kareiviai reikalavo juos kone kasdien vežti į kiną⁸⁹⁹ – taip nebuvo, tačiau politiniam karių švietimui per dieną neretai skiriant net po 5 ar daugiau valandų⁹⁰⁰, kinas jose taip pat užėmė svarią vietą. Filmus uždaroms kareivių peržiūroms parūpindavo raudonarmiečiai, jų žiūrėti kareiviai taip pat būdavo vedami į miestų kino teatrus⁹⁰¹ (kartais į miesto kino teatrus kariai žygiavo net skambant muzikai⁹⁰²) ar į visuomenei skirtas filmų peržiūras po atviru dangumi⁹⁰³. Lietuviai kariai priverstinai dalyvavę mitinguose ar viešuose filmų peržiūrose taip pat turėjo įkvėpti visuomenei pritarimo naujajai santvarkai.

Kaip ir raudonarmiečių visuomenei demonstruojamų filmų atveju, skelbta, jog savo kultūrine veikla raudonarmiečiai užvaldė ir Lietuvos karių širdis⁹⁰⁴. Teigta, jog filmai atvėrė kareiviams akis, jie pamatė „...su koku pasiryžimu ir nenuilstamai dirbo ir kovojo laisvės kovotojas ir darbo žmonių išlaisvintojas Leninas. // Lietuvos garsinėje kronikoje matėme darbo žmonių džiaugsmo manifestacijas Kaune“⁹⁰⁵; „...pamatėme genijų Lenino ir Stalino

⁸⁹⁷ Pvz.: Misiūnas. *Kupiškio įgula* in: *Karių tiesa*, 1940 07 30, Nr. 8, p. 11.

⁸⁹⁸ Eil. Semėnas. *Leidžiame ryšių balsą* in: *Karių tiesa*, 1940 08 01, Nr. 9 p. 14.

⁸⁹⁹ Gintautas Sургailis. *Penktasis pėstininkų...*, p. 195.

⁹⁰⁰ Pvz.: „Mūsų komandoje kiekvieną dieną pravedama po tris politinio vadovo pamokas. Dvi valandos paskiriamos karių supažindinimui su naująja tvarka. Yra nagrinėjamas SSSR gyvenimas, jos praeities keliai ir šių dienų pasiektieji milžiniški laimėjimai“. Eil. Semėnas. *Leidžiame ryšių balsą* in: *Karių tiesa*, 1940 08 01, Nr. 9 p. 14.

⁹⁰¹ *Jau juntame šviesesnį rytojų* in: *Karių tiesa*, 1940 07 25, Nr. 6, p. 7; Eil. Mžk. *Filmos „Maksimo grįžimas“ žiūrėjo 600 liaudies karių* in: *Karių tiesa*, 1940 08 01, Nr. 9, p. 15.

⁹⁰² Antaniškis. *Ukmergės įgula* in: *Karių tiesa*, 1940 08 14, Nr. 16, p. 7.

⁹⁰³ Grigoros. *Seredžiaus įgula* in: *Karių tiesa*, 1940 08 21, Nr. 22, p. 7; B. *Sparčiai plečiama kultūrinė veikla* in: *Karių tiesa*, 1940 08 03, Nr. 10, p. 14.

⁹⁰⁴ A. Gaška. *Raudonarmiečiai savo kultūra užvaldė mūsų širdis* in: *Karių tiesa*, 1940 08 03, Nr. 10, p. 15.

⁹⁰⁵ *Jau juntame šviesesnį rytojų* in: *Karių tiesa*, 1940 07 25, Nr. 6, p. 7.

tokį paprastumą ir didelį karių supratimą⁹⁰⁶; „...kiekvienais jausmais pergyveno filmos herojų didvyriškus žygius ir suprato, kokio aukšto techniško lygio yra nenugalimoji SSSR karo aviacija“⁹⁰⁷ ir t. t.

Remiantis kariams skirta sovietine spauda, susidaro įspūdis, jog lietuvių kariai mielai priėmė sovietinę propagandą ir pasidavė jos įtakai. Taip nebuvo. Politinis karių švietimas turėjo rimtų problemų – politiniai vadovai skundėsi kadru, priemonių ir laiko trūkumu⁹⁰⁸. Nežinota kaip kurti raudonuosius (arba Lenino) kampelius, instrukcijų tam nebūta⁹⁰⁹, o pradėjus juos kurti, šiems kampeliams skirtas inventorių neretai nusėsdavo politrukų butuose⁹¹⁰. Abejotina ir sėkminga sovietinių kino filmų įtaka kariams. Lietuviško įgarsinimo ar titrų šiuose nebūdavo, ne visuomet prieš filmus buvo nusakomas jų turinys ir pagrindinė idėja: „...pas mus pasitaiko dar daug karių, kurie savo gyvenime pirmą kartą mato filmą. Todėl kariai, atsilankę ir į filmą su lietuviškais parašais, sunkiai susigauja, o dabar rusiškais parašais ir rusų kalba jiems beveik neprieinama. O toks žiūrėtojas iš filmos mažą turi naudoti. Tai reikėtų prieš filmos rodymą susirinkusiems žiūrovams paaiškinti filmos turinį, smulkiai nupasakoti, kas čia bus rodoma, kur veiksmas vyksta, kada, idėja ir t. t. <...> Žinoma, galima išversti rusų kalbos parašus į lietuvių kalbą balsiais, kad visi galėtų girdėti. Šiuo reikalu turėtų iš anksto pasirūpinti dalinių politiniai vadovai.“⁹¹¹ Tad nors žiniasklaida ir skelbė apie nuoširdžią lietuvių karių meilę raudonarmiečiams, tačiau sovietinis saugumas fiksavo milžinišką šių karių nepasitenkinimą esama politine, ekonomine ir socialine padėtimi, panieką ir pašaipas sovietų kariuomenės atžvilgiu⁹¹². Malšintas šis nepasitenkinimas įprastais totalitarinei sistemai būdais – represijomis.

⁹⁰⁶ Eil. J. Glemža. *Antrasis karo aviacijos koncertas* in: *Karių tiesa*, 1940 07 30, Nr. 8, p. 12.

⁹⁰⁷ Antaniškis. *Ukmergės įgula* in: *Karių tiesa*, 1940 08 14, Nr. 16, p. 7.

⁹⁰⁸ Stasys Knezys. *Lietuvos kariuomenės likvidavimas 1940-1941 metais* in: Algirdas Jakubčionis, Stasys Knezys, Arūnas Streikus. *Okupacija ir aneksija: pirmoji sovietinė okupacija (1940-1941)*, Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 275, 288-289.

⁹⁰⁹ Ltn. P. Bružys. *Raudonieji kampeliai* in: *Karių tiesa*, 1940 08 19, Nr. 20, p. 2.

⁹¹⁰ Stasys Knezys. *Lietuvos kariuomenės likvidavimas 1940-1941 metais* in: Algirdas Jakubčionis, Stasys Knezys, Arūnas Streikus. *Okupacija ir aneksija: pirmoji sovietinė okupacija (1940-1941)*, Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 350.

⁹¹¹ Eil. Br. Sprindys. *Dėl rodomų kariams sovietų filmų* in: *Karių tiesa*, 1940 07 25, Nr. 6, p. 7.

⁹¹² Stasys Knezys. *Lietuvos kariuomenės likvidavimas 1940-1941 metais* in: Algirdas Jakubčionis, Stasys Knezys, Arūnas Streikus. *Okupacija ir aneksija: pirmoji sovietinė okupacija (1940-1941)*, Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 292-335.

1940 rugpjūčio 30 LSSR Liaudies komisarų taryba priėmė nutarimą, skelbiantį Lietuvos liaudies kariuomenės likvidavimą, ji turėjo būti perorganizuota į 29-ąjį Raudonosios armijos šaulių teritorinį korpusą. Tos pačios politinio lietuvių karių švietimo problemos išliko ir šio korpuso viduje, o šio švietimo nesėkmę vaizdingiausiai liudija tai, jog 1941 birželio 22, Vokietijai užpuolus SSRS, daugelis lietuvių karių iš šio korpuso dezertyravo, nepaisė sovietų karininkų įsakymų ar net ginklu pasipriešino jiems⁹¹³.

II. 1. 2. Vagystė dėl liaudies: kino teatrų tinklas ir jo nacionalizacija

Pirmąjį okupacijos mėnesį okupuotos Lietuvos politikai vengė griežtesnių pasisakymų įmonių nacionalizacijos, kolektyvinių ūkių kūrimo ar Lietuvos prijungimo prie SSRS klausimais. 1940 birželio pabaigoje Mečislovas Gedvilas per radiją tvirtino, jog kalbos apie tokias pertvarkas prieštarauja numatytai vyriausybės politikai, o jas skleidžia šios vyriausybės priešininkai. Raginimai kurti Lietuvos Sovietų Socialistinę Respubliką, neoficialiai sklandė, tačiau viešai pasigirdo tik antroje liepos mėnesio pusėje⁹¹⁴. Tad šiuo metu aktyviai nekeltas ir klausimas dėl Lietuvos kino teatrų tinklo nacionalizacijos. Visgi, spaudoje pasitaikė ir ankstyvų šį žingsnį prognozuojančių „kregždžių“.

1940 metų birželio 25 d. švietimo ministras paskelbė apie dar nuo 1926 metų bandyto kurti Kultūros Fondo (Lietuvą okupavus sovietams, žinoma, tapusio Liaudies kultūros fondu) steigimą. Fondas susilaukė gan plačios visuomenės pramos ir aukų (kino teatrai ir jų darbuotojai neliko nuošalyje⁹¹⁵), tačiau jis nebuvo patogus sovietinei vyriausybei, norėjusiai valdyti kūrybines iniciatyvas ir nukreipti jas pageidaujama linkme⁹¹⁶. 1940 liepos 20 dieną *Vyriausybės žiniose* paskelbtame *Liaudies kultūros fondo įstatyme*⁹¹⁷, bei prieš tai spaudoje skelbtos publikacijose, liečiančiose Liaudies

⁹¹³ Antanas Martinionis. *Lietuvos kariuomenės tragedija*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 90-121.

⁹¹⁴ Alfred Erich Senn. *Lietuva 1940...*, p. 257, 323-333.

⁹¹⁵ Pvz. Vilniaus kino teatrų darbininkai fondui paaukojo vienos dienos uždarbį – 272,40 lt. *Vilniaus kinų ir teatrų darbininkų komitetas* in: *Lietuvos žinos*, 1940 07 25, Nr. 167 (6327), p. 8.

⁹¹⁶ Plačiau: Dangiras Mačiulis. *Kultūros fondo kūrimo projektai Lietuvoje 1926-1940 m.* in: *Lituanistika*, 2001, Nr. 4 (48), p. 41-66.

⁹¹⁷ *Liaudies kultūros fondo įstatymas* in: *Vyriausybės žinios*, 1940 07 20, Nr. 718, p. 503.

kultūros fondo tikslus ir uždavinius⁹¹⁸, kinas praktiškai nebuvo akcentuojamas. Tačiau dar prieš paskelbiant įstatymą spaudoje radosi reikalavimą Liaudies kultūros fondui atkreipti dėmesį į šią sritį. Skūstasi prastu Lietuvos kino teatrų repertuaru, prisidengiant Liaudies kultūros fondu raginta „paimti į savo rankas kino filmų gamybą, svetimų filmų importą, kino salių statybą ir bendrai kino propagandą liaudyje“. Negailėti „milijonų tam reikalui, nes jie dešimteriopei mums atsimokės“⁹¹⁹.

Didesnę svarą tokie reikalavimai įgavo po liepos 22 dienos, kai jau buvo paskelbta deklaracija dėl Lietuvos įstojimo į SSRS⁹²⁰. 1940 liepos 26 d. Maskvoje jau buvo patvirtintas Estijos, Latvijos ir Lietuvos įmonių ir bankų nacionalizavimo priemonių kompleksas, taigi sovietinės ūkio pertvarkos šalyje pradėtos dar prieš jai tampant viena iš SSRS respublikų⁹²¹. Netrukus paskelbiami atitinkami stambiųjų įmonių ir bankų nacionalizacijos įstatymai⁹²². 1940 rugpjūčio 7 Maskvoje nuspręsta ir prekybos įmonių, viešbučių, kino teatrų ir t. t. nacionalizavimo tvarka. Reikalauta neskubėti nacionalizuoti šių įmonių, tačiau tučtuojau į visas įmones, kurių apyvarta viršijo 150000 (litų, latų, kronų), paskirti valstybės komisarus, kad po kurio laiko jiems padedant būtų galima šias įmones nacionalizuoti⁹²³. Lietuviai čia rodė iniciatyvą, dar 1940 rugpjūčio 2 Liaudies komisarų tarybos Spaudos ir draugijų skyriaus vedėjas išsiuntė Finansų ministrui sąrašą pavardžių, rekomenduotinių tapti Kauno kino teatrų ir filmų nuomojimo kontorų komisarais. Įdomu, jog nors nemaža dalis Kauno kino teatrų priklausė žydų kilmės savininkams, tačiau visos keturių rekomenduotų kino teatrų komisarų pavardės lietuviškos⁹²⁴, vėliau paskelbtame platesniame 13 komisarų sąrašė

⁹¹⁸ *Liaudies švietimas – pirmasis vyriausybės uždavinys. Įsteigtas Liaudies kultūros fondas* in: *Lietuvos žinios*, 1940 06 26, Nr. 143 (6303), p. 1; *Kultūros fondas liaudies kultūrai kelti* in: *Lietuvos žinios*, 1940 06 27, Nr. 144 (6304), p. 1 ir t. t.

⁹¹⁹ Ž. Skirgaila. *Darbai kultūrinėje dirvoje. Pasisakymas dėl LK Fondo uždavinių* in: *Lietuvos aidas*, 1940 07 01, Nr. 308 (5517), p. 3.

⁹²⁰ *Lietuvos įstojimo į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos sąstatą deklaracija* in: *Vyriausybės žinios*, 1940 07 22, nr. 719, p. 520-521.

⁹²¹ Jelena Zubkova. *Op. Cit.*, p. 132-133.

⁹²² *Bankų nacionalizavimo įstatymas* in: *Vyriausybės žinios*, 1940 08 01, Nr. 721, p. 536-537; *Stambiosios pramonės nacionalizavimo įstatymas* in: *Vyriausybės žinios*, 1940 08 01, Nr. 721, p. 537.

⁹²³ Jelena Zubkova. *Op. Cit.*, p. 132-133.

⁹²⁴ Kino teatrų komisarais rekomenduoti: Elena Matulevičaitė, Juozas Mosteika, Petras Domanskis, Jonas Gidreys. Tiesa, filmų nuomos kontorų komisaru siūlytas 1940 *Kapitol* kino teatrui ir *Ars* filmų kontorai vadovavęs žydų kilmės Tanhum Vilenčiukas (Tanchum Wilentshuk, 1906-1995), tačiau juo tapo Vladas Suchockis. *LSSR LKT Spaudos ir draugijų skyriaus vedėjo raštas Finansų ministru*, 1940 08 02. LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 219.

jau galima rasti kelias nelietuviškas pavardes⁹²⁵. Žymiai spalvingesnis atrodė paskirtų Vilniaus kino teatrų komisarų sąrašas, čia proporcijos atvirksčios, tarp 7 komisarų vos kelios lietuviškos pavardės⁹²⁶, tai vaizdžiai atspindėjo tautinę padėtį ir lietuvių kadrų trūkumą mieste. Ruošiantis kino teatrų nacionalizacijai spaudoje pradėta propagandinė kampanija, kuria siekta pateisinti būsimą nacionalizaciją.

Pirmi ryškesni reikalavimai suvalstybinti kino teatrus ir įmones, nuskamba kuriamos kino srities darbuotojų profsąjungos kontekste. Jau 1940 liepos pradžioje Kauno Darbo rūmuose vykusiame filmų numojimo kontorų darbininkų ir tarnautojų susirinkime reikalaujama kino srities darbininkams pakelti atlyginimus ir sunorminti jų darbo laiką. Kai kurių tarnautojų teigimu, per mėnesį jie gaudavo tik 60-80 litų, labiausiai skundėsi kino teatrų „kontrolieriai, tvarkdariai – vietų nurodytojai ir aparatūros darbininkai. Jiems prisieina dirbti dažnai 10 val. per parą, neturį poilsio dienų ir į mėnesį vos keliasdešimt litų tegauna. <...> Svarstant atlygių klausimą nutarta nepagrįstų ir negalimų reikalavimų nestatyti. Tačiau atlyginimą būtina padidinti ir tai kino teatrų savininkus per daug neapsunkins, nes jie turi gražaus pelno“. Nutarta organizuoti profesinę sąjungą, sukurtas komitetas jai organizuoti⁹²⁷, komiteto pirmininku paskirtas V. Misiūnas⁹²⁸. Liepos 16-19 dienomis vyksta kino teatrų tarnautojų registracija į profsąjungą⁹²⁹. Liepos 19 d., 14 h. kino teatre *Forum* įvyko steigiamasis „kinofilmininkų tarnautojų ir darbininkų“ profsąjungos susirinkimas. Susirinkime dar kartą pabrėžiama sunki kino darbininkų būklė – „<...> daugeliui su šeimomis neįmanoma pragyventi“, griežtai pasmerkiamas girtavimas. Žiniasklaidoje akcentuota, jog susirinkimo scena buvo papuošta sovietinių vadų portretais ir šūkais reikalaujančias Stalino konstitucijos Lietuvoje⁹³⁰. O 1940 liepos 25-ą į susirinkimą atvykę apie 150 Kauno kino teatrų darbuotojų neva jau reikalavo suvalstybinti visas

⁹²⁵ Žiūrėti V. Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...* p. 337.

⁹²⁶ Žiūrėti: *Kino teatrų komisarų pasitarimas* in: *Vilniaus balsas*, 1940 10 22, Nr. 251 (304), p. 6.

⁹²⁷ *Kino teatrų ir filmų nuomojimo kontorų darbininkų ir tarnautojų susirinkimas* in: *Lietuvos aidas*, 1940 07 04, Nr. 313 (5522), p. 2.

⁹²⁸ *Kino teatrų ir filmų kontorų tarnautojams ir darbininkams pranešimas* in: *Lietuvos aidas*, 1940 07 05, Nr. 315 (5524), p. 4.

⁹²⁹ *Kino-teatrų tarnautojų dėmesiui* in: *Vilniaus balsas*, 1940 07 17, Nr. 166 (219) p. 8.

⁹³⁰ *Kino teatrų, kino filmų nuom. kontorų ir kitų tos srities įstaigų tarnautojų ir darbininkų žiniai* in: *Lietuvos žinios*, 1940 07 17, Nr. 160 (6320), p. 8.; *Kino tarnautojai ir darbininkai reikalauja Stalino konstitucijos* in: *Darbo Lietuva*, 1940 07 21.

filmų nuomos kontoros ir kino teatrus – tai pirmas ryškesnis tokio reikalavimo suformulavimas spaudoje⁹³¹.

Tuo pačiu metu, 1940 liepos – spalio mėnesį, spaudoje skelbiama daug publikacijų, reikalaujančių atpiginti kino teatrų bilietų kainas. Teigiama, jog „Kauno, ypatingai miesto centro, kino teatruose, nepaprastai aukštos bilietų kainos. Paprastam darbininkui stačiai neįmanoma lankyti kiną. <...> Šiuo metu Kaune rodomos trys naujos sovietų filmos. Jokiam paprastam darbininkui, tarnautojui ar valstiečiui neįmanoma per vieną ar dvi savaites lankyti tris kinas, nes tai jam kaštuotų beveik keturis litus“⁹³²; „Darbininkai siunčia laiškus į redakciją ir skundžiasi, kad mūsų kino teatrai esą vis dar per brangūs ir plačiam liaudžiai sunkiai prieinami. // Šiuo metu, o tai ir vėliau kino teatrai nebebus tik tuščiomis laiko praleidimo vietomis, bet vietomis, kur bus formuojama socialistinė sąmonė, kur bus mokomasi iš Sovietų Sąjungos revoliucijos istorijos ir viso tenykščio gyvenimo. Taigi kino teatrai, jau ir dabar, demonstruojant sovietų gamybos filmus virsta liaudies socialistinio prūsavimo namais. // Tad būtinas reikalas, kad į kino teatrus patektų juo didžiausias žmonių skaičius. To galima pasiekti atpiginus bilietus. Kiek ir kaip tie bilietai turi būti atpiginti, tai turėtų nustatyti finansų ir vidaus reikalų ministerijos, susitarusios su profesinių sąjungų centru.“⁹³³ Jei neįmanoma papiginti kainų, tai reikalaujama daugiau pigesnių seansų, bent savaitgaliais ir t. t.⁹³⁴

Visą kaltę tiek dėl prastų kino srities darbuotojų sąlygų, tiek dėl brangių kino teatrų bilietų, sovietinė spauda suvertė ant kino teatrų savininkų galvos. 1940 spalį laikraštis *Tarybų Lietuva* po antrašte *Pigesnių bilietų į kino teatrus*, tikino gavęs 30 kino teatrų darbuotojų pasirašytą laišką apie išnaudojimą – mažus atlyginimus, neapmokamus viršvalandžius ir pašalinius darbus. Visa tai, kol kino teatrų savininkai lobo, statėsi namus ir pirkosi ūkius. Įvardinamos ir kai kurių kino teatrų savininkų pavardės⁹³⁵. Tiesa, po kelių dienų laikraščio redakcija pridūrė, jog kaltinimai dar nėra ištirti ir negali būti

⁹³¹ *Kino teatrų tarnautojų ir darbininkų susirinkimas* in: *Lietuvos žinios*, 1940 07 26, Nr. 168 (6328), p. 10.; *Reikalauja suvalstybinti filmų kontoros ir kino teatrus* in: *Darbo Lietuva*, 1940 07 26, Nr. 19, p. 4.

⁹³² L. Venckus. *Tuoj reikia papiginti kinų bilietų kainas!* in: *Lietuvos aidas*, 1940 07 11, Nr. 328 (5537), p. 8.

⁹³³ J[onas] Šimkus. *Atidaryti duris į kinas plačiam liaudžiai* in: *Darbo Lietuva*, 1940 08 01, Nr. 30, p. 7.

⁹³⁴ Antanas Elžys. *Tučtuojau papiginti kinų bilietų kainas* in: *Komjaunimo tiesa*, 1940 07 30, Nr. 12, p. 8; P. Kriščiūnas. *Kinas visiems* in: *Tiesa*, 1940 08 26, Nr. 63, p. 8; L-s. *Papiginti kino bilietus* in: *Tiesa*, 1940 09 05, Nr. 72, p. 6;

⁹³⁵ *Pigesnių bilietų į kino teatrus* in: *Tarybų Lietuva*, 1940 10 06, Nr. 6, p. 9.

laikomi faktais⁹³⁶. Iš tiesų, eilinių kino teatrų darbuotojų uždarbis nebuvo itin didelis ir tarpukariu, o kino teatrų bilietų kainos buvo palyginti aukštos. Tačiau sovietinė okupacija žymiai pagilino abi problemas. Įvykus okupacijai staigiai smuko lito perkamoji galia, būtiniausių prekių kainos kilo, atsirado įvairių produktų trūkumas ir pradėjo klestėti spekuliacija, privalomi mitingai ir demonstracijos dar labiau apsunkino darbininkų gyvenimą – reikėjo atidirbti „praminguotas“ darbo valandas, nes niekas už jas nemokėjo⁹³⁷. Kino teatrų bilietai tapo dar didesne prabanga nei kad jie buvo „prie Smetonos“. Padėties negelbėjo ir 1940 rugsėjo pabaigoje pakelti atlyginimai. Komunalinio ūkio liaudies komisaro įsakymu, kino teatrų tarnautojų atlyginimas pakeltas 20%⁹³⁸, tačiau pragyvenimo kaina šalyje kilo sparčiau, nei atlyginimai. Kaip pastebi Jelena Zubkova, 1940 spalį ir lapkritį naujoji valdžia Pabaltijio valstybėse jau buvo susikompromitavusi ir atsidūrusi ant krizės slenksčio⁹³⁹. Todėl sovietų įgaliotasis pasiuntinys Lietuvoje N. Pozdniakovas, artėjant kino teatrų nacionalizacijai 1940 spalio 21 pagrįstai pergyveno: „Smulkioji miesto buržuazija jau pradeda atvirai reikšti nepasitenkinimą. <...> Net pasitaikė atvejų, kai iš minios pasigirsdavo antisovietinių profašistinių lozungų. <...> Šis nepasitenkinimas smulkiosios miesto buržuazijos gretose sustiprės, kai tik bus įgyvendinta namų, kino teatrų, vaistinių ir kt. nacionalizacija“⁹⁴⁰.

Paskutinis pasirošimo kino įmonių nacionalizacijai taškas padėtas 1940 spalio 25, tą dieną LSSR Liaudies komisarų tarybos nutarimu įkuriama LSSR Kinifikacijos valdyba prie LSSR Liaudies komisarų tarybos, bei LSSR Valstybinė respublikinė kontora „Glavkinoprokat“ (pastaroji faktiškai veikė jau nuo 1940 rugpjūčio 8⁹⁴¹), suteikiant jai monopolinę teisę nuomoti kino filmus LSSR ir nustačius jos priklausomybę nuo Kinematografijos reikalų komiteto (prie SSRS Liaudies komisarų tarybos) Masinės spaudos ir kino filmams nuomoti vyriausiosios valdybos. Laikiniai vadovauti LSSR Kinifikacijos valdybai paskirtas Aleksandras Prokonovas⁹⁴². Įdomu tai, jog nors LSSR Kinifikacijos valdyba įkurta 1940 spalio 25-ą, tačiau įstaigos

⁹³⁶ *Dėl straipsnio „Pigesnių bilietų, į kino teatrus“ in: Tarybų Lietuva, 1940 10 08, Nr. 7, p. 10.*

⁹³⁷ Alfred Erich Senn. *Lietuva 1940...*, p. 298, 385.

⁹³⁸ *Komunalinio ūkio liaudies komisaro įsakymas Nr. 8 in: Darbo Lietuva, 1940 09 29, Nr. 133, P. 8.*

⁹³⁹ Jelena Zubkova. *Op Cit.*, p. 143.

⁹⁴⁰ Cituota pagal *Ibid*, p. 144.

⁹⁴¹ *Visų Lietuvos kino savininkų ir vedėjų dėmesiui in: Darbo Lietuva, 1940 08 10, Nr. 46, p. 3.*

⁹⁴² *LSSR LKT nutarimas nr. 260. Dėl LSSR Valstybės kinifikacijos valdybos ir Glavkinoprokat kontoros įsteigimo, 1940 10 25 in: LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 2, l. 143.*

nuostatus LSSR Liaudies komisarų taryba patvirtino tik 1941 birželio 10!⁹⁴³
Iš SSRS atvykusiems kino srities profesionalams jų nereikėjo.

Baigus visus pasirusoimus, 1940 spalio 28-ą, paskelbtas LSSR Liaudies komisarų tarybos nutarimas nr. 257. Dėl kino teatrų, filmams nuomoti kontorų ir kilnojamų kino aparatų nacionalizavimo⁹⁴⁴.

1940 spalio 28 paskelbtas kino teatrų, filmams nuomoti kontorų ir kilnojamų kino aparatų nacionalizavimo įstatymas nurodė nacionalizaciją atlikti per 5 dienas. Nacionalizuojamos taip pat savininko ar jo šeimos asmeninės bankinės sąskaitos, jei nustatoma, kad šios lėšos yra įgytos iš buvusios įmonės pelno ar kapitalo⁹⁴⁵. Tik kiek vėliau okupuotos Lietuvos vadovai susizgribo, jog taip pat būtų galima nacionalizuoti ir lengvuosius automobilius (išsaugant šiuos tik „darbo inteligentijai“), nors, kitaip nei Latvijoje, jie nesigviešė „perteklinių“ šių įmonių vadovų baldų ir kito asmenio inventoriaus⁹⁴⁶. Lietuvoje viso suskaičiuoti 79 nacionalizuoti kino teatrai, iš jų 15 Kaune, 7 Vilniuje, likę 57 – įvairiose kitose Lietuvos vietose [žiūrėti Priedą Nr. 4]. Nacionalizavus kino teatrus jų direktoriai parinkti dažniausiai iš buvusių šių kino teatrų darbuotojų tarpo. Daugelis jų buvo ir šių kino teatrų nacionalizaciją prižiūrėję komisarai⁹⁴⁷

Paskelbus nacionalizacijos įstatymą anaipol nebuvo baigta propagandinė kampanija prieš buvusius šių kino teatrų savininkus. Nors jau kitą dieną po įstatymo paskelbimo laikraščio *Tarybų Lietuva* vedamasis konstatavo pergalę – „Kino teatras, kuris Tarybų Sąjungoje yra masinis kultūros propagatorius, buv. Lietuvoje buvo visuomenės demoralizatorius ir mulkintojas. Ir labai daug tuo kalti yra kinų savininkai, kurie absoliutiškai nesirūpino visuomenėje skleisti kultūrą, o tik gaudė sau pelną. // Samdytieji tarnautojai ir darbininkai buvo tiesiog šlykščiai išnaudojami. // Pagaliau ši kapitalistinių kino teatrų istorija baigta ir visi kino teatrai pereina į valstybės nuosavybę“⁹⁴⁸, – tačiau visuomenė dar ilgai maitinta buvusius kino teatrų savininkus smerkiančiomis publikacijomis. Spaudoje teigta, jog kino teatrų

⁹⁴³ LSSR LKT nutarimas nr. 630. Dėl Valstybinės kinofikacijos valdybos (prie LSSR LKT) nuostatų patvirtinimo, 1941 06 10 in: LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 10, l. 40-44.

⁹⁴⁴ LSSR LKT nutarimas nr. 257. Dėl kino teatrų, filmams nuomoti kontorų ir kilnojamų kino aparatų nacionalizavimo, 1940 10 28 in: LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 2, l. 136-139.

⁹⁴⁵ *Ibid.*

⁹⁴⁶ Apie vietinių Pabaltijo valstybių vadovų savivalę nacionalizacijos procese: Jelena Zubkova. *Op. Cit.*, p. 135-136.

⁹⁴⁷ *Perimti Vilniaus kinai* in: *Vilniaus balsas*, 1940 11 02, Nr. 261 (314), p. 6; Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...* p. 337.

⁹⁴⁸ *Tolimesnis socializmo stiprinimas Tarybų Lietuvoje* in: *Tarybų Lietuva*, 1940 10 29, Nr. 25, p. 1.

tarnautojai itin džiaugsmingai sutiko žinią apie jų darboviečių nacionalizaciją, o šių tarnautojų žodžiais, skelbtos pačios fantastiškiausios istorijos apie buvusius jų išnaudotojus. Pvz., teigta, jog Kauno kino teatro *Glorija* savininko Baltramiejaus Gabrio žmona reikalavusi visus kino teatro darbuotojus bučiuoti jai ranką, o kino teatro salėje dirbusioms merginoms draudusi dėvėti šilkinės kojines, nes pati tokias dėvi⁹⁴⁹.

Sovietai neapsiribojo tik tai žodžiais. Dar 1940 liepos 18-ą dieną buvo suimtas Kauno kino teatro *Romuva* savininkas, aktyvus verslininkas ir patriotinių organizacijų narys Petras Steikūnas. Petras Steikūnas Kaune kalintas visą pirmosios sovietų okupacijos laikotarpį, prasidėjus SSRS-Vokietijos karui iš kalėjimo išsilaisvintas⁹⁵⁰. Jau po nacionalizacijos, 1941-aisias, ištremiamas buvęs kino teatrų Vilkaviškyje ir Šakiuose savininkas – Jonas Šarūnas-Fišeris, iš tremties paleistas 1960-aisiais⁹⁵¹. Tokio paties likimo sulaukia Lazdijų kino teatro *Lyra* savininkas Ovsejus (kitur Ausiejus) Titevskis, bei 1939-aisias Panevėžio kino teatrą *Garsas* įsigijęs Pranas Vanagas, abu iš tremties paleidžiami 1956-aisias⁹⁵². Kauno kino teatrų *Metropolitain* ir *Kapitol*, bei kino filmų nuomos kontoros *Ars* savininką Leon Fallstein'ą randame iš Estijos ištremtų žmonių sąrašuose – verslininkas gyveno Taline, turėjo įmones Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje, Kaune lankydavosi retai, tremtį išgyveno⁹⁵³. Tai – tik keli autoriaus nustatyti pirmaisiais sovietų okupacijos metais represuoti nacionalizuotų kino teatrų savininkai, veikiausiai, jų būtų galima atrasti ir daugiau. Masinės represijos palietė ir kitus su kinu vienu ar kitu būdu susijusius asmenis, pavyzdžiui 1941 birželį ištremtas 1939-1940 bendrovės *Lietuvos filma* valdybos pirmininku

⁹⁴⁹ Iš kur tos kino tarnautojų šilkinės kojinės, jei jie vos galą su galu sudurdavo, publikacija, žinoma, neaiškina. Juozas Žemaitis. *Kino teatrus nacionalizavus* in: *Tiesa*, 1940 11 14, Nr. 131, p. 4; taip pat : J. Š. *Reikia kinų teatrų pertvarkymo* in: *Tarybų Lietuva*, 1940 12 12, Nr. 63, p. 5.

⁹⁵⁰ Vėliau emigruoja, miršta 1993 JAV. Ne taip pasiseka Petro brolio, Mykolo Steikūno šeimai, jie pirmosios sovietų okupacijos metu buvo ištremti, tremtyje brolis su žmona miršta. *Lietuvos gyventojų genocidas. I Tomas: 1939-1941. (2-as pataisytas ir papildytas leidimas)*. (red. Birutė Burauskaitė). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 1999, p. 772.

⁹⁵¹ *Ibid.* p. 798.

⁹⁵² *Ibid.* P. 845, 885.

⁹⁵³ Valstybiniame Estijos archyve saugomi Leon Fallstein tremties dokumentai prienami internetu: <http://www.ra.ee/dgs/explorer.php?tid=334&iid=110701615279&tbn=1&lev=yes&lst=2&hash=e2b6c3cd1e73731dde99815815192eed> [tikrinta 2019 05 05].

buvęs Balys Žygelis, ir t. t. Net sovietų saugumiečių lietuviams primetamuose kaltinimuose taip pat nuskambėdavo ir „kinematografinės“ temos⁹⁵⁴.

Tačiau nei kino teatrų nacionalizacija, nei vis dar garsiai viešumoje pliekiami jų buvusių savininkų vardai, nei represijos prieš juos stebuklingai neišsprendė visų kino teatrų tarnautojų problemų. Prabėgus daugiau nei mėnesiui po nacionalizacijos, Kauno kino teatro krosniakurys Juozas Bilinskas vis dar skundėsi, jog per dieną dirba po 14-16 valandų, laisvadienių neturi, už jam nepriklausomus darbus („antnormines pareigas“) niekas jam pinigų nemoka, kaip nemoka ir jo žmonai, kuri valo kino teatro patalpas (pats jis to nespėja). Naujai paskirtas kino teatro direktorius jam atsakęs, jog jis nieko šiais klausimais padaryti negali⁹⁵⁵.

Laikraščiai tvirtino, jog kino teatrų nacionalizacija praėjo sklandžiai ir tvarkingai, tiesa, neišvengta ir kurioziškų situacijų. Štai Rokiškio kino teatrą *Saulutė* sovietams okupavus Lietuvą iš jo savininko Adolfo Ščiukos išsinuomojo vietos komunistas Čičinskas, tačiau 1940 spalio 31-osios naktį, Čičinskui nedalyvaujant, kino teatras buvo nacionalizuotas, o jo direktoriumi sugražintas buvęs savininkas. Čičinską savininkas įdarbino bilietų kontrolieriumi. Teigta, jog A. Ščiuka, netruko pasisavinti ir iššvaistyti dalies kino teatrui priklausančių pinigų, sausio pabaigoje atleistas iš kino vedėjo pareigų, su visomis neapmokėtomis skolomis ir kino teatro pinigais buvęs savininkas išvyko į Kauną ir įsidarbino Kinematografijos valdyboje, vasarį kino teatrui vadovauti vėl paskirtas Čičinskas⁹⁵⁶. Neaišku kiek Adolfo Ščiukos byloje yra tiesos, o kiek sovietinės propagandos. Visgi toks sovietų apvogto kino teatro savininko elgesys būtų gana suprantamas. 1941 birželį teigta, jog Adolfo Ščiukos byla jau yra perduota prokurorui⁹⁵⁷, panašu jog jos išspręsti nespėta – Adolfas Ščiuka Rokiškio kino teatrui *Saulutė* sėkmingai vadovavo nacių okupacijos metais.

Tikrai aišku tai, jog sovietams nacionalizavus kino teatrus nesusipratimų nebuvo išvengta, dokumentai byloja, jog netrukus po

⁹⁵⁴Pavyzdžiui, Sovietų suimtas Lietuvos respublikos Saugumo departamento direktorius Augustinas Povilaitis, taip pat buvo priverstas prisipažinti, jog „kaip fašistinio režimo rėmėjas ir nesutaikomas Sovietų Sąjungos priešas“ jis nepritarė, kad Lietuvoje būtų rodomi sovietų filmai“. Pagal Alfred Eric Senn. *Op. Cit.*, p. 121.

⁹⁵⁵ *Kino „Dainoje“ tvarkytinas reikalas* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 01 04, Nr. 3 (83), p. 7.

⁹⁵⁶ Leonas Kančauskas. *Skaudūs liaudžiai pergyvenimai dėl vieno išnaudotojo* in: *Valstiečių laikraštis*, 1941 03 21, Nr. 23 (58), p. 3; L[eonas] Kančauskas. *Kai visuomenės pinigai dingsta direktoriaus kišenėje* in: *Darbininkų žodis*, 1941 03 08, Nr. 55 (103), p. 8.

⁹⁵⁷ „*Valstiečių laikraštis*“ išaiškino in: *Valstiečių laikraštis*, 1941 06 04, Nr. 43 (78), p. 8.

nacionalizacijos jau prasidėjo rietenos dėl kino teatrų patalpų. Tik įvykdžius nacionalizaciją LSSR Kinofikacijos valdyboje (jai perduodami visi nacionalizuoti kino teatrai) suprasta, jog visų kino teatrų negalima sumauti ant vieno kurpalio. Teigta, jog „...vykdant kino teatrų nacionalizaciją, galėjo būti šitokie konkretūs atsitikimai: 1) Kino teatras buvo atskirame specialiai tam to kino teatro savininko pastatyname name; 2) kino teatras buvo atskirame specialiai tam 3-jo asmens pastatyname name; 3) kino teatras užėmė tam tikrą dalį apgyvento nacionalizuotino namo ir 4) kino teatras užėmė tam tikrą dalį apgyvento nenacionalizuotino namo“. Jeigu pirmais dviem atvejais viskas aišku – Kinofikacijos valdyba gauna pastatą ir jame esančią kino teatro įrangą (t.y. kino teatrą), tai kitais dviem atvejais kilo problemų – jei kino teatras užėmė tik dalį nacionalizuotino pastato ką gauna Kinofikacijos valdyba – dalį pastato, tik kino teatro įrangą, visą pastatą? Ką daryti su kino teatru kuris įsikūręs nenacionalizuotiname pastate – nuomoti patalpas, kurti naują kino teatrą ir ten perkelti nacionalizuotą įrangą, kovoti už pastato nacionalizaciją?

Šiais klausimais dar 1941 sausį – vasarį Kinofikacijos valdyba diskutavo su LSSR Liaudies komisarų taryba⁹⁵⁸. O realybėje jie atsispindėjo taip – 1941 10 28 Lietuvoje nacionalizuoti 79 kino teatrai, o 1941 01 30, Liaudies komisarų tarybai skelbiant nutarimą dėl kino teatrų paskirstymo rūšimis ir bilietų kainų nustatymo, Lietuvoje suskaičiuoti jau tik 62 kino teatrai [žiūrėti Priedą Nr. 4]. Per tris mėnesius SSRS pradangino daugiau nei penktadalį ir taip ne itin gausaus Lietuvos kino teatrų tinklo!

Ne visi kino teatrai dingo dėl nacionalizacijos pasekmių, kai kurie jų buvo uždaryti apgalvotai. Dar prieš nacionalizaciją spaudoje pasigirsta balsų, jog Lietuvoje būtinas kino teatrų tinklo pertvarkymas, jog didmiesčiuose kino teatrai išsidėstę neracionaliai: „Stalino prospekte [Laisvės alėja Kaune – A. D.] turime net šešis kino teatrus. Žaliakalnyje vėl eilė teatrų. Jie buvo statomi konkurencijos sumetimais. Provincijoje kino teatrų stoka, o Kaune perteklius. Bent miesto centrui jų per daug. Turčiams buvo sudaromos patogios sąlygos po pat nosimi turėti kino teatrą, o priemiesčių gyventojai norėdami patekti į kino teatrą turėjo ilgą kelionę daryti. Stalino prospekto kino teatrai labai retai sugeba surinkti tiek publikos, kad visos vietos būtų užimtos. <...> Geresnė filma viename teatre galėtų eiti kelias savaites ligi visi norintieji ją matyti aplankytų, negu kad dabar eilės kino teatrų patalpos laikomos pusdykės.“⁹⁵⁹. Ir po nacionalizacijos iš esmės sutarta, jog Kaune kino teatrų netrūksta, tad dalį miesto centre ar Žaliakalnyje esančių kinų būtų galima paversti teatrais,

⁹⁵⁸ Susirašinėjimas kino teatrų namų nacionalizacijos klausimus, 1941 01 14 – 1941 02 28. LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 417, l. 156-158.

⁹⁵⁹ E. Erškietis. *Teatrams reikia patalpų* in: *Tarybų Lietuva*, 1940 10 06, Nr. 6, p. 2.

kuriuos Mečislovas Gedvilas įvardino kaip „aukščiausius kultūros židinius“⁹⁶⁰, Antanui Smetonai tai būtų patikę. Teigta, jog uždarytus kino teatrus turėtų pakeisti naujai kuriami kino teatrai darbininkų apgyventuose miesto priemiesčiuose, likę seni kino teatrai turėtų būti renovuoti, vienas kino teatras turėtų būti paskirtas vaikams (nebuvo įvykdyta), o kitas tik dokumentiniams kino filmams ir kino kronikoms⁹⁶¹ (1941 vasarį tokiu tapo kino teatras *Triumpf* kuris buvo pervadintas į *Kronika*⁹⁶²).

1940 12 28 Kauno kino teatras *Metropolitain* buvo perduotas Švietimo Liaudies Komisaruiatui jį įpareigojus pertvarkyti kiną teatro reikalams⁹⁶³. Netrukus tai ir buvo padaryta, tačiau kvestionuotina, ar šis žingsnis labai pasitarnavo teatro menui Lietuvoje. 1941 03 13 duris atvėrė šiose patalpose įsikūręs Vaikų teatras (netrukus pervadintas Jaunojo žiūrovo teatru)⁹⁶⁴. To paties mėnesio pabaigoje veiklą pastate pradėjo Žydų valstybinis teatras⁹⁶⁵, o 1941 gegužės 1-ą prie jo prisijungė Kauno Muzikinės Komedijos teatras⁹⁶⁶. Trys teatrai vienoje, tam nepritaikytose patalpose. Žydų teatras siuntė kolektyvinius raštus M. Gedvilui, kuriuose teigė, jog yra apgauti – jiems žadėtos kino *Forum* patalpos, o gavo kitas, kurias dargi turi dalintis⁹⁶⁷. Tuo tarpu LSSR Meno reikalų valdybos viršininko pavaduotojas J. Jurginis LSSR Liaudies komisarų tarybai skundėsi, jog gautas *Metropolitain* kinas teatrų patalpų trūkumo neišsprendžia, „Bet koks rimtas darbas ten neįmanomas, nes dėl patalpų nepritaikymo ten ir vienas teatras negalėtų išsistiekti“, ir apskritai, nėra jokio reikalo Lietuvoje turėti du žydų (Vilniuje ir Kaune) ir du jaunojo žiūrovo (Vilniuje ir Kaune) teatrus⁹⁶⁸. Kiti Kauno kino teatrai nespėjo pakeisti paskirties, kaip nespėta mieste pastatyti ir nė vieno kino teatro darbininkų apgyventuose priemiesčiuose.

⁹⁶⁰ *LTSR liaudies ūkio planas 1941 metams* in: *Tiesa*, 1941 02 07, Nr. 31, p. 4.

⁹⁶¹ E. Erškietis. *Teatrams reikia patalpų* in: *Tarybų Lietuva*, 1940 10 06, Nr. 6, p. 2; J. Š. *Reikia kinų teatrų pertvarkymo* in: *Tarybų Lietuva*, 1940 12 12, Nr. 63, p. 5.

⁹⁶² *Atidarytas kronikinis kino-teatras* in: *Tiesa*, 1941 02 21, Nr. 43, p. 7.

⁹⁶³ *LSSR LKT pilnaties posėdžio protokolas nr. 63*, 1940 12 28. LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 4, l. 101.

⁹⁶⁴ *Jau atidarytas Kauno vaikų teatras* in: *Mokykla ir gyvenimas*. 1941 03 22, Nr. 12 (215), p. 569.

⁹⁶⁵ *Atidarytas Žydų valstybinis teatras Kaune* in: *Mokykla ir gyvenimas*. 1941 03 29, Nr. 13 (216), p. 623

⁹⁶⁶ J. Kv. *Premjera „Vestuvės Malinovkoj“* in: *Darbininkų žodis*, 1941 05 04, Nr. 102 (150), p. 4.

⁹⁶⁷ *Kauno žydų teatro kolektyvo skundas LSSR LKT pirmininkui M. Gedvilui*, be datos [1941 kovas]. LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 169, l. 82-84.

⁹⁶⁸ *LSSR Meno reikalų valdybos viršininko pavaduotojo J. Jurginio raštas LSSR LKT*, 1941 05 06. LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 350, l. 260.

Kino teatrų pertekliumi nesiskūsta Vilniuje (nacionalizacijos metu jų mieste buvo 7, palyginti Kaune – 15), nors ir čia akcentuotas neracionalus kino teatrų išdėstymas – dauguma jų koncentravosi geležinkelio stoties rajone⁹⁶⁹. Tačiau valdžia kino teatrus kitoms reikmėms čia dalino dar dosniau nei Kaune. 1940 lapkritį spaudoje paskelbta, kad neveikiančio (todėl kino teatrų nacionalizacijos sąrašuose nebuvusio) Vilniaus kino teatro *Helios* patalpos paskirtos tapti lenkų teatru⁹⁷⁰. Šis paskyrimas gana svarbus – mat iš tiesų *Helia* neveikė (ir kino teatrų nacionalizacijos sąrašuose nefigūravo), nes faktiškai kino teatras buvo nacionalizuotas dar anksčiau nei buvo paskelbtas nacionalizacijos įstatymas! Dar 1940 liepos 31-ą Vilniaus miesto ir apskrities viršininkas gavo kino teatro *Helia* savininkų skundą, kuriame teigta: „Š.m. liepos mėnesio 27 d. buvo mūsų bendrininkui – įgaliotiniui Grigoriui Kacui įteiktas Vilniaus miesto ir Apskrities Viršininko 1940.VII.27 d. Spaud. Ir Draugijų skyriaus nr. 42048 šio turinio raštas: // „Prašau Tamstą kino teatro „Helios patalpas tuojau užleisti Lenkų dramos teatrui.“ // Nors iš minėto rašto nėra aišku, ar tai turi būti sekvestro arba nusavinimo įsakymas, - tačiau iš rašto prasmės išeina, kad mus prašoma likviduoti mūsų kinoteatrą ir manoma nusavinti kinoteatro patalpas.“, – toliau skunde pateikiama eilė argumentų, kodėl kino teatras neturėtų būti likviduotas⁹⁷¹. Šie argumentai nebuvo išklausti. Naujos valdžios savivalei nereikėjo jokių nacionalizacijos įstatymų, dar prieš juos išleidžiant ji galėjo įsakyti privačių verslų savininkus užsidaryti ir išsikraustyti iš patalpų.

Dalis kitų Vilniaus kino teatrų taip pat pakeitė paskirtį. Kino teatro *Edenas* patalpos tapo Jaunojo žiūrovo teatru, tačiau visiškai paskirties nepakeitė – jose demonstruoti tiek kino filmai, tiek spektakliai ar koncertai vaikams. 1940 gruodį anksčiau Vilniaus savivaldybei priklausęs kino teatras *Milda* perduotas Švietimo Liaudies Komisariatui, šis jas paskyrė Filharmonijai. Teigta, jog „Tai yra geriausia miesto salė tinkanti įvairioms pramogoms ir koncertams“, o kino teatras pakeitė savo paskirtį nes „teikė nuolatinį deficitą“⁹⁷². Deficitą kino teatras teikė dar prie Smetonos, tačiau sovietų valdžia tikrai nepadėjo jo spręsti, mat pirmaisiais okupacijos mėnesiais savivaldybei priklausęs kino teatras daugiau tarnavo kaip mitingų

⁹⁶⁹ Al-vis. *Vilnius šaukiasi kinų reformos* in: *Vilniaus balsas*, 1941 02 01, Nr. 26 (387), p. 3.

⁹⁷⁰ *Vilniaus lenkų teatras gavo gražias patalpas* in: *Tarybų Lietuva*, 1940 11 30, Nr. 53, p. 10.

⁹⁷¹ *Kino teatro „Helios“ bendrininkų skundas Vilniaus miesto ir srities vyriausybės įgaliotiniui*, 1940 07 31 in: LCVA, f. 401, ap. 2, b. 24, l. 31.

⁹⁷² *Kinas „Milda“ atiduotas filharmonijai* in: *Vilniaus balsas*, 1940 12 07, Nr. 288 (341), p. 6.

ir susirinkimų vieta, o ne atliko tiesioginę savo funkciją⁹⁷³. Tai kėlė visuomenės pasipiktinimą: „<...> tenka pabrėžti – **Vilniuje kinų per mažai** [paryškinta originale – A. D.] ir tie patys menki. Vilnius yra per daug silpnai kinofikuotas miestas. Užuoat didinus kino teatrų skaičių jis mažinamas“. Teigiama, jog Vilniui trūksta dar bent 5 kino teatrų, kurie turėtų įsikurti skirtinguose miesto rajonuose⁹⁷⁴. Tačiau kino teatrų skaičius iš tiesų nesumažėjo, nacionalizacijos metu jų buvo 7, o 1941 gegužę visi 8 [žiūrėti Priedą Nr. 4]. Tačiau šio „prieauglio“ miesto gyventojai nejautė, sovietams paėmus valdžią Vilniuje buvo 9 kino teatrai ir jų tuomet buvo permažai, nes 1939-ųjų pabaigoje mieste veikė net 12 kino teatrų, atidarius penkis kino teatrus, šis skaičius vėl būtų pasiektas.

Tuo tarpu provincijos miestai ir miesteliai taip pat reikalavo kino teatrų, ar skundėsi jų trūkumu. Kino teatro pasigendama Trakuose⁹⁷⁵, Prienuose⁹⁷⁶. Šėtos gyventojai skundėsi, jog jų miestelyje yra keturi restoranai, bet nė vieno kino⁹⁷⁷. „Spaudoje skaitome, kad Kaune ir Vilniuje rodoma įdomiausių ir gražiausių Tarybų Sąjungos filmų, o pas mus nič nieko, lyg mes ne toje pačioje respublikoje gyventume“, – teigė Kretingiškiečiai (prieš nacionalizaciją mieste kino teatras buvo)⁹⁷⁸. Seirijuose kino teatrą siūloma įrengti repatrijavus vietos vokiečiams neva neberekalingoje evangelikų reformatų bažnyčioje. „Mūsų nuomone, laikyti tokius pastatus nenaudojamus, nėra prasmės“, – minčiai pritarė LSSR Komunalinio ūkio liaudies komisaras V. Knyva⁹⁷⁹ (kino teatras nebuvo įrengtas). Ir t. t.

Žinoma, sovietų valdžia neskelbė apie po kino teatrų nacionalizacijos drastiškai sumažėjusį jų skaičių šalyje. Atvirkščiai – skelbtas augimas ir sparti

⁹⁷³ Mitingai pirmais okupacijos mėnesiais kino teatre vyko kasdieną, kai kada net kelis kartus dienoje. Pvz. 1940 liepos 6 15:00 kino teatre rinkosi Vilniaus miesto savivaldybės darbininkai, o 18:00 geležinkeliečiai. *Mitingai ir susirinkimai 1940 liepos 6 d.* in: *Vilniaus balsas*, 1940 07 06, Nr. 155 (208), p. 6; Spaudoje net pasirodė unikalios reklamos, skelbiančios, jog „Šiandien kinas veikia normaliai!“. *Čigonų melodijos* [reklama] in: *Vilniaus balsas*, 1940 07 14, Nr. 163 (216), p. 2.

⁹⁷⁴ Al-vis. *Vilnius šaukiasi kinų reformos* in: *Vilniaus balsas*, 1941 02 01, Nr. 26 (387), p. 3.

⁹⁷⁵ A. Pagnonis. *Aktualieji Trakų apskrities reikalai* in: *Vilniaus balsas*, 1940 09 15, Nr. 220 (274), p. 6.

⁹⁷⁶ J. Epšteinai. *Reikia knygyno ir kino* in: *Tiesa*, 1941 05 21, Nr. 121 (295), p. 4.

⁹⁷⁷ G. Šestakovas. *Vietoj restoranų norime kino, kursų* in: *Tiesa*, 1940 12 30, Nr. 173, p. 10.

⁹⁷⁸ Alfonsas Miltakis. *Kas gera ir kas dar taisytina Kretingoje* in: *Valstiečių laikraštis*, 1941 02 11, Nr. 12 (47), p. 11; Alf[onsas] Miltakis. *Reikia kino* in: *Darbininkų žodis*, 1940 10 25, Nr. 30, p. 8.

⁹⁷⁹ *Susirašinėjimas Seirijų bažnyčios pavertimo kino teatru klausimu*, 1941 04 12-22. LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 535, l. 30-35.

šalies kinifikacija, tai pasiekta pigiausiu būdu – meluojant. Visų pirma gerokai iškreiptas kino teatrų skaičius tarpukario Lietuvoje, teigta, jog Lietuvoje veikė vos 50 kino teatrų⁹⁸⁰, kai, tuo tarpu, 1939 pabaigoje jų buvo 88⁹⁸¹. Toliau – išpučiami savo pasiekimai.

Spaudoje skelbti skirtingi numatomos Lietuvos kinifikacijos skaičiai. Pirmą paskelbta, jog per 1941-uosius Lietuvoje bus pastatyti 3 visiškai nauji kino teatrai, bei suorganizuota 118 stacionarių ir „autais vežiojamų“ kino teatrų provincijai aptarnauti⁹⁸², vėliau teigta, jog bus steigiami 55 kino teatrai apskričių centruose, suorganizuoti 49 kilnojami kino teatrai⁹⁸³, o 1941 gegužę visuose laikraščiuose išplatintas pranešimas skelbiantis: „Lietuvos TSR Kinifikacijos Valdyba šiais metais numato žymiai išplėsti kino teatrų tinklą. Kad kino teatras būtų labiau ir kaimo bei mažų miestelių darbo žmonėms, kurie buržuaziniais laikais buvo visai užmiršti ir savo laisvalaikį leisdavo dažniausiai smuklėse arba kortuodami, dar šiais metais bus pastatyti 255 kino teatrai miesteliuose, tarybiniuose ūkiuose ir kaimuose. Be to numatoma sukomplektuoti 40 kilnojamų ekranų, vežiojamų sunkvežimiais. 25 tokie kilnojamieji ekranai jau sukomplektuoti. Šiems reikalams asiguota iš viso 2,9 milijono rublių. 450.000 rublių paskirta esamų kino teatrų remontui“⁹⁸⁴. Tačiau tai – tik planai.

1941 balandį Kauno kino teatre *Romuva* vykęs visų Lietuvos kino teatrų direktorių susirinkimas konstatavo, jog per 8 sovietinės santvarkos mėnesius kino teatrų skaičius šalyje išaugo 30%, dabar jų yra virš 80⁹⁸⁵. Tačiau vos po kelių savaičių patvirtintas LSSR Liaudies komisarų nutarimas *Dėl kino teatrų suskirstymo rūšimis ir bilietams kainų nustatymo pakeitimo* rodė kitus skaičius. 1941 05 08 Lietuvoje suskaičiuoti 66 kino teatrai, t.y. 4 kino teatrais daugiau nei 1941 01 30, arba 13 kino teatrų mažiau nei vykdant jų nacionalizaciją 1940 10 28, arba 22 kino teatrais mažiau nei Lietuvoje jų buvo 1939 pabaigoje. Kino teatrų direktoriai turėjo gana greitai suprasti kaip

⁹⁸⁰ U. Steigiami 55 nauji kino teatrai in: *Tarybų Lietuva*, 1941 03 29, Nr. 74 (154), p. 6.

⁹⁸¹ Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...* p. 324-326.

⁹⁸² *Kino teatrų tinklo išplėtimas Lietuvoje ir Pabalty* in: *Vilniaus balsas*, 1941 01 14, Nr. 11 (372), p. 8.

⁹⁸³ U. Steigiami 55 nauji kino teatrai in: *Tarybų Lietuva*, 1941 03 29, Nr. 74 (154), p. 6.

⁹⁸⁴ *Kino menas į liaudį* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 22, Nr. 117 (478), p. 3; *Kino menas į liaudį* in: *Tiesa*, 1941 05 20, Nr. 120 (294), p. 8; *Kino teatrai bus prienami kaimų ir miestelių darbo žmonėms* in: *Valstiečių laikraštis*, 1941 05 23, Nr. 40 (75), p. 8.

⁹⁸⁵ K. Uosinis. *Pasitarimas kino teatrų reikalu* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 04 19, Nr. 92 (172), p. 5.

veikia sovietinė matematika, tik keista, jog skelbtas tik 30% procentų augimas, juk skelbiant vieną išgalvotą skaičių (50 kino teatrų tarpukario Lietuvoje) ir jį lyginant su kitu išgalvotu skaičiumi (80 veikiančių kino teatrų), reikėtų konstatuoti net 60% augimą! Tokiu būdu nesunku per metus ir tuos kelis šimtus kino teatrų pastatydinti⁹⁸⁶.

Nacionalizuojant kino teatrus taip pat nacionalizuojami ir kilnojami kino aparatai, deja nėra aišku, kiek tokių aparatų buvo – jų sąrašo nepavyko rasti archyvuose. Sovietinės propagandos teigimu, tokių aparatų neturėjo būti daug. Teigta, jog „Kinas - ta galingoji švietimo ir auklėjimo priemonė – darbo žmonėms, ypač mažuose miesteliuose bei kaimuose, tebuvo tik svajonė“⁹⁸⁷. Šaipytasi, jog Antano Smetonos valdymo metais po šalį važinėjo tik du kilnojami kino aparatai, rodę išimtinai katalikiškus filmus, kurių demonstracijos dėl technikos trūkumų ir kino mechanikų nemokšiško neretai baigdavosi visišku fiasko⁹⁸⁸.

Kilnojamų kino teatrų tinklas tarpukario Lietuvoje tikrai nebuvo platus, tačiau ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje „kinas ant ratų“ reguliariai aplankydavo daugumą Lietuvos miestų ir miestelių⁹⁸⁹. Net kai buvo paskelbta kino teatrų nacionalizacija ir šaipytasi iš „dviejų Smetonos kilnojamų kino teatrų“, dar apie mėnesį laikraščio *Tiesa* puslapiuose dėta reklama (matyt, už ją buvo sumokėta į priekį) apie Šiauliuose superkamus, parduodamus ir remontuojamus kilnojamus kino aparatus. Ši reklama iliustravo tai, jog Lietuvoje egzistavo rinka tokioms paslaugoms⁹⁹⁰.

Kilnojami kino teatrai Lietuvoje buvo aktuali problema – daugelis mažesnių miestelių neturėjo stacionarių kino teatrų (po nacionalizacijos jų skaičius dar labiau sumažėjo), tikėtasi, jog ilgainiui jie bus įkurti⁹⁹¹, tačiau kol

⁹⁸⁶ Tikrumo dėlei, reiktų pastebėti, jog po 1941 05 08 Lietuvoje buvo atidaryti dar 2 kino teatrai – Eišiškėse ir Trakuose. *Trakuose ir Eišiškėse atidaromi kinai* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 18, Nr. 115 (476), p. 7.

⁹⁸⁷ St. Algis. *Naują kultūros barą pradant* in: *Lietuvos žinios*, 1940 07 20, Nr. 163 (6323), p. 5.

⁹⁸⁸ Česlovas Slyva. *Kultūra mūsų miestely* in: *Kuntaplis*, 1940 11 17, Nr. 47 (383), p. 3.

⁹⁸⁹ „1937 m. atsakydami į Savivaldybių departamento klausimą, toli gražu ne kiekvienas Lietuvos miestas ar miestelis nurodė turintis muziejų ar teatrą, bet beveik kiekvienas pažymėjo jei ne nuolatinius, tai bent atvykstančius kino teatrus.“ Autorių kolektyvas. *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918-1940 m.* Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2016, p. 191. (Šį skyrių rašė Norbertas Černiauskas ir Giedrė Polkaitė-Petkevičienė).

⁹⁹⁰ Paskutinį kartą reklama dėta: *Kilnojamus kino aparatus* in: *Tiesa*, 1940 11 27, Nr. 144, p. 7.

⁹⁹¹ Zenonas Kazlauskas. *Organizuokime planingą liaudies kultūrinimą* in: *Komjaunimo tiesa*, 1940 08 31, Nr. 26, p. 6.

kas jiems padėti galėjo tik atvažiuojantis kinas. Problemų kildavo net ir tuose miesteliuose kurie turėjo kino teatrus – vienuose, kaip Radviliškyje, jie buvo tokie prasi, jog žmonės mieliau norėdavo matyti filmus miesto aikštėje o ne kino teatre⁹⁹²; kitur, provincijos kino teatrai veikdavo nepatogiu laiku, filmus rodydavo tik vakarais, tad toliau nuo miestelio gyvenantys valstiečiai negalėdavo atvykti į kino seansus ir jie likdavo tik miestelio gyventojų privilegija⁹⁹³. Taip pat tikėtasi, jog spauda, radijas ir kinas padės sukultūrinti provinciją, atplėšti juos gyventojus nuo žalingų įpročių: „Norint atitraukti žmogų, o ypač jaunimą, nuo alkoholio, reikia žymiai praplėsti viešųjų bibliotekų tinklą. O ypač jų reikia kaimui. Daugiau duokime knygų, o ne alkoholio! <...> Idealu būtų turėti radiją viešam klausymui, kilnojamą kino aparatą. <...> Kai bus kultūringų pramogų, kai kaimo žmogus pamatys naujo gyvenimo gražią dabartį ir ateitį, jis pat atras tikrą kelią. Svarbu kaimo žmogui parodyti tą gražų gyvenimą, o vėliau jis pats taip gyvens“⁹⁹⁴. Tačiau po sovietinės okupacijos mažesniuose provincijos miesteliuose buvo sunku įsigyti net laikraštį, ką jau kalbėti apie galimybę pamatyti kino filmą⁹⁹⁵.

Provincijos kinifikacijos būtinybė buvo linksniuota aukščiausiu LSSR lygiu. Antanas Sniečkus savo ataskaitiniame pranešime V-ajame LKP(b) suvažiavime teigė: „Intensyvų darbą reikia išvystyti ir krašto kinifikacijai pravesti. Mūsų kaimui kinas dar visiškai svetimas dalykas. Reikia rimtai pradėti kaimo kinifikaciją ir ypač organizuoti platų tinklą kilnojamų kino aparatų“⁹⁹⁶. Jam antrino Petras Cvirka: „Teatrai ir koncertai, net ir kinei nuo darbo valstiečių apgyventų vietų yra toli ir todėl jiems sunkiai prieinami. <...> reikia pasirūpinti kad veiktų kilnojamieji kino teatrai, specialiai aptarnaujantieji kaimų žiūrovus. Reikalinga pasirūpinti, kad kuo daugiau būtų mesta į kaimą kilnojamųjų kino teatrų, kurių ten be galo pasigendama“⁹⁹⁷.

⁹⁹² *Domisi filmomis* in: *Tiesa*, 1940 09 18, Nr. 83, p. 5.

⁹⁹³ Merkinėje ši problema išspręsta laisvadieniais įvedus dieninius seansus, tačiau dauguma provincijos miestelių kino teatrų rodydavo tik kelis seansus per savaitę, tad tai išliko aktualia problema. *Kino teatras valstiečiams* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 06 12, Nr. 136 (216), p. 4.

⁹⁹⁴ J. Rasiulis. *Kaimo kultūros reikalai* in: *Mokykla ir gyvenimas*. 1941 03 01, Nr. 9 (212), p. 416.

⁹⁹⁵ Skundžiamasi, jog laikraščių neįmanoma įsigyti Salako miestelyje, o „Literatūros stoką jaučia visi T. Lietuvos kampeliai“. Vyt. R. *Reikalinga organizuoti spaudos platinimą* in: *Mokykla ir gyvenimas*. 1941 03 01, Nr. 9 (212), p. 413.

⁹⁹⁶ *Dr. A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas V-ame LKP(b) suvažiavime* in: *Darbininkų žodis*, 1941 02 14, Nr. 36 (84), p. 2.

⁹⁹⁷ *Diskusijos dėl dr. J. Vaišnoro pranešimo apie LTSR 1941 m. valstybinį biudžetą. Deputato P. Cvirkos kalba* in: *Darbininkų žodis*, 1941 04 13, Nr. 86 (134), p. 3-4.

Pirmąjį okupacijos pusmetį, ypač pirmuosius jos mėnesius, dalį kilnojamų kino teatrų funkcijų atliko raudonarmiečių organizuoti kino seansai. 1940 spalio pabaigoje paskelbtą kino teatrų nacionalizacijos įstatymą netrukus sekė ir 1940 gruodį LSSR Liaudies komisarų tarybos patvirtintas nutarimas dėl privačių autobusų ir auto-sunkvežimių nacionalizacijos, pastaruosius taip pat buvo galima panaudoti kilnojamų kino teatrų tinklo reikmėms⁹⁹⁸. Tačiau tik 1941 metų gegužę sekė kitas žingsnis – LSSR Liaudies komisarų taryba paskelbė nutarimą dėl Valstybinės Kinofikacijos valdybos (prie LSSRS LKT) tarpapskritinių skyrių patvirtinimo⁹⁹⁹. Pagal jį septyniuose Lietuvos miestuose įkurti skyriai, iš kurių išvykę kilnojami kino aparatai turėjo aptarnauti visus šalies teritorijos kampelius. Kauno skyrius turėjo aptarnauti Kauno, Alytaus ir dalį Raseinių apskritis; Vilniaus – Vilniaus, Trakų, Švenčionių ir Švenčionėlių apskritis; Šiaulių – Šiaulių, Mažeikių, Telšių apskritis; Panevėžio – Panevėžio, Biržų, Rokiškio apskritis; Ukmergės – Ukmergės, Zarasų, Utenos apskritis; Marijampolės – Marijampolės, Vilkaviškio, Seinių, Šakių apskritis; Tauragės – Tauragės, Kretingos, dalį Raseinių apskritis. Viskam vadovavo Valstybinė Kinofikacijos valdyba Kaune. Tokiu būdu sukurtas centralizuotas visą šalį apimantis kilnojamų kino teatrų tinklas.

Nors nutarimas dėl tarpapskritinių Valstybinės Kinofikacijos valdybos skyrių paskelbtas tik 1941 gegužę, tačiau apie šiuos skyrius ir funkcionuojančius kilnojamus kino aparatus imamasi skelbti anksčiau. 1941 kovą teigiama, jog per 1941 metus planuojama paleisti veikti 49 kilnojamus kino teatrus, 9 „kinai ant ratų“ jau veikia¹⁰⁰⁰. Tą patį mėnesį jau skelbiama, jog Marijampolėje įsikūręs taarpapskirtinis Valstybinės Kinofikacijos valdybos skyrius, kuris turi paruošęs du kilnojamus kino aparatus, kurie netrukus pradės važinėti po kaimus ir stambesnius kolektyvinius ūkius. Tikimasi, jog ateityje kinas juos lankys bent kartą per savaitę¹⁰⁰¹. Apie tarpapskirtinio Valstybinės Kinofikacijos valdybos skyriaus atidarymą Vilniuje skelbiama 1941 balandį, tiesa, tuo metu dar neminimi sukomplektuoti

⁹⁹⁸ Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimas Nr. 450 in: *Darbininkų žodis*, 1940 12 31, Nr. 48, p. 2.

⁹⁹⁹ LSSR LKT nutarimas nr. 478. Dėl Valstybinės Kinofikacijos valdybos (prie LSSR LKT) tarpapskirtinių skyrių patvirtinimo, 1941 05 08. LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 336, l. 51.

¹⁰⁰⁰ U. Steigiami 55 nauji kino teatrai in: *Tarybų Lietuva*, 1941 03 29, Nr. 74 (154), p. 6.

¹⁰⁰¹ A. Žukauskas. *Kino teatrai kaimuose* in: *Tiesa*, 1941 03 21, Nr. 67 (241), p. 8.

kilnojamieji kino aparatai¹⁰⁰², 1941 gegužę Vilniaus skyrius jų turi du¹⁰⁰³. Jau po oficialaus skyrių įteisinimo, 1941 gegužės pabaigoje spaudoje išplatintas pranešimas teigė, jog 1941 numatoma paleisti 40 kilnojamų kino aparatų, 25 jų jau yra sukomplektuoti¹⁰⁰⁴. Tuo pačiu metu spaudoje jau skelbtos valstiečių padėkos už kilnojamų kino teatrų apsilankymą Josvainiuose, Vepriuose, Lukštuose, Čedasuose ir kitur¹⁰⁰⁵. Atvykę kino teatrai dažniausiai įsikurdavo mokyklų patalpose ar kitose salėse.

Tačiau, kaip jau matėme, sovietų viešai skelbiamais skaičiais negalima akiai pasitikėti. Tas pats spaudos pranešimas skelbęs apie 25 funkcionuojančius kilnojamus kino aparatus, taip pat teigė, jog „dar šiais metais bus pastatyti 255 kino teatrai miesteliuose, tarybiniuose ūkiuose ir kaimuose“¹⁰⁰⁶. Tuo tarpu Valstybinei Kinofikacijos valdybai vadovavęs Aleksandras Prokonovas LSSR Liaudies komisarų tarybai skundėsi, jog neįmanoma išpildyti numatyto 1941 metų plano ir paruošti 120 naujų kino mechanikų – tam reikalinga kino mechanikų mokykla, o jai patalpų nėra skirta¹⁰⁰⁷. Kilnojami ir stacionarūs kino teatrai galėjo kurtis, tačiau taip pat galėjo trūkti ir žmonių, kurie galėtų juose rodyti filmus.

Kilnojamų kino teatrų skaičius šalyje liko nepatenkinamas. 1941 sausio pabaigoje net nuskambėjo pasipiktinimas, jog „prie Smetonos“ kilnojamas kinas provincijoje apsilankydavo dažniau, nei kinas nacionalizavus: „Kaip žinome, visi skrajojamieji kinai dabar yra nacionalizuoti. Paskutiniu laiku mažuose miesteliuose jie nebesirodo. Visa eilė šiaurės Lietuvos miestelių, kaip Lygumai, Pakruojis, Linkuva, Joniškėlis

¹⁰⁰² *Plečiamas kino teatrų tinklas* in: *Vilniaus balsas*, 1941 04 13, Nr. 87 (448), p. 3.

¹⁰⁰³ *Trakuose ir Eišiškėse atidaromi kinai* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 18, Nr. 115 (476), p. 7.

¹⁰⁰⁴ *Kino menas į liaudį* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 22, Nr. 117 (478), p. 3; *Kino menas į liaudį* in: *Tiesa*, 1941 05 20, Nr. 120 (294), p. 8; *Kino teatrai bus prienami kaimų ir miestelių darbo žmonėms* in: *Valstiečių laikraštis*, 1941 05 23, Nr. 40 (75), p. 8.

¹⁰⁰⁵ Br. Kisarauskas. *Kilnojamasis kinas Josvainiuose* in: *Tiesa*, 1941 05 21, Nr. 121 (295), p. 4; Mokslo draugas. *Patenkinti kinu* in: *Valstiečių laikraštis*, 1941 04 08, Nr. 28 (63), p. 5; J. Varnas. *Lukštai* in: *Valstiečių laikraštis*, 1941 05 30, Nr. 42 (77), p. 6; J. Šimanauskas. *Čedasai* in: *Valstiečių laikraštis*, 1941 06 10, Nr. 45 (80), p. 7.

¹⁰⁰⁶ *Kino menas į liaudį* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 22, Nr. 117 (478), p. 3; *Kino menas į liaudį* in: *Tiesa*, 1941 05 20, Nr. 120 (294), p. 8; *Kino teatrai bus prienami kaimų ir miestelių darbo žmonėms* in: *Valstiečių laikraštis*, 1941 05 23, Nr. 40 (75), p. 8.

¹⁰⁰⁷ Prokonovas siūlė kino mokykla paversti Aukštesniosios vokiečių realinės gimnazijos pastatą Kaune (pastatas išlikęs, dabar ten A. Puškino gimnazija, Vytauto g. 50), ten norėta perkelti ir Valstybinę Kinofikacijos valdybą, tačiau tam nebuvo pritarta. Susirašinėjimą šiuo klausimu žiūrėti: LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 13, l. 1-2.

ir kt. palikti be kino. <...> Dabar, kai kelinta savaitė kinas nesirodė, žmonės pasigedo net rašė prašymus, kad būtų parūpinta nuolatinis kinas – bet dar jokio atsakymo negauta¹⁰⁰⁸. Pirmiesiems okupacijos metams einant į pabaigą spaudoje netrūko žmonių reiškiamų idėjų kaip išspręsti kultūros kaime trūkumą, viena jų – keliaujantis kino aparatas¹⁰⁰⁹, kaip buvęs taip ir likęs, tik tolima siekiamybe.

II. 1. 3. Raudonajame kampelyje: kino teatras kaip sovietinės ideologijos sklaidos vieta

Tarpukario Lietuvoje kino teatras jo savininkui visų pirma buvo pajamų šaltinis, o jo lankytojui – laisvalaikio praleidimo ir pramogų vieta. Šalį okupavus SSRS kino teatras turėjo tapti ideologijos sklaidos vieta. Ji skleista visų pirma per kino teatre demonstruojamus filmus, kino teatrų repertuarą (apie jį sekančiame skyriuje), tačiau sėkmingai ideologijos sklaidai taip pat aktualūs ir su repertuaru nesusieti klausimai – kino teatrų būklė ir įranga (t.y. galimybės šiuos filmus sėkmingai demonstruoti), jų prieinamumas ir patogumas publikai, ideologinis teatro patalpų apipavidalinimas.

Prieš kino teatrų nacionalizaciją spaudoje gausiai rašyta apie tai kokia apverktina buvo jų būklė Smetonos Lietuvoje – tamsu, prastas apšvietimas, blusos ir t. t. Tam priešpastatyta kino teatrų būklė po nacionalizacijos: „O kiną naciojonalizavo. Širdžiai dabar malonu į salę įėjus. Šviesios lempos šviečia, oras visai normalus, pragertų balsų nesigirdi ir, apskritai, nebesijauti salėje taip, kaip per rugiapjūtę“, – teigta politinės satyros žurnale *Šluota*¹⁰¹⁰. Iš tiesų, 1941 sausio pabaigoje įvertinus nacionalizuotų Lietuvos kino teatrų būklę, suprasta, jog nė vienas kino teatras šalyje neatitinka aukščiausių standartų – nė vienas kinas nebuvo priskirtas I rūšies kino teatrų kategorijai. 10 didmiesčių (Kauno, Vilniaus, Šiaulių, Panevėžio) kino teatrų priskirti II rūšies kino teatrams, 24 kino teatrai įvertinti kaip trečiarūšiai, daugiausia – 28 kino teatrai – priskirti IV rūšies kategorijai Šis paskirstymas atspindėjo kino teatrų

¹⁰⁰⁸ A. Gegieckas. *Kodėl provincijoj nesilanko skrajojantieji kinei?* in: *Tiesa*, 1941 01 31, Nr. 25 (199), p. 4.

¹⁰⁰⁹ „Tai kokiū būdu galėtų kaimo vaikams duoti nors dalelę to, ko gauna miesto vaikai. Atsakymas trumpas: **keliaujantis kino aparatas!** [paryškinta originale – A. D.]” Toliau autorius išdėsto kaip šis aparatas būtų organizuotas – lydėti jį turėtų mokytojas ar komjaunuolis pasakojantis apie kino filmą ir rodantis jį, kartu turėtų keliauti patefonas su keliomis plokštelėmis filmui įgarsinti, seansai turėtų būti rodomi kaimų mokyklose, bent kartą į savaitę. Ir t. t. P. Apušinis. *Su kino aparatu per kaimo mokyklas* in: *Mokykla ir gyvenimas*. 1941 04 05, Nr. 14 (217), p. 644-645.

¹⁰¹⁰ A. Šernas. *Prisiminimai apie Diką ir Dofą* in: *Šluota*, 1940 11 16, Nr. 17, p. 274.

techninę patalpų ir įrangos būklę. 1941 gegužę ši būklė įvertinta iš naujo, ši kartą ir vėl nerastas nė vienas I kategorijos kino teatras, šalyje sumažėjo dvejais II kategorijos kinais (liko 8), trečia kategorija susitraukė iš 24 į 7 kino teatrus, o dauguma – 39 kino teatrai – atsidūrė IV kategorijoje (prieš tai buvo 28), priedo įvesta nauja – V kategorija – kuriai priskirta dar 12 kino teatrų [žiūrėti Priedą Nr. 4]. Jei po kino teatrų nacionalizacijos Lietuvoje drastiškai sumažėjo jų skaičius, tai po kelių nacionalizacijos mėnesių šalyje drastiškai krito jų būklė! Galimai dalis kino teatrų pirma buvo įvertinti per daug optimistiškai, todėl vėliau jie priskirti žemesnei kino teatrų kategorijai, tačiau koją taip pat kišo ir kino teatrų technika. Lietuvos kino teatruose dominavo Vakarų šalyse gaminta įranga, sovietams okupavus šalį ir uždarius sienas su užsieniu, nebeliko galimybių rasti šiai įrangai dalių, įranga gedo, o pakeisti ją nebuvo kuo – sovietine technika aprūpinta per lėtai¹⁰¹¹. Susidariusi būklė spręsta naujomis Lietuvai priemonėmis – organizuotos soc. lenktynės geresniam filmų demonstravimui ir aparatūros saugojimui diegti¹⁰¹².

Ne ilgai džiaugtasi ir pagerėjusia kino teatrų aplinka. Netrukus žiūrovai galėjo įsitikinti, jog žiurkėms, blusoms ir kitiems nemokiems kino teatrų lankytojams politinės permainos ir sovietinės propagandos postulatai yra nė motais: „Susižavėjau herojišku filmu „Timūras ir jo komanda“ ir... kada visą dėmesį sukongcentravau ekrane, malonūs gamtos padarėliai, tik ne pelės, o jau sieksninės žiurkės visą laiką graužė kojų padus. Viena apgraužė kelių kišką, kita įsidrąsinusi užsirangė ant pečių ir paragavo mano nuosavos ausies skonio...“ – skundėsi ne kokio provincijos kino teatro, bet aukščiausios Lietuvoje, II kategorijos, Kauno kino teatro *Forum* lankytojas tuose pačiuose žurnalo *Šluota* puslapiuose¹⁰¹³. Prastomis patalpomis, apleistais sanitariniais mazgais, gaiviųjų gėrimų trūkumu kaltinti ir kiti Kauno teatrai¹⁰¹⁴. Tačiau daugiausiai kritikos sulaukė Vilniaus kino teatrai: „Pasenę aparatai, aptriušusios salės, menkai šildoma (Pamėginkit sėdėti kine šalčių metu!). <...> Esami kinai turi būti atitinkamai atremontuoti ir pertvarkyti. Jie turi tapti meno vietovėmis, užuot buvę balaganinėmis būdomis rinktis gatvės

¹⁰¹¹ Ši problema kaip aktuali kelta kino teatrų direktorių susirinkime 1941-ųjų balandį. K. Uosinis. *Pasitarimas kino teatrų reikalu* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 04 19, Nr. 92 (172), p. 5.

¹⁰¹² 1941 gegužę Panevėžio *Garsas* į tokias lenktynes iššaukė Panevėžio *Meną* ir Kauno kino teatrus *Lyra* bei *Saturną*. J. Petrauskas. *Kino teatrų lenktynėse* in: *Tiesa*, 1941 05 20, Nr. 120 (294), p. 1.

¹⁰¹³ Vėtra. *Žiurkių forumas...* in: *Šluota*, 1941 03 09, Nr. 10 (33), p. 528.

¹⁰¹⁴ Č. Spirauskas. *Truputis iš kino teatrų* in: *Šluota*, 1941 03 23, Nr.12 (35), p. 472.

dykūnams“. Reikalaujama net pakeisti visus Vilniaus kino teatrų direktorius, nes miesto kino teatrai yra neverti sostinės vardo¹⁰¹⁵.

Apleistas kino teatrų patalpas siekta transformuoti joms suteikiant ideologizuotą formą. Visų pirma pakeista dalis kino teatrų pavadinimų, pavyzdžiui skūstasi, jog nors oficialiai kreipimasis „ponas“ šalyje nebenaudojamas (uždraustas 1940 liepos 29¹⁰¹⁶), tačiau Vilniuje vis dar veikia kino teatras *Pan*¹⁰¹⁷, pastarasis perkrikštytas *Udarnik*‘u („spartuolis“). Vilniuje atsirado *Lietuvos geležinkelių profesinės sąjungos (LGPS)* kinas, kino teatras *Raudonoji žvaigždė*. Tačiau daugumos senų ir žinomų miesto kino teatrų pavadinimų šie pokyčiai nepalietė, naujus pavadinimus daugiausia įgavo prasčiausi, IV ir V kategorijos, provincijos kinai – *Proletaras* (Petrašiūnai, IV kategorija), *Komsomol* (Vilkija, V), *Kompartija* (Vieکشniai, V), *Profų sąjunga* (Kelmė, V), *Raudonoji žvaigždė* (Pasvalys, V).

1940 spalį pranešama, jog Vilniaus kino teatruose pagaliau atsiranda tvarka, kurios pagalba bus galima sėkmingiau auklėti visuomenę – laukiamuosiuose kino teatrų kambariuose įrengtos skaityklos, kur galima rasti laikraščių ir spaudos. Lankytojai raginami savo elgesiu prisidėti prie disciplinos ir tvarkos miesto kinuose¹⁰¹⁸. Artėjant Spalio revoliucijos metinėms miesto kino teatrų komisarijai pasirašo „priešspalinių socialistinių lenktynių sutartį“¹⁰¹⁹. Socialistinio lenktyniavimo metu kino teatruose „turės būti įrengtos skaityklos, sutvarkyti laukiamieji kambariai, salės išpuoštos socializmo kūrėjų paveikslais, bei šių dienų aktualiais socialistiniais šūkais.“ Griežtai prižiūrima tvarka filmų demonstravimo metu¹⁰²⁰. Panašios pertvarkos bandomos vykdyti ir Kauno kino teatruose. Ruošiantis rinkimams į SSRS Aukščiausią tarybą kino teatruose įrengiami spaudos kampeliai, prieš filmus seka trumpos agitatorių kalbos¹⁰²¹, miesto teatrai taip pat ideologiškai puošia savo aplinką – kabina paveikslus, šūkius¹⁰²², retkarčiais fojė surengia

¹⁰¹⁵ Al-vis. *Vilnius šaukiasi kinų reformos* in: *Vilniaus balsas*, 1941 02 01, Nr. 26 (387), p. 3.

¹⁰¹⁶ *Nebebus „pono“* in: *Lietuvos žinios*, 1940 07 31, Nr. 172 (6332), p. 7.

¹⁰¹⁷ *Reikėtų sutvarkyti reikalus kinoteatruose* in: *Vilniaus balsas*, 1940 09 14, Nr. 219 (273), p. 6.

¹⁰¹⁸ *Ir kino teatruose įvedama tvarka* in: *Vilniaus balsas*, 1940 10 04, Nr. 236 (289), p. 6.

¹⁰¹⁹ *Kino teatrų komisarijų pasitarimas* in: *Vilniaus balsas*, 1940 10 22, Nr. 251 (304), p. 6.

¹⁰²⁰ *Teatrų ir kinoteatrų darbininkai įsijungia į soclenktynes* in: *Vilniaus balsas*, 1940 10 23, Nr. 252 (305), p. 3.

¹⁰²¹ *Agitatoriai kino teatruose* in: *Tiesa*, 1940 12 29, Nr. 172, p. 1

¹⁰²² *Kauno kino teatruose* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 01 18, Nr. 15 (95), p. 6.

parodas¹⁰²³. Tačiau dažnai tekdavo konstatuoti pralaimėjimą: „Kai šie kampeliai buvo vos tik įrengti – žmogus juose jauteisi tikrai poilsio kampelyje. Čia tau ir laikraštis, ir žurnalas. Žodžiu ir kūnui ir „dūšiai“ peno iki valiai. Bet pažiūrėk, pilieti, tu dabar į tuos raudonuosius kampelius. Laikraščiai apdraskyti, žurnalai tiktai pavadinimus teturi, kampai prišiukšlinti, rūko juose kas nori.“ – teigta 1941 vasarį, praėjus keliems mėnesiams po Vilniaus kinų soclenktynių¹⁰²⁴. Todėl 1941 kovą Vilniaus kino teatrai vėl raginami atidaryti raudonuosius kampelius: „Vilniaus kinuose randama dar ne daug tarybiškos nuotaikos: trūksta propagandos, foje puošta – neišpuošta ir p.“¹⁰²⁵

Daug problemų kėlė netvarkingas lietuvių kalbos naudojimas kino teatrų skelbimuose ir iškabose, aktualiausia ši problema buvo Vilniuje, kur kino teatruose dirbo daugiausia kitataučių. Ypač dėl to peiktas *Casino* kino teatras (viena šio teatro reklama skelbė: „seans, dėl vaikams 12-14 kaina 40 cnt.“¹⁰²⁶), spauda skundėsi, jog Vilniaus kino teatrų valdytojai sąmoningai ignoruoja valstybinę kalbą¹⁰²⁷, nors kaip savo karikatūroje *Tuteišiškas esperanto* [žiūrėti Priedą Nr. 5] pastebėjo Domicelė Tarabildienė, „Vilniaus kinai savo reklamose darto visas kalbas“¹⁰²⁸. Skundžiamasi kalbos mokėjimo trūkumu ne tik kino teatrų reklamose – kalbos klaidų apstu kino teatruose pardavinėjamose filmų programose, prie kasos ar kino teatro viduje iškabinti nurodymai-taisyklės publikai nėra valstybine kalba ir pan.¹⁰²⁹ „Pridėsime, jog kino teatrų administracijos tikrai vertos pėrimo. Labai dažnai jų reklamose baisiai daug kalbos klaidų ir lietuvių ir rusų kalbos tekstuose. Laikraščių administracijoms dažnai pristato tokius tekstus, jog negalima suprasti kokia kalba jie parašyti“, – Kauno kino teatrų administratoriams, primindama, jog kinas yra auklėjimo įstaiga, priekaištavo laikraščio *Tarybų Lietuva* redakcija¹⁰³⁰. Kritikuota ne tik kino teatrų reklamose ir plakatuose iškraipoma kalba,

¹⁰²³ J. S. *Kino teatre „Romuva“* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 03 01, Nr. 50 (130), p. 9.

¹⁰²⁴ Ad. Ilminonis. *Apie raudonuosius kampelius* in: *Vilniaus balsas*, 1941 02 13, Nr. 36 (397), p. 7.

¹⁰²⁵ *Kino „Lux“ pirmas atidarė raudonąjį kampelį* in: *Vilniaus balsas*, 1941 03 08, Nr. 56 (417), p. 4.

¹⁰²⁶ K. Taujanskas. *Nemokėjimas ar pasityčiojimas?* In: *Vilniaus balsas*, 1940 12 30, Nr. 307 (360), p. 7.

¹⁰²⁷ *Ekranuose trūksta parašų* in: *Vilniaus balsas*, 1940 08 16, Nr. 193 (246), p. 4.

¹⁰²⁸ D[omicelė]. Tarabildienė. *Tuteišiškas Esperanto* [karikatūra] in: *Šluota*, 1941 01 05, Nr.1 (24), p. 385.

¹⁰²⁹ Kino mėgėjas. „*Casino*“ *kino vadovybės dėmesui* in: *Vilniaus balsas*, 1941 03 26, Nr. 71 (432), p. 3.

¹⁰³⁰ *Kino teatro klaida* in: *Tarybų Lietuva*, 1940 12 14, Nr. 65, p. 6.

bet ir pačių reklamų išvaizda. Teigta, jog griozdiškos kino teatrų reklamos Didžiojoje gatvėje (Vilniuje) „nepritraukia žiūrovo, bet atbaido“¹⁰³¹.

Nuo kino teatrų suskirstymo rūšimis, tiesiogiai priklausė ir jų bilietų kainos, kurių aukštumu gausiai skūstasi iki kino teatrų nacionalizacijos. II rūšies kino teatrams leista pardavinėti bilietus 1-3 rublių ribose (priklausomai nuo sėdimos vietos). III rūšies – 1-2,5 rublių, IV rūšies 1-2 rublių (vėliau pakeista į 0,75-2 rublius), V rūšies – 0,75-1,5 rublių. Dienos kino seansams leista daryti nuolaidą iki 10%. Vaikams (iki 16 metų) į vaikų kino seansus bilietai kainavo 0,75 Rb mieste ir 0,5 Rb kaimuose, tačiau A. Prokonovui užprotestavus jų kainos buvo sumažintos iki 0,5 Rb mieste ir 0,35 Rb. kaime. „Demonstruojant dokumentines, chronikines ir mokslo-technikos filmas bilietams yra leidžiama nuolaida iki 40%“, jei šie filmai sudaro ne mažiau nei 50% programos¹⁰³². Pagal šiuos nutarimus akivaizdu, jog po kino teatrų nacionalizacijos kino teatrų bilietų kainos neatpigo, o liko gana panašios – t. y. palyginti aukštos.

Griežčiau reguliuoti tvarką siekta ir kino teatrų salėse. 1940-ųjų pabaigoje, net ir Kauno kino teatruose stigo aiškesnės sėdėjimo tvarkos: tiek bilietų pirkimo tvarka, tiek vietų užėmimas salėje priminė imtynes: „Lenda vienas kitam ant kojų, stumdosi ir ne retai susiginčija. Tačiau tas dar nulis prieš tai, kas dedasi kai pradeda leisti į vidų“¹⁰³³. Nuo 1940 gruodžio 12 Valstybinės Kinifikacijos vadybos įsakymu visuose Lietuvos kino teatruose turėjo būti įvesta privaloma vietų numeracija¹⁰³⁴, tačiau ne visur lankytojai buvo patenkinti tuo, kaip ji funkcionuoja, mat kino teatrų bilietų pardavimuose buvo įvestas tikras „komunizmas“. Tvirtinta, jog anksčiau atėję lankytojai negali pasirinkti geresnių vienos ar kitos klasės vietų, o jas gali gauti atėję vėliau: „... prieš 6 val. kino salė buvo beveik tuščia, bet tuo metu atėję žmonės gavo blogiausias vietas. O kai kasoje buvo paprašyta pakeisti bilietus į geresnes vietas, tai pinigai buvo grąžinti ir pareikšta, kad nėra galimumo pakeisti, nes nežinoma, kur yra geresnės vietos, o bilietai išduodami

¹⁰³¹ *Tinkamai sutvarkyti T. Lietuvos sostinę* in: *Vilniaus balsas*, 1941 06 12, Nr. 135 (496), p. 1.

¹⁰³² Pagal. *LSSR LKT nutarimas nr. 55. Dėl kino teatrų suskirstymo rūšimis ir bilietams kainų nustatymo*, 1941 01 30. LVCA, f. R-754, ap. 1, b. 5, l. 84-85 ir *LSSR LKT nutarimas nr. 479. Dėl LSSR LKT nutarimo „Dėl kino teatrų suskirstymo rūšimis ir bilietams kainų nustatymo“ pakeitimo*, 1941 05 08. LVCA, f. R-754, ap. 1, b. 8, l. 96-97. Susirašinėjimas dėl bilietų kainų sumažinimo vaikams, 1941 02 28 – 1941 03 25. LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 417, l. 80-81.

¹⁰³³ *Kinai* in: *Tiesa*, 1940 11 22, Nr. 139, p. 8.

¹⁰³⁴ *Kinifikacijos valdybos* in: *Tarybų Lietuva*, 1940 12 12, Nr. 63, p. 9.

mechaniška tvarka, lyg loterijoje¹⁰³⁵, – skūstasi bilietų pardavimo tvarka Vilniaus kino teatre *Udarnik*, tačiau toks skundas galiojo visiems kino teatrams¹⁰³⁶. Tokia tvarka vedė į kitą problemą – kino bilietų pardavėjai ir kontrolieriai geresnes vietas užimdavo ir laikydavo savo pažįstamiems bei draugams. „Nors kinoteatrai ir nacionalizuoti, bet protekcija ir biurokratija juose tebeviešpatauja“, – ryškias visos sovietinės sistemos ydas kino bilietų pardavime identifikavo spauda¹⁰³⁷, tokia protekcija nebuvo vien Vilniaus ar Kauno problema¹⁰³⁸. Tuo pačiu stengtasi priversti kino teatrus laiku pradėti filmų seansus, daugelis jų pradėdavo juos vėliau, tikėdamiesi sulaukti daugiau lankytojų. 1941 sausio 18 visiems kino teatrams išsiūsta instrukcija įsakanti filmų seansus pradėti nurodytu laiku, o prasidėjus seansui vėluojančių į salę neįleisti¹⁰³⁹. Kino teatrai aklaį įvedė naujas taisykles, ir nesiruošė padėti lankytojams jų laikytis: „Vilniaus kinai gavo iš Kauno parėdymą sunumeruoti vietas ir leisti publiką tik seanso pradžia. Tai girtini dalykai, nors dėl numeracijos galima ir ginčytis. Tai, pagaliau reiškia tvarką, tačiau tvarką ir įvesti reikia tvarkingai. Vilniaus kinai to nesupranta ir lig šiol niekur nepaskelbė, kad leidžiama įeiti tik prieš seanso pradžia. Ir atsitinka tai, kad pavėlavęs 5-10 min. pilietis, net atvykęs toli iš kito kvartalo, negauna seanso bilietų, nors jų dar yra likę“¹⁰⁴⁰. Eilės prie kino kasų bei netikusi bilietų pardavimo tvarka sudarė vieną dažniausių nusiskundimų kino teatrais spaudoje grupę¹⁰⁴¹, tačiau tokių pačių trūkumų pasitaikydavo net ir parduodant bilietus į „aukščiausio kultūros židinio“ (M. Gedvilas), Valstybės teatro, spektaklius Kaune¹⁰⁴².

¹⁰³⁵ Ona Šimaitė. *Apie Mickevičių, Udarniką ir Jaunąjį žiūrovą* in: *Vilniaus balsas*, 1940 12 15, Nr. 295 (348), p. 6.

¹⁰³⁶ *Opiu kinų reikalui* in: *Vilniaus balsas*, 1941 02 05, Nr. 29 (390), p. 7; *Dėl vietos pasirinkimo kino teatre* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 04 05, Nr. 80 (160), p. 6;

¹⁰³⁷ P. Vak. *Ir kino-teatruose protekcija* in: *Šluota*, 1941 01 12, Nr. 2 (25), p. 393.

¹⁰³⁸ Pvz., ja skundžiamasi ir Panevėžyje. Pr. Paipulas. *Kontrolierius atlieka savo „pareigas“* in: *Tiesa*, 1940 11 29, Nr. 146, p. 10.

¹⁰³⁹ *Kino teatrai seansų negali vėlinti* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 02 01, Nr. 26 (106), p. 6.

¹⁰⁴⁰ Al-vis. *Vilnius šaukiasi kinų reformos* in: *Vilniaus balsas*, 1941 02 01, Nr. 26 (387), p. 3.

¹⁰⁴¹ K. *Neboja tvarkos – reikia tvarkyti* in: *Šluota*, 1941 01 12, Nr. 2 (25), p. 401; Č. Spirauskas. *Truputis iš kino teatrų* in: *Šluota*, 1941 03 23, Nr. 12 (35), p. 472; M[atas]. *Mozūraitis. Dėl tvarkos kinoteatruose* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 09, Nr. 107 (468), p. 5.

¹⁰⁴² A. Dovydaitis. *Tvarkos ir kultūros* in: *Tiesa*, 1941 01 25, Nr. 20 (194), p. 5; Račkauskas. *Netvarka prie teatro kasos* in: *Tiesa*, 1940 01 29, Nr. 23 (197), p. 7; *Biurokatiški Valstybės Teatro administracijos atsikalbinėjimai* in: *Tiesa*, 1941 02 27, Nr. 48 (222), p. 6.

Ne ką geriau sekėsi keisti ir ilgamečius kino teatrų lankytojų įpročius – rūkymą seansų metu, triukšmavimą filmams prasidėjus. 1941 03 15 paskelbtas Vilniaus Miesto Vykdomojo Komiteto privalomas nutarimas Nr. 11, pagal kurį teatruose, klubuose ir kinuose rūkyti galima tik „specialiai skirtose nepavojingose patalpose, kur statomi indai su vandeniu nuorūkoms mesti“¹⁰⁴³. Taigi, rūkymui kino salėse turėjo būti padarytas galas, žinoma – nebuvo: „Pav., kino salėse draudžiama rūkyti. Bet atsiranda vienas antras tipas, kuris seanso metu ima ir užsirūko. Pastebėjus jam kad negalima rūkyti, dažniausiai atsako, girdi, kas kam darbo, kad aš rūkau. Nuo dažno rūkymo, prirūkoma pilna salė taip, kad dūmai dengia ekraną. Teatrų kurjeriai tokius neklaūžadas turėtų griežtai perspėti arba net pašalinti iš kino salės“¹⁰⁴⁴. „Iš ekrano gražias plokšteles transliuoja: muziką, dainas, duetus... norisi paklaudyti. Bet kur tau. Salėje kaip turgavietėje: kikenimas, juokas, kalbos. Išsiimi iš kišenės laikraštį. Skambutis, užgęsta šviesos prasideda filmos demonstravimas. Staiga filma nutrūko ir, kad tave... šalia manęs taip švilptelėjo, kad dar ir šiandien dešine ausimi nieko negirdžiu. Kiek kartų tą vakarą filma nutrūkdavo, tiek kartų laukinis švilpimas perskrozdavo salę. Chuliganizmas reikia šalinti visu griežtumu. Ausies bubnelis jautrus daiktas – trūks, ir šabas, naujo neįdėsi, ne iš molio“, – skūstasi kita problema¹⁰⁴⁵. Atskira, taip ir nesutvarkyta problema, buvo vaikų elgesys kino salėje (apie ją kitame skyriuje).

Reziumuojant galima teigti, jog pirmosios sovietinės okupacijos metais nepavyko kino teatrų paversti idealia ideologinės indoktrinacijos vieta, daugelis tarpukariu kino teatruose gyvavusių ydų vis dar išliko (kalbos darkymas reklamose, netinkamas elgesys kino salėje), bandymai juos pakeisti (organizuoti aiškią kino bilietų pardavimo sistemą, uždrausti rūkymą, neva atpiginti bilietus, t. t.) nepasiteisino ar net susilaukė visuomenės priekaištų. Nauji sprendimai (raudonieji kampeliai) pasiteisino tik iš dalies, tuo tarpu kino teatrų kokybė (patalpos, technika) toliau prastėjo.

¹⁰⁴³ *Vilniaus miesto vykdomojo komiteto privalomas nutarimas Nr. 11* in: *Vilniaus Balsas*, 1941 03 18, Nr. 64 (425), p. 4.

¹⁰⁴⁴ M[atas]. Mozūraitis. *Dėl tvarkos kinoteatruose* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 09, Nr. 107 (468), p. 5.

¹⁰⁴⁵ Ad. Ilminonis. *O chuliganizmo dar yra...* in: *Vilniaus balsas*, 1941 01 14, Nr. 11 (372), p. 7; taip pat: Ad. Ilminonis. *Dar žodis apie chuliganus* in: *Vilniaus balsas*, 1941 02 04, Nr. 28 (389), p. 5; M[atas]. Mozūraitis. *Dėl tvarkos kinoteatruose* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 09, Nr. 107 (468), p. 5.

II. 2. Kino filmai ir Lietuvos visuomenė

II. 2. 1. Kino teatrų repertuaras: nuo Holivudo iki sovietų ir atgal

Pirmoji sovietinės okupacijos savaitė ne itin pakeitė Lietuvos kino teatrų veidą, kino kontoros ir kino teatrai priklausė tiems patiems savininkams, o sovietiniai filmai į ekranus skverbėsi palengva. Birželio 15 (šeštadienį) į Lietuvą įvažiavus sovietų tankams, nauja savaitė kinuose pradėta gan įprastai – daugumoje Kauno kino teatrų rodyti senstelėję (dėl karo naujus gauti darėsi vis sunkiau) Vakaruose kurti filmai, bei karą vaizduojančios kino kronikos, SSRS filmus rodė tik 3 miesto kino teatrai: J. Štromo *Pasakoje* ėjo jau gerai publikai pažįstami *Traktoristai* (*Трактористы*, 1939), *Triumpf* rodė prieš Lenkiją nukreiptą *Mininą ir Požarskį* (*Минин и Пожарский*, 1939)¹⁰⁴⁶, *Saturn* demonstravo sovietų karinį laivyną aukštinantį, bet seniau matytą, filmą *Ketvirtasis periskopas* (*Четвёртый перископ*, 1939)¹⁰⁴⁷. Tiesa, dar pirmosiomis okupacijos dienomis šalyje įvesta komendanto valanda – kino teatrai ir kitos viešo susibūrimo vietos Kaune turėjo būti uždarytos iki 23 valandos, kitur iki 22 valandos¹⁰⁴⁸, tai šiek tiek pakeitė filmų seansų laikus. Tačiau pirmieji pokyčiai pasirodė tik dar po savaitės. Birželio 24-ą dieną kine *Metropolitain* pradėta rodyti „grandiozinė SSRS filma“ *Baltuoja burė vieniša* (*Белеет парус одинокий*, 1937). Filmą niekuo nestebintų – jis jau buvo rodytas Lietuvoje. Tačiau didžiulė reklama skelbė: „PILNA KOPIJA! Įtrauktos visos scenos, kurios anksčiau buvo cenzūros uždraustos“¹⁰⁴⁹.

Prašymai grąžinti anksčiau cenzūruos iškirptas sovietinių filmų dalis Kino filmų cenzūrą pasiekė jau 1940 birželio 21-ą, tačiau tokių prašymų nebuvo daug¹⁰⁵⁰. Kiek vėliau Sovietinių filmų reklamavimas garsiai skelbiant, jog rodoma pilna, anksčiau cenzūros iškarpyto ar apskritai uždrausto filmo kopija, tapo kone privalomas. Taip reklamuoti filmai *Laimės ieškotojai*

¹⁰⁴⁶ *Kinas* in: *Lietuvos aidas*, 1940 06 17, Nr. 283 (5492), p. 7.

¹⁰⁴⁷ *Kinas* in: *Lietuvos aidas*, 1940 06 18, Nr. 285 (5494), p. 7.

¹⁰⁴⁸ Žiūrėti *Kauno karo komendanto plk. J. Bobelio įsakymas*, 1940 06 16 ir *Panevėžio apskrities karo komendanto plk. Lt. A. Stapulionio įsakymas*, 1940 06 16 in: *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939-1940: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Mintis, 1993, p.281-284.

¹⁰⁴⁹ *Reklama* in: *Lietuvos aidas*, 1940 06 24, Nr. 296 (5505), p. 8. Pastebėjimui, prieš savaitę rodytas *Ketvirtasis periskopas* (*Четвёртый перископ*, 1939), vis dar rodytas su smetoninės cenzūros iškarpymais – jie dar nebuvo susigrąžinti iš kino filmų cenzūros.

¹⁰⁵⁰ Pirmasis prašymą atsiunčia J. Štromas, po kelių dienų atkeliauja toks pats kino kontoros *Ars* prašymas. Prašymai grąžinti cenzūros iškirptas sovietinių filmų dalis: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, p. 1-2, 67.

(*Искатели счастья*, 1936)¹⁰⁵¹, *Pasienuje (На границе)*, 1938)¹⁰⁵², *Viborgo krašte (Выборгская сторона)*, 1938)¹⁰⁵³, *Čarajevs (Чапаяв)*, 1934)¹⁰⁵⁴, *Cirkas (Цирк)*, 1936)¹⁰⁵⁵, *Trylika (Тринадцатъ)*, 1936)¹⁰⁵⁶ ir kiti. Tuo tarpu 1940 birželio antroje pusėje cenzūra veikė toliau, kino filmus cenzūravo tas pats ilgametis cenzorius – Pranas Gaidamavičius¹⁰⁵⁷. Tiesa, sovietinių filmų leidimų jos archyve jau neberandame, matyt, jų nebereikėjo. Tačiau toliau tikrinti užsienio gamybos filmai, tik šiek tiek pasikeitė cenzūros turinys. Vis dar draustos, karo metams įprastos, grafiškos scenos su lavonais ar šūkiais „Lai gyvuoja Lenkija!“¹⁰⁵⁸, bet atsiranda ir naujų, anksčiau cenzūros nekarpytų motyvų, visų pirma religinių. Iš filmų ir kino kronikų dingsta scenos kaip „moteris bažnyčioj prieš altorių meldžiasi“, „Roma. Palaiminimas Šv. Petro bazilikoje“, „scena, kur Anuta meldžiasi“¹⁰⁵⁹ – tai jau duoklė naujam šeiminkui. Paskutiniai archyvuose randami leidimai užsienio filmams Prano Gaidamavičiaus pasirašyti 1940 birželio 28 dieną, tačiau užsienio produkcija Lietuvoje dar kurį laiką rodyta, o cenzorius toliau dirbo cenzūroje. Vidaus Reikalų Ministerijai priklausęs filmų cenzūros skyrius duris užvėrė tik 1940 vasaros pabaigoje, o jo patalpose simboliškai įsikūrė kita cenzūros institucija – Glaviltas¹⁰⁶⁰.

Kino teatrų repertuarą labiau pakeisti galėjo pirmąją okupacijos savaitę paskelbtas Vidaus Reikalų ministro sprendimas, kuriuo nuo birželio 24-osios šalyje turėjo būti uždrausti visi lenkiški filmai¹⁰⁶¹. Karo metais, pasunkėjus galimybėms gauti užsienio filmų, netolimos Lenkijos produkcija buvo dažnas Lietuvos kino ekranų svečias. Žiniasklaida lietuvių kalba gana džiugiai sutiko šią žinią, teigdama, jog visuomenė ir spauda nuo seno protestavo „prieš lenkiškų filmų demonstravimą Lietuvos kino teatruose ir

¹⁰⁵¹ *Reklama* in: *Lietuvos aidas*, 1940 07 01, Nr. 308 (5517), p. 6.

¹⁰⁵² *Kinas* in: *Lietuvos aidas*, 1940 07 10, Nr. 327 (5536), p. 11.

¹⁰⁵³ *Kinas* in: *Darbo Lietuva*, 1940 07 16, Nr. 1, p. 11.

¹⁰⁵⁴ „*Čarajevs*“ *reklama* in: *Tiesa*, 1940 07 22, Nr. 31, p. 5.

¹⁰⁵⁵ *Ekranas* in: *Tiesa*, 1940 08 31, Nr. 68, p. 9.

¹⁰⁵⁶ *Trylika* in: *Tiesa*, 1940 10 20, Nr. 111, p. 9.

¹⁰⁵⁷ Vėliau tapo Vidaus Reikalų Ministerijos Spaudos ir Draugijų skyriaus Kinematografijos Referentu.

¹⁰⁵⁸ Vienas toks šūkis dingsta iš lenkiško filmo *Rožė (Róża)*, 1936), du iš filmo *Generolo Pankratovo duktė (Córka generała Pankratowa)*, 1934). Cenzūros leidimai šiems filmams: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, p. 72 ir LLMA, f. 91, ap. 1, b. 202, p. 7.

¹⁰⁵⁹ Žiūrėti filmų leidimus: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 202, l. 7, 92, 97.

¹⁰⁶⁰ Arūnas Streikus. *Minties kolektyvizacija. Cenzūra sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Naujasis židinys – Aidai, 2018, p. 48.

¹⁰⁶¹ *VRM Spaudos ir Draugijų skyriaus vedėjo P. Kežinaičio telfeograma visiems apskričių viršininkams*, 1940 06 21. LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 67.

prieš lenkinančių jų įtaką¹⁰⁶². Tačiau sprendimas nebuvo įvykdytas. Birželio 25-ą Kauno kino teatre *Kapitol* sėkmingai pradėtas rodyti „jaudinantis meilės romanas“ *Kristinos melas (Kłamstwo Krystyny, 1939)*¹⁰⁶³, tą pačią dieną *Vilniaus balsas* reklamuoja „monumentalinį lenkų filmą“ *Rožė (Róża, 1936)*¹⁰⁶⁴, filmas kino teatro *Casino* repertuare išsilaikė kelias savaites¹⁰⁶⁵. 1940 liepos 15 Vilniuje pradėtas demonstruoti lenkiškas filmas *Generolo Pankratovo duktė (Córka generała Pankratowa, 1934)*, reklamose pristatinėtas sovietinės ideologijos šviesoje: „Caro biurokratijos slegiama liaudis. Darbo žmonių kovos dėl išsilaisvinimo. Idėjinis pasišventimas“¹⁰⁶⁶. Leidimai kino cenzūroje šiems filmams buvo išduoti, matyt dėl sprendimo staiga apsigalvota.

Vakarų kino filmai Kauno kino teatruose dominavo iki antrosios liepos savaitės. Iki tol, sovietiniai filmai rodyti tik 3-5 iš daugiau nei dešimties miesto centre įsikūrusių kino teatrų, spaudoje net skųstasi, jog Šančių darbininkai taip pat nori pamatyti sovietinius filmus¹⁰⁶⁷. Nuo liepos 8 dviejuose Kauno kino teatruose – *Metropolitain* ir *Kapitol* – pradedamas rodyti *Leninas 1918 metais (Ленин в 1918 году, 1939)*¹⁰⁶⁸, du kino teatrai rodė kitą premjerą – filmą *Viborgo krašte (Выборгская сторона, 1938)*, dar du filmą *Pasienuje (На границе, 1938)*, tad viso SSRS filmus rodo net 8 iš 11 spaudoje savo repertuarą paskelbusių Kauno kino teatrų, nors tuo pačiu metu mieste rodyti tik 5 SSRS ir 3 kitų šalių filmai¹⁰⁶⁹, tokios pačios proporcijos Kaune išsilaiko ir kitą savaitę¹⁰⁷⁰, o liepos 22-ą SSRS produkcija buvo visuose Kauno kino teatruose, išskyrus *Romuvą*, ši rodė „ypatingai įdomų ir žavintį“¹⁰⁷¹ JAV filmą su Robert Taylor ir Hedy Lamarr *Saigono valdovė (Lady of the Tropics, 1939)*¹⁰⁷², liepos 29 SSRS filmus rodė 7 iš 10 kino teatrų (neseniai atidarytas *Romuva* dėl „remonto“ užsidarė, iš tiesų trumpam užvėrė duris matyt dėl to, jog sovietai suėmė kino teatro savininką). Paskutiniaais

¹⁰⁶² *Uždraustos lenkų kalba* filmos in: *Karys*, 1940 06 27, Nr. 26, (1106), p.713.

¹⁰⁶³ *Kinas* in: *Lietuvos aidas*, 1940 06 25, Nr. 298 (5507), p. 7.

¹⁰⁶⁴ *Ekranas* in: *Vilniaus balsas*, 1940 06 25, Nr. 145 (198), p. 5.

¹⁰⁶⁵ *Ekranas* in: *Vilniaus balsas*, 1940 07 04, Nr. 153 (206), p. 5.

¹⁰⁶⁶ *Generolo Pankratovo duktė* [reklama] in: *Vilniaus balsas*, 1940 07 15, Nr. 164 (217), p. 4.

¹⁰⁶⁷ Filmų vedėjas. *Šančių darbininkai nori sovietinių filmų* in: *Tiesa*, 1940 07 08, Nr. 17, p. 6.

¹⁰⁶⁸ *Pranešimas* in: *Lietuvos aidas*, 1940 07 06, Nr. 319 (5528), p. 12.

¹⁰⁶⁹ *Ekranas* in: *XX amžius*, 1940 07 08, Nr. 152 (1203), p. 9.

¹⁰⁷⁰ *Kino* in: *Lietuvos žinios*, 1940 07 15, Nr. 158 (6318), p. 9.

¹⁰⁷¹ *Ypatingai įdomi ir žavinti filma „Saigonos valdovė“* in: *Lietuvos žinios*, 1940 07 20, Nr. 163 (6323), p. 10.

¹⁰⁷² *Ekranas* in: *XX amžius*, 1940 07 22, Nr. 165 (1216), p. 9.

Vakarų pasaulio filmams, demonstruotais Kaune, turėjo tapti dar prieš kelis metus mieste matyti filmai: miuziklas *Paryžiaus žiburiai* (*Lumieres de Paris*, 1938) su populiariu prancūzų dainininku Tino Rossi (kino teatre *Forum*) ir Didžiojo karo šnipių drama *Fronto Herojė* (*Mademoiselle Docteur*, 1937) su vokiečių aktore Dita Parlo (kino teatras *Saturnas*)¹⁰⁷³.

Mykolas Vaitkus, nepraleidavęs nė vienos rimtesnės filmo premjeros Kaune, atsimena greitą miesto kino teatrų repertuarų sovietizaciją: „Kaip minėjau, teatrą bei operą lankiau dažnai, kaip seniau lankęs. Didžiųjų permainų iš pradžių nebūta: beveik tie patys veikalai, o visai tie patys artistai. Lengvai bei veikiai operos ar dramos, o ypač baleto nesukomunistinsi. Visą laiką uoliai lankiau kiną. Čia komunistinimo procesas daug lengvesnis, tad ir pasireiškė tuoj pat.“¹⁰⁷⁴. Tačiau pirmaisiais okupacijos mėnesiais SSRS filmai pradėjo dominuoti tik Kauno kino teatruose. Kitur jiems sekėsi žymiai sunkiau.

Pirmąją okupacijos savaitę SSRS filmus Vilniuje rodė 2 kino teatrai *Mūza* ir *Milda*¹⁰⁷⁵, tačiau kitą savaitę sovietinę produkciją buvo galima pamatyti tik viename kino teatre. Tokia situacija išliko iki pat rugpjūčio. Net ir esant tokiai padėčiai skūstasi, jog miestą pasiekia seni sovietiniai filmai jau kadaisė rodyti Kaune, „Kinas „Milda“, antrą savaitę rodo 1918 metų filmą kurią vadina premjera. Įdomu kur šioji filma buvo iki šio laiko ir kodėl ji niekur nebuvo rodoma? Nors Kaune ji jau seniai matyta“¹⁰⁷⁶. Tiesa kritikos negailėta ir pagyvenusiai Vakarų produkcijai, tačiau ji vis dar karaliavo miesto kino teatruose, net keli jų vienu metu rodė skirtingus filmus su žymiąja artiste Greta Garbo¹⁰⁷⁷. Sovietiniai filmai retai pasiekdavo ir provincijos kino teatrų sales, skūstasi jų trūkumu¹⁰⁷⁸. Laikraščio *Darbo Lietuva* (pakeitė *Lietuvos Aidą*) redaktorius Jonas Šimkus ragino: „...kiek galima greičiau reikia pasiųsti į provincijas kino teatrus sovietiškų filmų ir naujų lietuviškų kino kronikų, kur rodomi naujieji įvykiai. Iki šiol, kaip praneša korespondentai, ne visur nauja dvasia tedvelkia iš ekranų“¹⁰⁷⁹. Esant tokiai situacijai, pagrindiniu sovietinių filmų platintoju už Kauno ribų tapo raudonarmiečiai kurių organizuotus seansus jau aptarėme.

¹⁰⁷³ *Ekranas* in: *XX amžius*, 1940 07 29, Nr. 171 (1222), p. 9.

¹⁰⁷⁴ Mykolas Vaitkus. *Atsiminimai. VIII tomas...*, p. 61.

¹⁰⁷⁵ *Ekranas* in: *Vilniaus balsas*, 1940 06 16, Nr. 137 (190), p. 7.

¹⁰⁷⁶ *Teatras ir kinas* in: *Kultuvas*. 1940 07 28, Nr. 9, p. 4.

¹⁰⁷⁷ *Ekranas* in: *Vilniaus balsas*, 1940 07 04, Nr. 153 (206), p. 5.

¹⁰⁷⁸ *Zarasai patenkinti filmomis* in: *Lietuvos aidas*, 1940 07 13, Nr. 333 (5542), p. 4.

¹⁰⁷⁹ [Jonas] Šimkus. *Atidaryti duris į kinas plačiajai liaudžiai* in: *Darbo Lietuva*, 1940 08 01, Nr. 30, p. 7.

Sovietinių ir Vakarų filmų koegzistavimas pirmaisiais okupacijos mėnesiais pasireiškė ir neišvengiamomis kurioziškomis situacijomis. Pvz., Kauno kino teatras *Glorija* visą 1940 liepos 5-ą surinktą pelną paskyrė politiniams kaliniams šelpti. Pelnas buvo surinktas Amerikos prezidento! Buvo „Rodoma vertinga ir meniška Fokso filma „Abraomas Linkolnas“¹⁰⁸⁰ (*Young Mr. Lincoln*, 1939). Tuo tarpu Romuvos kino teatras teigė, jog kai kurie SSRS filmai yra „labiau amerikietiško žanro“ todėl turėtų patikti Lietuvos žiūrovams (suprask, sovietinio žanro filmai jiems nelabai patinka): „Filma turi ir intrigos, ir todėl ji kausto žiūrovų dėmesį. Reikia pasakyti, kad ši Sovietų filma yra daugiau amerikietiško žanro filma, taigi mūsų publikai, mėgstančiai tokias filmas, turėtų ypatingai patikti“, – teigta apie filmą *Naikintuvai* (*Исчезновение*, 1939)¹⁰⁸¹. Suprantama, jog tokiai koegzistencijai reikėjo padaryti galą.

1940 liepos 25 pasirašomas Kinofilmų cenzūros ir reklamos rinkliavos įstatymo pakeitimas, pagal kurį nuo 1940 rugpjūčio 2 dienos SSRS kino filmai yra atleidžiami nuo šių mokesčių¹⁰⁸². Tuo pačiu liepos pabaigoje žiniasklaida skelbė, jog netrukus Lietuvą pasieks naujausi sovietiniai filmai: „Iki šiol Vilniaus kinoteatrai demonstravo senos gamybos filmas. Tatai daugelį atbaidė nuo kino teatrų, kurie, demonstruodami vertingus filmus, atlieka svarbią kultūrinę veiklą. Dabar jau gauta žinių, jog netrukus Vilniaus didžiųjų kino teatrų ekranuose pasirodys naujausios SSSR gamybos filmai“¹⁰⁸³. Kitu Vidaus reikalų ministro įsaku nuo 1940 rugpjūčio 5 Lietuvoje leista demonstruoti tik SSRS gamybos filmus, kitų šalių kino produkciją galima demonstruoti „tik išimtiniais atsitikimais ir tik su specialiu Vidaus reikalų ministerijos spaudos ir draugijų skyriaus leidimu“¹⁰⁸⁴. 1940 rugpjūčio 3 SSRS Aukščiausios Tarybos VII sesijoje buvo patvirtintas Lietuvos atstovų „prašymas“ priimti Lietuvą į SSRS sudėtį. Vakarų filmus naujai iškeptos sovietinės respublikos gyventojai laisvai galėjo žiūrėti dar vieną dieną, rugpjūčio 4-ąją, tai buvo SSRS „dovana“ Lietuvai.

Draudimas Lietuvoje demonstruoti ne SSRS gamybos filmus iš esmės reiškė, jog dauguma filmų nuomos kontorų netenka savo pajamų šaltinio, tačiau teoriškai dalis kino kontorų dar galėjo išlikti ir dirbti su SSRS.

¹⁰⁸⁰ *Kino „Glorijos“ auka* in: *Lietuvos aidas*, 1940 07 06, Nr. 319 (5528), p. 12.

¹⁰⁸¹ *Nauja SSRS aktuali filma „Romuvos“ ekrane* in: *Laikas*, 1940 06 28, Nr. 146 (663), p. 4; *Nauja SSRS aktuali filma „Romuvos“ ekrane* in: *XX amžius*, 1940 06 28, Nr. 145 (1196), p. 2.

¹⁰⁸² *Kinofilmų cenzūros ir reklamos rinkliavos pakeitimas* in: *Vyriausybės žinios*, 1940 08 08, Nr. 723, p. 586.

¹⁰⁸³ *Filmų reikalas* in: *Vilniaus balsas*, 1940 07 25, Nr. 174 (227), p. 8.

¹⁰⁸⁴ *Isakymas dėl filmų* in: *Darbo Lietuva*, 1940 08 06, Nr. 38, p. 9.

Taip nebuvo. Nors LSSR Liaudies komisarų tarybą paskelbė nutarimą dėl respublikinės filmų nuomos kontoros *Glavkinoprokat* įkūrimo tik 1940 spalio 25, kelios dienos prieš kino teatrų ir filmų nuomos kontorų nacionalizaciją¹⁰⁸⁵, tačiau realiai ši kontora veikė jau nuo 1940 rugpjūčio 8, ir jai priklausė monopolinė teisė į visų kino filmų nuomą LSSR¹⁰⁸⁶. *Glavkinoprokat* darbo LSSR pradžia iš esmės reiškė, jog visos seniau Lietuvoje veikusios filmų nuomos kontoros neteko prasmės ir jas jau galima likviduoti, bei nacionalizuoti. Tai ir buvo padaryta, tyliai, apie tai nepranešant spaudoje ar kitose informacijos priemonėse, likus daugiau nei dviem mėnesiams iki šių kontorų nacionalizacijos įstatymo paskelbimo. 1940 rugpjūčio 14 Vidaus Reikalų Ministerijos Spaudos ir Draugijų skyriaus vedėjas Petras Kežinaitis rašo Prekybos ministerijai prašymą nacionalizuoti ir likviduoti Lietuvoje veikiančias filmų nuomos kontoras, atsakingu už nacionalizaciją paskiriamas Vladas Suchockis¹⁰⁸⁷. 1940 rugpjūtį įvykdytą kino filmų nuomos kontorų nacionalizaciją dokumentuose patvirtino ir kai kurie šių kontorų vedėjai¹⁰⁸⁸. Viso nacionalizuotos septynios Lietuvoje veikusios kino filmų kontoros: *Ars*; *Star Filma*; *Patria Filma*; *J. Ostrauskaitės filmų nuomos kontora*; *Metro-Goldwyn-Mayer*; *Lietfilma*; *J. Štromo filmų nuomos kontora*. Visos įsikūrusios Kaune. *Glavkinoprokat* atiteko jų turtas, inventorius ir filmų fondas, vien iš nacionalizuotų filmų nuomos kontorų bankų sąskaitų gauta suma įvertinta 94 tūkstančiais rublių¹⁰⁸⁹. 1940 spalio 28-ą paskelbus apie filmų nuomos kontorų Lietuvoje nacionalizaciją jau nebebuvo ką nacionalizuoti.

Užraudus šalyje rodyti užsienio kino filmus, juos reikėjo pakeisti sovietiniais. O tai pasirodė gana sudėtinga. Ketvirtajame dešimtmetyje SSRS niekuomet nesugebėjo pagaminti tiek filmų, kiek ji būdavo suplanavusi, trūkumai buvo milžiniški. 1940-asis šalyje buvo 29000 kino teatrų (palyginti JAV – 20000), tačiau tais metais sukuriami tik 40 pilno metro vaidybinių filmų (JAV – 673). Tuo tarpu abi šalys filmus platino panašiu kopijų skaičiumi – SSRS vidurkis vienam filmui 1940-asis buvo apie 250-300 kopijų. Šių

¹⁰⁸⁵ LSSR LKT nutarimas nr. 260. Dėl LSSR Valstybės kinofikacijos valdybos ir *Glavkinoprokat* kontoros įsteigimo, 1940 10 25 in: LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 2, l. 143.

¹⁰⁸⁶ *Visų Lietuvos kino savininkų ir vedėjų dėmesiui* in: *Darbo Lietuva*, 1940 08 10, Nr. 46, p. 3.

¹⁰⁸⁷ *VRM Spaudos ir Draugijų skyriaus vedėjo P. Kežinaičio raštas Prekybos ministerijai*, 1940 08 14, in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 290.

¹⁰⁸⁸ Alvydas Surblys. *Op. Cit.*, p. 167.

¹⁰⁸⁹ Tiksliau - 93942,29 Rb. Labiausiai *Glavkinoprokat* praturtino *Metro-Goldwyn-Mayer* filmų kontora kuri bankuose saugojo daugiau nei pusę šios sumos sudariusi turtą. *LSSR LKT nutarimas nr. 447. Dėl LSSR LKT 1940 10 28 ir 1940 12 28 nutarimų nr. 257 ir 454 papildymo*, 1941 04 1, in: LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 8, l. 57.

kopijų neužteko SSRS kino teatrams vykusiai aprūpinti¹⁰⁹⁰, vos įsikūrusi LSSR *Glavkinoprokat* kontora savo pranešime griežtai perspėjo Lietuvos kino teatrų savininkus „kad su filmų kopijomis būtų elgiamasi kuo atsargiau, nes kitaip teks atsakyti už socialistinio turto gadinimą“¹⁰⁹¹. Sovietinė kino sistema stagnavo ir tuo netruko įsitikinti okupuotos Lietuvos kino teatrų lankytojai.

Dar iki filmų nuomos kontorų nacionalizacijos Kauno kino teatruose pradėjus dominuoti sovietiniams filmams, jau pasigirdo nusiskidimų pasikartojančia sovietine produkcija. „Praeitą savaitę Kauno kinuose buvo labai daug vedybų. // Triumfas apšvedė su Gloria, Romuva ištekėjo už Forumo, o Kapitolis susižiedavo su šokėja Metropolitan. Tik Saturnas su Daina liko viengungiais. Seserys Aušra ir Pasaka tuo tarpu nuo vedybų susilaiko“, – iš situacijos, kai tas pats sovietinis filmas rodomas keliuose kino teatruose, juokėsi spauda¹⁰⁹². Naujais sovietiniais kino filmais (kaip kad teigta spaudoje), kitus filmus uždraudus, šalį turėjusi aprūpinti *Glavkinoprokat* kontora pareiškė, nuo šiol LSSR gyventojai matys „geriausias sovietų filmas“, pirmas tarp tokių filmų ne kartą šalyje jau rodytas *Čapajevas (Чапаяев, 1934)*¹⁰⁹³. Laikui bėgant problema tik gilėjo, 1941 sausį Kaune pradėtas rodyti filmas *Sibiriečiai (Сибиряки, 1940)* vienu metu rodytas net 4 Kauno kino teatruose!¹⁰⁹⁴ Seniems sovietiniams filmams vis rečiau keičiantis kino repertuare kilo suprantamas nepasitenkinimas.

„Paskutinėmis savaitėmis pastebėtas savotiškas reiškinys – visuose ar beveik visuose kinuose demonstruojamos senos filmos. Tiesa, ne visi jau matė tas filmas. Tarp jų yra nemaža ir visai gerų filmų. Tačiau filmų nuomojimo kontora „Glavkinoprokat“ turėtų įsidėmėti, kad reikia duoti ką nors naujo, kad būtų kur įeiti pažiūrėti filmą tiems, kurie tas rodytas filmas jau yra matę. Keliuose kinuose galima duoti senų filmų, kituose naujų, o ne biurokatiškai duoti keletą savaitių iš eilės senas filmas. // Įdomu būtų žinoti ir tai, ką galvoja kino „Metropolitain“ administracija. Visas Kaunas gerai žino, kad filma „Pepo“ jau pas mus buvo demonstruota 1935 metais. Staiga to kino skelbimuose atsirado filmos „Pepo“ premjera, kuri rodoma „pirmą“ kartą Kaune“, – piktinamasi viename iš straipsnių¹⁰⁹⁵. „Vilniuje filmų premjeros turi eiti drauge su Kaunu. Bet ne su 3-4 savaitių pavėlavimu, kaip ligi šiol“, –

¹⁰⁹⁰ Jamie Miller. *Op. Cit.*, p. 28.

¹⁰⁹¹ *Visų Lietuvos kino savininkų ir vedėjų dėmesiai* in: *Darbo Lietuva*, 1940 08 10, Nr. 46, p. 3.

¹⁰⁹² *Kino naujienos* in: *Kulturas*, 1940 07 21, Nr. 2, p. 8.

¹⁰⁹³ *Lietuva matys geriausias sovietų filmas* in: *Tiesa*, 1940 08 17, Nr. 55, p. 5.

¹⁰⁹⁴ *4 kino – teatruose* in: *Komjaunimo tiesa*, 1941 01 05, Nr. 4 (127), p. 4.

¹⁰⁹⁵ *Kinai* in: *Tiesa*, 1940 11 22, Nr. 139, p. 8.

skundėsi vilniečiai¹⁰⁹⁶. Dalis filmų apie kuriuos rašyta spaudoje, apskritai nepasiekdavo šalies: žiūrovai skundžiasi, jog jų nepasiekia tie žymus sovietiniai filmai apie kuriuos jie skaito spaudoje, arba jog tie filmai rodomi tik Kaune: „Vilniuje labai pasigendama tų sovietišku filmų, kurios praėjo Kaune <...> labai būtų pravartu pamatyti ir lėlių filmą „Naujasis Giuliveras“, kuri buvo apdovanota Venecijos kinematografijos parodoje ir apie kurią Štaudingeris, didelis lėlių teatro žinovas, taip puikiai atsiliepė. Tad parodykite tas filmas!“¹⁰⁹⁷

Spaudoje bandyta teisintis, jog sovietiniai filmai dažnai kartojami ir pralanguojami, nes jie yra itin populiarūs: „Kad rusų filmos turi didelį pasisekimą rodo tas faktas, kad filmos dažnai pralanguojamos“¹⁰⁹⁸. Teigiama, jog kino teatrus užplūdo masės anksčiau jų nelankusių žmonių: „Prieš prasidedant seansui šalia manęs sėdi du mano pažįstami darbininkai; aš juos paklausiau, kodėl jie taip dažnai pradėjo kiną lankyti, nes žinojau kad pirmiau jie visai neidavo į kiną. Jie man atrėžė: „Tu turbūt nesupranti, kad mes, darbininkai, buržuazinių šlamštų matyti nenorime, mes einame tik į Sovietų filmas kurios parodo tikrą, nuoširdžiai teisingą gyvenimą, iš kurio semiamės energijos ir mokslo!“ – žinoma, viečiausiai išgalvoti, o ne realūs, Jonišio darbininkai itin didelio pasirinkimo neturėjo, visi filmai, apart sovietinių, pokalbio metu šalyje jau buvo uždrausti¹⁰⁹⁹, o ir kino teatrų repertuaru provincijoje nesiskūsta, čia galėta rinktis tik iš vieno filmo.

Sovietinė spauda publikavo milžiniškus kino teatrų lankomumą demonstruojančius skaičius. Teigta, jog per pirmą 1941 metų ketvirtį kino teatrus aplankė 1614000 suaugusių ir 239000 vaikų. Populiariausiais filmais Kaune įvardinti *Bogdanas Chmelnickis* (*Богдан Хмельницкий, 1941*), *Suvorovas* (*Суворов, 1941*) *Salavatas Julajevas* (*Салават Юлаев, 1941*)¹¹⁰⁰. Tačiau toje pačioje spaudoje publikuojami tekstai prieštaravo milžiniškiems skaičiams: „Dabar lankantis kino teatruose pastebima, kad tik retai kuriame esama daugiau žiūrovų. O tat yra dėl to, kad viena filma leidžiama keliuose teatruose dargi sena, seniai matyta filma. Nejau negalima dažniau atgabenti

¹⁰⁹⁶ Al-vis. *Vilnius šaukiasi kinų reformos* in: *Vilniaus balsas*, 1941 02 01, Nr. 26 (387), p. 3.

¹⁰⁹⁷ Ona Šimaitė. *Teatrališki bei kinematografiški pageidavimai* in: *Vilniaus balsas*, 1940 11 24, Nr. 278 (331), p. 3.

¹⁰⁹⁸ *Mėgiamos rusų filmos* in: *XX amžius*, 1940 07 26, Nr. 169 (1220), p. 2.

¹⁰⁹⁹ Alf. J. *Joniškėčiai labai domisi revoliucinėmis filmoms* in: *Tiesa*, 1940 09 04, Nr. 71, p. 7.

¹¹⁰⁰ *Kino menas į liaudį* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 22, Nr. 117 (478), p. 3; *Kino menas į liaudį* in: *Tiesa*, 1941 05 20, Nr. 120 (294), p. 8.

naujų filmų, kurias matome iš tarybinių laikraščių reklamų¹¹⁰¹. Ieškota ir kitų priežasčių pustušiams kino teatrams pateisinti: „Teatras tuo tarpu būna pilnas ir be ypatingos reklamos. Bet kinai dažnai galėtų turėti kelis kartus daugiau lankytojų, jei būtų tobulesnė reklama.“¹¹⁰²

Lankytojus nuo kino teatrų baidė ir tai, jog daugelis sovietinių filmų rodyti be lietuviškų titrų. Aktualiausia ši problema buvo Vilniuje, kur filmai rodyti ir su lietuviškais ir lenkiškais parašais. Trūkdavo tai vienu, tai kitu, tai abiejų. „Kai kurie Vilniaus kino-teatrai iš ekrano „kažkur nudėjo“ parašus. Tai labai sunkina daugeliui kino mėgėjų susigaudyti filmo akcijoje, nes rusų kalbos nemoka, o prie menkos aparatūros ir mokantis nesusigaudys. Kino lankytojai reiškia nepasitenkinimą ir, visai pamatuotai“¹¹⁰³. Bendrą situaciją puikiai iliustruoja ištraukos iš 1940 spalio 18-ą dieną *Vilniaus balse* paskelbtos miesto kino teatrų repertuaro apžvalgos: *Mūzoje* „Filma įdomi. <...> Priedų nėra. Užrašų taip pat“. *Casino* „Apžvalga sena ir nevykusi. Be keleto nuotraukų – nieko gero“. *Mildoje* „Ir vis dėlto žiūrovas, eidamas į šią filmą, tikisi daugiau. Juo labiau, kad ir užrašų nėra, kas filmą kalbos nesuprantantiems daro tikrai nuobodžią“¹¹⁰⁴. Užrašų kino teatro lankytojai filmuose galėdavo nerasti net tada, kai filmų reklamos aiškiai skelbdavo, jog jie yra: „...nebuvo duota parašų nei lietuvių, nei lenkų kalba, nors kino teatro vitrinoje gatvėje aiškiai parašyta – parašai lietuvių ir lenkų kalbomis“¹¹⁰⁵. Lietuviškų parašų trūkumu skūstasi ir Kaune¹¹⁰⁶ bei kitose Lietuvos vietose: „Mažeikiai turi gerą kinematografą ir jį gausiai lanko. Jis galėtų aptarnauti dar daugiau žiūrovų, jei pasirūpintų daryti filmas suprantamomis. // Ne visi supranta kas kalbama ekrane. O lietuviškai išverstų parašų nėra. Kinematografo administracija teisinasi neturinti tam tikros parašams ekrane eksponuoti lempos. Kodėl ji delsiama įsigyti?“¹¹⁰⁷. Telšių kino teatre *Džiugas*

¹¹⁰¹ J. Š. *Reikia kinų teatrų pertvarkymo* in: *Tarybų Lietuva*, 1940 12 12, Nr. 63, p. 5.

¹¹⁰² E[duardas] Medonis. *Teatro ir kino reklamų reikalai* in: *Tarybų Lietuvoje*, 1941 01 17, Nr. 14 (94), p. 6.

¹¹⁰³ *Ekranuose trūksta parašų* in: *Vilniaus balsas*, 1940 08 16, Nr. 193 (246), p. 4; taip pat žiūrėti: *Reikėtų sutvarkyti reikalus kinoteatruose* in: *Vilniaus balsas*, 1940 09 14, Nr. 219 (273), p. 6; J. Kl. *Kine reikia lietuvių ir lenkų kalbomis užrašų* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 13, Nr. 110 (471), p. 4.

¹¹⁰⁴ V. A. D. [Vytautas Alseika] *Kas naujo kinuose* in: *Vilniaus balsas*, 1940 10 18, Nr. 248 (301), p. 7.

¹¹⁰⁵ Z. Vin. *Apie LGPS kinoteatrą* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 10, Nr. 108 (469), p. 5.

¹¹⁰⁶ Ed[uardas]. Medonis. *Reikia daugiau lietuviškų užrašų* in: *Darbo Lietuva*, 1940 08 31, Nr. 83, p. 3;

¹¹⁰⁷ S. Lempertas. *Biblioteka uždara, o filmos nesuprantamos* in: *Tiesa*, 1941 04 25, Nr. 98 (272), p. 6.

filmai galėjo prasidėti su lietuviškais parašais, bet baigtis be jų, o iš „užkimusios tonos irgi beveik nieko nebuvo galima suvokti“¹¹⁰⁸ ir t. t.

Net žiūrovui radus lietuviškus kino užrašus po kino filmais tai nebūtinai reiškė, jog jis juos supras. Anksčiau kino cenzūra tikrino visų Lietuvoje rodomų filmų parašų tekstus, taisė juose gramatines klaidas ir t. t. Panašu, jog tai nebevykdyta kino filmų platinimą perėmus *Glavkinoprokat*. „Visiems, kurie lanko kinas ir moka bent kiek rusų kalbą, krenta į akis stačiai nežmoniški filmų dialogų vertimai į lietuvių kalbą. Galima tvirtinti, kad nėra nė vieno sovietų filmo, kuriame visi tekstai būtų bent pakenčiamai išversti. Jei filmo veikėjas sako: „Spora net“ (pažodžiui – „nėra ginčo“, t. y. žinoma, be abejo), tai ekrane skaitome „Sporto(!) nėra“. „Stepano Razino“ filme kalbama apie „kabalnyje gramoty“ (t.y. apie tokius raštus, kuriais vienas žmogus atiduodamas visiškam kito valdžion, nuosavybėn), o drobėje matome... „kabalistinius (!) raštus“. Kitur vėl, vienas veikėjas susitaręs su kitu dėl kažkokio dalyko, klausia jį: „Končeno?“ („baigta?“), ir šis atsako: „Končeno“, o lietuviškai skaitome „Žinoma?“ – „Žinoma“. Matyt vertėjas neskiria „končeno“ nuo „konečno“. Čia daviau tik kelis klaidų pavyzdžius; jų galima būtų pateikti šimtu“, – skundėsi poetas Henrikas Radauskas. Jam antrino ir laikraščio *Tiesa* redakcija: „Autorius kelia visiškai teisingą klausimą. Nemokšoms turi būti užkirstas nedelsiant kelias filmoms biauroti“¹¹⁰⁹.

1941 pradžioje pradėta svarstyti galimybė įgarsinti kai kuriuos sovietinius filmus lietuviškai. Tai tikėtasi padaryti Baltarusijoje, Minsko kino studijoje. Pirmaisiais lietuviškai įgarsintais filmais turėjo tapti *Leninas 1918 metais* (*Ленин в 1918 году*, 1939) ir *Jokūbas Sverdlovas* (*Яков Свердлов*, 1940)¹¹¹⁰, 1941 02 03 dėl jų vertimo pasirašytas susitarimas¹¹¹¹. Tačiau įgarsinimo darbai nevyko Minske, 1941 gegužės pabaigoje Minsko kino studijos darbuotojų brigada atvyko į Kauną ir ten pradėjo įrenginėti „ateljė kino paveikslams sinchronizuoti“. Filmus į lietuvių kalbą vertė Aleksys Churginas, įkalbėti juos turėjo Vilniaus ir Kauno dramos teatrų artistai¹¹¹².

¹¹⁰⁸ Pasipiktinęs lankytojas. *Netvakra kine* in: *Tarybų Žemaitija*, 1941 05 10, Nr. 4, p. 4.

¹¹⁰⁹ Henr[ikas] Radauskas. *Nemokšos vertėjai* in: *Tiesa*, 1940 09 09, Nr. 75, p. 6.

¹¹¹⁰ *Dvi tarybinės filmos lietuvių kalba* in: *Tiesa*, 1940 02 07, Nr. 31 (205), p. 7.

¹¹¹¹ *Garsios tarybinės filmos lietuvių kalba* in: *Darbininkų žodis*, 1941 02 05, Nr. 28 (76), p. 4.

¹¹¹² I. N. *Tarybinės filmos lietuvių kalba* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 05 27, Nr. 122 (202), p. 8; Jurijus Stalmakovas. *Filmos „Leninas 1918 metais“ dubliažas lietuvių kalba* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 05 28, Nr. 123 (203), p. 4.

1941 birželio 17 spauda skelbė, jog filmų dubliavimo darbai tebevyksta¹¹¹³, tad nė vienas SSRS filmas 1940-1941 metais Lietuvoje taip ir nebuvo įgarsintas lietuviškai, tuo tarpu Latvijoje tuo pat metu latviškai įgarsinami mažiausiai 3 filmai¹¹¹⁴.

Sovietinį kino filmų badą šalyje puikiai iliustruoja *Kronikos* kino teatras Kaune. 1941 vasarį Kauno kino teatras *Triumpf* buvo pervadintas *Kronika* ir tapo pirmuoju Lietuvoje išskirtinai kino kronikos ir dokumentikai skirtu kino teatru. „Šis kino-teatras rodys tik dokumentinės kino kronikos filmas, perijodinius kino žurnalus. Tarybų meno naujienas ir vietinę kino kroniką“, – skelbė spauda¹¹¹⁵. Tačiau *Kronikai* dokumentinių filmų pritrūko, tad daugiau nei pusę darbo laiko kino teatras kartojo jau kituose kino teatruose matytus vaidybinius meninius filmus¹¹¹⁶.

Sovietų okupuotoje Lietuvoje rodyti filmai nesiskyrė nuo kitų SSRS respublikų. SSRS ir Vokietijai pasirašius Molotovo-Ribentropo paktą iš ekranų dingo prieš Vokietiją nukreipti kūriniai, tad Sergejaus Eizenšteino *Aleksandras Nevskis* (*Александр Невский*, 1939), dėl kurio uždraudimo tarpukario Lietuvoje protestavo SSRS pasiuntinybė, šalyje nebuvo rodomas. Pagrindiniais ideologiniais filmais tarnavo dažnai rodyti *Leninas 1918 metais* (*Ленин в 1918 году*, 1939) ir *Čarajevas* (*Чапаяев*, 1934). Nemažai dėmesio skirta filmams apie aviaciją, visų pirma filmui apie sovietų lakūną *Valerijus Čkalovas* (*Валерий Чкалов*, 1941). Ši tema gana gausiai plėtota to meto SSRS kinematografijoje. Iš repertuaro išsiskyrė gana gausus filmų, nukreiptų prieš Lenkiją, būrys: Filmas *Mininas ir Požarskis* (*Минин и Пожарский*, 1939), demonstravo, kaip Rusija yra netikėtai užpuolama kraugerišku lenkų ponų ir išnaudotojų, vedami išmintingų lyderių Rusijos valstiečiai pakyla į sunkią kovą ir sumuša savo priešininkus. 1941 m. šio filmo kūrybinė grupė, buvo apdovanota Stalino premijomis. Filmas *Liepos vienuoliktoji* (*Одиннадцатое июля*, 1938) pristatytas kaip „Filma apie poniškos Lenkijos kariuomenės įsiveržimą į Tarybų Baltgudiją, apie tai, kaip narsiosios Raudonosios Armijos daliniai atremdinėjo interventų spaudimą ir apie tai, kaip biau rūš smurtininkai liko išvyti iš baltgudžių žemės ir iš jų sostinės Minsko“¹¹¹⁷. „Skaudžiausiai ponų jungą pajuto Vakarų Ukrainos ir Vakarų Belorusijos liaudis. Čia

¹¹¹³ Filma „Leninas 1918 m.“ lietuviškai in: *Valstiečių laikraštis*, 1941 06 17, Nr. 47 (82), p. 8.

¹¹¹⁴ Beāte Vītola. *Kinorepertuārs padomju laikā in: Inscenējumu realitāte. Latvijas aktierkino vēsture*. Rīga: Mansards, 2011, p. 279.

¹¹¹⁵ *Atidarytas kronikinis kino-teatras in: Tiesa*, 1941 02 21, Nr. 43, p. 7.

¹¹¹⁶ Žiūrėti pvz.: *Ekranas in: Tiesa*, 1941 05 05, Nr. 106 (280), p. 7; *Ekranas in: Tiesa*, 1941 05 29, Nr. 129 (303), p. 7.

¹¹¹⁷ *Reklama in: Darbo Lietuva*, 1940 08 05, Nr. 37, p. 4.

Lenkijos ponai tiesiog vedė fizinio naikinimo politiką. Vakarų Ukrainos ir Vakarų Baltarusijos darbo žmonės, kiek įmanydami priešinosi ir su ilgesiu žiūrėjo į savo brolius ukrainiečius gyvenančius laisvojo Tarybų Sąjungoje. Jie sveikino kiekvieną „vėją iš rytų“ kaip išsilaisvinimo pranašą, kol pagaliau laukiamoji išsilaisvinimo valanda atėjo“, – teigta apie dvi savaites Kaune rodytą filmą *Vėjas iš Rytų (Ветер с востока, 1940)*¹¹¹⁸. O *Bogdanas Chmielnickis (Богдан Хмельницкий, 1941)* „šalia grynai meninių faktų“ žiūrovus supažindino „su lenkų ponų kabalistine jėga, su išdavikais iš jų pačių stovyklos – hetmanu Potockiu, Letovskiu, Helena Čaplinskaja ir raštininku Lisogubu – lenkų ponams būdingais tipais“¹¹¹⁹. Šie filmai visų pirma pateisino „išvaduojamąjį“ SSRS žygį į Lenkiją, tačiau Lietuvoje jie taip pat galėjo toliau padėti kurstyti įsisenėjusį lietuvių ir lenkų, kurie sudarė ženklią Vilniaus krašto gyventojų dalį, priešišumą. Tuo tarpu filmas su žymiais SSRS žydų artistais *Siena (Juodosios vestuvės) (Грануца, 1935)*, kurio „Scenarijus paimtas iš mažo miestelio žydų darbininkų gyvenimo, jų santykiu su kapitalistu. Filma ryškiai parodo, kaip revoliucinėje veikloje neskiriama tautybių: čia žydas darbininkas ranka rankon su nežydu darbininku kovoja už šviesų, laimingą rytojų“¹¹²⁰, galėjo prisidėti prie po okupacijos šalyje prasidėjusio „vos ne geometrinio priešiško žydams didėjimo“¹¹²¹. Visgi, panašu, jog toks filmas šalyje rodytas vienintelis. Nerodytas taip pat ir antifašistinis, prievartą prieš žydus Vokietijoje demonstravęs filmas *Profesorius Mamlokas (Профессор Мамлок, 1938)*, filmas galėjo parodyti kodėl daliai Lietuvos žydų SSRS okupacija atrodė saugesnis pasirinkimas, nei tikėtina Vokietijos grėsmė.

Šalyje rodant sovietinius filmus nepamiršta peikti ir anksčiau demonstruotos Vakarų kino produkcijos. Buvo pateikiamas sukarikatūrintas šių filmų paveikslas, daugiausiai koncentruojantis į dar trečiojo dešimtmečio pabaigoje (atsiradus garsiniams filmams) iš mados išėjusį fizinės komedijos – *slapstick* – žanrą. „Būdavo ir kitokių filmų, taip sakant, kitokio kalibro. Sakysim kad ir Dikiškosios bei Dofiškosios [JAV komikai Stan Laurel ir Oliver Hardy – A. D.]. Pažįstate jas, piliečiai, gerai? Taigi va, nusmuko vienam filmos didvyriui kelnės, na, ir pasiekia juokas salėje aukščiausią stadiją“¹¹²². Teigta, jog Holivudo miuzikluose girdėti buvo tik „pragerti

¹¹¹⁸ M. Žiūras. „*Vėjas iš Rytų*“ in: *Tiesa*, 1940 04 05, Nr. 80 (254), p. 3.

¹¹¹⁹ K. V. „*Bogdanas Chmielnickis*“ in: *Tarybų Lietuva*, 1941 04 20, Nr. 93 (173), p. 5.

¹¹²⁰ *Teatras ir filma* in: *Tarybų Lietuva*., 1941 03 23, Nr. 69 (149), p. 10.

¹¹²¹ Alfred Erich Senn. *Lietuva 1940....*, p. 310. Apie antisemitizmo augimą šalyje žiūrėti *Ibid*, p. 292-322.

¹¹²² A. Šernas. *Prisiminimai apie Diką ir Dofą* in: *Šluota*, 1940 11 16, Nr. 17, p. 274.

balsai“¹¹²³. Smerkta „žiūrovus mulkinusi“ žvaigždžių sistema: „Filmų gamintojai, jų eksploatoriai krovėsi milijoninius turtus, mulkindami liaudį visokiais banaliukais, o naudos niekam iš to nebuvo nė už centą. // Eidavom į kinus ne ko nors gero pasimokyti, ne pasinaudoti, bet laiką pajvairinti žiūrint visokių marmeladinių scenų, kurių mistras tiesiog nepavadojama buvo Amerikos filmininkai. Užteko kokiam nors Čaplui, ar Herold Loidui [JAV komikas Harold Lloyd – A. D.] pasirodyti su lazdele rankose ir dar įsisuodinti, kaip žmonės būriais ėjo žiūrėti numylėtų artistų“, – teigė Juozas Zubrys straipsnyje *Ar esi matęs „Čapajevą“ filmą?*¹¹²⁴. Susumuoti sovietinės Lietuvos spaudoje apie Vakarų filmus skelbtus teiginius galima spaudoje nuskambėjusia Ifo ir Petrovo citata iš jų kelionių po JAV knygos: „...atrodo kad žiūrėti tokių filmų yra žmogų žeminantis užsiėmimas. Jos taikomos paukščio smegenims...“¹¹²⁵.

Tačiau netrukus šie teiginiai atsisuko prieš jų autorius. Trūkstant sovietinių filmų ekranuose vėl pasirodo keli Holivudo pastatymai, visų pirma – Čarlis Čaplinas. 1941 kovą dviejuose Kauno kino teatruose ir viename kino teatre Vilniuje pradėdamas Čarlio Čaplino filmas *Nauji laikai* (*Modern Times*, 1936), teigiama, jog jis bus rodomas visoje Lietuvoje¹¹²⁶. Neseniai peikta Holivudo produkcija sutraukė daug žmonių ir net susilaukė liaupsių spaudoje. „Ši pusiau komiška – tragedija filma sutraukia daug žiūrovų. Amerikoniškas darbo tempas sumechanina žmogų ir padaro iš žmogaus automatą, o biznis pusbadį išmeta gatvėn. Čarlis netenka darbo, įtariamamas komunistų vadu, tampomas iš kalėjimo į kalėjimą. Nedarbas ir bado šmėkla suveda Čarli su mergaite, kuri tampa jo gyvenimo drauge“¹¹²⁷. „Patartina jį visiems šią savaitę pamatyti“, – gyrė kita publikacija¹¹²⁸. Žymiai tyliau, jau be jokių apžvalgų, į kino teatrus grįžo filmas su „talentingąja Amerikos dainininke“ Deanna Durbin *100 vyrų ir viena mergina* (*One Hundred Men and a Girl*, 1937)¹¹²⁹, mat jei niekad socialinės tematikos nevengusį ir net apie SSRS gana teigiamai

¹¹²³ *Ibid*, p. 274.

¹¹²⁴ Jonas Zubrys. *Ar esi matęs „Čapajevą“ filmą?* in: *Vilniaus balsas*, 1940 08 21, Nr. 197 (250), p. 7.

¹¹²⁵ Al-vis. *Vilnius šaukiasi kinų reformos* in: *Vilniaus balsas*, 1941 02 01, Nr. 26 (387), p. 3.

¹¹²⁶ *Netrukus matysime dvi užsienines filmas* in: *Tiesa*, 1941 02 21, Nr. 43, p. 7.

¹¹²⁷ M[atas]. M[ozūraitis]. *Kinuose* in: *Vilniaus balsas*, 1941 03 29, Nr. 74 (435), p. 5; *Ekranas* in: *Darbininkų žodis*, 1941 03 18, Nr. 63 (111), p. 3.

¹¹²⁸ *Naujiejį laikai* in: *Komjaunimo tiesa*, 1941 03 18, Nr. 64 (187), p. 4.

¹¹²⁹ *Reklama* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 05, Nr. 104 (465), p. 7; Kaune dvi savaites vienu metu rodytas 2 kino teatruose: *Ekranas* in: *Darbininkų žodis*, 1941 04 24, Nr. 95 (143), p. 4; kartotas po mėnesio *Ekranas* in: *Darbininkų žodis*, 1941 05 28, Nr. 122 (170), p. 4.

atsiliepiančio Čaplino filmus dar buvo įmanoma pritraukti prie sovietinės ideologijos, tai tą patį padaryti su eiliniaais Holivudo miuziklais buvo sunkiau. Tas pats pasakytina ir apie kitą Holivudo miuziklą, 1941 gegužę kino ekranuose pasirodžiusį filmą *Didysis valsas* (*The Great Waltz*, 1938), pastarasis Vilniaus kino teatruose rodytas kelias savaites¹¹³⁰. Tokiu būdu „trofėjiniai“ kino filmai okupuotos Lietuvos ekranus pasiekė dar net neprasidėjęs „Didžiajam Tėvynės karui“¹¹³¹. Ironiškiausia tai, jog LSSR kino ekranuose sukantis Holivudo filmams eilė respublikinės *Glavkinoprokat* filmų nuomos kontoros darbuotojų buvo apdovanoti premijomis ir pagyrimais už „uolų kinų aprūpinimą Tarybų filmomis“¹¹³².

Trumpo paminėjimo verta ir kita kai kurių kino teatrų programos dalis – gyvi artistų pasirodymai prieš kino filmų seansus – divertismentai. Laikraštyje *Tiesa* gan plačiai atpasakotas vieno tokio, 1941 kovą, vykusio divertismento turinys: „Prieš filmą tačiau žiūrovas pavaišinamas „divertismentu“. Pirmas prieš filmą pasirodo „Džekas imitatorius“. Anot programos vedėjo žodžių „Jis yra juodas, bet turi baltą širdį“. Juodaodis ir baltaširdis „Džekas“ pasiraivo, sąžiningai pakraipo prieš publiką tam tikrą kūno dalį, darkyta rusų kalba padainuoja „Oči čionrije“ ir užleidžia savo vietą kitiems savo draugams. Divertismentas yra įvairus. Dainuoja buvusi Varšuvos solistė. Ji dainuoja „lietuviškai“, bet klausytojas yra kažkodėl tikras, kad ji dainuoja itališkai arba angliškai, paskui išeina šokėja apie kurią pranešėjas sako, kad ji yra „baisi širdžių ėdikė, ji suėdė jau daugiau kaip du šimtus širdžių“. Vyras, tvirtina pranešėjas, gali prieš ją išsilaikyti tik pusvalandį. Ir jis pataria silpnos širdies lankytojus saugotis, kad netektų numirti. // Nieko, širdis, kad ir ne per stipriausia, išlaikė. Bet skonis, nors taip pat ne per daug poniškas, vis dėlto ėmė murmėti. Kaip čia išėjo, – klausė skonis, – kad toks „divertismentas“ rodomas Tarybų Lietuvos sostinėje ir kad jis suporuotas kaip tik su tokia gera filma? Ar tie, kuriems reikia, matė šį divertismentą? Ar iš viso kas nors tikrina divertismentus? // Nėra abejojimo, kad skonis čia teisus.

¹¹³⁰ *Reklama* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 29, Nr. 123 (484), p. 7; Kaune filmas taip pat kelis kartus kartojamas: *Ekranas* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 05 11, Nr. 109 (189), p. 7. *Ekranas* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 06 17, Nr. 140 (220), p. 7.

¹¹³¹ Lietuva nebuvo išimtis, Holivudo filmai *Modern Times* (1936), *Give Us This Night* (1936) taip pat rodyti ir Latvijos kino teatruose. Beāte Vītola. *Kinorepertuārs padomju laikā* in: *Inscenējumu realitāte. Latvijas aktierkino vēsture*. Rīga: Mansards, 2011, p. 278.

¹¹³² V. Domskis. *Apdovanoti „Glavkinoprokat“ darbuotojai* in: *Darbininkų žodis*, 1941 03 23, Nr. 68 (116), p. 4.

Reikia daryti tvarką su divertismentais kinuose¹¹³³. Tokie divertismentai žymiai labiau priminė spaudoje sukarikatūrintą ir peiktą Holivudo kino filmų turinį, o ne aukštinamus Sovietinius filmus, ir nors kai kurie divertismentai vertinti visai teigiamai¹¹³⁴, tačiau neretai jie „sabotuodavo“ sovietinius filmus ir paversdavo kino teatrą „balaganu“¹¹³⁵.

II. 2. 2. Subrendę per naktį: kinas ir vaikai

Tarpukario Lietuvoje kino teatrai ir jų repertuaras dažnai kaltinti dėl vaikų ir jaunuomenės paklydimų. Tai buvo išnaudota sovietinės okupacijos metais, teigiant jog smetoninė cenzūra griežtai prižiūrėjo sovietų kino produkciją tačiau visiškai nesirūpino filmais jaunimui: „Kad ir žiauriai išcenzūrotų sovietiškujų filmų žiūrėdami, mūsų žmonės gėrėjosi jų menu, gėrėjosi muzika ir daina. Juk nė per vienas filmas nebūdavo plojama, tik per sovietiškujų filmų seansus. Dėl to nepaprastai tūžo Smetonos agentai. Po pirmo tokios filmos demonstravimo dar labiau imdavo veikti žirklys. // Tik niekas nesijaudino, kai jaunuolis gėrėdavosi visokiomis kovbojų, plėšikų gyvenimo filmomis. Labai paprastai nuskambėdavo laikraščių kronikos žinutė, kad vienų ar kitų tėvų sūnus gimnazistas, prisiskaitęs kriminalinių nuotykių romanų, prisikiūrėjęs tokių pat filmų, palieka tėvus ir mauna į pasaulį laimės ir nuotykių ieškoti. Tatai neatrodė didesniems pedagogams jaunimo žudymas, tautos moralės niokojimas“¹¹³⁶. O jei ir rasdavo kokį filmą netinkantį jaunimui, tai jaunuoliai vis tiek į jį patekdavo: „Rasdavo kartais per apsirikimą cenzūra tokių filmų, kurios kaip ir netikdavo rodyti jaunimui – Lietuvos žiedui. Pakabindavo tada apskritaveidis pilietis [kino teatro savininkas – A. D.] vitrinos kerčiukėje užrašą: „Tik suaugusiems“. Bet netyčia, ar likimo pirštas čia įsikišdavo, kad „suaugusiems“ taip ir dingdavo, lyg kamparas, po visokiausiomis fotografijomis. <...> Žiūrėdavo tada šis Lietuvos žiedas, kaip kur nors parke, romantiškoj vietelėje, lenkų bajorėliai poruojasi, lyg kačių veislės gyviai morčiuje...“¹¹³⁷ Kino teatruose likus tik sovietiniams filmams požiūris į kino ir jaunimo santykį turėjo pasikeisti.

¹¹³³ V. R. „*Ai-Giul*“ ir „*Džekas imitatorius*“ in: *Tiesa*, 1941 03 26, Nr. 71 (245), p. 4.

¹¹³⁴ M[atas]. Mozūraitis. *Kinuose* in: *Vilniaus balsas*, 1941 04 11, Nr. 85 (446), p. 5.

¹¹³⁵ E. Kanaitė. *Kinas ar balaganas?* in: *Tiesa*, 1941 03 19, Nr. 65 (239), p. 5.

¹¹³⁶ Julius Būtėnas. *Kultūrinio gyvenimo keliai* in: *Lietuvos žinios*, 1940 07 15, Nr. 158 (6318), p. 6; taip pat: *Tas pats. Naujas gyvenimas – nauji filmai* in: *Komjaunimo tiesa*, 1940 07 17, Nr. 6, p. 5.

¹¹³⁷ A. Šernas. *Prisiminimai apie Diką ir Dofą* in: *Šluota*, 1940 11 16, Nr. 17, p. 274.

„Anksčiau mes, mokytojai ir tėvai, sielodavomės, jei mūsų mokinys – vaikas sustoja prie kino virtinos ar lanko kinas, ir ne be pagrindo buvo tas mūsų sielvartas; anksčiau filmos dažniausiai buvo menko turinio ir neaukštos meninės vertės. Todėl mūsų mokyklos ir nemėgo kinų. Dabar nėra pagrindo mokinius drausti nuo kinų lankymo, bet priešingai, kartais reiktų net paraginti, patarti, nurodyti į kokį nueiti ar net visai klasei, mokyklai kartu lankyti“, – teigta žurnale *Mokykla ir gyvenimas*¹¹³⁸. Sovietiniai filmai „mus veikia nauju gyvenimu – kūrybišku, didvyrišku darbo žmonių valstybės gynėjų gyvenimu. Jos mums įkvėpia tikėjimą mokslu, technika ir amžina proletarijato išvaduotos žmonijos pažanga. <...> Todėl reikia rasti progų dažniau į kino teatrą nueiti visai šeimai. Ten ypač vaikai žavėsis viskuo, kas kilnu, didinga, drąsu“, – antrinta *Šeimoje*¹¹³⁹. Žiniasklaidoje skelbiant atvejus, kai pričiumpami maisto produktais spekuliuojantys (puikus sovietinių pokyčių indikatorius – A. D.) ir vėliau gautą pelną saldainiams ar kino teatrų bilietams išleidžiantys vaikai, dėl to jau nebekaltintas kino teatrų repertuaras – dėl to kaltė mesta vaikų neprižiūrintiems tėvams, globėjams ir mokytojams, mat kinas buvo tapęs vaikų auklėjimo priemone¹¹⁴⁰. Tokiame kaltinime slypintis oksimoronas – jei kinas auklėja, o jaunieji spekuliantai gautą pelną išleidžia kinui, kodėl jie nepersiauklėja? – deja nesvarstytas.

Tokiame auklėjimui reikėjo ir atitinkamos auklėjimo vietos – spaudoje skelbta apie Vaikų kino teatrų atidarymus kitose sovietų respublikose, pvz. Latvijoje ir Estijoje, tikimasi jog neužilgo tokie specializuoti kino teatrai bus atidaryti ir Lietuvoje, teigiama, jog juos reiktų atidaryti ne tik Vilniuje ir Kaune, bet ir kituose miestuose¹¹⁴¹. Dviejų Lietuvos kino teatrų patalpose *Metropolitain* (Kaune) ir *Eden* (Vilniuje) iš tiesų įsikūrė Jaunojo žiūrovo teatrai, tačiau jie buvo skirti spektakliams, nors vilniškiame reguliariai rodyti ir filmai. Pirmuoju specializuotu vaikų kino teatru šalyje 1941-aisias žadėtas paversti kino teatras *Glorija* Kaune, tačiau tai nebuvo padaryta¹¹⁴². Vaikams teko tenkintis specialiais kino seansais papigintomis kainomis įprastuose miestų kino teatruose (ar jau minėtame Jaunojo žiūrovo teatre Vilniuje). Juose vaikams rodyti tokie filmai, kaip *Auksinis raktelis* (*Золотой ключик*,

¹¹³⁸ Jonas Baškys. *Trigubai daugiau dėmesio dabarčiai* in: *Mokykla ir gyvenimas*, 1940 gruodis, Nr. 15 (201), p. 557-560.

¹¹³⁹ J. Užventis. *Šeimos laisvalaikis* in: *Šeima*, 1940 lapkritis, Nr. 2, p. 48-51.

¹¹⁴⁰ A. R. *Jauni spekuliantai* in: *Tiesa*, 1941 02 06, Nr. 30 (204), p. 3.

¹¹⁴¹ *Vaikų kino teatras* in: *Šeima*, 1940 lapkričio 2, Nr. 2, p. 64; taip pat žiūrėti J. Š. *Reikia kinų teatrų pertvarkymo* in: *Tarybų Lietuva*, 1940 12 12, Nr. 63, p. 5

¹¹⁴² *Kauno kino teatruose* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 01 18, Nr. 15 (95), p. 6.

1939)¹¹⁴³, *Vasilisa gražioji (Василиса Прекрасная, 1939)*¹¹⁴⁴, *Kapitono Grant'o vaikai (Дети капитана Гранта, 1936)*, *Komsomolsk (Комсомольск, 1938)*¹¹⁴⁵, keturi Kauno kino teatrai 1940-1941 sandūroje Naujųjų metų proga kino teatrų patalpose vaikams organizuoja „Naujametinę eglutę“ kurios metu vaikams dalinamos dovanėlės, rodomas baletas, trumpas filmas, susipažįstama su stachanoviečiais¹¹⁴⁶. Tačiau vaikų kino seansai taip pat užpildomi ir labiau suaugusiems skirtais kino kūriniais. Lenino mirties metinių proga Vilniaus miesto vaikų namų globotiniams rodomas filmas *Leninas 1918 metais (Ленин в 1918 году, 1939)*¹¹⁴⁷, vaikų seanse demonstruojant karinį filmą *Naikintuvai (Истребители, 1939)* teigiama, jog vaikai pamatys, kaip jų „mokslo draugai tampa drąsiais ir ryžtingais vyrais ir kaip jie moka aukotis žmonių laimei“¹¹⁴⁸. O kai kurių filmų atsiradimas vaikų seansuose atrodo labai kvestionuotinas. Vargu, ar nesantuokinio vaiko su juodaodžiu susilaukusios ir dėl to šantažuojamos baltaodės moters istorija filme *Cirkas (Цирк, 1936)* buvo būtent vaikams pritaikyta tematika¹¹⁴⁹, tačiau ir rinktis nelabai buvo iš ko – filmų trūko visoje šalyje, o spaudoje dargi priekaištauta, jog vaikams skiriama per mažai seansų ir kiekvienas kino teatras laisvadieniais bent vieną seansą turėtų skirti vaikams¹¹⁵⁰.

Rašytojos bei pagarsėjusios kino teatrų lankytojos Liūnės Janušytės trumpame apsakyme *Pirmasis uždarbis* (tai, veikiausiai, vienintelis kino tematiką liečiantis pirmosios sovietų okupacijos metu Lietuvoje sukurtas grožinis literatūros kūrinys) jau konstatuojamas kiną lankančių vaikų persiauklėjimas įsigalėjus sovietų valdžiai. Autorė pasakoja, kaip tarpukario metais prie kino teatro ji neva sutiko jauną apskurusį berniuką, šis iš turtingo pono vaiko užsidirbo litą – už jį prisiėmė kaltę dėl iškulto lango. Dėl to vaikas buvo gerai išpertas tėvų, tačiau litą išsaugojo ir investavo į kino seansą. Prie kino teatro sutiktos autorės jis prašė, jog ši apsimestų jo motina, kad šis galėtų patekti į vaikams neskirtą Holivudo kino filmą apie gangsterius. Autorė sutiko. O kino seanse vaikas papiktino nemažą dalį „ponų“, mat garsiai

¹¹⁴³ Reklama in: *Darbo Lietuva*, 1940 09 19, Nr. 115, p. 4.

¹¹⁴⁴ V. A. D. [Vytautas Alseika] *Kas naujo kinuose* in: *Vilniaus balsas*, 1940 11 01, Nr. 260 (313), p. 9.

¹¹⁴⁵ Reklama in: *Vilniaus balsas*, 1941 03 29, Nr. 74 (435), p. 8.

¹¹⁴⁶ *Didelis vaikų festivalis* in: *Komjaunimo tiesa*, 1940 12 31, Nr. 123, p. 1.

¹¹⁴⁷ Organizatorius. *Prieglaudų vaikučiams filma apie Leniną* in: *Vilniaus balsas*, 1941 01 29, Nr. 23 (384), p. 8.

¹¹⁴⁸ *Pionieriai, moksleiviai ir jaunuoliai* in: *Tarybų Lietuva*, 1940 11 15, Nr. 39, p. 9.

¹¹⁴⁹ *Kino „Aušra“ direkcija praneša* in: *Tiesa*, 1940 08 31, Nr. 68, p. 9.

¹¹⁵⁰ Ed[uardas]. Medonis. *Reikia dažnesnių kino seansų vaikams* in: *Tarybų Lietuva*, 1940 11 24, Nr. 47, p. 6.

komentavo filmo scenas. Jau po kurio laiko, sovietams paėmus valdžią šalyje, prie kino teatro ji vėl sutinka tą patį vaiką, šis atrodo žymiai geriau ir jau pats kviečia autorę į kiną – vaikų kino seansai kainuoja nebrangiai, o kelis litus jis užsidirbo sąžiningai – gavo už namų ruošos darbus. „- Ot ir durnas aš buvau pernai, kad į kinus ėjau banditų žiūrėti! // - Kodėl? – paklausiau. // - Argi nesuprantate?.. Kam gi eiti į kinus jų žiūrėti... O čia tai bus filmas, bus ko pamatyti: „Auksinis raktelis“...“¹¹⁵¹ – savo ir kino tinklo persimainymą komentuoja vaikas.

Apsakymas puikiai atitiko visus sovietinės propagandos apie kiną ir vaikus Lietuvoje postulatus. Tačiau realybėje viskas atrodė šiek tiek kitaip. Sovietinės spaudos puslapiuose gausu nusiskundimų, kuriuose jau gerokai nuskurdinti „ponai“ skundžiasi nepakeliamu „persiauklėjusių vaikų“ keliamu triukšmu pirmosiose kino salių eilėse: „Kai tik Kauno priemiesčių kinuose prasideda filmos demonstravimas ir užgęsta šviesa, pirmose publikos eilėse tuoj pasigirsta pasiutę garsai“, – skelbė prierasas po tokią situaciją iliustruojančia Konstancijos Petrikaitės-Tulienės karikatūra¹¹⁵² [žiūrėti Priedą Nr. 6]. Vaikų kino seansuose situacija buvo visai nekontroliuojama: „Jaunojo žiūrovo“ teatro patalpose ruošiami vaikams kino seansai. Tačiau neorganizuotiems vaikams reikia parodyti ne tik tokias gražias filmas, kaip „Lydekai įsakius“, bet ir įskiepyti jiems supratimą apie visuomenės turto ir kitų žmonių gerbimą. Neleistina, kad vaikai purvinais batais laiptotų per suolus, tuo gadindami visuomenės, savo pačių turta, gadindami kitų žmonių rūbus. Neleistina ir spjaudyti ant grindų“¹¹⁵³. Tad nieko nuostabaus, jog kino teatrų direktoriams neretai trūkdavo kantrybė: „Grupė moksleivių nusipirkę papigintus bilietus ir atsisdėję į pirmos vietos suolus, nes bilietuose nebuvo vieta nurodyta ir jiems įeinant į salę niekas nesakė kur privalo sėstis. Mikulskytė [kino teatro direktorė – A. D.] pareikalavo, kad moksleiviai sėstų į paskutines vietas, nes kine esančios tokios taisyklės. Kai moksleiviai pareikalavo taisyklių, tai ji atsakė, jog „taisyklės ne visiems rodomos“. Paskui pakvietė mechaniką Čeponį, kad jis jėga moksleivius į kitas vietas persodintų. Tik milicininkui įsikišus moksleivius nustojo plūdusi, bet vėliau moksleiviai vis tiek turėjo iš salės pasišalinti ir tik įsikišus kompartijos vietos komiteto atstovei drg. Šaulytei, ištyrus neteisėtą direktorės pasiūlymą, moksleiviai

¹¹⁵¹ Liūnė Janušytė. *Pirmasis uždarbis* in: *Jaunasis ūkininkas*, 1940 10 27, Nr. 31 (359), p. 487.

¹¹⁵² K[onstancija]. Petrikaitė. *Moderniškiausia filmų šviesgarsinė aparatūra* [karikatūra] in: *Šluota*, 1941 01 05, Nr. 1 (24), p. 378.

¹¹⁵³ Ona Šimaitė. *Apie Mickevičių, Udarniką ir Jaunąjį žiūrovą* in: *Vilniaus balsas*, 1940 12 15, Nr. 295 (348), p. 6.

buvo grąžinti į anksčiau užimtas vietas“, – skelbta apie nutikimą Viekšnių kino teatre¹¹⁵⁴.

Jeigu sovietinei sistemai būtų pavykę perauklėti vaikus ir priversti juos ramiai sėdėti kino teatre, visuomenė tikrai būtų pasveikinusi tokį pokytį. Tačiau labiau bijota kitokio – ideologinio perauklėjimo. Kaip prisimena Mykolas Vaitkus: „...nors rodomų bolševikinių paveikslų propagandine banga buvo galinga ir nuolatinė, ji paliko mus, lietuvius, abejingus bei šaltus, tad visai nebuvo pavojinga. Tačiau supratome, jog ilgainiui bei palengva jinai ims veikti bei gadinti jaunimą ir tamsiąją ar moraliai sugedusią dalį visuomenės“. Kunigas pats konstatavo mažesnių vaikų pokytį, jei seniau sutikę kunigą jie su juo pabendraudavo, tai „keletą mėnesių bolševikams papūtus visas propagandos dūdas, tie pat vaikučiai nebeateidavo pasiglamonėti, o, pvz., imdavo mane šaudyti kietom sniego gniūžtėm“¹¹⁵⁵.

Sunku išmatuoti pirmosios sovietinės okupacijos metų kino propagandos padarytą įtaką vaikams, tačiau galima konstatuoti, jog ideologinis jų perauklėjimas susidūrė su sunkumais. 1940 rugpjūčio 14-15 dienomis Kaune vykusiame respublikiniame mokytojų suvažiavime tūkstančiai mokytojų raginti auklėti mokinius sovietine, stalinine dvasia, bei pervertinti visas vertybes: „Tai, kas vakar buvo gražu, šiandien – bajuru“, – suvažiavime teigė M. Gedvilas. Tačiau nepanašu, jog mokytojai labai džiugiai sutiko tokius reikalavimus, pasimetusio prezidiumo akivaizdoje suvažiavime jie improvizuotai užtraukė Vinco Kudirkos *Tautišką giesmę* Kai kurių nūdienos istorikų teigimu „Tai buvo atviras pareiškimas, antisovietinė demonstracija, rodanti, kad Lietuvos mokytojai lieka ištikimi suverenos Lietuvos idealams“¹¹⁵⁶, – galbūt tai kiek per drąsus teiginys, *Tautinė giesmė* nebuvo uždrausta, o *Internacionalas* jos vietoje oficialiai įvestas tik po kelių savaičių, visgi tai demonstravo mokytojų nuotaikas. Nuošalyje neliko ir vyresni moksleiviai. Tuo metu, kai spaudoje siūlyta, jog provincijos mokyklas turėtų lankyti kilnojami kino teatrai, kurie turėtų vežiotis ir patefono plokštelių, jog mokiniai galėtų išgirsti Lenino balsą¹¹⁵⁷, Kauno moksleiviai iš

¹¹⁵⁴ *Kino teatro direktorė sauliauja* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 04 10, Nr. 84 (164), p. 6.

¹¹⁵⁵ Mykolas Vaitkus. *Atsiminimai. VIII tomas...* p. 61.

¹¹⁵⁶ Stanislovas Stašaitis. *Istorija Lietuvos mokykloje 1940–1941 metais: tautiškumo naikinimas ir sovietinės ideologijos diegimas* in: *Istorija*, 2008, Nr. 70, p. 39-52. Prieiga internetu: http://archyvas.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=120&Itemid=120#_edn11 [tikrinta 2019.05.03]

¹¹⁵⁷ P. Apušinis. *Su kino aparatu per kaimo mokyklas* in: *Mokykla ir gyvenimas*. 1941 04 05, Nr. 14 (217), p. 644-645.

plokštelių grojantį *Internacionalą* nustelbdavo gyvai atliekamu Lietuvos himnu¹¹⁵⁸. Prieš Staliną nukreipti pasisakymai, ar tokie priežodžiai kaip „Durnas kaip rusų kareivis“ plito net šeštų klasių mokinių tarpe¹¹⁵⁹. O mokyklose panaikinus tikybos pamokas Švietimo liaudies komisariatas buvo užverstas prieš šį sprendimą sukilusių mokinių tėvų laiškais¹¹⁶⁰. Pasipriešinimas neliko nenubaustas, pirmosios okupacijos metu represuoti 1473 Lietuvoje dirbę mokytojai, daugiau nei tūkstantis jų buvo ištremti iš šalies ar išvežti į lagerius, nuo represijų nukentėjo 634 studentai ir moksleiviai¹¹⁶¹.

Tuo tarpu sovietinis režimas rodydamas filmus vaikams kartojo tas pačias klaidas, kuriomis kaltino Smetonos Lietuvą. „Praeitą ir šią savaitę Kauno kino teatruose „Romuvoje“ ir „Pasakoje“ rodoma puiki filma „Kaliniai“¹¹⁶². Tačiau peiktina, kad filmo reklamose iššaukiančiai skelbiama, jog filma „tik suaugusiems“. Bet tik reklamose. Faktiškai tos filmos leidžiama žiūrėti visiems, nes nei einant į kino teatrą, nei prie kasos netikrinamas jaunimo amžius“, – keista praktika skundėsi kauniečiai¹¹⁶³. *Glavkinoprokat* „prisiuntė paaiškinimą, kad ta filma Repertuaro kontrolės vyriausios valdybos tikrai yra skiriama tik suaugusiems žiūrėti ir minėtiems kino teatrams buvo įsakyta neleisti vaikų ligi 16 metų. Negerai daro „Glavkinoprokat“, kad tik įsako. Būtų geriau, kad ir patikrintų, kaip kino teatrai įsakymus vykdo. Tada piliečiai tiek daug prieš tvarką kino teatruose nesiskųstų“¹¹⁶⁴.

¹¹⁵⁸ Tokią naujų mokslo metų pradžios šventės metu Kauno Aušros gimnazijoje vykusią situaciją aprašo Valdas Adamkus. Prezidento teigumu, mokiniai taip pat nušvilpė šventės metu kalbėjusį politruką, o dainuotas himnas girdėtas net Laisvės Alėjoje: „Mitingo organizatoriai kažkaip nesugebėjo išjungti garsiakalbių, ir visa, kas vyko mūsų gimnazijoje, buvo girdima Laisvės alėjoje“. Valdas Adamkus. *Likimo vardas – Lietuva*. Kaunas: Santara, 1997, p. 11.

¹¹⁵⁹ Algimantas Garliauskas. *Inteligentija 1940-1941 metais*. Vilnius: Academia, 1991, p. 49.

¹¹⁶⁰ *Ibid*, p. 50-51.

¹¹⁶¹ *Lietuvos gyventojų genocidas. I Tomas...*, p. 64; plačiau apie Lietuvos jaunimo pasipriešinimą sovietinei okupacijai ir jaunimo visuomeninio ir politinio gyvenimo sovietizaciją 1940-1941 žiūrėti: Juozapas Romualdas Bagušauskas. *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 1999, p. 28-57.

¹¹⁶² *Заключенные* (1936)

¹¹⁶³ *Pastabos* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 05 28, Nr. 123 (203), p. 4.

¹¹⁶⁴ „*Tarybų Lietuvai*“ *paskelbus* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 06 05, Nr. 130 (210), p. 4.

II. 2. 3. Naujasis žodynėlis: kinas spaudoje

Pirmaisiais okupacijos mėnesiais, šalyje teberodant Vakarų kino produkciją, spaudoje skelbta nemažai ją liečiančių netgi bulvarinių straipsnių. Birželio 18 *XX amžius* skelbia skandalingas paskalas apie tai, jog Holivude trūksta vyrų aktorių¹¹⁶⁵. Birželio 23 *Sekmadienis* publikuoja Holivudo artistų – James Stewart, Myrna Loy – portretus¹¹⁶⁶, birželio 30 – konkurso, kvietusio įvardinti žymias Vokietijos kino artistes pagal jų šaržus, nugalėtoją¹¹⁶⁷. Liepos viduryje satyros žurnale *Kuntaplis* dar galima rasti eilėraščių, pasirašytų King-Kong slapyvardžiu¹¹⁶⁸, ir t. t. Tuo tarpu dideles sovietinių filmų reklamas (pavyzdžiui, anksčiau minėtą filmo *Baltuoja burė vieniša* (*Белеет напыс одинокуй*, 1937) reklamą) savo dydžiu dar labiau pranokdavo aktualesnė ne SSRS produkcijos reklama, pavyzdžiui filmo *Paryžiaus užėmimas* (šiuo vardu Lietuvoje pristatytos dvi vokiečių *Tobis* kronikos rodytos viena po kitos) reklama¹¹⁶⁹. Tačiau tokių straipsnių palaipsniui mažėja uždarant seniau Lietuvoje leistus laikraščius ir žurnalus ar keičiant jų redaktorius. Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto 1940 rugsėjo 11 dienos nutarimu leisti naujus leidinius leidžiama tik gavus LKP CK sutikimą, LKP CK taip pat skirdavo ir šių leidinių redaktorius. Jei 1938 Lietuvoje (be Vilniaus krašto) ėjo 159 laikraščiai ir žurnalai, tai 1941 metų pavasarį (su Vilniumi) jų liko tik 34¹¹⁷⁰.

Kino ekranuose likus tik sovietiniams filmams spaudoje nebekalbėta ir apie Holivudo žvaigždes. Jos priklausė buržuaziniam pasauliui, tekstai apie jas turėjo tik kvailinti proletariatą, darbininkams jie neva buvo nereikalingi ir neįdomūs, o juos skaityti galėjo norėti nebent „ponai“ ir „išnaudotojai“. Pastarieji sovietų Lietuvoje spausdintose karikatūrose vaizduoti kaip skaitantys tik bulvarinį žurnalą *Savaitė*, Alano Pinkertono kurtus detektyvus ir Artūro Konano Doilio istorijas apie Šerloko Holmsa nuotykius¹¹⁷¹. Holivudo gyvenimo atgarsiai LSSR spaudos skaitytojus pasiekdavo nebent

¹¹⁶⁵ Trūksta kino artistų in: *XX amžius*, 1940 06 18, Nr. 136 (1187), p. 10.

¹¹⁶⁶ James Stewart, Myrna Loy in: *Sekmadienis*, 1940 06 23, Nr. 25 (643), p. 10.

¹¹⁶⁷ *Filmų reportažas. Kas jos ir kur gimė?* in: *Sekmadienis*, 1940 06 30, Nr. 26 (644), p. 10.

¹¹⁶⁸ King-Kong. *Kur paliko tas kelelis...* in: *Kuntaplis*, 1940 07 14, Nr. 29 (365), p. 4.

¹¹⁶⁹ *Reklama* in: *Lietuvos aidas*, 1940 06 24, Nr. 296 (5505), p. 6.

¹¹⁷⁰ Autorių kolektyvas. *Lietuva 1940-1990*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2005, p. 127-128. [šią knygą dalį rašė Liudas Triuska].

¹¹⁷¹ N[apoleonas]. Stanikas. *Pageitę skaitytojai* [karikatūra] in: *Šluota*, 1940 10 06, Nr. 12, p. 188.

nuotrupomis¹¹⁷² arba perspausdinant atrinktus ideologinius Vakarų filmus ir kino sistemą peikiančius tekstus¹¹⁷³. Išimtis susidarė tik 1941 kovą, sovietinį repertuarą šalyje pajavairino Čarlio Čaplino filmas *Nauji laikai* (*Modern Times*, 1936).

Publikacijas apie Holivudą pakeitė publikacijos apie sovietinius filmus. Tačiau pastarosios dažniausiai būdavo tiesiog perspausdinamos iš SSRS ėjusių laikraščių ir žurnalų, buvo trumpos, rimtesnių, platesnių publikacijų kino klausimais šalyje nebuvo¹¹⁷⁴.

Atskiro paminėjimo nusipelnė pirmosiomis okupacijos savaitėmis spaudoje pradėti publikuoti žymesnių sovietiniuose filmuose skambančių dainų vertimai į lietuvių kalbą. Populiariausios buvo dainos *Jeigu ryt karas bus* (iš filmo *Если завтра война...*, 1938)¹¹⁷⁵, *Traktoristų maršas* (iš filmo *Богатая невеста*, 1937)¹¹⁷⁶, *Trys tankistai* (iš filmo *Трактористы*, 1939)¹¹⁷⁷. Šios dainos randamos ir 1940 rugpjūtį prie kelių laikraščių pridėtame priede – knygutėje *Internacionalas ir mūsų populiariausios dainos*. Jos sudarė kone pusę priedo turinio (3 iš 7 dainų)¹¹⁷⁸. Kartais spaudoje skelbiamos dainos buvo sovietinių filmų reklamos dalis. Štai 1940 rugsėjo pabaigoje–spalio pradžioje, pradėdant naują kino teatrų sezoną, spaudoje pasirodė ši sezoną Kauno kino teatruose atidarancio filmo *Mano meilė* (*Моя любовь*, 1940) pagrindinės dainos žodžiai¹¹⁷⁹.

¹¹⁷² Pavyzdžiui, nors ekranuose tuo metu rodyti tik sovietiniai filmai, tačiau spauda informavo apie seniau Lietuvoje populiariu buvusio Holivudo vesternų aktoriaus Tom Mix mirtį. *Mirė Tomas Miksas* in: *Tarybų Lietuva*, 1940 10 26, Nr. 23, p. 10.

¹¹⁷³ Pvz.: „Pažadėtoji žemė“ (*apie Amerikos Holywoodo romanus*) in: *Raštai*, 1941 balandis, Nr. 4, p. 620-622.

¹¹⁷⁴ Vienintelė išimtis žurnale *Kultūra* – perspausdintas sovietų kino klasiko Vesvolodo Pudovkino keturių puslapių apimties straipsnis apie sovietinę kinematografiją. Vsevolodas Pudovkinas. *Sovietų kinematografijos menas* in: *Kultūra*, 1940 rugpjūtis, Nr. 6-8, p. 442-446.

¹¹⁷⁵ *Jeigu ryt karas bus* in: *Lietuvos aidas*, 1940 06 25, Nr. 298 (5507), p. 6; *Jeigu karas ryt bus* in: *Darbininkų žodis*, 1940 06 29, Nr. 1, p. 3; Jurgio Blekaičio vertimas: *Jeigu karas rytoj...* in: *Karių tiesa*, 1940 07 16, Nr. 2, p. 4; Su natomis *Jeigu karas rytoj* in: *Karių tiesa*, 1940 08 14, Nr. 16, p. 5.

¹¹⁷⁶ *Traktoristų maršas* in: *Karių tiesa*, 1940 07 23, Nr. 5, p. 8., su natomis: *Traktoristų maršas* in: *Karių tiesa*, 1940 08 31, Nr. 31, p. 10.

¹¹⁷⁷ *Trys tankistai* in: *Karių tiesa*, 1940 08 24, Nr. 25, p. 8. Su natomis; *Daina apie tris tankistus* in: *Vilniaus balsas*, 1940 08 03, Nr. 182 (235), p. 2.

¹¹⁷⁸ *Internacionalas ir mūsų populiariausios dainos*. Kaunas: Mūsų laikraštis. 1940; 1940 08 01 priedas pasirodo su *Mūsų laikraščiu*, 1940 08 10 su laikraščiu *Darbo Lietuva* ir kitur.

¹¹⁷⁹ *Dainelė „Mano meilė“* in: *Darbo Lietuva*, 1940 09 28, Nr. 131 p. 8; *Mano meilė* in: *Tiesa*, 1940 09 28, Nr. 92, p. 9.

Tačiau iš tiesų filmuose skambančios sovietinės dainos buvo tapusios atskira propagandos dalimi ir gyveno atskirą nuo filmų gyvenimą. Jos dažnai būdavo atliekamos raudonarmiečių koncertuose¹¹⁸⁰, jau nuo 1940 birželio 26 Valstybinis radiofonas pradėjo transliuoti „sovietinių populiariųjų dainų lietuviškais tekstais radijo-pamokas“¹¹⁸¹, propagandiniai tekstai gynė jų „garbę“ prieš jų gausa besipiktinančius patriotas: „Šiandien, kada radijo bangomis skamba sovietiškujų dainų melodijos, kada Lietuvos liaudis mokoma išverstų sovietiškujų dainų, mūsų buvę patrijotai ir čia raukosi. Tuo tarpu jie nesiraukė, kai visi gimnazistai dainavo pornografiškus šlagerius iš įvairių buržuazinio turinio filmų.“¹¹⁸², o politiniai ideologia reikalavo groti daugiau sovietinių dainų, nes lietuviška muzika yra „liūdna“¹¹⁸³. Šių dainų savarankiškumą geriausiai iliustruoja faktas, jog bene gausiausiai Lietuvoje tiražuotas dainos *Если завтра война...* vertimas, nors filmas, kuriame ši daina skamba, net nerodytas šalyje. Filme vaizduotas SSRS netikėtai užpuolantis kaimynas, kurį Raudonosios armijos kariai greitai sumuša ir pasileidžia į „išvaduojamąjį“ žygį jo teritorijoje, galėjo itin priminti Vokietiją, o su ja SSRS tuo metu palaikė gerus santykius.

Spaudoje perspausdinant išverstus straipsnius ir filmų dainų tekstus originalių lietuvių autorių publikacijų apie šalyje rodomus kino filmus ar kino įvykius trūko. O ir dauguma iš pasirodžiusių tokių publikacijų, tačiau, tik perpasakodavo sovietinių filmų turinį apipindama jį propagandiniais postulatais. Nors ir pastarieji kartais būdavo iškalbingi. Štai filmą *Žmogus su šautuvu* (*Человек с ружьем*, 1938) pristatantis autorius manė reikalinga Lietuvos gyventojams priminti, jog jie gyvena revoliucijos (o ne okupacijos) dienas: „Gyvendami socialistinės revoliucijos dienas, mes kartais užmirštam, kad tai yra revoliucija. Darbo liaudis perima politinę valdžią, žemę, įmones į savo rankas, nepraliedama nė lašo kraujo, nesustabdydama nė valandėlei darbo. Kodėl taip yra, mes žinom. O taip yra todėl, kad prieš 22 metus Rusijoje įvyko revoliucija. Audringa ir žiauri buvo toji revoliucija.“¹¹⁸⁴. Šių

¹¹⁸⁰ Žiūrėti, pvz. *Raudonosios Armijos meno mėgėjų koncertas* in: *Lietuvos žinios*, 1940 07 15, Nr. 158 (6318), p. 10.

¹¹⁸¹ *Sovietų dainos - lietuviškai* in: *Lietuvos žinios*, 1940 06 26, Nr. 143 (6303), p. 1.

¹¹⁸² Julius Būtėnas. *Kultūrinio gyvenimo keliai* in: *Lietuvos žinios*, 1940 07 15, Nr. 158 (6318), p. 6.

¹¹⁸³ Kauno radiofono tarnautojas Jonas Stonys prisimena, jog Kazys Preikštas 1941 sausį reikalavo radiju transliuoti daugiau sovietinių dainų, nes „Lietuviška muzike esanti liūdna“. Jonas Stonys. *Aš mačiau iš kur atsirado toji „tautos valia“* (*Ištraukos iš dienoraščio*) in: *Juodųjų dienų sakmės* (red. Albina Venskevičienė), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2001, p. 34.

¹¹⁸⁴ Žiūras. *Žmogus su šautuvu* in: *Tiesa*, 1940 08 01, Nr. 40, p. 8.

publikacijų tarpe išsiskiria tik 1940 rugsėjo 26 laikraštyje *Vilniaus balsas* atsiradusioje rubrikoje *Kas gero kinuose* (netrukus pervadintoje į *Kas naujo kinuose*, mat visus sovietinius filmus reikėjo laikyti gerais) pradėtos skelbti miesto kino teatrų repertuaro apžvalgos. Tai bene vienintelė kino skiltis visoje LSSR spaudoje, kurioje lietuviai pateikė kritiškų pastabų sovietinių filmų atžvilgiu. „Yra šaržo, perdėjimo, tačiau pats revoliucinis sąjūdis gražiai įrodytas. Filma reikėtų vertinti teigiamai, nors čia daugiau rūpėta propagandinės idėjos atvaizdavimas, ne filmos pastatymas“, – atsiliepė autorius apie sovietų kino klasiką *Maksimo grįžimas* (*Возвращение Максима*, 1937) pirmoje rubrikos dalyje¹¹⁸⁵. „Pats siužetas nėra originalus primenąs ne vieną matytos muzikalinės filmos siužetą, tačiau forma yra visai nauja žymiai įdomesnė už kitas“, – rašomą apie filmą *Muzikos istorija* (*Музыкальная история*, 1940), taip netyčia jį apkaltinant iškeliant formą prieš turinį (nedovanotinas prasižengimas sovietiniame mene)¹¹⁸⁶. Tiesa, šias apžvalgas rašė Lietuvos kino žurnalistikos senbuvis – Vytautas Alseika ir ilgai jos neišsilaikė, tik iki 1941-ųjų vasario. Vėliau apžvalgas laikraštyje rašė Matas Mozūraitis, tačiau jo rašiniuose, kaip ir kitų apie kiną rašiusių lietuvių žurnalistų, nebuvo nė menkiausios kritikos sovietiniams filmams – tiktai panegirikos.

Originalių publikacijų kino tema ir kino filmų kritikos trūkumą veikiausiai lėmė keli veiksniai. Ir tarpukario Lietuvoje nebuvo stiprios kino kritikos ar tekstų apie kiną kultūros, drastiškai sumažėjus laikraščių ir žurnalų skaičiui publikacijoms apie kiną raskavosi mažiau vietos, o staigių politinių permainų ir socialinių pokyčių laikotarpiu kitos temos galėdavo atrodyti įdomesnės ir svarbesnės. Suprantama, dalies publikacijų, galėjo nepraleisti ir cenzūra. Galiausiai, veikiausiai paprasčiausiai bijota kritikuoti sovietinę kino produkciją, mat tarpukariu apie filmus rašę Lietuvos žurnalistai tikrai nevengdavo tarti stipresnio žodžio. Problema lietė ne tik kiną, spaudoje skundžiamasi ir literatūros kūrinių kritikos trūkumu¹¹⁸⁷.

Publikacijų kino klausimais trūkumas aiškiausiai iškeltas po 1941 balandžio 7-30 dienomis Kauno kino teatre *Glorija* įvykusio pirmo Lietuvoje kino festivalio. Festivalį organizavo LSSR Valstybinė Kinofikacijos valdyba ir *Glavkinoprokat* respublikinis skyrius, o jis buvo skirtas SSRS

¹¹⁸⁵ V. A. D. [Vytautas Alseika] *Kas gero kinuose* in: *Vilniaus balsas*, 1940 09 26, Nr. 229 (283), p. 7.

¹¹⁸⁶ V. A. D. [Vytautas Alseika] *Kas naujo kinuose* in: *Vilniaus balsas*, 1941 01 14, Nr. 11 (372), p. 7.

¹¹⁸⁷ A. Liepsnonis. *Lietuvių tarybinės liteatrūros laimėjimai ir trūkumai* in: *Raštai*, 1941 kovas, Nr. 3, p. 431-435.

kinematografijos darbininkams – Stalino premijų laureatams. Per 23 dienas buvo parodyti 18 kino filmų, prie kiekvieno jų prisidėjo (režisavo, vaidino, rašė scenarijų, kūrė muziką) vienas ar keli Stalino premijos laureatai. Tačiau visi festivalyje rodyti filmai – *Jokūbas Sverdlovas* (*Яков Свердлов*, 1940); *Suvorovas* (*Суворов*, 1941); *Mokytojas* (*Учитель*, 1939); *Cirkas* (*Цирк*, 1936); *Leninas spalio mėnesį* (*Ленин в Октябре*, 1937); *Didelis gyvenimas* (*Большая жизнь*, 1939); *Maksimo jaunystė* (*Юность Максима*, 1935); *Maksimo grįžimas* (*Возвращение Максима*, 1937); *Viborgo pusė* (*Выборгская сторона*, 1938); *Muzikos istorija* (*Музыкальная история*, 1940); *Leninas 1918 metais* (*Ленин в 1918 году*, 1939); *Arsenas* (*Арсен*, 1937); *Mes iš Kronštato* (*Мы из Кронштадта*, 1936); *Volga - Volga* (*Волга - Волга*, 1938); *Čarajevas* (*Чапаяев*, 1934); *Traktorininkai* (*Трактористы*, 1939); *Tarp žmonių* (*В людях*, 1939); *Didžioji pašvaistė* (*Великое зарево*, 1938)¹¹⁸⁸ – jau ne kartą sukosi Kauno kino teatruose. Todėl nenuostabu, jog festivalis susilaukė menko žiūrovų dėmesio. Tiesa, tam nepadėjo ir komunikacija – festivalio reklama spaudoje pasirodė vos kelis kartus, o vienintelis festivalį aptariantis straipsnis akcentavo kino publikacijų trūkumą: „reikia ne vien filmas demonstruoti, bet ir pačiai tarybinei filmai paruošti kelią. Kinematografijos reikalams būtinai reikia išleisti kino žurnalą, kuriame būtų gvildenami tarybinės filmos meno bei technikos klausimai, plačiau supažindintų su tarybinės filmos artistiniais talentais. // Šis pirmas kino festivalis turėtų būti paminėtas ne vien ekrane, bet ir spaudoj. Dienraščių bei savaitraščių redaktoriai neturėtų šykštėti vietos vienai kitai platesnei filmos recenzijai ar kurio nors nusipelnusio artisto biografijai, atmindami Lenino pasakymą, kad kino menas mums yra patsai svarbiausias“¹¹⁸⁹. Paradoksalu, jog žymusis neva Lenino nukaltas šūkis, čia yra panaudojamas bene vienintelį kartą iš visų lietuvių autorių per pirmąją sovietinę okupaciją paskelbtų kino tematikos tekstų¹¹⁹⁰.

II. 2. 4. Vietinė kino produkcija?

1940 birželį, sovietams okupavus Lietuvą, vietinėje kino rinkoje vis dar karaliavo ilgametis kino kronikos koncesininkas Jurgis Linartas. Nors jo

¹¹⁸⁸ *Reklama* in: *Tiesa*, 1941 04 06, Nr. 81 (225), p. 7.

¹¹⁸⁹ M[atas]. Mozūraitis. Pirmas kino festivalis in: *Komnaujimo tiesa*, 1941 04 12, Nr. 86 (209) p. 4.

¹¹⁹⁰ Šūkis naudotas kai kuriuose perspausdintuose tekstuose, kad ir minėtame Vsevolodas Pudovkinas. *Sovietų kinematografijos menas* in: *Kultūra*, 1940 rugpjūtis, Nr. 6-8, p. 442-446, tačiau ne LSSR autorių publikacijose.

bendrovės *Mūsų Lietuva* koncesija kino kronikų kūrimui buvo pasibaigusi dar 1940 balandį, tačiau ją turėjusi perimti nauja akcinė bendrovė *Lietuvos filma* vis dar kūrė savo techninę bazę ir komplektavo personalą, todėl Lietuvos kino kronikos rinkoje tebešeimininkavo senasis šeimininkas. Kraštą okupavusiems komunistams tokia padėtis atrodė neleistina.

Panašu, jog Jurgis Linartas puikiai suprato savo likimą, jis pradėjo aiškėti dar prieš sovietams okupuojant Lietuvą, kai po 1940-ųjų balandį įvykdytos bendrovės finansų revizijos išaiškėjo netvarkingai vedama jos buhalterija ir slėptas tikrasis pelnas. Dar labiau tamsios ateities nuostatos galėjo sutvirtėti pamačius, kaip uoliai sovietai ėmė Lietuvos griovimo darbų, o vienu pirmųjų taikinių tapo Linarto užtarėjas Antanas Smetona. Jau birželio 18 dieną spaudoje pasirodė pirmosios iš šalies bėgančio A. Smetonos karikatūros. Dailininko S. Žuko karikatūra vaizdavo bėgantį vadą su parašu: „Tautininkų delegacija: „Antanai, Antanai, kam mus palikai“¹¹⁹¹. Birželio 20 dieną naujasis švietimo ministras Antanas Venclova išleido aplinkraštį, įsakantį visoms mokykloms, skaitykloms ir bibliotekoms išimti iš apyvartos A. Smetonos raštų toms bei visas iki 1940 birželio 17 išleistas knygas, liečiančias A. Smetoną ir jo raštus¹¹⁹²; birželio 22 nurodymu mokomojo laivo *Antanas Smetona* vardas pakeistas į *Pirmūnas*¹¹⁹³; pašto valdyba iš apyvartos išima pašto ženklus su A. Smetonos atvaizdu¹¹⁹⁴ ir t. t. Kinas neliko pamištas, dar birželio 18 dieną liepiama išimti iš kino ekranų visas kino kronikas, vaizduojančias Antaną Smetoną¹¹⁹⁵. Kartu su Antano Smetonos vardu spaudoje nuskamba ir Jurgio Linarto vardas – birželio 23 satyrinis žurnalas *Kuntaplis* juokauja, jog Antano Smetonos pabėgimas iš Lietuvos buvo nufilmuotas ilgamečio kronininko Jurgio Linarto ir žiūrovai nekantraudami laukia pamatyti šiuos vaizdus¹¹⁹⁶.

Veikiausiai nujausdamas artėjantį savo kino eros galą Jurgis Linartas ėmėsi atitinkamų veiksmų. 1941 liepos 5-ą vidaus reikalų ministrą pasiekia 6 Vilniaus kino teatrų direktorių pasirašytas raštas, kuriuo jie skundžiasi Jurgio

¹¹⁹¹ Pirmoji tokia karikatūra pasirodo Lietuvos jaunimo sąjungos vardu išleistame vienkartiniam (vieno lapo apimties) *Liaudies balsas* laikraštyje. *Pirmoji bėgančio „vado“ karikatūra* in: *Laikas*, 1940 06 19, Nr. 138 (655), p. 4.

¹¹⁹² *A. Smetonos raštai pašalinami iš visų įstaigų, knygynų, skaityklų ir bibliotekų* in: *Lietuvos aidas*, 1940 06 21, Nr. 290 (5499), p. 4.

¹¹⁹³ *Pakeistas karo laivo vardas* in: *Lietuvos aidas*, 1940 06 23, Nr. 294 (5503), p. 6.

¹¹⁹⁴ *Nebus pašto ženklų su A. Smetonos atvaizdu* in: *Lietuvos žinios*, 1940 06 24, Nr. 141 (6301), p. 8.

¹¹⁹⁵ *Išimama kino kronika su A. Smetonos vaizdais* in: *Vilniaus balsas*, 1940 06 18, Nr. 139 (192), p. 6.

¹¹⁹⁶ *Smetonos pabėgimas nufilmuotas?* in: *Kuntaplis*, 1940 06 23, Nr. 26 (362), p. 1.

Linarto veiksmais. Kino teatrų direktorių teigimu, Jurgis Linartas pakėlė kino kronikos nuomos kainas po 50-100 %, tuo tarpu „Ryšium su pasikeitimu Lietuvos vyriausybės siunčiama mums Lietuvos kronika yra visai nedemonstruotina, nes esami momentai kino lankytojams primena Lietuvos spaudos laikus“. Kino teatrų direktoriai reikalauja leisti nedemonstruoti Lietuvos kino kronikos ir įpareigoti Jurgį Linartą sumažinti kino kronikos nuomos kainą iki pusės anksčiau buvusios sumos¹¹⁹⁷. Tačiau Vilniaus kino teatrų direktorių skundas buvo pavėluotas – 1940 liepos 3 dienos Vidaus Reikalų ministro įsakymu visos Jurgio Linarto bendrovės *Mūsų Lietuva* kino kronikos turėjo būti išimtos iš apyvartos, naujomis kronikomomis kino teatrus turėjo aprūpinti Vidaus Reikalų Ministerijos Spaudos ir draugijų skyrius bei bendrovė *Lietuvos filma*, tiesa, apie tokius pykčius apskričių viršininkai informuoti tik liepos 10¹¹⁹⁸. Nors naujomis kino kronikomomis ekranus turėjo aprūpinti dvi institucijos, iš esmės jos dirbo ranka rankon, 1940 06 20 bendrovės *Lietuvos filma* valdybos pirmininku buvo paskirtas žurnalistas, pagarsėjęs Smetonos režimo kritikas Petras Kežinaitis, jis poste pakeitė prieš tai bendrovei vadovavusį Balį Žygelį, Petras Kežinaitis taip pat tapo ir Vidaus Reikalų Ministerijos Spaudos ir Draugijų skyriaus vadovu¹¹⁹⁹.

Uždraudus Jurgio Linarto kurtą produkciją iškilo dilema – įstatymai įpareigojo kino filmų seansus pradėti lietuviška kino kronika, tuo tarpu jos nebuvo. Tad 1940 liepos 10-ą taip pat paskelbta, jog laikinai kino teatrai gali nedemonstruoti lietuviškos kino kronikos¹²⁰⁰. Tuo metu Lietuvos kino teatrai jau turėjo galimybę gauti naujos, po SSRS okupacijos VRM Spaudos ir draugijų skyriaus sukurtos kronikos. Pirmosios VRM Spaudos ir draugijų skyriaus kronikos pasirodė jau 1940-ųjų birželio pabaigoje. Įdomu tai, jog jau pirmoji kronika pavaizdavo tai, apie ką juokauta satyriniuose žurnaluose – Antano Smetonos pabėgimą iš Lietuvos. Kronika, pavadinta *Naujas Lietuvos istorijos lapas*, rodė: „I. Nekenčiamas reakcijos režimas, trylika metų smaugęs ir žudęs Lietuvos gyvenimą, griuvo. II. Atėjo birželio mėn. 15 d. III. Ir štai tas „vadas“, kai atėjo valanda duoti apyskaitą prieš ilgai apgaudinėtą tautą už savo darbus, neturėjo pilietinės drąsos atsistoti atviru veidu prieš liaudies teismą. IV. Šių metų gegužės mėn. grįžo iš trėmimo iškankintas žurnalistas Justas

¹¹⁹⁷ *Vilniaus kinų direkcijos prašymas Vidaus Reikalų Ministrui*, 1940 07 05 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 163.

¹¹⁹⁸ Žiūrėti, *Ibid*, l. 178, 181.

¹¹⁹⁹ Petras Kežinaitis. *Medžiaga lietuviškosios kinematografijos istorijai* [straipsnio rankraštis] in: LLMA, f. 274, ap. 1, b. 29, l. 1a; Petras Kežinaitis. *Kada tai prasidėjo?* [straipsnio rankraštis] in: LLMA, f. 274, ap. 1, b. 29, l. 8;

¹²⁰⁰ *Ibid*; taip pat: *Kino teatrai gali veikti ir be kronikų* in: *Lietuvos žinios*, 1940 07 12, Nr. 156 (6316), p. 4;

Paleckis. V. ...kuris birželio mėn. 17 d. sudarė LIAUDIES VALDŽIĄ. VI Naujai vyriausybei tenka sunkus palikimas... džiovos ir kitų ligų nukankinta liaudis gauna naują įstaigą - tautos sveikatos ministeriją, kurią ves. dr. Leonas Koganas“ Kronika baigta naujais, sovietiniais, lozungais „VII. „TEGYVUOJA LIETUVOS SOVIETŲ - SAJUNGOS DRAUGYSTĖ!“ // „TEGYVUOJA LIETUVIŲ IR VISŲ S:S:S:R TAUTŲ SOLIDARUMAS!“ // „TEGYVUOJA NAUJOJI LIETUVOS LIAUDIES VYRIAUSYBĖ¹²⁰¹“.

„ŠIANDIEN NAUJAS LIETUVOS ISTORIJOS LAPAS // mūsų ekrane A. Smetonos pabėgimas į Eitkūnus, Graudūs tautininkų verksmai, Naujos vyriausybės deklaracija, Prez. J. Paleckio kalba, Politinių kalinių paleidimas“, – 1940 birželio 25-ą skelbė kino teatro *Forum* reklama¹²⁰². Kronika, kaip ir seniau Jurgio Linarto platintos kronikos, buvo atspausdinta 3 egzemplioriais, jų nepakako visiems kino teatrams aprūpinti, tad, nors ir trumpą laiką, naujos okupuotos Lietuvos kronikos kino ekranuose koegzistavo su senesnėmis, dar prieš okupaciją kurtomis Jurgio Linarto kino kronikomis (naujų kino kronikų Jurgis Linartas tarp okupacijos pradžios ir jo kronikų uždraudimo 1940 liepą, nesukūrė).

Pirmąsias kino kronikas VRM Spaudos ir draugijų skyrius kūrė pasinaudodamas bendrovės *Lietuvos filma* turtu ir kadrais. Tarp bendrovės surinkto personalo buvo ir keli iš kitų kraštų atkakę kino darbuotojai – kronikas režisavo žymus žydų kilmės Lenkijos aktorius ir režisierius Aleksander Marten (tikrasis vardas Marek Tennenbaum, 1898 - spėjama 1942). Įdomu, jog negausioje Lietuvos istoriografijoje kartojama, jog jis buvo imigravęs iš Austrijos¹²⁰³. Režisierius kurį laiką tikrai dirbo ir gyveno Vokietijoje ir Austrijoje, tačiau visą ketvirtojo dešimtmečio antrą pusę praleido Lenkijoje, Bielsko-Biala ir Varšuvos miestuose. Varšuvoje įkūrė filmų studiją *Alma-Film* kurioje sukūrė žymiausius savo filmus jidiš kalba, tarp jų ir paskutinį tarpukario Lenkijoje sukurtą jidiš filmą – *Be namų* (*On a heym*, 1939). Režisierius laikomas svarbiu jidiš kino istorijoje, jis įamžintas atminimo lenta Bielsko-Biala mieste, tačiau apie jo likimą po Antrojo pasaulinio karo pradžios nieko nežinota, šiandienos istoriografijoje nežinoma nei tiksliai jo mirties data, nei vieta (kai kuriuose šaltiniuose nurodoma, jog mirė

¹²⁰¹ Leidimai ir turinys, *VRM Spaudos ir draugijų skyriaus Kronika Nr. 1* „Naujas Lietuvos istorijos lapas“, 1940 07 01 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 209, l. 15-17.

¹²⁰² *Ekranas* in: *Laikas*, 1940 06 25, Nr. 143 (660), p. 3.

¹²⁰³ Marijana Malcienė. *Lietuvos kino istorijos...*, p. 342; Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...* p. 343; kai kuriose sovietmečiu pasirodžiusiose publikacijos net gteigta, jog jis į Lietuvą atvyko iš Australijos, tačiau tai, veikiausiai, elementari korektūros klaida – sumaišyti dviejų panašiai skambančių šalių pavadinimai, pvz.: Marijana Malcienė. *Iš Lietuvos kino istorijos IV* in: *Kinas*, 1973 birželis, Nr. 6 (12), p. 18-19.

Varšuvos gete, 1942)¹²⁰⁴. Dabar galime patikslinti jo biografiją, konstatuodami, jog režisierius jau nuo 1939 rudens dirbo kino srityje Lietuvoje, akcinėje bendrovėje *Lietuvos filma*¹²⁰⁵, Petro Kežinaičio teigimu jis mirė pirmosiomis Vokietijos-SSRS karo meto dienomis nuo vokiečių rankų¹²⁰⁶. Garso operatoriumi dirbo latvis Kārlis Rudzītis (žinomo Rygos kino studijos operatoriaus Māris Rudzītis tėvas), vėliau pasitraukęs į JAV. Bendrovės filmų reikalų vedėju buvo Rygoje gimęs (tačiau tarpukariu Lietuvoje aktyviai dirbęs) Antanas Ulpis (1904-1981), kultūros darbuotojas, sovietų okupacijos metais įstojęs į komunistų partiją, 1940-1941 Šiaulių miesto komiteto primininkas, 1941 Šiaulių dramos teatro direktorius, karo metais pasitraukęs į SSRS ir kovojęs 16-ojoje lietuviškoje divizijoje¹²⁰⁷. Operatorių tarpe darbavosi dar tarpukario Lietuvoje filmavę Stasys Vainalavičius, Stepas Uzdonas, filmus montavo ir apšvietimu rūpinosi Česlovas Krasauskas, Vladas Gulbinas, Česlovas Granickas. Tai pavardės žmonių, kurie fiksavo pirmąjį „Liaudies Seimo“ posėdį 1940 liepos 21-ąją¹²⁰⁸. Prie kino kronikų Lietuvoje 1940-1941 taip pat dirbo kita jidiš kino garsenybė – Vilniuje gimęs žydų kilmės operatorius Jakob Jonilowicz (1908-1975)¹²⁰⁹,

¹²⁰⁴ Ewa Furtak. *Otello, który kręcił filmy w jidysz* in: *wyborcza.pl*, 2008 12 12. Prieiga internetu:

http://bielskobiała.wyborcza.pl/bielskobiała/1,88025,6056614,Otello_ktory_krecil_filmy_w_jidysz.html?disableRedirects=true [tikrinta, 2019 05 05]

¹²⁰⁵ A. Kleinas. *Pirmieji lietuviškos kinematografijos žingsniai* in: *Nemunas* 1970 lapkritis, Nr. 11 (44), p. 34-35. 1940 kovą bendrovė prašo pratęsti leidimą režisieriui gyventi Kaune, nes jis „reikalingas Kino Filmų Cenzūrai kaip režisiorius kultūrinės filmos statyme“. *Kino filmų cenzoriaus raštas Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatui*, 1940 03 30, in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 124.

¹²⁰⁶ Petras Kežinaitis. *Kada tai prasidėjo?* [straipsnio rankraštis] in: LLMA, f. 274, ap. 1, b. 29, l. 9;

¹²⁰⁷ Ulpis, Antanas in: *Lietuvių enciklopedija, XXXII tomas*, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1965, p. 200.

¹²⁰⁸ *LSSR LKT Spaudos ir draugijų skyriaus vedėjo raštas Vyr. Seimo rinkimų komisijai*, 1940 07 20 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 174.

¹²⁰⁹ 1936 Lenkijoje jis filmuoja garsų jidiš miuziklą *Yidl Mitn Fidl* (1936), tarpukariu rodytą ir neblogai įvertintą ir Lietuvoje (žiūrėti.: *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*, 1937 09 23, Nr. 216 (5485), p. 6.), išgyvenęs Holokaustą pasitraukia į Vakarų, vėliau Izraelį. Išgarsėja kaip pirmojo vokiško filmo, tiesiogiai vaizdavusio Holokaustą – *Lang ist der Weg* (1948), operatorius, bei kaip operatorius kuris užfiksavo Adolf Eichmann teismą Jeruzalėje 1961-aisias. Bendrovė *Lietuvos filma* juo susidomi 1940 gegužę, prašo duoti leidimą vykti dirbti į Kauną, tačiau sovietų okupacijos metais jis daugiausia dirbo gimtajame mieste Vilniuje, Vilniaus kino korespondencijos punkte. Respublikinėje Lietuvos kino kronikos studijoje, montažiste, taip pat dirbo ir jo žmona – Dolly Jonilowicz, žuvo 1944-aisias Holokausto metu. Žiūrėti: *Kino filmų cenzoriaus raštas Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatui*, 1940 05 04 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 103; *LSSR Kino kronikos studijos perdavimo Kinematografijos reikalų komitetui*

tiesa Lietuvoje nufilmuoti jis spėjo nedaug – filmuodamas Trakų pilį susilaužė koją ir papuolė į ligoninę¹²¹⁰. Kino operatoriaus asistentu taip pat įsidarbino dar tarpukariu Lietuvoje aktyviai filmavęs Alfonsa Žibas, nuo 1937 metų Jurgio Linarto bendrovėje *Mūsų Lietuva* operatoriaus asistentu dirbęs Viktoras Starošas.

Šiems darbuotojams jau pirmosiomis darbo dienomis buvo ištiesta „draugiška pagalbos ranka“ iš Rytų. Jau su pirmaisiais SSRS kariniais daliniais atvyko Baltarusijos SSR kronikinių dokumentinių kino filmų studijos operatoriai Michailas Berovas (Михаил Беров, 1909-2003) ir Georgijus Golubovas (Георгий Голубов, 1916-1992). 1940 spalį į Lietuvą atvyksta operatorius Aleksejus Lebedevas (Алексей Лебедев, 1905-1988), prieš tai tris metus padėjęs kurti kino bazę Mongolijoje, čia jis turėjo padėti kurti dokumentinių kronikinių filmų studiją ir filmuoti medžiagą filmui *Lietuvos pavasaris*, atvykęs jis pamatė, jog „Kino studija oficialiai dar nebuvo įkurta, bet jau dirbo“¹²¹¹. Lietuvoje taip pat darbavosi iš SSRS atvykę kino darbuotojai: vėliau karo kronikomis išgarsėjęs Stalino premijos laureatas, operatorius Jevgenijus Muchinas (Евгений Мухин, 1908-1977); režisierius Michailas Besmertnis (Михаил Бессмертный, 1904-1980); režisierius, Stalino premijos laureatas (1948) Samuelis Bubrikas (Самуил Бубрик, 1899-1965); ir kiti. Žiniasklaida pasididžiuodama skelbė, jog per kelis mėnesius kai kurie iš SSRS atvykę kino operatoriai jau suspėjo pramokti lietuvių kalbos¹²¹². Glaudžius užsimezgusius Lietuvos ir iš SSRS atvykusių kino darbuotojų santykius liudija kad ir tai, jog kino srities darbuotojų suburta krepšinio komanda buvo įvardinta ne tik kaip gana stipri, bet ir kaip pavyzdinė – nuolat informuojanti apie savo nuveiktus darbus, kai „<...> iš kitų vienetų reikia prašyte išprašyti informacijų“¹²¹³.

Viso per vasarą Spaudos ir draugijų skyrius išleido dvylika kino kronikų. Antroji kino kronika demonstravo „Pirmąsias nepriklausomoje Lietuvoje darbo žmonių pergalės ir džiaugsmo manifestacijas“ (Kaune, Petro Vileišio aikštėje, 1940 birželio 24); nuo trečiosios kronikos pradėtas naudoti

prie SSRS Liaudies komisarų tarybos aktas, 1941 02 21 in: LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 397, l. 332-342.

¹²¹⁰ Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...* p. 345.

¹²¹¹ A. Vėšulas. *Metraštininkai* in: *Švyturys*, 1970 sausis, Nr. 1 (505), p. 22-23.

¹²¹² *Filmuojamas žemės dalinimas* in: *Vilniaus balsas*, 1940 10 01, Nr. 233 (287), p. 6.

¹²¹³ O. R-tė. *Švietimo ir Meno Darbuotojų Profesinės Sąjungos Sporto Komiteto veikla* in: *Mokykla ir gyvenimas*. 1941 03 29, Nr. 13 (216), p. 623; *Švietimo ir Meno Darb. Profesinės Sąjungos sportinės naujienos* in: *Mokykla ir gyvenimas*. 1941 04 12, Nr. 15 (218), p. 717.

pavadinimas *Lietuvos apžvalga*. Operatoriai užfiksavo, kaip naujoji vyriausybė 1940 06 26 pagerbia Nežinomo kareivio kapą Kaune; Politinių kalinių paleidimą Anykščiuose; Keturių komunarų pagerbimą; Darbininkų tarybų rinkimą Aleksoto stiklo fabrike; Liaudies Seimo narių delegacijos išvykimą į Maskvą, prašyti „priimti“ Lietuvą į SSRS ir t. t. Atskiros kronikos skirtos „Raudonosios Armijos dainų ir šokių ansamblio koncertui mūsų Liaudies kariuomenei“ (*Lietuvos apžvalga* Nr. 4) ir „Lietuvos Liaudies kariuomenės koncertui Raudonajai Armijai ir darbininkams“ (*Lietuvos apžvalga* Nr. 5), jos turėjo rodyti glaudžią Lietuvos ir SSRS kareivių draugystę. Atskiras kronikas taip pat užėmė „Lietuvos darbo sporto sąjungos šventė“ (*Lietuvos apžvalga* Nr. 8); „Kaimo ir miesto broliškumo manifestacijos Kaune“ (*Lietuvos apžvalga* Nr. 7). Visos šios kronikos spausdintos 3 egzempliorių tiražu, jų ilgis svyravo nuo 186 iki 287 metrų. Kronikų tarpe ilgiu išsiskiria trys kronikos. Trumpiausia – 151 metro kronika, skirta kandidatų į Liaudies Seimą renkamų Kauno apygardoje agitacinėms kalboms, ši kronika rodyta prieš Liaudies Seimo rinkimus¹²¹⁴, joje žiūrovai galėjo išvysti kalbančius Aleksandrą Staškevičiūtę, Motiejų Šumauską, Antaną Venclovą, Antaną Garmų, Juozą Banaitį. Tai buvo, veikiausiai, pirmas atvejis, kai kinas Lietuvoje panaudotas politinei rinkimų reklamai, nors šie rinkimai tebuvo tikrų rinkimų parodija. Ilgiausia kronika – 415 metrų trukmės *Lietuvos apžvalga* Nr. 10, skirta 1940 liepos 21-ą įvykusiam pirmajam Liaudies Seimo posėdžiui, kuriame paskelbta Deklaracija apie valstybės santvarką, numačiusi sovietinės Lietuvos kelią; antra pagal ilgį – paskutinė, 327 metrų *Lietuvos apžvalga* Nr. 12, kurioje jau skelbta: „Naujos saulės – STALINO KONSTITUCIJOS susilaukus“¹²¹⁵.

Pagaminus pirmuosius kelis naujos, sovietams palankios kino kronikos numerius juos vėl prirėkė gražinti į kino teatrus. Tuo pardėta rūpintis 1940 liepos pabaigoje, jau 1940 liepos 22 įsakoma vėl privalomai

¹²¹⁴ *Kauno apygardos seimo kandidatai kalba iš ekrano* in: *Lietuvos aidas*, 1940 07 12, Nr. 330 (5539), p. 6.

¹²¹⁵ Aprašyta pagal cenzūros dokumentus, tiesa, dauguma jų išrašyti jau po to, kai šios kino kronikos buvo pradėtos demonstruoti kino teatruose. LLMA, f. 91, ap. 1, b. 209, l. 4-17, 138-168. To laikmečio kronikų ištraukas žiūrėti: *Кинодокумент №55337* in: net-film.ru Prieiga internetu: <https://www.net-film.ru/film-55337/> [Tikrinta, 2019 05 05]; tie patys įvykiai vaizduojami trumpame filme *Tarybų Lietuva* (1940) in: e-kinas.lt. Prieiga internetu: <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/3462/tarybu-lietuvoje> [Tikrinta, 2019 05 05]; to laikmečio kronikos siužetai taip pat: *Lietuvos priėmimas į TSRS sudėtį* in: e-kinas.lt <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/0986/lietuvos-priemimas-i-tsrs-sudeti> [Tikrinta, 2019 05 05];

demonstruoti kino kroniką¹²¹⁶. Tačiau įsakyti buvo lengviau, nei priversti tai padaryti. Visų pirma tai nebuvo įmanoma net teoriškai – per visą vasarą išleista 12 kino kronikos numerių, kiekvienas atspausdintas po 3 egzempliorius, jų negalėjo pakakti 79 Lietuvoje veikusiems kino teatrams. Jau 1940 rugpjūčio 12 Spaudos ir draugijų skyrius pakartotinai siunčia Vilkaviškio ir Alytaus apskrities viršininkams raštus, reikalaudamas „griežtai parodyti“ kad jų apskrityse esantys kino teatrai rodytų naują lietuvišką kino kroniką, nes lig tol jie to nedarė¹²¹⁷. Tačiau kroniką pirma reikėjo turėti, o jos trūko net ir Vilniaus kino teatruose. 1940 spalio viduryje apžvelgdamas Vilniaus kino teatrus *Vilniaus balsas* korespondentas skundžiasi, jog Vilniaus kino teatre *Mūza* kronikos nėra, lietuviškų užrašų demonstruojant filmą taip pat, *Casino* kino teatre „Apžvalga sena ir nevykusi. Be keleto nuotraukų – nieko gero“¹²¹⁸. Lapkritį sostinės kino teatre *LGPS* rodoma „sena, matyta Lietuvos kronika“¹²¹⁹. Šalyje mažėjant kino teatrų ir daugėjant išleistų sovietinių kino kronikų skaičiui problema vis dar liko aktuali: „Nežinia, kodėl [Vilniuje – A. D.] nerodoma LTSR gyvenimo kronika, kuri eina, žymiai dabar patobulėjusi, Kauno ekranuose? Tai vėl baustinas apsileidimas“, – skundžiamasi 1941 vasarį¹²²⁰; „Kiek kartų buvau kinoteatre Vivulskio gatvėje [*LGPS*, Vilniuje – A. D.], bet ne vieną sykį nepasitaikė, kad būtų duodama Lietuvos kino kronika. <...> Gal dėl to ir seanse buvo 20-30 žmonių, nes kino administracijai, matyt, nerūpi sudaryti lankytojams patogumų“, – priekaištauja 1941 gegužę¹²²¹. 1940-1941 Lietuvoje kurtą sovietinę kroniką ištiko ta pati problema, kuri Lietuvos kroniką kamavo ir prie Smetonos – žiūrovai dažnai kino teatruose ją rasdavo pasenusią, ar net apskritai nerasdavo...

Senos problemos kamavo kino kroniką ir tuo metu, kai žiūrovai ją kino ekranuose rasdavo. „Dingo Linartas su savo „Mūsų Lietuva“. Atsiduso kino mėgėjai – pagalvokite, kiek metų ta Linarto kronika smaugė kino lankytojus! Smaugė iš lėto, su pasigardžiovimu. // Atsikvėpėme, laukėme.

¹²¹⁶ *Lietuviška kino kronika visuose kinuose* in: *XX amžius*, 1940 07 24, Nr. 167 (1218), p. 8.

¹²¹⁷ Žiūrėti: *LSSR LKT Spaudos ir draugijų skyriaus raštai Vilkaviškio ir Alytaus apskričių viršininkams*, 1940 08 12 in: LLMA, f. 91, ap. 1, b. 12, l. 288-289.

¹²¹⁸ V. A. D. [Vytautas Alseika] *Kas naujo kinuose* in: *Vilniaus balsas*, 1940 10 18, Nr. 248 (301), p. 7.

¹²¹⁹ V. A. D. [Vytautas Alseika] *Kas naujo kinuose* in: *Vilniaus balsas*, 1940 11 01, Nr. 260 (313), p. 9.

¹²²⁰ *Al-vis. Vilnius šaukiasi kinų reformos* in: *Vilniaus balsas*, 1941 02 01, Nr. 26 (387), p. 3.

¹²²¹ Z. Vin. *Apie LGPS kinoteatrą* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 10, Nr. 108 (469), p. 5.

Pamatėme naują kroniką. Tiesa, buvo keletas gabaliukų, iš kurių dvilktelėjo menu. Bet jie neatsveria silpnybių. Ir techniškų, ir kompozicinių ir meninių. Demonstrantai vaikšto tvirti, o kine juos matai drebančius, sergančius šv. Vito šokiu, arba taip iš lėto, kaip dvasios. Aktualijos prasnaudžiamos. Vyrai iš kino kronikos, sukrukskite, kad Linartas nepradėtų juoktis ir pirštu rodyti!” – perspėjo politinės satyros žurnalas *Šluota*¹²²², netrukus po šio perspėjimo savo žurnalo puslapiuose pradėjęs spausdinti aktualesnę, P. Žemaičio [Pulgio Andriušio] pieštą ir rašytą *Šluotos kino kroniką*¹²²³. Kaip pastebėjo Jonas Šimkus, svarbius Lietuvos įvykius vaizdavusią kino kroniką žiūrovai kino teatruose ne visada sutikdavo rimtai ir pagarbiai nusiteikę: „Keletas žodžių dėl lietuviškos kronikos. Jos gamyba ir paruošimas, neabejotinai, yra geresni, negu buvo Smetonos laikais. Bet defektų dar labai daug. Gal būt tai greito darbo išdava, bet vis dėlto žiūrovai dažnai vietoj susikaupimo, šypsosi ir net juokiasi. Štai „Metropolitene“ teko matyti kalbantį Paleckį ir kitus. Kalbos garsai tiek deformuojami, kad gaunama kalbos karikatūra. Ne geriau ir su apšvietimu. Kronikų filmavimo reikalas turi būti kiek galima tvirčiu suorganizuojamas ir tobuliau atliekamas. Reikia sutelkti prie darbo visas įmanomas jėgas, jei jos dar nesutelktos, ir daryti viską, kad mūsų kino kronikos, virstų stipria agitacine medžiaga. Jų montavimas ir „redagavimas“ taip pat reikalingas sumanesnės ir išmislesnės rankos“¹²²⁴. Tiesa tokie nusiskundimai kino kronikos kokybe, technine puse, būdingi tik pirmiesiems okupacijos mėnesiams.

Kino kronikų kokybei pakelti gelbėjo įkurta kino studija. Pirmą kino kroniką buvo gaminamos bendrovės *Lietuvos filmas* techninės bazės patalpose (Laisės al. 25, Kaunas). Tačiau 1940 spalio 28-ą bendrovę oficialiai nacionalizavus susirūpinta kitų SSRS respublikų pavyzdžiu, Lietuvoje įkurti atskirą kino kronikos studiją. 1940 lapkričio 13-ą LSSR Liaudies komisarų taryba paskelbė nutarimą *Dėl Lietuvos Respublikinės kino-kronikos studijos organizavimo*. Nutarimu numatyta: „1. Lietuvos TSR laimėjimas per kiną plačiai skleisti ir geresniems žmonėms, socialistinės kūrybos dalyviams, populiarinti – organizuoti Lietuvos respublikinę Kino-Kronikos Studiją. // 2. Perduoti nacionalizuotąją kino-studiją su visu priklausančiu jai inventorium kino nuotraukoms daryti, technikiniu įrengimu, auto transportu, esamomis filmų nuotraukomis ir kino-kronikos medžiagos archyvu Kinematografijos

¹²²² *Šlubuojanti kino kronika* in: *Šluota*, 1940 08 10, Nr. 4, p. 58.

¹²²³ P. Žemaitis [Pulgis Andriušis]. *Šluotos kino kronika Nr. 1* in: *Šluota*, 1940 09 22, Nr. 10, p. 158.

¹²²⁴ J[onas] Šimkus. *Atidaryti duris į kinas plačiajai liaudžiai* in: *Darbo Lietuva*, 1940 08 01, Nr. 30, p. 7.

reikalų Komiteto (prie TSRS LKT) Vyriausiajai Valdybai chronikalinėms-dokumentalinėms filmoms gaminti. // 3. Pavesti Lietuvos Respublikinei Kino-Kronikos Studijai leisti kino savaitraščius lietuvių kalba, gaminti neilgąsias filmas atskirais Lietuvos TSR socialistinės kūrybos klausimais ir sistemškai siųsti medžiagą Visasąjunginės periodikos leidiniams. // 4. Įpareigoti Lietuvos TSR Komunalinio Ūkio Liaudies Komisariatą parūpinti Lietuvos Respublikinei Kino-Kronikos Studijai Vilniuje patalpas, atitinkančias tos Studijos gamybinius reikalavimus. // Paskirti Lietuvos Respublikinei Kino-Kronikos Studijai organizuoti ir įrengti Lt 50.000,-. // 6. Nustatyti, kad Lietuvos Respublikinei Kino-Kronikos Studijai vadovauja direktorius ir jo pavaduotojas, kurie skiriami Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos¹²²⁵. Faktiškai kino studija jau veikė ir 1940-ųjų spalį, tad šis nutarimas ją tik įteisino. Kino studijos direktorius nebuvo paskirtas, laikinai eiti jo pareigas pavesta nuo 1940 birželio kino kronikų gamybai Lietuvoje vadovavusiam Petriui Kežinaičiui, kuris užėmė direktoriaus pavaduotojo pareigas¹²²⁶, tačiau direktoriau vaidmenį jis atliko visą sovietų okupacijos laikotarpį.

Sovietinei propagandai būdinga dvasia, visuomenę informuojant apie naują kuriamą kino studiją, buvo griežtai sukritikuota viskas kas Lietuvoje egzistavo prieš ją: „Kapitalistinio režimo metu buvo įsikūrusi ir valdžios išlaikoma bendrovė „Lietuvos Filma“, kuri visuomenei ne tik kad nieko nedavė, bet ją ir apvylė. Metų metais [*Lietuvos Filma* prieš sovietų okupaciją neveikė nė metų – A. D.] veikusi bendrovė pasitenkino tuo, kad nieko nedirbą jos direktoriai ėmė dideles algas ir taip sočiai lobo. Visi jos darbai buvo tie, kad duodavo patarimus, kurie nebuvo reikalingi ir niekas jais nepasinaudojo. Tam mirštančiam vegetavimui naujasis gyvenimas padarė galą...“¹²²⁷ Suprantama, net neužsiminta, jog naujai sukurta kino studija yra paremta bendrovės *Lietuvos filma* suburta kino technika ir personalu, kuriais naudojantis visą 1940-ųjų vasarą buvo kuriama sovietams palanki kino produkcija. Kino studijai brėžta sėkminga ateitis, teigta, jog jos „Techniškąjį darbą tinkamai išpildyti užsienyje užsakytos naujos darbo priemonės, kurios kaštuos per 200.000 Lt. Tikimasi, kad jau šį mėnesį [1940-ųjų spalį – A. D.] užsakymą priėmusios firmos pasirūpins ir suspės visa tai persiųsti, kad dideliame darbe pasirūpęs kolektyvas galėtų tinkamai dirbti. Gavus visas tas

¹²²⁵ *Lietuvos TSR Liaudies komisarų tarybos pilnaties posėdžio protokolas. Nr. 42, 1940 11 13 in: LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 4, l. 48.*

¹²²⁶ *Lietuvos TSR Liaudies komisarų tarybos nepilnaties posėdžio protokolas. Nr. 51, 1940 11 26 in: LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 4, l. 66.*

¹²²⁷ *Pasiruošimas naujai Lietuvos TSR filmai in: Vilniaus balsas, 1940 10 15, Nr. 245 (298), p. 8.*

techniškas priemonės – aparatus Tarybų Lietuvos kino studijos kolektyvas bus vienas iš geriausių Pabaltijos respublikose¹²²⁸. Tačiau kaip visada, planams koją kišo realybė.

Jau steigiant Respublikinę kino kronikos studiją numatyta, jog Trakų g. 5 numeriu pažymėtame name Kaune studija iškurs tik laikinai, o kiek galėdama greičiau persikels į Vilnių. 1940 lapkritį Petras Kežinaitis padedamas iš Maskvos atvykusių operatorių Michailo Kaplano (Михаил Каплан, 1906-1987) ir Sergejaus Gusevo (Сергей Гусев, 1897-1984) dairosi patalpų kino studijai Vilniuje, kur ją, kaip skelbė spauda, netrukus žadama perkelti¹²²⁹. 1941 gegužės 26 LSSR Liaudies komisarų tarybą iš tiesų paskiria Respublikinei kino kronikos studijai 200000 rublių kreditą kino studijos patalpoms Vilniuje remontuoti – akivaizdu, jog studijos įkurti Vilniuje pirmaisiais sovietinės okupacijos metais nespėta¹²³⁰. Tačiau spėta Vilniuje įkurti Respublikinės kino kronikos studijos korespondencijos punktą, pirma jis įsikūrė Didžiojoje g. 66, kambaryje Nr. 30; tačiau netrukus persikelė į studijos įsigytą dviejų aukštų gyvenamąjį namą Žvėryne, Vytauto g. 5¹²³¹, šiam namui remontuoti ir įrengti ir buvo skirtas minėtas kreditas. Kino korespondencijos punktas Vilniuje duris atvėrė 1941 sausio 13, jam vadovavo operatorius Jakob Jonilowicz, punkte taip pat dirbo operatorius Stasys Vainalavičius¹²³².

Tuo tarpu kino kronikos studija Kaune, Trakų g. 5, glaudėsi dviejuose skirtinguose gyvenamojo namo butuose, viso dešimtyje kambarių. Tačiau šios patalpos sunkiai tiko kino darbui – kino laboratorijos buvo įsikūrusios keliuose pereinamuose kambariuose ir buvusioje gyvenamojo buto virtuvėje¹²³³, ankštos patalpos netiko filmų įgarsinimui „Mažoje patalpoje grojās orkestras ar dainuojās choras filmos užfiksuojamas netinkamai“¹²³⁴, žemose patalpose buvo neįmanoma įkurti filmavimo paviljono su geru

¹²²⁸ *Ibid.*

¹²²⁹ *Persikelia kino studija* in: *Vilniaus balsas*, 1940 11 27, Nr. 280 (333), p. 5.

¹²³⁰ *LSSR LKT nutarimas Nr. 565, dėl paskyrimo Rb 200.000,- kredito Lietuvos Respublikinei Kino Kronikos Studijai jos patalpoms Vilniuje remontuoti*, 1941 05 26 in: LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 9, l. 145.

¹²³¹ *LSSR Kino kronikos studijos perdavimo Kinematografijos reikalų komitetui prie SSRS Liaudies komisarų tarybos aktas*, 1941 02 21 in: LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 397, l. 332-342.

¹²³² *Stasio Vainalavičiaus laiškas Petrui Kežinaičiui*, 1968 11 17, in: LLMA, f. 274, ap. 1, b. 61, l. 10-14.

¹²³³ *LSSR Kino kronikos studijos perdavimo Kinematografijos reikalų komitetui prie SSRS Liaudies komisarų tarybos aktas*, 1941 02 21 in: LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 397, l. 332-342.

¹²³⁴ J. „Gegužės pirmoji“ in: *Tarybų Lietuva*, 1941 05 13, Nr. 110 (190), p. 7.

apšvietimu. Tačiau verstasi su tuo, kas turėta, mat „<...> tokiam – filmos darbui pritaikytų patalpų Tarybų Lietuvoje visiškai nėra“¹²³⁵. Skūstasi ir negausiu kino studijos personalu, spaudos teigimu 1940 spalio viduryje studijoje dirbo 14 žmonių, „<...> kai tuo tarpu panašų darbą kitose respublikose atlieka 30-40 asmenų“¹²³⁶. 1941 vasarį sudarytame studijos etatinių darbuotojų sąrašė matome jau 23 pavardes, iš jų 10 dirbo kūrybinį darbą (tarp jų 2 režisieriai ir 3 operatoriai), 9 žmonės dirbo pagalbinius/techninius darbus, 4 rūpinosi studijos administracija ir buhalterija¹²³⁷. Sunku buvo ir su kino technika¹²³⁸, nors dar 1940 spalį skelbta, jog kino studija netrukus turėtų sulaukti užsakytos kino technikos siuntos iš Vokietijos, kuri pavers kino studiją viena moderniausių Pabaltijo šalyse, tačiau laikas bėgo, o technika vis nepasirodė. „Praeitų metų vasarą, gavę principinį buv. Liaudies Vyriausybės sutikimą ir pažadą paskirti subsidiją, mes užsakėm keliose Vokietijos firmose už 91.426,00 Rm įvairių kino filmų gamybai reikalingų aparatų. Užsakymų sąskaiton firmoms buvo įmokėta 12.100, - Rm rankpinigių. Tačiau, kol firmos paruošė užsakymus, atėjo sausio mėn. ir paaiškėjo, kad aparatams įvežti reikalingas centrinės valdžios organų Maskvoje leidimas. Bet leidimo, kurio buvo prašyta per LTSR Valstybinio plano Komisiją, nebuvo gauta. Kadangi tačiau užsakytieji aparatai studijai būtinai reikalingi, prašau LTSR Liaudies Komisarų Tarybą padaryti nutarimą prašyti TSRS Liaudies Komisarų Tarybą išimties keliu leisti Lietuvos Respublikinei Kino Kronikos Studijai įsivežti iš Vokietijos sekančius aparatus: <...> Tokį nutarimą prašau padaryti skubotai, kadangi firmos garsina nutraukti sutartis, jei užsakymai greitu laiku nebus atsiimti“, – 1941 gegužę kino studijos direktorius Petras Kežinaitis skundėsi LSSR Liaudies komisarų tarybai¹²³⁹. Suskubta nebuvo, SSRS Liaudies komisarų tarybai prašymas dėl leidimo pasiūstas tik 1940 birželio 1. Suprantama, jog kino aparatūra liko Vokietijoje, kurios kariai netrukus įžygiavo į SSRS teritorijas. Kodėl kino aparatūrą nuspręsta pirkti Vokietijoje, o ne draugingoje SSRS? Matyt todėl, jog Respublikinė kino kronikos studija bandė gauti dar prieš pat sovietų

¹²³⁵ *Pasiruošimas naujai Lietuvos TSR filmui* in: *Vilniaus balsas*, 1940 10 15, Nr. 245 (298), p. 8.

¹²³⁶ *Ibid.*

¹²³⁷ *LSSR Kino kronikos studijos perdavimo Kinematografijos reikalų komitetui prie SSRS Liaudies komisarų tarybos aktas*, 1941 02 21 in: LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 397, l. 332-342.

¹²³⁸ 1941 vasarį buvo sudarytas visos kino studijos turimos technikos sąrašas, žiūrėti *Ibid.*

¹²³⁹ *Lietuvos Respublikinės Kino Kronikos Studijos direktoriaus P. Kežinaičio raštas Liaudies Komisarų Tarybai*, 1941 04 15, in; LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 530, l. 51.

okupaciją Vokietijoje bendrovės *Lietuvos filma* užsakytą ir dalinai apmokėtą techniką. Prisimindama studijos darbą, jos bendradarbė, scenaristė Regina Januškevičienė konstatavo „Svarbiausia, kad liko neišreikalauta iš Vokietijos pusiau nupirkta kino aparatūra“¹²⁴⁰, – tiesa, pamiršdama pridurti, jog ši aparatūra buvo ne savo.

Nepaisant trūkumų studija dirbo, per nepilnus darbo metus sukurta 40 *Tarybų Lietuvos* (pastaroji pakeitė *Lietuvos apžvalgą*) kino kronikos numerių, t. y. po vieną į savaitę. Dauguma šios kronikos siužetų neišliko – žuvo karo liepsnose. Tačiau iš išlikusių kino kronikos kadru, galime susidaryti bendrą nuomonę apie ją. Juose įamžintas fabriko *Liteksas* darbininkų darbas, teigiama, jog darbininkės padidino produkciją ketvirtadaliu¹²⁴¹, darbininkai siuva batus, virš jų kabo plakatas skelbiantis soclenktynes Spalio revoliucijos proga¹²⁴²; darbininkų tarybų rinkimus po atviru dangumi¹²⁴³; demonstruojama, kaip Kauno darbininkų vaikai linksmi leidžia laiką darželyje – šoka, žaidžia, darželis papuoštas sovietine simbolika, vaikai jame švenčia Spalio revoliucijos 23-ąsias metines, mojuoja sovietinėmis vėliavomis ir eina ratu piešinio vaizduojančio Kremliaus žvaigždes fone¹²⁴⁴; Spalio revoliucijos metinių paradas – transparantai ir plakatai, karinė technika bei tautiniais rūbais pasipuošusios lietuvaitės¹²⁴⁵; bežemių vargai lyginami su milžinišku dvarininkų turtu, po nacionalizacijos bežemiai gauna žemę – matininkai ją matuoja, dabar žemė bus dalinama „visiems, kuriems ji iš tiesų priklauso“, ariama pirmoji vaga nuosavoje žemėje, demonstruojamas idiliškas Lietuvos kaimo grožis sovietams atėjus¹²⁴⁶; LSSR Aukščiausios tarybos sesijos su

¹²⁴⁰ Regina Januškevičienė. *O metai nelaukia...* Vilnius: Vaga, 1968, p. 258.

¹²⁴¹ Кинодокумент №56104 in: net-film.ru Prieiga internetu: <https://www.net-film.ru/film-56104/> [Tikrinta, 2019 05 05].

¹²⁴² 1940 metų kronika in: e-kinas.lt Prieiga internetu: <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/1001/1940-metu-kronika> [Tikrinta, 2019 05 05]; Analogiški vaizdai Cotton fabrike: Įvairių laikotarpių kino kronika in: e-kinas: <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/1009/ivairiu-laikotarpiu-kino-kronika> [Tikrinta, 2019 05 05];

¹²⁴³ Įvairių laikotarpių kino kronika in: e-kinas: <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/1009/ivairiu-laikotarpiu-kino-kronika> [Tikrinta, 2019 05 05]

¹²⁴⁴ Кинодокумент №56104 in: net-film.ru Prieiga internetu: <https://www.net-film.ru/film-56104/> [Tikrinta, 2019 05 05].

¹²⁴⁵ Lietuvos TSR kino kronika in: e-kinas.lt Prieiga internetu: <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/0993/lietuvos-tsr-kino-kronika> [Tikrinta, 2019 05 05].

¹²⁴⁶ Кинодокумент №56102 in: net-film.ru Prieiga internetu: <https://www.net-film.ru/film-56102/> [Tikrinta, 2019 05 05]; taip pat kadrai įkomponuoti pokario filme [2 ir 3 siužetai]: Кинодокумент №53740 in: net-film.ru Prieiga internetu: <https://www.net-film.ru/film-53740/> [Tikrinta, 2019 05 05]; Kaimas taip pat: 1940 metų kronika in: e-kinas.lt Prieiga internetu: <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/1001/1940-metu-kronika> [Tikrinta, 2019 05 05].

pionierių sveikinimais¹²⁴⁷; darbininkų laisvalaikis – skaityklos, šokiai po viską stebiniu Stalino portretu¹²⁴⁸; pasų keitimas – po Stalino portretu pasą keičia Kipras Petrauskas¹²⁴⁹.

1941-aisias numatyta sukurti 48 kino kronikas ir 5 trumpo metro muzikinius ir kultūrinius filmus. Kultūriniai filmai turėjo vaizduoti: „1) Lietuviškas kaimas linų gamybos fone. Čia bus panaudotas folkloras, kaimo papročiai, talkos, burtai ir t. t. 2) „Nemunu“ – jo pakrantės, jų įvairus grožis ir gyventojai. 3) „Teisė į poilsį“ – Lietuvos vasarvietės, gražesnės vietovės ir gamta. 4) „Liepos 21 diena“ – Tarybų Lietuvos paskelbimo dienai skirta filma, kurioje bus pavaizduota buržuazinė Lietuva ir parodyta jos pažanga per vienerius tarybinio gyvenimo metus“¹²⁵⁰. Scenarijus jiems rašė Teofilis Tilvytis, Petras Kežinaitis, Regina Januškevičienė¹²⁵¹.

Visos šios kino apybraižos nepasiekė kino ekranų. Ekranų neišvydo jau 1940-ųjų pabaigoje filmuota kino apybraiža apie Vilnių – jos pasirodymas vis atidėliotas ir atidėliotas¹²⁵²; taip ir nepasirodė bene rimčiausias projektas – visąsąjunginiam ekranui skirtas filmas *Lietuvos pavasaris* (pirminis pavadinimas *Tarybų Lietuva*), kuriuo turėjo būti paminėtos okupacijos metinės. Salomėja Neris parašė filmui eilėrašį *Lietuvos pavasaris*, pagal eilėraščio tekstą sukurta daina turėjo tapti pagrindiniu filmo leitmotyvu. 1940 lapkritį LSSR Liaudies komisarų tarybą filmui skyrė 44903 litų. Jau 1941 sausį teigta, kad filmas jau baigtas filmuoti; tas pats kartota ir 1941 kovą, teigiant jog filmas jau tuoj pasirodys, tačiau vietoj filmo į Lietuvą grįžo Maskvos centrinės kino studijos operatorių komanda. Nežinia ar tiesa, ar tik pokario sovietinės mitologijos dalis, jog galutinė filmo medžiaga į Maskvą

¹²⁴⁷ *Įvairių laikotarpių kino kronika* in: e-kinas.lt. Prieiga internetu: <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/1008/ivairiu-laikotarpiu-kino-kronika> [Tikrinta, 2019 05 05].

¹²⁴⁸ *Įvairių laikotarpių kino kronikos* in: e-kinas.lt Prieiga internetu <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/1010/ivairiu-laikotarpiu-kino-kronika> [Tikrinta, 2019 05 05].

¹²⁴⁹ *Pasų keitimas* in: e-kinas.lt Prieiga internetu: <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/4704/pasu-keitimas> [Tikrinta, 2019 05 05].

¹²⁵⁰ *1941 m. Lietuvos TSR kino studija pagamins 48 kino žurnalus ir 5 trumpesnio montažo filmus* in: *Vilniaus balsas*, 1941 02 27, Nr. 48 (409), p. 5.

¹²⁵¹ *Lietuvos TSR kino studijoje* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 17, Nr. 114 (475), p. 4; *Greit pasirodys filma „Tarybų Lietuva“* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 04 19, Nr. 92 (172), p. 5.

¹²⁵² *Ruošiama filma apie Vilnių* in: *Vilniaus balsas*, 1940 09 12, Nr. 217 (270), p. 7; *Filmuojamas Vilnius* in: *Vilniaus balsas*, 1940 09 27, Nr. 230 (284), p. 6; *Pasiruošimas naujai Lietuvos TSR filmai* in: *Vilniaus balsas*, 1940 10 15, Nr. 245 (298), p. 8.

išvežta 1941 birželio 21 – dieną prieš į Lietuvą įsiveržiant nacistinės Vokietijos kariams¹²⁵³.

1940 rugpjūtį Kino ekranus pasiekė SSRS operatorių filmuotas Valstybiniame teatre Kaune įvykęs SSRS artistų koncertas¹²⁵⁴. 1940 rugsėjį pasirodo SSRS operatorių filmuota apybraiža *Tarybų Lietuvoje* – išlikusiuose apybraižos kadruose matyti dal gana šviesus ir gyvas Kaunas 1940 birželį, Maskvos kino operatoriai užfiksavo SSRS neįprastą vaizdą – miesto gatvėmis vaikštančius vienuoles ir kunigus, miesto kino teatruose demonstruojamus filmus (*Leninas 1918 metais*) pardavinėjamą SSRS spaudą (užkadrinis balsas melavo, jog tarpukariu Kaune jos nebuvo galima įsigyti). Miestas šioje kino apybraižoje atrodo gyvesnis ir šviesesnis, nei vėliau matomose kino kronikose, tiesa, tam įtakos turėjo ir vasaros saulė¹²⁵⁵. Šiek tiek kritikos susilaukė 1941 gegužės 1 demonstravusi kino apybraiža¹²⁵⁶, spaudos nepastebėta liko apybraižos *Laukai, laukeliai; Tarybų Lietuva dainuoja*.

¹²⁵³ *LSSR LKT nepilnatis posėdžio protokolas, Nr. 44, 1940 11 14* in: LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 4, l. 54. Apie filmo kūrimą spaudoje: *Gaminama filma "Tarybų Lietuva"* in: *Vilniaus balsas*, 1940 11 27, Nr. 280 (333), p. 5; *Filmuoja fabrikus* in: *Vilniaus balsas*, 1940 11 29, Nr. 282 (335), p. 5; J. Skliautauskas. *Tarybų Lietuvos Kino studijos veikla* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 01 18, Nr. 15 (95), p. 6; *Baigiama sukti filma „Tarybų Lietuva“* in: *Vilniaus balsas*, 1941 03 04, Nr. 52 (413), p. 4; *Greit pasirodys filma „Tarybų Lietuva“* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 04 19, Nr. 92 (172), p. 5; *Lietuvos TSR kino studijoje* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 17, Nr. 114 (475), p. 4. Apie tai, jog filmo medžiaga į Maskvą išvežta 1941 06 21: A. Kleinas. *Pirmieji lietuviškos kinematografijos žingsniai* in: *Nemunas* 1970 lapkritis, Nr. 11 (44), p. 34-35. 1941 gegužę Maskvos kino operatoriai dar dirbo Lietuvoje, tad ši versija neatmestina.

¹²⁵⁴ *Draugiškumo ir susiartinimo šventė* in: *Tiesa*, Nr. 30, 1940 07 21, p. 6; *Draugiškumo ir susiartinimo šventė* in: *Tiesa*, Nr. 30, 1940 07 21, p. 6.

¹²⁵⁵ *Ekranas* in: *Tiesa*, 1940 09 07, Nr. 74, p. 9; Išlikę apybraižos kadrai *Tarybų Lietuvoje* in: e-kinas.lt Prieiga internetu: <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/3462/tarybu-lietuvoje> [Tikrinta, 2019 05 05].

¹²⁵⁶ „Pagal planą filmukė turėjo paliesti nemažą skaičių temų, ypač iš darbų ir įvykių gamtoje. Bet blogas oras neleido to padaryti. Neblogai parodomas Gegužės pirmosios paradas Kaune ir šiek tiek Vilniuje. Visuomenė, kuri pati nedalyvavo parade ir jo visos apimties nematė, iš šios filmos galės tai pamatyti. „Gegužės Pirmosios“ nuotraukos ryškios, montavimas atliktas neblogai, o vietomis visai sumaniai. Atrodo, kad reiktų daugiau kūrybingumo. Ne pro šalį būtų kreipti dėmesį greta siužeto ir į formalinius ieškojimus, kurie prisidėtų prie didesnio kronikinių filmų pajvairinimo“ J. „*Gegužės pirmoji*“ in: *Tarybų Lietuva*, 1941 05 13, Nr. 110 (190), p. 7; apie filmo kūrimą: Dargis. *Filma apie gegužės 1-osios šventę sostinėje Vilniuje* in: *Vilniaus balsas*, 1941 04 26, Nr. 98 (459), p. 1; *Lietuvos TSR kino studijoje* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 17, Nr. 114 (475), p. 4. Liaudies dainų išnaudojimą ideologiniams tikslams sovietmečiu ištyrė ir aprašė: Nerija Putinaitė. *Skambantis molis: dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai*, Vilnius: Naujasis židinsys – Aidai / Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2019, p. 39-242.

Vertinant išlikusius pirmaisiais sovietinės okupacijos metais filmuotus kadrus sunku nepritarti menotyrininkės Giedrės Jankevičiūtės pastebėjimui, jog Kino kronikos vaizdavo „Lietuvos darbo žmonių pasilinksminimus, vykusius „po raudonąją žvaigždę“, neakivaizdžiai dalyvaujant drg. Stalinui, tiksliau jo efigijai – romantizuotam realistiniam portretui. Šokėjų, dainininkų ir muzikantų tautiniai kostiumai, jų atliekama folklorinė muzika demonstravo tariamą sovietų valdžios pagarbą atskirų tautų, šiuo atveju – lietuvių, kultūros savitumui. Tai patvirtina ir faktas, kad 1940 m. pabaigoje buvo įkurtas sovietų okupacijos metais itin išgarsėjęs ir dosniai valdžios remtas vadinamasis liaudies dainų ir šokių ansamblis *Lietuva* (jo pirmasis koncertas įvyko Vilniuje 1941 m. vasario 22 d.)¹²⁵⁷. Tautinių formų išnaudojimas politiniams tikslams nebuvo retas vaizdinys ir tarpukario Lietuvos kino kronikose – čia apstu Antaną Smetoną lydinčių ir sveikinančių moterų ir merginų pasipuošusių tautiniais rūbais. Tačiau Antano Smetonos režimas lietuviams bent dalinai buvo „savas“, tuo tarpu gruzino Stalino portretu simbolizuojamas komunizmas daugumai išliko labai svetimas, tai, jog šis portretas kino kronikose vaizduotas visur, net įsiveržęs į lietuvių privačią erdvę, tik dar labiau pabrėžė režimo kitoniškumą. Pavyzdžiui 1940 12 30 pasirodžiusioje *Tarybų Lietuvos kronikoje Nr. 7* demonstruojamas siužetas (operatorius S. Vainalavičius), kuriame vaizduojama, kaip Šiaulių odų fabriko darbininkas „susipratęs pilietis“ Dominauskas po darbo išnaudoja laisvą laiką – eina per butus, aiškina Stalino konstituciją ir rinkimų į Aukščiausią tarybą tvarką. Tačiau tai, jog jis priimamas ir visą tai aiškina buto svetainėje virš kurios stalo kabo Stalino portretas atrodo ne tik butaforiškai, bet ir nelogiškai (kam skleisti rinkimų propagandą tiems, kurie, akivaizdžiai, jau yra jos paveikti)¹²⁵⁸.

Daugeliui Lietuvos žiūrovų rūpėjo tik pirmoji kino kronikose bandytos pritaikyti frazės „tautiška forma socialistinis turinys“ dalis. Tai matyti iš to, kokius filmus jie norėjo matyti. Štai 1941 balandį mokytojas P. Apušinis sudarė temų filmams sąrašą, kurių labiausiai reikėtų po mokyklas ir provinciją keliaujančiam kino aparatui: „Būtų labai naudinga pagaminti šių filmų: // 1) Vilnius <...> 2) Visi Tarybų Lietuvos miestai. 3) Lietuvos muziejai. 4) Zoologijos ir botanikos sodai. 5) Baltijos jūra ir Šventosios uostas. 6) Lietuvos piliakalniai. 7) Lietuvos upės ir ežerai. 8) Pramonės centrai. 9) Tarybų Lietuvos žmonės, jų papročiai ir tipai. 10) Tarybų Sąjungos

¹²⁵⁷ Giedrė Jankevičiūtė. *Po raudonąja žvaigžde. Lietuvos dailė 1940-1941 m.* Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, p. 96.

¹²⁵⁸ *Tarybų Lietuvos kronika Nr. 7* in: e-kinas.lt Prieiga internetu: <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/1050/tarybu-lietuva-nr-7> [Tikrinta, 2019 05 05].

miestai, pramonės centrai, žmonės ir t. t. <...>¹²⁵⁹, – kaip matyti pirmos 9 iš 10 temų yra skirtos Lietuvai, jos miestams, gamtai ir žmonėms, tik paskutiniu numeriu prisiminta platesnė Sovietinė valstybė kurios viena iš respublikų Lietuva neva buvo.

Išorinių lietuviškų motyvų kino kronikose neužteko žiūrovams patenkinti, ypač, kai šalies kultūriniam gyvenime vis labiau plito rusų kalba ir kultūra. Tuo susirūpino net aukščiausi okupuotos Lietuvos prievaizdai: „Dėl lietuvių liaudies kultūros atgimimo. // Šis klausimas pribrendo dviem požiūriais. Pirmas, todėl, kad priešiški elementai pranašauja „respublikos rusifikavimą“, o antra ir todėl, kad mes per praėjusius septynis mėnesius nieko nepadarėme lietuvių liaudies kultūros atgimimo kryptimi. Priešingai, pagal logiką – Lietuvoje nesant bandomosios kino studijos, gerų teatro pajėgų ir pan. – linkstama į tai, kad pasirodo vis daugiau rusiškų motyvų. Pavyzdžiui, kine visą laiką einą sąjunginės gamybos filmai. Teatruose vyrauja klasikiniai ir tarybiniai pastatymai <...> Be to, kai kuriems inteligentams režia ausį vis labiau plintanti rusų kalba (dėsningas reiškinys!). // Visos šios tendencijos dėsningos, joms reikia duoti laisvą eigą. Tačiau kartu pagal galimybes mes privalome šioje situacijoje kuo greičiau rasti pusiausvyrą iškeliant atgimimą ir kultūros, nacionalinės pagal formą ir socialistinės pagal turinį, augimą. <...> Pasiūlymas <...> 3. Tarybinio kino meno meistrai artimiausiu metu turi sukurti ne mažiau kaip du filmus iš lietuvių liaudies gyvenimo (vienas istorinis, vienas dabartinis)“, – 1941 vasarį Maskvai skundėsi N. Pozdniakovas¹²⁶⁰.

Tuo pačiu metu, 1941 vasario pabaigoje, visuomenė infomuojuama, jog netrukus bus sušauktas rašytojų ir menininkų susirinkimas lietuviško vaidybinio filmo reikalu, kuris turėtų būti pradėtas filmuoti dar 1941 rudenį¹²⁶¹ – tai pirmas kartas, kai sovietų okupuotoje Lietuvoje viešai buvo iškeltas meninio filmo klausimas. Idėją pastūmėjo lietuvių rašytojų santykių užmezgimas su Baltarusijos Minsko kino studija, lietuviai ėmėsi versti filmus, kurie turės būti įgarsinti lietuviškai Minske. Manoma, jog meninį lietuvių filmą

¹²⁵⁹ P. Apušinis. *Su kino aparatu per kaimo mokyklas* in: *Mokykla ir gyvenimas*. 1941 04 05, Nr. 14 (217), p. 644-645.

¹²⁶⁰ VKP(b) CK ir SSRS LKT įgaliotinio Lietuvoje N. Pozdniakovo raštas VKP(b) CK vadovams V. Molotovui, A. Andrejevui ir G. Malenkovui dėl lietuvių tautos kultūros sovietizavimo, 1941 02 21 in: *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940-1990. Dokumentų rinkinys* (sud. Juozapas Romualdas Bagušauskas, Arūnas Streikus), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 37-39.

¹²⁶¹ *Bus sušauktas pasitarimas lietuviškos filmos reikalu* in: *Vilniaus balsas*, 1941 02 27, Nr. 48 (409), p. 5.

būtų galima taip pat filmuoti Minske¹²⁶². Teigta, jog toks filmas pasirodys jau 1941 arba, blogiausiu atveju, 1942 metais¹²⁶³. Tačiau sulaukti meninio lietuviško filmo jau 1941-aisias buvo utopija, tik 1941 gegužę meniniam filmui organizuoti sudaryta speciali komisija, į kurią įėjo: P. Kežinaitis, P. Cvirka, R. Januškevičienė, V. Montvila¹²⁶⁴. Pirmajame grupės susitikime nuspręsta prašyti LSSR Liaudies komisarų tarybą: „1. Padaryti žygių esamai kino-kronikos studijai išplėsti į meninių filmų gaminimo studiją ir paskirti asmenį tam reikalui vadovauti; 2. Iškviesti į LTSR dirbančius sąjunginėse respublikose lietuvius-kinematografijos darbuotojus (režisierius, operatorius, scenaristus ir kt.); 3. Padaryti žygių per TSRS LKT, kad studijos pernai vasarą Vokietijoje užsakytą ir dalinai apmokėtą aparatūrą būtų leista įvežti į LTSR; 4. Paskirti lėšų techniskajai bazei (paviljonui, aparatūrai ir kt.) ir organizaciniams paruošiamiesiems lietuviškos filmos darbams - Rbl. 1.000.000.-“¹²⁶⁵. Po kurio laiko iš Maskvos parvykusiai scenaristei Reginai Januškevičienei, išgarsėjusiai savo darbu prie ir tarpukario Lietuvoje gerai įvertinto SSRS filmo *Kelialapis į gyvenimą* (*Путьёвка в жизнь*, 1931), LSSR Liaudies komisarų taryba paskyrė atlyginimą dviems mėnesiams „lietuviškos filmos scenarijui medžiagai rinkti“. Autorei skirti 2100 Rb kelionpinigiai ir komandiruotpinigiai¹²⁶⁶, Vargu ar ir šis filmas būtų patenkinęs lietuvių tautiškumo kine norą, filmo tema buvo - keturi komunariai.

II. 2. 5. Sovietinė kino matrica: kinas kaip realybės pakaitalas

Pirmosios sovietinės okupacijos atspindžius lietuvių memuaristikoje tyrinėjęs Modestas Kuodys konstatavo, jog jau pirmosiomis okupacijos savaitėmis lietuviai suprato, jog daugelio jų anksčiau iš spaudos, grožinės literatūros, kino filmų susidarytas SSRS (visų pirma jos kariuomenės) vaizdinys nebuvo teisingas. „Dažnas autorius pripažino, jog tada [okupacijos metu, 1940-ųjų birželį – A. D.] stebėtas vaizdas gerokai pakoregavo jų ankstesnius įsivaizdavimus apie tai, kokia gali būti didelės ir galingos

¹²⁶² *Kas rašys lietuviškai filmui scenarijų?* in: *Raštai*, 1941 sausis, Nr. 1, p. 136; *Turėsime lietuviškų filmų* in: *Tiesa*, 1941 02 21, Nr. 43 (217), p. 7.

¹²⁶³ J. Skliautauskas. *Tarybų Lietuvos Kino studijos veikla* in: *Tarybų Lietuva*, 1941 01 18, Nr. 15 (95), p. 6.

¹²⁶⁴ *Lietuvos TSR kino studijoje* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 17, Nr. 114 (475), p. 4.

¹²⁶⁵ *Orggrupės lietuviškos filmos gaminimo reikalu susirinkimo protokolas*, 1941 05 03 in: LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 169, l. 78.

¹²⁶⁶ *LSSR LKT pirmininko M. Gedvilo raštas Meno Reikalų Valdybos Viršininkui*, 1941 05 14 in: LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 169, l. 41.

valstybės kariuomenė. Ji neatrodė taip, kaip Kauno kioskuose pardavinėjamų sovietinių laikraščių puslapiuose, kaip ją gyrė per girdėtas Maskvos radijo transliacijas, kokią retkarčiais tekdavo pamatyti kino filmuose bei kronikose, ir net nelabai panašėjo į tą, kurią pastaraisiais metais su draugišku prielankumu vaizdavo Lietuvos spauda. Dėl tokio kontrasto buvo sunku tikėtis ko gero¹²⁶⁷. Nepaisant to sovietai visą okupacijos laikotarpį siekė įrodyti, jog būtent jų propagandoje kuriamas SSRS vaizdinys yra tikrasis, kinas šio vaizdinio kūrimo ir palaikyme užėmė svarią vietą.

Jau pirmaisiais okupacijos mėnesiais, raudonarmiečiams demonstruojant filmus po atviru dangumi juos neretai palydėdavo įvadinis žodis nurodęs kaip suprasti ir žvelgti į šiuos filmus. Kino filmai kaip tikrovės pažinimo priemonė rekomenduoti naudoti ir suaugusiųjų, darbininkų švietime: „Kaip puikią pavaizdavimo priemonę išnaudojau kiną. Mes, žinoma, negalėjome pamatyti filmų, tam nebūtų tiek laiko. Pasirodė, kad visi klausytojai yra aistringi kino mėgėjai. Jie matė filmas „Mes iš Kronštato“, trilogiją apie „Maksimo jaunystę“ ir trilogiją apie Gorkį. Iš Gorkio trilogijos, „Mano universitetai“, mes galime pažinti darbininkų būklę caristinėje Rusijoje. Filme „Mes iš Kronštato“ parodoma kokia didele kaina Rusijos proletariatas užmokėjo už savo laisvę. Mes nagrinėjome sceną, kaip Maksimas užima valstybės banką. Ar tai ne puiki iliustracija tų Lenino žodžių, kad kiekviena virėja turi būtina išmokti vadovauti valstybei? <...> Manau, kad klausytojai per šiuos kursus daugiau įsitrauks į laikraščių skaitymą, giliau supras matytas filmas, padarys kai kurias bendras išvadas iš savo gyvenimo, kurios ir sudarys pagrindą tolimesniam ir gilesniam marksizmo – leninizmo mokslui stalinškajai politikai suprasti“, – apie paskaitas darbininkas rašė mokytojas J. Drazninas¹²⁶⁸. Kino filmas, kaip tikrovės supratimo, aiškinimo raktas iškeliamas net „Liaudies Seimo“ tribūnoje. Antroje „Liaudies Seimo“ sesijoje, 1940 liepos 22-ą, M. Mickus kalbėjo: „Skleidžiami šlykščiausi melai, kad, pavyzdžiui, iš valstiečių bus viskas atimta ligi vaikų imtinai, kad valstiečiai bus prievarta suvaryti į kolūkius. <...> Sąmoningi žmonės netiki tokiais plepalais. Juos skleidžia tik įvairūs liaudies priešai. Vis dėlto yra naivesnių žmonių, kurie patiki tokiais niekais. Bet reikia pasakyti, kad tie tušti plepalai nėra tokie nekalti. Jie turi savo tikslą. Jeigu jums, draugai atstovai, teko būti kine, kur buvo rodomas filmas „Leninas 1918 metais“, ir jeigu jūs atkreipėte dėmesį į tą momentą, kai žmonijos genijus Vladimiras Leninas

¹²⁶⁷ Modestas Kuodys. *Kaunas 1940-ųjų birželio viduryje lietuvių memuaristikoje* in: *Kauno istorijos metraštis*, 2016, Nr. 16, p. 63.

¹²⁶⁸ J. Drazninas. *Politinio švietimo pamokos darbininkų kursuose* in: *Mokykla ir gyvenimas*. 1941 05 10, Nr. 18 (221), p. 838-839.

kalbėjo mitinge Putilovo fabrike, tai ten irgi buvo keliama įvairių panašių klausimų. Atsiminkite, ką jis atsakė. Tai yra įsidėmėtini jo žodžiai. Jis sulyginio buržuaziją su mirštančiu žmogumi.“¹²⁶⁹ Iš tiesų, kinas galėjo tarnauti kaip bendro pažinimo taškas – sovietų okupacijos metais kino filmai ekranuose keitėsi taip lėtai, jog net retai į kino teatrą užeinantis žiūrovas, gana gerai galėjo pažinti jų repertuarą. Kino filmai taip pat buvo žymiai lengviau prieinami bei labiau patrauklūs, nei sovietų ideologų raštai, kurių, kaip galima spėti iš ankstesnės citatos, neskaitė net daugelis „Liaudies Seimo“ narių. Tačiau sovietiniai kino filmai vargiai galėjo padėti pažinti realybę, greičiau tikrai idealią įsivaizduojamą jos versiją.

Alternatyvios sovietinės realybės konstravimas Lietuvoje kurtose kino kronikose pradėtas jau 1940-ųjų birželį. Jau pirmojoje naujoje sovietmečio kronikoje matome politinę fantaziją – neva operatoriaus Stepo Uzdono užfiksuotą Antano Smetonos pabėgimą iš Lietuvos. Sovietmečiu teigta, jog operatorius tikrai užfiksavo Lietuvos prezidento pasitraukimą iš šalies¹²⁷⁰, tam prieštaravo tuo metu kino filmų gamybą Lietuvoje prižiūrėjęs P. Kežinaitis¹²⁷¹. Iš tiesų, vargiai tikėtina, jog operatorius galėjo atsitiktinai užfiksuoti prezidento pasitraukimą, kai plačioji visuomenė dar net nebuvo apie jį viešai informuota. Nors minėta kino kronika nėra išlikusi, tačiau amžininkų liudijimai taip pat leidžia prieštarauti to meto spaudos skelbimams, jog ekrane matomas tikras „A. Smetonos pabėgimas į Eitkūnus“¹²⁷². Kroniką žiūrėjęs kinui neabejingas istorikas Zenonas Ivinskis joje vaizduojamą „pabėgimą“ vertino kritiškai: „Bet įdomiausia buvo jau visai naujo žanro lietuviškoji kronika. Pradėta žodžiais aiškinti, kad Smetonos režimas buvo tik baliai, puotos, paradai... Tuo pačiu buvo parodytas baliukas, Smetonos vaikštinėjimas per atidarymus ir tt. (Visa tai imta iš senų filmų-kronikų). Nesigailėta aštrių žodžių Smetonai. O paskui parodyta, kaip automobilis lekia labai greit plentu. Parodytas jis tik iš užpakalio. Suprask, Smetona bėga. Tuo pačiu laiku labai verkšlenantis ir kvailas balsas sako tris kartus (vis toną pakeldamas); „Vade, neapleisk mūsų“, o automobilis vis lekia ir lekia. Paskui parodo žemėlapi ir jame nubrėžtą kelią, kuriuo Smetona pabėgo. Toliau,

¹²⁶⁹ *Lietuvos liaudies seimas. Stenogramos ir medžiaga.* (Ats. Red. Konstantinas Surblys, Sud. Vytautas Kancevičius, Justinas Lazauskas), Vilnius: Mintis, 1985, p. 90.

¹²⁷⁰ Žiūrėti, pvz. A. Vėsulas. *Metraštininkai* in: *Švyturys*, 1970 sausis, Nr. 1 (505), P. 22-23.

¹²⁷¹ P. Kežinaičio teigimu, Stepas Uzdonas idėją sukurti kroniką apie Smetonos pabėgimą pasiūlė pats, tačiau tai jau buvo po Smetonos pasitraukimo iš šalies. Petras Kežinaitis. *Stepas Uzdonas* in: LLMA, f. 274, ap. 1, b. 43, l. 9-18.

¹²⁷² *Ekranas* in: *Laikas*, 1940 06 25, Nr. 143 (660), p. 3

kiekvienas naujas ministras parodytas, politkalinių išliuosavimas, Girapakėlės sugniaužtą kumštį ir tt.¹²⁷³

Jeigu Antano Smetonos Lietuvoje (ypač po 1935-ųjų) kino ekranuose demonstruojama Lietuva buvo tik šiek tiek retušuojama – cenzoriui išreiškiant ką galima ir ko negalima filmuoti, bei iškerpant tuo kino siužetus kurie neatitiko tautininkų kuriamo Lietuvos ir prezidento įvaizdžio – tai sovietų okupuotos Lietuvos kino ekranuose buvo konstruojamas visiškai kitokio, nei realybėje, gyvenimo paveikslas. Vaizdingiausiai tokio paveikslas kūrimą yra aprašęs operatorius S. Vainalavičius: „Aleksejus Lebedevas ruošėsi sukurti filmą „Sovietskaja Litva“¹²⁷⁴. Paskambino ir paprašė nufilmuoti, kaip politinius kalinius paleidžia iš kalėjimų // „Aplaksčiau, apskambinau, kur yra politinių kalinių. Kaune du paleido. Nuvykau. Meškauskienė ir Liudas Girasutinka tą Stimberį, paduoda gėles, ką ten daug filmuoti, pasveikino, pasibučiavo, ir viskas. Anykščiuose vieną žydelkaitę už proklamacijas buvo pasodinę. Pralaikė specialiai, laukė, kol atvažiuosiu nufilmuoti. Užmokėjo už taksi – davai, davai. Anykščių kalėjimas – kaip tas mano garažas. Išėina tokia mažytė, susivijusi. Nu, chorošo, nufilmavau. Atvyko Lebedevas: „Nufilmavai, kaip kalinius išleido?“ Kaipgi, filmavau, Lioškas. Atnešu rolikiuką – 50 metrų. Bolše nebylo. Tuomet Lioška sugalvojo. Šiauliuose kalėjimai jau mūsiškių prikimšti buvo. Jam reikia – atsidaro vartai ir armija kalinių išbėga. Susitarė su NKVD, ČK. Kalėjimas pakrašty, vartai ne miesto pusėj. Kareiviai su pikėm stovi toliau, kad į kadra nepatektų. Atsidaro vartai – ir masė su venzliukais. Nufilmavom. Ir juokas ėmė, ir pikta ant širdies, bet matau, kas darosi, to nēr, to nēr, apie mane teiraujasi...“¹²⁷⁵ Sovietiniuose kino kadruose už gročių sėdintys lietuvių „buožės“ ir „nacionalistai“ laisvai galėjo tapti į laisvę išleistais „kovotojais už komunizmą“.

Lietuvos kino žiūrovai negalėjo nepastebėti milžiniškos atskirties tarp „realybės“ vaizduojančios sovietinės propagandos ir tos realybės, kurioje jie kasdieną gyveno. Filmai nebuvo išimtis. Jei sovietiniai filmai pirma ir leido suabejoti, jog po 1940 birželio matomas SSRS atstovų elgesys Lietuvoje yra reprezentuojantis visą sistemą, tai po ilgesnio santykio su šia sistema (daugumai) abejonių nebeturėjo likti. Kaip atsimena Jonas Gutauskas, pirmosios sovietinių filmų demonstracijos po atviru dangumi Kėdainiuose

¹²⁷³ Zenonas Ivinskis. *Dienoraštis: atskiri nuotykių ir įspūdžiai iš mano gyvenimo, 1928-1940*, p. 558-559. [1940 06 30 įrašas]. Dienoraščio kopija asmeniniame autoriaus archyve.

¹²⁷⁴ *Tarybų Lietuva*, vėliau pervadintas *Lietuvos pavasaris*, taip ir nesukurtas.

¹²⁷⁵ Danguolė Lizdaitė. *Persukti gyvenimą – kaip nedegančią juostą* in: *Ūkininko patarėjas*, 1994 07 09, Nr. 55 (325), p. 11.

tikrai palietė dalį jų žiūrovų: „Žmonės, eidami namo susimąstę kalbėjosi apie nepaprastus reginius iš naujojo pasaulio. Jeigu iš karių aprangos, iš mažučiu autovežimų ir pakinkytų arklių prastos išvaizdos pirmiau žmonės darė išvadas, kad ten pas tuos „draugus“ nieko gero nėra, ten žmonės prastai apsirengę, (tai turbūt jie prastai gyvena), tai filmuose parodyti vaizdai keitė kai kurių žmonių pažiūras, jų sprendimus apie ten esamą gyvenimą ir santvarką. <...> Jeigu pirmosiomis savaitėmis mokiniai kažkaip abejingai arba su pašaipėle priimdavo mokytojų aiškinimą apie naujojo gyvenimo tam tikrus pranašumus, tai po keleto matytų filmų jų veiduose buvo galima pastebėti ne pašaipėles, bet ir susidomėjimą, norą daugiau sužinoti apie tą galingą mašinų, tarnaujančių darbo žmogui, pasaulį. Jeigu anksčiau su tam tikru nepasitikėjimu mokiniai priimdavo mokytojo aiškinimą, kad ne iš puošnaus paviršiaus, kad iš prastos kepurės ar švarko negalima spręsti apie žmogaus dvasines vertybes, tai vėliau tas nepasitikėjimas kiek mažėjo. Vis giliau ir plačiau kino vaizdai mokiniams padėjo suprasti technikos reikšmę žmonių gyvenime“. Tačiau kino vaizdinį išskleidė susidūrimas su realybe: „O kai kurie iš tolumų atvykę patarėjai visai nesidomėjo vietos gyvenimo papročiais ir normomis, matyt, manydami, kad visa, ką tik jie neša, yra geriau, gražiau... Kino filmų pavyzdžiuose gal jie tokie ir galėjo būti?...“ Susitarus, jog Kėdainių gimnazijoje vykstančio karių koncerto metu nebus vartojamas alkoholis, vis tiek atsiridena bosą alaus, butelių dėžes. Susirinkimų metu stovi scenoje su kepurėmis, rūko t. t. „Tai buvo nauja ir laikoma nekultūringumu“¹²⁷⁶. „Reikia tik stebėtis! Nė vieno Tarybų Sąjungos piliečio, nei kino ekrane, nei viešame gyvenime neteko sutikti kambaryje ar kurio viršininko kabinete stovinčio su civiline kepure! Tiesa, gal būt, buvusių ponų laikais ir buvo tokia „mada“! Tačiau dabar tokių reiškinį negali būti, nes jie žemina tarybinio piliečio vardą“, – net sovietinę spaudą pasiekia straipsniai, identifikuojantys sovietinės realybės ir kino skirtį¹²⁷⁷.

Iš tiesų, sovietiniai filmai, kitaip nei skelbė sovietinė propaganda, labiau tiko ne realybės pažinimui, o sovietinio žodyno ir prisitaikymo sistemai modelių diegimui. Tiek jų kūrėjai, tiek jų žiūrovai suprato, jog jie nėra realybės atspindys. Sovietiniai kino filmai (knygos, paskaitos, spektakliai, t. t.) mokė žmones balta vadinti juoda, pralaimėjimas vadinti pergalemis¹²⁷⁸ ir t.

¹²⁷⁶ Jonas Gutauskas. *Mokytojo atsiminimai: metodika, istorija*. Panevėžys: Revo, 1995, p. 107-109.

¹²⁷⁷ *Raibordas Jokūbas dar nepamiršo poniškų laikų* in: *Vilniaus balsas*, 1941 05 05, Nr. 104 (465), p. 7.

¹²⁷⁸ Vienas ryškesnių tokių filmų pavyzdžių Lietuvoje demonstruotas ir nemažo kiekio spaudos straipsnių lydėtas filmas *Manerheimo linija* (*Линия Маннергейма*, 1940), turėjęs įrodyti, jog SSRS pasiekė triuškinantį laimėjimą prieš Suomiją žiemos kare.

t. Taip jie tarnavo sistemai nuolankių ir paklusnių subjektų kūrimui, tačiau tokių subjektų kūrimas reikalavo laiko. Tuo tarpu skirties tarp sovietų žodžių ir darbų supratimas kėlė nusivylimą, pyktį ir nepasitenkinimą¹²⁷⁹. Filmų kūrėjai Lietuvoje matė ir juto šį nepasitenkinimą, patys jį išgyveno („Ir juokas ėmė, ir pikta ant širdies“ teigė S. Vainalavičius). 1941 birželį po Lietuvą su Justu Paleckiu keliaujanti ir kino filmo scenarijui apie keturis komunarus medžiagą rinkusi Regina Januševičienė pajuto tokią baimę, kurios jau seniai nejautė savo gyvenime: „Sumanysiu rašyti scenarijų apie keturis komunarus, fašistų valdžios sušaudytus, dabar rinkau medžiagą ir klausiausi pasakojimų apie jų gyvenimą. Čia man daug padėjo draugas Paleckis. Jis pasiūlė pavažinėti su juo po Lietuvą, pasižiūrėti seniai bematytos tėvų žemės ir tuo pačiu aplankyti Karolio Požėlos gimtinę bei kitas su jo gyvenimu susijusias vietas. Aš džiaugdamasi sutikau. Mudu važinėjome apie gegužės pabaigą ar birželio pradžią, žodžiu, karo išvakarėse <...> Grįždami aplankėme kelis rajonus. Viename miestelyje išlipome iš mašinos ir užsukome į turgų. Man pasirodė, jog mus seka kažkokie tipai: žaliūakai vyrai atšiauriai, veriančiais žvilgsniais tylėdami vis artėjo ir artėjo prie Paleckio. <...> Mus apsupę žmogėnai kažko ironiškai šaipėsi, ir man darėsi nejauku. Kas jie tokie? Buržuaziniai nacionalistai, kažkieno pasiūsti priešai? Panašių veidų nemažai esu mačiusi po Spalių revoliucijos Petrograde. Vos pasižiūrėjus į jų laikyseną, galėjai pasakyti, kad jie ne civiliai. <...> Valstiečiai ėmė kviesti pas save į svečius. Paleckis širdingai atsisveikindamas, pažadėjo greitu laiku apsilankyti... Priešiški „civilių“ žvilgsniai tol mus lydėjo, kol sulipome į mašiną. Man susidarė įspūdis, kad jie labai nenori mūsų paleisti. Atrodė, kad iš paskos pasipils akmenys... Kodėl aš taip maniau? Gal nujaučiau artėjančią nelaimę? O gal prisiminiau revoliucijos laikus, kai tekdavo susidurti su panašiomis padugnėmis?“¹²⁸⁰. Nors pačius kino filmų autorius realybėje purtė baimė, tačiau kino juostoje jie turėjo atvaizduoti šviesią ir laimingą dabartį naujoje sovietinėje santvarkoje.

Kaip buvo pagaminta Manerheimo linijos pralaužimo filma in: *XX amžius*, 1940 07 08, Nr. 152 (1203), p. 5.; *Manerheimo linija* in: *Darbo Lietuva*, 1940 07 22, Nr. 11, p. 7; *Manerheimo linija* in: *Tiesa*, 1940 07 20, Nr. 29, p. 7; *Amerikiečiai apie filmą „Manerheimo liniją“* in: *Tarybų Lietuva*, 1940 12 27, Nr. 76, p. 7.

¹²⁷⁹ Gana aiškiai šį jausmą atsiminimuose išreiškė Kazimieras Čaplikas, tiesa, autorius vertino jau pokario situaciją: „Prie to dar čekistų baimė, kasdienis ir besaikis gyrimasis neesamais tarybinės santvarkos pranašumais ir pasiekimais dar labiau tamsino gyvenimą, nes tikrovėje buvo išplitęs besaikis girtuokliavimas, vagystės, plėšikavimai ir žudymai.“ Kazimieras Čaplikas. *Saugojau žmonių gyvybę ir turtą*. Kaunas: Atmintis, 2001, p. 208.

¹²⁸⁰ Regina Januševičienė. *O metai nelaukia...*, p. 258.

Skirtis tarp sovietų žodžių ir darbų apogėjų Lietuvoje pasiekė 1941 birželio trėmimų metu, o 1941 birželio 22 Vokietijai užpuolus SSRS sprogo lietuvių nepasitenkinimas, įgavęs Birželio sukilimo išraišką, šio nepasitenkinimo vaisių teko paragauti ir tikriems, ir tik įsivaizduojamiems, jo kurstytojams.

III. KINAS NACIŲ OKUPACIJOS METAIS, 1941-1944

III. 1. Kino teatrų tinklas ir filmų sklaida

III. 1. 1. Vasaros sapnas: Birželio sukilimas ir Lietuvos laikinosios vyriausybės planai kino srityje

1941 metų birželio 22 dienos rytą Vokietija užpuolė SSRS, į kurios sudėtį įėjo ir 1940 birželio 15 sovietų okupuota Lietuva. Vokietijai pradėjus SSRS puolimą, Lietuvoje įvyko Lietuvos aktyvistų fronto suorganizuotas antisovietinis sukilimas, jau birželio 23 d. per Kauno radiją Leonas Prapuolenis paskelbė apie Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą ir Lietuvos laikinosios vyriausybės sudarymą. Kitą dieną Wermachto kariai be pasipriešinimo įžengė į Kauną ir Vilnių, kuriuos kontroliavo lietuvių antisovietiniai partizanai¹²⁸¹.

Dėl laikinosios vyriausybės sudarymo Lietuvos aktyvistų fronto Vilniaus ir Kauno štabai buvo sutarę dar prieš prasidedant Birželio sukilimui, jau 1941 04 22 buvo patvirtinta jos sudėtis. Praėjus dienai po Leono Prapuolenio kreipimosi per Kauno radiją, 1941 birželio 24, Lietuvos laikinoji vyriausybė susirinko pirmajam posėdžiui. Dėl karo negandų ir nacistinės Vokietijos politikos, dalis numatytų vyriausybės narių, jame dalyvauti negalėjo. Nepaisant to vyriausybė posėdžiavo kone kasdien, o jos priimti nutarimai turėjo kuruoti visą paskelbtos Nepriklausomos Lietuvos gyvenimą, turėdami įtakos ir kino padėčiai šalyje.

Jau 1941 birželio 30 dienos posėdyje laikinoji vyriausybė nusprendė įkurti Komisiją turtų denacionalizacijos įstatymui parengti. Vyriausybė skelbė, jog „Išlaisvintos Lietuvos tautos ūkio santvarka grindžiama private nuosavybe“, todėl „Sovietų Rusijos okupacinės vyriausybės atimtos žemės ir nacionalizuoti kiti turtai, kiek jie nereikalingi viešiesiems tautos ir valstybės

¹²⁸¹ Plačiau apie Vokietijos-SSRS karo pradžią: Arvydas Anušauskas, Petras Stankeras. „Žaibo karas“ Lietuvoje in: *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija* (vyr. red. Arvydas Anušauskas), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2005, p. 163-172.

reikalams, vyriausybės nustatyta tvarka bus grąžinami buvusiems savininkams, civilinės teisės junginiams ir viešiesiems kolektyvams“. Tokiu būdu, buvo galima tikėtis, jog kino teatrai, filmų nuomos kontoros ir kino filmus gaminančios įmonės grįš jų buvusiems savininkams. Žinoma, su išimtimi – „Žydams ir rusams priklausę nacionalizuoti turtai lieka neginčijama Lietuvos valstybės nuosavybė“¹²⁸², – išlaisvintos Lietuvos valstybės turtai turėjo pasipildyti nemenku skaičiumi žydams priklausiusių kino teatrų, mat šių Lietuvos piliečių išlaisvinti nesitikėta. 1941 liepos 4 d. paskelbta Deklaracija ūkio reikalais, kurioje dar kartą akcentuota denacionalizacija (išskyrus žydų ir asmenų, veikusių prieš lietuvių tautos interesus, turtą) ir Lietuvos ūkio grindimas private nuosavybe. Įkuriamą komisiją denacionalizacijai praveisti, kurią sudarė Žemės ūkio ministras Vitkus, Finansų ministras J. Matulionis, Teisingumo ministras Mackevičius, Pramonės ministras Damušis, Komunalinio ūkio viceministras Švipas. Deklaracijos pradžioje jau atsirado ir būtinas nusilenkimas „Europos kultūros gelbėtojiui Didžiosios Vokietijos Reicho Kancleriui Adolfui Hitleriui ir narsiajai jo armijai, išvadavusiai Lietuvos teritoriją“¹²⁸³.

1941 liepos 22-ą laikinoji vyriausybė paskelbė pramonės įmonių denacionalizacijos įstatymą, remiantis kuriuo parengtas ministrų kabineto nutarimo dėl kino teatrų ir kitų kinematografijos įmonių denacionalizacijos ir akcinės bendrovės *Lietuvos filma* atgaivinimo projektas, vyriausybėje pristatytas 1941 liepos 25-ą dieną. Projektas numatė, jog visi kino teatrai, kino filmų nuomos kontoros, kino studija ir t. t. bus denacionalizuoti. Atkuriamą 1940 vasarį įregistruota firma *Lietuvos filma*, kurios pagrindinė akcininkė buvo valstybė. Šiai firmai atiteks visos kino įmonės, kurios bus nesugrąžintos savininkams pagal pramonės įmonių denacionalizavimo įstatymo 2 ir 3 punktus, t. y. žydams ar prieš lietuvių tautą veikusiems asmenis priklausiusios firmos, ar įmonės kuriose žydų kapitalas sudarė daugiau nei 50 procentų. Įstatymo projekte numatyta ir bendrovės *Lietuvos Filma* valdybos sutartis – joje žinomi verslininkai, buvę kino teatrų savininkai Antanas Steikūnas (kino teatro *Romuva* bendrasavininkas, jo brolis Petras Steikūnas, taip pat *Romuvos* bendrasavininkas, sovietų buvo įkalintas, ir iškalėjimo išsilaisvino tik

¹²⁸² *Laikinojo Lietuvos ministerių kabineto 1941 m. birželio mėn. 30 d. popietinio posėdžio protokolas Nr. 7* in: *Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai*. (sud. Arvydas Anušauskas), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2001, p. 21-24.

¹²⁸³ *Laikinojo Lietuvos ministerių kabineto 1941 m. liepos mėn. 4 d. posėdžio protokolas Nr. 10* in: *Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai*. (sud. Arvydas Anušauskas), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2001, p. 36-39.

vokiečiams veržiantis į Lietuvą), Česlovas Kalinauskas (kino teatrui *Hollywood, Pasaka Kaune*) ir kiti. Tuo tarpu daugiau nei 50 procentų Vidaus Reikalų Ministerijai prieš okupaciją priklausiusių įmonės akcijų turėjo būti perduota naujai suformuotam organui – Kultūros Darbo ir Tautinio Auklėjimo Valdybai. Laikinoji vyriausybė projektui pritarė ir perdavė jį galutinai suredaguoti ir suderinti su kitais denacionalizacijos įstatymais¹²⁸⁴.

1941 liepos 2 dienos posėdyje svarstytas administracijos aparato pertvarkymas, nutarta steigti Propagandos ministeriją, kuriai turėtų būti perduota sovietinės okupacijos metu suformuota Kinofikacijos valdyba ir Valstybinė kino filmų nuomos kontora (protokole – „Glavkinoprokat Kontora“). Propagandos ministerijai taip pat turėjo būti perduotas Radiofikacijos ir radiofonijos komitetas, *Elta*, Vyr. literatūros ir leidybos valdyba, laikraščių redakcijos ir administracijos¹²⁸⁵. Kiek vėliau kalbėta apie Kultūros ir Propagandos ministerijos kūrimą¹²⁸⁶, tačiau 1941 liepos 9 posėdyje nutarta, jog kurti atskirą Propagandos ministeriją dar anksti ir kol kas užteks prie ministrų kabineto įkurti atskirą Kultūros darbo ir tautinio auklėjimo valdybą. Ji ir buvo sukurta, jos darbui prižiūrėti skirtas Darbo ir socialinės apsaugos ministras Juozas Pajaujįs, jo siūlymu valdybai vadovavo Juozas Senkus. Valdyba turėjo „Vadovauti lietuvių tautos dvasinės kultūros darbui ir visoms spaudos bei informacijos įstaigoms, siekiant suderinti jų darbą, išvengti paralelizmo ir kelti lietuvių tautos valstybinius bei tautinius idealus“. Be radijo, *Eltos*, spaudos platinimo įstaigų, muziejų ir turizmo įstaigų tiesioginėje jos vadovybėje taip pat turėjo būti visi kino teatrai, filmų cenzūra bei filmų gamybos, platinimo ir nuomos įstaigos¹²⁸⁷. Šiai įstaigai turėjo pereiti

¹²⁸⁴ *Laikinojo Lietuvos ministerių kabineto 1941 m. liepos 25 d. posėdžio protokolas Nr. 24 in: Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai.* (sud. Arvydas Anušauskas), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2001, p. 110-117.

¹²⁸⁵ *Laikinojo Lietuvos ministerių kabineto 1941 m. liepos mėn. 2 d. popietinio posėdžio protokolas Nr. 8 in: Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai.* (sud. Arvydas Anušauskas), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2001, p. 25-32.

¹²⁸⁶ *Laikinojo Lietuvos ministerių kabineto 1941 m. liepos mėn. 8 d. posėdžio protokolas Nr. 13 in: Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai.* (sud. Arvydas Anušauskas), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2001, p. 52-56.

¹²⁸⁷ *Laikinojo Lietuvos ministerių kabineto 1941 m. liepos mėn. 9 d. posėdžio protokolas Nr. 14 in: Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai.* (sud. Arvydas Anušauskas), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2001, p. 57-59.

ir minėta atkuriamą bendrovę *Lietuvos Filma*, turėjusi tapti pagrindine valstybės užsakymų vykdytoja kine.

Tačiau Lietuvos Laikinosios vyriausybės planams ir nutarimams nebuvo lemta išsipildyti, Lietuvos „išlaisvintojas“ Adolfas Hitleris su wehrmachtu priešakyje kraštui turėjo kitų planų. Jau 1941 liepos antroje pusėje krašte buvo įvestas vokiečių civilinis valdymas, taip nulemiant ir būsimą Laikinosios vyriausybės, vis dar leidžiančios nutarimus, likimas. 1941 rugpjūčio 5 Lietuvos generaliniu komisaru paskirtas Adrianas Theodoras von Rentelnas pranešė, kad Laikinosios vyriausybės veikla sustabdyta: „Įvedus civilinę valdžią, Jūsų, kaip ministerių, veikimas laikomas baigtas. Galutinį šio krašto padėties sutvarkymą Fuhreris pasilaikė sau iki karo pabaigos“, – teigė jis. Krašte buvo įkurta Generalinių tarėjų institucija, o pirmuoju generaliniu tarėju paskirtas Petras Kubiliūnas¹²⁸⁸. Laikinosios vyriausybės nariai suprato, kur einama – J. Ambrazevičius laiške Rentelnui pabrėžė Lietuvos nepriklausomybės būtinumą, dalis ministrų nesutiko tapti generaliniais tarėjais ir atsistatydino, prieš vokiečių planus protestavo ir sukilimą organizavęs Lietuvos aktyvistų frontas bei jo nariai. Atsakymas jiems buvo paprastas – 1941 08 13 nutarimu Lietuvos laikinoji vyriausybė paleista, o 1941 09 26 uždraustas ir LAF'as.

III. 1. 2. Nur für Deutsche: ar daug kino teatrų liko lietuviams?

Į Lietuvą įsiveržę vokiečių kariai šalyje rado pagrinde sovietinių filmų kopijas, kurių demonstruoti jie negalėjo. Ir apskritai – kinas vokiečių karinei vadovybei nebuvo svarbus klausimas tuo metu. Todėl kino teatrai bent kelias savaites nedirbo, po to pasigirdo ir pirmosios naujienos apie kiną šalyje.

Kino teatrų reikalų tvarkymas pirmaisiais okupacijos mėnesiais buvo pavestas vokiečių kariuomenės propagandos skyriui (Propaganda-Staffel Litauen). 1941 liepos 8 dieną spaudoje paskelbta, jog jau kitą dieną duris atvers Vilniaus kino teatras *Casino*. Šis kino teatras rodė tris seansus kasdien: 16 ir 18 valandą kino filmai rodyti plačiajai publikai, tuo tarpu 20 valandą vyko uždari, nemokami, kino filmų seansai wehrmachto kariams¹²⁸⁹. Tuo

¹²⁸⁸ *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija* (vyr. red. Arvydas Anušauskas), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2005, p. 181-182.

¹²⁸⁹ *Vėl atsidaro kinas Casino* in: *Naujoji Lietuva*. 1941 07 08, Nr. 9, p 3. Vytautas Mikalauskas, aprašęs Ostlando Lietuvos kino teatrų tinklą, neteisingai nurodo, jog atsidarius *Casino* kino teatrui įėjimas buvo skirtas tik vokiečių kariams. Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 349. Jau pirmasis Vilniuje atsidaręs kino teatras tenkino tiek civilių, tiek vokiečių karių poreikius.

pačiu metu spaudoje skelbta, jog „Skubiai reikalingi lietuviai KINO MECHANIKAI [didžiosiomis originale – A. D.]. // Kreiptis: Liaudies kultūros rūmai“¹²⁹⁰. Išaušus liepos 9 Vilniuje duris atvėrė ne tik *Casino* kino teatras, bet ir dar du kinai – *Lux* ir *Pan* (pastarasis skirtas tik vokiečių kariams). Iki liepos pabaigos atidaryti dar keli Vilniaus kino teatrai – *Mūza*, *Adria*, *Aušra*. Vėliau atidarytas ir *Geležinkelio* kinas, o rugpjūtį ir kino teatras *Gražina* Naujoje Vilnioje. Tiesa, kai kurių teatrų padėtis buvo nepavydėtina, *Lux* kino teatras netrukus po atidarymo užvėrė savo duris dėl „netikusių, neįmanomų atnaujinti patalpų“¹²⁹¹.

Šiek tiek vėliau duris atidarė Kauno kino teatrai. Tiesa, jos buvo atviros ne visiems. Moderniausias ir naujausias miesto kino teatras *Romuva* atsidarė pirmas, tačiau nauju pavadinimu – *Soldatenkino*. Kaip nurodė pavadinimas, kino teatras buvo skirtas tik vokiečių kariams, spaudoje jo repertuaras neskelbtas, civiliai į jį neturėjo patekti. Pirma kino teatruose rodytos tik kino kronikos, o nuo antros rugpjūčio savaitės juose pasirodė ir meniniai filmai¹²⁹². Tuo metu miesto gyventojai jau galėjo rinktis vieną iš kelių veikiančių kino teatrų – *Kapitol*, *Glorija*, *Daina*, *Saturn*, *Lyra*¹²⁹³. Rugsėjo 3 duris atvėrė ir *Forum*as, kitą dieną veikti pradeda *Pasaka*, o rugsėjo 22-ą ir *Aušra*, duris atveria Žaliakalnio kino teatrai¹²⁹⁴. Spalį prie Kaune veikiančių kino teatrų prisijungia *Union* ir *Triumpf*, tad miesto kino teatrų skaičius beveik pasiekia paskutinių sovietinės okupacijos dienų skaičius – Kaune nacių okupacijos metais veikė 11 kino teatrų (palyginti 1941 gegužę – 12), tiesa, civiliams prieinami buvo tik 10.

Sudėtingiau kino teatrų atidarymo procesas vyko provincijoje. Daugeliui provincijos miestų ir miestelių, kuriuose anksčiau stovėjo stacionarūs kino teatrai, po nacių okupacijos teko laukti pusmetį, metus, ar net ilgiau, kol jie vėl atvėrė duris. „Mieste yra trys kino teatrai, bet po bolševikų išbėgimo nebuvo demonstruojama nė viena filma. Kino mėgėjai išsiilgę laukia naujų filmų, nes praėjusiais metais įdomios filmos beveik nebuvo“, – 1941

¹²⁹⁰ Žinutė skiltyje *Skelbimai* in: *Naujoji Lietuva*. 1941 07 08, Nr. 9, p. 3.

¹²⁹¹ Alvydas [Vytautas Alseika]. *Metai Vokiškos filmos Vilniuje* in: *Naujoji Lietuva*, 1942 07 12, Nr. 163 (319), p. 6.

¹²⁹² *Puikios filmos Kauno kinuose* in: *Į laisvę*, 1941 08 08, Nr. 40, p. 3.

¹²⁹³ *Atsidaro vis daugiau kinų* in: *Ūkininko patarėjas*, 1941 08 15, Nr. 8 (629), p. 8.

¹²⁹⁴ *Atidaromas kino teatras „Forum“* in: *Į laisvę*, 1941 09 02, Nr. 61, p. 4; *Atidaromas kino teatras „Pasaka“* in: *Į laisvę*, 1941 09 03, Nr. 62, p. 3; *Kino teatrai* in: *Į laisvę*, 1941 09 20, Nr. 77, p. 7. Vytautas Mikalauskas, klysta teigdamas, jog Kauno kino teatrai atsidarė tik rugsėjį, autorius taip pat net metais pavėlina *Aušros* ir *Pasakos* kino teatrų atidarymus. Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 349.

rugpjūčio pabaigoje skundėsi Panevėžio gyventojai¹²⁹⁵. Jiems pasisekė – jau kitą mėnesį du miesto kino teatrai (*Menas* ir *Garsas*) atvėrė duris, tiesa *Garsas* skirtas tik vokiečių kariams (nors retkarčiais įsileisdavo ir civilius). 1941 gruodį mieste atidarė ir trečiasis kino teatras – *Pasaulis*¹²⁹⁶. Ne taip gerai sekėsi Marijampolei. Šio miesto kino teatras veikti pradėjo tik 1941-ųjų spalį, teigta, jog „Dėl aparato sugedimo miesto sav-bės kinas kurį laiką negalėjo veikti, ir marijampoliečiai buvo likę be jokios pramogos. Dabar, gavus reikiamas dalis ir sutvarkius aparatą, kinas vėl pradėjo veikti“¹²⁹⁷. Tokios sėkmės marijampoliečiams pavydėjo Zarasų gyventojai: „Prieš pat karą Zarasų kino teatras persikraustė į buv. Šaulių namus, kur buvo tam tikslui specialiai įrengtos patalpos. Per karą kino aparatai šiek tiek nukentėjo ir iki šiol dar nėra sutvarkyti, nors tai jau seniai buvo galima padaryti. Zarasai, būdami pačiam užkampy, turi labai mažai kultūrinių pramogų ir su nekantrumu laukia atidarant kiną“, – net 1942 kovą skundėsi miestiečiai¹²⁹⁸. Juos guosti galėjo nebent tai, kad jie nebuvo vieninteliai: „Skuodas turi gražius kino namus, kurių galėtų pavydėti ir ne vienas mūsų apskrities miestas. Dabar tie namai stovi tušti. Skuodiškiai laukia ir nesulaukia kino“, – 1942 balandį skundėsi Skuodo gyventojai¹²⁹⁹, spaudoje gražinti miestui kino teatrą 1942 liepą prašė ir Anykščių gyventojai¹³⁰⁰. Zarasuose kinas nacių okupacijos metais atsidarė, o štai Skuode ir Anykščiuose – ne.

Kino teatro okupacijos metais neteko ne tik Skuodas ir Anykščiai, nemaža mažesnių miestelių taip pat neteko, neretai vienintelės, pramogos. Durų taip ir neatidarė Lazdijų *Lyra*, Druskininkų *11-oji Liepos*, Kupiškio *Aušra*, Žagarės *Mėnulis*, Žiežmarių *Aušra*, Kelmės *Profsojunga*, Šeduvos *Odeon*, Dotnuvos *Akademija*, Viekšnių *Kompartija*, Vilkijos *Komsomol* – šios gyvenvietės liko be kino teatrų. Kitiems provincijos miestams pasisekė labiau, nors nebeveikė Marijampolės *Rambynas*, Alytaus *Dzūkija*, Biržų *Laimė*, Vilkaviškio *Forum* – tačiau šiuose miestuose liko dar po vieną kino teatrą, kuris anksčiau ar vėliau atvėrė duris. Tuo tarpu nenaudojamų kino teatrų patalpos pakeitė savo funkcijas, štai Alytaus *Dzūkijos* kino teatro patalpose

¹²⁹⁵ *Panevėžys* in: *I laisvę*, 1941 08 26, Nr. 55, p. 4.

¹²⁹⁶ *Pradėjo veikti kinas* in: *Išlaisvintas panevėžietis*, 1941 09 10, Nr. 9, p. 2; *Atidarytas antras kino teatras* in: *Panevėžio apygardos balsas*, 1941 12 06, Nr. 2, p. 4; *Karių kine „Garse“ rodoma filma* in: *Panevėžio apygardos balsas*, 1942 02 08, Nr. 6 (10), p. 6.

¹²⁹⁷ *Kinas vėl veikia* in: *Nauja gadynė*, 1941 10 04, Nr. 30, p. 5.

¹²⁹⁸ H. Lc. *Zarasai* in: *Panevėžio apygardos balsas*, 1942 03 01, Nr. 9 (13), p. 5

¹²⁹⁹ *Skuode pasigendama kino teatro* in: *I laisvę*, 1942 04 20, Nr. 91 (252), p. 2.

¹³⁰⁰ A. Čižas. *Anykščiai* in: *Panevėžio apygardos balsas*, 1942 07 12, Nr. 27 (30), p. 5.

įsikūrė šiam vardui tinkantis Dzūkų muziejus¹³⁰¹. Kino teatrų atidarymą sunkino karo metų negandos. Skaičiuota, jog Vokietijos-SSRS karo pradžioje sudegė ar buvo sudeginti šeši Lietuvos kino teatrai, nemaža dalis kitų kino teatrų technikos buvo išplėsta ar apgadinta, žiniasklaidoje, žinoma, dėl visko kaltinti sovietų, o ne vokiečių kariai¹³⁰². Tiesa, Lietuvos padėtis atrodė sąlyginai gerai, kuo toliau į Rytus, tuo vaizdas buvo baisesnis. Štai netolimame Minske iki 1942 birželio neveikė nė vienas kino teatras, nors sovietiniais metais jų buvo net aštuoni – penki buvo sudeginti visiškai, trys nebetiko naudoti¹³⁰³.

Suprantama, jog kariuomenės institucijos negalėjo skirti pakankamo dėmesio kino (ir kitiems su kariniais veiksmais nesusijusiems) klausimui visą okupacinį laikotarpį. 1941 lapkričio 10 Berlyne įkuriama *Zentral-Filmgesellschaft Ost* (toliau: *ZFO*) kompanija, atsakinga už visus kino klausimus okupuotose Rytų teritorijose. Kompanija buvo atsakinga Alfredo Rosenbergo Reicho okupuotų Rytų teritorijų (*Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete*) ir Josepho Goebbelso Liaudies švietimo ir Propagandos (*Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*) ministerijoms, o nuo 1943 gruodžio tik Propagandos ministerijai. *ZFO* netrukus pradėjo kurti subsidiarines kompanijas, pagal taisyklę vienas *reichskomisariatas* – viena šalutinė kompanija. Tokiu būdu įkurta *Ostlando filmų kompanija* (*Ostland Film GmbH*) su centru Rygoje ir skyriais Taline, Kaune (savo ruožtu šis skyrius turėjo poskyrį Vilniuje) ir Minske; *Ukrainos filmų kompanija* (*Ukraine Film GmbH*) su centru Kijeve¹³⁰⁴; taip pat kurta *Vokietijos Kaukazo filmų kompanija* (*Deutsche Kaukasus Film GmbH*), turėjusi aptarnauti Kaukazo reichskomisariatą, tačiau realiai nefunkcionavusi ir netrukus panaikinta¹³⁰⁵.

Nors Lietuvos laikinoji vyriausybė planavo kino teatrų denacionalizaciją, tačiau krašto valdymą perėmus vokiečių civilinei administracijai kino įmonės pradėjusi tvarkyti *Ostlando filmų kompanija* apie tokius planus net neužsiminė, atvirkščiai – pareiškė draudžianti bet kokią kitų organų veiklą kino srityje. „1941 rugpjūčio 19 Ostlando reichso komisaras H. Lohse išleido potvarkį, kuriuo visas Sovietų Sąjungos kilnojamas ir

¹³⁰¹ A. J. *Vilniaus kraštas atkunta* in: *Į laisvę*, 1942 08 20, Nr. 193 (354), p. 3.

¹³⁰² A. Vt-kus. *Lietuvoje veikia 46 kino teatrai* in: *Į laisvę*, 1942 03 16, Nr. 63 (224), p. 3.

¹³⁰³ *Gudijoje jau veikia 13 kino teatrų* in: *Į laisvę*, 1942 06 16, Nr. 139 (300), p. 2.

¹³⁰⁴ Plačiau apie kino padėtį nacių okupuotoje Ukrainoje: Ханс-Йоахим Шлегель. „Ukraine Filmgesellschaft mbH“ *Нацистская кинопропаганда в оккупированной Украине* in: *Киноведческие записки*, 2010, Nr. 94/95, p. 407-415.

¹³⁰⁵ Ralf Forster. *Op. Cit.* P. 319-320.

nekilnojamas turtas, viešųjų korporacijų, sąjungų, susivienijimų turtas buvo paskelbtas reicho nuosavybe, turinčia būti ir naujo suregistruota ir perduota Patikėtinių valdybai (*Treuhandverwaltung*)¹³⁰⁶, o „Pagal 1941. XI. 25 Reicho Komisarų Rytų Kraštui išleistą potvarkį visos filmų įmonės, kaip kino teatrai, filmų gamybos bendrovės, filmų kopijavimo įmonės ir filmų aparatų gamyklos su visu jų turtu perleidžiamos Rytų Krašto filmų bendrovei su aprėžta atsakomybe valdyti patikėtinio teisėmis. Kitoms įstaigoms ir įmonėms bet koks veikimas filmų srityje yra draudžiamas“¹³⁰⁷. Kino įstaigas perėmusi bendrovė netrukus pradėjo „skaičiuoti viščiukus“, tačiau rezultatai nebuvo džiuginantys, 1942 balandį paskelbta, jog Lietuvoje veikia 46 kino teatrai, taigi 20-čia kino teatrų mažiau, negu 1941 gegužę, ir net 33-imis kino teatrais mažiau, nei kad jų buvo prieš sovietinę kino teatrų nacionalizaciją. Teigta, jog „Daugumą jų [kino teatrų – A. D.] bolševikai apnaikino: pakeitė mašinų aparatūrą, apgriovė patalpas“, tačiau „Veik visi kinai naujai atremontuoti. Netolimoje ateityje norima atidaryti dar 15 naujų kinų“¹³⁰⁸. Deja, šis skaičius niekuomet nebuvo pasiektas. Tiesa, kai kuriuose miestuose vėl atsiranda kino teatrai – karo sudegintoje Kalvarijoje pradeda veikti *Orija*, Kuršėnuose *Odeon*, Prienuose *Filmteater*, Švenčionėliuose *Milda*; Kretingoje *Ostland* – tačiau šie kino teatrai veikė ir prieš sovietams okupuojant kraštą, tik, matyt, todėl, jog komunistams „kinas – svarbiausias iš menų“, pirmosios sovietinės okupacijos metus jie stovėjo uždarytomis durimis. Kino teatrų sąrašas pasipildė ir dėl perbraižytų teritorijų – Lietuvos generalinei sričiai priskirti baltarusiški Ašmenos ir Smargonų miestai turėję savo kino teatrus. Tiesa tarp kino teatrų išsiskyrė Vilniaus centre, adresu Gedimino 21, atidarytas *Helios II* kinas, ir Vilniaus Sodų ir Stoties gatvių sankryžoje įkurtas *Bahnhofskino* kino teatras, pakeitęs visuomenei uždarytą *Geležinkelių* kiną. Spauldoje pasirodę planai apie šiuos kino teatrus veikiausiai stebino skaitytojus: „Pasirodo tai būsią medinės konstrukcijos kinai. Jie jau pastatydinti Reiche, lieka juos atvežti. Vietoje bus atliekami tik pamatų darbai ir stogų dengimas čerpėmis. Aparatai, kėdės ir visi įrenginiai atgabenami iš Reicho. Taigi, bus tai karo metais praktiška štandartinė statyba, kuri numatoma neilgam laikui, bent 8-10 m. <...> Įdomu bus susipažinti su nauja standartinė statyba, kurios pas mus dar neteko matyti“, – rašyta 1943-ųjų birželį¹³⁰⁹. Tokiais lengvai pastatomas,

¹³⁰⁶ Arūnas Bubnys. *Vokiečių okupuota Lietuva*, p. 315.

¹³⁰⁷ *Filmų turtas ir įtaisai perleidžiami Rytų Krašto filmų bendrovei* in: *Tėvynė*, 1941 12 20, Nr. 30-31, p. 8.

¹³⁰⁸ *Lietuvoje 46 kinoteatrai* in: *Žemaičių žemė*, 1942 04 02, Nr. 14 (42), p. 3.

¹³⁰⁹ Alv. *Vilniuje bus du nauji kinai* in: *Naujoji Lietuva*, 1943 06 08, Nr. 134 (599), p. 4.

talpiais (apie 450 vietų kino) kino teatrais turėjo būti bent laikinai išspręsta ilgametė kino teatrų trūkumo Vilniuje problema, panašūs kino teatrai turėjo būti statomi ir karo nuniokotame Minske¹³¹⁰. Nors šie kino teatrai turėjo išdygti vos per kelis mėnesius (birželį teigta jog jų statyba jau prasidėjo ir jie atsidarys jau rugsėjį), tačiau jų statyba truko kone visus metus – Gedimino g. įsikūręs *Helios II* atsidarė tik 1944 gegužės 16, o prie stoties įsikūręs *Bahnhofskino* duris atvėrė dar po mėnesio – 1944 birželio 16¹³¹¹, ir šių durų neužvėrė, nes vos po kelių savaičių prasidėjus kovoms dėl Vilniaus, medinis kino teatras visiškai sudegė. Tačiau stebuklingai išsilaikęs *Helios II* kinas stovėjo ilgiau nei planavo jo konstruktoriai – tvartą primenantis medinis pastatas Gedimino prospekte laikėsi iki 1957-ųjų. O ir tada priešgaisrinių reikalavimų neatitikęs statinys tiesiog išrinktas ir naujai surinktas kitoje vietoje – Žemuosiuose Paneriuose¹³¹². Standartinės konstrukcijos pastatai, tame tarpe ir kino teatrai, tuo metu šalyje jau buvo įprasta kasdienybė. Nacistinės okupacijos pabaigoje, net ir pridėjus du „baltarusiškus“ kino teatrus ir kino teatrus, skirtus tik vokiečių kariams, jų skaičius nesiekė paskutinių sovietinės okupacijos dienų, viso Lietuvoje veikė 57 kino teatrai¹³¹³, žadėtų 15 kinų per porą metų taip ir nepavyko atidaryti. Tiesa, džiaugtasi, jog šis kino teatrų skaičius Lietuvoje yra didesnis nei Estijoje (48) ar Latvijoje (50)¹³¹⁴.

Net ir ten, kur kino teatrai buvo, problemų netrūko. 1942 metų gegužę-birželį *Osltando filmų kompanija* vykdė visų Lietuvos kino teatrų inventorizaciją, panašiai kaip ir sovietai prieš nacionalizaciją. Surašyta kino teatrų įrangą bei turtas, vertinta kino teatrų salių akustika, vaizdo ir garso kokybė. Tik reti kino teatrai įvertinti visapusiškai gerai, tuo tarpu daugumos jų vertinimuose vyravo žodžiai „vidutiniškas“ ar „blogas“. Štai Kauno kino teatro *Triumpf* pirmasis mechanikas, vertindamas teatro vaizdo kokybę, apibūdino ją kaip „grynas melas“ (tiesa vėliau tai nubraukė ir ištaisė į

¹³¹⁰ Ralf Forster nurodo, jog net trys tokie mediniai kino teatrai buvo statomi Kaune, tačiau nemini Vilniaus. Nieko panašaus Kaune nebuvo statoma – kino teatrų trūkumas čia nebuvo kritinis, o Vilniuje iškilo tik du surenkami kino teatrai. Ralf Forster. *Op. Cit.*, p. 325.

¹³¹¹ Alv [Vytautas Alseika]. *Vilniuje atidaromas dar vienas kino teatras* in: *Naujoji Lietuva*, 1944 06 16, Nr. 142 (913), p. 3.

¹³¹² Sonata Žalneravičiūtė. *Op. Cit.*, p. 147-160.

¹³¹³ Kino teatrus yra surašęs Vytautas Mikalauskas. *Kinas Lietuvoje...*, p. 350-351.

¹³¹⁴ 195 kinoteatrai visame Rytų Krašte in: *Naujoji Lietuva*, 1943 12 30, Nr. 305 (770), p. 4.

„blogas“)¹³¹⁵. Kai kurie kino teatrai sulaukė rimtų renovacijų, pavyzdžiui 1942 liepą Vilniuje, renovuotose buvusio kino teatro *Helios* patalpose, atidarytas kino teatras *Soldatenkino II*, tuo metu, buvo moderniausias kino teatras mieste (talpino 800 žmonių ir turėjo geriausias įrenginius), todėl visuomenė informuota, jog šiame kine bus rodomi naujausi filmai, kurie nebus rodomi likusiuose Vilniaus kino teatruose¹³¹⁶. Kitur (pavyzdžiui Vilniaus *Mūzoje* ir *Adrijoje*) jos buvo tik paviršutiniškos¹³¹⁷. Tačiau daugeliu atveju, kaip ir sovietinės okupacijos metu, kino teatruose liko vyrauti netvarka. „Raseiniai turi nuolatinį kiną. Tiesa, kinas kaip kinas, labai šalta salė“, – skundžiasi vieni¹³¹⁸, „Daugelis kino „Pasaulis“ lankytojų nusiskundžia, kad esanti netvarka su sėdimomis vietomis, kai kur sulūžusios kėdės, viny atsikišę kėdėse ir užsikabina drabužiai ir pan. Šio kino administracija turėtų šiuos ir kt. esamus bei pasitaikomus trūkumus bei nenormalumus pašalinti“, – peikia kiti¹³¹⁹. Ne visada dėl trūkumų kalti buvo kino teatrai – štai Pasvalyje kinui funkcionuoti trukdė prastas elektros tiekimas¹³²⁰. Nors reikia pastebėti, jog piktinimosi prastomis kino teatrų patalpomis buvo gerokai mažiau, nei sovietinės okupacijos metu. Visgi dauguma kino teatrų realių pokyčių nepatyrė, arba jie buvo tik paviršutiniai. Suprantama, dingo kone visi komunistinę ideologiją atspindėję kino teatrų pavadinimai: *Komsomol* (Naujoji Vilnia; Vilkija), *KIM* (Komunistinis jaunimo internacionalas – Šakiai), *Proletaras* (Petrašiūnai), *Raudonoji žvaigždė* (Vilnius; Pasvalys), *Kompartija* (Viekšniai), *Udarnik* (Vilnius) ir pan. Šie kino teatrai arba buvo pervadinti, arba visai uždarė duris. Tačiau vietoj jų pavadinimų neatsirado nacistinę ideologiją nešę pakaitalai, šiems priklausytų vienintelis Kretingos

¹³¹⁵ Techniškas inventoriaus sąrašas, kino teatras *Triumpf* Kaunas. 1942 05 17. LCVA, f. R.-780, ap. 1, b. 8. P. 101. Kitų kino teatrų duomenys saugomi to pačio fondo 6-14 bylose.

¹³¹⁶ Nepaisant savo pavadinimo, kino teatras buvo atviras ir plačiau publikai, filmai jame demonstruoti 21 dieną per mėnesį, likusiomis dienomis vyko *Kraft durch Freude* renginiai vokiečių kariams. Antradieniais, trečiadieniais ir sekmadieniais kino teatras buvo atviras civiliams. *Naujas kinas Vilniuje* in: *Naujoji Lietuva*, 1942 07 10, Nr. 161 (317), p. 2; *Soldatenkino II* in: *Naujoji Lietuva*, 1942 07 11, Nr. 162 (318), p. 4.

¹³¹⁷ *Mūza* 1942 inventorizacijoje pripažinta gera, tiek kino teatro salės akustika, tiek vaizdo ir garso kokybė įvertinta gerai. Tuo tarpu *Adria* turėjo blogą salės akustiką ir tik vidutinišką garso kokybę. Techniškas inventoriaus sąrašas, kino teatras *Mūza*, Vilnius. 1942 birželis. LCVA, f. R.-780, ap. 1, b. 13. P. 38; Techniškas inventoriaus sąrašas, kino teatras *Adria*, Vilnius. 1942 05 28. LCVA, f. R.-780, ap. 1, b. 8. P. 112;

¹³¹⁸ *Raseiniai* in: *Žemaičių žemė*, 1943 03 06, Nr. 8 (89), p. 3.

¹³¹⁹ A. Č. *Netvarka ar apsileidimas kine „Pasaulis“* in: *Panevėžio apygardos balsas*, 1942 03 15, Nr. 11 (15), p. 6.

¹³²⁰ Domininkas. *Pasvalys* in: *Panevėžio apygardos balsas*, 1942 03 01, Nr. 9 (13), p. 5.

Ostland kino teatras, prieš sovietinę okupaciją veikęs be pavadinimo, o okupacijos metu veik nedirbęs. Dalis kino teatrų liko be pavadinimų ir dokumentuose įvardinti paprastai – *Filmteater* (Jonava; Petrašiūnai; Prienai). Iš kino teatrų dingo raudonieji kampeliai ir sovietinių lyderių portretai, tačiau Ostlando Filmų kompanija kino teatrus ragino įsigyti (ir pati platino) Vokietijos fiurerio ir „Lietuvos išlaisvintojo“ Adolfo Hitlerio portretą. Veikiausiai 1942 pavasarį, kino teatrų inventorizacijos metu, darytose kino teatrų interjerų nuotraukose jau galima matyti jį kabanti ekranų šonuose, tačiau nuotraukose akivaizdūs ir kiti simboliai. Štai Pasvalio kino teatro *Forum* centre, virš ekrano, kabo lietuviškas Vytis, tuo tarpu Adolfo Hitlerio portretui vieta palikta ekrano kairėje [žiūrėti Priedą Nr. 7], Vyčio simbolių pastato centre vargiai būtų galima įsivaizduoti sovietmečiu.

Kino teatrams buvo paskirti valdytojai, neretai jais tapo buvę jų savininkai (žinoma, jei jie nebuvo žydai), štai sovietinės okupacijos metu teatro pinigų pasisavinimu apkaltintas ir iš Rokiškio į Kauną pabėgęs buvęs kino *Saulutė* savininkas Adolfas Ščiuka vėl vadovavo anksčiau jam priklausiusiam teatrui. Tiesa, buvę savininkai valdytojais tapdavo dažniausiai mažesniuose provincijos miestų ir miestelių kino teatruose (pvz. Panevėžyje, Joniškėje, Kalvarijoje, Kuršėnuose, Plungėje, Raseiniuose, Telšiuose, Ukmergėje ir pan.). Vilniuje ir Kaune toks atvejis tebuvo vienas – Antanas Zaremba, prieš sovietinę okupaciją turėjęs kino teatrą *Lyra* (Kaunas), nacių okupacijos metu dirbo ir jo valdytoju. Iš dalies taip susiklostė todėl, jog ir prieš kino teatrų nacionalizaciją didmiesčiuose dažniausiai kino teatrų darbui vadovaudavo ne jų savininkai (kuriems kino teatrai buvo tiesiog investicija), o jų samdomi darbininkai. Štai prieš sovietų okupaciją kino teatro *Kapitol* reikalus tvarkęs Gulevičius nacių okupacijos metu tapo kino teatro *Saturn* valdytoju, tuo tarpu *Saturn* reikalus prieškariniu tvarkęs Ratkevičius perėmė *Kapitol* vairą ir pan. Žinoma, iškilo ir nemažai naujų vardų, pavyzdžiui Šiaulių kino teatrų valdytoju *Ostlando filmų bendrovė* paskyrė režisierių, aktorių, lietuviškame filme *Jonukas ir Onytė* vaidinusį Vladą Fedotą-Sipavičių, o kai šis išvyko į Kauną ir ten perėmė kino teatro *Aušra* valdymą, Šiaulių kino teatrų reikalus tvarkytis ėmė laikraščio *Tėviškė* teatro kritikas, buvęs *Trečio fronto* ideologas, vėliau persimetęs į tautininkus ir tapęs vienu LAF'o steigėjų – Bronys Raila (Šiaulių kino teatrams vadovavo, tiesa, neilgai – netrukus dviejų miesto kino teatrų vadovavimas buvo atskiras ir jį pakeitė kiti)¹³²¹. Reikia pastebėti, jog tarp kino teatrų valdytojų vokiškų pavardžių nedaug – vos kelios, dauguma jų lietuviškos.

¹³²¹ *Kino teatrai Šiauliuose* in: *Tėviškė*, 1943 03 19, Nr. 12 (64), p. 3.

Suprantama, jog buvę kino teatrų savininkai norėjo atgauti savo turtą, juolab, jog apie denacionalizaciją savu laiku garsiai skelbė Lietuvos laikinoji vyriausybė. Jau 1942 kovą Ostlando filmų kompanijos atstovai spaudoje tvirtino jog kino teatrų „Nuosavybės teisės atitinkamais nuostatais bus tinkamai sutvarkytos; lietuvių teisės nebus pažeistos“¹³²², tačiau tik po pusmečio pirmą kartą nuskamba žodis „privatizacija“, teigiama, kad „Ostlandfilmgesellschaft su laiku nori visus teatrus, į kuriuos savo teisėtas pretenzijas galės įrodyti buvusieji savininkai, vėl privatizuoti“¹³²³. Naciai neskubėjo. Nors nacių okupantai nenacionalizavo kino teatrų ar net kino studijų užimtose Vakarų Europos valstybėse, tačiau Rytų Europoje, kur už juos tai padarė sovietai, gautas nacionalizuotas turtas buvo puikiu pasipelnymo šaltiniu. Neskubėta grąžinti net nacionalizuotų žemdirbių ūkių. Tik 1943 vasario 18 Alfred Rosenberg pasirašė potvarkį dėl privatinės nuosavybės Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje atstatymo¹³²⁴, vasario 22 šis potvarkis transliuotas Kauno radijo¹³²⁵, o 1943 vasario 24 pasirodo Reicho komisaro Rytų kraštui Lhose atsišaukimas, raginantis lietuvius imti ginklo ir stoti į kovą prieš bolševikus¹³²⁶ – viskas buvo daroma iš išskaičiavimo. Privatizacija buvo meduolis, kuriuo norėta lietuvius paskatinti dėtis prie nacių kovos, ir šiuo meduolio realiai griebtasi tik tada, kai vokiečių kariams Rytų fronte pasidarė iš tiesų riesta. Daugelis lietuvių tai suprato.

Realaus turto grąžinimo reikėjo laukti dar ilgiau, tik 1943 gegužę, Kaune pirmiesiems ūkininkams iškilmingai atiduodami nuosavybės dokumentai¹³²⁷. Kiekvienos tokios iškilmės buvo propagandinė demonstracija su tautiniais rūbais apsirengusioms lietuvaitėmis, Adolfui Hitleriui dėkojančiomis kalbomis ir t. t. Neretai jos transliuojamos per radiją¹³²⁸. Propagandinis spektaklis ir už jo slypinti klasta neretam stebėtojui tuo metu jau galėjo atrodyti juokingai: „Generalkomisaras suruošė „dideles“ iškilmes:

¹³²² A. Vt-kus. *Lietuvoje veikia 46 kino teatrai* in: *Į laisvę*, 1942 03 16, Nr. 63 (224), p. 3.

¹³²³ *Kai kurie kino teatrai bus vėl privatizuoti* in: *Panevėžio apygardos balsas*, 1942 08 22, Nr. 30 (34), p. 8.

¹³²⁴ *Reicho ministerijos okupuotoms Rytų sritims potvarkis dėl privatinės nuosavybės atstatymo Estijos, Latvijos ir Lietuvos generalinėse srityse* in: *Ūkininko patarėjas*, 1943 02 26, Nr. 8 (708), p. 1.

¹³²⁵ *Lithuania under German Occupation, 1941-1945. Despatches from US legation in Stockholm* (ed. Thomas Remeikis), Vilnius: VU University Press, 2005, p. 340.

¹³²⁶ *Lietuviai!* in: *Ūkininko patarėjas*, 1942 03 05, Nr. 9 (709), p. 1.

¹³²⁷ *Grąžinta nuosavybė 50 ūkininkų ir žemės savininkų* in: *Ūkininko patarėjas*, 1943 05 14, Nr. 19 (719), p. 1.

¹³²⁸ *Pvz.: Žemės nuosavybės grąžinimo Kauno apskrities ūkininkams iškilmių aktas Kulautuvoje* in: *Ūkininko patarėjas*, 1943 07 02, Nr. 26 (726), p. 8.

išdalino 51 žmogui nuosavybės dokumentus. Žemės ūkio komisaras pasakė kalbą. Dar jis niekuomet taip nerėkė, kaip šiandien. <...> Pats dalinimas vyksta paprasta tvarka: įteikia popierį, paspaudžia ranką ir viskas. Jei tokiu tempu nuosavybes gražins, tai tokiems iškilmingiems susirinkimams galo nebus. Tikrai komedijos. Pagaliau laiko turime, gali „bovytis“. // Jei šita ceremonija būtų vykusį, 1941 m. rudenį, tai įspūdis ir rezultatai būtų visai kitoki. O dabar publika tik juokiasi. O kada juokiasi, sunku įtikinti, kad viskas tvarkoje“, – dienoraštyje rašė buvęs finansų ministras Jonas Matulionis¹³²⁹.

Kino teatrų privatizacija pradėta dar vėliau. Tik 1943 birželio 24 paskelbtas potvarkis dėl įmonių privatizacijos, pagal kurį leista privatizuoti ir kino teatrus¹³³⁰. Ta proga 1943 liepos 1 *Ostlando filmų kompanija* skilo į dvi dalis: *Ostland-Film* toliau aprūpino kino teatrus filmais, spausdino reklamas, plakatus ir t. t., tuo tarpu kino teatrų administravimas perėjo į *Film-Betriebe Ostland* rankas, kuri turėjo vykdyti ir jų reprivatizavimą, teikti paslaugas remontuojant kino techniką, rengiant personalą. Jau 1943 lapkritį keli Kauno kino teatrai buvo grąžinti buvusiems jų savininkams, reikalauta, kad jie „<...> būtų šios srities specialistai ar bent turėtų samdomus specialistus, kad darbas vyktų toliau be sutrikimų“¹³³¹. Tačiau didesni rezultatai pasiekti tik gruodį – 1943 gruodžio 7 „Kaune, *Ostland-Film G. m. b. H.* patalpose įvyko iškilmingas Lietuvos generalinės srities kino teatrų reprivatizacijos aktas, kuriame dalyvavo Generalkomisariato atstovai, *Ostland-Film G. m. b. H.* vadovybė, atgaunantieji nuosavybę kino teatrų laikytojai ir spaudos atstovai“. Generalinio komisaro vardu kalbėjęs Dr. Pense teigė, jog tokiu būdu atitaisoma bolševikų padaryta skriauda, taip pat primindamas, jog dalis kino teatrų savininkų „<...> yra bolševikų arba nužudyti, arba ištremti į tolimąsias Rusijos sritis. Todėl nuosavybę atgauna jų įpėdiniai“. Tą dieną viso įteikti 24-urių kino teatrų nuosavybės raštai, juos gavo *Romuvos*, *Dainos*, *Glorijos*, *Lyros*, *Saturn* (Kaunas), *Garso*, *Meno* (Panevėžys), *Espero* (Anykščiai), *Banga* (Zarasai), *Forum* (Pasvalys), *Triumpf* (Petrašiūnai), *Laisvės* (Plungė), *Romuvos* (Raseiniai), *Saulutės* (Rokiškis), *Dainos* (Šakiai), *Džiugas* (Telšiai), *Pasaka* (Ukmergė), *Giedros* (Vilkaviškis), *Kapri* (Skuodas), *Gintaras* (Joniškis), *Oria* (Kalvarija), *Atžala* (Kazlų Rūda), *Ostland* (Kretinga), *Odeon* (Kuršėnai) savininkai ar jų įpėdiniai. Vokiečių kariuomenės, civilinės administracijos ir *Ostlando filmų bendrovės* vadovybės garbei tris kartus

¹³²⁹ Jonas Matulionis. *Neramios dienos*. Toronto: Tėviškės žiburiai, 1975, p. 264.

¹³³⁰ *Trečias potvarkis vykdyti įstatymui dėl privatinės nuosavybės atstatymo Estijos, Latvijos ir Lietuvos generalinėse srityse* in: *Ūkininko patarėjas*, 1943 08 06, Nr. 31 (731), p. 7.

¹³³¹ *Mūsų kino teatrų aktualijos* in: *Ateitis*, 1943 11 19, Nr. 269, p. 4.

sušukta „valio“, iškilmės vainikuotos bendrovės *UFA* 25-ųjų metų jubiliejui skirto brangaus spalvoto filmo *Miunhauzenas* (*Münchhausen*, 1943) peržiūra¹³³². Taigi 1943-ųjų pabaigoje pusė Lietuvos kino teatrų jau buvo privatininkų rankose.

Ne visiems savininkams gražinti kino teatrai funkcionavo – štai generolui Povilui Plechavičiui priklausęs Skuodo *Kapri* kaip neveikė prieš tai, taip neveikė ir toliau, tas pats pasakytina ir apie Anykščių *Espero*. Kitus jų savininkams pavyko prikelti, štai Telšių *Džiugas* jį perėmus buvusiam savininkui duris atvėrė po daugiau nei vienerių metų tylos, telšiečiai vėl galėjo rinktis iš dviejų kino teatrų. Spaudoje teigta, jog teatras „<...> veikia geriau net, negu anksčiau veikdavo“¹³³³. Kitur taip pat džiaugtasi privatininkų atliekamais darbais: „Jonavos kino teatras perėjo į privačias rankas ir tuojau kine tvarka pagerėjo. Dabar kine demonstruojamos filmos kasdieną, o pirmiau seansai buvo duodami tris dienas savaitėje. Be to, dabar kine įrengtos atlenkiamos kėdės, patogesnėje vietoje padaryta bilietų kasa ir įvesti kitoki patvarkymai. Lankytojai tuo patenkinti“¹³³⁴. Kino teatrai gražinami ne tik jų buvusiems savininkams ar jų palikuoniams, jie, o taip pat kino įrenginiai, buvo parduodami¹³³⁵. Tik leidus tokį privatų veikimą kino srityje mažuosius Lietuvos miestus ir kaimelius vėl pradeda lankyti kilnojamas kinas! 1944 balandį pirmą kartą per karo metą kinas apsilanko Pikeliuose: „Kinas buvo rodomas Pikelių pradžios mokyklos salėje. Kiekvieną dieną buvo po du seansu, į kuriuos prisirinkdavo labai daug miestelio ir apylinkės žmonių“¹³³⁶. „Po karo tik vieną kartą aplankė pravažiuojąs kinas“, - tų pačių metų vasarį guodėsi Švėkšnos gyventojai¹³³⁷ ir t. t. Nors privačiose rankose kino teatrai buvo neilgai – netrukus viską nušlavė karo banga iš Rytų, tačiau ir tas trumpas laikotarpis patikino, jog tiek prie sovietų, tiek prie nacių, nacionalizuota kino sistema turėjo rimtų trūkumų, kuriuos neretai geriau spręsti sekėsi privačiam kapitalui.

¹³³² *Reprivatizuoti kino teatrai* in: *Ateitis*, 1943 12 09, Nr. 286, p. 6; *Suprivatinti 24 kino teatrai* in: *Naujoji Lietuva*, 1943 12 14, Nr. 292 (757), p. 3; *Meno“ ir „Garso“ kinai gražinti savininkams* in: *Panevėžio apygardos balsas*, 1943 12 24, Nr. 47 (103), p. 4.

¹³³³ *Telšiuose du kinai* in: *Žemaičių žemė*, 1944 01 15, Nr. 2 (132), p. 2.

¹³³⁴ Per. Al. *Kinas privačiose rankose* in: *Ateitis*, 1944 03 03, Nr. 53 (356), p. 6.

¹³³⁵ P vz. Vabalninko kino teatras. *Nupirko kiną* in: *Naujosios Biržų žinios*, 1944 02 12, Nr. 4-5 (109-110), p. 3.

¹³³⁶ *Aplankė kinas* in: *Žemaičių žemė*, 1944 05 20, Nr. 20 (150), p. 5.

¹³³⁷ K. A. S. *Reikalingas nuolatinis kinas* in: *Žemaičių žemė*, 1944 02 26, Nr. 8 (138), p. 3.

III. 1. 3. Bilietai kasose ar prie kasų?

Vokiečių okupantai išlaikyti kino teatrus savo rankose siekė ir todėl, jog jie buvo puikus pajamų šaltinis. Šalies valdymą į rankas paėmus vokiečių civilinei administracijai daugelis įmonių buvo apdėtos papildomais mokesčiais, turėjusiais tapti papildoma pinigine injekcija Vokietijos karo mašinai. Kino teatrai – ne išimtis.

Jau 1941 lapkritį paskelbta apie privalomą 1 % mokesčio nuo darbuotojų atlyginimo „kultūriniais tikslams“ įvedimą¹³³⁸. 1941 lapkričio 25-ą, kai kino teatrus ir įmones oficialiai perėmė *Ostlando filmų kompanija*, nustatytos ir bendros visai Lietuvos teritorijai kino teatrų bilietų kainos. Nuo šiol kino teatrų lankytojai už bilietą ložėje ar balkone turėjo mokėti 0.50 RM, už I vietos bilietą, 0.4 RM, II vietos 0.30 RM, III vietos 0.20 RM. Daugeliui kino teatrų lankytojų šios naujienos nebuvo džiugios – mat bilietų kainos išaugo¹³³⁹. Sovietmečiu, brangiausi bilietai (II kategorijos kino teatruose, geriausiose vietose) galėjo kainuoti 3 rublius, nors tokia kaina buvau daugiau retenybė, o bilietai dažniausiai svyrudavo tarp 1-2 rublių. Naciams okupavus Lietuvą rubliai buvo nuvertinti 10 rublių prilyginus vienai Reichsmarkei¹³⁴⁰, taigi lankymasis kine oficialiu kursu rublius išsikeitusiems lietuviams kainavo kone dvigubai brangiau nei seniau.

Nepaisant to, spaudoje skelbta, jog „<...> dabartiniu metu kino teatrų bilietų kainos gana pigios“, todėl *Ostlando filmų kompanija* negali išsilaikyti, nes ji dar „<...> turi mokėti 30% kinų mokesį. Tad praėjus metus bendrovė subalansavo net su nuostoliais. Ryšium su tuo, netolimoje ateityje kino teatrų kainas norima šiek tiek pakelti. Žinoma, ne tam, kad bendrovė iš to pelnytųsi, bet kad galėtų sudaryti reikalingų lėšų, kurių pagalba kinifikacijos reikalai Lietuvoje bent šiek tiek būtų pagerinti“¹³⁴¹. 1942 kovo 18 laikinai pakeltos kino bilietų kainos geresniuose civiliams prieinamuose Kauno kino teatruose. Kauno *Forume*, *Dainoje*, *Kapitolyje* III vietos bilietas kainavo jau 0.25 Rm (vietoje anksčiau buvusių 0.20), II vietos 0.40 Rm (vietoje 0.30 Rm), I 0.50 (vietoje 0.40 Rm), balkonas 0.60 Rm (vietoje 0.50 Rm), ložė 0.80 Rm (vietoje 0.50 Rm). Kituose kino teatruose kainos išliko tokios pačios, išskyrus nuo

¹³³⁸ Paskelbimas apie 1%-čio mokesčio kultūriniais tikslams mokėjimą in: *Į laisvę*, 1941 11 08, Nr. 118, p. 6.

¹³³⁹ Pvz.: *Kino bilietų kainos pakeltos* in: *Panevėžio apygardos balsas*, 1941 11 29, Nr. 1, p. 4.

¹³⁴⁰ Plačiau apie markės ir rublio santykį, protestus dėl jo nustatymo ir pan. Arūnas Bubnys. *Vokiečių okupuota Lietuva...*, p. 323.

¹³⁴¹ A. Vt-kus. *Lietuvoje veikia 46 kino teatrai* in: *Į laisvę*, 1942 03 16, Nr. 63 (224), p. 3.

0.50 Rm iki 0.60 Rm pakeltas kainas ložėse¹³⁴². 1942 balandį šios kainos įvestos visam laikui, kino teatrai suskirstyti į dvi kategorijas – I ir II. Provincijos gyventojų skundai buvo išgirsti – prasčiausiuose II kategorijos provincijos kino teatruose bilietai nuo šiol kainavo keliais pfenigiais pigiau (III vieta 0,15 Rm, II vieta 0,20 Rm, I vieta 0,30 Rm, balkonas 0,40 Rm ir ložė 0,50 Rm). Tačiau padaryta skirtis tarp kino bilietų kainų didmiesčiuose (Kaune ir Vilniuje) ir provincijoje. Nors kino teatrai čia galėjo dalintis ta pačia kategorija, tačiau didmiesčių gyventojai už ją turėjo mokėti šiek tiek daugiau, nei provincijos¹³⁴³. Po šių pakeitimų ir toliau teigta, jog kino bilietų kainos yra labai mažos, dažnai meluojant, jog seniau jos buvo aukštesnės. Pvz., 1942 rugpjūtį teigiama, jog „Dėl mažų Reicho mokesčių už pasilinksminimus, kurie tesudaro 10 nuošimčių nuo bilietų kainos ir kurie prie sovietų buvo 30 nuošimčių, bilietų kainos yra labai žemos“¹³⁴⁴, netrukus po to pramogų mokestis kino teatrų bilietams pakeltas iki 15%¹³⁴⁵.

Jau 1943 kovą skelbiama apie specialaus Karo metų mokesčio įvedimą kino teatrams¹³⁴⁶, o paskutiniaisiais nacių okupacijos metais, kai daugelis kino teatrų jau buvo perėję į privatininkų rankas, o vokiečių dienos Pabaltijo šalyse buvo suskaičiuotos, bilietai apkraunami dar didesniais mokesčiais. Pavyzdžiui 1944 gegužės 1 oficialiai atkurtas Kultūros fondas, ir nors kino srityje jis nieko nenumatė dirbti, tačiau jo vardu buvo imamas 0,05 Rm mokestis nuo kino bilieto¹³⁴⁷. 1944 birželį kino teatrų bilietai buvo apdėti papildomu 0,10 Rm mokesčiu Savitarpinei pagalbai remti¹³⁴⁸. Įvairūs papildomi kino bilietams uždėti mokesčiai sudarė pusę ar net visą anksčiau nustatytų kino teatrų bilietų kainą. Tačiau aukštos kainos neatbaidė kino teatrų lankytojų.

Okupuotos Lietuvos spaudoje džiaugtasi dideliu kino teatrų lankomumu. Teigta, jog jis buvo žymiai didesnis nei sovietmečiu: „Kaip Kaune, taip ir Vilniuje bei visoje Lietuvoje kino teatrų lankytojų skaičius labai

¹³⁴² *Gerb. kinų lankytojų dėmesiui* in: *Į laisvę*, 1942 03 16, Nr. 64 (225), p. 2.

¹³⁴³ *Nustatytos kino teatrų bilietų kainos* in: *Tėviškė*, 1942 04 24, Nr. 17, p. 2; *Skelbimas dėl kinoteatrų bilietų kainų* in: *Į laisvę*, 1942 04 15, Nr. 87 (248), p. 2.

¹³⁴⁴ *Vieneri filmos darbo metai Lietuvos generalinėje srityje* in: *Į laisvę*, 1942 08 19, Nr. 192 (353), p. 2.

¹³⁴⁵ *Įvedamas pramogų mokestis* in: *Tėviškė*, 1942 09 18, Nr. 38, p. 2; *Išleistas potvarkis dėl pramogų mokesčio* in: *Į laisvę*, 1942 09 08, Nr. 209 (370), p. 2

¹³⁴⁶ *Karo metų mokestis kinams* in: *Naujosios Biržų žinios*, 1943 04 22, Nr. 14-16 (68-70), p. 2.

¹³⁴⁷ *Potvarkis dėl kultūros fondo įsteigimo Lietuvos generalinėje srityje* in: *Ateitis*, 1944 07 01, Nr. 150 (453), p. 8.

¹³⁴⁸ *Kinoteatrų bilietai apdedami rinkliava savitarpinei pagalbai* in: *Tėviškė*, 1944 06 02, Nr. 25 (125), p. 4.

didelis. Pv., „Glorijos“ kino teatrą šiuo metu per mėnesį aplanko apie 27.000 kauniečių, o pereiniais metais tuo pačiu metu lankytojų skaičius siekė tik 19.000. Žaliakalnyje esančio „Dainos“ kino lankytojų skaičius per mėnesį dabar siekia 32.000, o pereiniais metais – 23.000. Čia pažymėtina, kad pereiniais metais per dieną buvo trys seansai, o šiemet ryšium su vaikščiojimo suvaržymais tik du. Taigi, šiemetinis kino lankytojų skaičius žymiai prašoka bolševikmečio lankytojų skaičių. Pereiniais metais po karo iki sausio mėn. 1 d. kino teatrus aplankė 1.618.000 žiūrovų“, – lyginti 1942 kovo ir 1941 metų kovo lankytojų skaičiai¹³⁴⁹. Skaičiuota, jog 1942-aisiais vidutiniškai per mėnesį Lietuvos kino teatruose apsilankydavo apie 550000 civilių (apie 200000 Kaune, dar 115000 Vilniuje ir 227000 provincijoje), 10 Kauno kino teatrų 1942 rudenį kasdien aptarnaudavo 7000-8000 žmonių¹³⁵⁰. Šie skaičiai gana įspūdingi, ypač vertinant dar labiau susitraukusį Lietuvos kino teatrų skaičių, išaugusias bilietų kainas, ir karo metų negandų gyventojams keliamus ekonominius sunkumus. Tačiau sovietinės okupacijos metais taip pat girtasi itin lankomais sovietiniais filmais, nors tarp eilučių (ar net tiesiogiai) spaudoje neretai buvo galima išskaityti apie pustuštes kino teatrų sales, bei to priežastis – seną, monotonišką ar pernelyg propagandinį filmų repertuarą; reklamos trūkumą, t. t. Visgi nacistinės okupacijos skaičius patvirtina ir išlikę kino teatrų pajamų duomenys, o pagal juos matome, jog pvz. paskutinę 1942 gegužės savaitę Kauno kino teatrus lankė 50380 žmonių, t. y. apie 7197 žmones kasdieną¹³⁵¹, deja tokių skaičių iš pirmosios sovietinės okupacijos neturime. Tačiau skirtumą tarp sovietinės ir nacistinės okupacijos kino teatrų lankomumo taip pat vaizdžiai iliustruoja ir faktas, jog nacistinės okupacijos metais kino teatrų bilietai tapo juodojoje rinkoje vertinamu spekuliacijos objektu, nors spekuliacijos netrūko ir sovietų okupacijos metu, tačiau tai, jog būtų spekuliuojama kino teatrų bilietais, buvo sunkiai įsivaizduojama – tokios didelės paklausos jiems nebuvo.

„Jei pietų metu ar popiečiais išeisime pasivaikščioti, praeisime pro kino teatrus, tai susidarysime įspūdį, kad mūsų jaunimas nieko kito neveikia, kaip tik trinasi apie kinus. Bet kur čia praeisi pro kinus! Nė nemėgink: čia toks didelis žmonių spaudimasis, praeivių užkabinėjimas iš mažamečių pusės, koliojimasis, įkyrus bilietų siūlymas. Noromis nenoromis tenka traukti į

¹³⁴⁹ A. Vt-kus. *Lietuvoje veikia 46 kino teatrai* in: *Į laisvę*, 1942 03 16, Nr. 63 (224), p. 3.

¹³⁵⁰ *Metinės vokiečių filmos Lietuvoje* in: *Naujoji Lietuva*, 1942 08 23, Nr. 199 (355) p. 5.

¹³⁵¹ Apskaičiuota pagal: *Abrechnung für die gespielten Filme in der zeit von 25.V.42 bis zum 31.V.1942* in: LCVA, f. R.-780, ap. 1, b. 5, l. 23-26.

priešingą šaligatvį. Pamėgink tik vieną kurį nors iš paauglių paprašyti pasitraukti iš kelio, tuojau prisistatys visa gauja jo vienmečių gynėjų. Ši „tarpautinė brigada“ kalbanti lietuvių, rusų ir lenkų kalbų žargonu, eina „visi už vieną, vienas už visus.“ // Gal dėl kino teatrų tarnautojų, gal dėl kieno kito kaltės, reikalai taip susiklostė, kad padoriam piliečiui nevisai lengva legaliu būdu į kiną patekti, nes dauguma bilietų nejučiomis atsiduria jaunu, bet jau patyrusių spekuliantų rankose. Tik keleriopą kainą sumokėjus, per didžiausią spūstį, dažnai net vienos kitos sagos netekus, galima įeiti į salę“, – 1943 lapkritį, pirmajame žurnalo *Policija* numeryje, rašė Bronius Kviklys¹³⁵². Tuo metu spekuliacija kino bilietais Kaune buvo jau įsisenėjusi problema, dar prieš metus konstatuota, jog „Šiandien ir pas mus į geresnės filmos seansą patekti jau taip sunku, kad net bilietai, ypač Kaune, darosi spekuliacijos objektu“¹³⁵³.

Nors kino bilietų spekuliacija daugiausia užsiminėjo jaunuoliai, tačiau po kurio laiko šio verslo ėmėsi ir suaugę: „Kinų laukiamuosiuose susispietė būriai apdriskusių vaikų, kurie verčiasi kinų bilietų, saldinių, papirosų ir kt. spekuliacija. Prie šių mažamečių vaikų prisideda dar visas būrys jau suaugusių spekuliantų, kurie kinų lankytojams siūlo tuos pačius patarnavimus, kaip ir vaikai. Žinoma, neretai iškrausto ir kišenes. <...> Lankytojas, norėdamas patekti kinan, retai kada gali gauti bilietą kasoje; dažniausiai jam tenka jį pirktis pas minėtus spekuliantus“¹³⁵⁴. Teigiama, jog neretai tokio „amato“ imasi „tipingi spekuliantai“: „Šiomis dienomis ties „Aušros“ kino teatru sulaikytas asmuo, pardavinėjęs žymiai brangesnėmis kainomis bilietus į šio kino teatro demonstruojamą filmą. Tuo laiku kino teatro kasoje bilietai jau buvo išparduoti ir norėjusieji į jį patekti galėjo pirkti tik iš spekulianto. Šis spekuliantas, kuris neturėjo jokių asmens dokumentų nei darbo pažymėjimo, pasirodė esąs Eduardas Dirda, neturįs jokio nuolatinio darbo arba, tikriau sakant, tipingas spekuliantas, vengiąs bet kokio naudingo darbo“¹³⁵⁵. Nors už spekuliaciją kino bilietais jaunuoliai (ir jų tėvai ar globėjai) grasinti priverstinio darbo stovyklomis¹³⁵⁶, tačiau jos nepavyko pažaboti. Apie milžiniškas eiles prie kino teatrų kasų, sunkumus įsigyjant bilietus ir spekuliantų paslaugas Kaune dėtos net eilės [žiūrėti Priedą Nr. 8].

¹³⁵² Br[onius]. Kviklys. *Daugiau dėmesio jaunimui* in: *Policija*, 1943 lapkritis, Nr. 1, p. 17-18.

¹³⁵³ V. Alekna. *Nesendinkim jaunimo* in: *Į laisvę*, 1942 11 11, Nr. 264 (425), p. 6.

¹³⁵⁴ K. S. *Dėl spekuliacijos ir tvarkos kinuose* in: *Naujoji Lietuva*, 1944 01 14, Nr. 11 (782), p. 4.

¹³⁵⁵ *Spekuliantas kino bilietais* in: *Į laisvę*, 1942 11 05, Nr. 259 (420), p. 2.

¹³⁵⁶ Pvz.: *Spekuliacija teatro ir kino bilietais* in: *Ateitis*, 1944 03 21, Nr. 68 (371), p. 4; *Baudžia už spekuliaciją bilietais* in: *Ateitis*, 1944 03 21, Nr. 68 (371), p. 6.

1944 pradžioje kino bilietas Kaune iš spekuliantų rankų galėjo kainuoti net 5-7 RM¹³⁵⁷, t. y. net 10 ar daugiau kartų brangiau, nei aukščiausia nustatyta bilietų kaina kino teatrų kasose. Esant tokiam kainų skirtumui, natūralu, jog spekuliaciją sekėsi sunkiai pažaboti – ji žadėjo neblogą pelną. Kita vertus, spekuliacija Lietuvoje buvo pasiekusi tokią mąstą, jog spekuliacija kino bilietais daug kam galėjo atrodyti visiškai natūralus (jau spekuliuota laikraščiais, gėlėmis, ar bilietais į teatrus¹³⁵⁸). Vien 1941 spalį – 1942 gruodį už spekuliaciją Vilniuje 4100 žmonių nubausti pinigėmis baudomis (viso sudariusiomis 800000 markių), 666 žmonės priverčiamųjų darbų stovykla, 1784 žmonės savaitiniu areštu¹³⁵⁹. Nors garsiai skelbta, jog už spekuliaciją galima sulaukti ir mirties bausmės, jog tai nusikaltimas prieš tautą¹³⁶⁰, tačiau visuomenėje plačiai žinota, jog spekuliacija neretai užsiimdavo patys vokiečių valdininkai ir jų statytiniai, ar spekuliacija būdavo vykdoma juos paperkant kyšiais¹³⁶¹, o tai taip pat galėjo „legitimuoti“ ją spekuliantų akyse. Spauldoje neretai įtarta, jog ir kino teatrų bilietais spekuliuojama susitarus su kino teatrų darbuotojais ar juos paperkant. Stebėtasi, kaip „<...> šie mažieji kombinatoriai gauna vėlesniam seansui bilietus, jei dar kasa jų nepardavinėja? Aišku, čia jų profesijos paslaptis“¹³⁶². Spekuliacija bilietais viešai kaltinti Vilniaus kino teatro *Casino* darbuotojai¹³⁶³, teatro administracija pripažino, jog kino teatro priegose vyksta spekuliacija kurios nei ji, nei policija, nesugeba išsklaidyti, tačiau griežtai neigė bet kokį kino teatro darbuotojų dalyvavimą joje¹³⁶⁴.

Spekuliacija kino bilietais nebuvo vien didmiesčių – Vilniaus ir Kauno – problema, „turgus“ kino teatrų kasų priegose vyko visoje Lietuvoje.

¹³⁵⁷ M. Pagaliukas. *Mažieji kombinatoriai* in: *Ateitis*, 1944 02 09, Nr. 33 (336), p. 5; K. S. *Dėl spekuliacijos ir tvarkos kinuose* in: *Naujoji Lietuva*, 1944 01 14, Nr. 11 (782), p. 4.

¹³⁵⁸ Apie spekuliaciją gėlėmis pvz.: *Spekuliantai vaikai* in: *Ūkininko patarėjas*, 1943 09 24, Nr. 38 (738), p. 8.

¹³⁵⁹ Arūnas Bubnys. *Vokiečių okupuota Lietuva...*, p. 433.

¹³⁶⁰ *Spekuliantai būsią baudžiami iki mirties bausmės* in: *Į laisvę*, 1941 10 29, Nr. 110, p. 2; *Slaptoji prekyba – nusikaltimas lietuvių tautai* in: *Ūkininko patarėjas*, 1942 11 06, Nr. 44 (692), p. 10.

¹³⁶¹ Žiūrėti pvz.: *Lithuania under German Occupation, 1941-1945. Despatches from US legation in Stockholm* (ed. Thomas Remeikis), Vilnius: VU University Press, 2005, p. 248-249; A[lbinas]. *Graižiūnas. Nacinė Lietuvos okupacija* in: *Tėvynės sargas*, 1967, Nr. 1 (28), p. 85-86.

¹³⁶² M. Pagaliukas. *Mažieji kombinatoriai* in: *Ateitis*, 1944 02 09, Nr. 33 (336), p. 5.

¹³⁶³ Dervojedaitienė. *Dar spekuliacijos kinuose reikalu* in: *Naujoji Lietuva*, 1944 02 04, Nr. 29 (800), p. 4.

¹³⁶⁴ *Dėl tvarkos ir spekuliacijos „Casino“ kine* in: *Naujoji Lietuva*, 1944 02 17, Nr. 40 (811), p. 4.

„Nors šiandien ir Pelenų diena, buvau pasiryžusi nueiti į kiną, nes šis filmas paskutinį sykį šiandien rodomas. Aldona pasimaišė ir nuėjom. Tačiau Dievuli tu mano, kokia spūstis prie kasos. Kai prirėmė, tai nei pirmyn, nei atgal. Dairaus, ką čia paprašius, kad paimtų man tuos varganus bilietus. Netoli kasos stovi vienas penktokas, per robaksus kartais išveda šokti, prašyčiau, bet asmeniškai nesu pažįstama, nepatogu. Aldonai jis pažįstamas, paprašo, tačiau: „Kad man daugiau nebeduos, jau dabar pasiėmiau vienuolika“, – atsako. Aš nè nemėginu prašyti. Nusivylusios išsigrūdama laukan, pasivaikštom kiek ir grįžtam vėl pasižiūrėti. Kaip tik tuo laiku nuo kasos ateina su sauja bilietėlių minėtas penktokas. „Ar gavai?“ – klausia vienas, kuriam, kaip pati girdėjau, buvo pažadėjęs paimti. „Ne!“ – trumpas atsakymas. Priėjęs prie manęs klausia: „Ar jums dar reikia bilieto?“ – „O, ir labai!“ – „Tai prašau“, – mandagiai pasiūlo. „Ačiū, bet gal ir antrą būtų galima gauti?“ – „Kodėl ne?“ – „O pinigai?“ – „Niekis, tai visai nesvarbu.“ Dar kartą pasiuntusi didelį ačiū, slepiu tuos bilietėlius į mufatą. Tai aukso vaikas, galvoju. Pasirodo, ir robaksų partneriai kai ką reiškia“, – susidūrimas su altruistišku penktoku spekuliantu Biržų *Žvaigždės* kino teatro prieigose aprašomas *Emilijos dienoraštyje*¹³⁶⁵. Šio miesto spaudoje neretai piktintasi grūstimis prie miesto kino teatro, ten besibūriuojančiais bilietais spekuliuojančiais vaikais, bei jų chuliganišku elgesiu¹³⁶⁶. Panašu kad kino teatro administracija taip pat savaip papildydavo pajamas – pvz. 1943 balandžio 1 proga miesto laikraštis juokavo, jog kino teatro administracija pranešė, jog „pakylos“ (t.y. stovimi) bilietai nuo šiol nebus pardavinėjami¹³⁶⁷. Iš tiesų, tokie bilietai ir neturėjo būti pardavinėjami, Lietuvoje buvo leidžiama pardavinėti tik sėdimus kino teatrų bilietus, stovimi bilietai taip pat nefigūroja ir kino teatrų pajamų ataskaitose, veikiausiai pelnas už juos nuedavo tiesiai kino teatrų administratoriams ar darbuotojams. Ir kituose miestuose neretai minimi atvejai, kai kino teatrui parduoda daugiau bilietų nei juose yra sėdimų vietų¹³⁶⁸, panašu, jog kai kur tai buvo įprasta praktika. Tokiu atveju prie oficialių nacistinės okupacijos metų kino teatro pajamų skaičių dar reikėtų pridėti neoficialias pajamas, rodančias dar didesnę kino teatrų lankomumą šalyje.

¹³⁶⁵ Anonimas. *Emilijos dienoraštis, 1942-2015 m. Vienos epochos liudijimas*. Vilnius: Tyto Alba, 2020, p. 21.

¹³⁶⁶ *Prie kino – SOS!* in: *Naujosios Biržų žinios*, 1943 02 06, Nr. 4-5 (58-59), p. 4; Mart. Mežūnas. *Vaikai ir kinas* in: *Naujosios Biržų žinios*, 1944 03 18, Nr.10 (115), p. 2.

¹³⁶⁷ *ALIO! Kalba 1 balandis (aprylius)* in: *Naujosios Biržų žinios*, 1943 04 03, Nr. 13 (67), p. 2.

¹³⁶⁸ P.vz., Plungėje. *Netvarkomas kinas* in: *Žemaičių žemė*, 1942 10 03, Nr. 40 (68), p. 5.

Kino teatrų prieigose besibūriuojantys, nepagarbiai besielgiantys vaikai ir jaunuoliai buvo aktuali problema tiek tarpukariu, tiek pirmosios sovietinės okupacijos metais. Tačiau nacistinės okupacijos metais ši problema tapo nevaldoma. Iš spekuliacijos prakutę jaunuoliai elgėsi dar grubiau: „Ypatingai kuliganizmas pasireiškia prie vienintelio Mažeikiuose kino, tai gali patirti kiekvienas einantis kinan. Keletas asmenų stumdydamasis ant laiptų, praeivių užtikinėjimas žodžiais, net jėga, sauliažolių sėklų, žirnių, popirosų mėtymas ant žmonių galvų ir apykaklių yra kuliganizmo pažymus“, - tokie ar panašūs skundai atspindėjo ne vien Mažeikių, bet daugumos Lietuvos miestų kino teatrų prieigų būklę¹³⁶⁹. Susidariusiose spūstyse žmonės galėjo netekti ne tik sagų¹³⁷⁰, piniginių¹³⁷¹, bet, kai kurių teigimu, net ir šonkaulį susilaužyti¹³⁷². Problemos nesibaigdavo ir įžengus į kino salę. Pvz. 1942 gruodį skelbta, jog policija aktyviai ieško vagišių, Vilniaus kino teatre *Mūza* seanso metu iš ispanų kariškio pavogusių piniginę su 2400 RM¹³⁷³, tai tik didžiausias tokių vagišių grobis, galimybė būti „apšvarintam“ kino seanso metu buvo labai reali kiekvienam lankytojui. Kino teatrus lydėjo įsisenėjusios problemos – rūkymas, triukšmavimas kino salėse, šunų atsivedimas į seansus t. t., tačiau nauja buvo tai, jog bandymai drausminti jaunos triukšmautojus kino teatruose dabar net feljetonuose buvo aprašomi kaip neretai besibaigiantys sutvarstytomis galvomis ar galūnėmis¹³⁷⁴. Nuo neadekvačių klientų nebuvo apsaugoti ir patys kino teatrų darbuotojai, štai 1943 rugpjūtį seanso metu buvo užpultas ir sumuštas Vabalninko kino teatro vedėjas: „Tokie reiškieniai netik trukdo sekti filmą, bet kelia net paniką“, – skundėsi Vabalninko gyventojai¹³⁷⁵. Visgi įspūdingiausia tai, jog žmonės buvo pasiryžę pirkti 10 kartų brangesnius bilietus iš spekuliantų¹³⁷⁶ ar stovėti visą kino seanso laiką ant kojų, patirti pažeminimą kino teatrų prieigose ir rizikuoti būti

¹³⁶⁹ S. S. *Pastebimas kuliganizmas* in: *Žemaičių žemė*, 1944 02 05, Nr. 5 (135), p. 3.

¹³⁷⁰ Br[onius]. Kviklys. *Daugiau dėmesio jaunimui* in: *Policija*, 1943 lapkritis, Nr. 1, p. 17-18.

¹³⁷¹ K. S. *Dėl spekuliacijos ir tvarkos kinuose* in: *Naujoji Lietuva*, 1944 01 14, Nr. 11 (782), p. 4.

¹³⁷² *Prie kino – SOS!* in: *Naujosios Biržų žinios*, 1943 02 06, Nr. 4-5 (58-59), p. 4

¹³⁷³ *Brangiai kaštavęs seansas* in: *Į laisvę*, 1942 12 04, Nr. 284 (445), p. 2.

¹³⁷⁴ Pvz.: Petras Batareika. *Kultūrinės pramogos* in: *Panevėžio apygardos balsas*, 1943 04 24, Nr. 16 (72), p. 5.

¹³⁷⁵ *Kino teatre trūksta tvarkos* in: *Panevėžio apygardos balsas*, 1943 09 11, Nr. 35 (91), p. 4.

¹³⁷⁶ Reikia prisiminti tai, kad 1942-1943 pramonės darbininkai Lietuvoje vidutiniškai uždirbdavo apie 73 markes, taigi kino bilietas iš spekulianto rankų jiems galėjo atsieiti beveik dešimtadalį oficialaus atlyginimo. Arūnas Bubnys. *Vokiečių okupuota Lietuva...* p. 434.

apiplėšti ar net sumušti, vien tik tam, jog sausakimšoje kino salėje pamatytų filmą. O tai jau liudijo apie milžinišką pramogų badą šalyje, vokiški kino filmai jį bent iš dalies malšino.

III. 2. Kino filmai ir Lietuvos visuomenė

III. 2. 1. Vis dar antrasis Holivudas: nacistinės Vokietijos kino filmai kaip pramoga

Tarpukariu Berlynas buvo vadinamas Europos arba antruoju Holivudu. Pigesni, arčiau gaminami, vokiški kino filmai dominavo Lietuvos ekranuose iki pat 4 dešimtmečio pirmos pusės, tik tada juos nukonkuravo JAV kurti kino kūriniai. Lietuvą okupavus Vokietijai ji su kaupu susigrąžino anksčiau turėtas pozicijas – amerikietiški kino filmai Vokietijoje ir jos okupuotose kraštuose jau buvo uždrausti, antrasis Holivudas turėjo puikią progą pranokti pirmąjį.

Vokiškų kino filmų sugrįžimas į Lietuvos ekranus sovietų okupacija nepatenkintus Lietuvius bent iš dalies turėjo raminti – lyginant su sovietinės okupacijos metu vykusiais procesais tai buvo žingsnis atgal į tarpukario Lietuvą. Spaudoje vėl atsirado su kinu susiję relikvai, kurie buvo dingę sovietinės okupacijos metais – visų pirma straipsniai apie Vokietijos kino žvaigždes ir jų gyvenimą, tiesa, nūnai gerokai apdirbti cenzūros, tad nebesišvaistantys pikantiškais, tačiau itin nepatikimais gandais ir gandeliais. Jei sovietinės okupacijos metu straipsniuose apie filmus dažniausiai minimi neindividualizuoti aktorių kolektyvai, teatrai kuriems priklausė aktoriai, tai vokiečių filmus aptariančių publikacijų priešakyje stovėjo aktorius-žvaigždė: „Albers – magiškas žodis, Vokietijoje į kino ekranus sutraukia vilkstines žmonių. <...> Su Hans Albers vaidyba savo laiku turėjo eilę progų susipažinti ir Kauno kino filmų entuziastai. Viena paskutiniųjų filmų demonstruotų prieš bolševikų atėjimą, ir dar iki šiol išlikusi žiūrovų atminty, buvo „Kapitonas Oliveris“ („Wasser für Canitoga“). Šių metų sezone jau matėme su Hans Albers filmą „Carl Peters“, o dabar „Forum“ pradėta demonstruoti „Pandurų Trenkas“, – 1941 spalį filmą su populiariausi to meto Vokietijos aktoriumi pristatė laikraštis *Į Laisvę*¹³⁷⁷. Panašaus pristatymo lietuviai neskaitė praktiškai metus, nuo 1940-ųjų rugpjūčio kai Lietuvoje buvo uždrausti ne sovietų gamybos filmai, o ir pats pristatymas tiesiogiai priminė geresnius –

¹³⁷⁷ Kalbama apie istorinį nuotykių filmą *Treck, der Pandur* (1940) J. Rimutis. *Pandurų Trenkas* in: *Į laisvę*, 1941 10 01, Nr. 86, p. 4.

prieškarinius laikus. Iš tiesų kai kuriuos straipsnius ir filmų recenzijas ir rašydavo dar tarpukariu aktyviai kino srityje pasižymėję Lietuvos žurnalistai. Aktyviausias jų – Vytautas Alseika – ir toliau recenzavo kino filmus bei kūrė straipsnius apie kino industriją, tai jau buvo ketvirtas politinis režimas, po kuriuo žurnalistas ėmėsi šio darbo¹³⁷⁸.

Jeigu sovietmečiu visų pirma akcentuota kino filmo tema, pamokanti (propagandinė) funkcija, tai nacių okupacijos metais filme pasirodanti žvaigždė galėjo atpirkti prastą filmo scenarijų ir kitus trūkumus. „Simpatingoji švedė Zarah Leander dėl savo vaidybos ir nuostabaus balso yra daugelio pamėgta. Vis dėlto ji kartais įvelkama į tokias filmas, kurios nėra meniškas kūrinys, nors Zarah Leander savo gabumais šį tą ir išperka“, – skaitome filmo *Didžioji meilė (Die große Liebe)*, 1942) apžvalgoje. Apžvalgos autorius gerokai per kritiškai vertina daugelį vieno populiariausių Trečiojo Reicho kino kūrinių aspektų, visgi konstatuodamas, jog filmas yra žiūrėtinas „<...> jau vien dėl Zarah Leander dalyvavimo“¹³⁷⁹. Nors nacistinės Vokietijos kino sistema jau buvo nacionalizuota, tačiau, kaip ir Holivudas, ji rėmėsi privilegijuotų aktorių-žvaigždžių sistema, kiekvienai ryškiai Holivudo žvaigždei nacistinėje Vokietijoje buvo galima rasti vietinį pakaitalą: minėta švedė Zarah Leander pristatyta kaip „Vokietijos Greta Garbo“¹³⁸⁰, vengrė Marika Rökk buvo savotiškas atsakas *tap-dance* legendai Eleanor Powell, Marianne Hoppe lyginta su *screwball* komedijų žvaigžde Katharine Hepburn ir t. t.¹³⁸¹ Nacių okupuotos Lietuvos spaudoje gana gausiai publikuojami šių žvaigždžių karjerai skirti straipsniai, kaip *Jos kelias į pirmąsias artistes* (apie Marika Rökk), *Kino artistas ir tapytojas* (apie Theo Lingen), *Artistas su pilotu*

¹³⁷⁸ Pradėjęs trečiojo dešimtojo pabaigoje lenkų okupuotame Vilniuje, ketvitajame dešimtyje kino žurnalistika vertėsi Kaune, sovietų okupacijos metu vėl Vilniuje, o nacių okupacijos metu slapyvardžiu Alvydas rašė straipsnius ir recenzijas Vilniaus laikraštyje *Naujoji Lietuva*. Darbas skirtingų režimų ir ideologijų pusėse nesibaigė ir vėliau. Pokariu pasitraukęs iš Lietuvos Vytautas Alseika dirbo Vyriausiajame Lietuvos Išlaisvinimo Komitete (VLIK), 1965-ais metais buvo užvertbuotas KGB (suteiktas slapyvardis Orest), teikė informaciją apie VLIK vieklą, išėivijos Lietuvius, po 7 metų grįžo į Lietuvą, čia jo sugrįžimas taip pat gausiai išnaudotas sovietų propagandos tikslais – spaudintos autoriaus knygos apie „degradavusią“ lietuvių išėiviją, kurti dokumentiniai filmai. Plačiau: Darius Juodis. *Lietuvių išėivijos įvaizdis sovietinio saugumo dokumentuose 1945-1991*, in: *Oikos. Lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2012, Nr. 1 (13), p. 129-130.

¹³⁷⁹ *Ekranas* in: *Savaitė*, 1942 11 28, Nr. 24, p. 472.

¹³⁸⁰ Šis sugretinimas dar tarpukariu pastebėtas ir Lietuvoje, apie Zarah Leander teigta, jog ji „<...> tiek vaidyba, tiek savo grožiu rimtai ima konkuruoti savo tautietę — Greta Garbo“. *Kauno kinuose* in: *Lietuvos žinios*, 1938 09 15 Nr. 208 (5744), p. 6.

¹³⁸¹ Plačiau apie Trečiojo Reicho ir Holivudo žvaigždžių panašumą: Sabine Hake. *Op. Cit.*, p. 131-132.

pažymėjimu (apie Heinz Rühmann) ir pan.¹³⁸², skatino žavėtis šiomis kino žvaigždėmis tam, jog skaitytojas norėtų susitikti su jomis kino ekranuose. Tačiau šie straipsniai žymėjo ir pasikeitusį, tarpukariui artimesnį, spaudos veidą.

Nacių okupuotoje Lietuvoje dalinai atgimė netgi bulvarinė spauda. Pvz.: 1940 pradžioje pradėtas leisti ir tų pačių metų birželį sovietų uždraustas bulvarinis iliustruotas savaitraštis *Savaitė* vėl spausdintas 1942-1944 metais. Tai buvo vienintelis periodinis leidinys to meto Lietuvoje, kurio skiltyje *Ekranas* tilpdavo ir didelio formato vokiškų kino filmų bei jų aktorių nuotraukos¹³⁸³. Jeigu sovietinės okupacijos metu kinas atsispindėjo tik viename grožiniame literatūriniame kūrinyje – Liūnės Janušytės trumpame apsakyme *Pirmasis uždarbis*¹³⁸⁴, tai nacių okupacijos metasi netrūko daugiau ar mažiau mėgėjiškų kiną liečiančių grožinių rašinių. Eilėraščiuose deklaruota meilė kino menui, vardinti artistai ir filmų pavadinimai: „Olga Tschachowa, La Jana, / Ilse Werner, Hilde Krahl! / Baisiai mėgstu jūsų meną, / Tik prašau vis pro šal. // Su Miunchauzenu skraidyti / Rizikinga ir sunku. / Norint laimę išbandyti, / Reik į eilę stot laiku...“ – skamba pirmieji Stasio Lauciaus eilėraščio *Kinematografija* posmeliai [žiūrėti Priedą Nr. 8]. Kitų eilių objektu tampa aistros kino salėje – puskarininkio Anciento Bučio eilėraštyje *Kino apžvalga* aprašoma moteris žiūrinti karo metų kino kroniką. Demonstruojant vokiečių lakūnų kovas ji nualpsta – vienas iš jai pagelbėti suskubusių žiūrovų, atpažįsta, jog juodą šydą dėvinti moteris, neseniai mirusio lakūno žmona [žiūrėti Priedą Nr. 9]. Eilėraštis gerokai priminė neseniai Lietuvoje rodytų vokiškų filmų kino scenarijus, visų pirma, iššūkių pilną lakūno ir dainininkės meilę karo metais demonstravusią jau minėtą juostą *Didžioji meilė* (*Die große Liebe*, 1942). Tokie atnašavimai kinui eilėmis priminė tarpukariu išleisto Vytauto Sirijos Giros kinui dedikuoto eilėraščių rinkinio *Šešėliai nuo ekrano* (1937) kūrinius. Nuošalyje neliko ir proza. Kino filmai, kino teatras figūruoja keliose 1942-aisias išleisto Nelės Mazalaitės rinkinio *Karalių ugnys*

¹³⁸² Ypač tokiais straipsniais išsiskirdavo Broniaus Daunoro redaguotas laikraštis *Ateitis* (1943-1944) ir jo leistas Vokietijoje dirbantiems lietuviams skirtas *Lietuviai* (1943-1945) kone kas savaitę skelbę skirtingus straipsnius skirtus Vokietijos kino artistams. A. Nrb. *Jos kelias į pirmąsias artistes* in: *Ateitis*, 1944 01 08, Nr. 6 (309), p. 5; . Nrb. *Jos kelias į pirmąsias artistes* in: *Ateitis*, 1944 01 08, Nr. 6 (309), p. 5; A. Nrb. *Artistas su piloto pažymėjimu* in: *Ateitis*, 1944 07 01, Nr. 150 (453), p. 6.

¹³⁸³ Pradėtos dėti nuo antrojo atkurto žurnalo numerio. *Ekranas* in: *Savaitė*, 1942 06 27, Nr. 2, p. 34.

¹³⁸⁴ Liūnė Janušytė. *Pirmasis uždarbis* in: *Jaunasis ūkininkas*, 1940 10 27, Nr. 31 (359), p. 487.

novelėse¹³⁸⁵. Kūriniuose, kaip K. Matužytės *Tra-ta-ra-ta-ta*¹³⁸⁶, Apolonijos Brazdžionytės *Jis grįžo*¹³⁸⁷ ir pan., kino teatras vėl iškyla kaip romantiškų susitikimų vieta. Tiesa, ir šiuos kūrinius neretai žymi karo metų realijos: „Išgėręs arbatą ir taip pilvą apgavęs išskubėjo prie kino kasos – buvo pažadėjęs nueiti su savo mergaite į kiną. // Bet prie kasos prieti neteko: iš tolo pamatė eilę nutykusių net iki skersgatvio. Leidosi prie kito kino. Ten eilė atrodė dar labiau išsitempusi. Ir prie trečio kino buvo negeriausia. Nebuvo kas veikti, teko užimti galinę vietą eilėje. // Daugiau valandos išstovėjo eilėje, bet į priekį mažai tepaslinko. Nors nuo kasos irėjo žmonės bilietais nešini, tačiau eilė lyg užburta nejudėjo. Kai po dviejų valandų, visą kantrybę išsėmęs, jis atsirado prieš kasos langelį, kasininkės jau nebebuvo, tik užrašas juodu ant balto skelbė: „Bilietai išparduoti“. Iš nuovargio nė nusispiauti nepajėgdamas Zigmąs nuvilko kojas pasitikti Petrutės. // Pasimatymas buvo nelinksmas“, – ne taip romantiškai skamba Balio Gražulio apsakymo herojaus nuotyčiai¹³⁸⁸.

Ne visi lietuviai buvo patenkinti tokiais ar panašiais spaudos kūriniais. Vieni piktinosi leidiniais ir juos spausdinti leidžiančiais vokiečiais: „Lig šiol katalikai neturi savo laikraščio. Vokiečiai sako, nesą popiero. Vyskupas [Vincentas Brizgys – A. D.] atsikirto: jei leidžiama daugeliui laikraščių eiti, kaip, pav., neseniai leista laikraščiu „Savaitė“ – p. Obolėnui red. – pornografiškai šlamštui eiti, tai reiškia, kad popiero yra“, – kartu su vyskupu Vincentu Brizgiu savo dienoraštyje piktinosi kanauninkas Povilas Dogelis¹³⁸⁹. Kiti rodė nepasitenkinimą tokius leidinius vartojančiais skaitytojais: „Tačiau šalia gerų knygų yra ir blogų. Tai tokios, kurios ugdo žemuosius žmogaus instinktus, kurios jaudina nervus nepadoriais ir pigiais nuotyčiais, kuriuos nuodija sielas sentimentalizmo, ištvirkimo nuodais, nutolimu nuo meno grožio pajautimo. Tai įvairūs Mnišekų, Zaržyckų, Verbickų, Piliponių, Turčilų ir visos armijos kitų tos rūšies „rašytojų“ romanų. // Šiais laikais, kai blogų knygų taip mažai teisleidžiama, ir išleidžiama, reikia manyti, tik vertingesnės, gal būt, atrodytų, jog apie blogas knygas nėra verta kalbėti. Blogos knygos neleidžiamos. Taip, tikrai: jos neleidžiamos. Tačiau pakanka nueiti į kurį nors antikvariatą ir pasiūlyti pirkti knygų to antikvaro pardavėjui. Jūs tuojau išgirsite klausimą: „Ar neturite romanų?“ Populiarių, greit išinančių. Ir jūs pastovėkite tame antikvare valandėlę, kol pereis bent

¹³⁸⁵ Nelė Mazalaitė. *Karalių ungys*, Kaunas: Valstybinė leidykla, 1942, p. 68, 84, 159, 169.

¹³⁸⁶ K. Matužytė. *Ta-ta-ra-ta-ta* in: *Savaitė*, 1942 10 03, Nr. 16, p. 304-306.

¹³⁸⁷ Apolonija Brazdžionytė. *Jis grįžo* in: *Savaitė*, 1942 10 24, Nr. 19, p. 366-368, 375.

¹³⁸⁸ Balys Gražulis. *Vakarai trumpėja* in: *Savaitė*, 1943 11 07, Nr. 21, p. 406-407, 415.

¹³⁸⁹ Povilas Dogelis. *Op. Cit.*, p. 366

dešimtis pirkėjų. Penki jų tikrai paprašys Piliponio, Mnišekos ir kitokių šlamštinių romanų. O tų „romanų“ buvo išleista tūkstančiai egzempliorių, ir tie tūkstančiai dar tebėra gyvi ir kaip purvina upė, tebeteka mūsų knygoje, užliedama jaunų ir senesnių skaitytojų lektūra savo nešvarumu. <...> Gal būt būtų visai tikslu ir gera, jei tokių autorių knygas naikintume, kai jos patenka į rankas, kad jos toliau nebežalotų mūsų jaunuomenės dvasios“, – tarpukario Lietuvoje populiarių romanistų kūrinis siūlė naikinti žurnalistas (ir pradedantis rašytojas) Jurgis Strakšys¹³⁹⁰. Jei sovietinės okupacijos metu tokie leidiniai kritikuoti, kaip buržuazinė literatūra, kuria bandoma suklaidinti (užmigdyti) darbininkiją, tai dabar šie kūriniai laisvai kritikuoti, kaip nieko naudingo neduodantys tautai ir nereikalingi karo metais – beprasmė pramoga. Net pati bulvarinė spauda ragino kurti aktualesnius, labiau laiką atspindinčius kūrinius: „Meilės temomis eilėraščių tiek gausiai gauname, kad, atrodo, niekas nieko daugiau neveikia, kaip tik myli, mylėjo, ar dar tebesiruošia mylėti <...> Meilė yra kilnus dalykas, ji kelia dvasią, bet meiliškas verkšlenimas nesudaro poezijos. <...> tuo tarpu tikras gyvenimas turėtų įkvėpti naujų minčių, taip pat vertų poeto plunksnos, labiau tinkančių šiam laikui, negu meiliški kliedėjimai. Ir tokia poezija šiandien yra daug reikalingesnė. Tad atsargiau ir taupiau su meile!“ – jiems rašančius poetus gėdino žurnalo *Savaitė* redakcija¹³⁹¹.

Kaip lengva, neįpareigojanti pramoga, nacių okupuotoje Lietuvoje pristatytas ir ne vienas vokiečių filmas: „Pati filma nieku ypačingumu nepasižymi. Tai linksmas farsas iš didmiesčio gyvenimo. <...> Kas nori laikino išsiblašymo, nors pusantros valandos nusimesti slėgių minčių krovinių, nepasigailės pasirinkęs „Baltąsias alyvas“ – rašyta apie filmą *Weißer Flieder*, 1939¹³⁹²; „Tai grynai pramoginė filma, menininkų vedybų istorija, kiek išsiskirianti savo pastatymu nuo kitų panašių filmų“, – teigta apie filmą *Valsas su tavimi (Ein Walzer mit Dir)*, 1943¹³⁹³; „Tai vienas iš šabloninio pobūdžio lengvesnio turinio dalykų, kur nieko rimto, bet pagaliau ir humoras ne visada nuoširdžiai užkrečiantis“, – šiek tiek kritiškiau atsiliepta apie filmą *Kai vyrai išvyksta (Wenn Männer verreisen)*, 1939¹³⁹⁴ ir t. t. Tokių ir panašių filmų aprašymų apstu to meto spaudoje. Tai buvo milžiniškas kultūrinis skirtumas nuo nesenos sovietinės okupacijos, kur kiekvienas filmas buvo

¹³⁹⁰ Jurgis Strakšys. *Knyga* in: *Naujosios Biržų žinios*, 1943 09 25, Nr. 37-38 (91-92), p. 3.

¹³⁹¹ *Redakcijos atsakymai* in: *Savaitė*, 1942 09 12, Nr. 13, p. 257.

¹³⁹² J. Rimutis. *Baltosios alyvos* in: *Į laisvę*, 1941 09 06, Nr. 65, p. 6.

¹³⁹³ Alyvydas [Vytautas Alseika]. *Vilniaus ekranuose* in: *Naujoji Lietuva*, 1944 03 12, Nr. 61 (832), p. 6.

¹³⁹⁴ *Ekranas* in: *Savaitė*, 1942 10 17, Nr. 18, p. 353.

„aktualus“, „auklejantis“, „vertingas“ ir pan. Pasikeitusį kino ekranų veidą žymėjo ir į juos grįžę fizinės komedijos (*slapstic*) meistrai. Danų komikų dueto – Pato ir Patišono (*Fyrtårnet og Bivognen*) filmai buvo reti užsienio kūriniai rodyti nacių okupuotoje Lietuvoje¹³⁹⁵, panašūs kūriniai buvo gausiai kritikuoti sovietinės okupacijos metu. Komedijas ir farsus papildydavo brangesni nuotykių filmai, pavyzdžiui ir tarpukario Lietuvoje sėkmingai demonstruota *Ešnapūro tigro* ir *Indijos kapo* filmų dilogija (*Der Tiger von Eschnapur*, 1938; *Das indische Grabmal*, 1938)¹³⁹⁶ į kurią masiškai plaukė filmo neturėję žiūrėti jaunuoliai¹³⁹⁷.

Jau darbo dalyje apie nacistinės Vokietijos filmus tarpukario Lietuvoje buvo pastebėta, jog, kitaip nei tuomet tikėtasi Lietuvoje, naciams atėjus į valdžią Vokietijos filmų pobūdis nepasikeitė 180 laipsnių ir ji nepradėjo kurti grynai propagandinės kino produkcijos, o didžiąją dalį šalyje kuriamų filmų sudarė pramoginiai kino kūriniai. Kaip pastebi kino istorikai, padėtis perdėm nepasikeitė ir Antrojo Pasaulinio karo metais. 1940-1941 metais gerokai išaugo Vokietijoje kuriamų propagandinės, politinės tematikos filmų skaičius, tačiau, netrukus jis smuko į lig tol nematytas žemumas, juos pakeitė komedijos ir lengvo turinio kino kūriniai¹³⁹⁸. Identifikuoti filmus, kuriuos nacistinė sistema laikė svarbesniais ideologijos propagandos kūrinių padeda nacistinėje Vokietijoje taikyta filmų reitingavimo (*Filmprädikat*) sistema¹³⁹⁹. Pagal ją svarbesniems kūriniams buvo suteikiami reitingai, kaip, pvz.: politiškai vertingas (*Staatspolitisch wertvoll*), labai politiškai vertingas (*Staatspolitisch besonders wertvoll*), išskirtinai vertingas politiškai ir meniškai (*Staatspolitisch wertvoll und künstlerisch besonders wertvoll*) ir pan. Šie reitingai ne tik rodė, kaip aukštai filmas vertintas nacistinės politikos

¹³⁹⁵ Ekranas in: *Panevėžio apygardos balas*, 1943 03 06, Nr. 9 (65), p. 2.

¹³⁹⁶ Tai buvo jau antrasis to paties vardo Thea von Harbou romano pastatymas, pirmasis 1921-ųjų metų pastatymas, taip pat sėkmingai demonstruotas Lietuvoje. Nacių okupuotoje Lietuvoje 1938-ųjų pastatymas buvo itin gerai vertinamas ir, kaip teigta, sulaukęs didžiulės publikos reakcijos. Žiūrėti pvz.: Alvydas [Vytautas Alseika]. *Vilniaus ekranuose* in: *Naujoji Lietuva*, 1943 11 07, Nr. 261 (726), p. 4; *Naujos filmos* in: *Naujoji Lietuva*, 1943 11 09, Nr. 262 (727), p. 4; *Vis dar gausiai tebežiūrimas „Indų kapas“* in: *Naujoji Lietuva*, 1943 11 26, Nr. 277 (742), p. 4; *Kinuose „Menas“ ir „Garsas“ rodoma „Ešnapūro tigras“* in: *Panevėžio apygardos balas*, 1944 01 08, Nr. 1 (105), p. 4, ir pan.

¹³⁹⁷ Filmai buvo leisti žiūrėti nuo 18 metų. Tačiau, nors „ir yra pakabintas aiškus užrašas, kad jaunimas iki 18 metų neleidžiamas, tačiau pirmieji seansai nuolatos yra perpildyti vaikų, kurie per filmos demonstravimą pažymėtinau chuliganiškai elgiasi ir kino tarnautojai jų neperspėja“. *Vaikai vis dar leidžiami į kinas* in: *Naujoji Lietuva*, 1943 11 21, Nr. 273 (738), p. 4.

¹³⁹⁸ Žiūrėti.: David Welch. *Op. Cit.*, p. 36.

¹³⁹⁹ Apie sistemą rašė daugelis autorių, kad ir David Welch. *Op. Cit.*, p. 13-18

ideologų, tačiau vieno ar kito reitingo gavimas taip pat didino filmų demonstravimo galimybes Trečiojo Reicho viduje – atitinkamą reitingą gavęs filmas būdavo atleidžiamas nuo dalies ar visų demonstravimo mokesčių, o kino teatrų savininkai apskritai negalėdavo atsisakyti demonstruoti atitinkamą reitingą gavusio filmo. Tačiau tokius reitingus gavo, t. y. valstybės akyse ideologiškai reikšmingais pripažinti buvo, tik apie 30 % visų Trečiajame Reiche kurtų kino kūrinių. Stebina tai, jog nereikšmingos, mažu biudžetu sukurtos kino komedijos šiandien praktiškai pamirštos kino istorikų, nacių okupuotoje Lietuvoje galėjo tapti populiariausiais sezono filmais. Būtent toks filmas, komedija *Žaidimas vasaros vėjyje* arba *Vasaros vėjo sukury* (*Spiel im Sommerwind*, 1939), tapo daugiausiai pinigų Lietuvoje surinkusiu filmu 1941-1942 metų sezono¹⁴⁰⁰. Filmas pasakojo tradicinę nepavykusių vedybų istoriją – du verslininkai, dėl išskaičiavimo suplanuoja savo vaikų vedybas jiems patiems nežinant. Kai vaikams pranešama ši žinia vaikai kelia maištą – abu pabėga nuo savo tėvų. Netikėtai susiklosčius aplinkybės abu vaikai sutinka vienas kitą (anksčiau jie vienas kito nepažinojo) ir įsimyli – grįžta namo ir praneša tėvams, jog jie tuoksis su ką tik sutikta savo meile. Filmu pabaigoje lieka laimingi ir tėvai ir vaikai. Filme sunku surasti ryškesnių nacionalistinės ideologijos propagandos bruožų, jam apibūdinti tikrai tinka žodžiai „lengva pramoga“. Veikiausiai filmo sėkmei gelbėjo ir tai, jog jis Lietuvos ekranuose pasirodė gan anksti, jau 1941 rugpjūtį, tad pramoginis „vasarinės nuotaikos“ filmas buvo ryškus kontrastas neseniai matytiems sovietinės propagandos kūriniams, todėl jis masiškai traukė žiūrovus¹⁴⁰¹, tačiau faktas, jog filmas nukonkuravo žymiai brangesnius, ideologinius kino kūrinius su to meto kino žvaigždėmis, taip pat yra iškalbingas.

Nors nacių okupacijos pradžioje žmonės veržėsi į atidarytus kino teatrus net tuomet, kai jie rodė senutėlius negarsinius filmus¹⁴⁰², tačiau praėjus vieneriems okupacijos metams to jau nebeužteko. Nors nacistinės Vokietijos kino industrijos nepurtė toks kino filmų badas koks siautė SSRS, tačiau

¹⁴⁰⁰ Lietuvoje naudoti abu filmo pavadinimai. Apskaičiuota pagal LCVA, f. R.-780, ap. 1, b. 5 saugomus duomenis.

¹⁴⁰¹ „Paskutinis „Meno“ kino statomas filmas „Vasaros vėjo sukury“ kasdieną privilioja daugybę žiūrėtojų. Filmas malonus žiūrėti: daug meilės, jaunatvės flirto žavingų gamtos vaizdų fone. Netikėtos staigmenos iššaukia sveiką nemeluotą juoką. Vaidyba kuo puikiausia“ – teigta filmą demonstruojant Panevėžyje 1941-ųjų spalį. A. N.-K. *Ekranas* in: *Išlaisvintas panevėžietis*, 1941 10 19, Nr. 15, p. 4; Filmas anksčiau gerai įvertintas ir Kauno apžvalgininkų: *Nauja filma* in: *Į laisvę*, 1941 08 29, Nr. 58, p. 3; *Vasarinės nuotaikos filma* in: *Į laisvę*, 1941 08 30, Nr. 59, p. 4.

¹⁴⁰² Negarsinis filmas 1941 rugsėjį rodyti Telšiuose, spaudos teigimu žmonės veržėsi į jį: *Kinas Telšiuose* in: *Žemaičių žemė*, 1941 09 27, Nr. 16, p. 6; *Teleskopas. Apie Telšius ir telšiškį* in: *Žemaičių žemė*, 1941 09 27, Nr. 16, p. 5.

Lietuvoje netrūko išrankesnių žiūrovų priekaištų dėl šalyje rodomų filmų kokybės – prašyta rodyti jei ne naujesnius, tai bent vertingesnius senus filmus: „Apskritai, šia proga tenka pasisakyti dėl Kaune ir kt. miestuose demonstruojamų filmų kokybės. Ne paslaptis, kad paskutiniaisiais mėnesiais geresnis dalykas retas svečias, o rodomos senesnės gamybos, savo amžių atgyvenusios, filmos. O vis dėlto to galėtų nebūti, nes gerų filmų Vokietijoje netrūksta dabar, kaip netrūko ir seniau. Tik visa bėda, kad iš seniau pagamintų vertingų filmų matome tik vieną kitą, o iš naujesnės laidos veikia nieko. Kino teatrų lankytojai į filmus veržiasi, - visiems žinomas faktas, - bet tai nereiškia, kad nebūtų pasirūpinta ir filmų kokybe, kuri paskutiniu metu, nors jau pats sezonas, nėra tinkamaj aukštumoj“, – skundžiamasi 1942 spalį¹⁴⁰³. Ypač šie skundai dažni Vilniaus spaudoje, mat vilniečius naujesni filmai pasiekdavo vėliau nei Kauno publiką¹⁴⁰⁴. Abejonės dėl filmų meninės vertės į spaudą sugrąžina daugiau nei dešimtmetį Lietuvoje neregėtas diskusijas, vėl pasigirsta teiginiai, neigiantys, jog kinas gali būti paveiki meninė priemonė, kviečiama atsiskirti į teatrą: „Kinas žmonėms šiandien jau ima nusibosti, kaip nusibosta visa, kas negyva, kur nėra širdies ir nėra paliekančio žiūrovų jausmo. Dalis publikos, kurią buvo suviliojęs kinas, vėl grįžta į teatrą, kuris tik vienas gali nuvesti žmogų iš pilko kasdieniškumo į aukštesnės buities pasaulį“¹⁴⁰⁵. Tačiau kitaip, nei prieš kelis dešimtmečius, tokie teiginiai greitai sulaukia priešiško kritikos: „Atrodo, kad straipsnelio autoriui neteko matyti nė vienos tikrai meniškos filmos. Antraip, negi jis skelbtų tokius nonsensus? Kad ir „negyvas judantis paveikslas“ gali žiūrovus jaudinti ir sudaryti atmosferą „kuri pavergtų žiūrovų masę“, tatau buvo galima pačiam betarpiškai įsitikinti, pavyzdžiui, kad ir neseniai demonstruotose filmose <...> Dėl vienos kitos blogos filmos negalima neigti kino meno aplamai“¹⁴⁰⁶. Kinas Lietuvoje jau buvo pripažintas menu, turėjo savo įtvirtintas pozicijas ir nesiruošė niekam kitam jų užleisti.

Pramoginio pobūdžio kino kūriniių gausa, susidomėjimas jais nacių okupuotoje Lietuvoje atspindėjo platesnes to meto tendencijas. Karo metais suklesti ir kitos pramoginės veiklos formos. 1942 Kaune duris atvėręs Pupų

¹⁴⁰³ *Ekranas* in: *Savaitė*, 1942 10 17, Nr. 18, p. 353.

¹⁴⁰⁴ „Nejaugi nebūtų nors ir senų, nors ir senų, bet žymiai vertingesnių filmų?“ Alvydas [Vytautas Alseika]. *Vilniaus ekranuose* in: *Naujoji Lietuva*, 1944 01 25, Nr. 20 (791), p. 4; „...ar nebūtų galima Vilniuje parodyti daugiau naujų ar nors senesnių, tačiau vertingesnių filmų?“ Alvydas [Vytautas Alseika]. *Vilniaus ekranuose* in: *Naujoji Lietuva*, 1943 11 14, Nr. 267 (732), p. 4, ir pan.

¹⁴⁰⁵ A. Jsn. *Kinas ar teatras?* in: *Ateitis*, 1944 02 21, Nr. 43 (346), p. 4.

¹⁴⁰⁶ A. Aleškevičius. *Apie kino ir teatro meną* in: *Ateitis*, 1944 03 02, Nr. 52 (355), p. 3.

Dėdės (Petro Biržio) cirkas džiaugėsi greitu klestėjimu: „Per Sekmines tris dienas rengėme po tris seansus kasdien. Ir visi buvo pilni lankytojų. Pas mane dabar dirbo jau nebe penki, o keturiolika artistų. Visi buvome patenkinti. Ir publika, kaip pastebėjom, buvo patenkinta. Spekuliantai iš nuobodumo eidavo kasdien žiūrėti tos pačios programos“¹⁴⁰⁷. Tuo tarpu Pupų Dėdės gastrolės provincijoje nuolat buvo lydimos pasipiktinusių publikacijų apie žemo meninio turinio programą ir lankytojų mulkinimą, tačiau jos niekuomet nestokojo žiūrovų¹⁴⁰⁸. Bene geriausiai pataikavimą publikos skoniui atspindėjo 1944 Kauno didžiajame teatre pirmą kartą Lietuvoje surengti pageidavimų koncertai – klausytojai galėjo aukoti pinigais savo mėgstamai dainai, daugiausiai pinigų surinkusios dainos būdavo atliekamos gyvai orkestro, koncertai transliuoti radijo bangomis. Šie koncertai rinko aukas Savitarpinei pagalbai remti, 1944 sausį surengtas koncertas sulaukė neregėto populiarumo, tad 1944 gegužę buvo organizuotas antrą kartą¹⁴⁰⁹. Galbūt šiuos koncertus paskatino rengti ir 1942-1943 Lietuvoje rodytas vienas sėkmingiausių Trečiojo Reicho kino kūrinių – filmas *Pageidavimų koncertas (Wunschkonzert, 1940)*¹⁴¹⁰. Nuošalyje neliko ir kai kurių manymų vieninteliai į „aukštesnės buities pasaulį“ galintys pakylėti teatrai, kurie, kaip ir kino teatrai, išgyveno lankytojų ir spekuliantų bilietais antplūdį. Kaip pastebi Vytautas Kubilius „<...> teatrai taikėsi prie publikos, stengdamiesi pateikti ką nors „lengvai virškinamo“ tiems, kurie ateina išsiblaškyti, pasijuokti“¹⁴¹¹. Galime papildyti literatūros tyrėjo teiginį pastebėjimu, jog lengvų operečių, komedijų ir pan. gausą teatro scenoje taip palaikė faktas, jog sudėtingas ir aktualias temas nagrinėję kūriniai sunkiau praeidavo ir vokiečių cenzorių patikrinimą, kaip prisimena aktorė Dana Rutkutė: „<...> statyta tokia

¹⁴⁰⁷ Petras Biržys – Pupų Dėdė. *Atsiminimai*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 173-174.

¹⁴⁰⁸ „Užtenka jau visokių pupų-dėdiškų pastogių su savąja chaltūra. Imkimės tikrai kultūringo veikimo“ - reikalavo kritikai. J. Bartūnas. *Kultūrinio veikimo klausimu in: Žemaičių žemė*, 1943 05 15, Nr. 17 (99), p. 4. Apie Pupų Dėdės keliones po Lietuvą ir jų kritiką žiūrėti pvz.: A. Pilyponis. *Pupų dėdės problema in: Naujoji Lietuva*, 1944 01 22, Nr. 18 (789), p. 2; *Vietoj „Pupų dėdės“ reikėtų kultūringesnių pramogų in: Žemaičių žemė*, 1943 01 23, Nr. 3 (84), p. 3; *Pupų dėdės atsilankymas in: Žemaičių žemė*, 1943 01 30, Nr. 4 (85), p. 3; *Lankės „Pupų Dėdė“ in: Žemaičių žemė*, 1944 06 17, Nr. 24 (154), p. 3; J. T. *Apie menininkus ir „meno“ spekuliantus in: Tėviškė*, 1943 10 08, Nr. 37 (89), p. 3;

¹⁴⁰⁹ *Pirmasis pageidavimų koncertas Lietuvoje in: Ūkininko patarėjas*, 1944 01 07, Nr. 1 (753), p. 10; *Pirmas pageidavimų koncertas Lietuvoje in: Ūkininko patarėjas*, 1944 01 20, Nr. 3 (506), p. 6; *Kultūros kronika in: Ūkininko patarėjas*, 1944 04 14, Nr. 15 (767), p. 6.

¹⁴¹⁰ *Ekranas in: Savaitė*, 1942 11 21, Nr. 23, p. 456.

¹⁴¹¹ Vytautas Kubilius. *Op. Cit.*, p. 181.

dramaturgija, kokiai duodavo „leidimą raštu“. Užtat ir lūžo repertuaras nuo politiškai neutralių melodramų, pramoginių komedijų ir kitokių išblyškėlių pjesių¹⁴¹². Kinas, beje, net diktavo teatro repertuarą. Vargu, ar jei ne neįtikėtinas filmo *Auksinis miestas* (*Die goldene Stadt*, 1942) populiarumas Lietuvoje 1943-aisias, režisierius Romualdas Juknevičius būtų ėmėsis austrų rašytojo Richard Billinger dramos *Gigantas* (*Der Gigant*, 1937), pagal kurią kurtas šis filmas, pastatymo Vilniaus miesto dramos teatre 1944-aisias. Rolę pastatyme aktoarei Danai Rutkutei pasiūlęs režisierius taip ir nepatikėjo, jog ji dar nebuvo mačiusi populiaraus Lietuvoje filmo¹⁴¹³.

Tačiau vokiškos kino pramogos turėjo ir tamsiąją pusę – tarpukarį primenantys filmų pristatymai, aktorių liaupsinimai dažnai žiūrovą viliojo į propagandinių poteksčių nestokojančius kūrinius. Pavyzdžiui, jau minėtas filmas *Pandurų Trenkas* (*Trenck, der Pandur*, 1940) tarpukario Lietuvoje vargu ar būtų rodomas, mat žymiojo Hans Albers vardu žiūrovai vilioti į propagandinę, prieš Prancūziją nukreiptą, istorinę juostą. Tarpukariu toks filmas veikiausiai nebūtų praėjęs cenzūros, kaip žeidžiantis kitą tautą. Prieškario laikus ar užjūrio Holivudą menantys straipsniai apie kino žvaigždes neatskleisdavo visos tiesos, o piešdavo jas palankiomis nacistiniam režimui spalvomis. Pavyzdžiui nacistinis režimas slėpė žymiausio Vokietijos aktoriaus Hans Albers romantinius santykius su žydu kilmės mylimąja aktoare Hansi Burg. Pats aktorius nacių ideologams taip pat melavo apie santykių nutraukimą ir pan. Iš tiesų aktorius slapta vedė ilgametę draugę 1939-aisias, karo laikotarpį ji praleido Šveicarijoje ir Didžiojoje Britanijoje. Į Vokietiją Hansi Burg grįžo britų uniformoje karui pasibaigus, ir su Hans'u Albers'u praleido likusį jo gyvenimą. Aktorės tėvas nužudytas Terezino (Theresienstadt) koncentracijos stovykloje¹⁴¹⁴. Okupuotoje (kaip ir tarpukario) Lietuvoje neblogą pasisekimą turėjo ir kartojamos režisieriaus Detlef Sierck melodramos su aktoare Zarah Leander priešakyje. Filmai, kaip *La Habanera* (1937) aukštai vertinti spaudoje: „La Habanera“ sukels didelį

¹⁴¹² Dana Rutkutė. *Mano jaunystės teatras. Atsiminimai*, Vilnius: Unitas, 1994, p. 39.

¹⁴¹³ „O Režisierius kalba apie savo planus. Statysiąs „Auksinį miestą“. Tai būsiąs sezono pagrindinis akcentas. Ir visai tarp kitko, greičiau teigdamas, o ne klausdamas, pasiteirauja, ar aš mačiusi filmą „Auksinis miestas“ su Kristina Soederbaum? // - Ne, aš nemačiau. // Ilgai tylime, iš lėto eidami Senamiesčio link. Aš – netikėtumo sutrikdyta. Režisierius, jatau, nepatikėjęs mano atsakymu dėl filmo tyrinėja žvilgčiodamas į veidą... // „Ufos“ kino studijos šedevru andai sirgo visa Lietuva. Net Joniškyje dideli plakatai eksponavo spalvotus Kristinos Soederbaum ir jos vyro – režisieriaus Veito Harlano veidus, o ryškus užrašai „Die goldene Stadt, die goldene Stadt“ mirgėjo ant visų tvorų ir sienų.“ – prisimena aktorė. *Ibid*, p. 35-36.

¹⁴¹⁴ Michael Burleigh. *The Third Reich: A New History*, London: Pan Macmillan, 2011, p. 301-302.

susidomėjimą, nors tai ir nėra nauja filma – ją Vilniuje matėme bent prieš 4 metus. Filma savo meniniu lygiu priskirta prie geresniųjų, be to, vyr. vaidmeny pasirodo seniai matyta, viena įdomiausių vokiškojo ekrano atstovių – švedė Zarah Leander. Šios dvi aplinkybės verčia šią filmą vertinti kaip neeilinę”, – teigta 1942 lapkritį¹⁴¹⁵. Populiarios Detlef Sierck melodramos taip pat nestokojo užmaskuotų propagandinių tendencijų¹⁴¹⁶, tačiau okupuotoje Lietuvoje nebuvo minima, jog režisierius seniausiai emigravęs į JAV ir ten Douglas Sirk vardu kuria atvirai prieš nacius nukreiptą produkciją¹⁴¹⁷.

Visgi reikia pastebėti, jog žymių Vokietijos aktorių vardai Lietuvoje propagandos tikslais buvo išnaudojami žymiai menčiau nei Vokietijoje¹⁴¹⁸. Aktorių vardai ir fotografijos dažniausiai likdavo publikacijų apie juos ar jų filmus rėmuose, o kino mylėtojus propagandiniam veikimui paskatinti turėjusios publikacijos, kaip pvz.: aktorius Heinrich George gatvėse renkančio aukas Žiemos pagalbai fotografija¹⁴¹⁹, veikiau buvo išimtyms o ne taisyklės. Tačiau net ryškesnių propagandinių tendencijų neturėję, grynai pramoginiai

¹⁴¹⁵ Alvydas [Vytautas Alseika]. *Vilniaus kinuose* in: *Naujoji Lietuva*. 1942 11 01, Nr. 259 (415), p. 6.

¹⁴¹⁶ Minėtame *La Habanera* išryškėja nacistinei ideologijai naudingas tėvynės (*Heimat*) sampratos išnaudojimas. Zarah Leander vaidinama švedė herojė kelionės į Puerto Riką metu susižavi šalimi ir vietiniu donu, ji nusprendžia likti čia ir jį vesti – tačiau gyvenimas užsienyje nedėkingas, po kurio laiko ji supranta atsidūrusi svetimoje šalyje ir santuokoje be meilės. Bet viskas susiklosto (nacistinei ideologijai) palankia linkme – švedė ištrūksta iš nevykusios santuokos ir grįžta į Tėvynę „Galų gale laimi mokslas ir savojo krašto, savųjų tautiečių ilgesys.” *Ibid*, p. 6. Plačiau apie propagandines tendencijas Detlef Sierck nacistinėje Vokietijoje kurtose melodramose: Bonnell, Andrew G. *Melodrama for the Master Race: Two Films by Detlef Sierck (Douglas Sirk)* in: *Film History*, No. 2, 1998, p. 208-218.

¹⁴¹⁷ Tuo metu režisierius jau filmavo juostą *Hitlerio bepročiai (Hitler's Madman, 1943)* pasirodžiusią 1943-aisias. Vokietiją režisierius paliko dar 1937-aisias, dėl persekiojimų nukreiptų prie jo žydų kilmės žmoną.

¹⁴¹⁸ Plačiausiai Vokietijos kino žvaigždžių sistemą kaip propagandos priemonę Trečiajame Reiche yra aprašęs Andrea Winkler-Mayerhöfer. *Starkult als Propagandamittel? Studien zum Unterhaltungsfilm im Dritten Reich*, München: Olschlager, 1992.

¹⁴¹⁹ *Iš žiemos pagalbos rinklavių Vokietijoje* in: *Savitarpinės pagalbos žinios*, 1942 01 30, Nr. 4, p. 1. Žymaus aktoriaus veidas turėjo skatinti skaitytojus pačius aukoti Savitarpinei pagalbai, ar dėtis prie aukų rinkimo. Verta pastebėti, jog XX a. 3 dešimtmetyje išgarsėjęs aktorius Heinrich George iki naciams ateinant į valdžią buvo aktyvus Vokietijos komunistų partijos (*Kommunistische Partei Deutschlands*) narys. Naciams paėmus valdžią, aktorius tapo daugelio atvirai propagandinių nacių filmų veidu, iš dalies taip bandydamas išpirkti ir praeities „nuklydimus“. Šis persivertimas buvo itin naudingas nacistiniam režimui, kuris dosniai atsidėkodavo aktoriui. Peter Fritzsche. *Life and Death in the Third Reich*, Cambridge / London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2008, p. 48; Klaus Kreimeie. *Op. Cit.*, p. 295-297.

filmai totalitarinėje nacistinėje sistemoje galėjo įgauti propagandinę funkciją. *Zentral-Filmgesellschaft Ost* dokumentuose aiškiai suformuluotos organizacijos užduotys ir tikslai okupuotose Rytų teritorijose: „1. Šviesti, pvz.: padaryti Bolševizmą neįmanomą kaip doktriną ir parodyti jį ir jo karinę industriją, kaip atsakingus dėl žemos Rytų kraštų gyventojų padėties. // 2. Linksminti, siekiant išlaikyti ir padidinti malonumą dirbant. // 3. Mokyti įgūdžių, jog tai kas yra sukuriama krašte atitiktų Vokietijos normas ir reikalavimus. // 4. Bauginti, siekiant sumažinti neramumus visuomenėje iki minimumo, ir kelti pagarbą žmonių požiūryje į Vokietijos industrinę ir militaristinę dominavimą. // 5. Užkirsti kelią individualios tautinėms grupėms turėti autonomiją kultūros ar panašiose srityse, ir dėl to galinčioms norėti laisvės pačioms administruoti savo reikalus“¹⁴²⁰. Antrasis uždavinių punktas praktiškai pavertė kiekvieno Lietuvoje demonstruojamo filmo, kaip laisvalaikio praleidimo formos, seansą propagandine veikla.

Rašydamas apie vokiečių okupacijos metais kurtą lietuvių dramą, Vytautas Kubilius pastebėjo, jog „Lietuviškoje dramoje, kaip ir daugelyje prozos kūrinių gyvenimas sustojęs prieškario laike. To meto tipažai, žmonių santykiai ir konfliktai – dramatinio veiksmo pagrindas. Sugrižti į nepriklausomybės laikų gyvenimo būdą ir atmosferą – nusiramino, paguodos ir vilties maršrutas karo baisenybių prislėgtiems žmonėms“¹⁴²¹. Gausiai okupuotoje Lietuvoje demonstruoti pramoginiai, neretai dar prieškariniu statyti vokiški filmai taip pat tarnavo kaip pabėgimas nuo baisios karo metų realijos. Vokietijos kino tyrėjų teigimu, 1942-1944 įvykę pokyčiai Vokietijos kinų produkcijoje taip pat aiškintini eskapistine pramoginių filmų galia – tuo metu drastiškai išaugusi pramoginių filmų gamyba atspindėjo visuomenės nusivylimą užsitęsusių karu ir norą atitrūkti nuo jo¹⁴²². Okupuota Lietuva – puikus įrodymas, jog dėl galimybės bent kelioms valandoms pabėgti nuo karo realijų kino teatrų lankytojai buvo pasiryžę aukoti nemažą kiekį pinigų ir net palikti dalelę savo orumo prie kino teatrų durų. Tačiau šis pabėgimas buvo organizuotas nacių ideologų. Iš masiškai lankomų pramoginių filmų surinktomis lėšomis ne tik buvo kurstoma karo mašina, nuo kurios kino teatrų lankytojai taip norėjo pabėgti, bet kino teatrai tarnavo ir kaip masių psichologai, iš kurių išėję lankytojai, turėjo uoliau sukti tos pačios karo mašinos ratus – „<...> išlaikyti ir padidinti malonumą dirbant“¹⁴²³.

¹⁴²⁰ Ralf Forster. *Op. Cit.*, p. 320.

¹⁴²¹ Vytautas Kubilius. *Op. Cit.*, p. 177.

¹⁴²² David Welch. *Op. Cit.*, p. 36.

¹⁴²³ Ralf Forster. *Op. Cit.*, p. 320.

Žvelgiant į okupuotoje Lietuvoje rodytus kino filmus, kaip į laisvalaikio pramogos formą, iškyla ir kitas klausimas – t. y. šių kino filmų santykis, su prieškariu pramoginių filmų flagmanu buvusia Holivudo produkcija. Nacių okupacijos metais spaudoje neretai pabrėžta, jog Holivudo kino filmai yra žymiai menkesnės vertės, nei vokiški. Pati Vokietijos-SSRS karo pradžia taip pat piešta ir kaip Lietuvos žiūrovų išvadavimas ne tik nuo prastų sovietinių, bet ir amerikietišku filmų: „Sovietinių ir amerikoninių kūrybų neskoningsoms filmoms, kurios buvo rodomos bolševikų laikais krašte, charakteringi yra tokie dalykai, dėl kurių kariuomenė tomis dienomis konfiskavo vieną Jungtinių Valstybių filmą su Jan Kiepura, kurios premjera dideliais plakatais buvo skelbiama 1941 metais birželio 23 diena!“ – teigta praėjus vieneriems nacių okupacijos Lietuvoje metams¹⁴²⁴. „Kokios gi buvo pirmosios filmos Vilniuje? Reikia pripažinti, kad jos buvo tikrai aukšto meninio lygio ir savo aiškiu kontrastu su bolševikiniais šlamštais, kaip bematant pavergė vilniškę publiką. Ji įsitikino, kad ekrane rodoma ne įsipykusi, svetima miesto gyventojui, jo dvasiai, propaganda, bet tikras, nemeluotas, vakarų Europos gyvenimas, žymiai skirtingesnis ir nuo seniau mūsų publiką maitinusių Hollywoodo blizgučių. Ji pamatė, kad vokiečių kino filmų kūrėjų tikslas nėra po kuria nors tariamai nekaltos, bet dažnai aiškiai pamatomos fabulos skraiste piršti publikai savo gyvenimo idėjas. Ji greit galėjo patirti, kad vokiškos filmos tarnauja tikrai menui, gali jos būti daugiau ar mažiau rimto pobūdžio, lengvo ar sunkaus turinio, tačiau niekuomet nesieks vilioti žiūrovų savo santvarkos bučin, nesieks juose kelti ir destruktivių, anarchinių minčių, kaip tat ne kartą yra buvę su bolševikų firmomis“, – vokiški kino filmai aukštinti kitoje publikacijoje¹⁴²⁵. Kritikos Amerikos pramogų pasauliui pasitaiko ir pačiuose kino filmuose, štai filme *3 Kodonai* (*Die drei Codonas*, 1940) vaizduotas pavojingas JAV cirko artistų gyvenimas. Tiesa, filmas neįtikino Lietuvos kritikų: „Dvyniai cirko savininkai, žiną vieną vienintelį dalyką pasaulyje – gerą biznį, kad ir žinant Amerikos biznieriaus ypatybes, truputį per daug nušaržuoti“, – teigta, apie filme pavaizduotus cirko artistus išnaudojusius JAV biznierių¹⁴²⁶.

Iš tiesų, akylesni stebėtojai galėjo pastebėti, jog žerdami kaltinimusi ir menkindami JAV kino produkciją naciai savo pačių kino industriją pastato

¹⁴²⁴ *Vieneri filmos darbo metai Lietuvos generalinėje srityje* in: *Į laisvę*, 1942 08 19, Nr. 192 (353), p. 2. Ar filmas su žymiu lenkų aktoriumi ir dainininku Jan Kiepura tikrai buvo numatytas demonstruoti 1941 birželio 23 duomenų rasti nepavyko, tačiau sovietų okupacijos metais Lietuvoje tikrai parodyti 3 JAV kino filmai.

¹⁴²⁵ Alvydas [Vytautas Alseika]. *Metai Vokiškos filmos Vilniuje* in: *Naujoji Lietuva*, 1942 07 12, Nr. 163 (319), p. 6

¹⁴²⁶ K. Čerkeliūnas. *Filma iš cirko gyvenimo* in: *Į laisvę*, 1941 10 21, Nr. 103, p. 4.

į nedviprasmišką padėtį. Nors dabar jie peikė prieš nacių politiką garsiai pasisakiusių lenkų kilmės aktorių ir dainininką Jan Kiepurą, tačiau paskutiniai Lietuvoje su juo rodyti filmai buvo kurti būtent Vokietijoje ir Austrijoje¹⁴²⁷. Nors spaudoje garsiai skelbta, jog vokiški filmai žymiai skirtingesni nuo „Hollywoodo blizgučių“, tačiau tuo pačiu metu Lietuvos kino teatruose rodytas žymaus Holivudo kino filmo *It Happened One Night* (1934) vokiškas perdirbinys – filmas *Laimės vaikai* (*Glückskinder*, 1936)¹⁴²⁸. Filme skambančioje dainoje *Ich wollt' ich wär' ein Huhn* vokiečių aktorius Willy Fritsch prisipažino norintis būti pagrindinį vaidmenį amerikietiška filmo variante atlikusiu aktoriumi Clark'u Gable'u¹⁴²⁹, o Willy Fritsch kompanionė Lilian Harvey pareiškė norą būti... Mickey Mouse'u!

JAV populiarojo kultūra nemaža dalimi jau buvo persmelkusi tiek Vokietijos, tiek to meto Lietuvos visuomenės, ir nors vienas pagrindinių šio kultūros nešėjų, Holivudo filmai, okupacijos metais ir buvo uždrausti, tačiau šios kultūros atspindžiai manifestuodavosi kitokiomis formomis. Vokiečių viršininkai lietuvių pavaldinius viešai galėjo išvadinti „Miki Mausais“¹⁴³⁰, būtent vokiečių okupacijos metais, pasirodo ir „Lietuviškas literatūrinis „Mickey Mouse“ – Jurgio Baltrušaičio satyrinė poema-pasakėčia vaikams *Įkurtuvės* (1941)¹⁴³¹. „Įvairių nuotykių iš žiurkių, pelių gyvenimo, tik žinoma, meniškai, atitrauktai pavaizduotų, yra davęs kinas, filmos. Ten viena pelė,

¹⁴²⁷ 1939 gruodį rodomas bene žymiausias aktoriaus filmas, Austrijoje kurta *Bohema* (*Zauber der Boheme*, 1937), 1940 sususį rodomas senas vokiškas filmas *Žvaigždžių daina* (*Mein Herz ruft nach dir*, 1934) su Jan Kiepura ir žinomais vokiečių aktoriais ir komikais – Paul Kemp, Paul Hörbiger ir Theo Lingen. Paskutinis tarpukario Vokietijoje kurtas filmas su Jan Kiepura, *Das Abenteuer geht weiter*, pasirodo dar 1939-aisiais, tiesa, jame aktorius atlieka jau tik epizodinį vaidmenį. Žiūrėti: *Ekranas* in: *XX amžius*, 1939 12 22, Nr. 294 (1046), p. 11; *Ekranas* in: *XX amžius*, 1940 01 13, Nr. 10 (1061), p. 11.

¹⁴²⁸ Tiek amerikietiškas, tiek vokiškas filmai buvo vieni populiariausių savo metų kino filmai savo šalyse. *Laimės vaikai* buvo pirmasis parodytas filmas renovuotame ir *Soldatenkino II* pervadintame *Helios* kino teatre: *Naujas kinas Vilniuje* in: *Naujoji Lietuva*, 1942 07 10, Nr. 161 (317), p. 2.

¹⁴²⁹ Vokietijos atsaku to meto JAV kino žvaigždei Clark Gable buvo laikomas aktorius Hans Albers. Michael Burleigh. *Op. Cit.*, p. 301.

¹⁴³⁰ Tokį atvejį savo dienoraštyje fiksuoja Zenonas Blynas: “Bene 11 IX [1941 rugsėjo 11 – A.D.] visų akivaizdoje (vokiečių ir lietuvių karininkų) 11 rez[ervinio] pol[icijos bataliono] vadas mjr. Lechthaleris ltn. Buinauską išvadino „Miki Maus“. Apie tai buvo pranešta komendantui Kviecinskui“ Zenonas Blynas. *Op. Cit.*, p. 179. 1941 09 18 įrašas. Walt Disney sukurtas peliuku Mikio (Mickey Mouse) personažas buvo itin populiarus Trečiajame Reiche, apie tai žiūrėti: Carten Laqua. *Mickey Mouse, Hitler, and Nazi Germany: How Disney's Characters Conquered the Third Reich*, New Castle: Hermes Press, 2012.

¹⁴³¹ Jurgis Baltrušaitis. *Įkurtuvės*, Kaunas: Valstybinė leidykla, 1941.

žinomum, atitrauktu būdu, net garsi aktorė pasidarė. Tai garsioji Mickey Mouse, ne vieno kino lankytojo pažįstama ir mėgiama // Visai neseniai išėjo iš spaudos ir lietuviškas literatūrinis „Mickey Mouse“, – knygą su Walt Disney personažu spaudoje atvirai lygino Juozas Žiugžda¹⁴³². Nuošalėje neliko ir kiti JAV populiariosios kultūros personažai, štai Jūratės Milašiūtės apsakyme vaikams *Stasiukas kapitonas* laivo pavidalu atgimsta legendinis džinglių herojus Tarzanas¹⁴³³ ir pan. JAV populiarioji kultūra netiesiogiai aukštinta net straipsniuose, kurie turėjo demonstruoti puikius Trečiojo Reicho kino industrijos pasiekimus. Štai Antanas Barčius vaizdingai aprašė *Vienos kino studijos (Wien-Film Gmbh)* darbą, tačiau straipsnio pavadinimas - *Dunojaus pakrančių Hollywoode*, netiesiogiai palaikė mintį, jog tikrosios filmų karalijos idealas yra ne prie Dunojaus ar Havelo upės krantų¹⁴³⁴, o už Atlanto esančioje Kalifornijoje. Nors okupuotos Lietuvos kino ekranuose karaliavo vokiški kino filmai, kurie buvo vienintelė kino pramoga, tačiau žiūrovų širdyse Vokietijos kinematografas vis dar buvo tik antrasis Holivudas.

III. 2. 2. Kinas kaip ideologija – Vokietijos filmai prieš britų imperialistus

Netrukus nuo karo veiksmų pradžios Vokietijoje jau pasirodė pirmieji meniniai filmai, atvirai nukreipti prieš Didžiąją Britaniją ir jos politiką. Dauguma šių filmų pasiekė ir nacių okupuotos Lietuvos kino ekranus. Tokiu filmu buvo ir pirmasis Lietuvoje nacių okupacijos metais pasirodęs meninis filmas – 1941 liepą Vilniuje rodyti pradėtas *Ohm Krüger* (1941)¹⁴³⁵.

Šis filmas laikytinas itin svarbiu nacių kino propagandos kūrinium. 5,5 mln. Reichsmarkų kainavęs filmas buvo grandiozinis spektaklis, viršijęs vidutinę meninio filmo produkcijos kainą nacistinėje Vokietijoje penkis kartus. Filmą kūrė geriausi specialistai, o jame vaidino viena ryškiausių Vokietijos ekrano žvaigždžių – Emmil Jannings. Filmu kūryba akylai prižiūrėta paties propagandos ministro Goebbelso, o filmui nacistinėje kino sistemoje apdovanoti sukurta atskira įvertinimo kategorija – tai pirmasis nacių

¹⁴³² J. Žg [Juozas Žiugžda]. *Lietuviškas literatūrinis „Mickey Mouse“* in: *Į laisvę*, 1941 11 21, Nr. 129, p. 4.

¹⁴³³ J[ūratė]. Milašiūtė. *Stasiukas kapitonas* in: *Žiburėlis*, 1942 01 31, Nr. 2, p. 20-22.

¹⁴³⁴ Prie Havelo upės kranto, Postdame, įsikūrusi žymioji Babelsbergo kino studija, iš čia veikė didžiausią to meto Vokietijos kino studija *UFA*. Nacių okupacijos metais pasirodžiusiam reportažui iš šios studijos pavyko parinkti ne tokį dviprasmišką pavadinimą. Apie Babelsbergo kino studiją - K[ęstutis] Čerkeliūnas. *Filmų mieste* in: *Savaitė*, 1943 01 09, Nr. 1, p. 10; apie Vienos kino studiją - Ant[anas] Barčius. *Dunojaus pakrančių Hollywoode* in: *Ateitis*, 1944 01 18, Nr. 14 (317), p. 4.

¹⁴³⁵ *Vilniaus ekranuose* in: *Naujoji Lietuva*, 1941 07 11, Nr. 12, p. 3.

filmas paskelbtas *Tautos filmu (Film der Nation)*¹⁴³⁶. Filmas laisvai rėmėsi Pietų Afrikos politikos Paul Kruger (1825-1904) biografija ir vaizdavo anglų-būrų karą. Paul Kruger filme parodomas kaip Hitlerio atitikmuo, jis supranta britiško imperializmo keliamą grėsmę ir, kitaip nei neveiksni jo aplinka, pats imasi iniciatyvos kovoti prieš britus. Tuo tarpu britai parodomi kaip kraugeriai, kuriems nerūpi mažųjų tautų ar civilių gyventojų gyvybės, tam puikiai tiko filme grafiškai atvaizduotos anglų Pietų Afrikoje iš tiesų kurtos koncentracijos stovyklos. Filmas bando įtikinti, jog nežmogiškos sąlygos stovyklose kurtos specialiai tam, jog būtų susidorota su jų kaliniais, tuo tarpu filmo pasirodymo metu naciai kūrė dar baisesnių koncentracijos stovyklų tinklą okupuotose Rytų teritorijose. Galiausiai filmo pabaigoje Emmil Jannings personažas pranašauja, jog ateityje Didžioji Britanija dėl savo baisių poelgių turės būti sutriuškinta kitos jėgos, taip padarant pasaulį geresne vieta gyventi. Suprantama, jog tai buvo nuoroda į Vokietiją ir prasidėjusį Antrąjį Pasaulinį karą.

Tai, jog *Ohm Krüger* (1941) pasirinktas kaip pirmasis nacių okupuotos Lietuvos gyventojams parodytas meninis filmas, nebuvo atsitiktinumas, tai buvo propagandinis pareiškimas. Filmu sklaidą Europoje tyręs Roel Vande Winkel teisingai pastebi, jog dėl atvirai propagandinių tendencijų filmas negalėjo būti rodomas neutraliose valstybėse, netgi Franko Ispanijoje jis nebuvo prieinamas plačiajai publikai. Tačiau jis buvo puikiai priimtas „didžiojoje Vokietijoje“ t.y. Vokietijoje ir Austrijoje (nors kai kurie žiūrovai kritikavo neįtikinamus filmo propagandinius momentus), rodytas Vokietijos sąjungininkių – Italijos (1941), Japonijos (1943) – kino teatruose, bei demonstruotas artimai nuo Vokietijos priklausiusių šalių (Slovakijos, Kroatijos, Rumunijos, Vengrijos, Bulgarijos, Suomijos), kurios negalėjo atsisakyti filmo distribucijos, kinuose. Tačiau autoriaus teigimu filmo sklaida buvo varžoma nacių okupuotose teritorijose. 1941 birželį Liuksemburge, kurį naciai laikė ne okupuotu, o „sugrąžintu į Reicho teritoriją“, pradėtas demonstruoti filmas publikos buvo sutiktas priešišškai ir nepateisino nacių lūkesčių. Todėl filmo nuspręsta nedemonstruoti kitose okupuotose teritorijose, mat manyta, jog Lenkijoje ar Norvegijoje jis gali kaip tik sustiprinti prieš nacių nukreiptus jausmus. Šių šalių žiūrovai ekrane matomą anglų prievartą prieš būrus galėjo tapatinti su vokiečių prievarta prieš jų tautas. Okupuotose šalyse filmai rodyti tik uždaroje, išskirtinėse peržiūrose skirtose vokiečių kariams ir vietos kolaborantams. Roel Vande Winkel teigimu tebuvo

¹⁴³⁶ Roel Vande Winkel. *Ohm Krüger's Travels: A Case Study in the Export of Third-Reich Film Propaganda* in: *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, 2009, Vol. 35, No. 2, p. 108-124.

padaryta vienintelė išimtis – filmas atvirai demonstruotas okupuotose Prancūzijos teritorijose, tikėta jog čia filmas pakurstys seną anglų-britų priešišumą, Prancūzijoje demonstruota filmo versija buvo koreguota, jog išryškintų istorinius šio priešiško faktus¹⁴³⁷. Visgi autorius nepastebi filmo demonstravimo fakto okupuotose Baltijos valstybėse, čia filmo premjera įvyko tik praėjus mėnesiui nuo jo fiasko Liuksemburge, okupuotos Lietuvos gyventojai turėjo galimybę jį išvysti vieni pirmųjų pasaulyje (filmas be Vokietijos, Austrijos ir Liuksemburgo anksčiau pasirodė tik Italijoje), o milžiniškas filmo biudžetas, bei Emmil Jannings vardas tikrai turėjo palikti įspūdį.

Kaip ir Prancūzijoje, Lietuvoje šį filmo įspūdį dar turėjo stiprinti išoriniai veiksniai skirti filmo propagandinėms tendencijoms perteikti. „Vilniaus visuomenė jau seniai buvo mačiusi gerų filmų, todėl šiuo metu jinai į kiną veržiasi nematytu noru. Ir tikrai kine yra ko pamatyti. Ekrane gausi kronika iš vokiečių karo Afrikoje, po to, eina puikiai pagaminta filma „Ohm Kruger“. <...> Anglija, kuri save laikė kultūringiausia Europos šalimi, grobuonišku karu išvarginusi ir išnaikinusi būrų tautelę, analogiškai panašėja į Sovietų Rusiją, kuri lygiai tokiomis panašiomis sąlygomis kovojo su maža, bet narsia tauta – Suomiais, kuomet irgi toks pats pasaulio dėmesys ir užuojauta buvo reiškama užpultajai Suomijai“, – tokiais ir panašiais sakiniais pristatytas filmas¹⁴³⁸. Lietuvos spaudoje imperialistinė Anglijos politika tuoj pat sulygiuota su SSRS vykdytomis kitų šalių okupacijomis, taip bandant neapykantą vienam režimui (SSRS) perprojektuoti į neapykantą kitam (Anglijai). Ši taktika išliko pagrindine Lietuvoje demonstruojant visus anti-britiškus filmus, kurie taip pat dažniausiai sekė vienu šablonu – akcentavo kolonijinę britų politiką ir jų vykdytą mažųjų tautų priespaudą. Tokią pačią britų kolonijinės politikos Afrikoje temą nagrinėjo kartu su *Ohm Krüger* (1941) ir keliais kitais filmais Kaune vaidybinių filmų demonstravimo pradžią žymėjęs filmas *Carl Peters* (1941)¹⁴³⁹. Kita stambi tokių filmų grupė vaizdavo airių tautos pasipriešinimą britams bei šių priespaudą airiams: Lietuvoje demonstruotas pirmuoju atvirai anti-britišku nacių filmu laikomas *Linai iš Airijos (Linen aus Irland, 1939)*¹⁴⁴⁰, airių laisvės troškimą („Aštuonis

¹⁴³⁷ *Ibid.*, p. 113-121.

¹⁴³⁸ *Vilniaus ekranuose* in: *Naujoji Lietuva*, 1941 07 11, Nr. 12, p. 3.

¹⁴³⁹ Kaune vaidybiniai filmai nacių okupacijos metu pradėti demonstruoti nuo 1941 08 08, abu anti-britiški filmai parodyti jau pirmąją vaidybinių filmų demonstravimo savaitę. *Puikios filmos Kauno kinuose* in: *Į laisvę*, 1941 08 08, Nr. 40, p. 3.

¹⁴⁴⁰ Tiesa, filmas susilaukė kritikos spaudoje: „Idėja nelabai išryškinta dėl silpnokos vaidybos. Kai kurie vaizduojamosios prekybos ministerijos asmens, pasireiškę dar

šimtmečius anglai valdo Airiją, bet nenuslopino airių laisvės troškimo“) demonstravo *Glenarvono lapė* (*Der Fuchs von Glenarvon*, 1940)¹⁴⁴¹. Anti-britiška propaganda neapsiribojo vien tik kino ekranais. Dideliais tiražais lietuvių kalba leidžiamos knygos ir brošiūros, tokios kaip Karl Janson *Seni ir amžinai nauji britų valdžios metodai* (1942)¹⁴⁴² ar Wolfgang Loeff *Anglija be kaukės: britų politikos faktai* (1942)¹⁴⁴³, be įprastų skyrių Airijai ir būrams, dėmesio skirdavo ir Lietuvai. Teigta, jog „Šiandien, kaip ir šimtmečius atgal, vienintelis Anglijos tikslas visuomet buvo pinigai. Anglija pradėdavo karus tik sau pralobti arba kitų tautų susipratimui nuslopinti. <...> Ar Anglija kada nors norėjo užstoti Baltijos tautas – lietuvius, latviu ir estus, nekalbant jau dėl savo kraujo praliejimo? Ne. Šiandien, istorijos akimis atsižiūrint, mes galime tvirtinti: visi anglų gražūs žodžiai ir priemonės buvo tik niekšystė ir išdavystė, tik skraistė anglų egoistiniams reikalams padengti. Europa turėjo būti sudraskyta ir silpna. <...> Anglijos svajonė – Sovietų Europa“¹⁴⁴⁴. Įdomu, jog būtent nacistinės okupacijos Lietuvos spaudoje aktyviau pradėtas linksniuoti ir Mahatma Gandhi vardas¹⁴⁴⁵ (žinoma, kalbant apie Didžiosios Britanijos priespaudą indams), kurio vardas taikaus pasipriešinimo kontekste bus minimas ir Lietuvai vaduojantis iš sovietinės okupacijos 1990-aisias.

1941 liepą pirmuoju filmu šalyje pasirinkdami demonstruoti *Ohm Krüger* (1941) naciai parodė, jog jie pasitiki lietuviais, jog tiki, kad šie netapatins ekrane matomų britų kolonistų su gatvėmis žygiuojančiais nacių kariais. Tam jie turėjo pagrindo – daugumos etninių lietuvių vokiečių kariai buvo sutikti džiaugsmingai, kaip išvadotojai nuo sovietų priespaudos. Tačiau šis pasitikėjimas nebuvo toli apskaičiuotas. Netrukus ekrane matoma britų priespauda prieš mažąsias tautas lietuviams nebepriminė vien sovietinės okupacijos, ji vis labiau panašėjo į kasdienybę nacių okupuotoje šalyje. „Mačiau filmą „Glivendo lapė“ [turėtų būti *Glenarvono lapė* – A. D.] ar panašiai „Forume“. Kvaili tie vokiečiai. Tokią filmą gerai parodyti Vokietioj ir Airijoje, bet ne Lietuvoj. Lietuvoj kiekvienas galvoja apie vokiečių

prieš Didįjį karą, stipriai nušaržuoti“ – teigta laikraštyje *Į laisvę. Kauno kino teatruose* in: *Į laisvę*, 1942 04 01, Nr. 77 (238), p. 2.

¹⁴⁴¹ K. Čerkeliūnas. *Glenarvono lapė* in: *Į laisvę*, 1941 11 12, Nr. 121, p. 3.

¹⁴⁴² Karl Janson. *Seni ir amžinai nauji britų valdžios metodai*, 1942. Leidimo vieta nenurodyta.

¹⁴⁴³ Wolfgang Loeff. *Anglija be kaukės*. Kaunas: Valstybinė leidykla, 1942. 1942-aisias knyga lietuviškai išeina du kartus, 4000 ir 5000 egz. tiražu.

¹⁴⁴⁴ Karl Janson. *Seni ir amžinai nauji britų valdžios metodai*, 1942, p. 3, 20, 30.

¹⁴⁴⁵ Pvz.: Mahatma Gandhi in *Ateitis*, 1943 02 16, Nr. 38, p. 2; *Gandhis baigė bado streiką* in: *Ateitis*, 1943 03 04, Nr. 52, p. 3; Simas Balys. *Jeigu Gandhi nemirs?..* in: *Ateitis*, 1943 03 06, Nr. 54, p. 5 ir t. t.

[vykdomą] lietuvių tautos slopinimą. Nieko. Ji daugeliui sukels naudingų minčių. Patys vokiečiai tai nori – ją rodydami“, – jau 1941 metų rugsėjį apie airių kovą už nepriklausomybę demonstruojantį filmą dienoraštyje rašė Zenonas Blynas¹⁴⁴⁶. Jam pritarė nemaža dalis tautiečių JAV žvalgybos dokumentuose apie padėtį Lietuvoje, nepaisant šalyje skleidžiamos propagandos, nuolat linksniuojamas teigiamas lietuvių požiūris į JAV ir Didžiąją Britaniją (nors ir konstatuojama, jog šis požiūris galėtų būti dar geresnis, jei valstybės garantuotų Lietuvos nepriklausomybę po karo)¹⁴⁴⁷, tuo tarpu LAF pagrindininkai šalyje skelbė, jog svarbiausia yra išlaukti kol vokiečiai nugalės sovietus, o tada vokiečius nugalės anglosaksai. Vokiečių karių vaizdas etniniams lietuviams gal ir buvo malonesnis už sovietų karius, tačiau jie būtų atidavę viską, kad tik gatvėje išvystų britų imperialistus.

1943 lapkritį Europoje įvyko kito anti-britiško vokiečių filmo premjera. Vokiečiai ekrane įamžino laivo *Titanikas* katastrofą 1912-aisias. Filme *Titanic* (1943) rodyta, kaip saujelė britų verslininkų su šį laivą kūrusios bendrovės *White Star Line* prezidentu J. Bruce Ismay (vaidino aktorius Ernst Fritz Fürbringer) dėl savo kapitalo rizikuoja visais likusiais šio laivo keleiviais. Norėdami padidinti akcijų vertę jie įsako laivo kapitoniui vesti laivą per pavojingų ledkalnių pilną vandenyną rekordiniu greičiu. Vienintelis laivui kilusį pavojų supranta vienas iš laivo karininkų – tačiau jis yra vokiečių ir jo britai net nesiruošia klausyti. Suprantama, viskas baigiasi katastrofa. Filmas turėjo daryti aliuiziją, jog britų valdžia taip pat savanaudiškai ir neatsakingai rizikuoja visos šalies gyvybe kovodama su Vokietija. Tačiau filmo gamybos darbai užtruko, jis turėjo pasirodyti žymiai anksčiau. Kai jis buvo baigtas, vokiečių cenzoriai nusprendė, jog Vokietijoje šio filmo rodyti negalima, nes vietos gyventojai britų kapitalistų veiksmus filme gali sutapatinti su nacių valdžios veiksmis Vokietijoje. Vietoj to, filmo premjera įvyko Paryžiuje, jis taip pat rodytas kai kuriuose nacių okupuotose regionuose, režimui palankiose valstybėse¹⁴⁴⁸. Tačiau kitaip nei *Ohm Krüger* (1941), okupuotoje Lietuvoje šis filmas nepasirodė, panašu, jog naciai lietuviais nebesipatikėjo taip, kaip anuomet.

¹⁴⁴⁶ Zenonas Blynas. *Op. Cit.*, p. 233. 1941 09 15 įrašas.

¹⁴⁴⁷ Pvz.: *Lithuania under German Occupation, 1941-1945. Despatches from US legation in Stockholm* (ed. Thomas Remeikis), Vilnius: VU University Press, 2005, p. 297; 318.

¹⁴⁴⁸ Plačiausiai filmo kūrimo aplinkybes ir propagandines tendencijas aprašė Vokietijos Titaniko draugijos prezidentas Malte Fiebing-Petersen. *Titanic (1943): Nazi Germany's version of the disaster*, Norderstedt: Books on demand GmbH, 2012. Tiesa, knygoje autorius paankstina filmo premjeros datą kone pusmečiu, vėlesni tyrėjai pataisė šiuos teiginius.

III. 2. 3. Kinas kaip ideologija – „žydai už Stalino pečių“

Kodėl prasidėjus SSRS-Vokietijos karui Lietuvoje rodyti daugiau rodyti anti-britiški filmai, šiuos vyniojant į sovietinio išnaudojimo kontekstą juos lydinčiuose spaudos straipsniuose? Juk nacistinėje Vokietijoje tikrai buvo ir anti-sovietinių filmų.

Iš tiesų, naciams atėjus į valdžią kurti propagandiniai filmai, tokie, kaip *Hitlerjunge Quex* (1933) ar *Um das Menschenrecht* (1934), nestokojo prieš komunistus nukreiptų tendencijų, šaržuotai vaizdavo juos blogiausioje šviesoje, tačiau tai buvo vietiniai – Vokietijos komunistai. Bet Vokietijoje buvo sukurti ir keli filmai, kurių veiksmas vyko pačioje SSRS, tai Pavolgio vokiečių gyvenimą ir kančias demonstravę – *Flüchtlinge* (1933) ar *Friessenot* (1935), juose SSRS komunistai vaizduoti kaip menko proto brutalūs žmogžudžiai. Šie filmai pateko į vokiečių *Tėvynės (Heimat)* filmų kategoriją, panašūs filmai buvo kuriami ir, pvz., apie lenkų skriaudžiamas vokiečių mažumas¹⁴⁴⁹. Vokietijai ir SSRS pasirašius Molotovo-Ribentropo paktą tokie filmai dingo iš Vokietijos kino ekranų, o kelių jau pradėtų statyti anti-sovietinių (ar anti-rusiškų) filmų išleidimas buvo sustabdytas ar nutrauktas. Sustabdytas buvo ir pagarsėjęsio vokiečių propagandisto Karl Ritter¹⁴⁵⁰ filmas *Kaddeten* (1939), nors filmas buvo užbaigtas, tačiau jo premjera visuomenei įvyko tik 1941 gruodį¹⁴⁵¹. Kito režisieriaus filmo – *Legion Condor*, turėjusio vaizduoti to paties vardo vokiečių karių legiono kovas Ispanijos pilietiniame kare, gamyba buvo nutraukta¹⁴⁵². Vokietijai užpuolus SSRS šie filmai buvo prisiminti, pvz.: *Hitlerjunge Quex* buvo išverstas į prancūzų kalbą ir 1942

¹⁴⁴⁹ Ryškiausias pavyzdys, jau karo metu sukurtas itin anti-lenkiškas *Heimkehr* (1941). Plačiau: Ian Garden. *The Third Reich's Celluloid War: Propaganda in Nazi Feature Films, Documentaries and Television*, Stroud: The History Press, 2016, p. 152-160.

¹⁴⁵⁰ Kiti propagandiniai jo filmai, kaip *Išdavikas (Verräte)*, (1936) ir *Patriotai (Patrioten)*, (1937) jau minėti darbe, kaip demonstruoti tarpukario Lietuvoje. Plačiau apie įsitikinusių nacionalsocialistų buvusį režisierių ir jo kūrybą: William Gillespie. *Karl Ritter: His Life and "Zeitfilms" under National Socialism*, Potts Point: German Films Dot Net, 2014.

¹⁴⁵¹ Filmo veiksmas vyko XVIII amžiuje, tačiau jis turėjo aiškia prieš Rusiją nukreiptą idėją. David Stewart Hull. *Op. Cit.*, p. 189.

¹⁴⁵² Visas filmo scenarijus, išlikusios nuotraukos ir kita medžiaga spausdinta: William Gillespie. *Legion Condor – Karl Ritter's Lost 1939 Feature Film*, Sidney: German Films Dot Net, 2019.

kovą rodytas okupuotoje Prancūzijoje¹⁴⁵³, filmas apie Pavolgio vokiečius – *Friessenot* (1935) buvo pervadintas *Kaimas raudonojoje ugnyje* (*Dorf im roten Sturm*) ir taip pat paleistas į ekranus. Tačiau keista, jog nė vieno iš šių filmų nebuvo suskubta parodyti okupuotoje Lietuvoje. Pavyzdžiui, nors *Kaimas raudonojoje ugnyje* kopija dar 1941-ųjų pabaigoje buvo pasiekusi šalį, tačiau tuometi ji demonstruota tik čia dislokuotiems wehrmachto kariams¹⁴⁵⁴, tuo tarpu filmas visuomenei pradėtas rodyti tik 1942-ųjų pabaigoje. „Filma niūri, didelės dramatinės įtampos. Joje matome vokiško kaimo kovą su bolševikais, jų pastangas išnaikinti kaimiečius. Taigi, lietuviams tokia tema ne naujiena“, – apie filmą teigė Vytautas Alseika, pastebėdamas ir lietuviui aktualią jo temą¹⁴⁵⁵. *Kadetai* (*Kadetten*) Lietuvos ekranus pasiekė taip pat tik 1942-ųjų rugpjūtį¹⁴⁵⁶, kiti iš minėtų filmų, atrodo, taip ir nebuvo parodyti civiliams Lietuvos gyventojams. Tad nors SSRS už puolusi Vokietija ir turėjo ką parodyti jau 1941-aisiais, tačiau filmų kopijos buvo nukreiptos pirma fronto kariams ir tik gerokai vėliau jos pasiekė lietuvių civiliams skirtus ekranus. Tai demonstravo nacistinės kino propagandos mašinos spragas – vargu ar anti-sovietinius filmus lietuvių žiūrovai, kaip Zenonas Blynas, būtų sutikę taip dviprasmiškai kaip anti-britiškus.

Vokietijos kino propagandos nesėkmė buvo ir pats ryškiausias, jau karo metais sukurtas, anti-sovietinis filmas. To paties Karl Ritter režisuotas *GPU* (1942). GPU – tai sovietinis saugumas, paraidžiui – *Valstybinė politinė valdyba* (*Государственное политическое управление*), tačiau filmo pradžios titruose pateikta kita šių raidžių interpretacija. Titruose teigta, jog filmas parodo tikrai dalį nusikaltimų GPU atliktų už SSRS ribų, tačiau ir to užteks, jog pasaulis suprastų tikrąją šių raidžių reikšmę: *G* tai *Graven* (siaubas), *P* tai *Panik* (panika), *U* tai *Untergang* (naikinimas)¹⁴⁵⁷. Už 1,5 mln. RM. susuktas filmas galėjo būti itin aktualus Pabaltijo valstybėms. Būtent čia ir prasideda filmo veiksmas. Pirmuose filmo kadruose rodomas sovietų teroras Baltijos valstybėse 1919-aisiais (ekrane užrašas „Baltikum, 1919“),

¹⁴⁵³ Harry Waldman. *Nazi Films in America, 1933–1942*, Jefferson / London: McFarland, 2008, p. 51.

¹⁴⁵⁴ Žiūrėti.: *VERZEICHNIS DER GESPIELTEN FILME in der Zeit vom 9 VII 1941 bis zum 3 XII 1941 mit der Angabe der Brutto - und Nettoeinnahmen* in: LCVA, f. R.-780, ap. 1, b. 5, l. 28.

¹⁴⁵⁵ Alvydas [Vytautas Alseika]. *Vilniaus kinuose* in: *Naujoji Lietuva*, 1943 01 24, Nr. 21 (486), p. 4. Pirmas filmas pasirodė Kaune, 1942 lapkritį.

¹⁴⁵⁶ Vytautas Alseika filmą priskyrė prie geresniųjų. Alvydas [Vytautas Alseika]. *Vilniaus kinuose* in: *Naujoji Lietuva*, 1942 08 06, Nr. 184 (340), p. 4.

¹⁴⁵⁷ Filmas nebėra saistomas autorinių teisių ir legaliai prieinamas internetu, pvz.: *GPU* (1942) prieiga internetu: <https://archive.org/details/1942-GPU> [tikrinta 2019 09 08].

demonstruojama kaip komunistai išvaro iš gražaus dvaro Pabaltijo vokiečių šeimą – šeimos galva ir jo sūnūs nužudomi (už kadro). Tuomet veiksmai keliasi į Rygą 1939-aisias. Vyksta Tarptautinės moterų sąjungos už taiką ir laisvę Rygos sekcijos koncertas. Tačiau tarp koncerto lankytojų yra provokatorius – jis pradeda šaukti, jog visa šita sąjunga yra finansuojama Maskvos, o tarp koncerto lankytojų esantis sovietų diplomatas Smirnovas iš tiesų yra kraugerys budelis Boška. Koncerte grojusi Olga, išgirdusi šiuos kaltinimus, atpažįsta, jog tai tas pats sovietų karininkas Boška, 1919-aisias nužudęs jos tėvą ir brolius. Na o tuomet prasideda klaidus, bet nuotykių pilnas šnipų trileris, kuriame filmo veikėjai siekia atkeršyti už nužudytas gimines, ar išsipainioti iš GPU jiems parengtų pinklių. Greito tempo filmas nuolat keičia lokacijas, vesdamas žiūrovus po skirtingas pasaulio sostines (Ryga, Amstedramas, Paryžius, t. t.), taip įrodydamas, jog GPU tinklas tikrai yra platus ir keliantis pavojų visiems. Tarp skirtingų pasaulio didmiesčių, jau filmo pradžioje, vietos atsiranda ir Kaunui. Ekране trumpai pasirodo Kauno Šv. Arkangelo Mykolo (Igulos) bažnyčia su užrašo „Kowno“. Toliau veiksmai vyksta interjeruose, kurie buvo filmuoti Vokietijos studijose¹⁴⁵⁸. „Kaune“ vyksta GPU suorganizuotas pasikėsinimas prieš armėnų nacionalistų lyderį, sprogstą bombos.

Nors realūs Lietuvos vaizdai filme rodomi vos kelias sekundes, tačiau tai buvo retas atvejis, kai Lietuvos miestas tapo profesionalių, didžiųjų studijų kurto, vaidybinio filmo veiksmo vieta¹⁴⁵⁹. Kaip toks, jis tikrai galėjo dominti ir masinti šalies žiūrovus. 1942 rugpjūtį, kai filmas tik ką pasirodė Berlyno ekranuose, vertinant pirmųjų metų *Ostlando filmų bendrovės* darbą jis minėtas ir Lietuvoje: „Be to ši bendrovė gamina dar savo filmas. Be to, ji įjungia į Reiche pagamintas filmas kitų filmų scenas, kaip tarp kitko buvo padaryta su dabar Berlyne gauta GPU filma, ir gamina kai kurias scenas Kaune. Į savaitinę vadinamąją užsienio filmą įmontuojami Kauno siluetai, kad šalia Lietuviškojo kalbamojo teksto būtų sukurtas ir vietos vaizdas.“¹⁴⁶⁰. Tačiau filmas nesužavėjo nacių propagandos šefo – Joseph'o Goebbels'o. Nors iš dalies filmas atitiko propagandos ministro tokiems filmams keliamus reikalavimus – propagandą pateikė gana pramoginėje formoje, tačiau jis filmą laikė nevykusi. Teigė, jog režisierius perdėm sukarikatūrino sovietus, negiliai

¹⁴⁵⁸ Filme gausiau naudota Latvijoje nufilmuota medžiaga, tačiau ji taip pat sudarė gana nedidelę filmo dalį.

¹⁴⁵⁹ Pavyzdžiui, dar tarpukario Vokietijos kino studijos Lietuvoje filmavo kai kurias žiemos scenas, „rusiškos tematikos“ filmui *Troika* (1930), tačiau Lietuva pačiam filmo naratyve neužėmė jokios vietos.

¹⁴⁶⁰ *Vieneri filmos darbo metai Lietuvos generalinėje srityje* in: *Į laisvę*, 1942 08 19, Nr. 192 (353), p. 2.

nagrinėjo karinius ir politinius klausimus, galiausiai, paprasčiausiai, prastai pastatė filmą (net pavadino jį „mėgėjo darbu“). Propagandos ministro įnišį galima matyti ir oficialiame filmo įvertinime, nors jis buvo akivaizdžiai propagandinis ir aktualia tema, tačiau reitinguojant filmą, jam nesuteiktas nei vienas laipsnis (*Filmprädikat*), tai propagandiniam filmui buvo labai neįprasta¹⁴⁶¹. Ironiška, bet filmo, kurio veiksmas prasidėjo Baltijos šalyse, žiūrovams, iš tiesų iškentėjusiems vienerius sovietų okupacijos metus, filmo nuspręsta nerodyti – jis taip ir nepasirodė Lietuvos kino ekranuose.

Šiek tiek geriau sekėsi su kino kronika ir dokumentiniais filmai, būtent juose nugulė daugiausiai anti-sovietinės medžiagos, mat, kaip pastebėjo kino tyrėjai, kronikos ir dokumentiniai filmai buvo labiausiai ideologizuota Trečiojo Reicho kino produkcija¹⁴⁶². Prieš Antrąjį pasaulinį karą nacistinėje Vokietijoje kurtos 4 skirtingų pavadinimų kino kronikos, 1940-aisiais, nacionalizuojant kino pramonę, jos sujungtos į vieną kino kroniką – *Deutsche Wochenschau*. Tai buvo naudinga ir norint efektyviau kontroliuoti prasidėjusio karo vaizdus. Tačiau ši kronika buvo skirta demonstravimui Trečiojo Reicho viduje. Užsienio žiūrovams buvo skirta kita Vokietijoje gaminama kronika – *Auslandstonwoche*, didžiausios Vokietijos kino kompanijos *UFA* gaminta dar nuo 1927-ųjų. 1940-aisiais jos gamyba perorganizuota ir pertvarkyta, tačiau pavadinimas liko tas pats¹⁴⁶³. Būtent šias kronikas matydavo ir okupuotos Lietuvos žiūrovai, nuo 1942 sausio Ostlando teritorijoms skirtos kino kronikos Lietuvoje demonstruotos su lietuvišku įgarsinimu, pavadinimu Savaitinė *Ostland savaitinė apžvalga*, atitinkamai tokio pačio turinio kino kronikos, tačiau su latvišku ir estišku įgarsinimu demonstruotos okupuotose Latvijos ir Estijos teritorijose. Pavyzdžiui 1944 pradžioje nacių okupuotose Rytų teritorijose cirkuliavo tik 6 *Deutsche Wochenschau* kopijos (visų pirma skirtos wehrmachto kariams), ir 20 *Auslandstonwoche* kopijų (iš jų 5 lietuvių kalba)¹⁴⁶⁴. Užsieniui skirta kronika neretai buvo mažiau ideologizuota nei Vokietijos vidaus naudojimui skirta jos antrininkė, tačiau tai nepasakytina apie propagandą prieš SSRS. Pavyzdžiui 1943-ųjų gegužę užsieniui skirtoje *Auslandstonwoche*, No. 609 buvo demonstruojami šokiruojantys sovietų nužudytų Lenkijos karių ir karininkų Katynėje ekshumacijos ir palaikų vaizdai, tačiau tokie vaizdai niekuomet

¹⁴⁶¹ Ian Garden. *Op. Cit.*, p. 161-171.

¹⁴⁶² David Welch. *Op. Cit.*, p. 167.

¹⁴⁶³ Roel Vande Winkel. *Nazi Newsreels in Europe, 1939-1945: The Many Faces of Ufa's Foreign Weekly Newsreel (Aulsandstonwoche) versus German's Weekly Newsreel (Deutsche Wochenschau)* in: *Historical Journal of Film, Radio and Television*, 2004, Vol. 24, Issue. 1, p. 5-9.

¹⁴⁶⁴ Ralf Forster. *Op. Cit.*, p. 326.

nepasiekė Vokietijos kino ekranų. Nors Goebbels'as, manė, jog juos reikia parodyti Vokietijos publikai, tačiau wehrmachto karinė vadovybė įtikino Hitlerį, jog tokie vaizdai gali demoralizuoti Vokietijos publiką, mat daugelis jų artimųjų, karių, buvo dingę be žinios Rytų Fronte, o tai galėjo paskatinti spekuliacijas, jog juos ištiko toks pat likimas¹⁴⁶⁵.

Lietuvių tokie vaizdai jau neturėjo perdėm stebinti, jau 1941 liepą-rugpjūtį šalies dienraščiuose galime rasti grafiškų fotografijų, demonstravusių sovietų nukankintus lietuvius. Iki metų pabaigos net suspėta išleisti atskirą knygą: Henriko Žagariečio [Henriko Blazo]. *Raudonasis siaubas GPU: jos veikla ir apskritai siautėjimas Lietuvoje*¹⁴⁶⁶. 5200 kopijų tiražu išleista knyga kitais metais buvo papildyta ir išleista dar didesniu – 10000 kopijų tiražu. Abu leidimai iliustruoti bauginančiomis Pravieniškėse ar Rainių miškelyje sovietų nukankintų lietuvių kūnų fotografijomis. 1942-aisias pasirodė Rainių miškelio aukų fotografijomis gausiai iliustruota knygelė *Žemaičių kankiniai*¹⁴⁶⁷. Didžiuliais tiražais spausdinami kraupūs sovietų nusikaltimų dokumentiniai liudijimai, atsiminimai, kaip Jono Petruičio. *Kaip jie mus sušaudė* (1942, 10000 kopijų)¹⁴⁶⁸ ar Broniaus Daunoro. *Čekisto naguose* (1943, 30000 kopijų)¹⁴⁶⁹ Lietuvoje tapo kone pakaitalu karo metais nebespausdintiems (tačiau juodojoje rinkoje ar antikvariatuose medžiotiems) nuotykių romanams¹⁴⁷⁰. Atskiro paminėjimo vertas 1941 spalio 1 pradėjęs veikti *Lietuvos studijų biuras* (*Studien-Büro Litauen*), buvęs Pirmojo generalinio tarėjo (Petro Kubiliūno) žinioje. *Studijų biuras* tyrinėjo pirmosios sovietinė okupacijos laikotarpį, publikavo sovietų nusikaltimus demaskuojančius dokumentus, atsiminimus, leido leidinius *Lietuvių archyvas: bolševizmo metai* (1942-1943, 4 tomai) ir *Bulletin für die Erforschung des Bolschewismus und Judentums* (1941-1944). Biurui taip pat atiteko dar Laikinosios Lietuvos vyriausybės įsteigtas *Raudonojo Teroro Muziejus* Kaune, įsikūręs *Vytauto*

¹⁴⁶⁵ Roel Vande Winkel. *Nazi Newsreels in Europe...*, p. 9-10.

¹⁴⁶⁶ Henrikas Žagarietis [Henrikas Blazas]. *Raudonasis siaubas GPU: jos veikla ir apskritai siautėjimas Lietuvoje*, Kaunas: Valstybinė leidykla, 1941.

¹⁴⁶⁷ *Žemaičių kankiniai: Rainių miškelio tragedija, 1941.VI.24-25*, Telšiai: Žemaičių žemė, 1942.

¹⁴⁶⁸ Jonas Petraitis. *Kaip jie mus sušaudė*, Kaunas: Valstybinė leidykla, 1942.

¹⁴⁶⁹ Bronius Daunoras. *Čekisto naguose*, Kaunas: Žibintas, 1943.

¹⁴⁷⁰ Tai ypač ryšku skaitant Bronio Daunoro atsiminimus *Čekisto naguose* (1943), kuriuose santykis tarp atsiminimų ir fikcinio romano yra labai neaiškus. Pokariu autoriaus atsiminimai iš tiesų tapo šnipų, nuotykių ir aistringų moterų kupina apysaka, kurios veiksmas vyko Kaune pirmosios sovietų okupacijos metu: B. Daubaras [Bronius Daunoras]. *Neramu buvo laisvės alėjoj....* London: Lietuvių namų bendrovė, 1952. Plačiau dokumentinę to meto literatūrą aprašė ir analizavo Vytautas Kubilius. *Op. Cit.*, p. 55-66.

Didžiojo karo muziejaus patalpose. Pagal šio muziejaus medžiagą *Studijų Biuro* paruošta *Raudonojo Teroro paroda*, 1942-aisias demonstruota Kaune, Vilniuje, Telšiuose, Šiauliuose, Panevėžyje ir Ukmergėje, taip pat nestokojo kraują stingdančių sovietų nusikaltimų vaizdų. Spauldoje skelbta, jog parodą aplankė 300000 žmonių, istorikas Arvydas Anušauskas pateikia dar didesnius skaičius¹⁴⁷¹, kalbėta ir apie planus ją demonstruoti užsienyje. *Lietuvos studijų biure* dirbo, 4-ąjį *Lietuvių archyvo* tomą redagavo ir *Raudonojo Teroro parodos* vadėju buvo tarpukario Lietuvoje kino kronikas ir dokumentinius filmus kūręs Petras Babickas. Lietuvos studijų biuras taip pat prisidėjo ir prie ambicingiausio *Ostlando Filmų kompanijos* projekto, anti-sovietinio filmo *Raudonoji migla* (Lietuvoje taip pat naudotas pavadinimas *Raudonasis rūkas*¹⁴⁷², orig. - *Roter Nebel*, 1942-1944).

1942 lapkritį Latvijoje pradėto rodyti filmo *Raudonoji migla* (latviškas pavadinimas *Sarkanā migla*) režisieriumi neretai nurodomas latvių režisierius, tuo metu vienas *Ostlando Filmų kompanijos* administratorių, Voldemārs Pūce (1906-1981), tačiau jį režisavo kitas latvių režisierius Konstantīns Tumils-Tumilovičs (1904-1959). Visgi, kaip pastebėjo filmo istoriją tyrusi Irina Tcherneva, tikrieji filmo statytojai buvo Trečiojo Reicho propagandistai¹⁴⁷³. 19 minučių trukmės filmas, buvo įkvėptas panašios literatūros kaip ir Lietuvoje leistos *Raudonasis siaubas GPU: jos veikla ir apskritai siautėjimas Lietuvoje* ar *Žemaičių kankiniai* – 1942 išleistos Pauls Kovalevskis (pokariu Pāvils Klāns) knygos *Baigais Gads*¹⁴⁷⁴. Gausiai iliustruotoje knygoje taip pat netrūko sovietų nukankintų latvių fotografijų bei antisemitinės retorikos, teigusios, jog Latvijos žydai laukė ir prisidėjo prie sovietų okupacijos, bei jie buvo pagrindiniai latvių kankintojai. Filme demonstruojama kaip sovietai okupuoja Latviją, svarbi vieta skiriama

¹⁴⁷¹ To meto spauldoje skelbta apie 300000 parodos lankytojų pvz.: *Lietuvos Studijų Biuras švenčia 2 metų sukaktuves* in: *Ūkininko patarėjas*, 1943 10 08, Nr. 40 (740), p. 8; Arvydas Anušauskas nurodo net 500000 lankytojų: Arvydas Anušauskas. *Juozo Senkaus liudijimas apie Raudonojo Teroro muziejaus veiklą* in: *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 2 (22), prieiga internetu: http://genocid.lt/centras/lt/588/a/#_ftn2 [tikrinta 2019 08 25]. Šio darbo tikslams užteks patvirtinti, jog skaičius buvo didžiulis. Apie parodą taip pat: Aušra Jurevičiūtė. *Vytauto Didžiojo karo muziejus nacių okupacijos metais, 1941-1944 m.* in: *Kauno istorijos metraštis*, 2016, Nr. 16, p. 171-178; Mantvydas Lugovojus. *Op. Cit.*, p. 154.

¹⁴⁷² Filmas kaip *Raudonasis rūkas* demonstruotas Vilniuje (čia jis demonstruotas pirmiausia), tuo tarpu Kaune rodytas pavadinimu *Raudonoji migla*.

¹⁴⁷³ Irina Tcherneva. *Beyond the surface of "Atrocity image": Fabrication and Circulation of the Nazi Film Red Mist (1942-1954)* in: *Journal of Genocide Research*, Vol. 21, Issue 2, 2019, p. 135-136.

¹⁴⁷⁴ Pauls Kovalevskis. *Baigais Gads*, Rīga: Zelta ābele, 1942.

grafiškos jų aukų fotografijoms ir filmuotai medžiagai, galiausiai baigiama „happy end“ – vokiečių kariais „išlaisvinančiais“ šalį¹⁴⁷⁵. Latviška *Sarkanā migla* nebuvo rodyta Lietuvos kino teatruose, apie filmą net nerašyta spaudoje, tačiau kitaip, nei tais pačiais metais pasirodęs *GPU* (1942), šis filmas patiko jo užsakovams, todėl nuspręsta filmą išversti į 20 skirtingų kalbų ir demonstruoti kituose nacių okupuotose, jiems palankiuose ar neutraliuose kraštuose. Tame tarpe ir Lietuvoje.

Tačiau neapsiribota vien pažodiniu Latviškos filmo versijos išvertimu į kitas kalbas, filmą ruošiant kitų kraštų rinkoms keistas ir filmo turinys. Pavyzdžiui 1944-aisias Švedijoje rodyta filmo versija *Den Röda Dimman* (1944) sutrumpėjo iki 15 minučių, iš Švedijai skirtos filmo versijos dingo nemažai griežtesnių antisemitinių pasisakymų, buvusių latviškoje filmo versijoje¹⁴⁷⁶. Tuo tarpu Lietuvoje vyko atvirkščiais procesas, 1943-ųjų pabaigoje skelbta: „Iš Studijų Biuro surinktos dokumentinės medžiagos, fotografijų ir pan. šiuo metu Rygoje jau baigiama gaminti didelė filma iš bolševikinių metų Lietuvoje. Filma bus normalaus ilgumo ir jos rodymas užtruks apie 1 valandą ir 20 min. Filmos gaminimas užtruks ilgesnį laiką ir bus ryškus dokumentas iš to nelemto mūsų kraštui laikotarpio“¹⁴⁷⁷. Kaip jau buvo įprasta, lietuvių spauda paskubėjo, *Lietuvos Centrinio Archyvo kino dokumentų skyriuje* saugoma lietuviška filmo versija latvišką lenkia toli gražu ne keturis kartus – trunka 31 minutę. Galbūt šalyje demonstruota ir šiek tiek ilgesnė filmo versija (pvz. Austriška filmo versija buvo apie 10 min ilgesnė), neatmestina galimybė, jog išlikusi filmo versija yra šiek tiek apkarpyta. Tačiau jeigu latviškoje filmo versijoje Lietuva veik neminėta, tai lietuviškoje atsirado daug šali liečiančios medžiagos ir vaizdų.

„Pagal Studijų Biuro surinktą dokumentinę medžiagą pradedama kinuose rodyti filma, pavadinta „Raudonoji migla“. Tai mūsų tautos netolimą praeitį, šurpius bolševikmečio išgyvenimus vaizduoją dokumentas. // Ši nauja apžvalginė Filma chronologine tvarka pavaizduoja visus mūsų tautos tragedijos etapus, pradedant sovietų bazių Lietuvoje įsteigimu ir baigiant žydijos įsiviešpatavimu visose mūsų gyvenimo srityse. Tai dokumentas, kuris dar kartą primena tą neįsivaizduotinai šurpią mūsų padėtį, jeigu bolševikai bent trumpam grįžtų į Lietuvą. // Ekrane mes pamatome 1941 m. birželio

¹⁴⁷⁵ *Sarkanā migla* (1942) prieiga internetu: https://www.youtube.com/watch?v=dC4qBu4gzJ4&feature=emb_logo [tikrinta 2019 08 05]

¹⁴⁷⁶ Palyginimui: *Den Röda Dimman* (1944) prieiga internetu: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn1003163> [tikrinta 2019 08 05].

¹⁴⁷⁷ *Kultūros kronika* in: *Ūkininko patarėjas*, 1943 11 18, Nr. 46 (746), p. 7; taip pat: *Kultūros kronika* in: *Ūkininko patarėjas*, 1943 10 08, Nr. 40 (740), p. 9.

lemtingąsias dienas, kada sudundėjus pirmiesiems šūviams, kai šaunioji vokiečių kariuomenė davus Fuehreriui Adolf Hitler ženklą, išstoja prieš raudonąjį slibiną. Mes matome tuos tūkstančius mūsų partizanų, kurie kaip vienas stoja ginti savo krašto nuo dar didesnio sunaikinimo, kurį bandė atlikti mūsų tautos priešas. // Žodžiu, filme parodomi visi tragiški mūsų tautos ir valstybės momentai, kurie su visomis smulkmenomis šiandieną žiūrovui yra dar įdomesni, kadangi vaizduoja netolimą ir baisiai šurpią lietuvių tautos praeitį, kuri tebėra gyva kiekvieno ją išgyvenusio atmintyje“, – teigta vienoje publikacijoje¹⁴⁷⁸. „Tai dokumentalinė Lietuvos valstybės tragedijos filma, kur veikėjais dalyvauja pats Stalinas, Dekanozovas, Molotovas su visa Kremliaus bolševikiška – žydiška nusikaltėlių šaika ir iš kitos pusės Lietuvos žydija priešaky su Koganu, Simonu ir jų padlaižiais – išgamomis Paleckiu, Gira, Sniečkumi, Cvirka, Venclova, Gedvilu ir t. t. Prieš akis prabėga užfiksuotos kruvinos teisybės vaizdai. Matome Savitarpio pagalbos sutarties tarp SSRS ir Lietuvos pasirašymą Maskvoje, jau įsteigus karines bazines Estijoje ir Latvijoje, na, ir toliau visos tragedijos raidos svarbesnius momentus, kurie pačių bolševikų buvo nufilmuoti <...> Visur matome besišypsančius ir laimingus žydus, žydus ir dar kartą visur žydus, kai daugumos lietuvių veidai tylūs, skausmo ir šaltumo apimti. Ir kai Paleckis prakalba Kauno stotyje apie vykimą parsivežti „palaiminančios Stalino saulės“ ir kai jis prakalba filme, ką tik prabėgus Rainių, Pravieniškių žudynių vaizdams, palieka aiškus ir nereikalingas „Stalino saulės“ – jo konstitucijos „rojus“, – teigta kitoje¹⁴⁷⁹. Nuo 1944 kovo, kai įvyko filmo premjera Lietuvoje, šalies spaudos puslapiuose pasirodė nemažai filmui skirtų publikacijų, kai kuriose publikuoti filmo kadrai, pvz. nacionalizuotų Lietuvos įstaigų inventorizacija ar Raudonosios gurguolės¹⁴⁸⁰. Pastebėtina, jog apie filmą rašyta tik pranešimais spaudai, o to meto kino apžvalgininkų (aktyviausi – Vytautas Alseika, Kęstutis Jonas Čerkeliūnas) nuomonė nepateikta spaudoje. Spaudos publikacijose kartotos tos pačios tezės: tikrieji filmo režisieriai – tai

¹⁴⁷⁸ *Raudonoji Migla* in: *Žemaičių žemė*, 1944 06 17, Nr. 24 (154), p. 4.

¹⁴⁷⁹ N. Derksnys. *Užfiksuota kruvina teisybė* in: *Naujoji Lietuva*, 1944 03 24, Nr. 71 (842), p. 4.

¹⁴⁸⁰ *Raudonoji migla. Mūsų tautos netolimos ir šurpios praeities dokumentas ekrane* in: *Ateitis* 1944 06 12, Nr. 135 (438), p. 6; *Raudonoji migla* in: *Ateitis* 1944 06 17, Nr. 140 (443), p. 5; *Mūsų šurpios praeities filma* in: *Panevėžio apygardos balsas*, 1944 06 10, Nr. 23 (127), p. 1; *Raudonoji Migla* in: *Žemaičių žemė*, 1944 06 17, Nr. 24 (154), p. 4; *Ekranas* in: *Savaitė*, 1944 06 03, Nr. 21, p. 334; [Kronikos pranešimas] in: *Ūkininko patarėjas*, 1944 06 15, Nr. 24 (776), p. 8; N. Derksnys. *Užfiksuota kruvina teisybė* in: *Naujoji Lietuva*, 1944 03 24, Nr. 71 (842), p. 4.

komunistų partija¹⁴⁸¹; filmas – tai nemeluojantis dokumentas, chronologiškai nušviečiantis visą Lietuvos sovietinės okupacijos metų istoriją¹⁴⁸²; galiausiai akcentuojama, jog sovietinės okupacijos metu tikrieji šalies šeiminkai buvo žydai¹⁴⁸³.

Nors tiek lietuvišką, tiek estišką filmo versiją režisavo latviškos versijos režisierius Konstantins Tumils-Tumilovičs, filmas montuotas Rygoje, tačiau prie lietuviškos versijos nemaža dalimi prisidėjo ir lietuviai. Archyvinius kadrus ir informaciją teikė *Lietuvos studijų biuras*, Petras Babickas buvo vienas iš asmenų atsakingų už lietuviškos versijos scenarijaus ruošimą, šalyje darytos papildomos filmo nuotraukos, kurias filmavo ir dar tarpukariu pradėjęs dirbti operatorius Stepas Uzdonas¹⁴⁸⁴, tad lietuviška *Raudonosios miglos* versija, buvo daugiausiai lietuvių kino pajėgų apjungęs filmas per visą nacių okupacijos laikotarpį, mat šalyje tuo metu filmai nekurti, o sovietmečiu įkurtos *Lietuvos respublikinės kino-kronikos studijos* technika Vokietijos – SSRS karo pradžioje buvo išmontuota ir išvežta iš šalies.

¹⁴⁸¹ „Filmos režisieriai buvo visagalinti kompartija, kurioje pirmą vietą irgi, kaip žinoma, užėmė žydai“ - *Mūsų šturpio praeities filma* in: *Panevėžio apygardos balsas*, 1944 06 10, Nr. 23 (127), p. 1; „Filmos režisierius – visagalinti komunistų (bolševikų) partija, kurioje, kaip žinome, pirmą vietą užėmė taip pat žydai.“ - *Raudonoji migla. Mūsų tautos netolimos ir šturpio praeities dokumentas ekrane* in: *Ateitis* 1944 06 12, Nr. 135 (438), p. 6; „Režisavo Dekanozovas, Pozdniakovas ir kompartija“ - *Ekranas* in: *Savaitė*, 1944 06 03, Nr. 21, p. 334.

¹⁴⁸² „Filma yra autentiška ir vaizdi mūsų išgyvenimų pynė. Visi jos veikėjai yra ne kokie išgalvoti, bet gyvi asmenys, anuo metu vaidinę svarbų vaidmenį Lietuvos naikinime“ - *Ekranas* in: *Savaitė*, 1944 06 03, Nr. 21, p. 334; „Tai dokumentas, kuris dar kartą primena tą neįsivaizduotinai šurpią mūsų padėtį, jeigu bolševikai bent trumpam grįžtų į Lietuvą“ - *Raudonoji Migla* in: *Žemaičių žemė*, 1944 06 17, Nr. 24 (154), p. 4; „Ši dokumentinė filma chronologine tvarka parodo visus svarbiausius mūsų tragedijos etapus, pradedant sovietų bazių Lietuvoje steigimu ir baigiant žydijos įsiviešpatavimu visose mūsų gyvenimo srityse“ - *Mūsų šturpio praeities filma* in: *Panevėžio apygardos balsas*, 1944 06 10, Nr. 23 (127), p. 1; Net pačiuose straipsnių pavadinimuose minima, jog tai dokumentas - *Raudonoji migla. Mūsų tautos netolimos ir šturpio praeities dokumentas ekrane* in: *Ateitis* 1944 06 12, Nr. 135 (438), p. 6.

¹⁴⁸³ „To meto įvykių nuotraukos rodo, kad bolševikmečiu Lietuva buvo pavirtusi tikra žydų viešpatija, kurioje lietuviai buvo tik niekinami vergai“ - [Kronikos pranešimas] in: *Ūkininko patarėjas*, 1944 06 15, Nr. 24 (776), p. 8; „<...> pradedant sovietų bazių Lietuvoje įsteigimu ir baigiant žydijos įsiviešpatavimu visose mūsų gyvenimo srityse.“ - *Raudonoji Migla* in: *Žemaičių žemė*, 1944 06 17, Nr. 24 (154), p. 4, tas pats *Mūsų šturpio praeities filma* in: *Panevėžio apygardos balsas*, 1944 06 10, Nr. 23 (127), p. 1.

¹⁴⁸⁴ 1951-aisiais operatorius dėl savo darbo prie šio filmo buvo tardytas sovietų saugumiečių ir nuteistas 10 metų lagerio. Apie filmo kūrimą žiūrėti: *Stepo Uzdono tardymo ir tremties byla* in: Lietuvos ypatingasis archyvas, K-1/58/P-1967.

Nepaisant to, jog spaudoje gausiai akcentuotas filmo „dokumentiškumas“, tačiau kaip pastebėjo skirtingas filmo versijas tyrusi Irina Tcherneva, visose filmo versijose nevengta falsifikuoti faktų. Pvz.: Rygoje sufalsifikuoti sovietų saugumo rūsiuose kalintų kalinių užrašų ant sienos fotografijos latvių, lietuvių ir estų kalbomis (visos jos buvo padarytos ant tos pačios sienos), kaip dokumentinė medžiaga pristatomos iškarpos iš nacių kurtų vaidybinių filmų ir pan.¹⁴⁸⁵ Pokariu sovietų tardytojams Stepas Uzdonas taip pat pasakojo, kaip Lietuvoje buvo filmuojamas inscenuotas sovietų vadų portretų naikinimas, kitos scenos¹⁴⁸⁶.

Sunku pasakyti, kaip filmas buvo sutiktas to meto Lietuvoje, nėra išlikę gausėsių vienašalių liudijimų apie šio filmo demonstravimą. Patys nacių ideologai taip pat pradėjo abejoti filmo propagandine galia – nutarta nedemonstruoti jo Danijoje, kur vyravo smarkios antinacinės nuotaikos, manyta, jog filmo scenos, kuriose vaizduojami džiaugsmingai Pabaltijo gyventojų sutinkami wehrmachto kariai danams pasirodys per daug neįtikinamos, atsisakyta planų rodyti filmą ir Ispanijoje – galvota, jog pilietinį karą pergyvenusios šalies žiūrovams sovietų nukankintų pabaltijiečių kūnų vaizdai nepaliks didesnio įspūdžio, tačiau originalios latviškos versijos demonstravimas Latvijoje 1942-aisiais laikytas itin sėkmingu¹⁴⁸⁷, spėta filmą pademonstruoti Prancūzijoje, Austrijoje, Švedijoje, Vokietijoje¹⁴⁸⁸. Nors Lietuvoje rodyta ir gerokai sulietuvinta filmo versija, tačiau lankytojai pastebėjo ir latviškus filmo pradmenis: „Vakare (15 v.) buvau Casino kine.

¹⁴⁸⁵ Irina Tcherneva. *Op. Cit.*, p. 137-151.

¹⁴⁸⁶ *Stepo Uzdono tardymo ir tremties byla* in: *Lietuvos ypatingasis archyvas*, K-1/58/P-1967; įdomu pastebėti, jog kai kurios Stepo Uzdono teigimu inscenuotos scenos, 1991-aisiais kaip dokumentinės scenos buvo naudotos Sauliaus Beržinio filme *Lietuviški kino dienoraščiai* (1991). Tai veikiausiai pirmas Nepriklausomoje Lietuvoje sukurtas filmas, panaudojęs *Raudonosios miglos* kadrus. Žiūrėti.: Dainius Makūnas. *Saulius Beržinis: Kai filmuoji, pamiršti pavojų. Baisu, kai nefilmuoti* in: lfc.lt, 2005 05 02. Prieiga internetu: <http://www.lfc.lt/lt/Page=ArticleList&ID=3116> [Tikrinta 2019 05 05].

¹⁴⁸⁷ Ralf Forster. *Op. Cit.*, p. 327.

¹⁴⁸⁸ Irina Tcherneva. *Op. Cit.*, p. 133. Kai kuriose Lietuvoje filmą lydėjusiose publikacijose akcentuota, jog filmą turi pamatyti kuo daugiau užsienio šalių gyventojų: „Viena kas būtinai pasakytina, tai kad šią filmą turi pamatyti tas pasaulis, kuris nematė ir nepažino ant savo kailio bolševizmo. Turi pamatyti Švedija, Šveicarija, ypač Italija, taip pat Vengrija, Rumunija, Slovakija, žodžiu, visi Balkanai ir Vakarų Europos tautos: Prancūzija, Belgija, Olandija bei Danija, neišskiriant nė pačios Vokietijos ir Suomijos. **Taip pat labai ir labai patartina, nors slapčiomis, būtų pasižiūrėti anglams bei amerikiečiams** [paryškinta originale – A. D.]“. N. Derksnys. *Užfiksuota kruvina teisybė* in: *Naujoji Lietuva*, 1944 03 24, Nr. 71 (842), p. 4

Rodoma „Raudonasis rūbas“ [turi būti *Raudonasis rūkas* – A. D.]. Pradžioje parodo iš Latvių kultūrinio gyvenimo vaizdus gražius, gal buvusių vokiečių dvarų ūkius, daržovių auginimą ir t. t. Po to iš Lietuvos – bolševikų siautimas. Niurūs ir baisūs vaizdai nužudytų. Kovos vejant bolševikus iš Lietuvos“, – 1944 kovo pabaigoje dienoraštyje rašė kunigas Pranas Bieliauskas¹⁴⁸⁹. Tačiau tikrai aišku, jog filmas viso savo potencialo Lietuvoje tikrai neišnaudojo. Filmą premjera publikai įvyko 1944 kovo 20 Vilniaus kino teatre *Casino*, čia jis demonstruotas trumpai – tik vieną savaitę. Nežinia kodėl po to filmas nedemonstruotas Lietuvoje net kelis mėnesius (galbūt daryti kokie pakeitimai, o gal norėta filmo demonstravimą Kaune susieti su sovietų okupacijos metinėmis), tada filmas pasirodė Kaune. Nuo 1944 birželio 12 jis demonstruotas *Forum* kino teatre, ta proga spaudoje pasirodo plačios, gausiai iliustruotos publikacijos apie filmą¹⁴⁹⁰, po savaitės persikėlė į kino teatrą *Pasaka*, dar po savaitės į *Saturn*‘ą, čia demonstruotas iki liepos 2-os dienos. Nors filme nestokota grafiškų, smurtinių vaizdų, tačiau jis leistas žiūrėti nuo 14 metų amžiaus. Kitų Lietuvos miestų filmas, atrodo, taip ir nepasiekė, regioninėje spaudoje tiktai pasirodė spaudos pranešimai apie tokio filmo egzistenciją ir demonstravimą Vilniuje ar Kaune. Akivaizdu, jog filmo sklaidai Lietuvoje būtų pagelbėję daugiau jo kopijų (vienu metu jis demonstruotas tik viename šalies kino teatre). Vargu, ar filmas galėjo paskatinti lietuvius aktyviau priešintis sovietiniams okupantams, juk filmo premjera Kaune įvyko jau po Vietinės rinktinės paleidimo – vokiečių politika ir pažadais filmo demonstravimo meto jau buvo nusivilta ir jie matyti kaip kiti okupantai o ne išvaduotojai. Greičiau jau filme rodyti kraupūs sovietų nusikaltimų vaizdai galėjo paskatinti bėgti nuo artėjančios Raudonosios armijos. Kaip pastebi Vytautas Kubilius: „Pasakojimai apie bolševikmetį, graudenantys ir gąsdinantys, skverbėsi į visuomenės sąmonę kaip įspėjantis balsas. 1940-ųjų birželį bėgti iš Lietuvos atrodė nepadoru, o pabėgęs prezidentas Antanas Smetona buvo visuotinai smerkiamas, o 1944-ųjų vasarą jau masiškai bėgta nuo grįžtančios sovietinės armijos „kaip nuo maro“. Dokumentinė ir grožinė literatūra psichologiškai paruošė visuomenę didžiajam egzodui“¹⁴⁹¹. 1944 liepos 13-ą Raudonoji armija įžengė į Vilnių, o liepos 31-ą ir į Kauną. 1951-aisiais *Raudonosios miglos* kūrimo aplinkybes

¹⁴⁸⁹ Pranas Bieliauskas. *Dienoraštis, 1920-1957*, Vilnius: Homo Liber, 2011, p. 389 [1944 03 24 įrašas].

¹⁴⁹⁰ *Raudonoji migla. Mūsų tautos netolimos ir šiuropios praeities dokumentas ekrane* in: *Ateitis*, 1944 06 12, Nr. 135 (438), p. 6; *Raudonoji migla* in: *Ateitis*, 1944 06 17, Nr. 140 (443), p. 5;

¹⁴⁹¹ Vytautas Kubilius. *Op. Cit.*, p. 66.

aiškinęsi sovietų tardytojai, sudarė 5 lietuvių kurie, kaip manyta, prisidėjo prie lietuviškos filmo versijos sąrašą, 4 iš jų jau buvo Vakaruose, Lietuvoje liko tik operatorius Stepas Uzdonas¹⁴⁹².

Šiek tiek ironiška, jog net nacių okupacijos metais latviai lenkė lietuvius, jei latviška *Raudonosios miglos* versija sėkmingai rodyta Latvijoje ir tapo pagrindu kitų versijų kūrimui, tai lietuviška eilinį kartą pasirodė per vėlai ir net nespėjo būti pademonstruota visuose Lietuvos kampeliuose. Lietuviai galėjo guostis, jog Estijoje ilgesnė filmo versija taip ir nepasirodė, nors buvo skelbta¹⁴⁹³. Dar daugiau, kaip pastebėjo Irina Tcherneva, būtent ilgesnė, lietuviška filmo versija, pokariu tarnavo *JAV informacijos agentūros*¹⁴⁹⁴ sukurtam antisovietiniam filmui *Mano Latvija (My Latvia, 1954)*¹⁴⁹⁵.

Neatskiriama nacistinės okupacijos metų antisovietinės propagandos dalis buvo antisemitizmas. Nors filmas *GPU* (1942) vaizdavo pasaulį apraizgiusį sovietų saugumiečių voratinklį, tačiau filme leista suprasti, jog GPU dirba ranka rankon su žydais. Antisemitiniuose Trečiojo Reicho filmuose pasaulis taip pat buvo apraizgytas tarptautinio žydų sąmokslu tinklu. Tai vaizdžiai demonstruota 1942-aisias Lietuvos ekranuose rodyto filmo *Rotšildai (Die Rothschilds, 1940)* paskutiniuose kadruose. Filme demonstruota, kaip žydų bankininkų Rotšildų šeima uždirba savo kapitalą pasinaudodama karo eksploatacija – Napoleono karais. Paskutiniuose filmo kadruose rodomi šeimos planai atidaryti savo banko skyrius skirtinguose Europos miestuose – Neapolyje, Vienoje, Gibraltare ir t. t. Skirtinguose miestuose įkurtus skyrius sujungus tiesėmis ekrane gaunama Dovydo žvaigždė, kuri projektuojama Didžiosios Britanijos kontūrų fone. Galiausiai deklaratyviai informuojama, jog baigiant šį filmą paskutiniai Rotšildų giminės palikuoniai paliko Europą kaip pabėgėliai, dabar tęsiasi kova prieš jų

¹⁴⁹² *Stepo Uzdono tardymo ir tremties byla* in: *Lietuvos ypatingasis archyvas*, K-1/58/P-1967.

¹⁴⁹³ Estijoje rodyta tik nepilnas 8 minutes trukusi filmo versija – gerokai iškarpytas latviškos versijos trumpinys. Kaip ir Lietuvoje, ruošta platesnė estiška filmo versija, turėjusi pasirodyti 1944-aisias. Tačiau jos taip ir nespėta parodyti. Irina Tcherneva. *Op. Cit.*, p. 137.

¹⁴⁹⁴ *United States Informations Service*, vėliau *United States Information Agency*, 1953-1999 egzistavusi vyriausybė organizacija kūrė filmus, leidė knygas ir t. t. JAV įvaizdžiu pasaulyje kelti ir SSRS propagandai neigti.

¹⁴⁹⁵ Irina Tcherneva. *Op. Cit.*, p. 152-155. Filmą: *My Latvia* (1954), prieiga internetu: <https://www.youtube.com/watch?v=py-ccohRAR4> [tikrina 2019 05 05]. *Raudonosios miglos* kadrai taip pat panaudoti 1951-ais JAV lietuvių kurtame filme *Kodėl mes bėgome* (1951) prieiga internetu: <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/2668-16/kodel-mes-begome> [tikrina 2019 05 05].

pagalbininkus – Britų plutokratiją. „Dėl savo aktualumo ir stipraus dramatinio pastatymo, filmas „Rotšildai“ yra įdėmiai žiūrima, nes tai yra akivaizdus dokumentas apie tuos įvykius, kur domina ne viena šių laikų pilietis“, – teigta Lietuvoje publikuotame straipsnyje *Bolševikai Rotšildai*¹⁴⁹⁶, nors paties filmo veiksmas vyko XVIII amžiuje, tačiau tiek filme, tiek jį lydėjusiose spaudos publikacijose jis sutapatintas su Antrojo pasaulinio karo įvykiais. Nacistinėje propagandoje žydai pateikti kaip tikrieji komunizmo inžinieriai ir Antrojo Pasaulinio karo kurstytojai¹⁴⁹⁷. Nacių okupuota Lietuva buvo palanki terpė tokiai propagandai skliti.

Jau 1939-aisias Valstybės saugumo departamentas konstatavo, jog „Lietuvoje jaučiamas žymiai suaktyvėjęs sąjūdis prieš žydus“, visų pirma pasireiškiantis per ekonominę prizmę¹⁴⁹⁸. Pavienių nepasitenkinimo apraiškų dėl to būdavo ir seniau¹⁴⁹⁹, tačiau 1939-aisiais fiksuotas gerokais jų augimas. Lietuvos verslininkų sąjunga 1939-ųjų balandį net parengė memorandumą vyriausybei, kuriame reikalavo Prekybos, pramonės ir amatų rūmuose atleisti visus žydus, pakeisti vadovybę, įtraukti į juos naujas lietuviškas jėgas¹⁵⁰⁰; padaugėjo pranešimų ir apie žydų verslininkų iškabų teplojimą dažais ar

¹⁴⁹⁶ *Bolševikų Rotšildai* in: *Į laisvę*, 1942 02 21, Nr. 44 (205), p. 5; iš tiesų filmo scenarijus buvo gana painus ir gana nuobodus, tad Propagandos ministerijoje jis buvo vertintas dviprasmiškai.

¹⁴⁹⁷ Apie antisemitizmą ir žydų įvaizdį nacistinėje propagandoje rašyta daug, čia naudoju Antrojo Pasaulinio karo laikotarpiui skirta: Jeffrey Herf. *The Jewish Enemy. Nazi Propaganda During the World War II and the Holocaust*, Cambridge / London: The Belknap Press, 2006. Konkrečiai apie karo kurstytojų ir žydų-bolševikų įvaizdį p. 50-137.

¹⁴⁹⁸ Teigta, jog „Būdinga to sąjūdžio žymė – „Verslo“ tiražo nepaprastas augimas. Pavyzdžiui, praėjusių metų viduryje to laikraščio buvo spausdinama 2.000 egz., o šių metų pradžioje – net 8.000. Be to, verslininkai niekada nerodė tiek simpatijos vyriausybei, kiek dabar. Jie laukia, kad vyriausybė valstybinio aparato priemonėmis tyliu būdu eliminuos žydus ir dabar jų užimtų ekonominių pozicijų. // Nepasitenkinimas žydais auga ir ūkininkų tarpe. Visur ūkininkams įkyrėjo žydai miško varžytinėse, prekyboje ir kitose srityse. Kai kuriose provincijos vietose, kaip Telšių, Tauragės apskrityse, iš pačių ūkininkų tenka išgirsti, kad tokia padėtis ilgai nebūsianti. Ten net išsitariama, kad sausio mėnesio pabaigoje galės įvykti perversmas. Tokios kalbos, greičiausiai, sklinda iš Klaipėdos“, - *Valstybės saugumo departamento biuletenis Nr. 20*, 1939 01 26 in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 83-86.

¹⁴⁹⁹ Kad ir gerai žinoma, nūnai kontraversiškai vertinama, ekonominio antisemitizmo nestokojusi 1933-aisias išleista Jono Noreikos knygelė. Jonas Noreika. *Pakelk galvą, Lietuvi!!!* Kaunas: V. Atkočiūno sp., 1933.

¹⁵⁰⁰ *Valstybės saugumo departamento biuletenis Nr. 100*, 1939 04 27 in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, II t., l. 74-75.

derva¹⁵⁰¹; pranešimų apie chuliganizmo ar net muštynių su žydais atvejus¹⁵⁰²; pagausėjo antisemitinių gaudų plitimas šalyje¹⁵⁰³. Antisemitinės nuotaikos paliesdavo ir kino teatrus, štai 1939 kovo 19 „Kaune, „Metropolitaino“ kine demonstruojant žydišką filmą „Aš noriu būti motina“, kažkas paleido ašarinių dujų. Išvėdinus salę, demonstravimas buvo tęsiamas toliau. Kas dujas paleido, tuo tarpu nenustatyta“¹⁵⁰⁴. Galbūt tai buvo kas nors iš tuo metu mieste vykusio jaunalietuvių suvažiavimo dalyvių, mat: „Kovo 19 d. įvykusio jaunalietuvių suvažiavimo kai kurie dalyviai vakare norėjo nueiti į kiną. Bet kadangi dviejuose geresniuose kinuose buvo rodomos lenkiškos filmos, o trečiame – žydiška, tai jaunalietuviai, būdami uniformuoti, negalėjo į tuos kinus eiti. // Rimtesnieji suvažiavimo dalyviai stebėjosi ir piktinosi, kad Kaunas esąs tai pasidavęs kitataučių įtakai. Girdi, dabar visas kraštas esąs griežtai nusiteikęs prieš įkyrią žydų mažumą ir klastingus lenkus, o čia laikinoji sostinė mintanti lenkų importuota „kultūra“ ir žydišku šlamštu“¹⁵⁰⁵.

Dar nepriklausomoje Lietuvoje retkarčiais iškildavo ir žydų kaip bolševikų įvaizdis. Štai 1940 Marijampolės vienuolių marijonų išleistoje knygelėje *Kodėl aš išstojau iš Lietuvos komunistų partijos*¹⁵⁰⁶, teigta, jog Lietuvos komunistų partijoje dominuoja vien žydai, lietuviai ten patenka

¹⁵⁰¹ P vz. Veviržėnuose 1939 04 18 naktį išteptos 7 žydų krautuvių iškabos *Valstybės saugumo departamento biuletėnis Nr. 95*, 1939 04 21 in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, II t., l. 57-59; Šiauliuose 1939 gegužės pradžioje smala ištepliota 17 žydų iškabų, rasta atsišaukimų prieš žydus *Valstybės saugumo departamento biuletėnis Nr. 112*, 1939 05 11 in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, II t., l. 110-112; Palangoje panašiu metu išteplioti sinagogos langai *Valstybės saugumo departamento biuletėnis Nr. 116*, 1939 05 16 in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, II t., l. 130-132 ir pan.

¹⁵⁰² 1939 sausį Tauragėje išdaužyti 3 sinagogų langai, prieš tai lietuvių mokyklos mokėnys išdaužė žydų mokyklos langus *Valstybės saugumo departamento biuletėnis Nr. 16*, 1939 01 23 in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 67-71; 1939 kovą Kelmėje „apkulti“ 7 įvairaus amžiaus žydai *Valstybės saugumo departamento biuletėnis Nr. 56*, 1939 03 07 in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 67-71; 1939 rugpjūtį Panevėžyje lietuvių vaikai įstūmė žydų rabiną į vandenį *Valstybės saugumo departamento biuletėnis Nr. 165*, 1939 08 21 in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, II t., l. 297-301 ir pan.

¹⁵⁰³ „Gaudų apie žydus dabar pilnas miestas“ 1939 vasario pabaigoje vertinta situacija Kaune, pagal gaudus, žydai nužudė lietuvių karininką. *Valstybės saugumo departamento biuletėnis Nr. 49*, 1939 02 28 in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 191-193; fiksuojamos padidėjusios antisemitinės nuotaikos Skuode. *Valstybės saugumo departamento biuletėnis Nr. 68*, 1939 03 18 in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 260-262; ir pan.

¹⁵⁰⁴ *Valstybės saugumo departamento biuletėnis Nr. 70*, 1939 03 20 in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 266-269.

¹⁵⁰⁵ *Ibid.*

¹⁵⁰⁶ V. Gervinis. *Kodėl aš išstojau iš Lietuvos Komunistų Partijos*, Marijampolė: Marijonai, 1940.

suklaidinti ar per savo naivumą ir partijai priklausančių žydų yra išnaudojami. Priešprieša tarp dviejų visuomenės grupių pasireiškėdavo ir kino teatrų salėse, 1940 vasarį Valstybės saugumo departamento biuletenyje fiksuota: „Šiomis dienomis tame pačiame kine [Savivaldybei priklausiusiame kino teatre *Milda* Vilniuje – A. D.] per pasaulinę kroniką parodė žygiuojančią Sovietų Rusijos kariuomenę. Kine buvo žydai tuojau pradėjo ploti. // Lietuviai yra labai nepatenkinti, kad savivaldybės kine rodomos tokios kronikos, kurios kelia lenkų patriotinius jausmus ir žydams teikia progos pareikšti savo simpatijas Sovietų Rusijai“¹⁵⁰⁷. Iš tiesų po Klaipėdos praradimo Lietuvos politinė padėtis atrodė itin netvirtai. Daugeliui šalies žydų nacistinės okupacijos galimybė asocijavosi jei ne su sunaikinimu, tai akivaizdžia priespauda, nuteisinimu, draudimais verslui, pogromais ir pan. Tuo tarpu sovietai nors ir grasino susidorojimu su „liaudies išnaudotojais“ ir „kapitalistais“, tačiau toks susidorojimas būtų tekęs visiems, sovietinėje propagandoje pieštas paveikslas žydų ateičiai turėjo atrodyti žymiai šviesesnis. Kaip žinia, Lietuvą okupavo Sovietų Sąjunga. Nors sovietinės okupacijos metu antisemitinė propaganda neplėtota, tačiau Lietuvoje, kaip pastebėjo Alfred Erich Senn, vyko „vos ne geometrinis priešiško žydams didėjimas“¹⁵⁰⁸, visuomenėje plito žydo-komunisto įvaizdis, žydai pradėti tapatinti su sovietinėmis represijomis, ignoruojant prieš akis vykdomą tų pačių Lietuvos žydų naikinimą – represijas, trėmimus, kurie, kaip pastebi Violeta Davoliūtė, buvo proporcingi žydų skaičiui tarp Lietuvos populiacijos (t. y. Lietuvos žydai 1940-1941-aisais nuo sovietų okupantų nukentėjo ne ką mažiau nei lietuviai)¹⁵⁰⁹. Prasidėjus Vokietijos – SSRS karui tokiam žydų-komunistų, žydų-karo kurstytojų įvaizdžiui leista plisti oficialiai ir jis skatintas. Kaupęsis antisemitizmas sprogo, o Lietuvos žydus ištiko tragedija – Holokaustas.

Antisemitizmo apraiškos, žydo-komunisto įvaizdis, viešai pasirodė ir buvo pradėtas eksploatuoti dar Lietuvos laikinosios vyriausybės laikotarpiu. Birželio sukilimo dalyviai pristatyti kaip suvaldę žydišką komunizmą: „1939 rugsėjo mėn. 1 d. Vokietijai sutraukius pirmuosius retežius, į Lietuvą ėmė

¹⁵⁰⁷ *Valstybės saugumo policijos Vilniaus apygardos biuletenis Nr. 45*, 1940 02 22 in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 699, l. 230-233.

¹⁵⁰⁸ Alfred Erich Senn. *Lietuva 1940...*, p. 310, pie antisemitizmo augimą šalyje žiūrėti p. 292-322.

¹⁵⁰⁹ Apie represijas prieš Lietuvos žydus ir pirmosios sovietų okupacijos aukų atmintį (bei atminties sulietuvinimą) žiūrėti pvz.: Violeta Davoliūtė. *Multidirectional memory and the deportation of Lithuanian Jews* in: *Ethnicity Studies*, 2015, No. 2, p. 131-150. Prieiga internetu: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2016/01/8-ETn_St_Davoli%C5%ABt%C4%97_Multidirectional-memory.pdf [tikrina 2019 09 05].

plūsti gaujos žydų. Komunizmo lizdai mūsų tėvynėj augo. Žydams tarpti buvo geriausios sąlygos. <...> Šiandien jau viskas yra išspręsta. Lietuviai – aktyvistai savo uždavinį įvykdė. Lietuva nuo aziatiško teroro išgelbėta“, – skelbta 1941 liepos 6 pasirodžiusiame pirmame laikraščio *Tėvynė* numerio vedamajame¹⁵¹⁰; „GALVOTRŪKŠČIAIS BĖGA IR BOLŠEVIKŲ SĖBRAI ŽYDAI, KURIEMS KOMUNIZMAS BUVO GERIAUSIOJI PRIEMONĖ IŠNAUDOTI KITUS IR VALDYTI, NES BOLŠEVIZMAS IR ŽYDAI YRA VIENAS IR TAS PATS NEPERSKIRIAMAS DALYKAS [didžiosiomis raidėmis originale – A. D.]“, – skelbta 1941 birželio 24, pirmojo, *Lietuvos aktyvistų fronto* leisto, laikraščio *I laisvę* numerio vedamajame¹⁵¹¹; „Melas yra, kad Rusijoje nėra ponų; jų ten pilna: visi žydai yra pasidarę ponais nors mėgsta vadintis draugais. Šitokių ponų valdžią mes kentėjome per ištisus metus; ir kažin kaip ilgai dar būtų tekę kentėti tą gėdą, jei ne Adolfo Hitlerio, civilizuotos Europos vado, pasiryžimas ir šią Europos dalį išvaduoti iš žydų ir bolševikų“, – 1941 birželio 29 dėstyta pirmojo laikraščio *Naujoji Lietuva* numerio vedamajame¹⁵¹². Žydo bolševiko įvaizdis neretas ir pačių Birželio sukilimo dalyvių atsiminimuose bei liudijimuose¹⁵¹³. *Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinio režimų nusikaltimams įvertinti* patvirtintomis išvadomis, „<...> žymaus antižydiško smurto [Lietuvoje – A. D.] būta prieš vokiečių atėjimą“¹⁵¹⁴. Tačiau suprantama, jog smurtas prieš žydus Lietuvoje

¹⁵¹⁰ *Lietuviai Aktyvistai savo uždavinį įvykdė* in: *Tėvynė*, 1941 07 06, Nr. 1, p. 1.

¹⁵¹¹ K. P. Priespaudą numetant in: *I laisvę*, 1941 06 24, Nr. 1, p. 1.

¹⁵¹² *Vėl esame Europoje* in: *Naujoji Lietuva*, 1941 06 29, Nr. 1, p. 1.

¹⁵¹³ Pvz.: „Šančių gyventojai neramūs. Žydai, lyg nujausdami savo galą, dar neramesni. Jų svogūnais ir česnakais smirdančiuose butuose verda darbas – šlama pakuojami daiktai, ruošiamasi ilgai kelionei“, – 1941 birželio 22 įspūdžius aprašo partizanas Kęstutis Miklaševičius. „Kaltas komunizmas, kaltas žydiškas Kremlius ir jo žydiškoji vyriausybė“, – kitur konstatuoja jis. *Partizano Kęstučio Miklaševičiaus aprašyti pirmųjų karo dienų įspūdžiai ir pasipriešinimo kovos Šančiuose*, 1941 06 29 in: *1941 birželio sukilimas. Dokumentų rinkinys* (sud. Valentinas Brandišauskas), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2000, p. 44, 46.

¹⁵¹⁴ *Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinio režimų nusikaltimams įvertinti. Nacių okupacijos pakomisės 2005 04 20 patvirtintos išvados: Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 metų vasarą ir rudenį*, 2005 05 06 prieiga internetu:

<https://www.komisija.lt/wp-content/uploads/2016/06/S.-Su%C5%BEied%C4%97lis-C.Dieckmann.-Patvirtintos-i%C5%A1vados-red-2005-05-06.pdf> [tikrinta 2020 02 02]. Išvados paruoštos pagal Sauliaus Sužiedėlio ir Christoph Dieckmann tyrimą: Christoph Dieckmann, Saulius Sužiedėlis. *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 vasarą ir rudenį: šaltiniai ir analizė*, 2005 prieiga internetu: <https://www.komisija.lt/wp-content/uploads/2016/06/S.-Su%C5%BEied%C4%97lis-C.-Dieckmann-%E2%80%9ELietuvos-%C5%BEyd%C5%B3-...-%C5%BEudyn%C4%97s%E2%80%9C-Jungtin%C4%97-versija.pdf> [tikrinta 2020 02 02]

niekuomet nebūtų įgavęs tokio masto jei ne Vokietijos okupacija ir jos organizuotas masinis žydų naikinimas – Holokaustas.

Karo pradžioje spaudoje dar suvartyta kitokia Lietuvos žydų ateitis: „Mes sugebėsime kurti grynai lietuvišką gyvenimą, be jokių žydiškų priemaišų. Lietuva-lietuviams, Palestina-žydams. Žydams linkime iš Lietuvos išsivežti visą komunistinį raugą. Kam dar komunistinis kvapas būtų bent kiek malonus, linkime kartu su žydais važiuoti į Palestiną ir ten mėginti kurti komunistinį gyvenimą, Tikriesiems lietuviams yra svetima visa tai, kas yra žydiška, kas yra marksistiška“, – teigta 1941 liepos 6-ą¹⁵¹⁵. „Visa žydų problema atrodo geriausiai būtų taip spręstina: tegul jie kraustosi iš mūsų krašto, kaip 20-30 tūkstančių lietuvių buvo iškraustyta, kaip turėjo būti iškraustyta (pagal rastus dokumentus) apie 80% visos mūsų tautos“, – kartota 1941 liepos 13-ą¹⁵¹⁶. Spaudoje net piktintasi kai kuriais per švelniai su komunistais besielgiančiais lietuviams: „Viena, ką Jonišio m. vadovams galima prikišti, tai policijos viršininko p. Vaitkaus toleranciją žydų ir laisvai bevaikštinėjančių komunistų atžvilgiu.“ – rašyta tą pačią dieną¹⁵¹⁷. 1941 rugpjūtį krašte įvedus vokiečių civilinį valdymą ir pradėjus griežtesnę spaudos kontrolę, veik visos tokios alternatyvos dingo iš spaudos puslapių, o 1942 sausio 20, Berlyno priemiestyje Wannsee įvykusioje konferencijoje buvo nuspręstas nacių okupuotoje Europoje gyvų likusių žydų likimas – jie turėjo būti sunaikinti, nacių kontroliuotoje okupuotos Lietuvos spaudoje apie vykdomą naikinimą garsiai neskelbta, tačiau daugelis šalies gyventojų apie jį turėjo žinoti.

Antisemitinė propaganda šalyje platinta visą nacistinės okupacijos laikotarpį laikotarpį, spaudos publikacijose ir gausiai spausdintose antisemitinėse knygose demaskuotas ir žydų ar žydų-bolševikų vaidmuo kino industrijoje. Pavyzdžiui 1942-aisias lietuviškai išleistoje Rudolf Kommos knygoje *Žydai už Stalino pečių: Žydų viešpataujantieji padėtis Sovietų Sąjungoje, atvaizduota pagal vidinius sovietų šaltinius* teigta, jog „Labai įsidėmėtina, kad žydiškasis sovietų kino menas palaiko ryšius su Amerikos žydų filmininkais <...> Kai 1939 m. Charlie Chaplin šventė savo penkiasdešimtą gimimo sukaktį, žymiausieji sovietinės filmos atstovai pareiškė savo kolegai žydai triukšmingas ovacijas ir nurodė į savo ir jo kūrybos bendrumą. Pusė žmonių, pasirašiusių sveikinimo adresą, buvo žydai, pirmoj eilėj minėtosios įžymybės“. Geresnių pavyzdžių autorius

¹⁵¹⁵ *Audrai praūžus* in: *Tėvynė*, 1941 07 06, Nr. 1, p. 2.

¹⁵¹⁶ *Žydų klausimas turėtų būti išspręstas iš esmės* in: *Tėvynė*, 1941 07 13, Nr. 2, p. 2.

¹⁵¹⁷ *Joniškis karo dienomis* in: *Tėvynė*, 1941 07 13, Nr. 2, p. 2.

nerado¹⁵¹⁸. Šalyje demonstruoti kino filmai taip pat įsijungė į šią propagandinę kampaniją. Aktyviausiai antisemitinė propaganda reiškesi kino kronikose ir „dokumentiniuose“ filmuose: „Žydas kaltas!“ – tuo galutinai įsitikina žiūrovas, priede pamatęs šiurpulingą šio karo tikrovę. Tai nėra paprasti vaizdai, o aiškia kalba prabilę dokumentai, kuriuos su priešakinėmis šarvuočių voromis ir lėktuvais į karo laukus nuvykę filmuotojai surinko ilgame fronte nuo Ukrainos iki Latvijos. <...> „Žydas kaltas!“ Taip – tik jo ir sėbrų bolševikų kaltė, kad mūsų tėvynėj Lietuvoj ugnim ir juodais dūmais siautėjo karo gaisras, naikindamas gražius mūsų miestelius, kaimus. Matome sudegusią Marijampolę, Kalvariją, Jonavą, apgriautus Šiaulius ir t. t. Baisiai skaudu. Dar šiurpesni, klaikesni vaizdai Liepojoje, dalinai ir Rygoj. Aprašyti viso to negalima – reikia pačiam matyti. Tada mes, karo lyg ir nematę vilniečiai, suprasime, kas darėsi kitose mūsų tėvynės srityse ir dar labiau įvertinsime vokiečių karių pasiaukavimą, kurie, dažnai labai blogais keliais, per vandenį, balas ir miškus, nebūdami nuovargio, dulkių, karščio, apsupti pašalinių pavojų, žaibo greitumu vijosi ir naikino priešą, kad mes būtume laisvi“, – žydų, kaip pagrindinių karo kaltininkų paveikslas, pieštas tekste apie kroniką demonstruojančią Vokietijos kariuomenės žygį per Pabaltijį, rodytą Vilniuje 1941 liepos pabaigoje¹⁵¹⁹, lietuvišką *Raudonosios miglos* versiją taip pat būtų galima priskirti aršų antisemitinių filmų kategorijai.

Jeigu ryškiausiai antisovietinis nacių filmas *GPU* (1942) taip ir neparodytas Lietuvoje, tai visi žymiausi antisemitiniai Trečiojo Reicho kino kūriniai pasiekė šalies ekranus. Be jau minėto *Rotšildai* (*Die Rothschilds*, 1940), ekranuose taip pat pasirodė „dokumentinis“ *Amžinasis žydas* (*Der ewige Jude*, 1940) ir kostiuminė-istorinė drama *Žydas Süss* (*Jud Süß*, 1940). Paminėtina, jog visi filmai pavadinimais siejosi su anksčiau JAV ar Didžiojoje Britanijoje statytais filmai, kurie žydus rodė teigiamoje šviesoje. *Die Rothschilds* buvo atsakas Holivudo *The House of Rothschild* (1934); *Der ewige Jude* buvo atsakas birtų vaidybiniam filmui *The Wandering Jew* (1933), kuriame pagrindinį – amžinojo žydo vaidmenį atliko ką tik iš Vokietijos pasitraukęs aršus nacių kritikas, aktorius Conrad Veidt, filme žydai parodyti kaip neteisingo persekiojimo ir prietarų aukos; *Žydas Süss* buvo atsakas, su tuo pačiu Conrad Veidt Britanijoje pastatytai, teigiamai šio istorinio veikėjo gyvenimo interpretacijai *Jew Süss* (1934), savo ruožtu birtų filmas buvo populiarus Vokietijos žydų rašytojo Lion Feuchtwanger to paties vardo

¹⁵¹⁸ Rudolf Kommos. *Žydai už Stalino pečių: Žydų viešpataujančioji padėtis Sovietų Sąjungoje, atvaizduota pagal vidinius sovietų šaltinius*. Kaunas: Valstybinė leidykla, 1942, p. 137-138.

¹⁵¹⁹ Vm. *Žydas kaltas!* in: *Naujoji Lietuva*. 1941 07 26, Nr. 25, p. 4.

romano (1925) ekranizacija. Vokiečių filmai net inkorporavo kai kuriuos kadrus iš savo priešininkų¹⁵²⁰. Kai kurie minėti JAV ir Didžiosios Britanijos filmai visai sėkmingai buvo rodyti Lietuvoje dar tarpukariu¹⁵²¹. Tokiu būdu nacistinės Vokietijos antisemitiniai filmai pristatyti kaip demaskuojantys pasaulinės žydijos melus ir demonstruojantys tikrąją istoriją¹⁵²².

Iškalbinga filmų *Amžinasis žydas* ir *Žydas Süs* demonstravimo Lietuvoje istorija. Abiejų filmų premjera Lietuvoje įvyko panašiu metu – 1941 liepos pabaigoje Vilniuje. Taigi, kitaip nei antisovietiniai filmai, antisemitiniai tikrai nevėlavo pasirodyti šalyje. Būtent šie filmai Vytauto Alseikos išskirti kaip populiariausi filmai Vilniuje, minint „išlaisvinimo“ iš sovietų okupacijos metines: „Malonu čia pastebėti, kad tos ypatingai geros [vokiečių – A. D.] filmos susilaukė ir ypatingai didelio publikos dėmesio. Tai kalba ir pačios publikos naudai, kurią gal ir kartus bolševikinių filmų patyrimas išmokė skirti kas mažiau ir kas daugiau vertinga, verta dėmesio. // Gi pasirinkti tikrai buvo iš ko – matėme įvairiausio žanro, pobūdžio filmų. Buvo ir istorinių ir dabarties bei prieškarinį gyvenimą vaizduojančių filmų ir sportinių bei sensacinio, kriminalinio pobūdžio filmų. Kai kurios jų, susilaukė ypatingo publikos dėmesio, pvz.: „Žydas Suess“ ir „Amžinasis žydas“. // Pirmoji jų buvo viename kino teatre rodoma net 6 savaites be pertraukos – tai rekordinis, niekuomet dar Lietuvos kinų istorijoje nesutiktas skaičius. Antroji buvo rodoma apie 4 savaites. Šis pasisekimas suprantamas – mūsų publika dabar visai atvirai filmoje galėjo pamatyti, kas buvo tie, išnaudoję mus per visą eilę

¹⁵²⁰ Pvz.: *Der ewige Jude* (1940) panaudoti kadrai iš *The House of Rothschild* (1934).

¹⁵²¹ „Tai „United Artist“ anglų kalba filma, pagarsėjusi visoje Europoje, išskyrus Vokietiją. Ypač ji mėgiama Anglijoje. <...> Filma pastatyta labai gražiai ir imponuojančiai. <...> Pamatyti – verta“ – teigta apie filmą *Rotšildų namai* (*The House of Rothschild*, 1934) dienraštyje *Lietuvos žinios* 1934-aisias. *Rotšildų namai* in: *Lietuvos žinios*, 1934 09 20, Nr. 214 (4600), p. 5. Kairuoliška *Kultūra* šiam filmui skyrė net 4 puslapius, aiškindama apie kapitalo galią ir kaip „Visa Europa buvo Rotšildams lėlių teatras“. Visgi konstatavo, jog „Nežiūrint kai kurių trūkumų, filmas „Rotšildų namai“ nėra blogas, todėl žiūrėtinas, nes gerai pavaizduoja kapitalo galybę <...> Būtų įdomu pamatyti šių dienų biržų imperatorių filmą, jis būtų įdomesnis už Rotšildų namus“. J. Baldauskas [Juozas Baldauskas-Baldžius]. *Kapitalas filmoje* in: *Kultūra*, 1934 rugsėjis, Nr. 9 (131), p. 525-528.

¹⁵²² Tačiau, kaip, pavyzdžiui, pastebėjo istorinį žydą Süs (Joseph Süß Oppenheimer, 1698?-1738) ir jo gyvenimo adaptacijas skirtingose medijose tyrusi Susan Tegel, nors naciai teigė, jog jų *Jud Süß* (1940), pateikia tikresnę istorinio veikėjo gyvenimo versiją, tai toli gražu nebuvo tiesa, naciai net nebandė tirti istorinio veikėjo gyvenimo (nors teigė tai darę). Susan Tegel. *Jew Süs. Life, Legend, Fiction, Film*, London / New York: Continuum, 2011.

metų¹⁵²³. Jeigu tokie teiginiai skamba gan įtikinamai, kalbant apie prabangią, žymius Vokietijos aktorius sutraukusią, intriguojančią istorinę dramą *Žydas Süss*, tai jie skamba gerokai įtartinais deklaratyviais, ir atgrasaus pseudo-dokumentinio *Amžinojo žydo kontekste*. Iš tiesų abu filmai buvo itin panašūs savo temomis, tačiau labai skirtingi savo forma. Abu filmai iš esmės demonstravo kaip žydai klasta sugeba „apsimesti normaliais žmonėmis“, įsiskverbti į aukščiausius Europos visuomenių ratus ir iš ten naikinti Europiečių kultūrą ir gyvenimo būdą, patys iš to kraudamiesi kapitalą ir valdžią. Tačiau jei *Amžinasis žydas* tai demonstravo tiesmuka ir šokiruojančia „dokumentine“ medžiaga – filme žydai ir jų diaspora pasaulyje lyginti su žiurkių plitimu, į baisias Varšuvos geto sąlygas suvaryti žydai demonstruoti kaip „tipingi“, žiūrovai gąsdinti necenzūruotais ritualinio gyvulių skerdimo kadrais ir t. t. Pastebėtina, jog kai kurios filme naudotos propagandinės technikos buvo pakartotos ir lietuviškoje *Raudonosios miglos* versijoje. Tai *Žydas Süss* tos pačios temos pateiktos patraukia forma – filmas demonstravo kaip „geto“ žydas Joseph Süß Oppenheimer (vaid. Ferdinand Marian) sugeba apsimesti padoriu verslininku ir „įsitrinti“ į vokiečių didiko dvaro svitą (suklaidinti jį ir tapti tikroju dvaro valdininku), tačiau ten jis vis tiek rūpinosi „purvinų“, „apšepusių“ geto žydų interesais. Būtent šių žydų invazija į anksčiau žydams uždara miestą rūpi žydui Süss (žydai užtvindo anksčiau žydams uždara miestą „kaip žiurkės“), na o pats žydų niekšiškumas parodomas per rasinio nusikaltimo prizmę – žydas Süss išprievartauja vokiečių merginą (atitikmuo ritualiniam gyvulių žudymui, ar visuomenės tvirkinimui per kultūrą „dokumentiniame“ *Amžinasis žydas*). Nepakėlus kaltės ji nusižudo¹⁵²⁴. Jeigu *Žydas Süss* Vokietijoje tapo itin populiariu, tai *Amžinasis žydas* patyrė finansinį fiasko, papiktino žiūrovus, o jo peržiūros net buvo pradėtos riboti – rodytas tik valstybės tarnautojams ir wehrmachto kariams. Bandytas pavaizduoti abudu filmus kaip vienodai sėkmingai demonstruotus Lietuvoje, taip pat gerokai prasilenkė su realybe. Jeigu *Žydas Süss* tikrai demonstruotas 6 savaites Vilniaus kino teatre *Casino* iš eilės, tai *Amžinasis žydas* demonstruotas 4 savaites apskritai, visoje Lietuvoje, šio filmo net nebandyta kartoti po 1941 metų, tuo tarpu kai *Žydas Süss* dar ir

¹⁵²³ Alvydas [Vytautas Alseika]. *Metai Vokiškos filmos Vilniuje* in: *Naujoji Lietuva*. 1942 07 12, Nr. 163 (319), p. 6.

¹⁵²⁴ Moters nusižudymas ar mirtis dėl rasinio suteršimo nacistinės Vokietijos filmuose buvo įprastas leitmotyvas, *Žydas Süss* vaidinusi Kristina Söderbaum (filmo režisieriaus Veit Harlan žmona, laikyta moteriškumo Trečiojo Reicho filmuose etalonu), net buvo pravardžiuota „plaukiojančiu Trečiojo Reicho lavonu“ mat dėl „rasinio suteršimo“ ar kitų priežasčių ji nusižudė (dažniausiai nusiskandino) bent penkiuose Trečiajame Reiche kurtuose filmuose.

1943-aisiais ne kartą pasirodydavo skirtingų šalies miestų ekranuose. Praktiškai visi iki 1942-ųjų Ostlando Lietuvoje rodyti kino filmai buvo demonstruojami bent 4 savaites, tad tai nebuvo joks pasiekimas. *Amžinasis žydas* Ostlando Lietuvoje surinko vargas 3000 Rm, tuo tarpu *Žydas Süss* vien Vilniaus *Casino* kino teatre surinko 8732,3 Rm, filmo demonstravimas kitose šalies vietose (iki 1942 vidurio) atnešė dar 16000 Rm pajamų. Kaip minėta, filmas demonstruotas ir vėliau, tačiau pajamų duomenų iš to laikotarpio neturime¹⁵²⁵. Iš tiesų *Amžinasis žydas* demonstravimas Lietuvoje buvo labiau simbolinis gestas, tačiau šiuo atveju įdomu, jog nuspręsta filmą pristatyti kaip itin sėkmingą, kai jį matyti galėjo vos keli tūkstančiai Lietuvos žiūrovų. Tokiu būdu veikiausiai bandyta įrodyti, jog antisemitinė nacistinė propaganda tikrai buvo paveiki ir įtikinanti.

To negalime tvirtinti vien žiūrėdami į antisemitinio *Žydas Süss* lankomumą. Nors šis filmas buvo vienas populiariausių savo metu Lietuvoje, tačiau lygiai taip pat populiarius jis buvo ir nacių okupuotose kraštuose, kurie nepasižymėjo ryškiomis antisemitinėmis nuotaikomis, pvz. Danijoje¹⁵²⁶. Filmu populiarumą galėjo lemti brangi scenografija ir kostiumai, žymūs aktoriai, puiki režisūra, įtraukianti istorija – joks kitas antisemitinis filmas negalėjo tuo pasigirti. Iš tiesų, populiariausias to meto filmas Lietuvoje – nekalta komedija *Žaidimas vasaros vėjyje* arba *Vasaros vėjo sukury* (*Spiel im Sommerwind*, 1939) – net nebuvo paminėtas prie populiariausių metų filmų Vilniuje, nors šiame mieste per pirmuosius okupacijos metus jis gerokai lenkė *Žydas Süss*, o ir visoje Lietuvoje, nors ir negausiai, tačiau pajamomis lenkė minėtą filmą – tai buvo populiariausias filmas šalyje, tuo tarpu *Žydas Süss* liko antroje vietoje¹⁵²⁷. *Žydas Süss* taip pat galėjo būti žiūrėtas kaip pramoginis filmas didelio dėmesio nekreipiant į jo propagandinę, antisemitinę žinią. Pavyzdžiui, vienas populiariausių nacistinės okupacijos metu Lietuvoje rodytų filmų, to paties Veit Harlan kurtas spalvotas *Auksinis miestas* (*Die goldene Stadt*, 1942), taip pat nestokojo rasistinių teiginių (tiesa, rasizmas čia nukreiptas prieš čekus), tačiau lietuvių atsiminimuose ar to meto liudijimuose

¹⁵²⁵ Apskaičiuota pagal LCVA, f. R.-780, ap. 1, b. 5 saugomus duomenis.

¹⁵²⁶ Stephen Brockmann. *A Critical History of German Film*, New York: Camden House, 2010, p. 145-146.

¹⁵²⁷ Per pirmuosius okupacijos metus *Žydas Süss* Lietuvoje surinko 24683 Rm, tuo tarpu *Žaidimas vasaros vėjyje* 24992,55 Rm. Tačiau Vilniuje šis filmas buvo gerokai populiariesnis už *Žydas Süss*: 11343,90 Rm prieš 8732,30 Rm. Kaip ir *Žydas Süss* filmas Lietuvoje rodytas ir vėliau. Apskaičiuota pagal LCVA, f. R.-780, ap. 1, b. 5 saugomus duomenis.

apie filmą rasistinė propaganda nė karto neminima, akcentuojamos filmo spalvos, drama, ar „atviresnės meilės scenos“¹⁵²⁸.

Galiausiai net ir konstatavus, jog Lietuva buvo palanki terpė antisemitinei propagandai skleisti, negalima teigti, jog antisemitiniai filmai galėjo paskatinti Lietuvius dėtis prie žydų naikinimo. *Žydas Süss* režisierius Veit Harlan (1899-1964) dėl šio (ir iš dalies kitų) filmo režisavimo pokariu net teistas už nusikaltimus žmogiškumui (vienintelis Trečiojo Reicho režisierius teistas už tai), tačiau jis buvo išteisintas, nesugebėjus įrodyti, jog filmai iš tiesų prisidėjo prie žydų naikinimo¹⁵²⁹. Nacių okupacijos metais dalis lietuvių tikrai kartojo antisemitinius nacių teiginius, tokių netrūko ir tarp inteligentų, pavyzdžiui vilniečio Rapolo Mackonio karo metais rašytoje grožinėje literatūroje aprašyta kaip žydai sovietinės okupacijos metais išnaudojo lietuvius, platintas mitas, jog nors „bolševikai užkariaus pasaulį, bet vis tiek jį valdys žydai“¹⁵³⁰. Didelė dalis visuomenė į žydų žudynes žiūrėjo indiferentiškai, galiausiai netrūko ir savo gyvybe rizikavusių ir žydus gelbėjusių lietuvių. O ir pats pritarimas nacistinei propagandai, nebūtinai reiškė sutikimą su nacių skatintu žydų naikinimu. Nors savo dienoraštyje arkivyskupas Juozas Skvireckas kontempliuodamas antisemitinius Hitlerio pasisakymus teigė, jog „Bet jos [Hitlerio mintys – A. D.] vis tiek liudija, kad Hitleris yra ne tik žydų priešas, bet labai teisingai galvojantis žmogus“, tačiau tai jam netrūkdė remti ir skatinti dvasininkiją priešintis smurtui prieš žydus, nes to „žmoniškumas reikalavo“¹⁵³¹.

Kalbant apie žydų genocidą Lietuvoje, verta prisiminti ir kitos tautinės mažumos – romų naikinimą. Nors ji taip pat buvo naikinta, tačiau atvirksčiai nei žydų atveju, spaudoje praktiškai nebuvo jokių publikacijų smerkiančių romus, o kino teatruose nerodyti susidorojimą su jais galėję skatinti kino filmai. Atvirksčiai, pastarųjų vaizdinys karo metais vis dar buvo romantizuojamas. Dar 1943 spaudoje džiaugtasi šalies kino ekranuose

¹⁵²⁸ Pvz.: Jonas Krivickas. *Praskriejo kaip vėjas*, Šiauliai: Saulės delta, 2006, p. 20.

¹⁵²⁹ Susan Tegel. *Jew Süss...*, p. 199-210.

¹⁵³⁰ Antisemitinių pasisakymų netrūko ir rašytojo dienoraštyje. Plačiau antisemitizmo nuotaikas to meto spaudoje ir literatūroje nagrinėjo Vytautas Kubilius. *Op. Cit.*, p. 66-80.

¹⁵³¹ Hitlerį kaip labai teisingai galvojančią žmogų arkivyskupas įvertina 1941 06 30 dienoraščio įrašė, komentuodamas laikraštyje *Į laisvę* skelbtą straipsnį *Bolševikinis žydinis tautų nuodijimas. MEIN KAMPF mintys* in: *Į laisvę*, 1941 06 30, Nr. 6, p. 1. Tuo tarpu jau kitą dieną dienoraštyje rašo „Iš prel. Šaulio teko išgirsti, kad intervencija žydų žudynių reikalu gal didelio pritarimo ir neatrado, bet čia buvo padaryta, ko žmoniškumas reikalavo.“ *Arkivyskupo Juozo Skvirecko dienoraštis*, 1941 06 22 - 08 13 in: *1941 birželio sukilimas. Dokumentų rinkinys* (sud. Valentinas Brandišauskas), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2000, p. 273-274.

pasirodžiusi bendru vokiečių-ispānų kino filmu *Andalūzijos naktys* (*Andalusische Nächte*, 1938). Tai buvo Georges Bizet operos *Carmen* (1875) adaptacija, pagrindinį romų merginos Carmen vaidmenį filme atliko argentiniečių aktorė Imperio Argentina (1910–2003)¹⁵³². Net paskutinėmis nacių okupacijos dienomis spaudoje atsirasdavo vietos eilėms kaip: „Tik aš pavydžiu tau, / Kad gimus tu esi / laisvosios girios čigonėle, / Kad tavyje matau / Pro tas tamsias akis / Kaip saulę šviesią tavo sielą!“¹⁵³³ Lietuvos romai buvo naikinti tyliai, nepastebimai, ir be didesnių propagandinių akcijų – o tai skamba gal net dar labiau bauginamai ir įrodo, jog genocidui ir Holokaustui plačios propagandinės akcijos nebuvo būtinos¹⁵³⁴. Šalyje rodyti antisemitiniai filmai taip pat vargu ar galėjo priversti ką nors pakelti ginklą ir nužudyti žydą, neturime galimybių to išmatuoti, vargu ir ar kada turėsime, tačiau jie tikrai galėjo suteikti bent įsivaizduojamą pasiteisinimą tam, kas tai jau padarė.

¹⁵³² Ekranas in: *Savaitė*, 1943 02 20, Nr. 7, p. 108.

¹⁵³³ Zigmās Survila. *Čigonėle* in: *Ateitis*, 1944 07 08, Nr. 154 (457), p. 3.

¹⁵³⁴ Plačiau apie Lietuvos romų genocidą ir jo atmintį: *Užmirštas genocidas. Lietuvos romai nacių okupacijos metais* (sud. Aurėja Jutelytė), Vilnius: Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės / Petro ofestas, 2020.

IŠVADOS

XX amžiaus pirmos pusės kino Lietuvoje istorija nesulaukė platesnio tyrėjų dėmesio, veik nebuvo tirta profesionalių (kino) istorikų, todėl didžia dalimi vis dar yra nepažinta ar mistifikuota. Daugiau tyrėjų dėmesio sulaukė tik XX amžiaus antros pusės kino Lietuvoje klausimai – mat būtent šiuo, antrosios sovietų okupacijos, metu reguliariai kurti lietuviški vaidybiniai kino filmai, iškilo žymiausi aktoriai ir režisieriai. Tai buvo „iš viršaus nuleistos“ sovietinės kino sistemos diegimo šalyje pasekmė. Tuo tarpu XX amžiaus pirmos pusės Lietuvos kino istoriją neretai lydėjo privačios iniciatyvos; nusisekę arba ne eksperimentai; realistiški ar utopiniai sumanymai. Kino klausimams tarpukario Lietuvoje tirti skirta tik viena platesnė studija – Vytauto Mikalausko *Kinas Lietuvoje: nuo atrakciono iki nacionalinio kino meno* (1999), veik nieko nežinoma apie kiną pirmosios sovietinės okupacijos metais (1940-1941) ir nacių okupacijos laikotarpiu (1941-1944). Šia disertacija siekta bent iš dalies užpildyti esamas Lietuvos kino istorijos spragas. Remiantis archyviniais šaltiniais, spaudos publikacijomis, atsiminimais aiškintasi, kaip skirtingų šalių kino produkcija funkcionavo Lietuvoje keičiantis politiniams režimams ir ideologijomis. Koncentruotasi į filmų tinklo kaitos, kino spaudos raidos, filmų repertuaro ir jo recepcijos klausimus.

Visą XX amžiaus trečiąjį dešimtmetį kino teatrų tinklas Lietuvoje nuosekliai augo, taip sudarydamas galimybes kino filmus matyti vis platesniam šalies gyventojų ratui. Kino teatrų tinklo aukščiausias taškas šalyje pasiektas 1931 – tuomet išduoti 73 verslo liudijimai komercinei kino teatrų veiklai (be Klaipėdos krašto), be jų taip pat veikė dar keliolika nekomercinių kino teatrų mokyklose ir kariuomenės dalyse. 1932-aisias kino teatrų skaičius Lietuvoje pradėjo kristi, galiausiai nusistovėjo bei stabilizavosi apie ketvirtojo dešimtmečio vidurį (kasmet išduodama 55-62 verslo liudijimai komercinei kino teatrų veiklai). Sustojusį kino teatrų augimą iš dalies lėmė išorinės priežastys: atsiradus garsiniam kinui reikėjo pirkti naują brangią aparatūrą; pasaulį purtant ekonominei krizei žmonės vangiau lankė kino teatrus, jų savininkai buvo priversti mažinti kainas. Tačiau kino teatrų savininkams negelbėjo ir valstybės paramos trūkumas – nors Lietuvos valdžia gausiai finansavo Valstybės teatrą, tačiau ji visiškai nerėmė kino teatrų. Išorines kino teatrų tinklo smukimo priežastis papildė vidinės – ženkliai kino teatrams padidinta mokestinė našta, sugriežtėjusios taisyklės kino teatrų steigimui ir veiklai (visų pirma dėl priešgaisrinės saugos klausimų). Dalis kino teatrų bankrutavo, keitė savininkus. To meto Lietuvoje tame net išvelgta teigiamų

pasekmių – neva todėl daugėja lietuvių kino teatrų savininkų ir mažėja žydų, tačiau lietuvių išlaikomų kino teatrų augimą vargu ar lėmė šios priežastys, greičiau, apskritai didėjantis lietuvių verslumas ir jų skaičius miestuose, tarp bankrutavusių kino teatrų savininkų netrūko ir lietuviškų pavardžių. Privatūs kino teatrai buvo išgelbėti privačių asmenų – publikos, kuri praėjus ekonominei krizei vėl grįžo į kino sales.

Po 1940 birželį įvykusios sovietinės okupacijos kino teatrams parodytas žymiai didesnis valstybės dėmesys. 1940 spalį paskelbta visų kino teatrų nacionalizacija. Kino teatrų nacionalizacija atspindėjo sovietinės okupacijos neteisėtumą – dalis kino teatrų valstybės faktiškai buvo nacionalizuoti savavališkai, dar prieš paskelbiant kino teatrų nacionalizacijos įstatymą, dalis kino teatrų savininkų buvo represuoti. Tačiau teoriškai valstybės išlaikomas kino teatrų tinklas bent jau galėjo būti geriau apsaugotas nuo išorės veiksnių. Toks piešinys pieštas sovietų okupuotos Lietuvos propagandoje – teigta, jog kino teatrų tinklas plečiasi, skelbti milžiniški kino teatrų plėtros planai, niekintas tarpukario Lietuvos kino teatrų tinklas. Tačiau realybėje po kino teatrų nacionalizacijos Lietuvos kino teatrų tinklas gerokai susitraukė ir pirmosios sovietinės okupacijos metu taip ir nepasiekė tarpukariu buvusių skaičių. Sovietinės Lietuvos valdžios atstovai savo kalbose akcentavo Lietuvos kinifikavimo (ypač provincijos) būtinybę, tačiau centralizuotas, visą Lietuvą apimantis, kino teatrų tinklas pradėtas organizuoti tik 1941-ųjų gegužę. Nors šio tinklo organizavimą taip pat lydėjo smarkūs propagandiniai pranešimai, buvo išjuoktas Smetonos Lietuvoje veikusių kilnojamų kino teatrų kiekis, tačiau kilnojamų kino teatrų tinklas realybėje dar nefunkcionavo – provincijos gyventojai skundėsi, jog kilnojami kino teatrai juos aplankydavo dažniau prie Smetonos nei prie sovietų. Nenusisėkė ir bandymai pakeisti kino teatrų išvaizdą. Tarpukariu geresni, prabangesni kino teatrai veikė tik Kaune, tuo tarpu dažnas provincijos kino teatras būdavo apibūdinamas, kaip „daržinė“. Sovietų okupacijos metu nė vienas Lietuvos kino teatras nepriskirtas aukščiausiai, pirmajai, kino teatrų kategorijai. Kino teatrų interjeras keistas ideologiniais pagrindais – juos bandyta kurti „raudonuosius kampelius“, tuo tikslu organizuotas kino teatrų socialistinis lenktyniavimas. Tačiau tvarkingi raudonieji kampeliai buvo neilgai – netrukus dauguma jų tapo netvarkingomis, atgyvenusios spaudos pilnomis rūkymo vietomis. Tokia „raudonųjų kampelių“ transformacija demonstravo ne tik žmonių abejingumą okupacinei ideologijai, tačiau ir kino teatruose dar labiau išaugusią netvarką, šiems praradus teisėtus savininkus. Nors sovietinės okupacijos metu skelbta apie dideles pertvarkas ir pasiekimus plečiant kino tinklą, tačiau sovietų okupantų pasiekimai egzistavo tik propagandiniuose pranešimuose, tuo tarpu

realybėje okupacijos metų kino tinklas gerokai nusileido Nepriklausomos Lietuvos duomenims. Atotrūkis tarp sovietų propagandos teiginių ir matomos realybės galėjo skatinti nepasitikėjimą sovietiniu režimu.

1941 birželį Vokietijai užpuolus SSRS Lietuvos teritorijoje esantis kino teatrų tinklas perėjo Vokietijos okupacinio režimo žinion. Nacistinės Vokietijos kariai pasirodę Lietuvoje ženkliai dalies lietuvių sutikti kaip išvaduotojai. Pirmosiomis Vokietijos-SSRS karo dienomis susikūrusi Lietuvos laikinoji vyriausybė tikėjosi savarankiškai valdyti kraštą, skelbė šalies įmonių, tame tarpe ir kino teatrų, denacionalizaciją. Tačiau netrukus paaiškėjo, jog Lietuvoje tik pasikeitė okupantai, Lietuvos laikinosios vyriausybės nutarimų nebuvo paisoma, kraštą valdė vokiečių administracija. Pastaroji neskubėjo denacionalizuoti Lietuvos kino teatrų tinklo – jis buvo išnaudojamas finansiškai, apdedant bilietus naujais mokesčiais ir rinkliavomis. Denacionalizacijos neįvykdymas visuomenės akyse leido, bent iš dalies, sulyginti Vokietijos politiką krašte su SSRS vykdyta politika. Vokietijos okupacijos metu kino tinklas Lietuvoje dar labiau sumažėjo (dalis kino teatrų buvo sunaikinti arba apgadinti dėl karo veiksmų), praktiškai išnyko kilnojami kino teatrai, tačiau kitaip nei SSRS okupacijos metais, vokiečių okupuotoje Lietuvoje nebuvo skelbiami grandioziniai kino tinklo planai ar išgalvoti pasiekimai. Nacistiniai okupantai kino teatrų denacionalizaciją panaudojo kaip meduolį, kuriuo siekta skatinti lietuvius jungtis kovoti kartu su Vokietija. Kino teatrai pradėti gražinti jų savininkams tik 1943-ųjų pabaigoje, kai Vokietijos kariuomenės pralaimėjimas Rytuose atrodė neišvengiamas. Panašu, jog nemaža dalis lietuvių suprato propagandines kino teatrų gražinimo savininkams potekstes. Tačiau taip pat pastebėta po denacionalizacijos pagerėjusi kino teatrų padėtis, pagražėjusi aplinka, po denacionalizacijos Lietuvoje vėl pradėjo veikti kilnojami kino teatrai, atsiradę keli seniau nedirbę kino teatrai.

Nors ir trumpam Lietuvoje vėl grįžęs privačių kino teatrų tinklas, bent jau trumpalaikėje perspektyvoje, įrodė savo pranašumą prieš sovietinį nacionalizuoto kino tinklo eksperimentą. Antrojo Pasaulinio karo metų Lietuvos gyventojams turėjo būti akivaizdu, jog nepaisant kai kurių okupacinių režimų propagandos, nė vienas jų taip ir nepasiekė nepriklausomos Lietuvos kino tinklo lygio.

Antano Smetonos Lietuvos gyventojai turėjo prieigą prie plataus vaidybinių kino filmų repertuaro, dažniausiai šalyje demonstruoti JAV, Vokietijos, SSRS, Didžiosios Britanijos kino kūriniai, atskirais metais rodyta nemažai Lenkijos kino filmų. Neretai visuomenės ir valdžios institucijų

požiūris į šiuos filmus buvo formuojamas platesnių kultūrinių ir geopolitinių aplinkybių.

Nors tarpukario Lietuvoje netrūko eurocentristinių nuomonių, jog JAV kino filmai yra per daug lėkšti, neintelektualūs, todėl negali susilaukti populiarumo Europoje, tačiau ketvirtajame dešimtmetyje Vakarų popkultūrą reprezentuojantys Holivudo filmai tapo dominuojančiais ir vienais populiariausių šalyje. Po Pirmojo pasaulinio karo iškilusi JAV kino industrija užkariavo visą Europą ir Lietuva nebuvo išimtis. Holivudo kino filmai diktavo pasaulines kino tendencijų madas, kurios atsispindėjo ir Lietuvoje. Net JAV kino filmų kritikai Lietuvoje buvo priversti pripažinti, jog be žemesnės vertės JAV kino produkcijos Holivudas taip pat parodo vienus geriausių filmų Lietuvoje. Tuo tarpu dažnai kine sutinkami Vakarų popkultūros herojai, kaip Tarzanas ar Mickey Mouse'as, tapo jaunos, jau Nepriklausomoje Lietuvoje brendusios kartos, kuriai buvo svetimas carinės Rusijos kultūrinis palikimas, kasdienio gyvenimo palydovais. Tarzano personažo sklaida Lietuvoje puikiai tai iliustruoja – jis sklido ne tik knygų vertimais, kino filmais, komiksų puslapiams, tačiau jo vardu pasivadindavo lietuvių cirko kolektyvai, jį, kaip pseudonimą, naudodavo privatūs asmenys, galiausiai kaip būdvardis („tarzaniškas“) jis pradėjo plisti bendrinėje kalboje. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje lankęsi užsieniečiai stebėjosi, jog miestas, ypač jo jaunimas, yra taip smarkiai persmelktas anglosaksiškos kultūros. Vargu ar Vakarų populiariosios kultūros sklaida būtų tokia sklaidi, jeigu visuomenė būtų priešiška žiūrėjusi į šalis, kuriose ši kultūra gimė – JAV ir Didžiąją Britaniją. Būtent taip buvo su Vokietijos kino filmais Lietuvoje.

Vokietijos kino filmai Lietuvoje dominavo trečiojo dešimtmečio antroje pusėje. Po Pirmojo pasaulinio karo Vokietija buvo didžiausia filmų gamintoja Europoje ir vadinta „Europos Holivudu“. Netolimos Vokietijos kino filmai buvo nesunkiai ir sąlyginai pigiai gaunami Lietuvoje. Tačiau nuo ketvirtojo dešimtmečio pradžios vokiški filmai šalyje buvo sutinkami vis labiau priešiška. Vokietijos filmai kaltinti prastu skoniu, bloga tematika. Iš dalies tai paaiškinama visuomenės persisotinimu šiais filmais. Tačiau neretas Vokietijos kino filmas buvo įvardinamas militaristiniu ar propagandiniu, nors tokiu ir nebūdavo. Tokį požiūrį lėmė suaktyvėjus Vokietijos revanšistinė politika Klaipėdos krašto atžvilgiu, Lietuvos visuomenės nepasitenkinimas ja. Dalis Lietuvos visuomenės tikėjosi, jog Hitleriui atėjus į valdžią Vokietijoje, vokiški kino filmai apskritai išnyks iš Lietuvos kino ekranų – bus per daug propagandiniai, kad juos rodyti. Tačiau taip neįvyko, aršiausių propagandinių Vokietijos kino kūrinių į Lietuvą įvežti net nebandyta. Konfliktas dėl Klaipėdos iš dalies formavo ir Lietuvos kino politiką – 1932 liepą paskelbtas

Kino filmų cenzūros įstatymas ir Muitinių įstatymo pakeitimas iš esmės buvo suformuluoti taip, jog autonominės Klaipėdos ekranuose rodomus kino filmus galėtų cenzūruoti Kauno kino cenzoriai. Iš Vokietijos kino filmų, ypač kino kronikų, dingdavo bet kokie nacionalsocialistines nuotaikas Klaipėdoje galintys skatinti vaizdiniai (Vokietijos kariuomenės vaizdai, Adolfo Hitlerio atvaizdas, vokiškojo patriotizmo aukštinimai, ekonominius-socialinius Vokietijos laimėjimus vaizduojančios kronikų dalys). Šie vaizdiniai į Lietuvos kino ekranus sugrįžo tik po 1939-ųjų kovo, kai Vokietija aneksavo Klaipėdos kraštą, mat Didžiojoje Lietuvoje, kur pro-vokiškos nuotaikos buvo gana retos, jie nebuvo tokie aktualūs.

Panaši situacija Lietuvoje klostėsi su lenkiškais filmais. Čia kritiniu dėmeniu buvo Lietuvos – Lenkijos konfliktas dėl Vilniaus krašto. Dėl dviejų šalių nesantaikos lenkiški kino filmai tarpukario Lietuvoje veik nerodyti. Trumpai lenkiški filmai leisti rodyti tik trečiojo dešimtmečio pabaigoje. Šie filmai buvo gana patraukli prekė kino teatrų savininkams – jie buvo netoli, nematyti, sąlyginai pigūs, neretai liedsavo Lietuvos istorijos tematiką, tad sudomindavo ne tik Lietuvos lenkus, bet ir platesnę publiką. Todėl lenkiški filmai greitai ir gana plačiai paplito šalyje. Tačiau, lenkiškais filmais buvo nepatenkinti radikalesni Lietuvos patriotai, kuriuos kurstė valstybiniu lygiu skleidžiama anti-lenkiška propaganda ir skatinimai nepamiršti ir kovoti dėl Vilniaus krašto. Prieš eilę lenkiškus filmus demonstruojančių kino teatrų buvo įvykdyti išpuoliai, teatrai nuniokoti, filmai sunaikinti. Šie išpuoliai tapo pretekstu vėl uždrausti lenkiškus filmus, jie šalyje galėjo būti rodomi tik nelegaliai – pristatant juos kaip kitų šalių produkciją, tuo tarpu išpuolių kaltininkai taip ir liko nenubausti. Atitinkama situacija kartojosi ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje, kai 1938-aisiais Lenkija įteikė Lietuvai ultimatumą, ir šalis buvo priversta užmegzti diplomatinis santykius su savo kaimyne. Tuomet lenkiški filmai vėl papildo Lietuvoje, ir vėl prasidėjo išpuoliai prieš lenkiškus filmus demonstruojančius kino teatrus. Šie išpuoliai netiesiogiai remti Lietuvos valdžios – tautininkų spaudoje platinti straipsniai smerkiantys lenkiškų filmų antplūdį Lietuvoje, tarp išpuolių rėmėjų ir rengėjų randami patriotinių organizacijų nariai. Išpuolių ir nepasitenkinimo lenkiškais filmais akivaizdoje šių filmų sklaida Lietuvoje pradėta dirbtinai riboti, tai vykdyta tuomet, kai Lenkija jau buvo pasidalinta SSRS ir Vokietijos.

Jau pirmasis Lietuvoje 1926-aisiais demonstruotas sovietų filmas, *Šarvuotis Potiomkinas*, dalino visuomenę į dvi dalis. Vieni jį laikė įstabiu ir realistišku meno kūriniumi, kiti – melaginga komunistine propaganda. Tokia skirtis išliks visą tarpukario Lietuvos laikotarpį. *Šarvuotis Potiomkinas* šalyje taip pat rodytas dėl politinių priežasčių – ruošiantis pasirašyti Lietuvos-SSRS

nepuolimo sutartį. Nors 1926 metų gruodžio perversmo įvykdymas teisintas siekiu užkirsti Lietuvoje kelią komunistiniam perversmui, tačiau realybėje siekta palaikyti gerus santykius su SSRS, ši šalis laikyta Lietuvos drauge dėl oficialiai jos išsakomos pozicijos Vilniaus klausimu. Todėl net po perversmo sovietiniai filmai ilgai nedrausti ir netrukus vėl buvo rodomi Lietuvos ekranuose. Nors suprasta, jog absoliuti dauguma sovietinių filmų yra propagandiniai, nors dalis visuomenės ragino apskritai uždrausti sovietinius filmus, tačiau draugiškų santykių vardan to nebuvo daroma – drausti tik ryškesni revoliucinės tematikos SSRS filmai, kiti gausiai cenzūruoti. Sovietiniai filmai užėmė sąlyginai nedidelę tarpukario Lietuvos kino teatrų repertuaro dalį, tačiau jie sulakė gausaus žiniasklaidos ir visuomenės dėmesio, turėjo užtarėjų tarp žinomų to meto Lietuvos kultūros veikėjų. Sovietiniai filmai, kaip *Cirkas*, *Čapajevs*, *Linksmieji vyrukai* tapo itin populiarūs. Šis populiarumas atspindėjo ne tik daliai visuomenės vis dar aktualų rusiškos kultūros palikimą, tačiau ir susižavėjimą propagandiniu komunizmo paveikslu, dalies visuomenės nusivylimą esama valdžios politika ir socialine, ekonomine padėtimi.

Sovietinių kino filmų propaganda su realybe galėjo būti palyginta po 1940 birželį SSRS įvykdytos Lietuvos okupacijos. Pirmaisiais okupacijos mėnesiais visuomenėje vis dar netrūko skirtingų padėties vertinimų, dalis jos džiaugėsi autoritarinio Smetonos valdymo pabaiga ar smerkė prezidento pasitraukimą iš šalies. Šalies miestų ar miestelių aikštėse, po atviru dangumi, gausiai okupacinės armijos nemokamai demonstruoti filmai prisidėjo prie „šventinės“ atmosferos kūrimo. Tai buvo nauja, Lietuvoje dar neįprasta kino filmų sklaidos forma. Tuo tarpu kino teatrų repertuare vis dar rodyti Vakarų filmai galėjo klaidinti, jog kino filmų repertuaras mažai kuo skirsis nuo anksčiau buvusio, net prasiplės seniau draustais ar iškarpytais sovietų kūriniams. Tačiau po oficialaus šalies įjungimo į SSRS, 1940 rugpjūtį, viskas pasirodė kitaip: nemokamos peržiūros baigėsi, kino teatruose liko tik sovietiniai filmai. Nors kino filmų nuomos kontorų nacionalizacija paskelbta tik 1940 spalio pabaigoje, tačiau visos filmų nuomos kontoros buvo nacionalizuotos dar 1940 rugpjūčio pradžioje, šalyje leidus demonstruoti tik sovietinius filmus. Taip dar kartą parodytas sovietų sistemos beteisiškumas Lietuvoje. Sovietų okupuotoje Lietuvoje rodytų kino skirtingų filmų skaičius nė iš tolo neprilygo Nepriklausomos Lietuvos kino teatrų margumynui. Tad nors sovietinė propaganda skelbė apie nepaprastą sovietinių filmų populiarumą, tačiau tarp eilučių buvo galima išskaityti apie žiūrovų nepasitenkinimą siauru, pasenusiu, perdėm propagandiniu kino teatrų repertuaru, pustuštes kino teatrų sales. Žiūrovus taip pat atbaidė prasti

sovietinių kino filmų titrų vertimai ar apskritai jų nebuvimas, nors skelbta apie kelių sovietinių filmų garsinimą lietuviškai, pirmosios sovietinės okupacijos metu tokie filmai kino ekranuose nepasirodė. Žiūrovus į kino sales bandyta traukti rodant parinktus, anksčiau spaudoje peiktą, kapitalistinių Vakarų kūrinius – nuo 1941 kovo šalyje parodomi keli Holivudo filmai, teigiama, jog jie susilaukė didžiulio populiarumo.

Didžiulio populiarumo kino filmai iš tiesų sulaukė nacių okupacijos metais. Nors kino teatruose tuo metu, be retų išimčių, rodyti tik Vokietijoje ir Austrijoje kurti kino kūriniai, nors spaudoje neretai skųstasi, jog jie yra atgyvenę, gana lėkšti, tačiau kitaip nei sovietinės okupacijos metais kino teatrai buvo apgulti publikos, o kino bilietai tapo brangia ir patrauklia juodosios rinkos preke. Išvarginti tiesmukos sovietinės propagandos, kino teatrų žiūrovai veržėsi į pramoginius III Reicho kino kūrinius. Banalios, mažai ar veik visai neideologizuotos, kino komedijos, kaip *Žaidimas vasaros vėjyje* nacių okupuotoje Lietuvoje mušė lankomumo rekordus. Nors nemažo populiarumo turėjo ir į pramoginę formą įvilktos propagandinės idėjos, rasistiniai, antisemitiniai filmai kaip *Žydai Süss* ar *Auksinis miestas*, tačiau panašu, jog būtent pramoginė šių filmų pusė, labiausiai masino žiūrovus, tuo tarpu atvirai propagandiniai filmai, kaip antisemitinis *Amžinasis žydai* nesulaukė didelio populiarumo, jis buvo bandomas išpūsti melagingomis spaudos publikacijomis. Nacių okupuotoje Lietuvoje Vokietijos kino filmai užėmė terpę, kuri liko uždraudus šalyje rodyti JAV kino filmus, jie atliko pramoginę, eskapistinę funkciją. Nors propagandinėse publikacijose Vokietijos kino filmai neretai įvardinti kaip vertingesni, geresni nei JAV kino produkcija, tačiau taip pat galima išvelgti jų nepilnavertiškumą prieš Holivudo produkciją, visuomenėje jie laikyti nusileidžiančiais JAV kino produkcijai. Holivudo kino produkciją prisimenantiems žiūrovams Vokietija buvo tik „antrasis Holivudas“.

Nors okupaciniai, sovietų ir nacių, režimai aukštino savo kino produkcijos privalumus, tačiau publikos atmintis bylojo, jog nors neretai ribotas ir peiktas, tačiau didžiausias ir spalvingiausias kino filmų repertuaras buvo Smetonos valdymo metais.

Repertuaro pokyčius dalinai atspindėjo ir publikacijos apie kiną spaudoje, jo paminėjimai grožinėje literatūroje. XX amžiaus trečiajame dešimtmetyje publikacijos apie kiną Lietuvos spaudoje buvo itin retos – jis minėtas trumpose kronikų žinutėse, aktorių fotografijos publikuotos nebent bulvarinėje spaudoje, diskusijos kino klausimais spaudoje pasirodydavo išimtiniais atvejais ir ilgai netrukdavo. Nors dar 1928-aisiais publikuota pirmoji lietuviška knyga kino klausimais, Vytauto Kurnatausko

Kinematografijos menas, tačiau lūžio tašku Lietuvos kino publicistikoje laikytinas 1931-1932 leistas pirmasis kino klausimams skirtas žurnalas, *Kino naujienos*. Nors trumpai leistas ir finansiškai nuostolingas, tačiau šis žurnalas, bei jo leidėjas Vytautas Alseika, paskatino svarbesnius Lietuvos laikraščius ir dienraščius kurti specialias rubrikas kino klausimams, reguliariais skelbti informaciją apie kiną, šalyje pasirodančių filmų recenzijas. Ketvirto dešimtmečio Lietuvoje jau pasirodo ne tik techniniams klausimams skirta kino literatūra, tačiau ir knygos apie kino filmų aktorius, moksliniai darbai kino klausimais. Dėmesys kinui išaugo ir tarpukario Lietuvos rašytojų vaizduotėje. Jei XX amžiaus trečiojo dešimtmečio pirmoje pusėje kinas lietuvių rašytojų kūrinuose minėtas retai, tai ketvirto dešimtmečio grožinės literatūros kūrinuose jis sutinkamas jau gana dažnai. Kinas minimas ne tik įsitvirtinusiis tropais („gyvenimas slenka prieš akis kaip kino juosta“, kino teatras kaip aistrų vieta etc.), bet literatūros kūrinuose minimai ir tikri filmų, aktorių vardai, aptariamos nesenos pasaulio ir Lietuvos kino tendencijos (garsinio kino atsiradimas, kino filmų cenzūra Lietuvoje etc.). Kino publicistikos raida, kino suaktualinimas grožinėje literatūroje demonstravo vis didesnę šios medijos įsigalėjimą kasdieniame gyvenime. O atskirų autorių (pavyzdžiui, Vytauto Sirijos Giros) kurti poetiniai meilės prisipažinimai kinui rodė dar Smetonos Lietuvoje atsirandančius sinefilijos daigus.

Smetonos laikų kino publikacijų gausa kontrastingai atrodė palyginus su sovietinės okupacijos laikotarpiu. Nors sovietinės okupacijos metu skelbta Lietuvos kinifikacijos būtinybė, didelis sovietinių filmų populiarumas, tačiau spaudoje akivaizdžiai matomas originalių kino publikacijų trūkumas. Daugiausiai publikuoti publikacijų apie kiną vertimai iš visasąjunginės spaudos, žymesnių kino filmų dainų lietuviški vertimai kurie turėjo tarnauti sovietizuojant visuomenę. Tuo tarpu lietuvių autorių publikacijos apie kiną, kino filmų kritika buvo itin reta. Šalyje nematytos kino filmų sklaidos formos, kaip pirmasis Lietuvoje surengtas kino festivalis, spaudoje buvo veik nepastebėtos – vienintelė publikacija apie festivalį spaudoje skundėsi publikacijų apie festivalį trūkumu. Kino publikacijų trūkumas sovietų okupacijos metais aiškintinas ne tik keleriopai sumažėjusių Lietuvoje leidžiamų leidinių kiekiu, tačiau ir baime netinkamai įvertinti ideologinę sovietų kino produkciją. Retos lietuvių autorių publikacijos apie kiną, pavyzdžiui to paties Vytauto Alseikos rašytos filmų recenzijos, demonstravo vis dar egzistuojantį nesugaudymą kaip reiktų vertinti sovietinius filmus – autoriai kaip teigiamą filmų bruožą išskeldavo kino filmų formą ir nuvertindavo turinį, taip netiesiogiai kaltindami sovietinius filmus „formalizmu“. Kinas praktiškai dingso ir iš grožinių pirmosios sovietų

okupacijos metu sutinkamų kūrinių, jis, gausiai propagandiniame ir su realybe prasilenkiančiame kontekste, pasirodo tik viename Liūnės Janušytės kūrinyje.

Nors nacių okupacijos metų spauda taip pat buvo cenzūruojama, skelbti propagandiniai straipsniai apie Vokietijos kino produkciją, tačiau netrūko ir pramoginių publikacijų apie kino pasaulį ir Vokietijos kino ekrano žvaigždes. Na, o išaugęs mėgėjiškų, lietuvių autorių kūrybos, grožinės literatūros kūrinių aukštinančių kino filmus skaičius žymėjo pakitusį publikos santykį su kinu. Kinas vėl švęstas, o ne bijotas. Tačiau net pramoginės, grožinės literatūros kūriniai apie kiną buvo pažymėti karo meto ženklais – juose pasitaikydavo nenormalių karo meto sąlygų aprašymų (kino bilietų pirkimas juodojoje rinkoje, milžiniškos eilės prie kasų), tragiškos, karo metams būdingos tematikos. Net spaudoje publikuotos pramoginės publikacijos apie kiną atitiko nacių ideologinius standartus – nutylint, ar neminint režimui nepalankių faktų. Tad nors nacių okupacijos metų publikacijos apie kiną Lietuvoje, palyginus su sovietine okupacija, labiau priminė Nepriklausomos Smetonos Lietuvos kino publikacijų veidą, tačiau šis panašumas, iš dalies, buvo tik iliuzinis.

Jeigu kino tinklo, repertuaro įvairovės, publikacijų apie kiną laisvės klausimais okupaciniai sovietų ir nacių valdymo laikotarpiai nusileido Smetonos Lietuvos metais. Tai visų trijų, Lietuvoje 1926-1944 metais pasikeitusių, nedemokratinų režimų bandymai kiną panaudoti propagandos tikslais buvo nenusisekę.

Antano Smetonos valdymo metu į kino sritį gana ilgai nekreipta didesnio dėmesio. Tik ketvirtojo dešimtmečio pradžioje valstybė pradėjo labiau rūpintis šia sritimi – įvestas reikalavimas privalomai demonstruoti lietuvišką kino kroniką, centralizuota kino filmų cenzūra. Tačiau kino teatrai valstybei visų pirma tarnavo kaip papildomas pajamų šaltinis, prezidentas Antanas Smetona gausiai finansavo mėgstamą Valstybės teatrą, tačiau neskyrė didesnių finansų kino sričiai, kuria viešai bodėjosi ir kritikavo. Tokia valstybės politika prieš ją atsisuko kitu kampu – šalyje neišugdyti geresni kino srities darbininkai, keli vyriausybės bandyti finansuoti, šalies propagandinius užmojus turėję patenkinti filmų projektai patyrė fiasko ir nebuvo rodomi publikai. Nefinansuojant savo kino produkcijos, valstybės interesus kine siekta saugoti cenzūra – nepasitenkinimą esama valdžia galinčios skatinti filmų ir kino kronikų scenos (streikai, valstybės perversmai, rinkimai) draustos demonstruoti šalyje. Cenzūra taip pat siekė, jog lietuviškos kino kronikos atspindėtų Lietuvą kaip patriotišką, modernią, pasiturinčią šalį – skurdo ir nepritekliaus vaizdai buvo draudžiami demonstruoti lietuviškose kino kronikose. Tačiau realybėje kino kronikos neatliko šios funkcijos –

monotoniški, vidutiniškai atlikti, neretai vėluojantys kino kronikų siužetai žiūrovų buvo sutinkami nepasitenkinimu ir pašaipomis. Bandomai trūkumus taisyti atiduodant sutelkiant lietuviškos kino kronikos monopolį vienose rankose (kino kronikos koncesijos atidavimas tautininkų režimui palankiam Jurgiui Linartui 1935-aisias) neišsprendė problemų ir nepateisino lūkesčių. Todėl Lietuvos valdininkai piktnosį perdėtu visuomenės susižavėjimu kaimyninės Latvijos kino filmais, prieš kuriuos lietuviška kino produkcija atrodė itin prastai. Autonominės Klaipėdos lietuvių valdininkai po kurio laiko patys atsiskakė demonstruoti lietuviškas kino kronikas mieste, teigdami, jog jų demonstravimas labiau pasitarnauja Vokietijos, o ne Lietuvos interesų propagandai mieste. Nepasiteisino ir tiesmuki bandymai lituanizuoti 1939-aisiais atgauto Vilniaus kino teatrus – lietuvių politika mieste lėmė, jog lietuviškos kino kronikos čia buvo sutinkamos miesto gyventojų daugumos (lenkų) keliamu triukšmu ir pasipiktinimu.

Nors sovietinė propaganda aršiai puolė tarpukario Lietuvos kino politiką ir pasiekimus, tačiau rėmėsi tarpukario Lietuvos palikta technine baze, o didesnių proveržių per vienerius okupacijos metus nepaliko – sukurtas panašus kiekis kino kronikų, kaip ir per vienus tarpukario metus. Jau anksčiau Lietuvos kino srityje dirbusiems darbininkas, ar Nepriklausomybės saulėlydyje užverbuotiems kino kūrėjams (pavyzdžiui, iš Lenkijos į Lietuvą pabėgusiam žymiam filmų jidiš kalba režisieriui Aleksander Marten, apie kurio veiklą karo metais lig šiol nieko nežinota), talkino gausus būrys iš SSRS importuotų ir vietos aplinkybių nepažįstančių kino darbininkų. Jei Smetonos metų kino kronikose Lietuvos paveikslas cenzūrai padedant buvo retušuojamas, tai sovietmečio kronikose, padedant SSRS kino kadrams, jis iš pagrindų perkurtas. Jau pirmosiose sovietinės okupacijos meto kino kronikose kaip tikri įvykiai pateikianti inscenizuoti siužetai (pavyzdžiui, Antano Smetonos pabėgimas iš šalies). Jei dalis žiūrovų buvo susidarę iš tarpukariu, ar pirmaisiais okupacijos mėnesiais rodytų SSRS kino filmų buvo susidarę teigiamą gyvenimo SSRS vaizdinį, tai ilgesnė gyvenimo sovietų okupuotoje Lietuvoje patirtis dalį jų įtikino šio vaizdinio klaidingumu. Sovietų okupuotoje Lietuvoje kurtų kino kronikų atotrūkis nuo realybės taip pat buvo ryškus tiek šių kronikų kūrėjams, tiek žiūrovams, jis skatino nusivylimą ir nepasitikėjimą okupaciniu režimu.

Pirmoji nacių okupacijos metų kino propagandos kampanija Lietuvoje nebuvo perdėm sėkminga. Norėdami per kiną išnaudoti visuomenės nepasitenkinimą sovietais, tačiau padaryti tai nerodant anti-sovietinių filmų (jie pirma rodyti wehrmachto kariams), pirmaisiais okupacijos metais naciai gausiai demonstravo anti-britiškus, britišką kolonializmą ir imperializmą

smerkiančius filmus, tokius kaip *Ohm Krüger*, kuriuos spaudoje bandydavo susieti su Lietuvos realijomis ir sovietine okupacija. Tokių filmų demonstravimas rodė dalinį nacistinio režimo pasitikėjimą lietuviais (ir kitomis Pabaltijo šalimis) – daugelyje kitų okupuotų teritorijų šie filmai nebuvo rodomi, manant, jog filmuose smerkiama britų kolonijinė politika, bus sulyginta su nacių okupacine politika. Tačiau būtent taip daliai Lietuvos visuomenės ir pasirodė šie filmai, Lietuvoje vyravo stiprios pro-vakarietiškos nuotaikos, o naciai laikyti tik antraisiais okupantais. Antisovietiniai filmai kraštą pasiekė gan pavėluotai, kai kurių jų taip ir nespėta parodyti, net vokiečių okupacijos metais retas, lietuvių kino darbuotojus įtraukęs, filmas *Raudonoji migla* spėtas pademonstruoti tik Vilniuje ir Kaune paskutiniaisiais okupacijos mėnesiais ir savo propagandinio potencialo nepateisino. Negalima tvirtai teigti, jog Lietuvoje pasiteisino ir nacių antisemitinė kampanija kine – pramoginės formos antisemitiniai filmai buvo gausiai lankomi žiūrovų, tačiau dokumentiniai, atvirai propagandiniai filmai, nesulaukė populiarumo. Sėkmingesniu nacių okupacijos kino propagandos laimėjimu būtų galima laikyti nebent į kino sales, visų pirma dėl pramoginio filmų turinio, sugrąžintą publiką – vienas iš nacių kinui okupuotose kraštuose keltų tikslų, buvo linksminti publiką, jog ši pamirštų karo realijas, ir vėliau aktyviau kibtų į darbą. Tai, bent iš dalies, pasiteisino.

Apibendrinat galima teigti, jog 1926-1944 metais Lietuvoje kino filmai sėkmingiausiai funkcionavo kaip pramogos, o nei ideologijos sklaidos forma. Ir nors kiekvienas Antano Smetonos režimą sekęs režimas, bandė įrodyti, jog prie jo tiek kino filmai, tiek kino teatrų tinklas, funkcionuoja geriau, tačiau būtent mažiausiai ideologizuoto, Antano Smetonos, metais, kai kino sritis buvo palikta be didesnės priežiūros, žiūrovų malonei, kinas funkcionavo geriausiai.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Archyvinių dokumentų šaltiniai

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA)

F. 317 – Vyriausybės įgaliotinio Vilniaus miestui ir sričiai įstaiga

F. 378 – Vidaus reikalų ministerijos Valstybės saugumo departamentas

F. 383 – Užsienio Reikalų Ministerija

F. 391 – Švietimo ministerija

F. 401 – Vilniaus miesto ir apskrities viršininkas

F. 402 – Kauno apskrities viršininkas

F. 923 – Lietuvos Respublikos Ministrų Kabinetas

F. R-754 – Lietuvos TSR Ministrų Taryba

F. R-780 - Ostlando filmų įmonės Lietuvos skyriaus Vilniuje (Filmbetriebe Ostland Zweigstelle Litauen, Wilna) ir Ostlando filmų bendrovės Kauno skyriaus (Ostland-Film-Gesellschaft m. b. H. Zweigstelle Kauen)

Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA)

F. K-1 – Lietuvos TSR valstybės saugumo komitetas (KGB)

Lietuvos literatūros ir meno archyvas (LLMA)

F. 91 – Kino filmų cenzūra

F. 274 – Petras Kežinaitis

F. 378 – Vytautas Mikalauskas

Publikuoti archyviniai dokumentai

1. *1941 birželio sukilimas. Dokumentų rinkinys* (sud. Valentinas Brandišauskas), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2000.
2. *Кремлевский кинотеатр: 1928-1953: документы* (sud. Кирилл Михайлович Андерсон), Москва: РОССПЭН, 2005.
3. *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990*, (sud. J. R. Bagušauskas, A. Streikus), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2005.
4. *Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai.* (sud. Arvydas Anušauskas), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2001.
5. *Lietuvos liaudies seimas. Stenogramos ir medžiaga.* (Ats. Red. Konstantinas Surblys, Sud. Vytautas Kancevičius, Justinas Lazauskas), Vilnius: Mintis, 1985.
6. *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939-1940: dokumentų rinkinys.* Vilnius: Mintis, 1993.

7. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, IV tomas: Lietuva buržuazijos valdymo metais (1919-1940)* (red. J. Žiugžda), Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961.
8. *Lithuania under German Occupation, 1941-1945. Despatches from US legation in Stockholm* (ed. Thomas Remeikis), Vilnius: VU University Press, 2005.
9. *Vidaus Reikalų Ministerijos Administracijos Departamento aplinkraščiai*, Kaunas: Vidaus Reikalų Ministerija, 1938 m.

Periodinė spauda

1. *7 meno dienos* (1927-1934)
2. *Aistros* (1931, 1933)
3. *Aš ir Jūs* (1931)
4. *Ateitis* (1943-1944)
5. *Bangos* (1932)
6. *Bibliografijos žinos* (1928-1943)
7. *Darbininkas* (1919-1940)
8. *Darbininkų žodis* (1940-1941)
9. *Darbo Lietuva* (1940)
10. *Diena* (1929-1939)
11. *Dienos naujienos* (1931-1933)
12. *Ekrano naujienos* (1959-1972)
13. *Gimtas kraštas* (1967-1997)
14. *Išlaisvintas panevėžietis / Panevėžio apygardos balsas* (1941-1944)
15. *Į laisvę* (1941-1942)
16. *Į pagalbą* (1937-1941)
17. *Jaunasis ūkininkas* (1932-1940)
18. *Jaunoji karta* (1928-1940)
19. *Kardas* (1925-1940)
20. *Karys* (1920-1945)
21. *Karių tiesa* (1940)
22. *Kinas* (1934-1935)
23. *Kinas* (1955-1959, 1972-1994, 1998-)
24. *Kino naujienos* (1931-1932)
25. *Komjaunimo tiesa* (1940-1941, 1944-1989)
26. *Kultuvas* (1940)
27. *Kultūra* (1923-1941)
28. *Kultūros barai* (1965-)
29. *Kuntaplis* (1933-1940)
30. *Laikas* (1938-1940)
31. *Laisvė* (1919-1923)
32. *Lietuva* (1919-1928)
33. *Lietuvis* (1924-1928)

34. *Lietuvos aidas* (1917-1918, 1928-1940)
35. *Lietuvos keleivis* (1924-1939)
36. *Lietuvos statistikos metraštis* (1927-1940)
37. *Lietuvos žinios* (1905-1915, 1922-1940)
38. *Literatūra ir menas* (1946-)
39. *Memeler Dampfboot* (1849-)
40. *Meno dienos* (1934-1936)
41. *Mokykla ir gyvenimas* (1920-1941)
42. *Mūsų ekranas* (1958-1962, 1965-1969)
43. *Mūsų laikraštis* (1928-1940)
44. *Mūsų menas* (1937-1938)
45. *Mūsų Vilnius* (1928-1938)
46. *Nauja gadynė* (1941)
47. *Naujas žodis* (1925-1933)
48. *Naujoji Lietuva* (1941-1944)
49. *Naujoji Romuva* (1931-1940)
50. *Naujosios Biržų žinios* (1941-1944)
51. *Panevėžio garsas* (1935-1940)
52. *Parodos tempo / Tempo* (1930-1931)
53. *Policija* (1924-1940, 1943-1944)
54. *Raštai* (1940-1941)
55. *Rygos balsas* (1921-1931)
56. *Rytas* (1923-1936)
57. *Savaitė* (1940, 1942-1944)
58. *Sekmadienis* (1928-1940)
59. *Sutemos* (1928)
60. *Šaltinis* (1906-1915, 1926-1940)
61. *Šluota* (1934-1936, 1940-1941, 1956-1998)
62. *Tarybų Lietuva* (1940-1950)
63. *Tarybų Žemaitija* (1941, 1944-1950)
64. *Tėviškė* (1942-1944)
65. *Tėvynė* (1941)
66. *Tėvynės balsas* (1922)
67. *Tiesa* (1917-1994)
68. *Trinitas* (1920-1940)
69. *Trečias frontas* (1930-1931)
70. *Ūkininko patarėjas* (1925-1944, 1989-)
71. *Vairas* (1914-1915, 1923-1924, 1929-1940)
72. *Vakarai* (1936-1939)
73. *Valstiečių laikraštis* (1940-1941, 1944-)
74. *Vilniaus balsas* (1939-1941)
75. *Vilniaus rytojus* (1928-1937)
76. *Vilniaus šviesa* (1928-1929)

77. *Vyriausybės žinios* (1918-1940)
78. *Žemaičių balsas* (1931-1932)
79. *Žemaičių žemė* (1941-1944)
80. *Žiburėlis* (1920-1944)
81. *Židinys* (1924-1940)
82. *XX amžius* (1936-1940)

Dienoraščiai

1. Anonimas. *Emilijos dienoraštis, 1942-2015 m. Vienos epochos liudijimas*, Vilnius: Tyto Alba, 2020.
2. Bieliauskas, Pranas. *Dienoraštis, 1920-1957*, Vilnius: Homo Liber, 2011.
3. Blynas, Zenonas. *Karo metų dienoraštis 1941-1944 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. 2007.
4. Dogelis, Povilas. *Kas pergyventa. 1930-1949 metų dienoraštis*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017.
5. Ivinskis, Zenonas. *Dienoraštis: atskiri nuotykių ir įspūdžių iš mano gyvenimo, 1928-1940.* Dienoraščio kopija asmeniniame autoriaus archyve.
6. Matulionis, Jonas. *Neramios dienos*. Toronto: Tėviškės žiburiai, 1975.

Atsiminimai

1. Adamkus, Valdas. *Likimo vardas – Lietuva*. Kaunas: Santara, 1997.
2. Anysas, Martynas. *Kova dėl Klaipėdos. Atsiminimai, 1927-1939*, Chicago: Kultūrai remti draugija, 1978.
3. Audėnas, Juozas. *Paskutinis posėdis*, Vilnius: Mintis, 1990
4. Biržys, Petras. *Atsiminimai*, Vilnius: Vaga, 1999.
5. Butrimas, Adomas. *Lietuvių šv. Kazimiero draugijos instruktoriaus prisiminimai* in: *Aušra* (Punkskas), 1992 08 01-15, Nr. 15, p. 18-21.
6. Čaplikas, Kazimieras. *Saugojau žmonių gyvybę ir turtą*. Kaunas: Atmintis, 2001.
7. Dauguvietytė, Galina. *Perpetuum mobile*, Vilnius: Tyto Alba, 2002.
8. Daunoras, Bronius. *Čekisto naguose*, Kaunas: Žibintas, 1943.
9. Gaučys, Povilas. *Tarp dviejų pasaulių*, Vilnius: Mintis, 1992.
10. Gutauskas, Jonas. *Mokytojo atsiminimai: metodika, istorija*, Panevėžys: Revo, 1995.
11. Januškevičienė, Regina. *O metai nelaukia...* Vilnius: Vaga, 1968
12. Kazakevičius, Virgilijus. *Mano gyvenimas*, Vilnius: Petro ofsetas, 2015
13. Krivickas, Jonas. *Praskriejo kaip vėjas*, Šiauliai: Saulės delta, 2006.
14. Lloyd, Harold. *Paskutinė mano knyga*, Kaunas: Naujas žodis, 1932.
15. Mackiewicz, Jozef. *Tiesa akių nebado*. Vilnius: Naujasis židinys – aidai, 2015
16. Mackonis, Rapolas. *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai* (sud. Birutė Mackonytė), Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001.
17. Mitkiewicz, Leon. *Kauno atsiminimai (1938-1939)*, Vilnius: Baltos lankos, 2002.

18. Narijauskas, Stasys. *Entuziazmo kelias* in: *Nemunas*, 1973 kovas, Nr. 3 (72), p. 57.
19. Paleckis, Justas. *Dviejuose pasauliuose*. Vilnius: Vaga, 1983.
20. Petraitis, Jonas. *Kaip jie mus sušaudė*, Kaunas: Valstybinė leidykla, 1942.
21. Rakauskaitė, Ramunė. *Šoblė. Atsiminimai apie dokumentinio kino klasiką Henriką Šablevičių*. Vilnius: Dominicus Lituanus, 2010.
22. Raštikis, Stasys. *Kovose dėl Lietuvos, Kario atsiminimai. II tomas*. Vilnius: Lituanus, 1990.
23. Rubinovas, Stanislovas. *Miške ir scenoje*, Vilnius: Versus Aureus, 2013
24. Rutkutė, Dana. *Mano jaunystės teatras. Atsiminimai*, Vilnius: Unitas, 1994.
25. Šimkus, Valerijonas. *Atsiminimai. II dalis: Okupuotoje tėvynėje ir svetur*, Chicago: Laisvos Lietuvos knygų leidykla, 1990.
26. Urbšys, Juozas. *Atsiminimai*, Kaunas: Spindulys, 1990.
27. Vaitkus, Mykolas. *Atsiminimai. V tomas: Nepriklausomybės saulėj, 1918-1940*, London: Nida Press, 1968.
28. Vaitkus, Mykolas. *Atsiminimai. VIII tomas: Milžinių rungtynėse, 1940-1944*, London: Nida Press, 1972.
29. Venclova, Antanas. *Jaunystės atradimas*. Vilnius: Vaga. 1966
30. Vileišytė-Bagdonienė, Rita. *Tolimi vaizdai: signataro dukters atsiminimai*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2008.
31. Žukas, Vladas. *Prisiminimų puslapiai. Gimnazijos suole*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2000.

Grožinė literatūra

1. Baltrušaitis, Jurgis. *Įkurtuvės*, Kaunas: Valstybinė leidykla, 1941.
2. Bičiūnas, Vytautas Pranas. *Paskendę milijonai*. Kaunas: K. Narkevičiaus ir V. Atkočiūno spaustuvė, 1928.
3. Bičiūnas, Vytautas Pranas. *Ponia Barbė*, Kaunas: Žvaigždikis, 1933.
4. Binkis, Kazys. *100 pavasarių*, Kaunas: Niola, 1923.
5. Boruta, Kazys. *Drumstas arimų vėjas: apysakos*, Ryga: Audra, 1928.
6. Broliai Tomdykai [Burčikas Jonas; Burčikas Alfonsas]. *Didmiesčio simfonija (Milijonų vaitojimai)*, Kaunas: Šviesos knygynas, 1934.
7. Cvirka, Petras. *Žemė maitintoja* Kaunas: Sakalas, 1935.
8. Daunoras, Bronius. *Neramu buvo laisvės alėjoj....* London: Lietuvių namų bendrovė, 1952.
9. Dovydėnas, Liudas. *Buvo žmogus be kojų*, Kaunas: Lietuvos karo invalidų sąjunga, 1932.
10. Gira, Vytautas Sirijos. *Golas į ateitį*, Klaipėda: Era, 1931.
11. Gira, Vytautas Sirijos. *Mergaitės ir asonansai*, Kaunas: Sakalas, 1935.
12. Gira, Vytautas Sirijos. *Šešėliai nuo ekrano*, Kaunas: Spindulys, 1937.
13. Gričius, Augustinas. *Čin-či-be-ris*, Tilžė: Jagomasto, 1925.
14. Gričius, Augustinas. *Laiko dvasia*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1946.

15. Grušas, Juozas. *Karjeristai*, Vilnius: Vaga, 1971.
16. Harbou, Thea von. *Indų kapas*, Kaunas: Sakalas, 1938.
17. Harbou, Thea von. *Metropolis*, Kaunas: Švento Kazimiero draugija, 1938.
18. Inčiūra, Kazys. *Ant ežerėlio rymoju*, Kaunas: Sakalas, 1930.
19. Jankauskas, Kazys. *Dulkini batai*, Kaunas: Švento Kazimiero draugija, 1938.
20. Jankauskas, Kazys. *Vieškelyje plytų vežimai*, Kaunas: Mokytojo knygynas, 1938.
21. Janušytė, Liūnė. *Važiuojam!*, Kaunas: Sakalas, 1936
22. Marcinkevičius, Jonas. *Nemunas patvino*, Kaunas: Spaudos fondas, 1939.
23. Mazalaitė, Nelė. *Karalių ungys*, Kaunas: Valstybinė leidykla, 1942.
24. Mykolaitis-Putinas, Vincas. *Krizė*, Kaunas: Sakalas, 1937.
25. Neveravičius, Fabijonas. *Dienos ir naktys*, Kaunas: Sakalas, 1935.
26. Orintaitė, Petronėlė. *Paslėpta žaizda; Daubiškės inteligentai*, Vilnius: Vaga, 1991.
27. Puida, Aleksandras Kazys. *Žemės giesmė*, Kaunas: Spindulys, 1931.
28. Puida, Aleksandras Kazys. *Geležinis vilkas*, Kaunas: Krivulė, 1927.
29. Ramond, Edouard. *Rudolfo Valentino gyvenimas ir meilė*, Kaunas: Barantas, 1932.
30. Savickis, Jurgis. *Šventadienio sonetai*, Berlynas: [nenurodyta], 1922.
31. Savickis, Jurgis. *Ties aukštu sostu*, Kaunas: Raidė, 1928.
32. Simonaitytė, Ieva. *Vilius Karalius*, Vilnius: Vaga, 1971.
33. Šeinius, Ignas. *Siegfried Immerselbė atsijaunina*, Kaunas: Sakalas, 1934.
34. Šimkus, Jonas. *Pasakos iš cemento*, Kaunas: Raidės spaustuvė, 1929.
35. Tysliava, Juozas. *Poezija*, New York: Lithuanian Press Corporation, 1935.
36. Tumas-Vaižgantas, Juozas. *Nebylys*, Vilnius: Vaga, 1995.
37. Venclova, Antanas. *Susitikimai*, Vilnius: Vaga, 1987.
38. Wallace, Carlton. *Ekrano žvaigždė Marilina Kentonaitė gangsterių pinklėse*, Kaunas: knygynas „Studija“, 1939.

Kiti šaltiniai

1. Abraitis, V. *Pulko švietimas* in: *5 pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulkas, 1919-1934*, Kaunas: 5 pėstininkų D. L. K. Kęstučio pulkas, 1934
2. Alseika, Vytautas. *Apie Lietuvių kino žurnalistikos pradžią* in: *Ekrane ir už ekrano*, Vilnius: Regnum, 1993, p. 149 – 161.
3. Alseika, Vytautas. *Filmų priežiūra Lietuvoje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto Teisės Fakultetas, 1938.
4. Anušauskas, Arvydas. *Juozo Senkaus liudijimas apie Raudonojo Teroro muziejaus veiklą* in: *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 2 (22), prieiga internetu: http://genocid.lt/centras/lt/588/a/#_ftn2
5. Blazas, Henrikas. *Raudonasis siaubas GPU: jos veikla ir apskritai siautėjimas Lietuvoje*, Kaunas: Valstybinė leidykla, 1941.
6. Danyla, Jonas; Dabrila, Jurgis. *Religinės filmos*, Kaunas: Šviesos sp., 1938.

7. Eizenštejn, Sergej. *Montažas*, Vilnius: Mintis, 2016.
8. *Filmų žvaigždės*, Kaunas: Diena, 1932.
9. Furtak, Ewa. *Otello, który kręcił filmy w jidysz* in: *wyborcza.pl*, 2008 12 12, prieiga internetu: http://bielskobiala.wyborcza.pl/bielskobiala/1,88025,6056614,Otello_ktory_krecil_filmy_w_jidysz.html?disableRedirects=true
10. Фурдудев, Вадим Владимирович. *Кино завтра*, Москва; Ленинград: Московский рабочий; Мосполиграф, 1929.
11. Gervinis, V. *Kodėl aš išstojau iš Lietuvos Komunistų Partijos*, Marijampolė: Marijonai, 1940.
12. Gražiūnas, Albinas. *Nacinė Lietuvos okupacija* in: *Tėvynės sargas*, 1967, Nr. 1 (28), p. 85-86.
13. *Gustav Fröhlich*, Kaunas: J. Kuznickio ir Beilio sp., 1932.
14. Yla, Stasys. *Komunizmas Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2012.
15. Jankauskas, Gediminas. *Tarpukario Kauno kino teatrai* in: *Bernardinai.lt*, 2013 10 12, prieiga internetu: <https://www.bernardinai.lt/2013-10-12-gediminas-jankauskas-tarpukario-kauno-kino-teatrai/>
16. Jankauskas, Gediminas. *Kaip kauniečiai kiną kūrė* in: *Bernardinai.lt*, 2014 01 06, prieiga internetu: <https://www.bernardinai.lt/2014-01-06-gediminas-jankauskas-kaip-kaunieciai-kina-kure/>
17. Janson, Karl. *Seni ir amžinai nauji britų valdžios metodai*, 1942. Leidimo vieta nenurodyta.
18. Jonaitis, Martynas. *Apie kinematografą*, Kaunas: Šviesos sp., 1931.
19. Jonaitis, Martynas. *Kriminalinės pedagogikos pradmenys*, Kaunas: K. Vaičiūnas, 1930.
20. Jonušytė, Vaida. *(Ne)juokinga komedija: pamatykite, kaip atrodė 1931 m. pasirodęs pirmasis lietuviškas filmas* in: *15min.lt*, 2019 06 08, prieiga internet: <https://www.15min.lt/ar-zinai/naujiena/idomi-lietuva/ne-juokinga-komedija-pamatykite-kaip-atrode-1931-m-pasirodes-pirmasis-lietuviskas-filmas-1162-1154112> [tikrinta 2020 01 05]
21. *Juodųjų dienų sakmės* (red. Albina Venskevičienė), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2001.
22. *Istoriniai radijo balsai: pirmojo pilnametražio lietuviško filmo leitmotyvas*, 2016 04 15 in: *LRT radijas*, prieiga internetu: <https://www.lrt.lt/naujienos/tavo-lrt/15/132982/istoriniai-radijo-balsai-pirmojo-pilnametražio-lietuviško-filmo-leitmotyvas>
23. Kadušinas, Girša. *Televizija. Judamųjų vaizdų perdavimas radio pagalba*, Kaunas: [nenurodyta], 1935.
24. Kleinas A. *Pirmieji lietuviškos kinematografijos žingsniai* in: *Nemunas* 1970 lapkritis, Nr. 11 (44), p. 34-35.
25. Kommos, Rudolf. *Žydai už Stalino pečių: Žydų viešpataujančioji padėtis Sovietų Sąjungoje, atvaizduota pagal vidinius sovietų šaltinius*. Kaunas: Valstybinė leidykla, 1942

26. Kovalevskis, Pauls. *Baigais Gads*, Rīga: Zelta ābele, 1942.
27. Kurnatauskas, Vytautas. *Kinematografijos menas*, Marijampolė: Dirva, 1928
28. *Lietuvos gyventojų genocidas. I Tomas: 1939-1941* (red. Birutė Burauskaitė), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 1999.
29. *Lietuvos valsčiai. Onuškis* (sud. Živilė Driskiuvienė), Vilnius: Versmė, 2017.
30. *Lietuvių enciklopedija, XXXII tomas*, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1965.
31. Loeff, Wolfgang. *Anglija be kaukės*. Kaunas: Valstybinė leidykla, 1942.
32. Neimanas, Stasys. *Kunigas Vytautas Kurnatauskas* in: *Mūsų sparnai*, 1970 gruodis, Nr. 29, p. 64-67.
33. Lizdaitė, Danguolė. *Persukti gyvenimą – kaip nedegančią juostą* in: *Ūkininko patarėjas*, 1994 07 09, Nr. 55 (325), p. 11
34. Makūnas, Dainius. *Saulius Beržinis: Kai filmuoji, pamiršti pavojų. Baisu, kai nefilmuoji* in: *lfc.lt*, 2005 05 02. Prieiga internetu: <http://www.lfc.lt/lt/Page=ArticleList&ID=3116>
35. Noreika, Jonas. *Pakelk galvą, Lietuvi!!!* Kaunas: V. Atkočiūno sp., 1933.
36. Pipinytė, Živilė. *Kino žurnalisto keliu* in: *7 meno dienos*, 1996 02 09, Nr. 6 (210), p. 1, 4;
37. Pipinytė, Živilė. *Lietuvių kino integracija į tautinę kultūrą* in: *Ekrane ir už ekrano*, Vilnius: Regnum, 1993.
38. Pipinytė, Živilė. *Iki sovietinės okupacijos* in: *MO muziejus*, prieiga internetu: <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/kinas/-19441955-sovietinio-kino-gamybos-statyba-lietuvoje/iki-sovietines-okupacijos/78918>
39. *Pirmoji Lietuvos Respublika 1918-1940 m. Kas, kur, kada?* (sud. Justina Mingėlaitė, Ingrida Jakubavičienė, Jovita Jankauskienė), Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus / Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra Kaune, 2018, prieiga internetu: <https://drive.google.com/file/d/1-AHWJBheCpDRPiWCavIyBP38FhDd-ca/view>
40. Plikūnė, Dalia. *Lietuviai žavisi A. Smetona ir A. Brazausku: mums iki šiol reikia šeimininko* in: *delfi.lt*, 2018 02 16, prieiga internetu: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/203480/lietuviai-zavisi-a-smetona-ir-a-brazausku-mums-iki-siol-reikia-seimininko>
41. *Prezidento sargyboje. Leitenanto Povilo Skardžiaus istorija* (sud. Ingrida Jakubavičienė), Vilnius: Versus aureus, 2017.
42. *Prezidento žvalgas: du gyvenimai* (sud. Arvydas Anušauskas), Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2018.
43. Skuidienė, Rūta. *Vladas Sipaitis* in: *LMIC.lt*, prieiga internetu: <https://www.mic.lt/lt/baze/senoji-estrada/kompozitoriai-atlikejai/sipaitis/>
44. Smetona, Antanas. *Pasakyta parašyta*, Kaunas: Spindulys, 1992.
45. Šilaitytė, Asta. *Atsargos generolas – žinomas Skuodo verslininkas* in: *santarvė.lt*, 2020 01 31. Prieiga internetu: <http://www.santarve.lt/aktualijos/seniunijoje/atsargos-generolas-zinomas-skuodo-verslininkas/>

46. Švedas, Aurimas. *Irena Veisaitė. Gyvenimas turėtų būti skaidrus*. Vilnius: Aukso žuvys, 2016.
47. Švedas, Aurimas; Kaminskaitė-Jančorienė, Lina. *Epizodai paskutiniam filmui. Režisierius Almantas Grikevičius*, Vilnius: Vaga, 2013
48. „Tarp pilkų debesų“ tapo populiariausiu visų laikų filmu Lietuvoje in: *kinfo.lt*, 2019 02 13, prieiga internetu: <https://kinfo.lt/tarp-pilku-debesu-tapo-populiariausiu-visu-laiku-filmu-lietuvoje/>
49. Vėselas, A. *Metraštininkai* in: *Švyturys*, 1970 sausis, Nr. 1 (505), p. 22-23.
50. *Visa Lietuva. Informacinė knyga 1931 m.*, Kaunas: Spaudos Fondas, 1932.
51. *Žemaičių kankiniai: Rainių miško tragedija, 1941.VI.24-25*, Telšiai: Žemaičių žemė, 1942.
52. Žurauskas, Leonas. *Garsinė kinematografija. Josios atsiradimo istorija ir šių dienų technika*, Kaunas: Lietuvos kinematografininkų sąjunga, 1931.

Literatūra

1. Allen, Robert C.; Gomery; Douglas. *Film History: Theory and Practice*, New York: Knopf. 1985.
2. Александровна, Танис Кристина. *Трофейное кино в СССР в 1940-1950-е гг.: к истории формирования феномена* in: *Культура и искусство*, 2017, Nr. 12 (37), p. 85-91, prieiga internetu: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=25096
3. Andrijauskaitė, Ugnė Marija. *Kinas kauniečių gyvenime 1918-1940 m.* in: *Kauno istorijos metraštis*, 2012, Nr. 12, p. 209-220.
4. Antanavičiūtė, Rasa. *Menas ir politika Vilniaus viešosiose erdvėse. 20 a. pirma pusė*, Vilnius: Lapas, 2019, p. 242.
5. Bagušauskas, Juozapas Romualdas. *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 1999.
6. Balkus, Mindaugas. *Sociokultūrinis lietuvinimas Kauno įguloje 1919-1940 m.* in: *Kauno istorijos metraštis*, 2016, Nr. 16, p. 85-102.
7. Bankauskaitė-Sereikienė, Gabija. *Moters įvaizdis pirmosios Lietuvos respublikos periodikoje* in: *Respectus Philologicus*, 2012, T. 21, Nr. 26, p. 71-85.
8. Belach, Helga. *Wir tanzen um die Welt. Deutsche Revuefilme 1933-1945*, München: Hanser. 1979.
9. Bonnell, Andrew G. *Melodrama for the Master Race: Two Films by Detlef Sierck (Douglas Sirk)* in: *Film History*, 1998, No. 2, p. 208-218.
10. Bordwell, David; Thompson, Kristin. *Film History An Introduction* (antrasis leidimas), New York: McGraw-Hill, 2002.
11. Brockmann, Stephen. *A Critical History of German Film*, New York: Camden House, 2010.
12. Bubnys, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941-1944)*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998.

13. Bulavas, Juozas. *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1941-1944 m.)*, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos ekonomikos institutas, 1969.
14. Bumblauskas, Alfredas. *Lietuvos didieji istoriniai pasakojimai ir Vilniaus paveldas* in: *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*, Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla. 2009, p. 15-47.
15. Burleigh, Michael. *The Third Reich: A New History*, London: Pan Macmillan, 2011.
16. Černeckaitė, Irina. *Sovietinė kino dokumentika Lietuvoje: istoriniai ir ideologiniai kontekstai (1963–1988 m.)* in: *Genocidas ir rezistencija*, 2005, Nr. 1, p. 35–49.
17. Davoliūtė, Violeta. *Multidirectional memory and the deportation of Lithuanian Jews* in: *Ethnicity Studies*, 2015, No. 2, p. 131-150. Prieiga internetu: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2016/01/8-ETn_St_Davoli%C5%ABt%C4%97_Multidirectional-memory.pdf
18. Davoliūtė, Violeta; Kaminskaitė-Jančorienė, Lina. *Sovietization and the Cinema in the Western Borderlands: Insurgency, Narrative, and Identity in the Lithuanian Film Marytė (1947)* in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2016, Nr. 3 (64), p. 39–56.
19. Davoliūtė, Violeta; Kaminskaitė-Jančorienė, Lina. *Sovietizacija ir kinas: lytis, tapatybė, ideologija filme „Marytė“ (1947)* in: *Politologija*, 2018, Nr. 2, p. 34-64.
20. Dieckmann, Christoph. *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen, 1941-1944*, Göttingen: Wallstein Verlag, 2011.
21. Dieckmann, Christoph; Sužiedėlis, Saulius. *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 vasarą ir rudenį: šaltiniai ir analizė*, 2005 prieiga internetu: <https://www.komisija.lt/wp-content/uploads/2016/06/S.-Su%C5%BEied%C4%97lis-C.-Dieckmann-%E2%80%9ELietuvos-%C5%BEyd%C5%B3-...-%C5%BEudyn%C4%97s%E2%80%9C-Jungtin%C4%97-versija.pdf>
22. Dieter-Handrack, Hans. *Das Reichskommissariat Ostland: Die Kulturpolitik der deutschen Verwaltung zwischen Autonomie und Gleichschaltung 1941 – 1944*, München: Ludwig-Maximilian-Universität, 1975.
23. Eidintas, Alfonsas. *Antanas Smetona*, Vilnius: Mintis, 1990
24. Eidintas, Alfonsas. *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012.
25. Fiebing-Petersen, Malte. *Titanic (1943): Nazi Germany's version of the disaster*, Norderstedt: Books on demand GmbH, 2012.
26. Forster, Ralf. *German Film Politics in the Occupied Eastern Territories, 1941-1945* in: *Cinema and the Swastika. The International Expansion of the Third Reich Cinema*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, p. 317-333.
27. Fritzsche, Peter. *Life and Death in the Third Reich*, Cambridge / London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2008.

28. Gillespie, William. *Karl Ritter: His Life and "Zeitfilms" under National Socialism*, Potts Point: German Films Dot Net, 2014.
29. Gillespie, William. *Legion Condor – Karl Ritter's Lost 1939 Feature Film*, Sidney: German Films Dot Net, 2019.
30. Garden, Ian. *The Third Reich's Celluloid War: Propaganda in Nazi Feature Films, Documentaries and Television*, Stroud: The History Press, 2016.
31. Garliauskas, Algimantas. *Inteligentija 1940-1941 metais*. Vilnius: Academia, 1991.
32. Geis, Gilbert. *Film Censorship in Norway* in: *The Quarterly of Film, Radio and Television*, 1954, No. 3, p. 290-301.
33. Graffey, Julian. *Bed and Sofa: the Film Companion*. London / New York: I. B. Tauris, 2001.
34. Groot, Wouter. *Which Battle of the Somme? War and Neutrality in Dutch Cinemas, 1914–1918* in: *Film History*, 2010, Vol. 22, Issue 4, p. 440-452.
35. Hake, Sabine. *Popular Cinema of the Third Reich*, Austin: University of Texas Press, 2001.
36. Herf, Jeffrey. *The Jewish Enemy. Nazi Propaganda During the World War II and the Holocaust*, Cambridge / London: The Belknap Press, 2006.
37. Hosbawm, Eric. *Kraštutinių amžius. Trumpasis XX amžius: 1914-1991*, Vilnius: Mintis, 2000.
38. Hicks, Jeremy. *The International Reception of Early Soviet Sound Cinema: Chapaev in Britain and America* in: *Historical Journal of Film, Radio and Television*, 2007, Vol. 27, Issue 2, p. 273-289.
39. Hull, David Stewart. *Film in the Third Reich. A Study of the German Cinema 1939-1945*. Berkley / Los Angeles: University of California Press, 1969.
40. *Insceņjumu realitāte. Latvijas aktierkino vēsture*, Riga: Mansards, 2011.
41. Iordovana, Dina. *Cinema of the Other Europe: The Industry and Artistry of East Central European Film*, London: Wallflower Press, 2003.
42. Jakubavičienė, Ingrida. *Ar pagrįstai Lietuvoje vokiečių Kulturverbandas buvo Valstybės saugumo institucijų akiratyje 1933-1940 metais?* in: *Istorija*, 2010, Nr. 78, p. 34-45.
43. Jakubavičienė, Ingrida. *Duetas. Antanas ir Sofija Smetonos*, Vilnius: Versus aureus, 2016.
44. Jakubavičienė, Ingrida. *Lietuvos vokiečių Kulturverbando ryšiai su Vokietija 1933-1940 metais* in: *Istorija*, 2006, Nr. 64, p. 40-51.
45. Jakubavičienė, Ingrida. *Portretas. Juozas ir Jadvyga Tūbeliai*, Vilnius: Tyto alba, 2020.
46. Jakubavičienė, Ingrida. *Seserys. Sofija Smetonienė ir Jadvyga Tūbelienė*. Vilnius: Versus aureus, 2014.
47. Jakubčionis, Algirdas; Knezys, Stasys; Streikus, Arūnas. *Okupacija ir aneksija: pirmoji sovietinė okupacija (1940-1941)*, Vilnius: Margi raštai, 2006.

48. Jampolskij, Michail. *Kalba – kūnas – įvykis: kinas ir prasmės paieškos*, Vilnius: Mintis, 2011.
49. Jankauskas, Gediminas. *Kinas* in: *Lietuvų literatūros istorija: XX amžiaus pirmoji pusė, I knyga*, Vilnius: Petro Ofsetas, 2010, p. 339-343.
50. Jankevičiūtė, Giedrė. *Po raudonąja žvaigžde. Lietuvos dailė 1940-1941 m.* Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.
51. Janick, Stanisław. *The Polish Film. Yesterday and Today*, Warsaw: Interpress, 1985.
52. Jurevičiūtė, Aušra. *Vytauto Didžiojo karo muziejus nacių okupacijos metais, 1941-1944 m.* in: *Kauno istorijos metraštis*, 2016, Nr. 16, p. 167-194
53. Juodis, Darius. *Lietuvių išeivijos įvaizdis sovietinio saugumo dokumentuose 1945-1991*, in: *Oikos. Lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2012, Nr. 1 (13), p. 124-134.
54. Kairiūkštytė, Nastazija. *Vilniaus vadavimo sąjunga., 1925 04 26 – 1938 11 25*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2001.
55. Kuodys, Modestas. *Kaunas 1940-ųjų birželio viduryje lietuvių memuaristikoje* in: *Kauno istorijos metraštis*, 2016, Nr. 16, p. 50-70.
56. Kaminskaitė-Jančorienė, Lina. „Ką šiandien musm parodys draugas Balšakovas?“ *Stalinai ir kinas* in: *Kinas*, 2012, Nr. 3 (319), prieiga internetu: <http://archyvas.zurnalaskinas.lt/lt/tema/stalin319.html>
57. Kaminskaitė-Jančorienė, Lina. *Kinas sovietų Lietuvoje: sistemos raida ir funkcijų kaita (1944-1970)*, Vilnius, 2014.
58. Kaubrys, Saulius; Tamošaitis, Mindaugas. *Lietuvos vokiečiai tarp dviejų pasaulinių karų*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2013.
59. Kenez, Peter. *Cinema and Soviet Society from the Revolution to the Death of Stalin*, London / New York: I. B. Tauris, 2001.
60. Kester, Bernadette. *Film Front Weimar: Representations of the First World War in German films of the Weimar Period (1919-1933)*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2003.
61. Koepnick, Lutz Peter. *The Dark Mirror: German Cinema Between Hitler and Hollywood*, Berkeley / Los Angeles: University of California Press, 2002
62. Kracauer, Siegfried. *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film*, Princeton / Oxford: Princeton University Press, 2004.
63. Kreimeie, Klaus. *The UFA Story: A History of Germany's Greatest Film Company, 1918-1945*. Berkeley / Los Angeles: University of California Press, 1999.
64. Krukones, James H. *The Unspooling of Artkino: Soviet Film Distribution in America, 1940-1975* in: *Historical Journal of Film, Radio and Television*, 2009, Vol. 29, Issue 1, p. 91-112.
65. Kubilius, Vytautas. *Neparklupdyta mūza: lietuvių literatūra vokiečių, Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2001.*
66. Labanauskas, Ramūnas. *Jaunųjų katalikų sąjūdis. Politinės formavimosi aplinkybės 1935-1936* in: *Naujasis Židinys-Aidai*. 2006, Nr. 6-7, p. 248-257

67. Lapas, Raimundas Marius. *Ten, ekrane sužibus. Amerikos lietuvių kinematografija, 1909-1979*, Čikaga: The Baltic Cinematographic Research Centre Press, 1983.
68. Laqua, Carten. *Mickey Mouse, Hitler, and Nazi Germany: How Disney's Characters Conquered the Third Reich*, New Castle: Hermes Press, 2012.
69. Leyda, Jay. *Kino: a History of the Russian and Soviet Film*, Princeton: Princeton University Press, 1983.
70. Liekis, Šarūnas. *1939: The year that changed everything in Lithuania's history*. Amsterdam / New York: Rodopi, 2010.
71. *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija* (vyr. red. Arvydas Anušaukas), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2005
72. Lubelski, Tadeusz. *Historia kina polskiego, 1895-2014*, Kraków: Universitas, 2015.
73. Lugovojus, Mantvydas. *Kasdienis gyvenimas Kaune vokiečių okupacijos metais (1941–1944): būstas, maistas ir pramogos* in: Kauno istorijos metraštis, 2016, Nr. 16, p. 103-165, preiga internetu: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/34489/3/ISSN2335-8734_2016_N_16.PG_103-165.pdf
74. Mačiulis, Dangiras. *Apie dvi propagandines kampanijos XX a. tarpukario Lietuvoje* in: *Inter-studia humanitatis*. 2009, Nr. 9, p. 119–138.
75. Mačiulis, Dangiras. *Kultūros fondo kūrimo projektai Lietuvoje 1926-1940 m.* in: *Lituanistica*, 2001, Nr. 4 (48), p. 41-66.
76. Mačiulis, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927-1940 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005.
77. Mačiulis, Dangiras. *Vytauto Didžiojo metų (1930) kampanijos prasmė* in: *Lituanistica*, 2001, Nr. 2, p. 54-75.
78. Mačiulis, Dangiras; Staliūnas, Darius. *Vilnius – Lietuvos sostinė: Problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.
79. Malcienė, Marijana. *Lietuviško kino metraščio puslapiai* in: *Tarybinio meno keliu (Iš lietuvių kultūros istorijos, t. 5)*, Vilnius: Mintis, 1968, p. 41-61.
80. Malcienė, Marijana. *Lietuvos kino istorijos apybraiža (1919-1970)*. Vilnius: Mintis. 1974.
81. Мальцене, Мариана. *Кино Советской Литвы*, Ленинград: Искусство, 1980.
82. Martinionis, Antanas. *Lietuvos kariuomenės tragedija*. Vilnius: Mintis, 1993.
83. Mažeikis, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010.
84. Mikalauskas, Vytautas. *Kinas Lietuvoje: nuo atrakciono iki nacionalinio kino meno*. Vilnius: Margi raštai. 1999.
85. Mikonis, Anna. *Poetycki kinematograf: Nurt artystyczny w kinie litewski*, Warszawa: Oficyna Naukowa, 2010.

86. Mikonis-Railienė, Anna; Kaminskaitė-Jančorienė, Lina. *Kinas sovietų Lietuvoje: Sistema, filmai, režisieriai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015.
87. Miller, Jamie. *Soviet Cinema. Politics and Persuasion under Stalin*. London / New York: I.B. Tauris. 2010.
88. Mulevičiūtė, Jolita. *Europietiško ženklo: Lietuvos kultūra 1918-1940 m.* in: *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2002, p. 161-171.
89. O'Brien, Mary-Elizabeth. *Nazi Cinema as Enchantment: Politics of Entertainment in the Third Reich*, New York: Camden House, 2006.
90. Oginskaitė, Rūta. *Nuo pradžios pasaulio. Apie dokumentininką Robertą Verbą*. Vilnius: Aidai, 2010.
91. *Optimizmo architektūra. Kauno fenomenas, 1918-1940* (sud. Marija Dremaitė), Vilnius: Lapas, 2018.
92. Parkinson, David. *Kino istorija*, Vilnius: R. Paknio leidykla, 1999.
93. Paškauskas, Juozapas. *Laisvalaikio kultūra didžiuose Lietuvos miestuose ir provincijoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius, 2017.
94. Paura, Audrius. *Lietuva Veimaro Respublikos ir Trečiojo reicho užsienio politikoje*. Vilnius: Versus aureus, 2006.
95. Pėrkone, Inga. *A Brief Look at Latvian Film History* in: *KinoKultura. Special Issue 13: Latvia, 2012* birželis, prieiga internet: <http://www.kinokultura.com/specials/13/perkone-history.shtml>
96. Прохоров, Александр. *Унаследованный дискурс: парадигмы сталинской культуры в литературе и кинематографе*, Санкт-Петербург: Академический проект, 2007.
97. Putinaitė, Nerija. *Skambantis molis: dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai*, Vilnius: Naujasis židinys – Aidai / Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2019.
98. Reeves, Nicholas. *The Power of Film Propaganda. Myth or Reality?*, London / New York: Continuum, 2003.
99. Rentschler, Eric. *The Ministry of Illusion. Nazi Cinema and its Afterlife*, Cambridge: Harvard University Press, 1996.
100. Safronovas, Vasilijus. „Memelenderių“ daryba, arba ideologinis 1939 metų Klaipėdos krašto aneksijos parengimas in: *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai*. Acta Historica Universitatis Klaipedensis XXI. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2010, p. 32-68.
101. Savickienė, Aurelija. *Raudonoji lemtis. Generolo dukros*, Vilnius: Versus Aureus. 2017
102. Saunders, Thomas J. *Hollywood in Berlin: American Cinema and Weimar Germany*, Berkeley / Los Angeles: University of California Press, 1994.
103. Schulte-Sasse, Linda. *Entertaining the Third Reich: Illusions of Wholeness in Nazi Cinema*, Durham: Duke University Press, 1996.

104. Seagraves, Kerry. *American Films Abroad: Hollywood's Domination of the World's Movie Screens from the 1890s to the Present*, Jefferson: McFarland, 1997.
105. Senn, Alfred Erich. *Lietuva 1940: Revoliucija iš viršaus*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2009.
106. Sila, Tatjana. *Atmiņu lokos. Par režisoru Aleksandru Rusteiķi*, Rīgā: Apgāds Mantojums, 2003.
107. *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918-1940 m.*, Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2016.
108. *Stalinism and Soviet Cinema*. (ed. Richar Taylor, Derek Spring), London: Routledge, 1993.
109. Stašaitis, Stanislovas. *Istorija Lietuvos mokykloje 1940–1941 metais: tautiškumo naikinimas ir sovietinės ideologijos diegimas* in: *Istorija*, 2008, Nr. 70, p. 39-52. Prieiga internetu: http://archyvas.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=120&Itemid=120#_edn11
110. Streikus, Arūnas. *Minties kolektyvizacija. Cenzūra sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Naujasis židinys – Aidai, 2018.
111. Surblys, Alvydas. *Kauno kino teatrai 1918-1940 m.: lokalizacija ir raida* in: *Kauno istorijos metraštis*, 2011, Nr. 11, p. 151-197.
112. Surgailis, Gintautas. *Ketvirtasis pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos Karo Akademija, 2016.
113. Surgailis, Gintautas. *Penktasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulkas*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos Karo Akademija, 2017.
114. Surgailis, Gintautas. *Pirmasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos Karo Akademija, 2011.
115. Svarauskas, Artūras. *Lietuvos politinės dešinės radikalizacija XX a. ketvirtajame dešimtmetyje*. (I dalis) in: *Parlamento studijos*. 2007. Nr. 7, p. 53–73;
116. Svarauskas, Artūras; Tamošaitis, Mindaugas. *Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje* in: *Istorija*, 2007, Nr. 68, p. 43-57
117. Svarauskas, Artūras; Tamošaitis, Mindaugas. *Nuo Kazio Griniaus iki Antano Smetonos: Vadžios ir opozicijos santykiai Lietuvoje 1926-1940 metais.*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2014.
118. Шлегель, Ханс-Йоахим. „Ukraine Filmgesellschaft mbH“ *Нацистская кинопропаганда в оккупированной Украине* in: *Киноведческие записки*, 2010, Nr. 94/95, p. 407-415.
119. Taylor, Philip M. *Munitions of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Day*, Manchester / New York: Manchester University Press, 2003.

120. Taylor, Richard. *Film Propaganda: Soviet Russia and Nazi Germany*, London / New York: I. B. Tauris, 1998.
121. Taylor, Richard. *Ideology as mass entertainment: Boris Shumyatsky and Soviet cinema in the 1930s* in: *Inside the film factory: new approaches to Russian and Soviet cinema* (ed. Taylor, Richard; Christie, Ian). London/New York: Routledge, 1991, p. 193-216.
122. Taylor, Richard. *The Politics of Soviet Cinema 1917-1929*. Cambridge: Cambridge University Press. 1979.
123. Tallat-Kelpšaitė, Nijolė. *Jį pripažino laikas. Lietuviškos estrados pradininkas Antanas Šabaniauskas, jo amžininkai, A. Šabaniausko premijos laureatai*, Vilnius: Žuvėdra, 2005.
124. Tamošaitis, Mindaugas. *Didysis apakimas. Lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2010.
125. Tamošaitis, Mindaugas. *Kultūrbolševizmas Lietuvoje XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Rėžimas prieš parlamentizmą: legalios galimybės sovietinei propagandai skelisti* in: *Parlamento studijos*, 2005, Nr. 4, p. 90-124.
126. Tamošaitis, Mindaugas. *Vinco Krėvės Mickevičiaus politinė biografija*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2012.
127. Tapinas, Laimonas. *Laiškanešys, pasiklydęs dykumoje. Vytauto Žalakevičiaus gyvenimo ir kūrybos pėdsakai*, Vilnius: Alma Littera, 2009.
128. Tcherneva, Irina. *Beyond the surface of "Atrocity image": Fabrication and Circulation of the Nazi Film Red Mist (1942-1954)* in: *Journal of Genocide Research*, 2019, Vol. 21, Issue 2, p. 131-136.
129. Tegel, Susan. *Jew Süss. Life, Legend, Fiction, Film*, London / New York: Continuum, 2011.
130. Tegel, Susan. *Nazis and the Cinema*, London / New York: Continuum, 2007.
131. Thompson, David. *The Whole Equation: a History of Hollywood*, New York: Alfred A. Knopf, 2005.
132. Trimakas, Ramūnas. *Apie sovietinę „Didžiojo tėvynės karo“ kino industriją* in: *Naujasis židinys – Aidai*, 2005, Nr. 9, p. 374-382.
133. Trinkūnaitė, Šarūnė. *Mėgėjų teatro sąjūdis XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje* in: *Lietuvos teatras: trumpa istorija*. (sud. Rasa Vasiniauskaitė), Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas. 2009, p. 35-51.
134. *Užmirštas genocidas. Lietuvos romai nacių okupacijos metais* (sud. Jutelytė, Aurėja), Vilnius: Tautinių mažumų deparatamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės / Petro ofestas, 2020.
135. Vaišnys, Andrius. *Spauda ir valstybė 1918-1940*, Vilnius: Biznio mašinų kompanija, 1998.
136. Vareikis, Vygantas; Jokubauskas, Vytautas. *Su kuo Lietuva rengėsi kariauti tarpukariu?* In: *Kultūros barai*. 2010, Nr. 11 (551), p. 77-84.
137. Vaskela, Gediminas. *Lietuva 1939-1940 metais: kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002.

138. Vaughn, Stephen. *The Devil's Advocate: Will H. Hays and the Campaign to Make Movies Respectable* in: *Indiana Magazine of History*, 2005, Vol. 101, No. 2, p. 125-152.
139. Waldman, Harry. *Nazi Films in America, 1933–1942*, Jefferson / London: McFarland, 2008.
140. Welch, David. *Propaganda and the German Cinema 1933-1945*, London / New York: I. B, Tauris, 2001.
141. Willcox, Temple. *Soviet Films, Censorship, and British Government: A Matter of the Public Interest* in: *Historical Journal of Film, Radio and Television*, 1990, Vol. 10, Issue 3, p. 275-292.
142. Winkler-Mayerhöfer, Andrea. *Starkult als Propagandamittel. Studien zum Unterhaltungsfilm im Dritten Reich*. München: Ölschläger. 1992.
143. Roel Vande Winkel. *Nazi Newsreels in Europe, 1939-1945: The Many Faces of Ufa's Foreign Weekly Newsreel (Aulsandstonwoche) versus German's Weekly Newsreel (Deutsche Wochenschau)* in: *Historical Journal of Film, Radio and Television*, 2004, Vol. 24, Issue. 1, p. 5-34.
144. Winkel, Roel Vande. *Ohm Krüger's Travels: A Case Study in the Export of Third-Reich Film Propaganda* in: *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, 2009, Vol. 35, No. 2, p. 108-124.
145. Witte, Karsten. *Lachende Erben, toller Tag. Filmkomödie im Dritten Reich*, Berlin: Vorwerk 8, 1995.
146. Witte, Karsten. *The Invisible Legacy of Nazi Cinema* in: *New German Critique*, 1998, No. 78, p. 23-30.
147. Kaspars Zellis. *Nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas režīma propaganda Latvijā (1941 -1945)*, Riga: Latvijas Universitāte, 2011.
148. Zubkova, Jelena. *Pabaltijys ir Kremlius, 1940 – 1953*, Vilnius: Mintis, 2010.
149. Žalneravičiūtė, Sonata. *Vilniaus iliuzionai. Miesto kino teatrų istorijos*, Vilnius: Vaga, 2015.
150. Žepkaitė, Regina. *Vilniaus istorijos atkarpa 1939 m. spalio 27 d. – 1940 m. birželio 15 d.*, Vilnius: Mokslas, 1990.

PRIEDAI

PRIEDAS NR. 1: Išpirktų verslo liudijimų skaičius kino teatrams laikyti, 1931-1939 metais (be Klaipėdos ir Vilniaus krašto)¹⁵³⁵

Apskritis	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Alytus	2	3	1	2	2	2	2	2	1
Biržai	1	3	1	1	1	1	1	2	3
Kauno m.	18	13	13	10	12	14	17	16	15
Kauno ap.	2	2	1	0	1	1	1	0	1
Kėdainiai	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Kretinga	2	1	1	1	1	1	1	1	2
Marijampolė	6	6	6	6	4	4	5	4	4
Mažeikiai	2	2	1	1	1	1	1	1	1
Panevėžys	3	3	4	2	5	5	4	4	6
Raseiniai	3	2	3	3	4	2	2	3	2
Rokiškis	2	1	1	2	2	4	5	0	0
Seiniai	1	0	1	1	1	0	1	2	2
Šakiai	2	2	2	2	2	2	2	0	2

¹⁵³⁵ Paruošta pagal *Lietuvos statistikos metraščių* duomenis. Pagal apskritis išduotų verslo liudijimų (arba patentų) kino teatrams laikyti skaičius pradėtas skelbti tik 1931-aisiais. Tačiau anksčiau skelbtas bendras išduotų verslo liudijimų skaičius, pagal jį 1929 bendrai Lietuvoje buvo išduotas 61, o 1930-aisiais 70 verslo liudijimų kino teatrams laikyti. Ankstesnių metų duomenys nebuvo skelbti. Duomenis žiūrėti.: *Lietuvos statistikos metraštis, 1931 m.* Kaunas: Finansų ministerija Centralinis statistikos biuras, 1932, p. 181-183; *Lietuvos statistikos metraštis, 1932 m.* Kaunas: Finansų ministerija Centralinis statistikos biuras, 1933, p. 118-120; *Lietuvos statistikos metraštis, 1933 m.* Kaunas: Finansų ministerija Centralinis statistikos biuras, 1934, p. 124-125; *Lietuvos statistikos metraštis, 1934 m.* Kaunas: Finansų ministerija Centralinis statistikos biuras, 1935, p. 126-127; *Lietuvos statistikos metraštis, 1935 m.* Kaunas: Finansų ministerija Centralinis statistikos biuras, 1936, p. 134-135; *Lietuvos statistikos metraštis, 1936 m.* Kaunas: Finansų ministerija Centralinis statistikos biuras, 1937, p. 132-133; *Lietuvos statistikos metraštis, 1937 m.* Kaunas: Finansų ministerija Centralinis statistikos biuras, 1938, p. 262-263; *Lietuvos statistikos metraštis, 1938 m.* Kaunas: Centralinis statistikos biuras, 1939, p. 250-251; *Lietuvos statistikos metraštis, 1939 m.* Vilnius: Centralinis statistikos biuras, 1940, p. 240-241.

Šiauliai	7	8	6	6	8	6	8	4	4
Tauragė	4	3	3	3	2	2	1	3	2
Telšiai	5	3	3	2	0	2	3	3	3
Trakai	0	0	0	1	2	0	1	1	0
Ukmergė	3	2	4	2	3	3	2	3	1
Utena	3	2	2	1	1	1	1	2	2
Vilkaviškis	5	6	5	5	3	2	3	4	3
Zarasai	1	1	1	0	1	1	0	1	0
Viso:	73	64	60	52	57	55	62	57	55

Holivudui.

(Ekspromtas).

O, mano mielas Holivude!
Pasaulyje visi sujudę
Dėl tavo vardo taip garbingo,
Ir nėra krašto tiek laimingo,
Kad norinčių tavęs nebūtų,
Kad dėl tavęs kas nors nedžiūtų!...
Svajoja vaikas gimnazistė
Kaip nors iš algebros išbristi
Ir į tave nuvykti tyliai.
Neveikia ir dvejučių gyliai...
Pradėjęs želti kiek jaunuolis,
Ar aušta rytas, laukia guolis,
Apie tave jis vis svajoja,
Kai ten įkels jis savo koją...
Karjera filmuose, artisto,
Troškimą tokį net išvysto,
Kad niekais virsta mylimoji...
Abi į Holivudą koji!...
Paslaptingoji dvasios spėka,
Svajotojų jaunuolių Meka!
Tu, Holivude, saulės mieste!...
Kam į tave keliai taip riesti?!...
Pasaulio žymios gražuolės,
Stipruolių virtinės, gurguolės,
Į Holivudo miestą traukia,
Pasisekimo, triukšmo laukia!...
Bet, sako, silkėmis ten minta,
Nes visur sunku – užrakinta...
Tie tūkstančiai smarkiųjų artistų,
Gal Koldirjerus net nuristų,
Kiek jų badauja Holivude,

¹⁵³⁶ Ar. Vitk [Leonas Vitkauskas]. *Holivudui* (*Ekspromtas*) in: *Kino naujienos*, 1931 11 15, Nr. 3, p. 6.

Bevaikščiodami kaip pablūdę...
Vargšėlė žydiška tarnaitė
Susižavi net pasakaite,
Kad Holivude ji iškiltų,
Ir pamazgų jau nebepiltų...
Dažnai ji kiną mieste lanko,
Kai tik litelį turi rankoj..
Kai siūlosi jai kas mylėti,
Ji: galinti juk ištekėti
Kaip kino žvaigždės kitos teka...
Taip vargšui jos didvyriui šneka...
Nors aš nesu nei kiek poetas,
Bet, kad dangus žvaigždžių prisėtas
Ant Holivudo – aš nujaučiu...
Geriu jo orą vienu plaučiu...
Ir „puolančių“ žvaigždžių ten yra –
Ne puola, o gal tiesiai byra...
Ispanės, negrės ar mulatės,
Kas tik kokios pasiukvatys,
Tuoju pareikalauti gali
Kiekvienas vykdamas į šalį,
Kur filmus nuo seniai gamina,
Kur veržiasi ir mano Nina...
Kur palmės išskėtė viršūnes,
Ten svajonėles – tas bekūnes
Kiekvienas siunčia – kas tik gyvas:
Taip, ten didžiausias dyvas,
Kurio nematė Babilonas,
Kur viešpatauja nūn sijonas,
Kur kelinės net laimę teikia,
(Ar Čapliną minėti reikia?...)...
O, Holivude, svajų miestas,
Kam kelias į tave taip riestas?!...
Išvyktų minios momentaliai
Nulenkusi galvas meno galiai.

Šešėliai nuo ekrano

Ten, drobėje, šešėlių karalystėj,
Gyvenimas šaunesnis, negu čia.
Norėčiau aš tenai kada užklysti
Ir pagyventi bent valandą, vogčia.

Vaškinės moters! Tokios puikios esat!
Gyvenime nėra tokių, tikrai...
Ekranas gęsta. Matome vėl šviesą
Ir sakome nuliūdę: - baigėsi per greit.

Kaubojų miklūs šuoliai, slėpiningi rančo,
Žviegią ekspresai, ir fantomai žiaurūs,
Vaškinių moterų vaškinės trapios kančios,
Ir Čaplino lazda ir batas, visad kiauras.

O, Čapline, pabūk Vergilijum manuoju,
Leisk man kaip Dantei tarp šešėlių slankiot...
Žiūrėk, juk drobėj laukia mano mylimoji,
Ji šypsos man... Ištiesk man, Čarli, ranką!

¹⁵³⁷ Vytautas Sirijos Gira. *Šešėliai nuo ekrano* in: *Šešėliai nuo ekrano*, Kaunas: Sakalas, 1937, p. 7-8.

PRIEDAS Nr. 4: Kino teatrų skaičiaus kaita pirmaisiais sovietinės okupacijos metais 1940-1941.

1940 10 28 ¹⁵³⁸	1941 01 30 ¹⁵³⁹	1941 05 08 ¹⁵⁴⁰
<p>Nacionalizuoti kino teatrai:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Pan (Vilnius) 2. Casino (Vilnius) 3. Milda (Vilnius) 4. Adria (Vilnius) 5. Mūza (Vilnius) 6. Aušra (Vilnius) 7. Luks (Vilnius) 8. Kapitol (Kaunas) 9. Forum (Kaunas) 10. Romuva (Kaunas) 11. Triumf (Kaunas) 12. Metropolitan (Kaunas) 13. Glorija (Kaunas) 14. Union (Kaunas) 15. Lituanica (Kaunas) 16. Daina (Kaunas) 17. Pasaka (Kaunas) 18. Hollywood (Kaunas) 19. Banga (Kaunas) 20. Saturn (Kaunas) 21. Lyra (Kaunas) 22. Aušra (Kaunas) 23. Dainava (Alytus) 24. Dzūkija (Alytus) 25. Espero (Anykščiai) 26. Žvaigždė (Biržai) 	<p>Kino teatrų paskirstymas rūšimis:</p> <p>I rūšies kino teatrai: -</p> <p>Viso I rūšies: 0</p> <p>II rūšies kino teatrai:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Forum (Kaunas) 2. Metropolitan (Kaunas) 3. Romuva (Kaunas) 4. Daina (Kaunas) 5. Pasaka (Kaunas) 6. Aušra (Kaunas) 7. Udarnik (Vilnius) 8. Kazino (Vilnius) 9. Kapitol (Šiauliai) 10. Menas (Panevėžys) <p>Viso II rūšies: 10</p> <p>III rūšies kino teatrai:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kapitol (Kaunas) 2. Gloria (Kaunas) 3. Triumfas (Kaunas) 4. Union (Kaunas) 5. Lituanika (Kaunas) 6. Saturn (Kaunas) 	<p>Kino teatrų rūšių perskirstymas:</p> <p>I rūšies kino teatrai: -</p> <p>Viso I rūšies: 0</p> <p>II rūšies kino teatrai:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Romuva (Kaunas) 2. Forum (Kaunas) 3. Daina (Kaunas) 4. Pasaka (Kaunas) 5. Aušra (Kaunas) 6. Udarnik (Vilnius) 7. Kazino (Vilnius) 8. Kapitol (Šiauliai) <p>Viso II rūšies: 8</p> <p>III rūšies kino teatrai:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kapitol (Kaunas) 2. Gloria (Kaunas) 3. Adria (Vilnius) 4. Liuks (Vilnius) 5. LGPS (Vilnius) 6. Raudoniji žvaigždė (Vilnius) 7. Liaudies namai (Šiauliai)

¹⁵³⁸ Pagal. LSSR LKT nutarimas nr. 257. Dėl kino teatrų, filmoms nuomoti kontorų ir kilnojamų kino aparatų nacionalizavimo, 1940 10 28. LVCA, f. R-754, ap. 1, b. 2, l. 136-139.

¹⁵³⁹ Pagal. LSSR LKT nutarimas nr. 55. Dėl kino teatrų suskirstymo rūšimis ir bilietams kainų nustatymo, 1941 01 30. LVCA, f. R-754, ap. 1, b. 5, l. 84-85.

¹⁵⁴⁰ Pagal. LSSR LKT nutarimas nr. 479. Dėl LSSR LKT nutarimo „Dėl kino teatrų suskirstymo rūšimis ir bilietams kainų nustatymo“ pakeitimo, 1941 05 08. LVCA, f. R-754, ap. 1, b. 8, l. 96-97.

<p>27. Laimė (Biržai) 28. Akademija (Dotnuva) 29. buv. Šauliai (Griniškis) 30. Union (Jonava) 31. Gintaras (Joniškis) 32. Triumf (Jurbarkas) 33. be pavadinimo sav. Gudinas (Kazlų Rūda) 34. Espero (Kaišiadorys) 35. Orija (Kalvarija) 36. Svajonė (Kėdainiai) 37. Kompartija (Kelmė) 38. Šviesa (Kybartai) 39. Metropol (Kybartai) 40. be pavadinimo (Kretinga) 41. Apšego (Kupiškis) 42. Lyra (Lazdijai) 43. be pavadinimo (Leipalingis) 44. Forum (Linkuva) 45. Rambynas (Marijampolė) 46. Palas (Marijampolė) 47. Savivaldybė (Mažeikiai) 48. be pavadinimo (Molėtai) 49. Vilnius (Kudirkos Naumiestis) 50. Savivaldybė (Naujoji Vilnia) 51. Garsas (Panevėžys) 52. Menas (Panevėžys) 53. Odeon (Papilė) 54. be pavadinimo (Petrašiūnai)</p>	<p>7. Lyra (Kaunas) 8. Banga (Kaunas) 9. Holivud (Kaunas) 10. Adria (Vilnius) 11. Mūza (Vilnius) 12. Lux (Vilnius) 13. Šventaragis (Vilnius) 14. Trimitas (Vilnius) 15. Liaudies namai (Šiauliai) 16. Garsas (Panevėžys) 17. Dainava (Alytus) 18. Svajonė (Kėdainiai) 19. Rambynas (Marijampolė) 20. Savivaldybė (Mažeikiai) 21. Romuva (Raseiniai) 22. Pasaka (Ukmergė) 23. Aušra (Utena) 24. Gintaras (Joniškis)</p> <p>Viso III rūšies: 24</p> <p>IV rūšies kino teatrai: 1. Studentai (Kaunas) 2. Aušra (Vilnius) 3. Atžala (Kazlų Rūda) 4. Laimė (Biržai) 5. Žvaigždė (Biržai) 6. Komsomol (Naujoji Vilnia) 7. Dzūkija (Alytus) 8. Espero (Anykščiai) 9. Union (Jonava) 10. Rekord (Jurbarkas) 11. Šviesa (Kybartai) 12. Aušra (Kupiškis) 13. Lyra (Lazdijai)</p>	<p>Viso III rūšies: 7</p> <p>IV rūšies kino teatrai: 1. Kronika (Kaunas); 2. Union (Kaunas); 3. Lituania (Kaunas) 4. Saturn (Kaunas) 5. Lyra (Kaunas) 6. Mūza (Vilnius) 7. Aušra (Vilnius) 8. Menas (Panevėžys) 9. Garsas (Panevėžys) 10. Dainava (Alytus) 11. Dzūkija (Alytus) 12. Svajonė (Kėdainiai) 13. Rambynas (Marijampolė) 14. Palas (Marijampolė) 15. Savivaldybė (Mažeikiai) 16. Romuva (Raseiniai) 17. Pasaka (Ukmergė) 18. Aušra (Utena) 19. Gintaras (Joniškis) 20. Laimė (Biržai) 21. Žvaigždė (Biržai) 22. Komsomol (Naujoji Vilnia) 23. Union (Jonava) 24. Record (Jurbarkas) 25. Šviesa (Kybartai) 26. Lyra (Lazdijai) 27. Osida (Zarasai) 28. Lituania (Radviliškis) 29. Džiugas (Telšiai) 30. Giedra (Vilkaviškis) 31. Forum (Vilkaviškis) 32. KIM (Šakiai) 33. Saulutė (Rokiškis)</p>
--	---	---

<p>55. be pavadinimo (Pilviškis)</p> <p>56. Laisvė (Plungė)</p> <p>57. be pavadinimo (Prienai)</p> <p>58. Lituanica (Radviliškis)</p> <p>59. Ramovė (Raseiniai)</p> <p>60. Saulutė (Rokiškis)</p> <p>61. Kapri (Skuodas)</p> <p>62. be pavadinimo (Šakiai)</p> <p>63. Liaudies namai (Šiauliai)</p> <p>64. Kapitol (Šiauliai)</p> <p>65 be pavadinimo (Švenčionėliai)</p> <p>66. buv. Šauliai (Tauragė)</p> <p>67 Atlantik (Tauragė)</p> <p>68. Šatrija (Telšiai)</p> <p>69. Džiūgas (Telšiai)</p> <p>70. Pasaka (Ukmergė)</p> <p>71. Modern (Ukmergė)</p> <p>72. Aušra (Utena)</p> <p>73. Filips (Viekšniai)</p> <p>74. Savivaldybė (Vilkaviškis)</p> <p>75. Forum (Vilkaviškis)</p> <p>76. be pavadinimo sav. Rusanovas (Vilkija)</p> <p>77. Osida (Zarasai)</p> <p>78. Mėnulis (Žagarė)</p> <p>79. Aušra (Žiežmariai)</p>	<p>14. Palas (Marijampolė)</p> <p>15. Osida (Zarasai)</p> <p>16. Aušra (Žiežmariai)</p> <p>17. Lituanika (Radviliškis)</p> <p>18. Kapri (Skuodas)</p> <p>19. Džiugas (Telšiai)</p> <p>20. Giedra (Vilkaviškis)</p> <p>21. Forum (Vilkaviškis)</p> <p>22. Mėnulis (Žagarė)</p> <p>23. KIM (Šakiai)</p> <p>24. Vilnius (Kudirkos Naumiestis)</p> <p>25. Saulutė (Rokiškis)</p> <p>26. Jūra (Tauragė)</p> <p>27. Profsąjungos (Kelmė)</p> <p>28. Akademijos (Dotnuva)</p> <p>Viso IV rūšies: 28</p>	<p>34. Jūra (Tauragė)</p> <p>35. 1-ji Gegužės (Švenčionys);</p> <p>36. 11-ji Liepos (Druskininkai)</p> <p>37. Aušra (Plungė)</p> <p>38. Kapri (Skuodas)</p> <p>39. Proletaras (Petrašiūnai)</p> <p>Viso IV rūšies: 39</p> <p>V rūšies kino teatrai:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Atžala (Kazlų rūda) 2. Espero (Anykščiai) 3. Aušra (Kupiškis) 4. Mėnulis (Žagarė) 5. Aušra (Žiežmariai) 6. Vilnius (Kudirkos Naumiestis) 7. Profsąjunga (Kelmė) 8. Akademijs (Dotnuva) 9. Odeon (Šeduva) 10. Raudonoji žvaigždė (Pasvalys) 11. Komsomol (Vilkija) 12. Kompartija (Viekšniai) <p>Viso V rūšies: 12</p>
Viso kino teatrų: 79	Viso kino teatrų: 62	Viso kino teatrų: 66

PRIEDAS Nr. 5. Domicelės Tarabildienės karikatūra *Tuteišiškas esperanto*¹⁵⁴¹

¹⁵⁴¹ D[omicelė]. Tarabildienė. *Tuteišiškas Esperanto* [karikatūra] in: *Šluota*, 1941 01 05, Nr.1 (24), p. 385.

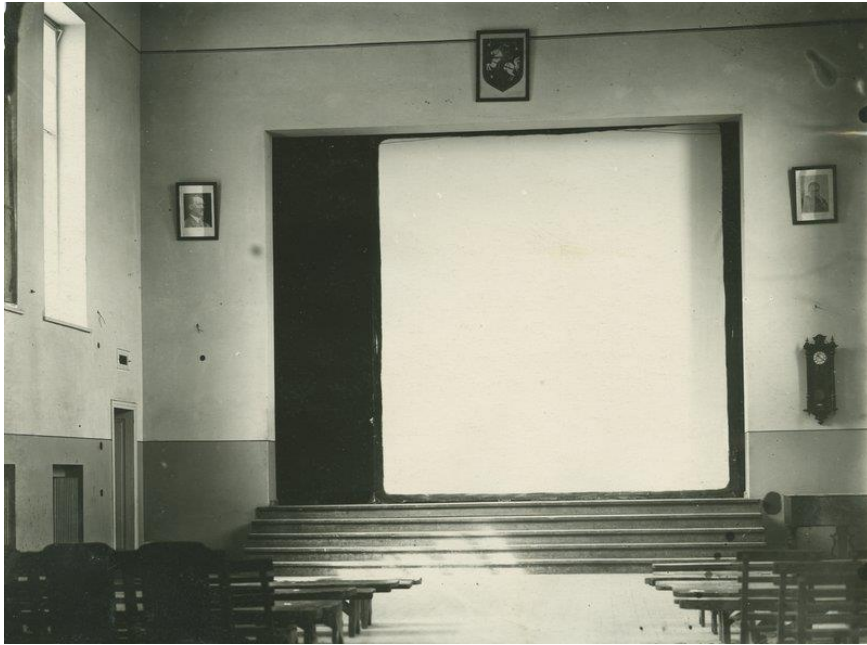
PRIEDAS Nr. 6. Konstancijos Petrikaitės-Tulienės karikatūra
*Moderniškiausia filmų šviesgarsinė sistema*¹⁵⁴²

¹⁵⁴² K[onstancija]. Petrikaitė. *Moderniškiausia filmų šviesgarsinė aparatūra* [karikatūra] in: *Šluota*, 1941 01 05, Nr. 1 (24), p. 378.

PRIEDAS Nr. 7: Pasvalio kino teatro *Forum* interjero fotografija, 1941-1944, nuotraukos autorius Juozas Adamkavičius. Lietuvos teatro, kino ir muzikos muziejus, LTMKM Kk-1 N103.

[Nuotrauka veikiausiai daryta 1942 pavasarį, kino teatrų inventorizacijos metu – A. D.]

PRIEDAS Nr. 8: Alkio Pavalkio [Stasio Lauciaus] eilėraštis
*Kinematografija*¹⁵⁴³

Olga Tschechowa, La Jana,
Ilse Werner, Hilde Krahl!
Baisiai mėgstu jūsų meną,
Tik prašau vis pro šal.

Su Miunchauzenu skraidyti
Rizikinga ir sunku.
Norint laimę išbandyti,
Reik į eilę stot laiku.

Atsistoju ir galvoju,
Ar čia laukti, ar čia ne.
Prieš mane gal šimtas kojų,
O kiek rankų - nežinia.

Apžiūrėjęs visą būrį,
Tuoju įgaunu aš drąsos.
Kas ilgesnę ranką turi,
Tas pirmesnis prie kasos.

Argi verta šiam pasauly
Su visai man būt lygiam?
Geriau sekas drąsiai kiaulei,
Nekaip žmogui mandagiam.

Šaukia žmonės: „Kas per tipas?
Ko jis lenda be eilės?“ –
Prie kasos aš jau prilipęs,
Nieks atplėšt nebegalės.

Duoda kasininkė gražą.
Ji skaičiuotoja gera.
Pasižiūrau – vis tik maža:
Dešimt feningių nėra.

¹⁵⁴³ Alkis Pavalkis [Stasys Laucius]. *Kinematografija* in: *Lietuviai*, 1944 02 06, Nr. 7-8, p. 6.

Greit užgniaužiu savo delną.
Ar man gaila pinigų!
Kai važiuoti reiks į kalną,
Ir pėsčiam užteks jėgų.

Taikaus drožti jau į vidų,
Bet prie durų vėl bėda.
Kad suklydau, tai suklydau:
Dar ne toji valanda!

Reik ieškoti naujo šanso.
Tam juk šiandien ir esu.
Laukti sekančio seanso
Nėr kantrybės iš tiesų.

Gatvėj pučia papirosą
Kažkoks vaikas prakilniai.
Sakos bilietą man duosiąs,
Dar pridėdams: „Trauk velniai!“

„Trauk velniai“ ir aš kartoju
Ir sumoku markes tris.
Vėl prie durų atsistoju,
Vėl neleidžia pro duris.

Rodos, bilietas gan geras,
Tik ne ta jame data.
Kažkas vėl ten gatvėj deras,
Tiktai man jau sarmata...

Theo Lingen, Oskar Sima,
Grete Weiser, Inge List!
Kai viens duoda, kitas ima,
Pasitaiko ir suklyst!

PRIEDAS Nr. 9: Puskarininkio Anciento Bučio eilėraštis *Kino apžvalga*¹⁵⁴⁴

Salė pilna, publikos prisėsta, -
Saulėgražas sau plėšo...
Ekrane – bombonešiai virš miesto,
Jie bombom puolą priešą...

Kaukia, taip pašėlusiai jie kaukia,
Kai sminga jau į žemę...
Tik pilotas, lyg su plieno kauke –
Laimėjimą jis lemia!.. –

Traukia rankeną įbedęs žvilgsnį,
Kaip ledas, šaltą, rūstų...
Gatvių sankryžose ugnys žvilgsi
Ir tamsūs dūmai rūksta...

Salėje panelės prisispaudžia...
Viena ponia nualpo,
Lyg palietus, rodos, žaizdą skaudžią...
Valerijono gal po...?

Bet ponia vėl žiūri jau atgijus...
- Ar jai dažnai taip būna? –
Tuoju aplinkui įspūdžiai dalijas...
- Juk ji žmona – lakūno!..

Ekrane bombonešiai nuskrido,
Ir apžvalga praėjo...
Žiūrim: ta ponia - su juodu šydu...
- Bet ji graži, kaip fejja!..“

¹⁵⁴⁴ Ancietas Bučys. *Kino apžvalga* in: *Savaitė*, 1943 08 28, Nr. 34, p. 532.

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p.: info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Tiražas 12 egz.